శ్రీమాఘమహాకావ్యే అకారాదిశ్లోకాః

సర్గ	శ్లోక	అకారాదిపద్యాని
౧	౯	అజస్రమాస్ఫా
,,	౧౩	అథప్రయత్నో
,,	౧౭	అశేషతీర్థో
,,	౩౫	అనన్యగుర్వాస్త్ర
,,	౪౭	అథాదభూమి
,,	౫౩	అశక్నువంతోన్
,,	౬౫	అభీక్ష్ణముష్ణైర
,,	౬౨	అమానవంజాత
,,	౬౯	అథోపపత్తింఛ
౨	౫	అధ్యాసామాసు
,,	౨౨	అనిలోడితకా
,,	౪౪	అన్యదాభూషణం
,,	౪౨	అసంపాదయతః
,,	౫౭	అకృత్వాహేలయా
,,	౫౭	అంకాధిరోపిత
,,	౬౨	అన్యదుచ్ఛృంఖలం
,,	౯౦	అనల్పత్వాత్ప్రధా
,,	౯౧	అప్యనారభమాణ
,,	౧౦౪	అమృతంనామయ
,,	౧౧౨	అనుత్సూత్రపద
,,	౧౧౩	అజ్ఞాతదోషైర్దో
౩	౨౬	అథోచ్చకైస్తోర
,,	౩	అవేక్షితానాయ
,,	౩౯	అంభశ్చ్యుతఃకో
౪	౧౨	అభిద్యుతాసన్న
,,	౨౯	అయమతిజరఠాః
,,	౪౧	అనతిచిరోజ్ఝితస్య
,,	౪౨	అవిశంకమంకప
౪	౫౩	అన్యోన్యవ్యతికర
,,	౬౭	అనుకృతశిఖరౌఘ
౫	౧౫	అగ్రేగతేనవసతిం
,,	౨౫	అల్పవ్యయోజన

సర్గ	శ్లోక	అకారాదిపద్యాని.
,,	౩౭	అంతర్జలౌఘమవ
,,	౪౩	అద్రీంద్రకుంజచర
,,	౫౭	అశ్వాన్విభూమిపతి
,,	౬౦	అవ్యాకులంప్రకృత
౬	౧	అథరిరంసుమముం
,,	౧౫	అజగణన్గణశః
,,	౨౧	అరుణితాఖిలశై
,,	౨౨	అనుయయావివిధో
,,	౪౦	అరమయన్భవనా
,,	౪౬	అనువనంవనరాజి
,,	౬౮	అభిషిషేణయితుం
,,	౬౬	అథిలవంగమమీ
,,	౬౨	అతిసురభిరభాజి
,,	౭౪	అభీష్టమాసాద్యచి
౭	౧	అనుగిరమృతుభి
,,	౩	అవసరమధిగమ్య
,,	౫	అతిశయపరిణా
,,	౧౫	అవిరళపులకస్స
,,	౧౬	అశిథిలమపరావ
,,	౨౧	అనువపురపరేణ
,,	౨౨	అనువనమసితభ్రూ
,,	౨౬	అసకలకలికాకు
,,	౨౯	అభిముఖపతితై
,,	౩౧	అనవరతరసేనరా
౭	౩౬	అథకిలకథితేన
,,	౩౭	అవనతవదనేందు
,,	౪౧	అభిముఖముపయా
,,	౫౨	అధిరజనిజగామధా
,,	౬౦	అవజితమఘునాత
,,	౬౧	అపచితకుసుమా
,,	౬౩	అధికమరుణిమా
,,	౬౫	అవసితలలితక్రియే

సర్గ	శ్లోక	ఇకారాదిపద్యాని
౧౦	౨౦	ఆగతాసగణితప్రతి
౧౦	౩౬	ఆననైర్నిచకసేహ్యాషి
౧౦	౫౬	ఆవృతాన్యపినిరంత
౧౦	౫౯	ఆమృశద్భిరభితో
౧౦	౬౪	ఆశులంఘితవతీష్ట
౧౦	౬౫	ఆయతాంగుళిరభూ
౧౦	౭౪	ఆహతంకుచతటేన
౧౦	౮౯	ఆస్తృతేభినవపల్ల
		॥ఆకారాదిపద్యాని॥౪౦॥
౧	౩౧	ఇతిబ్రువంతంతము
౨	౬౩	ఇంద్రప్రస్థగమస్తా
౨	౬౭	ఇతిసంరంభిణోవా
౨	౧౧౮	ఇతివిశకలితార్థామా
౪	౨౭	ఇతస్తతోస్మిన్విలసం
౪	౬౦	ఇహముహుర్ముదితైః
౫	౧	ఇత్థంగిరఃప్రియత
౬	౧౧	ఇదమపాస్యవిరాగి
౬	౧౩	ఇతిగదంతమనంతిర
౬	౫౬	ఇదమయుక్తమహో
౭	౧౩	ఇతివదతిసఖీజనేను
౭	౪౩	ఇతివదతిసఖీజనేని
౭	౫౦	ఇదమిదమితిభూరు
౭	౫౬	ఇతిగదితవతీరుషాజ
౮	౭౧	ఇతిధౌతపురంధ్రిము
౯	౪౩	ఇతినిశ్చితప్రియత
౯	౮౨	ఇతిగంతుమిచ్ఛుమభి
౯	౮౭	ఇత్థంనారీఘటయితు
౧౦	౯౧	ఇతిమదనమదాభ్యాం
		॥ఇకారాదిపద్యాని॥౧౯॥
౧౦	౭౭	ఈదృశస్యభవతఃక
౧	౩౨	ఉదీర్ణరాగప్రతి
౧	౩౩	ఉదాసితారంనిగృహీ

సర్గ	శ్లోక	ఉకారాదిపద్యాని
౧	౩౮	ఉపప్లుతంపాతుమ
౨	౧	ఉత్తిష్ఠమానస్తుపరో
౨	౩౭	ఉపకర్త్రారిణాసంధి
౨	౮౦	ఉపాయమాస్థితస్యాపి
౨	౮౧	ఉదేతుమత్యజన్నీహాం
౨	౯౯	ఉపజాపఃకృతస్తేన
౨	౧౧౪	ఉపేయివాంసికర్తారః
౩	౮	ఉభౌయదివ్యోమ్నిపృథ
౩	౩౨	ఉపెయుషావర్త్మని
౩	౭౫	ఉద్ధృత్యమేఘైస్తత
౩	౭౭	ఉత్ప్రుత్సవోంతర్జద
౩	౭౯	ఉత్సంగితాంభఃకణ
౩	౮౦	ఉత్తాలతాళీవనసం
౪	౧౮	ఉచ్చారణజ్ఞోథగిరాం
౪	౨౦	ఉదయతివితతోర్ధ్వ
౪	౨౫	ఉత్క్షిప్తముచ్ఛ్రితసితాం
౪	౨౮	ఉచ్చైర్మహారజతరా
౫	౯	ఉద్యత్కృశానుశక
౫	౧౬	ఉచ్ఛిద్యవిద్విషఇవ
౫	౨౬	ఉత్క్షిప్తకాండపట
౫	౪౫	ఉష్ణోష్ణశీకరస్రుజః
౫	౫౯	ఉత్ఖాయదర్పచలి
౫	౬౨	ఉత్తీర్ణభారలఘు
౫	౬౮	ఉన్నమ్రతామ్రపట
౬	౬౩	ఉపచితేషుపరేష్వ
౭	౨౬	ఉపవనపవనానుపా
౭	౪౯	ఉపరిజతరుజానియా
౮	౧౬	ఉత్క్షిప్తస్ఫుటితసరో
౮	౨౮	ఉన్నిద్రప్రియకమనో
౮	౩౧	ఉత్తుంగాదనిలచలాంశు
౮	౩౭	ఉద్వీక్ష్యప్రియకరకు
౮	౪౪	ఉద్యోద్దుంకనకవిభూ

మాఘమహాకావ్యే ఉకారాదిశ్లోకాః

సర్గ	శ్లోక	కకారాదిపద్యాని
౯	౫	ఉపసంధ్యమాస్తతిను
౯	౩౦	ఉదమజ్జికైటభజిత
౯	౩౨	ఉపజీవతిస్మసతతం
౯	౩౭	ఉపగూఢవెలమల
౯	౬౫	ఉపతాప్యమానమ
౯	౬౯	ఉదితంప్రియాంప్రి
౯	౮౨	ఉపనేతుమున్నతిమ
౯	౮౮	ఉదితోరుసాదమతి
౧౦	౫౨	ఉద్ధతైరివపరస్పర
౧౧	౪౨	ఉత్తరీయవినయాత్త్రి
౧౨	౮౬	ఉద్ధృతైర్నిభృతమేక
		శ్రీ ఉకారాదిపద్యాని ౧౫ శ్రీ
౧౦	౬౮	ఊరుమూలచపలే
౪	౨౬	ఏకతస్త్రిస్ఫటికతటా
౪	౫౯	ఏతస్మిన్నధికపయ
౭	౪	ఏకస్యాస్తవనకరైః
౧	౮౫	ఓమిత్యుక్తవతోథ
౧	౨౦	కృతఃప్రజాక్షేమకృ
౧	౩౯	కరోతికంసాదిమ
౧	౫౯	కైలాసమగ్నేణగృహే
౨	౯	కరదీకృతభూపాలః
౨	౨౧	కకుద్మికన్యావక్త్రాంత
౨	౭౧	కృత్వాపచారోపిపరై
౨	౭౯	కరప్రచేయాముత్తుంగః
౨	౧౧౧	కృత్వాకృత్యవిదస్తీర్థే
౩	౧	కౌబేరదిగ్భాగమపా
౩	౧౩	కపాటవిస్తీర్ణమనో
౩	౩౮	కృతాస్పదాభూమి
౩	౪౧	కుతూహలేనేవజవా
౩	౪౪	కాంతేందుకాంతోపల
౩	౬౦	కలాదధానస్సకలా
౪	౩	క్రాంతంరుచాకాంచన

సర్గ	శ్లోక	కకారాదిపద్యాని
౪	౫	క్వచిజ్జలాపాయవిపాం
౫	౨౩	కృత్వాపుంవత్పాతము
౪	౩౩	కుశేశయైరత్రజలాశ
౫	౧౭	కంఠావసక్తమృదుబా
౫	౩౫	కీర్ణంశనైరనుకపో
౫	౪౬	కండూయతఃకటభు
౬	౧౬	కుసుమకార్ముకకా
,,	౪౮	కనకభంగపిశంగ
,,	౫౦	కృతమదంనిగదంత
,,	౬౨	కుసుమయన్ఫలినీ
,,	౮౩	కుటజానివీక్ష్య
,,	౮౮	కాంతాజనేనరహ
,,	౮౯	కుర్వంతమిత్యతిభ
౮	౩౮	కృతభయసరితో
,,	౩౯	కిసలయశకలేష్వవా
,,	౪౦	కృతకృతకరుషాస
౭	౨౩	కాంతానాంకువలయ
,,	౨౯	కాంతావత్సరసిసరో
,,	౩౭	కుర్వద్భిర్ముఖరుచిము
,,	౫౬	కస్యాశ్చిన్ముఖమను
౯	౨౦	కిమలంబితాంబర
,,	౨౮	కలయాతుషాంకి
,,	౪౨	కకుభాంముఖానిస
,,	౪౫	కదలీప్రకాండరుచి
,,	౬౮	కుసుమాదపిస్మితదృ
,,	౮౫	కరరుద్ధనీవిదయితో
౧౦	౩	క్రాంతకాంతవదన
,,	౪	కాపిశాయనసుగంధి
,,	౧౦	కస్యచిత్సమదనంమద
,,	౨౯	కోపవత్యనునయానగృ
,,	౩౦	కుర్వతామపి [illegible]
,,	౫౪	కేనచిన్మధురముల్బణ [illegible]

॥మాఘమహాకావ్యగకారాదిశ్లోకాః

సర్గ	శ్లోక	గకారాదిపద్యాని
,,	౫౭	కామినామసకలాని
,,	౬౧	కామినఃకృతరతోత్స
౧౦	౭౩	కాంతయాసపది
		॥క కారాదిపద్యాని-౫౦॥
౧	౨	గతంతిరశ్చీనమనూరుసా
,,	౩౧	గతస్పృహోప్యాగమ
౨	౨	గురుకావ్యానుగాంబిభ్రీ
,,	౬	గురుద్వయాయగురు
,,	౫౬	గుణానామాయథాత
౩	౪౯	గోపానసీషుక్షణమా
౪	౨	గుర్వీరజస్రిందృషద
౫	౩౭	గండూషముజ్ఝితవతా
,,	౫౩	గతూర్యనమార్గగత
౬	౨౬	గజకదంబకమేచక
,,	౫౫	గజపతిద్వ్యయసీరపి
,,	౭౮	గతవతామివవిస్మయ
౭	౬	గురునిబిడనితంబ
,,	౧౦	గతధృతిరవలంబి
,,	౧౮	గురుతరకలనూపు
,,	౭౪	గత్వోద్దేశికంజఘన
౮	౭	గచ్ఛంతీరలసమపే
,,	౨౬	గాంభీర్యందధదపి
౯	౨	గతయాపురఃప్రతిగ
,,	౮	గతవత్యరాజతజపా
౧౦	౩౧	గండభిత్తిషుపురాస
,,	౬౩	గ్రంథిముద్గ్రథయితుం
		॥గకారాదిపద్యాని-౨౨॥
౨	౧౬	ఘూర్ణయన్మదిరా
౧	౩	చయస్త్విషామిత్యవ
౨	౫౪	చతుర్థోపాయసాధ్యే
,,	౧౦౫	చిరాదపిబలాత్కారో

సర్గ	శ్లోక	చకారాదిపద్యాని
,,	౫౧	చిక్రంసయాకృత్రిమ
౧౦	౩౩	చారుతావపురభూ
,,	౬౬	చక్రిరేవలలనోరు
౩	౫౬	ఛన్నేష్వపిస్పష్టత
౪	౬	ఛాయాంనిజస్త్రీచటు
౫	౧౪	ఛాయామపాస్యమహ
,,	౨౧	ఛాయావిధాయిభిర
౧౦	౧౯	ఛాదితఃకథమపిత్రప
౧	౨౭	జగత్యపర్యాప్తసహ
౨	౩	జాజ్వల్యమానాజగ
,,	౭౧	జగాదవదనచ్ఛద్మ
౩	౨	జగత్పవిత్రైరపితం
౫	౪౯	జజ్ఞేజనైర్ముకుళి
౬	౩౧	జలదపఙ్క్తిరనర్త
,,	౪౩	జగతినైశమశీత
,,	౬౯	జగద్వశీకర్తుమిమా
,,	౭౬	జాతప్రీతిర్యామధు
౭	౨౦	జఘనమలఘుపీవ
		॥జకారాదిపద్యాని-౧౬॥
౧	౧౪	తమర్ఘ్యమర్ఘ్యాది
,,	౪౧	తదింద్రసందిష్టము
,,	౬౨	తిరస్కృతస్తస్యజనా
,,	౬౪	తదీయమాతంగఘ
,,	౬౬	తపేనవర్షాశ్శరదా
,,	౭౩	తదేనముల్లంఘితశా
౨	౧౦	తతస్సపత్నాపనయ
,,	౩౧	తృప్తియోగఃపరేణా
,,	౩౮	త్వయావిప్రకృతశ్చై
౨	౩౯	త్వయిభౌమంగతేజే
,,	౪౮	తుంగత్వమితరానా
,,	౪౯	తుల్యేపరాధేస్వర్భా

సర్గ	శ్లోక	తకారాదిపద్యాని	సర్గ	శ్లోక	దకారాదిపద్యాని
;;	౭౧	తేథాపయిన్మ్యపితే	౧	౪౯	దిశామధిశాంశ్చతు
;;	౮౩	తెజఃక్షమావానైకాం	౨	౭	ద్యోతితాంతస్సభైః
;;	౮౮	తంత్రావాపవిదాయో	౨	౧౮	దధత్సంధ్యారుణవ్యో
;;	౯౫	తదీశితారంచెదీనా	౩	౧౪	ద్రైత్యాధిపప్రాణము
;;	౧౦౧	తస్యమిత్రాణ్యమిత్రా	౩	౩౧	దిదృక్షమాణాఃప్రతి
;;	౧౦౯	తీక్ష్ణానారుంతుదాబు	౪	౧౭	దృష్టోపిశైలస్సముహు
౩	౫	తస్యోల్లసత్కాంచన	౪	౪౦	దంతోజ్జ్వలాసువిమ
;;	౬	తమంగదెమందరకూ	౪	౫౦	దధతిచవికసద్విచి
;;	౯	తెనాంభసాంసారమ	౪	౬౬	దధద్భిఃభితస్తటా
;;	౧౭	తస్యాతసీసూనసమా	౪	౬౭	దర్పణనిర్మలాసుహతి
;;	౩౫	త్వష్టుస్సదాభ్యాసగృ	౫	౧౯	దృష్ట్వైవనిర్జితకలా
;;	౬౪	తామీక్షమాణస్సపురీ	౫	౩౭	దానందదత్యపిజలైస్స
;;	౭౮	తమాగతంవీక్ష్యయు	౫	౫౧	దుగ్ధైనభోజయితు
;;	౮౨	తురగశతాకులస్య	౫	౫౬	దంతాళికాధరణనిశ్చ
౪	౬౧	త్వక్సారకరంధ్రపరిపూ	౬	౨౩	దళితకోమలపాటల
౫	౨	తంసద్విపెంద్రతులి	౬	౨౮	ద్రుతసమీరచలైః
;;	౭	త్రిస్తగస్సమస్తజనహాస	౬	౩౪	ద్విరదదంతవళక్ష
;;	౧౦	తెజొనిరోధసమతా	౬	౩౫	దళితమౌక్తికచూ
;;	౨౬	త్రాసాకులఃపరిపతన్	౬	౪౧	దదతమంతరితా
౬	౪	తులయతిస్మవిలోచ	౭	౨	దధతిసుమనసో
;;	౧౮	త్యజతికష్టమసావ	౭	౧౨	ద్రుతపదమితిమా
;;	౪౫	తనురుహాణిపురో	౮	౫౫	దంతానామధరమయా
౭	౭	తవసపదిసమీప	౮	౬౪	దివ్యానామపికృతవి
;;	౫౪	తవకితవకిమాహిత్రై	౯	౯	ద్రుతశాతకుంభనిభ
౮	౧౭	తాఃపూర్వంసచకి	౯	౧౭	దివసోనుమిత్రమగ
౮	౨౧	తిష్ఠంతంపయసిపు	౯	౩౪	దివసంభృశోష్ణరుచి
౮	౨౪	త్రస్యంతీచలశఫరీ	౯	౫౭	దయితాయమానపర
౯	౬౦	తదుపెత్యమాస్మత	౯	౬౬	దధతిస్ఫుటంరతిపతే
౯	౬౪	తపసాకథాసుపరిఘ	౯	౭౦	దయితాహృతస్యయు
౯	౮౦	తదయుక్తమంగతవ	౯	౮౬	దధత్యురోజద్వయముః
		శ్రీతకారాదిపద్యాని॥౪౩॥శ్రీ	౧౦	౬	దత్తమిష్టతమయామ
	౫	గగావమంబోగు			

సర్గ-శ్లోక-ధకారాదిపదాని

౧౦	౪౭	దీపితస్మరమురస్యుప
		శ్రీదకారాదిపద్యాని॥౩౪॥శ్రీ
౨	౩౫	ధ్రియతేయావదేకో
౩	౨౩	ధ్వజాగ్రధామాదదృ
౪	౩౦	ధూమాకారందధతిపు
౫	౬౯	ధరస్యార్ధశ్రాణసిత్వమితి
౬	౬౦	ధృతతుషారకణస్య
౯	౪౯	ధ్రువమాగతాఃప్రతిహ
౧౧	౬౮	ధైర్యముల్బణమనోభ
		శ్రీధకారాదిపద్యాని ॥౭॥శ్రీ
౧	౪	నవానధోధోబృహతః
౧	౮	నిసర్గచిత్రోజ్జ్వల
౧	౧౧	నివర్త్యసోనువ్రజతః
౧	౧౫	నయావదేతావుదపశ్య
౧	౨౪	నిదాఘధామానమివా
౧	౩౪	నివేశయామాసిథహే
౧	౩౭	నిజౌజసోజ్జాసయితుం
౧	౬౧	నిశాంతనారీపరిధాన
౨	౧౧	నదూయసేసాత్వతీసూను
౨	౨౩	నైతల్లఘ్వపిభూయ
౨	౬౧	నీతిరాపదియద్గమ్యః
౨	౬౪	నిరుద్ధవివిభాసార
౨	౬౮	నిశమ్యతాశ్శేషగవీ
౨	౮౬	నాలంబతేదైష్టికతా
౩	౭	నిసర్గరక్తైర్వలయా
౩	౮౯	సకేవలంయస్స్వతయా
౩	౨౦	సనీతమన్యైనసతింక
౩	౨౮	నలంఘయామానమ
౩	౨౯	నిరుధ్యమానాయదు
౩	౬౨	నిషేవ్యమాణేనశివై
౩	౬౭	నిరంతరాశ్లేషివిము
౪	౧	నీశౌసదూమంసహా

సర్గ-శ్లోక-నకారాదిపద్యాని.

౪	౬౫	నవనగవనరేఖాశ్యా
౫	౧౧	నీహారజాలమలినః
,,	౨౯	నాభిహ్రదైఃపరిగృ
,,	౩౩	నాదాతుమన్యకరి
,,	౪౪	నోచ్చైర్యదాతరుత
,,	౪౭	నిధూతవీతమపిబా
౬	౨	నవపలాశపలాశవనం
౬	౧౯	నఖలుదూరగతోప్య
౬	౨౪	నిదధిరేదయితోరసి
౬	౩౨	నవకదంబరజోరుణి
౬	౩౬	నవపయఃకణకోమల
౬	౩౭	నిజరజఃపటవాసమి
౬	౬౮	నోజ్ఝితుంయువతిమా
౭	౪	నఖరుచిరచితేంద్రచా
౭	౮	నచసుతనువేద్మియ
౭	౫౩	నఖలువయమముష్యదా
౮	౩	నీరంధ్రద్రుమశిశిరాంబు
౮	౧౫	నిత్యాయానిజవసతేర్ని
౮	౨౦	నేచ్ఛంతీసమమమునాస
౮	౪౭	నారీభిర్గురుజఘనస్థలా
౮	౫౧	నిర్ధౌతేసతిహరిచంద
౯	౭	నవకుంకుమారుణపయో
౯	౧౬	నిలయశ్శ్రియస్సతతమే
౯	౨౮	నవచంద్రికాకుసుమకీర్ణ
౯	౫౦	నమనోరమాన్వపివిశేష
౯	౫౨	నిజపాణిపల్లవతలస్ఖల
౯	౫౬	నచమేనగచ్ఛతియథాల
౯	౬౧	ననుసందిశేతిసుదృశో
౯	౭౧	నిపపాతసంభ్రమభృత
౯	౮౧	నవిభావయత్యనిశమక్షి
౧౦	౫౦	నస్మమాతివపుషఃప్రియ
		శ్రీనకారాదిపద్యాని-౫౩

శ్రీమాఘమహాకావ్యేతకారాదిశ్లోకాః

సర్గ-శ్లోక-తకారాదిపద్యాని

సర్గ	శ్లోక	పద్యము
,,	౨౯	తథాపయన్త్యప్యపితే
,,	౮౩	తేజఃక్షమావానైకాం
,,	౮౮	తంత్రావాపవిదాయో
,,	౯౫	తదీశితారంచేదీనా
,,	౧౦౧	తస్యమిత్రాణ్యమిత్రా
,,	౧౦౯	తీక్ష్ణానారుంతుదాబు
	౫	తస్యోల్లసత్కాంచన
,,	౬	తమంగదేమందరకూ
,,		తేనాంభసాంసారమ
,,	౧౨	తస్యాతసీసూనసమా
,,	౩౫	త్వష్టుస్సదాభ్యాసగ్ర
,,	౬౪	తామీక్షమాణస్సపురీ
,,	౨౮	తమాగతంవీక్ష్యయు
,,	౭	తురగశతాకులస్య
౪	౬౧	త్వక్సారరంధ్రపరిపూ
		తంసద్విపేంద్రతులి
,,		త్రిస్తస్సమస్తజనహాస
,,	౧౦	తేజోనిరోధసమతా
	౭౬	త్రాసాకులఃపరిపతన్
	౪	తులయతిస్మవిలోచ
,,	౧౮	త్యజతికష్టమసావ
,,	౪౫	తనురుహాణిపురో
౨	౨	తవసపదిసమీప
,,	౫౪	తవకేతవకిమాహిత్రై
౮	౧౨	తాఃపూర్వంసచకి
	౭౧	తిష్ఠంతంపయసిపు
౮	౭౪	త్రస్యంతీచలశఫరీ
౯	౬౦	తదుపేత్యమాస్మత
౯	౬౪	తవసాకథాసుపరిఘ
౯	౮౦	తదయుక్తమంగతవ

శ్రీతకారాదిపద్యాని॥౪౩౩॥

సర్గ-శ్లోక-దకారాదిపద్యాని.

సర్గ	శ్లోక	పద్యము
	౫	దధానమంభోరు
	౪౯	దిశామధీశాంశ్చతు
		ద్యోతితాంతస్సభైః
		దధత్సంధ్యారుణవ్యో
	౧౪	దైత్యాధిపప్రాణము
	౩౧	దిదృక్షమాణాఃప్రతి
	౧౨	దృష్టోపిశైలస్సముహ
	౪౦	దంతోజ్జ్వలాసువిమ
	౫౦	దధతిచవికసద్విచి
	౬౬	దధద్భిరభితస్తటా
	౬౨	దర్పణనిర్మలాసుపతి
	౧౯	దృష్ట్వైవనిర్జితకలా
	౩౨	దానందదత్యపిజలైస్స
	౫౧	దుఃఖానభోజయితు
౫	౫౬	దంతాళికాధరణనిశ్చ
	౭౩	దళితకోమలపాటల
	౭౭	ద్రుతసమీరచలైః
౬	౩౪	ద్విరదదంతవళక్ష
౬	౩౫	దళితమౌక్తికచూ
	౪౧	దదతమంతరితా
		దధతిసుమనసో
	౧౦	ద్రుతపదమితిమా
	౫౨	దంతానామధరమయా
	౬	దివ్యానామపికృతవి
	౯	ద్రుతశాతకుంభనిభ
౯	౧౨	దివసోనుమిత్రమగ
౯	౩౪	దివసంభృశోష్ణరుచి
౯	౫౨	దయితాఖ్యమానవర
౯	౬౬	దధతిస్ఫుటంరతిపతే
	౨౦	దయితాహృతస్యయు
౯	౭౬	దధత్యురోజద్వయమ
౧౦		[illegible]త్తమిష్టతమయామ
౧౦	౭౫	వస్త్రమాత్తమదనంద

సర్గ	శ్లోక	ధకారాదిపదాని
౧౦	౪౭	దీపితస్మరమురస్యప
		శ్రీదకారాదిపద్యాని ॥౩౫॥శ్రీ
౨	౬౫	ధ్రియతెయావదేకొ
౩	౨౩	ధ్వజాగ్రధామాదదృ
౪	౩౦	ధూమాకారందధతిపు
౫	౬౯	ధరస్యార్ద్ధశాణాసిత్వమితి
౬	౬౦	ధృతతుషారకణస్య
౯	౪౯	ధ్రుపిమాగతాఃప్రతిహ
౧౦	౬౭	ధైర్యముల్బణమనోభ
		శ్రీనకారాదిపద్యాని ॥౭॥శ్రీ
౧	౪	నవానఘోధోబృహతః
౧	౮	నిసర్గచిత్రోజ్జ్వల
౧	౧౧	నివర్త్యసోనువ్రజతః
౧	౧౫	నయావదెతావుదపశ్య
౧	౨౪	నిదాఘధామానమివా
౧	౩౪	నివెశయామాసిథహే
౧	౩౭	నిజౌజసోజ్జాసయితుం
౧	౬౧	నిశాంతనారీపరిధాన
౨	౧౧	నదూయమెసాత్వతీసూను
౨	౨౩	నైతల్లఘ్వపిభూయ
౨	౬౧	నీతిరాపదియద్గమ్యః
౨	౬౪	నిరుద్ధవివిభాసార
౨	౬౮	నిశమ్యతాశ్శేషగవీ
౨	౮౬	నాలంబతెదైష్టికతా
౩	౭	నిసర్గరక్తైర్వలయా
౩	౧౯	సకెవలంయస్స్వతయా
౩	౨౦	ననీతమన్యేననతింక
౩	౨౮	నలంఘయామాసమ
౩	౨౯	నిరుధ్యమానాయదు
౩	౬౨	నిషెవ్యమాణొనశివై
౩	౬౭	నిరంతరాశ్లేపివిము
౪	౧	నిశ్వాసధూమాంసహా

సర్గ	శ్లోక	నకారాదిపద్యాని
౪	౬౫	నవనగవనలెఖాశ్యా
౫	౧౧	నీహారజాలమలినః
,,	౨౯	నాభిహ్రదైఃపరిగృ
,,	౩౩	నాదాతుమన్యకరి
,,	౪౪	నోచ్చైర్యదాతరుత
,,	౪౭	నిధూతవీతమపిబా
౬	౨	నవపలాశపలాశవనం
౬	౧౯	నఖలుదూరగతొవ్య
౬	౨౪	నిదధిరెదయితొరసి
౬	౩౨	నవకదంబరజొరుణి
౬	౩౬	నవపయఃకణకోమల
౬	౩౭	నిజరజఃపటవాసమి
౬	౬౮	నోజ్ఝితుంయువతిమా
౭	౪	నఖరుచిరచితెంద్రచా
౭	౮	నచసుతనునవేద్మియ
౭	౫౩	నఖలువయమముష్యదా
౮	౩	నీరంధ్రద్రుమశిశిరాంబు
౮	౧౫	నిత్యాయానిజవసతేర్ని
౮	౨౦	నెచ్ఛంతిసమమమునాస
౮	౪౭	నారీభిర్గురుజఘనస్థలా
౮	౫౧	నిర్ధౌతేసతిహరిచంద
౯	౭	నవకుంకుమారుణపయో
౯	౧౬	నిలయశ్శ్రియస్సతతమే
౯	౨౮	నవచంద్రికాకుసుమకీర్ణ
౯	౫౦	నమనోరమాస్వపివిశేష
౯	౫౨	నిజపాణిపల్లవతలస్ఖల
౯	౫౬	నచమేనగచ్ఛతియథాల
౯	౬౧	ననుసందిశేతిసుదృశో
౯	౭౧	నిపపాతసంభ్రమభృత
౯	౮౧	నవిభావయత్యనిశమక్షి
౧౦	౫౦	నస్మమాతివపుషఃప్రమ
		శ్రీనకారాదిపద్యాని-౫

శ్రీమాఘమహాకావ్యతకారాదిశ్లోకాః

సర్గ	శ్లోక	తకారాదిపద్యాని
,,	౭౧	తథాపియన్మయ్యపి తే
,,	౮౩	తేజఃక్షమావానైకాం
,,	౮౮	తంత్రావాపవిదాయో
,,	౯౫	తదీశితారంచేదీనా
,,	౧౦౧	తస్యమిత్రాణ్యమిత్రా
,,	౧౦౯	తీక్ష్ణానారుంతుదాబు
౩	౫	తస్యోల్లసత్కాంచన
,,	౬	తమంగదేమందరకూ
,,	౯	తేనాంభసాంసారమ
,,	౧౨	తస్యాతసీసూనసమా
,,	౩౫	త్వష్టుస్సదాభ్యాసగృ
,,	౬౪	తామీక్షమాణస్సపురీ
,,	౭౮	తమాగతంవీక్ష్యయు
,,	౮౨	తురగశతాకులస్య
౪	౬౧	త్వక్కాన్తకరంధ్రపరిపూ
౫	౨	తంసద్విపేంద్రతులి
,,	౭	త్రిస్తస్సమస్తజనహాస
,,	౧౦	తేజోనిరోధసమతా
,,	౨౬	త్రాసాకులఃపరిపతన్
౬	౪	తులయతిస్మవిలోచ
,,	౧౮	త్యజతికష్టమసావ
,,	౪౫	తనురుహాణిపురో
౭	౭	తవసపదిసమీప
,,	౫౪	తవకితవకిమాహితై
౮	౧౭	తాఃపూర్వంసచకి
౮	౨౧	తిష్ఠంతంపయసిపు
౮	౨౪	త్రస్యంతీచలశఫరీ
౯	౬౦	తదుపేత్యమాస్మత
౯	౬౪	తవసాకథాసుపరిఘ
౯	౮౦	తదయుక్తమంగతవ
		శ్రీతకారాదిపద్యాని॥౪౩॥శ్రీ
౧	౫	దధానమంభోరు

సర్గ	శ్లోక	దకారాదిపద్యాని
౧	౪౯	దిశామధీశాంశ్చతు
౨	౭	ద్యోతితాంతస్సభైః
౨	౧౮	దధత్సంధ్యారుణవ్యో
౩	౧౪	దైత్యాధిపప్రాణము
౩	౩౧	దిదృక్షమాణాఃప్రతి
౪	౧౨	దృష్టోపిశైలస్సముహు
౪	౪౦	దంతోజ్జ్వలాసువిమ
౪	౫౦	దధతిచవికసద్విచి
౪	౬౬	దధద్భిరభితస్తటా
౪	౬౭	దర్పణనిర్మలాసుపతి
౫	౧౯	దృష్ట్వైవనిర్జితకలా
౫	౩౭	దానందదత్యపిజలైస్స
౫	౫౧	దుగ్ధేనభోజయితు
౫	౫౬	దంతాళికాధరణనిశ్చ
౬	౨౩	దళితకోమలపాటల
౬	౨౮	ద్రుతసమీరచలైః
౬	౩౪	ద్విరదదంతవళక్ష
౬	౩౫	దళితమౌక్తికచూ
౬	౪౧	దదతమంతరితా
౭	౨	దధతిసుమనసో
౭	౧౨	ద్రుతపదమితిమా
౮	౫౫	దంతానామధరమయా
౮	౬౪	దివ్యానామపికృతవి
౯	౯	ద్రుతశాతకుంభనిభ
౯	౧౭	దివసోనుమిత్రమగ
౯	౩౪	దివసంభృశోష్ణరుచి
౯	౫౭	దయితాభిమానవర
౯	౬౬	దధతిస్ఫుటంరతిపతే
౯	౭౦	దయితాహృతస్యయు
౯	౮౬	దధత్యురోజద్వయము
౧౦	౬	దత్తమిష్టతమయామ
౧౦	౨౩	దత్తమాత్తమదనంద

సర్గ	శ్లోక	ధకారాదిపదాని	సర్గ	శ్లోక	నకారాదిపద్యాని.
౧౦	౪౭	దీపితస్మరమురస్యప	౪	౬౫	నవనగవనలేఖాశ్యా
		శ్రీ దకారాదిపద్యాని ॥౩౪॥ శ్రీ	౫	౧౧	నీహారజాలమలినః
౨	౩౫	ధ్రియతెయావదేకో	,,	౨౯	నాభిహ్రదైఃపరిగృ
౩	౨౩	ధ్వజాగ్రధామాదదృ	,,	౩౩	నాదాతుమన్యకరి
౪	౩౦	ధూమాకారందధతిపు	,,	౪౪	నోచ్చైర్యదాతరుత
౫	౬౯	ధరస్యార్ద్ధశాణసిత్వమితి	,,	౪౭	నిర్ధూతవీతమపిబా
౬	౬౦	ధృతతుషారకణస్య	౬	౨	నవపలాశపలాశవనం
౯	౪౯	ధ్రువమాగతాఃప్రతిహ	౬	౧౯	నఖలుదూరగతోప్య
౧౧	౬౮	ధైర్యముల్బణమనోభ	౬	౨౪	నిదధిరేదయితోరసి
		శ్రీ నకారాదిపద్యాని ॥౭॥ శ్రీ	౬	౩౨	నవకదంబరజోరుణి
౧	౪	నవానధోధోబృహతః	౬	౩౬	నవపయఃకణకోమల
౧	౮	నిసర్గచిత్రోజ్జ్వల	౬	౩౭	నిజరజఃపటవాసమి
౧	౧౧	నివర్త్యసోనువ్రజతః	౬	౬౮	నోజ్ఝితుంయువతిమా
౧	౧౫	నయావదేతావుదపశ్య	౭	౪	నఖరుచిరచితేంద్రచా
౧	౨౪	నిదాఘధామానమివా	౭	౮	నచసుతనునవేద్మియ
౧	౩౪	నివేశయామాసిథహే	౭	౫౩	నఖలువయమముష్యదా
౧	౩౭	నిజౌజసోజ్జాసయితుం	౮	౩	నీరంధ్రద్రుమశిశిరాంబు
౧	౬౧	నిశాంతనారీపరిధాన	౮	౧౫	నిత్యాయానిజవసతేర్ని
౨	౧౧	నమూయెసాత్వతీసూను	౮	౨౦	నేచ్ఛంతిసమమమునాస
౨	౨౩	నైతల్లఘ్వపిభూయ	౮	౪౭	నారీభిర్గురుజఘనస్థలా
౨	౬౧	నీతిరాపదియద్గమ్యః	౮	౫౧	నిర్ధౌతేసతిహరిచంద
౨	౬౪	నిరుద్ధవివిభాసార	౯	౭	నవకుంకుమారుణపయో
౨	౬౮	నిశమ్యతాశ్శేషగవీ	౯	౧౬	నిలయఃశ్రియస్సతతమే
౨	౮౬	నాలంబతేదైష్టికతా	౯	౨౮	నవచంద్రికాకుసుమకీర్ణ
౩	౭	నిసర్గరక్తైర్వలయా	౯	౫౦	నమనోరమాస్వపివిశేష
౩	౧౯	నకేవలంయస్స్వతయా	౯	౫౨	నిజపాణిపల్లవతలస్ఖల
౩	౨౦	ననీతమన్యేననతింక	౯	౫౬	నచమేనగచ్ఛతియథాల
౩	౨౮	నలంఘయామాసమ	౯	౬౧	ననుసందిశేతిసుదృశో
౩	౨౯	నిరుధ్యమానాయదు	౯	౭౧	నిపపాతసంభ్రమభృత
౩	౬౨	నిషేవ్యమాణానశివై	౯	౮౧	నవిభావయత్యనిశమక్షి
౩	౬౭	నిరంతరాళేపివిము	౧౦	౫౦	నస్మమాతివపుషఃప్రియ
౪	౧	నిశ్వాసధూమ్యంసహ			శ్రీ నకారాదిపద్యాని-

సర్గ-శ్లోక-పకారాదిపద్యాని

సర్గ	శ్లోక	పద్యము
౧	౬	పిశంగమౌంజీయుజము
౧	౧౨	పతత్పతంగప్రతిమ
౧	౨౨	ప్రఫుల్లతాపింఛనిభై
౧	౪౦	ప్రవృత్తఏవస్వయము
౧	౪౫	పురాణిమగాణనిశా
౧	౪౯	ప్రఘుర్ఘుభూషుర్భువన
౧	౫౧	పురీమవస్కందలునీహి
౧	౫౭	పరేతభర్తుర్మహిషో
౧	౬౩	పరస్యమర్మావిధము
౨	౧౯	ప్రోల్లసత్కుండలప్రోత
౨	౪౬	పాదాహతంయదుత్థాయ
౨	౬౬	ప్రాప్యతాంవిద్యుతాంసంప
,,	౭౬	ప్రజ్ఞోత్సాహావతస్సావేమి
౩	౧౨	ప్రసాధితస్యాస్యమధు
,,	౨౧	ప్రబుద్ధమందారంబుద
,,	౫౮	పరస్పరస్పర్ధపరార్ధ్య
,,	౬౫	ప్రజాఇవాంగాదరవింద
,,	౭౦	పారేజలంనీరనిధేర
,,	౭౩	పేత్వాజలానాంనిధినా
౪	౨౨	పాశ్చాత్యభాగమిహసా
,,	౪౯	ప్రాగ్భాగతఃపతదిహో
,,	౬౨	ప్రీత్యైయయూనాంవ్యవహిత
,,	౬౪	ప్రాలేయశీతమచలేశ్వ
౫	౨౩	ప్రస్వేదవారిసవిశేషవి
,,	౩౪	పంథానమాశువిజహి
,,	౪౧	ప్రత్యన్యదంతినిశితాంకు
౬	౮	ప్రియసఖీసదృశంప్ర
,,	౨౯	పటలమంబుముచాంప
,,	౩౦	ప్రవసతస్సుతరాముద
,,	౩౮	ప్రణయకోపభృతోపి
,,	౫౭	ప్రియతమేనయయాస్త
౭	౧౧	ప్రియమితిపనితాని

సర్గ-శ్లోక-పకారాదిపద్యాని.

సర్గ	శ్లోక	పద్యము
౭	౩౨	ప్రియమభికుసుమో
,,	౩౪	ప్రసకలకుచబంధురో
,,	౬౯	ప్రథమమలఘుమౌక్తి
,,	౭౫	ప్రియకరపరిమోగా
౮	౪౦	ప్రేమ్ణాహారఃప్రణయినిసిం
,,	౪౬	పర్యచ్ఛేసఃసిహ్యాతేంశో
,,	౪౯	ప్రభ్రష్టైస్సురభసమ్యం
,,	౬౮	ప్రత్యంసంపిలులితమా
౯	౬	ప్రతికూలతామువగతే
,,	౧౮	పతితేపతంగమ్యగరా
,,	౨౯	ప్రథమంకలాభవదథా
,,	౩౫	ప్రతికామినీతిదదృశే
,,	౫౫	ప్రణయప్రకాశసవిదో
,,	౫౮	ప్రతిభిద్యకాంతమపరా
,,	౭౬	పిదధానమన్వగుపగమ్య
,,	౭౮	పరిమంధరాభిరలఘూ
౧౦	౯	పీతవత్యభిమతేమధు
,,	౧౧	పీతశీధుమధురైరమీథు
,,	౧౨	ప్రాప్తిభంత్రిసరకేణగతా
,,	౨౬	పానధౌతనవయావక
,,	౪౬	పీడితేపురడఃప్రతీపే
,,	౫౩	పల్లవోపమితిసామ్యస
,,	౬౦	ప్రాప్యనాభిహ్రదమజ్జన
,,	౬౯	పాణిరోధమనిరోధిత
,,	౭౮	ప్రాప్యతేన్మగతచిత్రకచి
,,	౮౦	ప్రాప్యమన్మథరసాదతి
,,	౮౨	ప్రేక్షణీయకమివక్షణ

శ్రీ పకారాదిపద్యాని-౫౯

సర్గ	శ్లోక	పద్యము
౪	౧౬	ఫలద్భిరుష్ణాంశుకరావ
౮	౫౯	ఫేనానామురసిరుహాపు

శ్రీ ఫకారాదిపద్యా-౨ శ్రీ

సర్గ	శ్లోక	పద్యము
౧	౫౪	బృహచ్ఛిలానిష్ఠురకం

శ్రీమాఘమహాకావ్య బకారాదిశ్లోకాః

సర్గ	శ్లోక	బకారాదిపద్యాని
౧	౭౨	బలావలేపాదఘనా
౨	౭౩	బహ్వపిస్వేచ్ఛయా కా
,,	౮౨	బుద్ధిశస్త్రః ప్రకృత్యంగో
,,	౧౧౦	బృహత్సహాయః కార్యాం
౩	౫౦	బృహత్తులైరప్యతులై
,,	౬౧	బాణాహవవ్యాహత
,,	౬౯	బలోర్మిభిస్తత్క్షణహీ
౪	౩౦	బింబోష్ఠంబహుమనుతే
౫	౧౬	బిభ్రాణయా బహులయా
,,	౬౧	బిభ్రాణమాయతిమతీ
౯	౬౨	బిభ్రతి స్మమూర్త్యుడుపస్య
౧౦	౫	బింబితంభృత పరిస్రుతి
,,	౮	బిభ్రతా మధుగతాప్త
,,	౭౨	బాహుపీడనకచగ్రహా
		బకారాదిపద్యాని-౧౫
౨	౮	భవద్గిరామవసరప్ర
,,	౬౯	భారతీమాహితభరా
౪	౮౬	భిన్నేషురత్నకిరణైః
,,	౬౩	భగ్నోనివాసోయమిహా
౫	౩	భాస్వత్కరవ్యతికరోల్ల
౬	౫౮	భృశమమాయత మాధ
౮	౬౦	భ్రశ్యద్భిర్జలమభిభూ
౯	౩౭	భవనోదరేషుపరిమం
,,	౮౭	భజతేవిదేశమధికేన
౧౦	౧౩	భావహారిహసితంవచ
,,	౮౬	భాతునామసుదృశాం దశ
		భకారాదిపద్యాని-౧౧

సర్గ	శ్లోక	మకారాదిపద్యాని
౧	౧౬	మహామహానీలశిలారు
౨	౩౧	మమతావన్నతమిదం
,,	౭౯	మంత్రోయోధఇవాధీర
,,	౮౩	మనాగనభ్యావృత్త్యా వా
,,	౮౫	మాజీవన్యః పరావజ్ఞా
౨	౭౪	మృద్వీయసీమపిఘనా
,,	౮౫	మృదువ్యవహితం తేజః
,,	౯౬	మావేదియదసావేకో
,,	౧౦౭	మఖవిఘ్నాయసకల
,,	౧౦౪	మహాత్మానోనుగృహ్ణ
,,	౧౦౬	మన్యసేరిపవశ్యేయాన్
౩	౩	మృణాలసూత్రామల
,,	౧౦	ముక్తామయంసారస
,,	౩౩	మధ్యేసముద్రంకకుభః
౪	౧౦	ముదేమురారేరమరై
,,	౪౪	ముక్తం ముక్తాగౌరమివ
,,	౪౮	మధుకరవిటపానమి
,,	౫౫	మైత్ర్యాదిచిత్తపరికర్మ
,,	౫౬	మరకతమయమేదినీ
౫	౬౧	ముక్తాస్తృణానిపరితః
,,	౬౩	మృత్పిండశేఖరితకో
,,	౬౪	మేదస్వినస్సరభసావ
౬	౯	మధుకరైరపవాదక
,,	౨౦	మధురయా మధుబో
,,	౪౮	ముఖసరోజరుచంమ
,,	౭౨	ముదమబ్దభువామ
౭	౧౭	ముహురనుసమయా
,,	౨౩	మదనరసమహౌఘపూ
,,	౨౫	మధుమథనవధూరివా
,,	౩౦	ముదితమధుభుజో భు
,,	౪౪	ముఖకమలకమున్న
,,	౪౮	మృదుచరణతలాగ్రద
,,	౫౫	ముహురుపహసితామి
,,	౬౮	ముహురితివనవిభ్ర
౮	౯	ముక్తాభిస్సలిలరయా
౮	౧౩	ముగ్ధాయాస్స్మరలలి
౮	౩౨	ముగ్ధత్వాదవిదిత

శ్రీమాఘమహాకావ్యయకారాదిశ్లోకాః

సర్గ	శ్లోక	యకారాదిపద్యాని
౯	౬౩	మమరూపకీర్తిమహర
,,	౭౯	మధురోన్నతభ్రూలలితం
౧౦	౧౭	మద్యమందవిగళత్త్రప
,,	౨౧	మాపునస్తమభిసీసర
,,	౨౫	మానభంగపటునాసుర
,,	౮౪	మృష్టచందనవిశేషకభ
		మకారాదిపద్యాని-౪౩
౧	౨౩	యుగాంతకాలప్రతి
౨	౧	యియక్షమాణేనాహ్వా
,,	౧౩	యావదర్థపదాంవాచ
,,	౨౨	యద్వాసుదేవేనాదీన
,,	౬౫	యజతాంపాండవస్స్వ
,,	౯౨	యాతవ్యపార్ష్ణిగ్రా
,,	౯౮	యేచాన్యేకాలయవన
,,	౧౧౬	యద్ఘహాత్మవిదోవిప
౩	౧౬	యాంయాంప్రియఃప్రై
,,	౨౪	యియాసతస్తస్యమహీ
,,	౨౫	యతస్సధర్త్రాజగతాం
,,	౩౭	యస్యాశ్చలద్వారిధివా
,,	౪౦	యత్రాస్లలముత్తుంగతీయా
,,	౪౨	యదంగనారూపసరూప
,,	౪౬	యస్యామతిశ్లక్ష్ణతయా
,,	౫౭	యస్యామజింహామహ
౪	౧౧	యతఃపరార్ధ్యానిభృతా
,,	౧౩	యత్రాధిరూఢేనమహీ
,,	౧౫	యత్రోజ్ఝితాభిముఖ
,,	౩౯	యదేతదస్యానుతటం
,,	౪౫	యానయయాప్రియమ
,,	౫౭	యాబిభర్తికలనల్లకీ
౫	౧౭	యానాజ్జనఃపరిజనై
,,	౨౪	యావత్సఏవసమయ
,,	౩౧	యోపక్షిణఃప్రథమమం

సర్గ	శ్లోక	రేఫాదిపద్యాని
౫	౪౧	యాచంద్రకైర్మదజల
౭	౧౬	యదిమయిలఘిమాన
౮	౨	యాంతీనాంసమమసిత
,,	౩౩	యోగ్యస్యత్రినయనలా
,,	౫౮	యోబాహ్యస్సఖలునిరా
౧౦	౧౮	యాకథంచనసఖీవచనే
,,	౪౧	యానిరాగతరళైరపి
,,	౫౧	యత్ప్రియవ్యతికరాత్ప్రి
,,	౭౯	యద్యదేవరురుచేరుచితే
,,	౮౫	యోషితఃపతితకాంచన
,,	౯౧	యోషితామతితరాంనఖ
		యకారాదిపద్యాని-౩౬
౧	౧	రణద్భిరాఘట్టనయా
,,	౨౧	రథాంగపాణేఃపటలే
,,	౫౬	రాహుతస్యప్రహితాః
౨	౪	త్నస్తంభేమునంకాంప్రం
౩	౨౨	రరాజసంపాదకమిష్ట
,,	౩౬	రథాంగభర్త్రేభినవంవ
,,	౪౧	రతౌహ్రియాయత్రనిశా
,,	౫౭	ర్మ్యాఇతిప్రాప్తవతీఃప
,,	౫౯	రతాంతరేయత్రగృహాం
౪	౯	రాజీవరాజీవశలోలభృం
,,	౩౨	రుచిరచిత్రతనూరుహా
౫	౨౧	రోచిష్ణుకాంచనచయాం
,,	౫౭	రేజేజనైస్స్నపనసాన్ద్రి
౬	౭	రతిపతిప్రహితేవకృత
,,	౧౭	రురుదిషావదనాంబురు
,,	౨౨	రవితురంగతనూరుహ
౭	౨౮	రథచరణధరాంగనాక
౮	౩౯	రాగాంధీకృతనయనేన
౯	౧౩	రుచిధామ్నిభర్తరిభృశం
,,	౩౩	రజనీమవాప్యరుచిమాప

సర్గ	శ్లోక	శకారాదిపద్యాని.	సర్గ	శ్లోక	సకారాదిపద్యాని.
౧	౧	శ్రియఃపతిశ్శ్రీమతిశా	౧	౭౧	స్వయంవిధాతాసురదైత్య
౩	౨౭	శ్యామారుణైర్వారణదా	౨	౨౮	సంక్షిప్తస్యాప్యతోఽస్యైవ
,,	౪౮	శుకాంగనీలోపలనిర్మి	,,	౨౯	సర్వకార్యశరీరేషుము
,,	౬౬	శ్లిష్యద్భిరన్యోన్యముఖా	,,	౩౨	సంపదాసుస్థిరంమన్యో
,,	౬౮	శనైరనీయంతరయాత్ప	,,	౩౩	సమూలఘాతమఘ్నంతః
౫	౮	శైలోపశల్యనిపతద్రథనే	,,	౩౬	సఖాగరీయాన్శత్రుశ్చ
,,	౫౭	శుక్తాంశుకోపరచితాని	,,	౫౦	స్వయంప్రణమతేల్పేపి
౬	౩౩	శమితతాపమపోఢమ	,,	౫౫	సామవాదాస్సకోపస్య
,,	౬౫	శిశిరకాలమపాస్యగు		౫౭	స్వశక్త్యుపచయేకెచిత్స
౭	౨౮	శ్రుతిపథమధురాణిసా			సంప్రత్యసాంప్రతంవక్తు
,,	౬౨	శ్లథశిరసిజపాశపాతభా	,,	౭౭	సోపధానాంధియంధీరా
౮	౧	శ్రీమద్భిర్జితపులినాని	,,	౭౮	స్పృశంతిశరవత్తీక్ష్ణా
,,	౩	శృంగాణిద్రుతకనకోజ్జ్వ	,,	౮౭	స్థాయినోర్థేప్రవర్తంతే
,,	౬౨	శతాతిశంబలవదుపేయు	,,	౯౪	స్థానేశమవతాంశక్త్యా
,,	౬౯	శ్చ్యోతద్భిస్సమధికమా	,,		సంపాదితఫలస్తేనసప
,,	౬౫	శ్లిష్యయత్పరిహితమేక	,,	౧౦౩	సంభావ్యత్వామతిభరక్ష
౧౦	౩౫	శంకయాన్యయువతౌవ	,,	౧౦౮	సహిష్యేశతమాగాంసి
		శకారాదిపద్యాని-౧౮		౧౧౦	స్వయంకృతప్రసాదస్య
	౨౯	షట్సుశాస్త్రక్రియ సిస్రి		౧౧౫	సవిశేషంసుతేపాండ
,,	౯౩	షాడ్గుణ్యముపయుంజీత	,,	౧౧౭	సహజచాపలదోషస
		షకారాదిపద్యే-౨		౧౭	సఇంద్రనీలస్థలనీలమూ
౧	౧౯	సకాంచనేయత్రముని	,,	౪౩	స్ఫురత్తుషారాంశుమరీచి
,,	౨౦	సితపకార్తస్వరభా		౪౭	సావర్ణ్యభాజాంప్రతిమా
,,	౨౫	సతంసితిమ్నాసుతరాం		౫౪	సుగంధితామప్రతియ
,,	౪౭	సమత్సరేణాసురఇత్యు	,,	౬౩	స్నిగ్ధాంజనశ్యామరుచిస్సు
,,	౪౬	సంచరిష్ణుర్భువనాంత		౭౪	సాటోపముర్వీమనిశంన
	౪౭	సటాచ్ఛటాభిన్నఘనే		౫	సహస్రసంఖ్యైర్గగనం
,,	౫	సముత్క్షిపన్యఃపృథివీ			సరంధ్రాధ్యాదోజ్జ్వలనీల
,,	౫౨	సలీలయాతానినభర్తు		౨౪	స్థగయంత్యమూశ్శమితచా
,,	౫౮	స్ఫుశరాసనశజ్యాంకలు		౪౩	సంకీర్ణకీచకవనస్థలి
,,	౬౮	స్మరత్యదోదాశరథిర్భ		౫౧	సవధూకాస్సుఖినోస్మి
,,	౭౦	బాలఆసీద్వపుషాచ		౫౪	సమీరశిశిరశ్శిరస్సువ

శ్రీమాఘమహాకావ్యస్య సకారాదిశ్లోకాః

సర్గ	శ్లోక	సకారాదిపద్యాని
౪	౫౮	సాయంశశాంకకిరణా
౫	౧౬	సిక్తాఇవామృతరసేన
,,	౨౮	సస్నుః పయః పపురనె
,,	౩౯	సంసర్పిభిః పయసి గైరి
,,	౫౨	సేవ్యోపి సానునయమా
,,	౪౮	స్తంభం మహాంతముచితం
,,	౬౬	సార్థం కథంచిదుచితైః
,,	౬౭	స్పష్టం బహిః స్థితవతే
౬	౫	స్ఫుటమివోజ్జ్వలకాం
,,		స్మరహుతాశనముర్మర
,,	౧౦	సమభిసృత్య రసాదవ
,,	౧౨	సురభిణి శ్వసితే దధత
,,	౨౫	స్ఫురదధీరతటిన్నయనా
,,	౪౨	సపకచోత్పలచక్షుష
,,	౪౪	సమయ ఏవ కరోతి
,,	౫౪	స్మితసరోరుహనేత్రస
,,	౭౦	స్మరరాగమయీ వపుస్త
,,	౭౫	స్తనయోస్సమయేన యా
౭		సతతమనభిభాషణం
,,	౪౨	సరజసమకరందనిర్భ
,,	౪౭	సలలితమవలమ్బ్య పాణి
,,	౫౮	స్ఫుటమిదమభిచారమం
,,	౫౯	సమదనమవతంసితైధిక
,,	౬౫	స్మరచరసమురస్థలెనపత్యు
౮	౫౫	స్వం రాగాదుపరివితన్వతో
,,	౬	సంస్పర్శప్రభవసుఖోప
,,	౧౮	సంక్షోభం పయసి ముహు
,,	౩౪	సించంత్యాః కథమపి బాహు
,,	౩౫	స్నిహ్యంతీ దృశమపరానిధా
,,	౪౧	సంక్రాంతం ప్రియతమవక్ష
,,	౪౩	సిక్తాయాః క్షణమపిసిచ్య
,,	౪౮	సౌగంధ్యం దధదపి కామమం
	౫౩	స్నాంతీనాం బృహదమలో
,,	౬౯	సీమంతం నిజమనబధ్న తీక
,,	౭౦	స్వచ్ఛాంభస్స్నపనవిధౌత
౯	౨౧	స్థగితాంబరక్షితితలే పరి
౯	౨౩	సవితుస్త్వపానదదృశేహని
౯	౪౪	సమమేక ఏవ దధతుస్స్ఫు
౯	౪౬	స్ఫురదుజ్జ్వలాధరదలైర్వి
౯	౮౫	సుదృశస్సరసవ్యళీకలి వ
౧౦	౧	సజ్జితాని సురభీణ్యథయూ
౧౦		సోపచారముపశాంతవి
౧౦		స్వాదనేనసుతనోరపి
౧౦	౧౫	సంతమేవ చిరమప్రకృత
౧౦	౧౬	సావశేషపదముక్తముపే
౧౦	౩౯	ర్శ్నభాజివిశదచ్ఛవిహా
౧౦	౪౧	సంకేశేచ్ఛురభిధాతుమ
౧౦	౪౪	సంజహారసహసాపరిర
౧౦	౪౫	సంప్రసమానముపయాంతరి
౧౦	౪౮	సంప్రవేష్టుమివయోషిత
౧౦	౪౯	స్నేహనిర్భరమధత్త వధూ
౧౦	౫౮	సోష్మణస్స్తనశిలాశిఖరా
౧౦	౬౨	సేత్కృతాని మణితం కరు
౧౦	౮౧	సంగతాభిరుదితైశ్చలి
౧౦	౮౬	సుభ్రువామధిపయోధర

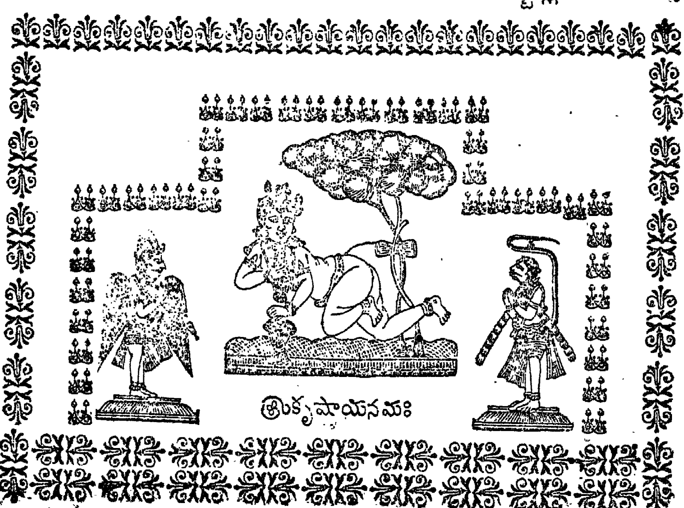
హకారాదిపద్యాని-౯౮

సర్గ	శ్లోక	హకారాదిపద్యాని
౧	౨౬	హరత్యఘం సంప్రతి హే
౧	౭౪	హృదయమరివధోదయా
	౬౦	హతేహిడిమ్బరిపుణా
	౫౫	హేమస్థలీషు పరితః పరి
	౫౩	రితపత్రమయీవమ
౬	౬౧	హిమబుధితావపితాస్స్న
	౭౩	హిమలవసదృశశ్రమోద
	౪౨	హృతాత్యయాఃప్రతిసఖీశ్శ్యా

సర్గ-శ్లోక-హకారాదిపద్యాని			సర్గ-శ్లోక-క్షకారాదిపద్యాని		
౧౦	౨	హారివిమోహమహార్ద్రుమ	౩	౫	క్షుణ్ణంయదన్తఃకరణే
౧౦	౫౭	హారిభరావవనతంపరిరం	౫	౩	క్షిప్తంపురోనజగృహే
		హకారాదిపద్యాని-౧౦	౧౦	౩౪	క్షిబత్తాముపగతాస్వ
౩	౫౨	క్షితిప్రతిష్ఠోపిముఖా			క్షకారాదిపద్యాని-౪

మాఘప్రథమభాగె అకారాదివర్ణాదిశ్లోకాః

అ	౯౫	చ	౭	మ	౪౩
ఆ	౪౦	ఛ	౫	య	౩౬
ఇ	౧౯	జ	౧౬	ర	౨౨
ఈ	౧	త	౪౩	ల	౭
ఉ	౪౫	ద	౩౪	వ	౫౨
ఊ	౬	థ	౭	శ	౧౮
ఏ	౩	న	౬౩	ష	౨
ఓ	౧	ప	౫౯	స	౯౮
క	౭౦	ఫ	౨	హ	౧౦
గ	౨౨	బ	౧౫	క్ష	౪
ఘ	౧	భ	౧౧	సమష్టిశ్లోకాః-౮౧౫	

శ్రీరస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీమల్లినాథకృతసర్వంకషాఖ్యవ్యాఖ్యాసహితే శ్రీమాఘకవికృతే

శిశుపాలవధాఖ్యే మహాకావ్యే ప్రథమసర్గప్రారంభః.

శ్రీవ్యాఖ్యానపీఠికా శ్రీః

శ్లో॥ ఇందీవరదళశ్యామ మిందిరానందకందళమ్ । వందారుజనమందారం వందేహంయదునందనమ్ ॥ ౧ ॥ దంతాంచలేనధరణీతలమున్నమయ్యపాతాళకేళిషుధృతాదివరాహలీలం । ఉల్లాఘనోత్ఫణఫణాధరగీయమానక్రీడాపదానమిభరాజముఖం నమామి ॥ ౨॥ శారదాశారదాంభోజ వదనావదనాంబుజే । సర్వదాసర్వదాస్మాకం సన్నిధింసన్నిధింక్రియాత్ ॥ 3 ॥ వాణీంకాణభుజీమజీగణదవాసాసీచ్చవైయాసికీమంతస్తంత్రమరంస్తపన్నగగవీగుంభేషుచాజాగరీత్, వాచామాచకలద్రహస్యమఖిలంయశ్చాక్షపాదస్ఫురాంలోకేభూద్యదుపజ్ఞమేవ విదుషాంసౌజన్యజన్యంయశః ॥ ౪॥ మల్లినాథసుధీస్సోయం మహోపాధ్యాయశబ్దభాక్ । విధత్తేమాఘకావ్యస్య వ్యాఖ్యాంసర్వంకషాభిధామ్ ॥౫॥ యేశబ్దార్థపరీక్షణప్రణయినోయేవాగుణాలంక్రియాశిక్షాకౌతుకినో విహర్తుమనసో యేచధ్వనేరధ్వని। క్షుభ్యద్భావతరంగితేరససుధాసింధౌనిమంక్షంతియేతేషామే(ష)వకృతేకరో(మి)తి)వివృతింమాఘస్యసర్వంకషామ్॥౬॥నేతాస్మిన్యదునందనస్సభగవాన్వీరఃప్రధానోరసః శృంగారాదిభిరంగవాన్విజయతేపూర్ణాపునర్వర్ణనా । ఇంద్రప్రస్థగమాద్యుపాయవిషయశ్చైద్యావసాదఃఫలం ధన్యోమాఘకవిర్వయంచకృతినస్తత్సూక్తిసంశీలనాత్ ॥౭॥ ఇహాన్వయముఖేనైవసర్వంవ్యాఖ్యాయతేమయా । నామూలంలిఖ్యతేకించిన్నానపేక్షితముచ్యతే ॥౮॥ అథ తత్రభవాన్మాఘకవిః ॥ * కావ్యంయశసేర్థకృతేవ్యవహారవిదేశివేతరక్షతయే । సద్యఃపరనిర్వృతయేకాంతాసమ్మితతయోపదేశయుజే ॥ ఇత్యాద్యాలంకారికవచనప్రామాణ్యాత్కావ్యస్యానేకశ్రేయస్సాధనతామ్ ॥ * కావ్యాలాపాంశ్చవర్జ

శ్రియః పతిః శ్రీమతి శాసితుం జగజ్జగన్నివాసో వసుదేవసద్మని ।
వసన్ దదర్శావతరంతమంబరాద్ధిరణ్యగర్భాంగభువం మునిం హరిః ॥ ౧ ॥

యేదితి నిషేధశాస్త్రస్యాసత్కావ్యవిషయతాం చ పశ్యన్ శిశుపాలవధాఖ్యం మహాకావ్యం చికీర్షుః చికీర్షితార్థనిర్విఘ్నపరిసమాప్తిసంప్రదాయావిచ్ఛేదలక్షణఫలసాధన(త్వాత్), భూతస్వేష్టదేవతానమస్కారస్య శిష్టాచారప్రాప్తత్వాత్ ॥ * ఆశీర్నమస్క్రియావస్తునిర్దేశో వాపి తన్ముఖమితి ఆశీరాద్యన్యతమస్య ప్రబంధముఖలక్షణత్వాచ్చ, కావ్యఫలరూపశిశుపాలవధబీజభూతం భగవతః శ్రీకృష్ణస్య నారదదర్శనరూపం, వస్త్వాదౌ శ్రీశబ్దప్రయోగపూర్వకం నిర్దిశన్ కథాముపక్షిపతి ॥ — శ్రియ ఇతి ॥ అత్రాదౌ శ్రీశబ్దప్రయోగాత్ వర్ణగణాదిశుద్ధిరభ్యుచ్చయః ॥ తదుక్తమ్ ॥ * దేవతావాచకాశ్శబ్దా యే చ భద్రాదివాచకాః । తే సర్వే నైవ నింద్యాస్స్యుర్లిపితో గణతోఽపి వేతి ॥ శ్రియః-లక్ష్మ్యాః, పతిః ఏతేన రుక్మిణీరూపయా శ్రియా సమేత ఇతి సూచితమ్ ॥ * రాఘవత్వేఽభవత్సీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మనీతి విష్ణుపురాణవచనాత్, జగన్నివాసః జగతామాధారః, కుక్షిస్థాఖిలలోక ఇతి భావః, తథాపి ॥ * పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతామ్ । ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగే యుగే ॥ ఇత్యాదివచనానుసారేణ జగత్-లోకం; శాసితుం-దుష్టనిగ్రహశిష్టానుగ్రహాభ్యాం నియంతుం శ్రీమతి-సంపద్యుక్తే, వసుదేవసద్మని-వసుదేవరూపిణః కశ్యపస్య వేశ్మని, వసన్ కృష్ణరూపేణ తిష్ఠన్, హరిర్విష్ణుః అంబరాత్-ఆకాశాత్, అవతరంతమాపతంతం, ఇంద్రసందేశకథనార్థమితి భావః, హిరణ్యస్య గర్భః హిరణ్యం గర్భో యస్య స ఇతి వా హిరణ్యగర్భో బ్రహ్మా, బ్రహ్మాండప్రభవత్వాత్, తస్యాంగభువం-తనూజం, అథవా తస్యాంగాదవయవాదుత్సంగాద్భవతీతి హిరణ్యగర్భాంగభూః తం మునిం నారదమిత్యర్థః * ఉత్సంగాన్నారదో జజ్ఞే దక్షోఽంగుష్ఠాత్స్వయంభువ ఇతి ॥ భాగవతవచనాత్, దదర్శ కదాచిదితి శేషః, అత్ర అల్పీయసి వసుదేవసద్మని సకలజగదాశ్రయతయా మహీయసో హరేరాధేయత్వకథనాత్, అధికప్రభేదోఽర్థాలంకారః తదుక్తమ్ * ఆధారాధేయయోరానురూప్యాభావోఽధికో మత ఇతి- జగన్నివాసస్య-జగదేకదేశవాసిత్వమితి విరోధశ్చ, తస్యానిర్వచనీయమహిమత్వాదితి పరిహారః, తథా తకారస్య సకారాదేశ్చ కేవలస్యాసకృదా

గతంతిరశ్చీనమనూరుసారథేఃప్రసిద్ధమూర్ధ్వజ్వలనంహవిర్భుజః । పతత్యధో ధామవిసారిసర్వతః కిమేతదిత్యాకులమీక్షితంజనైః ॥ ౨ ॥ చయస్త్విషామిత్యవధారితంపురాతతశ్శరీరీతివిభావితాకృతిమ్ । విభుర్విభక్తావయవంపుమానితి

వృత్త్యాజగజ్జగదితి అసకృద్వ్యంజనద్వయసాదృశ్యాచ్చ ఏకవృత్త్యనుప్రాసభేదౌ శబ్దాలంకారౌ ఏషాంచాన్యోన్యనైరపేక్ష్యేణైకత్రసమావేశాత్ తిలతండులవత్సంసృష్టిః, అస్మిన్సర్గే వంశస్థవృత్తమ్ * జతౌతువంశస్థముదీరితంజరావితిలక్షణాత్ ॥ ౧ ॥—తదానీం జనైః విస్మయాదీక్షితుం ప్రవృత్తమిత్యాహ ॥ గతమితి ॥ అవిద్యమానౌ ఊరూయస్యసోనూరుః, అరుణః ససారథిర్యస్య తస్యానూరుసారథేస్సూర్యస్య, గతంగతిః + భావేక్తః తిరశ్చీనం-తిర్యగ్భూతం, + విభాషాంచేరదిక్స్త్రియామితి తిర్యక్ఛబ్దాదంచత్యంతాత్ప్రాతిపదికాత్స్వార్థేఖప్రత్యయః, హవింషిభునక్తీతిహవిర్భుక్ తస్య అగ్నేరూర్ధ్వజ్వలనం-ఊర్ధ్వస్ఫురణం, ప్రసిద్ధం ఇదంతుసర్వతఃపరితః విసారివిసర్పి ధామతేజః, అధః అధస్తాత్, పతతి కిమేతదితిసూర్యాగ్నివిలక్షణమదృష్టపూర్వమిదం ధామకిమాత్మకంస్యాదిత్యాకులం, విస్మయాత్సంభ్రాంతంయథాతథాజనైరీక్షితం- ఈక్షణంకృతం; సకర్మకాదప్యవివక్షితేకర్మణిభావేక్తః * ప్రసిద్ధేరవివక్షాతః కర్మణోఽకర్మికాక్రియేతివచనాత్, కేచిత్తు కర్మణిక్తాంతంకృత్వా ఈక్షితంమునిందదర్శేతి పూర్వేణయోజయంతి, అత్రోపమేయస్య మునిధామ్నః సూర్యాగ్నిభ్యాముపమానాభ్యాం తదసంభవినా అధఃప్రసరణధర్మేణాధిక్యవర్ణనాద్వ్యతిరేకః తదుక్తంకావ్యప్రకాశే * ఉపమానాద్యదన్యస్య వ్యతిరేకస్సఏవసఇతి ॥ ఉపమానాదుపమేయస్యాధిక్యవ్యతిరేకఏవసఇతి ॥ ౨ ॥—అథభగవాన్నిరణైషీదిత్యాహ ॥ చయఇతి ॥ విభుస్తత్త్వావధారణసమర్థః సహరిః పురా-ప్రథమం, త్విషాంచయఇత్యవధారితం తేజఃపుంజమాత్రత్వేననిశ్చితం, తతః ప్రత్యాసన్నే విభావితా-విమృష్టా, ఆకృతిఃసంస్థానంయస్యతంతథోక్తం, అతఏవ శరీరీచేతనఇత్యవధారితం తతః విభక్తా వివిచ్య గృహీతాఅవయవాముఖాదయోయస్యతంతథోక్తం, అతఏవ పుమానిత్యవధారితం అముమాగచ్ఛంతంవ్యక్తివిశేషం నారదఇతివాస్తవాభిప్రాయేణ పుంలింగనిర్వాహః క్రమాత్పూర్వోక్తసామాన్యవిశేషజ్ఞానక్రమేణ లోకదృష్ట్యైవేదముక్తం హరిస్తు సర్వంవే

[illegible]దమైనం నారదఇత్యబోధిసః ॥ ౩ ॥ నవానధోధో బృహతః పయోధరాన్ స
మూఢకర్పూరపరాగపాండురమ్ । క్షణం క్షణోత్క్షిప్తగజేంద్రకృత్తినా స్ఫుటోప
మం భూతిసితేన శంభునా ॥ ౪ ॥ దధానమంభోరుహకేసరద్యుతీర్జటాశ్శరచ్చం

నారదఇత్యబోధి, నారదంబుద్ధవానిత్యర్థః, నారదస్యకర్మత్వేపి నిపాతేనఇతి శబ్దేనాభిహితత్వాన్నద్వితీయా తిఙాద్యుపసంఖ్యానస్యోపలక్షణత్వాత్ యథాహవామనః ॥ నిపాతేనాప్యభిహితేకర్మణి నకర్మవిభక్తిః, పరిగణనస్య ప్రాయికత్వాదితి + బుధ్యతేఃకర్తరిలుఙ్, దీపజనబుధపూరితాయిప్యాయిభ్యోన్యతరస్యామితిసూత్రేణచిణ్, చిణోలుగితితస్యలుక్, అత్రవిభావితాకృతిం-విభక్తావయవమిత్యాకృతివిభావనావయవవిభాగయోఃపదార్థయోః విశేషణగత్యాశక్తిత్వపుంస్త్వావధారణహేతుత్వేనోపన్యాసాత్, పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః, హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగముదాహృతమితి లక్షణాత్ ॥ ౩ ॥—అథ సప్తభిశ్శ్లోకైర్నారదమహామునింవిశినష్టి ॥ నవానితి ॥ కీదృశమముం నవాన్ సద్యస్సంభృతసలిలాన్ అతినీలానితియావత్- బృహతో విపులాన్ పయోధరాన్ మేఘాన్ అధోధః మేఘానాం సమీపాధఃప్రదేశస్థితమితిశేషః + ఉపర్యధ్యధసస్సామీప్యఇతిద్విర్భావః తద్యోగాద్ద్వితీయా * ఉభసర్వతసోఃకార్యాధిగుపర్యాదిషుత్రిషు । ద్వితీయామ్రేడితాంతేషు తతోన్యత్రాపిదృశ్యతఇతివచనాత్, సమూఢః-పుంజీకృతః ॥ ని ॥ సమూఢఃపుంజితేభుగ్నే ఇతివిశ్వః ॥ కర్పూరస్య పరాగశ్చూర్ణః తద్వత్పాండురం అతఏవ క్షణం మేఘసమీపావస్థానక్షణే అత్యంతసంయోగేద్వితీయేతిద్వితీయా, క్షణశబ్దోత్ర తాండవోత్సవేషు ॥ ని ॥ నిర్వ్యాపారస్థితౌ కాలవిశేషోత్సవయోఃక్షణ ఇత్యుభయత్రాప్యమరః ॥ ఉత్క్షిప్తా-ఉపరిధారితా, గజేంద్రస్యకృత్తిశ్చర్మయేనతేన ॥ ని ॥ అజినంచర్మకృత్తిస్స్త్రీత్యమరః ॥ భూత్యాభస్మనా, సితేన-శుభ్రేణ ॥ ని ॥ భూతిర్భసితభస్మనీఇత్యమరః ॥ శంభునాస్ఫుటా ఉపమాసాదృశ్యం యస్యతం స్ఫుటశంభూపమమిత్యర్థః సాపేక్షత్వేపి గమకత్వాత్సమాసః, సదృశపర్యాయయోరేవ తుల్యోపమాశబ్దయోః + అతులోపమాభ్యామితినిషేధాత్ సాదృశ్యవాచిత్వే తృతీయేత్యాహుః, కేచిదిమంశ్లోకం చయస్త్విషామిత్యతః ప్రాగ్లిఖిత్వా వ్యాచక్షతే, తేషాంపుంస్త్వావధారణాత్ ప్రాక్తేజఃపిండమాత్రస్య శంభూపమత్వాచిత్యం చింత్యమ్ ॥ ౪ ॥—దధానమితి ॥ పునః అంభోరుహకేసరద్యుతీః-పద్మకింజల్క

ద్రమరీచిరోచిషమ్ । విపాకపింగాస్తుహినస్థలీరుహో ధరాధరేంద్రం వ్రతతీతతీరివ ॥ ౫ ॥ పిశంగమౌంజీయుజమర్జునచ్ఛవిం వసానమేణాజినమంజనద్యుతి । సువర్ణసూత్రాకలితాధరాంబరాం విడంబయంతం శితివాససస్తనుమ్ ॥ ౬ ॥ విహంగరాజాంగరుహైరివాయతైర్హిరణ్మయోర్వీరుహవల్లితంతుభిః । కృతోపవీతం హిమశుభ్రముచ్చకైర్ఘనం ఘనాంతే తటితాం గణైరివ ॥ ౭ ॥ నిసర్గచిత్రోజ్జ్వలసూక్ష్మపక్ష్మణా లసద్బిసచ్ఛేదసితాంగసంగినా । చకాసతం చారుచమూరుచ

ప్రభాః, పిశంగీరిత్యర్థః, జటాః దధానం స్వయంతు శరచ్చంద్రమరీచిరివరోచిర్యస్య తద్వద్ధవళవర్ణమిత్యర్థః, అతఏవవిపాకేన-పరిణామేన, పింగాః-పింగళాః, తుహినస్థల్యాం-తుషారభూమౌ, రోహంతీతి తుహినస్థలీరుహః క్విప్, వ్రతతీతతీః లతాసమూహాః ॥ని॥ వల్లీతువ్రతతిర్లతేత్యమరః ॥ దధానం ధరాధరేంద్రో హిమవాన్ తుహినస్థలీతిలింగాత్, అన్యథానారదోపమానత్వాసంభవాచ్చ తమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౫ ॥ పిశంగేతి ॥ పునః ముంజస్తృణవిశేషః, తన్మయీమేఖలామౌంజీ పిశంగ్యామౌంజ్యాయుజ్యతఇతి పిశంగమౌంజీయుక్ +సత్సూద్విషేత్యాదినా క్విప్+స్త్రియాః పుంవదిత్యాదినా పిశంగీశబ్దస్య పుంవద్భావః-తం అర్జునచ్ఛవిం ధవళకాంతిం ॥ని॥ వళక్షోధవళోర్జున ఇత్యమరః, అంజనద్యుతి అంజనవర్ణం ఏణాజినం కృష్ణమృగచర్మ, వసానం ఆచ్ఛాదయంతం+వసఆచ్ఛాదనఇతి ధాతోశ్శానచ్- సువర్ణసూత్రేణ కనకమెఖలయా, ఆకలితం బద్ధం అధరాంబరమంతరీయం యస్యాస్తాం- శితివాససో నీలాంబరస్య బలరామస్య తనుం విడంబయంతం అనుకుర్వాణమిత్యార్థీయముపమా ॥౬॥— ॥ విహంగేతి ॥ పునః విహంగరాజాంగరుహైరివ గరుత్మల్లోమతుల్యైః ఆయతైర్దీర్ఘైః హిరణ్యస్యవికారః హిరణ్మయీ + దాండినాయనేత్యాదినా, మయటియలోపనిపాతః తస్యామూర్వ్యాం, రుహోరూఢాః+ఇగుపధలక్షణః కప్రత్యయః - తాసాంవల్లీనాం తంతుభిః తంతుకల్పైస్సూక్ష్మావయవైః ఉపాదానగుణాద్ధిరణ్మయైః కృతోపవీతం శోభార్థం కల్పితయజ్ఞసూత్రం స్వయంహిమశుభ్రం, అతఏవఘనాంతే శరది-తటితాం గణైరుపలక్షితం ॥ని॥ తటిత్సౌదామనీవిద్యుదిత్యమరః । ఉచ్చైరేవోచ్చకైరున్నతం ఘనం మేఘమివస్థితమ్ ॥ ౭ ॥— ॥ నిసర్గేతి ॥ పునః నిసర్గాత్స్వభావాదేవ చిత్రాణి కృష్ణశారాణి, ఉజ్జ్వలాని భాస్వరాణి సూక్ష్మాణి లోమాని య

ర్ణకుథేన నాగేంద్రమివేంద్రవాహనమ్ ॥ ౮ ॥ అజస్రమాస్ఫాలితవల్లకీగుణక్ష
తోజ్జ్వలాంగుష్ఠనఖాంశుభిన్నయా । పురః ప్రవాలైరివపూరితార్ధయా విభ్రాంత
మచ్ఛస్ఫటికాక్షమాలయా ॥ ౯ ॥ రణద్భిరాఘట్టనయా నభస్వతః పృథగ్విభిన్న
శ్రుతిమండలైస్స్వరైః । స్ఫుటీభవద్గ్రామవిశేషమూర్ఛనామవేక్షమాణం మహ

స్యతేన- లసర్గయోబిసచ్ఛేదో మృణాళఖండః ॥ని॥ ఛేదఃఖండోఽస్త్రియామితి
త్రికాండశేషః । తద్వత్సితాంగవపుషి సంగినాసక్తేన చారుణారుచిరేణ చమూ
రుచర్మణా మృగత్వచా, కుథేనపృష్ఠాస్తరణేన ॥ని॥ ప్రవేణ్యాస్తరణం వర్ణః పరి
స్తోమః కుథో ద్వయోరిత్యమరః- ఇంద్రవాహనం నాగేంద్రమైరావణమివ ఇహేం
ద్రస్య వాహనమితి స్వస్వామిభావమాత్రస్య వివక్షితత్వాత్ + వాహనమాహి
తాదితి నణత్వం, యథాహ వామనః నేంద్రవాహనశబ్దే ణత్వం- ఆహితత్వస్యావి
వక్షితత్వాదితి- చకాసతం దీప్యమానం+చకాసేశ్శతరి నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి నుమభా
వః జక్షిత్యాదయష్షడిత్యభ్యస్తసంజ్ఞా ॥ ౮ ॥ —॥ అజస్రమితి ॥ పునఃఅజస్రం
ప్రాచుర్యేణ ఆస్ఫాలితాస్తాడితాః - సౌష్ఠవపరీక్షార్థం న్యుబ్జాంగుష్ఠేనతంత్రీ
తాడనం ప్రసిద్ధం తేషాం వల్లకీగుణానాం వీణాతంత్రీణాం ॥ని॥ గుణస్త్వావృత్తి
శబ్దాదిజ్యాసంధ్యాద్యక్షతంతుష్వితి యాదవః క్షతేనసంఘర్షణేన ఉజ్జ్వలైరంగు
ష్ఠనఖాంశుభిః, భిన్నయామిశ్రయాతద్రాగరక్తయేత్యర్థః; అతఏవపురః పు
రోభాగే ప్రవాలైః విద్రుమైః ॥ని॥ అథవిద్రుమః పుంసి ప్రవాళం పున్నపుంసకమి
త్యమరః- పూరితార్ధయేవస్థితయా అచ్ఛస్ఫటికానామక్షమాలయా జపమాలయే
త్యర్థః తథాప్రసిద్ధస్ఫటికగ్రహణాదృషేర్మోక్షార్థిత్వం వ్యజ్యతే * స్ఫాటి
కో మోక్షదః పర ఇతి మోక్షార్థినాం స్ఫటికాక్షమాలాభిధానాత్, విభ్రాంతం భా
సమానం+భాతేశ్శతృప్రత్యయః అత్రనఖాంశుభిన్నయేతి స్వగుణత్యాగేనాన్యగు
ణస్వీకారలక్షణః తద్గుణాలంకార ఉక్తః * తద్గుణః స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృ
ష్టగుణాహృతిరితి లక్షణాత్ తదుత్థాపితా చేయం ప్రవాళపూరితార్థతోత్ప్రే
క్షేత్యనయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౯ ॥—॥ రణద్భిరితి॥ పునః నభస్వతః వా
యోః ఆఘట్టనయా ఆఘాతేన పృథగసంకీర్ణం- రణద్భిర్ధ్వనద్భిః అనురణనా
త్మనోత్పద్యమానైరిత్యర్థః శ్రుత్యారబ్ధమనురణనం స్వర ఇతి లక్షణాత్; తదు
[illegible]

శ్రీంముహుర్ముహుః ॥ ౧౦ ॥ నివర్త్యసౌనువ్రజతఃకృతానతీనతీంద్రియజ్ఞాననిధిర్న

రంజయతిశ్రోతృచిత్తంసస్వరఉచ్యతఇతి ॥ శ్రుతిర్నామస్వరారంభకావయవశబ్దవిశేషః తదుక్తం * ప్రథమశ్రవణాచ్ఛబ్దశ్శ్రూయతే హ్రస్వమాత్రకః । సా శ్రుతిస్సంపరిజ్ఞేయాస్వరావయవలక్షణేతి ॥ విభిన్నానిశ్రుతినియతసంఖ్యయావ్యవస్థితాని శ్రుతీనాంమండలానిసమూహాయేషాంతైః విభిన్నశ్రుతిమండలైః శ్రుతిసంఖ్యానియమేదత్తిలః *చతుశ్చతుశ్చతుశ్చైవషడ్జమధ్యమపంచమాః । ద్వేద్వేనిషాదగాంధారౌ త్రిస్త్రిఋషభధైవతావితి స్వరాష్షడ్జాదయస్సప్తోక్తలక్షణాః తదుక్తం * శ్రుతిభ్యస్స్యుస్స్వరాష్షడ్జర్షభగాంధారమధ్యమాః। పంచమోధైవతశ్చాథనిషాదఇతిసప్తతే ॥ తేషాంసంజ్ఞా సరిగమపధనీత్యపరామతా ఇతి, తైస్స్వరైః - స్ఫుటీభవంత్యోగ్రామవిశేషాణాం షడ్జాద్యపరనామకానాంస్వరసంఘాతభేదానాం త్రయాణాంనామానిచషడ్జగ్రామోమధ్యగ్రామోగాంధారగ్రామశ్చేత్యేవంరూపేణ విశేషాణాం ప్రతిగ్రామం స్వరేషుశ్రుతయశ్చభిన్నసంఖ్యాఃషడ్జశ్చతుశ్శ్రుతిర్జ్ఞేయఃఋషభస్త్రిశ్శ్రుతిస్స్మృతః।ద్విశ్శ్రుతిశ్చాపిగాంధారోమధ్యమశ్చచతుశ్శ్రుతిః । చతుశ్శ్రుతిఃపంచమస్స్యాత్ త్రిశ్శ్రుతిర్ధైవతస్స్మృతః ॥ నిషాదస్త్రిశ్రుతిశ్చైవ షడ్జగ్రామస్వరాంతర మితి గ్రామవిశేషాణాంచసప్తస్వరాణాంత్రిరావృత్త్యైకవింశతిః మూర్ఛనాభవంతి తద్యథా ఆద్యావుత్తరమంద్రాస్యాద్రజనీచోత్తరాతథా । చతుర్థీశుద్ధషడ్జాతు పంచమీమత్సరీకృతా ॥ అశ్వక్రాంతాతథాషష్ఠీ సప్తమీచాభిరుద్గతా । షడ్జగ్రామాశ్రితాహ్యేతాః విజ్ఞేయాస్సప్తమూర్ఛనా ఇతి ॥ మూర్ఛనాస్వరారోహణావరోహణక్రమభేదాః యస్యాంతాంమహతీం మహతీనామ్నీం నిజవీణాం * విశ్వావసోస్తుబృహతీతుంబురోస్తుకళావతీ । మహతీనారదస్యస్యాత్సరస్వత్యాస్తుకచ్ఛపీతి వైజయంతీ - ముహుర్ముహురవేక్షమాణం- తం త్రియోజనాభేదమహిమ్నాపురుషప్రయత్నమంతరేణైవ అవిసంవాదం ధ్వనతీతికౌతుకాదనుసంధానమిత్యర్థః అత్రగ్రామలక్షణం * యథాకుటుంబినస్సర్వేప్యేకీభూతాభవంతిహి । తథాస్వరాణాంసందోహోగ్రామఇత్యభిధీయతే। షడ్జగ్రామోభవేదాదౌ మధ్యమగ్రామఏవచ । గాంధారగ్రామఇత్యేతద్గ్రామత్రయముదాహృతమ్ ॥ తథా ! నంద్యావర్తోథజీమూతస్సు[illegible]

భస్సదః। సమానదత్యాదితదైత్యసంపదఃపదంమహేంద్రాలయచారుచక్రిణః॥౧౧
పతత్పతంగప్రతిమస్తపోనిధిఃపురోఽస్యయావన్నభువివ్యలీయత। గిరేస్తటిత్వా
ప్రో గ్రామకాస్త్రయః। షడ్జమధ్యమగాంధారా స్త్రయాణాంజన్మహేతవఇతి॥
మూర్ఛనాలక్షణంచ * క్రమాత్స్వరాణాంసప్తానామారోహశ్చావరోహణమ్।
మూర్ఛనేత్యుచ్యతేగ్రామస్థాఏతాస్సప్తసప్తచ॥ గ్రామత్రయేపిప్రత్యేకంసప్త
సప్తచమూర్ఛనాః। ఇత్యేకవింశతిమూర్ఛనాభవంతితన్నామానితు * నాన
పేక్షితముచ్యతఇతిప్రతిజ్ఞాభంగభయాన్నలిఖ్యంతఇతిసర్వమవదాతం- అత్రపుం
వ్యాపారమంతరేణస్వరాద్యావిర్భావోక్త్యాకోపిలోకాతిక్రాన్తాయంశిల్పసౌ
ష్ఠవాతిశయోవీణాయాఃప్రతీయతే, తేనసహాస్యతస్సిద్ధాతిశయస్యాభేదేనాధ్యవసి
తత్వాత్ తన్మూలాతిశయోక్తిరలంకారఃసాచమహత్యాఃపుంవ్యాపారంవినామూ
ర్ఛనాద్యసంబంధేపిసంబంధాభిధానాత్,అసంబంధేసంబంధరూపతయాచపుం
వ్యాపారాఖ్య కారణంవినాపిమూర్ఛనాదికార్యోత్పత్తిద్యోతనాత్ విభావనా
వ్యజ్యతఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిరితిసంక్షేపః॥౧౦॥—॥ నివర్త్యేతి॥ అతీం
ద్రియాః ఇంద్రియమతిక్రాంతాః- దేశకాలస్వరూపవిప్రకృష్టార్థాః+అత్యాద
యః క్రాంతాద్యర్థేద్వితీయయేతిసమాసః ద్విగుప్రాప్తాపన్నాలంపూర్వగతి స
మాసేషుపరవల్లింగతాప్రతిషేధోవక్తవ్యఇతివిశేష్యలింగత్వం తేషాంజ్ఞానం త
స్యనిధిః సర్వార్థద్రష్టేత్యర్థః సః నారదఃకృతానతీఃకృతప్రణామః అను
ప్రజతోఽనుగచ్ఛతః నభసిసీదంతిగచ్ఛంతీతినభస్సదః, సురాః+సత్సూద్విష
త్యాదినాక్విప్, నివర్త్యఃప్రతి(షిధ్య)యాప్య) సాదితాఃవినాశితాః దైత్యానామ
సురాణాంసంపదోయేనతస్య చక్రిణోహరేః మహేంద్రస్యాలయోభవనం- త
ద్వచ్చారు, పదంస్థానం సమానదత్ ప్రాపత్+సమాఙ్పూర్వాత్సీదతేర్లుఙ్ పు
షాదిత్వాదఙ్ అత్రనతీనతీతిపదః పదమితిచద్వయోర్వ్యంజనయుగ్మయోరసకృ
దావృత్త్యాచ్ఛేకానుప్రాసః అన్యత్రవృత్త్యనుప్రాసఇత్యనయోస్సంసృష్టిః॥౧౧॥
॥పతదితి॥ పతన్ ఆకాశాదవతరన్ యఃపతంగస్సూర్యః సప్రతిమాఉపమానం
యస్యసః ॥౩॥ పతంగౌపక్షిసూర్యౌచేత్యమరః, తపోనిధిఃమునిః అస్యహరేఃపు
రోభువిపురఃప్రదేశే యావన్నవ్యలీయతనాతిష్ఠత్ + లీఙ్ గతావితిధాతోర్లై
వాదికాత్కర్తరిలఙ్, తావదచ్యుతఃగిరేశ్శైలాత్ తటిత్వాస్యసంతీతితటిత్వాన్

నివకావపుచ్చకైర్జవేనపీఠాదుదతిష్ఠదచ్యుతః ॥౧౨॥ అథప్రయత్నోన్నమితానమత్ఫణైర్ధృతేకథంచిత్ఫణినాంగణైరధః । న్యధాయిషాతామభిదేవకీసుతంసుతేనధాతుశ్చరణౌభువస్తలే ॥౧౩॥ తమర్ఘ్యమర్ఘ్యాదికయాదిపూరుషస్సపర్యయాసాధుసపర్యపూపుజత్ । గృహానుపైతుంప్రణయాదభీప్సవోభవంతినాపుణ్య

మేఘఇవ తదస్యాస్తీత్యాదినామతుపిర్ఘుయఇతిమతుపోమకారస్య వకారః తసామత్త్వర్థఇతిభసంజ్ఞాయామేకసంజ్ఞాధికారేణాపదత్వాన్నజశ్త్వం ఉచ్చకైరున్నతాత్పీఠాదాసనాత్ - జవేనోదతిష్ఠత్ మునిచరణయోర్భూస్పర్శాత్ప్రాగేవస్వయముత్థితవాన్ * ఊర్ధ్వంప్రాణాహ్యుత్క్రామంతియూనః స్థవిరఆగతే । ప్రత్యుత్థానాభివాదాభ్యాంపునస్తాన్ప్రతిపద్యతఇతిశాస్త్రమనుసరన్నితిభావః+ ఉపోనూర్ధ్వకర్మణీతినియమాత్ ఇహోర్ధ్వకర్మణినాత్మనేపదం,పతత్పతంగఇత్యత్ర పతంగస్యపతనాసంభవాదియమభూతోపమేత్యాచార్యదండిప్రభృతయోబభణుః, అతఏవాత్రాప్రసిద్ధస్యోపమానత్వాయోగాదుత్ప్రేక్షేత్యాధునికాలంకారికాస్సర్వేవర్ణయంతి ॥౧౨॥ —— ॥ అథేతి ॥ అథాచ్యుతోత్థానానంతరం, ధాతుస్సుతేననారదేన, ప్రయత్నేనోన్నమితాస్తథాపి మునిపాదన్యాసభారాదానమంతః ఫణాఃయేషాంతైఃఫణినాంసర్పాణాంగణైః అధఃఅధఃప్రదేశే, కథంచిద్ధృతేస్థాపితే-భువఃస్థలేభూపృష్ఠేఅభిదేవకీసుతం దేవకీసుతమభి+లక్షణేనాభిప్రతీఆభిముఖ్యఇత్యవ్యయీభావఃచరణౌపాదౌ ॥ని॥ పదంఘ్రిశ్చరణోస్త్రియామిత్యమరః । న్యధాయిషాతాంనిహితౌ+దధాతేఃకర్మణిలుఙ్ * స్యసిచ్ సీయుడిత్యాదినాచిణ్వదిటియగాగమః, అత్రఫణినాం నమనోన్నమనాసంబంధేపిమునిగౌరవాయతత్సంబంధాభిధానాదతిశయోక్తిభేదః ॥౧౩॥ ॥తమితి ॥ ఆదిపూరుషః పురాణపురుషః+అన్యేషామపిదృశ్యతఇతివాదీర్ఘః, సకృష్ణః అర్ఘంపూజామర్హతీత్యర్ఘ్యఃతంఅర్ఘ్యంపూజార్హమిత్యర్థః+దండాదిభ్యోయః, తంనారదం అర్ఘార్థం పూజార్థం, ద్రవ్యమర్ఘ్యం+పాదార్ఘాభ్యాంచేతియత్ప్రత్యయః ॥ ని ॥ మూల్యేపూజావిధావర్ఘః * షట్సుత్రిష్వర్ఘ్యమర్ఘార్థఇత్యుభయత్రాప్యమరః ॥ అర్ఘ్యమాదిర్యస్యాస్తయాఅర్ఘ్యాదికయా + శేషాద్విభాషేతికప్ప్రత్యయః ॥ సపర్యయా-పూజయా ॥ని॥ పూజానమస్యాపచితిస్సపర్యార్చార్హణాస్సమాఇత్యమరః॥ సాధుయథాతథా

కృతాంమనీషిణః ॥౧౪॥ నయావదేతావుదపశ్యదుత్థితౌ జనస్తుషారాంజనపర్వతావివ । స్వహస్తదత్తేమునిమాసనేమునిశ్చిరంతనస్తావదభిన్యవీవిశత్ ॥ ౧౫ ॥ మహామహానీలశిలారుచఃపురోనిషేదివాన్ కంసకృషస్సవిష్టరే । శ్రితోదయాద్రేరభి-

---

పర్యపూపుజత్-పరిపూజితవాన్, ణౌచఙ్ యుక్తం చైతదత్యర్థాంతరంన్యస్య తి, గృహాణితి మననఈషిణో మనీషిణః సంతః+ పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః, అపుణ్యకృతాం పుణ్యమకృతవతాం + సుకర్మపాపమంత్రపుణ్యేషు కృఞఇతిభూతే క్విప్, గృహాః ప్రణయాత్ప్రేరణైరుపైతుమాప్తుం అభీప్సవో భ్యాప్తుమిచ్ఛవః ఉత్సుకాః + ఆప్ జ్ఞప్యృధామీదితీకారః, న భవంతి, కింతు పుణ్యకృతామేవ అతఃకృచ్ఛ్రలబ్ధాస్వంతఃపూజ్యా ఇత్యర్థః॥౧౪ నేతి ॥ ఉత్థితావేతౌ మునికృష్ణౌ జనః తుషారాంజనయోఃపర్వతావివయావన్నో దపశ్యత్-నోత్ప్రేక్షితవాన్, తావచ్చిరంతనః-పురాణః, మునిఃకృష్ణః పురాకిల భగవాన్ బదరికారణ్యే నారాయణావతారే తపసిస్థితవానితిపురాణవచనాత్ + సాయంచిరమిత్యాదినాట్యుప్రత్యయస్తుడాగమశ్చ, స్వహస్తేన దత్తేగౌరవాదాత్మహస్తార్పితే ఆసనే మునిం నారదం అభిన్యవీవిశత్ స్వాభిముఖ్యేనోపవేశితవాన్ + అభినిపూర్వాద్విశతేర్ణౌ చఙ్ ॥ ౧౫ ॥ — మహామహేతి ॥ మహత్యాః మహానీలశిలాయాః సింహళద్వీపసంభవేంద్రనీలోపలస్య రుగివరుగ్యస్యతస్యేత్యుపమాలంకారః * సింహళస్యాకరోద్భూతా మహానీలాస్తుతేస్మృతా ఇతి భగవానగస్త్యః ॥ ని ॥ మహానీలాభృంగరాజేమణినాగవిశేషయోరితివిశ్వః ॥ కంసకృషః శ్రీకృష్ణస్య పురోగ్రే ఉచ్చకైరున్నతే విష్టరే-ఆసనే, + వృక్షాసనయోర్విష్టరఇతిషత్వం ॥ ని ॥ విష్టరోవిటపీదర్భముష్టిః పీఠాద్యమాసనమిత్యమరః ॥ నిషేదివాన్-ఉపవిష్టవాన్ + భాషాయాం సదవసశ్రువఇతి క్వసుః, సమునిః అభిసాయం సాయంకాలాభిముఖం అవ్యయీభావః, సాయంకాలస్య కాష్ణ్యాత్కృష్ణోపమానత్వం శ్రితః ఆశ్రితః ఉదయఇత్యద్రిర్యేనతస్యచంద్రమసః అభిరామతాం ఉచ్చకైశ్శోభాం అచూచరత్-చోరితవాన్, ప్రాప్తవానిత్యర్థః + చురస్తేయే, ణిశ్రిత్యాదినాచఙ్ అత్రాన్యస్యాన్యధర్మసంబంధాసమ్భవాచ్చంద్రమసోభిరామతామివాభిరామతామిత్యుపమ్యపర్యవసానాదసంభవద్వస్తుసంబంధరూపోనిదర్శనాభేదః సచోక్తోపమాయామంగాంగిభావేన సం

సాయముచ్చకైరచూచురచ్చంద్రమసాభిరామతామ్ ॥ ౧౫ ॥ విధాయ తస్యాపచితిం ప్రసేదుషః ప్రకామమప్రీయత యజ్వనాం ప్రియః । గృహీతుమార్యాన్పరిచర్యయా ముహుర్మహానుభావా హి నితాంతమర్థినః ॥ ౧౬ ॥ అశేషతీర్థోపహృతాః కమండలోర్నిధాయ పాణావృషిణాభ్యుదీరితాః । అఘౌఘవిధ్వంసవిధౌ పటీయసీర్నతేన మూర్ధ్నా హరిరగ్రహీదపః ॥ ౧౭ ॥ స కాంచనే యత్ర మునేరనుజ్ఞయా నవాంబుదశ్యామతనుర్న్యవిక్షత । జిగాయ జంబూజనితశ్రియశ్శ్రియం సుమేరుశృంగస్య తదా తదాసనమ్ ॥ ౧౮ ॥ ...

కీర్త్యతే ॥ ౧౫ ॥—విధాయేతి ॥ యజ్వానో విధివదిష్టవంతః ॥ ౨ ॥ యజ్వా తు విధినేష్టవానిత్యమరః ॥ + సుయజోర్ఙ్వనిప్, తేషాం ప్రియో హరిః ప్రసేదుషః-ప్రసన్నస్య, స దేః క్వసురిత్యుక్తం, తస్య మునేరపచితిం పూజాం ॥ ౨ ॥ పూజా నమస్యాపచితిరిత్యమరః ॥ విధాయ విశేషేణ మనోవాక్కాయకర్మభిస్తత్పరతయా కృత్వా ప్రకామమత్యంతం అప్రీయత-ప్రీతో భవత్ + ప్రీఙో దైవాదికాత్కర్తరి లఙ్, మునిపూజాయాః ప్రీతి హేతుత్వే ఽర్థాంతరం న్యస్యతి ॥ గృహీతుమితి ॥ మహానుభావాః-మహాత్మానః, ఆర్యాన్-పూజ్యాన్, పరిచర్యయా-వరివస్యయా, గ్రహీతుం-వశీకర్తుం, + గ్రహోఽలిటిదీర్ఘ ఇతి దీర్ఘః ముహుర్నితాంతం అర్థినోఽభిలాషవంతో హి భవంతి + అర్థనమర్థోఽభిలాషః స ఏషామస్తీతి మత్వర్థీయ ఇనిః నతు ణినిః, కృద్వృత్తౌ తద్ధితవృత్తిర్బలీయసీతి భాష్యేఽ ఉక్తత్వాత్ ॥ ౧౬ ॥—అశేషేతి ॥ అశేషేభ్యః తీర్థేభ్యః ఉపహృతాః-ఆహృతాః, తథా కమండలోః పాణౌ నిధాయ కమండలోరుదపాత్రాదుద్ధృత్య పాణౌ నిధాయేత్యర్థః, కుసూలాత్పచతీత్యాదివత్ క్రియాంతరాక్షిప్తక్రియాపేక్షయా కమండలోరపాదానత్వాత్పంచమీ ॥ ౨ ॥ అస్త్రీ కమండలుః కుండీత్యమరః ॥ ఋషిణా అభ్యుదీరితాః క్షిప్తాః అతఏవాఘౌఘానాం-పాపసమూహానాం విధ్వంసవిధౌ-వినాశకరణే, పటీయసీస్సమర్థతరాః + పటుశబ్దాదీయసుని, ఉగితశ్చేతి ఙీప్ అపో జలాని హరిః కృష్ణః నతేన మూర్ధ్నా శిరసా అగ్రహీత్, స్వీకృతవాన్ + గ్రహేర్లుఙ్ ॥ ౧౭ ॥—స ఇతి ॥ నవాంబుదశ్యామతనుః స హరిః మునేరనుజ్ఞయా, కాంచనే, కాంచనవికారే + మైకారికోఽణ్ప్రత్యయః- యత్ర ఆసనే న్యవిక్షత ఉపవిష్టవాన్ + నిపూర్వాద్విశేర్లుఙి నేర్విశ ఇత్యాత్మనేపదమ్, శలఇగుపధాదనిటః క్స ఇతి క్సః తదాసనం తదాహార్యుపవేశసమయే జంబూర్నీలఫ

శృంగస్యతేచాతచాసనమ్॥ ౧౯ ॥ సతప్తకార్తస్వరభాస్వరాంబరః కఠోరతారాధిపలాఞ్ఛనచ్ఛవిః । విదిద్యుతే బాడబజాతవేదసశ్శిఖాభిరాశ్లిష్టఇవాంభసాం నిధిః ॥ ౨౦ ॥ రథాంగపాణేఃపటలేనరోచిషామృషిత్విషస్సంవలితావిరేజిరే । చలత్పలాశాంతరగోచరాస్తరోస్తుషారమూర్తేరివనక్తమంశవః ॥ ౨౧ ॥ ప్రఫుల్లతాపిఞ్ఛనిభైరభీశుభిశ్శుభైశ్చసప్తచ్ఛదపాంసుపాండుభిః । పరస్పరేణ చ్ఛురి

లోవృక్షవిశేషః ॥ ని ॥ జంబూస్సురభిపత్రాచరాజజంబూర్మహాఫలేత్యభిధానరత్నమాలాయాం తయోజనితా(త్రు)ర్యస్యతస్యతథోక్తస్య +భాషితపుంస్కత్వాత్త్పక్షే పుంవద్భావః, అతోనుమభావః నుమేరుశృంగస్యశ్రియం జగాయ అభిభావితవాన్ తద్వద్బభావిత్యర్థః + సరిటోర్జేరితికుత్వం ఉపమానుప్రాసయోస్సంసృష్టిః ॥ ౧౯ ॥—సఇతి ॥ తప్తంపుటపాకశోధితం కార్తస్వరం స్వర్ణం ॥ ని ॥ రుక్మంకార్తస్వరంజాంబూనదమష్టాపదోస్త్రియామిత్యమరః ॥ తద్వద్భాస్వరం దీప్యమానమంబరంయస్యసఃభాస్వరాంబరః పీతాంబరఇత్యర్థః. కఠోరతారాధిపస్య పూర్ణేందోః లాఞ్ఛనస్య కళంకస్య ఛవిరివఛవిర్యస్యసః + ఉపమానపూర్వపదోబహువ్రీహిః ఉత్తరపదలోపశ్చ- సహరిః బాడబజాతవేదసో-బడబాగ్నేః, శిఖాభిర్జ్వాలాభిః, ఆశ్లిష్టోవ్యాప్తః యుక్తః అంభసాం నిధిస్సముద్రఇవవిదిద్యుతే బభాసే ॥ ౨౦ ॥—రథాంగేతి ॥ రథాంగంచక్రంపాణౌయస్యతస్యహరేః + ప్రహరణార్థేభ్యఃపరేనిష్ఠాసప్తమ్యౌభవతఇతిపాక్షికః పరనిపాతః, రోచిషాం ఛవీనాం, పటలేన-సమూహేన, సంవలితాః-మిశ్రితాః, ఋషేః త్విషోరుచయఃనక్తంరాత్రౌ,నక్తమిత్యర్థకమవ్యయంతరోఃవృక్షస్యచలతాం పలాశానాంపత్రాణాం అంతరాణి వివరాణి గోచరా ఆశ్రయాయేషాం తే తుషారాశీతలామూర్తిర్యస్యతస్యేందోః అంశవో మయూఖాఇవ విరేజిరే, చకాశిరే, ఉత్ప్రేక్షా ॥ ౨౧ ॥—ప్రఫుల్లేతి ॥ ప్రఫుల్లతీతిప్రఫుల్లం-వికసితం, +ఫుల్లవికసనఇతిధాతోఃపచాద్యజంతం, ఫలేస్తునిష్ఠాయాం అనుపసర్గాత్ఫుల్లక్షీబకృశోల్లాఘాఇతిని(పాతనాత్)యమాత్) ప్రఫుల్ల ఇత్యేవేతిక్షీరస్వామీ. తాపిఞ్ఛస్య తమాలస్య పుష్పం తాపిఞ్ఛం ॥ సూ ॥ ఫలేలుగితితద్ధితలుక్ ॥ ని ॥ ద్విహీనంప్రసవేసర్వమితినపుంసకత్వం ॥ ని ॥ కాలస్కంధస్తమాలస్స్యాత్తాపిఞ్ఛోపీత్యమరః ॥ తేనసదృశైః ప్రఫుల్లతాపిఞ్ఛనిభైః + నిత్యసమాసత్వాదస్వ

తౌ మలచ్ఛవీతదైకవర్ణావివతౌ బభూవతుః ॥ ౨౨ ॥ యుగాంతకాలప్రతిసంహృ తాత్మనో జగంతియస్యాంసవికాసమాసత । తనౌ మము స్తత్రనకైటభద్విషస్తపో ధనాభ్యాగమసంభవాముదః ॥ ౨౩ ॥ నిదాఘధామానమివాతిదీధితిం ముదావి కాసంమునిమభ్యుపేయుషీ। విలోచనేబిభ్రదధిశ్రితశ్రియః పుండరీకాక్షఇతిసు

పదవిగ్రహః అతఏవ ॥ ని ॥ స్యురుత్తరపదేత్వమీ । నిభసఙ్కాశనీకాశప్రతికా శోపమాదయఇత్యమరః ॥ సప్తసప్తచ్ఛదాః పర్ణానిసర్వసుయస్యేతిసప్తచ్ఛ ద్రోవృక్షభేదః ॥ ని ॥ సప్తపర్ణోవిశాలత్వక్శారదోవిషమచ్ఛదఇత్యమరః ॥ సం ఖ్యాశబ్దస్య వృత్తివిషయే వీప్సార్థత్వం సప్తపర్ణాదిమాత్తంభాష్యే, శేషంతాపి ఇచ్ఛవత్, తస్యపుష్పాణి సప్తచ్ఛదాని, తెషాంపాంసుః రజః తద్వత్పాండుభి స్సితైశ్శుభ్రైః శుభ్రైశ్చ అభీశుభిరన్యోన్యరశ్మిభిః ని ॥ అభీశుఃప్రగ్రహేరశ్మా వితిశాశ్వతః ॥ పరస్పరేణ చ్ఛురితె రూషితెఅమలే ఛవీ అన్యోన్యకాంతీ య యోస్తౌ ఛవ్యోరభీశూనాంచావయవావయవవిభావాద్భేదేననిర్దేశః, తౌ హరి నారదౌ తదా ఏకవర్ణావివబభూవతుః ఉభయప్రభామేళనాదుభయోరపిసర్వా ఙ్గీణోగంగాయమునాసంగమఇవ స్ఫటికేంద్రనీలమణిప్రభామేళనప్రాయః క శ్చిదేకవర్ణః ప్రాదుర్బభూవ తన్నిమిత్తాచెయమనయోరేకవర్ణత్వోత్ప్రేక్షా ॥ ౨౨ ॥—యుగాంతేతి ॥ యుగాంతకాలే-ప్రళయసమయే,ప్రతిసంహృతాః ఆ త్మన్యుపసంహృతాః ఆత్మానోజీవాఃయేనతస్య కైటభద్విషోహరెఃయస్యాంతనౌ జగంతిలోకాః సవికాసం సవిస్తారం సవిస్రమ్భంఆసత-అతిష్ఠన్+ఆసఉపవేశనె లఙ్, తత్రతనౌదేహే తపోధనస్య నారదస్య అభ్యాగమేనఆగమనేన సమ్భవం తీతిసమ్భవాస్సమ్భూతాః + పచాద్యచ్, ముదః-సంతోషాః నమముః అత్యరి చ్యంతేత్యర్థః చతుర్దశభువనభరణపర్యాప్తెపి వపుషి అంతర్నమాంతీతి కవిప్రౌ ఢోక్తిసిద్ధాతిశయేన స్వతస్సిద్ధస్యాభేదేనాధ్యవసితత్వాదతిశయోక్తిః, సాచ ము దామంతస్సమ్బంధేప్యసమ్బద్ధోక్త్యా సమ్బంధే అసంబన్ధరూపాతిశయోక్తిః ॥ ॥ నిదాఘేతి ॥ నిదాఘముష్ణం-ధామతెజోయస్యతంతథోక్తం॥ని॥ నిదాఘో గ్రీష్మకాలేస్యా దూష్మస్వేదాంబునోరపీతివిశ్వః, అర్కంసూర్యమివఅతిదీధితి మధికకాంతిం, మునిమభినారదమభిలక్ష్య+అభిరభాగఇతిలక్షణెకర్మప్రవచనీ యస్సంజ్ఞా కర్మప్రవచనీయయుక్తే ద్వితీయాముదావికాసంతోషెణ - వికాసముపె

టాభవత్ ॥ ౨౪ ॥ సితంసితిమ్నా సుతరాంమునేర్వపుర్విసారిభిస్సౌధమివాథలమ్భయన్ । ద్విజావలివ్యాజనిశాకరాంశుభిశ్శుచిస్మితాంవాచమవోచదచ్యుతః ॥ హరత్యఘంసంప్రతిహేతురేష్యతశ్శుభస్యపూర్వాచరితైఃకృతంశుభైః । శరీర

యుషీఉపగ్లతే +ఉపేయివాననాశ్వాననూచానశ్చేతిభూతేక్వసుప్రత్యయాంతో నిపాతితః, అతఏవాధిశ్రితాహ్ప్రాప్తాశ్రీర్యాభ్యాంతేతథోక్తే +ఇకొచివిభక్తావితి నుమాగమః విలోచనేనేత్రేబిభ్రత్ + నాభ్యస్తాచ్ఛతురితినుమభావః-సహరిః పుండరీకాక్షఇత్యేవం స్ఫుటోఽభవత్, సూర్యసన్నిధానే శ్రీవికాసభాక్త్వేన పుండరీకసాధర్మ్యాత్- పుండరీకేఇవాక్షిణీయస్యేత్యవయవార్థలాభే- పుండరీకాక్షఇతి వ్యక్తమన్వర్థసంజ్ఞోఽభూదిత్యర్థః- అత్రబిభ్రత్ స్ఫుటోఽభవదితి-పదార్థహేతుకస్య కావ్యలింగస్య, విరాఘఘాతమానమివేత్యుపమాసాపేక్షత్వాదనయోరంగాంగిభావేనసంకరః ॥౨౪॥—॥ సితమితి ॥ అథ ఉభయోరుపవేశానంతరం- అచ్యుతఃకృష్ణః, హేతుకర్త్రావిసారిభిరభీక్ష్ణంవిసరద్భిః+బహులమాభీక్ష్ణ్యేఇతిణినిః- ద్విజావలిఃదంతపఙ్క్తిః ॥ని॥ దంతవిప్రాండజాద్విజా ఇత్యమరః, సైవవ్యాజః కపటంయస్యసః తద్రూపఇత్యర్థః సచాసౌనిశాకరశ్చ తస్యాంశుభిఃకిరణైః- సితంస్వభావశుభ్రం, మునేర్నారదస్య - వపుఃశరీరంసౌధం ప్రాసాదమివ సుతరామత్యంతం+అవ్యయఘాదాముప్రత్యయః, సితిమ్నా ధావళ్యేనప్రయోజ్యకర్త్రాలంభయన్ ప్రాపయన్- అతిధవళయన్నిత్యర్థః+లభేరత్రగత్యుపసర్జనప్రాప్త్యర్థత్వేనాగత్యర్థత్వాత్ గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుర్నకర్తృత్వం- యథాహవామనః- లభేర్గత్యర్థత్వాణ్ణిచ్యణౌకర్తుః కర్తృత్వాకర్మత్వేఇతి ప్రాప్త్యుపసర్జనగత్యర్థత్వేతు కర్తృత్వమేవేతి రహస్యంలభేశ్చేతినుమాగమః శుచిస్మితాంవాచం అవోచత్ ఉక్తవాన్ * స్మితపూర్వాభిభాషీచ పూర్వభాషీచరాఘవ ఇతిన్యాయాదితిభావః + బ్రూఞోవచె ర్వాలుఙ్ వచఉమితి ఉమాగమేగుణః అత్రసౌధమిత్యేత్యుపమాయాః సితిమ్నాలంభయన్నిత్యసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిః ద్విజావలివ్యాజనిశాకరేతి - ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపాదన రూపాపహ్నవస్యచ, మిథోనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః ॥౨౫॥—॥ హరతీతి ॥ భవదీయదర్శనం, శరీరంభజంతీతి. శరీరభాజః తేషాం, దరిద్రాణామితిభావః +భజోణ్విః కాలత్రితయేఽభూతాది. కా

భాజాం భవదీయదర్శనం వ్యనక్తి కాలత్రితయేఽపి యోగ్యతామ్ ॥౧౬॥ జగత్యపర్యాప్తసహస్రభానునా న యన్నియన్తుం సమభావి భానునా । ప్రసహ్య తేజోభిరసంఖ్యతాం గతైరదస్త్వయా నుత్తమనుత్తమం తమః ॥౧౭॥ కృతః ప్రజాక్షేమకృతా ప్రజాసృజా సుపాత్రనిక్షేపనిరాకులాత్మనా । సదోపయోగేఽపి గురుస్త్వమక్షయో

త్రయేఽపి యోగ్యతాం పాత్రతాం, వ్యనక్తి గమయతి, కుతః సంప్రతి దర్శనకాలే, అఘం పాపం- హరతి అపనుదతి ఏష్యతో భావినః శుభస్య శ్రేయసః హేతుః। తథా- పూర్వాచరితైః ప్రాగనుష్ఠితైః శుభైస్సుకృతైః కృతం- ఏవం త్రైకాల్యేఽపి స్వస్య కార్యత్వేన కారణత్వేన చ పుంసి సుకృతసమవాయమవగమయతి- అత ఏతాదృశం తే దర్శనం కస్య నాశాస్యమితి భావః- అత్ర హరతీత్యాదివాక్యత్రయార్థస్య శరీరేత్యాదివాక్యత్రయార్థహేతుత్వోక్త్యా వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥౧౬॥

॥జగతీతి ॥ జగతి లోకే- అపర్యాప్తా అపరిచ్ఛిన్నాః సహస్రం భానవోంశవో యస్య తేన భానునా అర్కేణ ॥ ని ॥ భానవోర్కమహారాంశవ ఇత్యుభయత్రాపి వైజయన్తీ- యత్తమో నియన్తుం నివారయితుం, న సమభావి న శేకే భావే లుఙ్- అవిద్యమానముత్తమం యస్మాత్తదనుత్తమం సర్వాధికం, అదస్తమః మోహాత్మకం అసంఖ్యతాంగతైః తేజోభిః, ప్రసహ్య బలాత్, త్వయా నుత్తం నున్నం అతశ్శ్లాఘ్యదర్శనో భవానితి భావః+ నుదవిదేత్యాదినా వికల్పితత్వాన్నిష్ఠానత్వాభావః॥ అత్రోపమానాద్భానోర్మునేరాధిక్యప్రతిపాదనాద్వ్యతిరేకః ॥౧౭॥ —॥

॥కృతఇతి ॥ ప్రజానాం జనానాం అపత్యానాం చ క్షేమకృతా కుశలకారిణా ॥ ని॥ ప్రజా స్యాత్సంతతౌ జన ఇత్యమరః సుపాత్రే యోగ్యపురుషే- కటాహాదిదృఢభాజనే చ నిక్షేపేణ నిధానేన నిరాకులాత్మనా స్వస్థచిత్తేన ॥ని ॥ యోగ్యభాజనయోః పాత్రమిత్యమరః ప్రజాసృజా బ్రహ్మణా- పుత్రిణా చ త్వం ధనసంపదామివ శ్రుతీనాం వేదానాం సదోపయోగేఽపి దానభోగాభ్యాం వ్యయేఽపి, అక్షయః ఏకత్రామ్నానాదన్యత్రానంత్యాచ్చేతి భావః గురురుపదేష్టా సంప్రదాయప్రవర్తక ఇతి యావత్- అన్యత్ర మహాన్ నిధీయతే అత్రేతి నిధిః నిక్షేపః కృతః+ ఉపసర్గే ఘోః కిరితి కిప్రత్యయః- శ్రుతిసంప్రదాయద్వారా ధర్మాధర్మవ్యవస్థాపకతయా జగత్ప్రతిష్ఠాహేతూనాం భవాదృశాం దర్శనం కస్య న శ్లాఘ్యమితి భావః, అత్ర శబ్దమాత్రసాధర్మ్యాత్ శ్లేషోఽయం ప్రకృతాప్రకృతవిషయ ఇత్యాహుః ॥౧౮॥ —॥

నిధేశ్శ్రీనాం ధనసంపదామివ ॥౨౮॥ విలోకనేనైవ తవామునా మునే కృతః కృతార్థో౽స్మి నిబర్హితాంహసా । తథాపి శుశ్రూషురహం గరీయసీర్గిరో౽థవా శ్రేయసి కేన తృప్యతే ॥౨౯॥ గతస్పృహో౽ప్యాగమనప్రయోజనం వదేతి వక్తుం వ్యవసీయతే యయా । తనోతి నస్తాముదితాత్మగౌరవో గురుస్తవైవాగమ ఏష ధృష్టతామ్ ॥౩౦॥ ఇతి బ్రువంతం తమువాచ స వ్రతీ న వాచ్యమిత్థం పురుషోత్తమ త్వయా । త్వమేవ సాక్షాత్కరణీయ ఇత్యతః కిమస్తి కార్యం గురు యోగినామపి ॥౩౧॥ ఉదీర్ణరాగప్రతి

॥ విలోకనేతి ॥ హే మునే నిబర్హితాంహసా అపహృతపాప్మనా, అతఏవ అమునా తవ విలోకనేనైవ కృతార్థః కృతో౽స్మి తథాప్యహం గరీయసీః అర్థవత్తరాః + ద్వివచనవిభజ్యోపపదే ఇత్యాదినా ఈయసున్- ఉగితశ్చేతి ఙీప్ ప్రియస్థిరేత్యాదినా గురోర్గరాదేశః గిరస్తవ వాచో౽పి శుశ్రూషుః శ్రోతుమిచ్ఛుః అస్మి + శృణోతేస్సన్నన్తాదుప్రత్యయః న చైతద్వ్యర్థేత్యాహ అథవేతి తథాహీత్యర్థః- అథవేతి పక్షాంతరప్రశ్నయోరితి గణవ్యాఖ్యానాత్, శ్రేయసి విషయే కో న తృప్యతే- న కేనాపీత్యర్థః- కృతార్థతాయా ఇయత్తాభావాదితి భావః + భావే లట్ ॥౨౯॥—॥ ఏవం ప్రియముక్త్వా- సంప్రత్యాగమనప్రయోజనం వినయేన పృచ్ఛతి ॥ గతస్పృహ ఇతి ॥ గతస్పృహో౽పి రక్తో౽పి త్వం ఆగమనప్రయోజనం వదేతి వక్తుం; యయా ధృష్టతయా వ్యవసీయతే ఉద్యుజ్యతే + స్యతేర్భావే లట్, ఉదితముత్పన్నం ఉక్తం వా, ఆత్మనో మమ గౌరవం యేన సః గురుః శ్లాఘ్యః ఏష తవ ఆగమ ఏవ నో౽స్మాకం, తాం ధృష్టతాం తనోతి భవతో నిస్పృహత్వే౽పి ప్రేక్షావత్ప్రవృత్తేః, ప్రయోజనవ్యాప్త్యా సావకాశః ప్రశ్న ఇతి భావః ॥౩౦॥—॥ ఇతీతి ॥ ఇతి బ్రువంతం తం హరిం సవ్రతీ మునిరువాచ, కిమితి, హే పురుషోత్తమ పురుషేషు శ్రేష్ఠ + న నిర్ధారణ ఇతి షష్ఠీసమాసనిషేధః త్వయా ఇత్థం గతస్పృహో౽పీత్యేవం న వాచ్యం గతస్పృహస్యాప్యన్యత్ర ప్రయోజన సంభవాదితి భావః, తదేవాహ యోగినామపి త్వమేవ సాక్షాత్కరణీయః ప్రత్యక్షీకర్తవ్యః ఇత్యతో౽స్మాత్ అన్యద్గురు కార్యం కిమస్తి నకించిదిత్యర్థః తస్మాన్న ప్రయోజనాంతర ప్రశ్నావకాశ ఇతి భావః ॥ ౩౧ ॥—॥ యదుక్తం యోగినామపి త్వమేవ సాక్షాత్కరణీయ ఇతి తదేవ ప్రథయతి ॥ ఉదీర్ణేతి ॥ ఉదీర్ణ ఉద్రిక్తః రాగో విషయాభిలాషః స ఏవ ప్రతిరోధకః ప్రతిబంధకః పాటచ్చరశ్చ యస్మింస్తం ॥ని॥ ప్రతిరోధిపరాస్కం

రోధకం జనైరభీక్ష్ణమక్షుణ్ణతయాతిదుర్గమమ్ । ఉపేయుషో మోక్షపథం మన
స్వినస్త్వమగ్రభూమిర్నిరపాయసంశ్రయా ॥౩౭॥ ఉదాసితారం నిగృహీతమా
నసైర్గృహీతమధ్యాత్మదృశా కథంచన । బహిర్వికారం ప్రకృతేః పృథగ్విదుః పు

దిపాటచ్చరమలిమ్లుచా ఇత్యమరః - అభీక్ష్ణమక్షుణ్ణతయా అనభ్యస్తత్వేన అ
న్యత్రాప్రతిహతత్వేనచ జనైరతిదుర్గమం- మోక్షపథం అపవర్గమార్గం కాం
తారంచ, ఉపేయుషః ప్రాప్తవతః +ఉపేయివాననాశ్వాననూచానశ్చేతి క్వసుప్ర
త్యయాంతో నిపాతితః, మనస్వినస్సుమనసో ధీరస్యచ +ప్రశంసాయామినిః త్వ
మేవ, నిరపాయః పునరావృత్తిరహితః సంశ్రయః ఆశ్రయః ప్రాప్తిర్యస్యాస్సాత
థోక్తా నసపునరావర్తత ఇతిశ్రుతేః- అగ్రభూమిః ప్రాప్యస్థానం ॥ని॥ అగ్రమా
లంబనే ప్రాప్య ఇతివిశ్వః + సోహమిత్యాదిశ్రుతేః త్వత్ప్రాప్తైరేవ మోక్షత్వా
దితిభావః తస్మాన్ముముక్షూణామపి త్వమేవ సాక్షాత్కరణీయ ఇతిసిద్ధం తమేవంవిది
త్వాతిమృత్యుమేతి నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయేతి శ్రుతేః- యథా కస్యచిత్కు
తశ్చిత్సంకటాన్నిర్గత్య కేనచిత్కాంతారేణ గతస్య కించిన్నిర్బాధస్థానప్రాప్తి
రభయాయ కల్పతే- తథా త్వమపి ముముక్షోరితిధ్వనిః ॥౩౭॥——॥ ననుప్రకృతి
వివిక్తపురుషసాక్షాత్కారాన్మోక్షః, నాస్మత్సాక్షాత్కారాదిత్యాశంక్య- సో
పి త్వమేవేత్యాహ ॥ ఉదాసితారమితి ॥ పురావిదః పూర్వజ్ఞాః కపిలాదయః,
త్వాం నిగృహీతమానసైః అంతర్నిరుద్ధచిత్తైః యోగిభిః ఆత్మని అధ్యాత్మం+విభక్త్య
ర్థేఽవ్యయీభావః +అనశ్చేతి సమాసాంతష్టచ్ అధ్యాత్మందృక్ జ్ఞానం- తయా
అధ్యాత్మదృశా ప్రత్యగ్దృష్ట్యా కథంచన గృహీతం సాక్షాత్కృతం- కేనరూపే
ణ గృహీతమత ఆహ- ఉదాసితారముదాసీనం ప్రకృతౌ స్వార్థం ప్రవృత్తాయా
మపి స్వయం కర్తృత్వాద్యస్పృష్టమిత్యర్థః +ఆసేస్తృచ్- బహిర్వికారేభ్యో
బహిర్వికారం- మహదాదిభ్యః, పృథగ్భూతమిత్యర్థః + అపపరిబహిరంచవః
పంచమ్యేత్యవ్యయీభావః కించప్రకృతేస్త్రైగుణ్యాత్మనో మూలకారణాత్ పృ
థగ్విభిన్నం ॥ని॥ ప్రకృతిః పంచభూతేషు ప్రధానే మూలకారణ ఇతి యాదవః పు
రాభవం పురాతనం- అనాదిం+సాయంచిరమిత్యాదినా ట్యుప్రత్యయః- పురుషం
పురుషశబ్దవాచ్యం విజ్ఞానఘనం, విదుః విదంతి +విదోలటోవేతి ఝుసాదేశః
యథాహుః+మూలప్రకృతిరవికృతిః - మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయస్సప్త

రాతనం త్వాం పురుషం పురావిదః ॥ 33 ॥ నివేశయామాసిథ హేలయోద్ధృతం ఫణాభృతాం ఛాదనమేకమోకసః । జగత్త్రయైకస్థపతిస్త్వముచ్చకైరహీశ్వరస్తస్య శిరస్సు భూతలమ్ ॥ 34 ॥ అనన్యగుర్వాస్తవ కేన కేవలం పురాణమూర్తేర్మహిమావగమ్యతే । మనుష్యజన్మాపి సురాసురాన్ గుణైర్భవాన్ భవచ్ఛేదకరైః క

షోడశకశ్చ వికారః నప్రకృతిర్నవికృతిః పురుష ఇతి అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణామిత్యాదిశ్రుతిశ్చ సోఽపి త్వమేవ + తత్త్వమసీత్యాదివాక్యైరైక్యశ్రవణాత్ తస్మాత్త్వమేవ సాక్షాత్కరణీయ ఇతి సుష్ఠూక్తమితి భావః ॥33॥—॥ ఏవం భగవతో నిర్గుణస్వరూపముక్త్వా సంప్రతి ప్రస్తుతోపయోగితయా సగుణమాశ్రిత్య షడ్భిః స్తౌతి ॥ నివేశయామాసిథేతి ॥ జగత్త్రయస్య-లోకత్రయస్య, ఏకస్థపతిరేకాధిపతిః ఏకశిల్పీ చ ॥ ని ॥ స్థాపత్యేఽధిపతౌ తక్ష్ణి స్థపతిస్సచివేఽపి చేతి వైజయంతీ త్వం హేలయా లీలయా ఉద్ధృతం వరాహావతార ఇతి భావః, ఫణాభృతాముగాణాం ఓకస ఆశ్రయస్య, సద్మనశ్చ ॥ ని ॥ ఓకస్సద్మని చాశ్రయ ఇతి విశ్వః ॥ ఏకం ఛాదనమావరణం భూతలం ఉచ్చకైరున్నతేషు అహీశ్వరః శేషః స ఏవ స్తంభః తస్య శిరస్సు మూర్ధసు, అగ్రేషు చ ఫణాసహస్రేష్వితి భావః, నివేశయామాసిథ-నిహితవాన్ + నివిశతేర్ణ్యంతాదామ్ప్రత్యయః, కృఞ్చానుప్రయుజ్యతే లిటీతి అస్తేరనుప్రయోగః అత్ర శ్లిష్టాశ్లిష్టరూపకయోర్హేతుహేతుమద్భావాత్ శ్లిష్టపరంపరితరూపకమ్ ॥ 34 ॥—అనన్యేతి ॥ నవిద్యతే అన్యో గురుర్యస్యాస్తస్యాః అనన్యగుర్వా ఇత్యనీకారాంతః పాఠః + సమాసాత్ప్రాగీకారాంగీకారేన ద్వ్యత్రశ్చేతి కప్ప్రసంగస్స్యాత్, పశ్చాత్త్వనుపసర్జనాధికారాత్; వోతో గుణవచనాదితి జీష్ నప్రాప్నోతీతి జీతిహ్రస్వశ్చేతి వాసదీత్వాత్, ఆణ్నద్యా ఇతి ఆడాగమః, కేచిత్తు సమాసాంతవిధిరనిత్య ఇతి కపం వారయంతి, తస్యాః సర్వోత్తరాయాః తవ పురాణమూర్తేః కేవలం అమానుషస్వరూపస్యైవ ॥ ని ॥ కేవలః కృత్స్న ఏకస్స్యాత్కేవలం చావధారణ ఇతి శాశ్వతః ॥ మహిమా కేనావగమ్యతే న కేనాపీత్యర్థః కుతః మనుష్యాజ్జన్మ యస్య సః మనుష్యజన్మాపి భవాన్ అవజ్యోర్బహువ్రీహిర్వ్యధికరణో జన్మాద్యుత్తరపద ఇతి వామనః భవచ్ఛేదకరైః సంసారనివర్తకైః గుణైర్జ్ఞానాదిభిః సురాసురాన్ + సురాసురవిరోధస్య కార్యోపాధికత్వేనాశాశ్వతికత్వాత్ యేషాంచ విరోధశ్శాశ్వతిక ఇతి నద్వంద్వైకవద్భావ

రోత్యధః ॥ ౩౫ ॥ లఘూకరిష్యన్నతిభారభంగురామమూంకిలత్వం త్రిదివాద
వాతరః । ఉదూఢలోకత్రితయేన సాంప్రతం గురుర్ధరిత్రీ క్రియతేతరాం త్వయా ॥
నిజౌజసోజ్జాసయితుం జగద్ద్రుహాముపాజిహీథా న మహీతలం యది । సమాహితైర

ఇత్యాహుః, అధఃకరోతి + శేషే ప్రథమ ఇతి ప్రథమపురుషః భవచ్ఛబ్దస్య యుష్మదస్మదన్యత్వేన శేషత్వాదితి, మానుష ఏవ తే మహిమా దురవగాహః అమానుషస్తు కిము తేతి తాత్పర్యార్థః, ద్వితీయార్ధే అసకృద్వ్యంజనయుగ్మావృత్త్యా ఛేకానుప్రాసః ॥ ౩౫ ॥ —లఘూకరిష్యన్నితి ॥ త్వమతిభారేణ దుర్జనరూపేణ భంగురాం స్వయంభజ్యమానాం + భంజభాసమిదో ఘురజితి ఘురచ్ ॥ భిదురాదయః కర్మకర్తరీతి వామనః అమూం భువమిత్యర్థః లఘూకరిష్యన్నిర్భారాంకరిష్యన్కిల + కృభ్వస్తీత్యాదినా అభూతతద్భావే చ్విః చ్వౌ చేతి దీర్ఘః తృతీయాద్యత్రిదివస్స్వర్గః తస్మాత్ + ఘఞర్థే కవిధానం వ్రతివిషయే సంఖ్యాశబ్దస్య పూరణార్థత్వం త్రిభాగాదివత్ అవాతరః అవతీర్ణోఽసి సాంప్రతం సంప్రతి ఉదూఢలోకత్రితయేన కుక్షావితి శేషః త్వయా ధరిత్రీ భూమిః గురుః పూజ్యా భారవతీ చ క్రియతేతరాం—అతిశయేన క్రియతే + తిఙశ్చేతి తరప్, కిమేత్తిఙవ్యయఘాదామ్వద్రవ్యప్రకర్షే ఇత్యామ్ప్రత్యయః, లఘుకర్తాపి గురుకర్తేతి విరోధప్రతీతేః విరోధాభాసోఽలంకారః * ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఉచ్యత ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౩౬ ॥ —నిజౌజసేతి ॥ నిజౌజసా—స్వతేజసా, జగద్భ్యో ద్రుహ్యంతీతి జగద్ద్రుహః కంసాదయః సత్సూద్విషేత్యాదినా క్విప్, తేషాముజ్జాసయితుం నాశం హింసితుమిత్యర్థః + జాసినిప్రహణేత్యాదినా కర్మణి శేషే షష్ఠీ, జసు హింసాయామితి చురాదిః, మహీతలం—భూలోకం, నోపాజిహీథా యది—నావాతరశ్చేత్ + ఓహాఙ్ గతావితి ధాతోర్లఙి థాస్, తతస్తర్హి సమాహితైస్సమాధినిష్ఠైరపి సకర్మకాదప్యాశితాదివదవివక్షితే కర్మణి కర్తరి క్తః అథవా సమాహితచిత్తైరిత్యర్థః విభక్తధనేషు విభక్తా భ్రాతర ఇతివదుత్తరపదలోపో ద్రష్టవ్యః గమ్యమానార్థస్యాప్రయోగ ఏవ లోప ఇతి కైయటః అనిరూపితః అగృహీతస్త్వంచ ఈశ మాదృశాం చర్మచక్షుషామితి భావః విసయోక్తిరియం దృశో దృష్టేః పదం గోచరః కథం స్యాః నకథంచిదిత్యర్థః—తస్మాత్తవ తత్సాక్షాత్కార ఏవ అగమనప్రయోజనమితి భావః ॥ ౩౭ ॥—నను కోఽసౌ నిర్బంధః యన్నమైవాయం దుష్టనిగ్రహార్థి

వ్యనిరూపితస్తతః పదం దృశస్స్యాః కథమీశ మాదృశామ్ ॥ ౩౭ ॥ ఉపప్లుతం పాతుమదో మదోద్ధతైస్త్వమేవ విశ్వంభర విశ్వమీశిషే । ఋతే రవేః క్షాళయితుం క్షమేత కః క్షపాతమస్కాండమలీమసం నభః ॥ ౩౮ ॥ కరోతి కంసాదిమహీభృతాం వధాజ్జనో మృగాణామివ యత్తవ స్తవమ్ । హరే హిరణ్యాక్షపురస్సరాసురద్విపద్విషః

కార ఇత్యాశంక్య అనన్యసాధ్యత్వాదిత్యాహ ॥ ఉపప్లుతమితి ॥ విశ్వం బిభర్తీతి విశ్వంభర విశ్వత్రాతః + సంజ్ఞాయాంభృతృవృజీత్యాదినా ఖచ్ప్రత్యయే ముమాగమః మదోద్ధతైః కంసాదిభిః ఉపప్లుతం పీడితం అదో విశ్వం లోకం పాతుం రక్షితుం త్వమేవ ఈశిషే-శక్నోషి, విశ్వంభరత్వాదితి భావః + ఈశ ఐశ్వర్యే లట్ థాస్, అత్ర వైధర్మ్యేణ దృష్టాంతమాహ ॥ ఋత ఇతి ॥ క్షపాయా రాత్రేః తమస్కాండైస్తమోవర్గైః ॥ ని ॥ కాండో (స్త్రీ) దండబాణార్వవర్గావసరవారిషు ఇత్యమరః ॥ కస్కాదిషు చేతి విసర్జనీయస్య సత్వం మలీమసం మలినం ॥ ని ॥ మలీమసంతు మలినం కచ్చరం మలదూషితమిత్యమరః ॥ + జ్యోత్స్నాతమిస్రేత్యాదినా మత్వర్థీయో నిపాతః, నభః క్షాళయితుం విశదీకర్తుం రవేర్ఋతే-రవిం వినా + అన్యారాదితరర్తే ఇత్యాదినా పంచమీ, కః క్షమేత-శక్నుయాత్, న కోపీత్యర్థః + క్షమూష్ సహనే లిజ్ అత్ర వాక్యద్వయేపి సమానధర్మస్యైకస్య ఈశిషే. క్షమేతేతి శబ్దద్వయేన వస్తుప్రతివస్తుభావేన నిర్దేశాత్ తత్రాపి వ్యతిరేకముఖత్వాద్వైధర్మ్యేణ ప్రతివస్తూపమాలంకారః తదుక్తం సర్వస్వే (వాక్యం) వాక్యార్థగతత్వేన సామాన్యస్య వాక్యద్వయేన పృథఙ్నిర్దేశే ప్రతివస్తూపమా ॥ ౩౮ ॥ కరోతీతి ॥ కించ జనో మృగాణామివ కంసాదిమహీభృతాం వధాద్ధేతోః తవ స్తవం స్తోత్రం ॥ ని ॥ స్తవః స్తోత్రం స్తుతిర్నుతిరిత్యమరః ॥ కరోతీతి యత్, హే హరే కృష్ణ, సింహేతి చ గమ్యతే, సా స్తుతిక్రియా హిరణ్యాక్షపురస్సరాః హిరణ్యాక్షప్రముఖాః యే అసురాః త ఏవ ద్విపా గజాస్తేషాం ద్విషో హంతురిత్యర్థః తస్య తవ ప్రత్యుత వైపరీత్యేన ప్రత్యుతేత్యుక్తవైపరీత్యే ఇతి గణవ్యాఖ్యానే తిరస్క్రియా అవమానః యదితి సామాన్యే నపుంసకం సేతి విధేయలింగం గజఘాతినస్సింహస్య మృగవధవర్ణనమివ మహాసురహంతుస్తవ కంసాదిక్షుద్రనృపవధోద్ఘాటనం తిరస్కార ఏవేత్యర్థః, అత్రాసురద్విపానాం హరిరేవ హర్తేతి శ్లిష్టపరంపరితరూపకం మృగాణామివేత్యుపమయా అంగాంగిభావేన సంకీర్యతే ॥ ౩౯ ॥

ప్రత్యుత సాతిరస్క్రియా ॥ ౩౯ ॥ ప్రవృత్త ఏవ స్వయముజ్ఝితక్రమః క్రమేణ పేష్టుం భువనద్విషామసి । తథాపి వాచాలతయా యునక్తి మాం మిథస్త్వదాభాషణలోలుపం మనః ॥ ౪౦ ॥ తదింద్రసందిష్టముపేంద్ర యద్వచః క్షణం మయా విశ్వజనీనముచ్యతే । సమస్తకార్యేషు గతేన ధుర్యతామహిద్విషస్తద్భవతా నిశమ్యతాం ॥ అభూదభూమిః ప్రతిపక్షజన్మనాం భియాం తనూజస్తపనద్యుతిర్దితేః । యమిం

ఏవం స్తుత్యాదిభిరభిముఖీకృత్యాగమనప్రయోజనం వక్తుముపోద్ఘాతయతి॥ ప్రవృత్త ఇతి ॥ త్వముజ్ఝితక్రమస్త్యక్తక్రమస్సన్, క్రమేణ భువనాని ద్విషంతీతి భువనద్విషో దుష్టాః తేషాం పేష్టుం తాడాహంతుమిత్యర్థః + జాసినిప్రహణనాటక్రాథపిషాం హింసాయామితి కర్మణి శేషషష్ఠీ, స్వయమప్రేరిత ఏవ ప్రవృత్తోఽస్యేవ తర్హి పిష్టపేషణం మాకార్షీరితి చేత్తత్రాహ, తథాపి స్వతః ప్రవృత్తేఽపి మిథో రహసి త్వదాభాషణే త్వయా సహ సల్లాపే లోలుపం లుబ్ధం ॥ ని ॥ లుబ్ధోఽభిలాషుకస్తృష్ణక్సమౌ లోలుపలోలుభావిత్యమరః ॥ మనః మాం వాచాలతయా సహ యునక్తి లట్ వాచాలం కరోతీత్యర్థః, వాచో బహ్వ్యస్యసంతీతి వాచాలః + ఆలజాటచౌ బహుభాషిణీతి ఆలచ్ప్రత్యయః ॥ ని ॥ స్యాజ్జల్పాకస్తు వాచాలో వాచాటో బహుగర్హ్యవాగిత్యమరః ॥ ౪౦ ॥ — ॥ అథ స్వవాక్యశ్రవణం సహేతుకం ప్రార్థయతి ॥ తదితి ॥ తత్తస్మాత్ - ఇంద్రముపగత ఉపేంద్రః హే ఇంద్రానుజ. అత ఏవేంద్రసందిష్టం శ్రోతవ్యమితి భావః- కించ విశ్వస్మై జనాయ హితం విశ్వజనీనం + ఆత్మన్విశ్వజనభోగోత్తరపదాత్ఖ ఇతి ఖప్రత్యయః, యద్వచః - క్షణం న తు చిరం - మయోచ్యతే తద్వచః - అహిద్విషో వృత్రఘ్నస్య ॥ ని ॥ సర్పే వృత్రాసురే వ్యహిరితి వైజయంతీ. సమస్తకార్యేషు ధుర్యతాం ధురంధరత్వం- గతేన అత ఏవ భవతా నిశమ్యతాం శ్రూయతాం + ప్రార్థనాయాం లోట్, ధురం వహతీతి ధుర్యః. * ధురో యడ్ఢకావితి యత్ప్రత్యయః - స్ఫుటమత్ర పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥౪౧॥ — ॥ అథ శిశుపాలో హంతవ్య ఇతి వక్తుం తస్యావశ్యవధ్యత్వాదనన్యవధ్యత్వజ్ఞాపనోపయికతయా తావ్ద్దృత్య ప్రకటనార్థం జన్మాంతరవృత్తాంతం తావదుద్ఘాటయతి ॥ అభూదితి ॥ ప్రతిపక్షాచ్ఛత్రోః జన్మయేషాం తాసాం భియాం అభూమిరవిషయః- నిర్భీక ఇత్యర్థః. తపనద్యుతిస్సూర్యప్రతాపః- దితేస్తనూజో దైత్యోఽభూత్ కోఽసావతఆహ

ద్రశబ్దార్థనిషూదనం హరేర్హిరణ్యపూర్వం కశిపుం ప్రచక్షతే ॥ ౪౨ ॥ సమత్స
రేణాసుర ఇత్యుపేయుషా చిరాయ నామ్నః ప్రథమాభిధేయతామ్ । భయస్య పూ
ర్వావతర స్తరస్వినా మనస్సు యేన ద్యుసదాం న్యధీయత ॥ ౪౩ ॥ దిశామధీశాంశ్చ
తురో యతస్సురానపాస్య తం రాగహృతాస్సిషేవిరే । అవాపు రారభ్య తతశ్చలా ఇ

హ హరేరింద్రస్య- ఇంద్రశబ్దార్థనిషూదనం + ఇందతీతీంద్రః, ఇదిపరమైశ్వ
ర్యే ఋజ్రేంద్రేత్యాదినా రన్ ప్రత్యయాంత ఔణాదికో నిపాతః, తస్య ఇంద్రశ
బ్దస్య ఇంద్ర ఇతి సంజ్ఞాపదస్య, యోర్థః పరమైశ్వర్యలక్షణః తస్య నిషూదనం ని
వర్తకం + కర్తరి ల్యుట్ హరేరైశ్వర్యహర్తారమిత్యర్థః, యం దైత్యం హి
రణ్యపూర్వం హిరణ్యశబ్దపూర్వం కశిపుం కశిపుశబ్దం ప్రచక్షతే, హిరణ్యకశిపుమా
హురిత్యర్థః, అత్ర హిరణ్యశబ్దపూర్వకత్వం కశిపుశబ్దస్యైవ, న తు సంజ్ఞిన స్తదర్థస్యే
తి శబ్దపరస్య కశిపుశబ్దస్యార్థగతత్వేనాప్రయోజ్యస్య ప్రయోగాదవాచ్యవచనా
ఖ్యం దోషమాహుః * యదవాచ్యస్య వచనమవాచ్యవచనం హి తదితి ॥ సమాధా
నం తు, ఏవంవిధవిషయే శబ్దపరేణాప్యర్థలక్షణేతి, కథంచిత్సంపాద్యమిత్యుక్త
మస్మాభిర్దేవపూర్వం గిరింతే॥ ధనురుపపదమస్మై వేదమన్వాదిదేశేత్యేతద్వ్యా
ఖ్యానావసరే సంజీవన్యాం ఘంటాపథే చ । విశేషశ్చాత్ర, యం దైత్యముద్దిశ్య, హి
రణ్యపూర్వం కశిపుం హిరణ్యశబ్దపూర్వం కశిపుశబ్దం ప్రచక్షతే సంజ్ఞాత్వేన ప్రయుం
జత ఇతి ॥ ౪౨ ॥—॥ సమత్సరేణేతి ॥ సమత్సరేణ సవైరేణ + మత్సరోన్యశుభ
ద్వేష ఇత్యమరః । అస్యతీత్యసురః + అసేరురన్, అసుర ఇతి నామ్నః, చిరాయ చి
రకాలేన * చిరాయ చిరరాత్రాయ చిరస్యాద్యాశ్చిరార్థకా ఇత్యవ్యయేష్వమ
రః ప్రథమాభిధేయతాం ఉపేయుషా, అన్వర్థతయా ముఖ్యార్థతాం గతేన,
తరస్వినా బలవతా ॥ని॥ తరసీ బలరంహసీ ఇతి విశ్వః యేన హిరణ్యకశిపునా, దివి సీ
దంతీతి ద్యుసదః దేవాః, తేషాం మనస్సు భయస్య, పూర్వావతరః ప్రథమప్రవే
శః * ఋూపోరప్, స్త్రఘీయత నిహితః + ధాఞః కర్మణి లజ్, అస్మాదేవ దేవానాం ప్ర
థమం భయోత్పత్తిరభూదిత్యర్థః ॥ ౪౩ ॥—॥ దిశామితి ॥ శ్రియస్సంపదః, యతో
య దేత్యర్థః దిశామధీశాన్ దిక్పతీనపి చతురస్సురాన్, ఇంద్రయమవరుణకుబే
రాన్ అపాస్య హిత్వా తం హిరణ్యకశిపుం రాగహృతాః రాగాకృష్టాస్సత్యః
న తు బలాదితి భావః, సిషేవిరే యతో వీరప్రియాః శ్రియ ఇతి భావః. తత ఆరభ్య
తదా ప్రభృతి అయశః కరోతీత్యయశస్కరం దుష్కీర్తిహేతుమిత్యర్థః

తిపరివాదముచ్చైరయశస్కరం శ్రియః ॥ ౪౮ ॥ పురాణిదుర్గాణినిశాతమాయుధంబలానిశూరాణిఘనాశ్చకంచుకాః । స్వరూపశోభైకఫలానినాకినాంగణైర్యమాశంక్యతదాదిచక్రిరే ॥ ౪౯ ॥ ససంచరిష్ణుర్భువనాంతరేషుయాం యదృచ్ఛయాశిశ్రియదాశ్రయశ్శ్రియః ।అకారితస్యైవమకుటోపలస్థలత్కరైస్త్రిసంధ్యం

+కృష్ణో హేతుతాచ్ఛీల్యానులోమ్యేష్వితిటప్రత్యయః* అతఃకృక్షిమిత్యాదినావిసర్జనీయస్య సత్వండచ్చైః ప్రచురం చలాఅస్థిరాః ఇతిపరివాదంజనాపవాదం అవాపుః దిగీశానామపి సర్వస్వహరణం కృతమితితదౌద్ధత్యస్యపరాకాష్ఠేతి భావః ॥ ౪౮॥—॥ పురాణీతి ॥ కించ, నాకినాంసురాణాం, గణైఃయంహిరణ్యకశిపుం, ఆశంక్య బాధకత్వేనోత్ప్రేక్ష్యసకాలఆదిర్యస్మిన్కర్మణితత్తథాదితదాప్రభృతీత్యర్థః స్వరూపశోభైవ ఏకఫలంముఖ్యప్రయోజనం, యేషాంపురాదీనాంతానితథోక్తాని, ప్రాగిద్భగసాధ్యత్వాత్ప్రవాభావాదితిభావః+ నపుంసకమనపుంసకేనైకవచ్చాస్యాన్యతరస్యామితి నపుంసకైకశేషఃపురాణిదుర్గాణి ప్రాకారపరిఖాదిభిరగమ్యాని , చక్రిరే+సుదురోరుపసంఖ్యానమితిగమేర్డః, ఆయుధంచనిశాతంనిశితం,శోక్త్రి + శోతనూకరణఇతిధాతోః క్తః శాచ్ఛోరన్యతరస్యామితిత్వ వికల్పాత్పక్షేఆత్వం బలానిసైన్యాని శూరాణిశౌర్యవంతి చక్రిరేసంపాదితాని, కంచుకాఃవారవాణాః, లోహవర్మాణీత్యర్థః॥స॥ కంచుకోవారవాణోస్త్రీత్యమరః ఘనాఃదుర్భేదాః చక్రిరేలిట్ ఇత్థంనిత్యసన్నద్ధాఃజాగ్రతీత్యర్థః॥ ౪౯॥—॥సఇతి॥ అన్యేషుభువనేషుభువనాంతరేషు + సుప్సుపేతిసమాసఃసంచరిష్ణుఃసంచరణశీలః+అలంకృఞిత్యాదినాచరేరిష్ణుచ్ప్రత్యయః-శ్రియఃలక్ష్మ్యాః- ఆశ్రయఃసహిరణ్యకశిపుః యదృచ్ఛయాస్వైరవృత్త్యా ॥ని ॥ యదృచ్ఛాస్వైరితేత్యమరః, యాందిశమశిశ్రియత్ అగమత్ +శ్రియతేర్లుఙ్ ణిశ్రిత్యాదినాచఙిద్విర్భావః, ఇయఙాదేశఃమకుటోపలేషుమౌళిరత్నేషు స్థలంతః కరాఃయేషాంతైః శిరసిబద్ధాంజలిభిరిత్యర్థః ॥ ని॥ ఉపలఃప్రస్తరేరత్నఇతివిశ్వః తిస్రోదశాఅవస్థాః, బాల్యకౌమారయౌవనాని, జన్మసత్తావృద్ధయోవాయేషాంతైః త్రిదశైఃదేవైః యద్వా, త్రిర్దశపరిమాణంవయోయేషామితి+బహువ్రీహౌసంఖ్యేయేడచ్, తిస్రస్సంధ్యాస్సమాహృతాస్త్రిసంధ్యం+తద్ధితార్థేత్యాదినాసమాహారేద్విగుఃఏకవచనం ॥ పాత్రాద్యంతఇతిపక్షేనపుంసకత్వం+అత్యంతసంయోగేద్వితీ

త్రిదశైర్దిశేనమః ॥ ౪౬ ॥ సటాచ్ఛటాభిన్నఘనేనబిభ్రతా నృసింహసైంహీమ
తనుంతనుంత్వయా । సముగ్ధకాంతా స్తనసంగభంగురైరురోవిదారంప్రతిచస్క-
రేనఖైః ॥ ౪౭ ॥ వినోదమిచ్ఛన్నథదర్పజన్మనోరణేనకండ్వాస్త్రిదశైస్సమం
పునః । సరావణోనామనికామభీషణంబభూవరక్షఃక్షతరక్షణందివః ॥ ౪౮ ॥

యా త్విష్యైవిశేనమః+ నమస్స్వస్తీత్యాదినాచతుర్థీ- నమఃనమస్కారః అకారికృతః+కృఞఃకర్తరిలుఙ్ * చిణ్భావకర్మణోరితిచిణిన్వృద్ధిః ॥౪౬॥— ॥ అథ సోపిత్వయైవసంహృతఇత్యాహ ॥ సటేతి ॥ హేనృసింహ, నాసింహఇవేత్యుపమితసమాసః నాచాసౌసింహశ్చేత్యపిప్రస్తావాత్ సింహస్యేమాంసైంహీం,అతనుమనల్పాం తనుంకాయం, బిభ్రతా నృసింహావతారభాజేత్యర్థః అతఏవసటాచ్ఛటాభిః కేసరసమూహైః భిన్నాః ఘనా మేఘాఃయేన తేన,అత్రికషవిగ్రహత్వాదితిభావః ॥ని॥ సటాజటాకేసరయోః, తనుఃకాయేకృశేల్పే చేత్యుభయత్రాపి విశ్వః త్వయాసదైత్యః, ముగ్ధానవా ॥ని॥ ముగ్ధస్సౌమ్యేనవమూఢఇతివైజయంతీ।యాఃకాంతాః స్తనౌ- తయోఃసంగేనాపి భంగురైః కుటిలైర్భగ్నైర్వాఖైఃఉరోవిదార్య ఉరోవిదారం+పరిక్లిశ్యమానేచేతిణముల్ ప్రతిచస్కరేహతః +కిరతేఃకర్తరిలిట్ ఋచ్ఛత్యౄతామితిగుణః హింసాయాంప్రతేశ్చేతిసుడాగమః వజ్రకఠినోపి నఖైర్విదారితఇతి- అవాఙ్మనసగోచరమహిమ్నఃకిమసాధ్యమితిభావః॥౪౭॥—॥అథాస్యానంతరజన్మచేష్టితాన్యాచష్టే ॥ వినోదమితి ॥ అథసఃహిరణ్యకశిపుః పునఃభూయోపి త్రిదశైస్సమందైవైస్సహ ॥ని॥ సాకంసత్రాసమంసహేత్యమరః-రణేనయుద్ధేన,దర్పాత్ అన్తస్సారాత్ జన్మయస్యాఃతస్యాః,కండ్వాఃభుజకండూతేః వినోదమపనోదమిచ్ఛన్ప్రాగ్భవేనఖక్షతైస్తదపనోదాభావాదితి భావఃదివఃస్వర్గస్య, క్షతంనష్టంరక్షణంత్రాణంయేనతత్ క్షతద్యురక్షణమిత్యర్థః సాపేక్షత్వేపి గమకత్వాత్సమాసః, ఏతేనదేవసర్వస్వహారిత్వముక్తం భీషయతీతి భీషణం+ నంద్యాదిత్వాల్ల్యుప్రత్యయః భియోహేతుభయేషుగితిషుక్ నికామం భీషణం + సుప్సుపేతిసమాసః, రావణోనామరావణఇతిప్రసిద్ధంరక్షః బభూవరాక్షసయోనౌజాతఇత్యర్థః- విశ్రవసోపత్యంపుమాన్ రావణఇతివిగ్రహః+ తస్యాపత్యమిత్యణికృతే । విశ్రవసోవిశ్రవణరవణావితిప్రకృతేరవణాదేశః పౌరాణికాస్తు రావయతీతి రావణఇతివ్యుత్పాదయంతి, తదుక్తముత్తరకాండే* యస్మా

ప్రభుర్బుభూషుర్భువనత్రయస్య యశ్శిరోభి రాగాద్దశమం చికర్తిషుః । అతర్కయ
ద్విఘ్నమివేష్టసాహసః ప్రసాదమిచ్ఛాసదృశం పినాకినః ॥౪౯॥ సముత్క్షిపన్యః
పృథివీభృతాం వరం వరప్రదానస్య చకార శూలినః । త్రసత్తుషారాద్రిసుతాససం

ల్లోకత్రయంచైతద్ద్రావితంభయమాగతమ్ । తస్మాత్త్వం రావణో నామ నామ్నా వీరభవిష్యసీతి + రౌతేర్ణ్యన్తాత్కర్తరిల్యుట్ - రావణరక్షసోర్నియతలింగత్వాద్విశేషణవిశేష్యభావేపి స్వలింగతా ॥౪౮॥ — అథాస్యార్ధత్యమష్టాదశశ్లోకాన్వ్యాచష్టే ॥ ప్రభురితి ॥ యో రావణః భువనత్రయస్య ప్రభుః స్వామీ బుభూషుః-భవితుమిచ్ఛుః + భవతేస్సన్నన్తాదుప్రత్యయః, అతిరాగాదత్యౌత్సుక్యాత్ నతు ఫలవిలంబననిర్వేదాదితి భావః దశమం శిరః చికర్తిషుః కర్తితుం ఛేత్తుమిచ్ఛుః + కృతీచ్ఛేదన ఇతి ధాతోస్సన్నన్తాదుప్రత్యయః, ఇష్టసాహసః-ప్రియసాహసః, అతఏవేచ్ఛాసదృశం స్వేచ్ఛానురూపం పినాకినశ్శివస్య ప్రసాదం వరం విఘ్నమివాతర్కయత్ ఉత్ప్రేక్షితవాన్ ఇతి పరమసాహసికత్వోక్తిః ఇతఆరభ్య శ్లోకషట్కేపి యచ్ఛబ్దస్య స రావణో నామ రక్షో బభూవేతి పూర్వేణాన్వయః, రంగరాజస్తు నచక్రమస్యాక్రమతాధికంధరమిత్యుపరిష్టాదన్వయ ఇత్యాహ ॥ తదసత్, గుణానాంచ పరార్థత్వాదితి న్యాయాదారుణ్యాదివత్ ప్రత్యేకం ప్రధానాన్వయినాం మిథస్సంబంధాయోగాదిత్యలం శాఖాచంక్రమణేన, పురా కిల రావణః కామ్యకర్మణి పశుపతిప్రీణనాయ నవశిరాంస్యగ్నౌ హుత్వా దశమారభ్య సంతుష్టాత్తస్మాత్త్రైలోక్యాధిపత్యం వవ్ర ఇత్యుత్తరకాండోక్తా కథాత్రానుసంధేయా ॥౪౯॥ — అథ కైలాసోత్క్షేపవృత్తాంతమాహ ॥ సముత్క్షిపన్నితి ॥ యో రావణః పృథివీభృతాం-పర్వతానాం, వరం-శ్రేష్ఠం కైలాసం సముత్క్షిపన్ దర్పాదితి శేషః, శూలినః వరప్రదానస్య పూర్వోక్తస్య త్రసంత్యాః శైలచలనేన బిభ్యత్యాః తుషారాద్రిసుతాయాః-పార్వత్యాః, ససంభ్రమః యస్స్వయంగ్రహః ప్రియప్రార్థనాం వినా కంఠగ్రహణం + సుప్సుపేతి సమాసః, తేన యః ఆశ్లేషః-ఆలింగనం, తేన యత్సుఖం తేన త్రైలోక్యాధిపత్యసుఖాదుత్కృష్టసుఖేనేతి భావః, నిష్క్రియం ప్రత్యుపకారేణ నిర్గతం చకార * నిష్క్రియో బుద్ధిసామర్థ్యనిర్గతౌ చేతి విశ్వః ॥ యద్వా క్రయణం చకార, క్రయవ్యవహారేణ యాచ్ఞాదైన్యదోషం మమార్జేత్యర్థః, అత్ర సుఖవరప్రదానయోర్వి

భ్రమస్స్వయంగ్రహాశ్లేషసుఖేననిష్క్రియమ్ ॥ ౫౦ ॥ పురీమవస్కందలునీహివనం ముషాణరత్నానిహరామరాంగనాః । విగృహ్యచక్రేనముచిద్విషాబలీయఇత్థమస్వాస్థ్యమహర్దివందివః ॥ ౫౧ ॥ సలీలయాతానినభర్తురభ్రమోర్నచిత్రముచ్చైశ్శ్రవసఃపదక్రమమ్ । అనుద్రుతస్సంయతియేనకేవలంబలస్యశత్రుఃప్రశశంస

నిమయాత్పరివృత్తిరలంకారః ॥ ౫౦ ॥ —పురీమితి ॥ బలీ-బలవాన్, యోరావణః నముచిద్విషా-శక్రేణ, విగృహ్య-విరుధ్య, పురీమమరావతీం- అవస్కంద అవరురోధ- నందనం తద్వనం, లునీహి-చిచ్ఛేద + ఈహల్యఘోరితీకాదేః రత్నాని-శ్రేష్ఠవస్తూని, మణీన్వా ॥ ని ॥ రత్నంశ్రేష్ఠేమణావపీతివిశ్వః ॥ ముషాణ-ముమోష + ముషస్తేయే, హలశ్శ్నశ్శానజ్ఝావితి శానజాదేశః అమరాంగనాః-దేవస్త్రియః, హర-జహార, సర్వత్ర పౌనఃపున్యేనేత్యర్థః, ఇత్థమనేనప్రకారేణ అహనిచదివాచ అహర్దివం అహన్యహనీత్యర్థః + అచతురేత్యాదినాసప్తమ్యర్థేద్వంద్వసమాసాంతనిపాతః, దివః స్వర్గస్య అస్వాస్థ్యముపద్రవం చక్రే అత్ర అవస్కందేత్యాదౌ + క్రియాసమభిహారేలోట్ లోటోహిస్వౌవాచతధ్వమోరిత్యనువృత్తౌ సముచ్చయేన్యతరస్యామితి వికల్పేనకాలసామాన్యేలకారమాత్రాదేశోలోట్, తస్య యథోపగ్రహం సర్వతిజాదేశోహిస్వౌచ।ప్రకరణాదినాత్వర్థవిశేషావసానం + అతోహేరితియథాయోగం హేర్లుక్, పౌనఃపున్యంభృశార్థోవా క్రియాసమభిహారః, అవస్కందనాది క్రియావిశేషాణాం సముచ్చయః ప్రత్యేకం క్రియాసమభిహారః తత్సామాన్యవచనస్య కరోతేస్సముచ్చయేసామాన్యవచనస్యేత్యనుప్రయోగః ॥ చక్రేఇతి॥ అత్ర తిఙ్సుబ్విభక్తౌ తత్సౌశబ్ద్యాఖ్యోగుణః॥సుపాంతిఙాంచవ్యుత్పత్తిస్సౌశబ్ద్యమితిలక్షణాత్, సముచ్చయశ్చాలంకారః ॥ ౫౧ ॥—సలీలేతి ॥ సంయతి-యుద్ధే ॥ని॥ సముదాయఃస్త్రియస్సంయత్సమిత్యాజిసమిద్యుధఇత్యమరః ॥ యేనరావణేనఅనుద్రుతః-అనుధావితః, బలస్యశత్రుః ఇంద్రః అభ్రమోర్భర్తుః ఐరావణస్య సలీలయాతాని గంభీరగమనాని- నప్రశశంస-నశ్లాఘయామాస, తథా ఉచ్చైశ్శ్రవసః సాశ్వస్య చిత్రం-నానావిధం- పదక్రమం-పాదవిక్షేపం, అర్ధపులాయితాదిగతివిశేషమిత్యర్థః నప్రశశంస కింతు కేవలంశీఘ్రతాం శీఘ్రగతిమేవ ప్రశశంస అన్యథా శీఘ్రంమామాస్కంద్య గ్రహీష్యతీతి భయాదితిభావః ॥ ౫౨ ॥

శీఘ్రితామ్ ॥ ౪౨ ॥ అశక్నువన్ సోఢుమధీరలోచనస్సహస్రరశ్మేరివయస్యదర్శనమ్ । ప్రవిశ్య హేమాద్రిగుహాగృహాంతరంనినాయబిభ్యద్దివసానికౌశికః ॥ ౪౩ ॥ బృహచ్ఛిలానిష్ఠురకంఠఘట్టనాద్వికీర్ణలోలాగ్నికణంసురద్విషః । జగత్త్రయైకప్రభోరప్రసహిష్ణువైష్ణవంనచక్రమస్యాక్రమతాధికంధరమ్ ॥ ౪౪ ॥ విభిన్నశంఖఃకలుషీభవన్ముహుర్మదేనదంతీవమనుష్యధర్మణః । నిరస్తగాంభీర్యమపాస్తపుష్ప

॥అశక్నువన్నితి ॥ అధీరలోచనః అస్థిరదృష్టిః కౌశికో మహేంద్రః - ఉలూకశ్చ ॥ని॥ మహేంద్రగుగ్గులూలూకవ్యాళగ్రాహిషుకౌశిక ఇత్యమరః-సహస్రరశ్మేః సూర్యస్యేవ యస్యరావణస్య కర్తృకందర్శనంసోఢుంఅశక్నువన్ హేమాద్రేర్మేరోః- గుహైవగృహం తస్యాంతరం- ప్రవిశ్య బిభ్యత్ తత్రాపి వేపమానఏవ + బిభేతేశ్శతరి నాభ్యస్తాచ్ఛతురితినుమభావః దివసానిదినాని ॥నినాయ ॥ని॥ నాతుక్లీబేదివసవాసరావిత్యమరః యథాపేచకస్సూర్యోదయేభీతస్తిష్ఠతితథాసాపీతిభావః కౌశికఇత్యతాభిధాయాః ప్రస్తుతైకగోచరత్వేనోభయశ్లేషో విశేష్యశ్లేషాసంభవాదులూకవిషయశ్శబ్దశక్తిమూలోధ్వనిః సహస్రరశ్మేరివేత్యుపమానిర్వాహకత్వాద్వాచ్యసిద్ధ్యంగమ్ ॥ ౪౩॥—బృహదితి ॥ బృహతీ శిలేవనిష్ఠురే కంఠే ఘట్టనాదభిఘాతాత్- వికీర్ణాః విక్షిప్తాః - లోలాశ్చఅగ్నికణాః స్ఫులింగాయస్యతత్ అతఏవాప్రసహిష్ణుఅనభిభావుకం ప్రసహనమభిభవఇతిష్ణుత్ప్రత్యయః+అలంకృఞిత్యాదినాఇష్ణుచ్ వైష్ణవంచక్రంసుదర్శనం జగత్త్రయైకప్రభోస్సకలలోకస్వామినః- అస్యసురద్విషఃరావణస్య కంధరాయాంఅధికంధరం అధిగ్రీవం+ విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః అవ్యయీభావశ్చేతినపుంసకత్వాత్ +హ్రస్వోనపుంసకేప్రాతిపదికస్యేతిహ్రస్వత్వం ॥ని॥ కంఠోగళోథగ్రీవాయాంశిరోధిఃకంధరేత్యపీత్యమరః నాక్రమత; అప్రతిహతం నక్రమతేస్మనప్రవర్తతేస్మ కింతుప్రతిహతమేవేత్యర్థః +వృత్తిసర్గతాయనేషుక్రమఇతి వృత్త్యాత్మనేపదం, వృత్తిరప్రతిబంధః ॥ ౪౪॥—విభిన్నేతి ॥ సరావణః మదేనదర్పేణ దానేనచ ॥ని॥ మదోదర్పేభదానయోరితివిశ్వః- దంతీగజఇవ విభిన్నోవిఘట్టితః -శంఖోనిధిభేదః కంబుశ్చయేనసః ॥ని॥ శంఖోనిధ్యంతరేకంబులలాటాస్థినఖేషుచేతివిశ్వః అకలుషంకలుషంస్తుబ్ధమావిలంచభవత్కలుషీభవత్; నిరస్తంగాంభీర్యమవికారిత్వం అగాధత్వంచయస్యతత్- అపాస్తానినిరస్తానిపుష్పాణిపుష్పకంవి

ళం ప్రకంపయామాస న మానసం న సః ॥౫౫॥ రణేషు తస్య ప్రహితాః ప్రచేతసా స
రోషహుంకారపరాఙ్ముఖీకృతాః । ప్రహర్తురేవోరగరాజరజ్జవో జవేన కంఠం
సభయాః ప్రపేదిరే ॥౫౬॥ పరేతభర్తుర్మహిషోఽమునా ధనుర్విధాతుముత్ఖాతవి
షాణమండలః । హృతేఽపి భారే మహతస్త్రపాభరాదువాహ దుఃఖేన భృశానతం శి
రః ॥౫౭॥ స్పృశన్ సశంకం సమయే శుచావపి స్థితః కరాగ్రైరసమగ్రపాతిభిః ।

మానంచయస్మాత్ - పుష ఏష త్రైభాషికః క్వ మనుష్యస్యేవ ధర్మః
లత్వాదిర్యస్యేతి స్వామీ, తస్య మనుష్యధర్మణః ధనదస్య + ధర్మాదనిచ్ కేవలాద్
త్యనిచ్ మానసం చిత్తం తదీయం సరశ్చ ॥ని॥ మానసం సరసి స్వాన్తే ఇతి విశ్వః ॥ ము
హుః న ప్రకంపయామాసేతి న క్షోభయామాసేతి న కింతు ప్రకంపయామాసైవే
త్యర్థః కుబేరస్య మహామహిమతయా సంభావితా ప్రకంప్యత్వ నివారణాయ నఞ్
ద్వయం ॥ సంభావ్యనిషేధనివర్తనే ద్వౌ నఞౌ ప్రతిషేధావితి వామనః, అత్ర ధం
తి రావణయోః ప్రకృతాప్రకృతయోః శ్లేషః ॥౫౫॥—రణేష్వితి ॥ కించ రణేషు
యుద్ధేషు ప్రచేతసా వరుణేన ప్రహితాః ప్రయుక్తాః ఉరగరాజాః మహాసర్పాః
తే రజ్జవ ఇవోరగరాజరజ్జవః నాగపాశా ఇత్యర్థః తస్య రావణస్య సరోషహుంకా
రేణ పరాఙ్ముఖీకృతాః వ్యావర్తితాః అత ఏవ సభయాస్సంతః జవేన వేగేన ప్ర
హర్తుః ప్రయోక్తుః తస్య ప్రచేతస ఏవ కంఠం ప్రపేదిరే అత్ర పరహింసార్థం
ప్రయుక్తస్యాయుధస్య వైపరీత్యేన స్వకంఠగ్రహణాత్ అనర్థోత్పత్తిరూప విష
మాలంకారః ॥ విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థస్య వా భవేత్ । విరూపఘటనా
వా స్యాద్విషమాలంకృతిస్త్రిధేతి లక్షణాత్ ॥౫౬॥—పరేతేతి ॥ అమునా రావణే
న ధనుశ్శార్ఙ్గం విధాతుం నిర్మాతుం ఉత్ఖాతముత్పాటితం విషాణయోః శృంగ
యోః మండలం వలయం యస్య సః పరేతభర్తుః ప్రేతరాజస్య మహిషః వాహనభూ
త ఇతి భావః భారే విషాణరూపే + భృఞో ఘఞ్ హృతే అపి మహతః త్రపైవ భరః తస్మా
త్ తత్రాపి దుర్భరాదితి భావః + భృఞ్ధాతోః క్ర్యాదికాత్ ఋదోరబిత్యప్ భృ
శానతం శిరః దుఃఖేన కష్టేన ఉవాహ వహతి స్మ + అసంయోగాల్లిట్ కిదితి కిత్త్వాత్ వ
చిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం హృతేఽపి భారేణ నతమితి విరోధః తదనుపాంశితాచే
య మహనతి హేతుత్వసాధర్మ్యాత్ త్రపాభరత్వోత్ప్రేక్షా ॥౫౭॥— ॥ స్పృశ
న్నితి ॥ అహః కరోతీత్యహస్కరః సూర్యః దివా విభాని శైత్యాదినా టప్రత్యయః క్ష

అఘుర్ఘర్మోసకబిందుమౌక్తికైరలంచకారాస్యవధూరహస్కరః ॥ ౪౮ ॥ కళా
సమగ్రేణగృహానముంచతామనస్వినీరుత్కయితుంపటీయసా । విలాసివస్తస్యవిత
న్వతారతింననర్మసాచివ్యమకారిసేందునా ॥ ౪౯ ॥ విలాసినీవిభ్రమదంతపత్రి
కావిధిత్సయానూనమనేనమానినా । నజాతువైనాయకమేకముద్ధృతంవిషాణ

స్కాదిత్వాత్సత్వంశుచౌసమయే గ్రీష్మకాలే అనుపహతాచారేచ స్థితోఽపి ॥ని॥
శుచిశ్శుద్ధేనుపహతే శృంగారాషాఢయోఽపి । గ్రీష్మేహుతవహేపిస్యాదితివిశ్వః
సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిద ఇత్యమరః । అసమగ్రాహతిభిః సంకు
చద్వృత్తిభిరిత్యర్థః కరాణాంఅంశూనాం హస్తానాంచఅగ్రైః బలిహస్తాంశవః క
రా ఇత్యమరః; సశంకంసభయం స్పృశన్ అవిశ్వాసభయాదితిభావః, అఘుర్మాః
అనుష్ణాః ఘర్మోదకబిందవః స్వేదబిందవః + మంథాదనేత్యాదినా వికల్పాదుదక
స్యోదాదేశాభావః తైరేవమౌక్తికైః అస్యరావణస్య వధూస్త్రీః అలంచ
కారగ్రీష్మేపి తద్భయాన్నాసహ్యంతపతీత్యర్థః అత్రప్రస్తుతసూర్యవిశేషణ
మాత్రసామ్యాదప్రస్తుతప్రసాధకప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః ॥ ౪౮ ॥
— కళేతి ॥ కళాభిః షోడశాంశైః శిల్పవిద్యాదిభిశ్చసమగ్రేణసంపూ
ర్ణేన ॥ ని ॥ కాలేశిల్పేవృత్తవృద్ధౌ చంద్రాంశే కలనేకళేతి వైజయంతీ-
గృహాన్ అముంచతా సదాతద్గృహేష్వేవవసతాఅన్యథాసేవాధర్మత్వహానే
దండస్స్యాదితిభావః మనస్వినీః ఉత్కాః ఉత్సుకాః కర్తుముత్కయితుం +
ఉత్కఉన్మనా ఇతినిపాతితాదుత్కశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యం తాత్తుమున్ప్రత్యయః
పటీయసామానభేదచతురేణేత్యర్థః కుతః రతింవితన్వతా, చంద్రికాభిఃచతురో
క్తిభిశ్చ రాగంసంవర్ధయతా, ఇందునాచంద్రేణవిలాసినా విలసనశీలస్య +
వాకషలసకత్థస్రంభ ఇతిఘిణున్ప్రత్యయః తస్యరావణస్యనర్మసాచివ్యంక్రీడా
సంధికారిత్వం చేటకత్వంచ ॥ని॥ క్రీడాలీలాచనర్మచేత్యమరః నాకారీతినకింత్వకా
ర్యేవేత్యర్థః, అనౌచిత్యాత్ప్రాప్తనర్మసాచివ్యనిషేధస్య నివారణార్థంనఞ్ద్వ
యంసంభావ్యనిషేధనివర్తనేద్వౌప్రతిషేధావితివామనః అత్రఇందోః ప్రకృతస్యా
ప్రకృతేనసర్మసచివేనశ్లేషః ॥ ౪౯ ॥ విలాసినీతి ॥ మానినా అహంకారిణా, అనేనరావ
ణేనవిదగ్ధలీలోచితేతిపాఠే విదగ్ధలీలాః చతురలీలాః విలాసిన్య ఇత్యర్థః తాసాము
చితాః విదగ్ధలీలోచితాః విలాసినీవిభ్రమదంతపత్రికేతితుసాధీయాన్పాఠః అన్యథా

మద్యాపి పునః ప్రరోహతి ॥ ౬౦ ॥ నిశాంతనారీపరిధానధూననస్ఫుటాగసా
ప్యూరుషు లోలచక్షుషః । ప్రియేణ తస్యానపరాధబాధితాః ప్రకంపనేనానుచకం
పిరే సురాః ॥ ౬౧ ॥ తిరస్కృతస్తస్య జనాభిభావినా ముహుర్మహిమ్నా మహ

విప్రకృష్టార్థప్రతీతికత్వేనక్లిష్టాఖ్యదోషాపత్తిః తదుక్తం క్లిష్టం తదర్థావగతిర్దూ
రదూరాయతో భవేదితి లక్షణాత్ విలాసినీనాం సుందరీణాం యాః విభ్రమదం
తపత్రికాః విభ్రమార్థం దంతమయకర్ణపత్రాణి విభ్రమదంతపత్రికాశబ్దయోః
షష్ఠీసమాసే పర్యవసానాత్తాదర్థ్యలాభః తాసాం విధిత్సయా విధాతుమిచ్ఛయా+
విధూర్వాద్దధాతేః సనిమీమేత్యాదినా అచ ఇస్ సస్సీతి తకారః అత్ర లోపోఽభ్యా
సస్యేత్యభ్యాసలోపః తతః స్త్రియామప్రత్యయాదత్యకారప్రత్యయే టాప్ నూనం
నిశ్చితం జాతుకదాచిత్ ॥ని॥ కదాచిజ్జాత్విత్యమరః ఉద్ధృతముత్పాటితం వినాయ
కస్యేదం వైనాయికం, ఏకం విషాణం దంతః ॥ని॥ విషాణం పశుశృంగే స్యాత్ క్రో
డద్విరదదంతయోరితి విశ్వః అద్యాపి పునర్నప్రరోహతి న ప్రాదుర్భవతి ప్ర
పూర్వాద్రుహ ప్రాదుర్భావే ఇత్యస్మాల్లట్ । కిమన్యదకార్యమస్యేతి భావః ఏత
చ్చాన్యథా కథం గజాననస్యైకదంతత్వమిత్యుత్ప్రేక్ష్యతే నూనమితి ॥౬౦॥ ——॥
॥ నిశాంతేతి ॥ నిశాంతం గృహం ॥ని॥ నిశాంతం గృహశాంతయోరితి విశ్వః తత్ర
యా నార్యః అంతఃపురస్త్రియ ఇత్యర్థః తాసాం పరిధానాని అంతరీయాణి ॥ని॥
అంతరీయోపసంవ్యానపరిధానాన్యధోంశుక ఇత్యమరః తేషాం ధూననం చాలనం
+ధూఞ్ కంపనే ణ్యంతాల్ల్యుట్ ॥ ధూఞ్ప్రీఞోర్నుగ్వక్తవ్య ఇతి నుక్ తేన స్ఫుటాగ
సా వ్యక్తాపరాధేనాపి అంతఃపురద్రోహస్య మహాపరాధత్వాదితి భావః ఊరు
షు తాసాం సక్థిషు లోలచక్షుషః సతృష్ణదృష్టేః ॥ని॥ సక్థి క్లీబే పుమానూరుః ॥ లో
లశ్చలసతృష్ణయోరితి చామరః అత ఏవ తస్య రావణస్య ప్రియేణ ప్రేమాస్పదీభూతే
న అంగీకృతాగ్లాని ర్నదోషాయేతి న్యాయాదితి భావః ప్రకంపనేన వాయునా అన
పరాధే అపరాధాభావేఽపి బాధితా రాజపురుషైరితి శేషః సురాః దేవాః అనుచ
కంపిరే స్వయముపాయేనాంతః ప్రవిశ్య అనపరాధబాధాని వేదనేన మోచయి
త్రా వాయునా, అనుకంపితా ఇత్యర్థః ఏకస్య వైదగ్ధ్యాద్బహవో జీవంతీతి భావః
౬౧॥——తిరస్కృత ఇతి ॥ కించ తస్య రావణస్య జనాభిభావినా లోకతిరస్కా
రిణా, మహీయసా మతిమహతాం మహసాం తేజసాం మహిమ్నా మహత్త్వేన+

సాంమహీయసామ్। బభారబాహ్వైర్ద్విగుణీకృతంతనూనపాద్ధూమవితాన
మాధిజైః ॥ ౬౨॥పరస్యమర్మావిధముజ్ఝతాంనిజంద్విజిహ్వతాదోషమజిహ్మగా
మిభిః। తమిద్ధమారాధయితుంసకర్ణకైఃకులైర్నభేజేఫణినాంభుజంగతా॥౬౩

పృథ్వాదిభ్యఇమనిజ్వేతిఇమనిచ్ ముహుస్తిరస్కృతః, అతఏవతనుఃకృశఃతనూం
నపాతయతిజాఠరరూపేణశరీరంధారయతీతి తనూనపాదగ్నిరితిక్షీరస్వామీ+ న
భ్రాడిత్యాదిసూత్రేణనిపాతనాన్నఞోనలోపాభావః ఆధిజైఃదుఃఖోత్థితైః బా
ష్పైః నిశ్వాసోష్మభిః ॥ని॥ బాష్పఏనేత్రజలోష్మణోః * పుంస్యాధిర్మానసీ
వ్యథేతివిశ్వామరౌ, ద్వౌగుణావావృత్తీయస్యసద్విగుణఃతతశ్చ్విఃద్విగుణీకృతం
ద్విరావృత్తం ॥ని॥గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాదిజ్యేంద్రియాముఖ్యతంతుష్వితివైజయం
తీ ధూమవితానంధూమపటలం బభార, భృతవాన్ అగ్నిరపి తత్సన్నిధానిస్తే జ
స్కః కేవలంధూమప్రాయఆస్తఇత్యర్థః ధూమద్వైగుణ్యాసంబన్ధేపి సంబం
ధాభిధానాదతిశయోక్తిః ॥౬౨॥—పరస్యేతి ॥ కించ ఇద్ధందీప్తం ఉగ్రమిత్య
ర్థః ఇంధీదీప్తావితిధాతోఃకర్తరిక్తః తంరావణంఆరాధయితుంసేవితుంపరస్య
స్వేతరస్య మర్మాణిహృదయాదిజీవస్థానాని కులాచారాదీనిచ విధ్యతిభినత్తీతి
మర్మావిత్ పరప్రాణాపహర్తేతియావత్+విధ్యతేఃక్విపి *గ్రహిజ్యేత్యాదినా
సంప్రసారణం నహివృతీత్యాదినా పూర్వస్యదీర్ఘః తంమర్మావిధం నిజంస్వీయం
ద్విజిహ్వతాయాంసర్పత్వేయోదోషోదృష్టి విషత్వాశీవిషత్వాదిః తంఅన్యత్ర
ద్విజిహ్వతాపిశునతా ॥ని॥ ద్విజిహ్వౌసర్పసూచకావిత్యమరః సైవదోషఃతం ఉ
జ్ఝతాంత్యజతాం ఫణినాంసర్పాణాంసంబంధిభిః అజిహ్మగామిభిఃకరచరణా
దిమద్విగ్రహధారిత్వాదృజుగతిభిః అకపటచారిభిశ్చ తథాకర్ణాభ్యాం సహవ
ర్తంతఇతిసకర్ణకాః శ్రోత్రైశ్చక్షుశ్శ్రవస్త్వం విహాయఆవిష్కృతకర్ణై రిత్య
ర్థః+తేనసహేతితుల్యయోగఇతి బహువ్రీహిః శేషాద్విభాషేతికప్ అన్యత్రక
ర్ణయతి సర్వంశృణోతీతికర్ణకోనియంతా కర్ణయతేర్ణ్వుల్ తతఃపూర్వవ
త్సమాసః సకర్ణకైః సనియామకై రిత్యర్థః కులైఃవర్గైః భుజంగతాసర్ప
తా విటత్వంచ ॥ని॥ భుజంగోవిటసర్పయోరితిహలాయుధః నభేజేత్యక్తేత్యర్థః
భుజేనగచ్ఛతీతిభుజంగః+గమేస్సుపిఖచ్ఛిచ్చ తస్మిన్నియంతరి,ఖలైఃఖలత్వమి
వ స్వైరైస్సర్పత్వంవిహాయవేషభాషాక్రియాదిభిస్సామ్యతయామాశ్రితమిత్యర్థః

తదీయమాతంగఘటావిఘట్టితైః కటస్థలప్రోషితదానవారిభిః । గృహీతదిక్కైరపునర్నివర్తిభిశ్చిరాయయాథార్థ్యమలంభిదిగ్గజైః ॥ ౬౪ ॥ అభీక్ష్ణముష్ణైరపితస్యసోష్మణస్సురేంద్రబందీశ్వసితానిలైర్యథా । సచందనాంభఃకణకోమలైస్తథావపుర్జలార్ద్రాపవనైర్ననిర్వవౌ ॥ ౬౫ ॥ తపేనవర్షాశ్శరదాహిమాగమో వసంతలక్ష్మ్యాశిశిరస్సమేత్యచ । ప్రసూనక్లృప్తిందధతస్సదర్తవః పురేస్యవాస్త

అత్రప్రస్తుతసర్వవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతఖలవ్యవహారప్రతీతేస్సమాసోక్తిః॥౬౩

॥ తదీయేతి ॥ తదీయానాంమాతంగానాం గజానాంఘటాభిః వ్యూహైః విఘట్టితైః అభిహతైః ॥ని॥ కరిణాంఘటనాఘటేత్యమరః అతఏవకటస్థలేభ్యః గండప్రదేశేభ్యః ప్రోషితానిఉపరతాని దానవారీణిమదోదకానియేషాంతైః గృహీతాః పలాయ్యసంశ్రితాః దిశోయైస్తైఃగృహీతదిక్కైః+శేషాద్విభాషేతికప్ అపునర్నివర్తిభిః భయాత్తత్రైవస్థితైః దిగ్గజైఃదిశాకరిభిః చిరాయయాథార్థ్యం దిక్షుస్థితాగజాః దిగ్గజాఇతి అనుగతార్థనామకత్వం అలంభిలబ్ధం+లభేర్ణ్యంతాత్కర్మణిలుజ్ విభాషాచిణ్ణములోరితివికల్పాన్నుమాగమః ॥౬౪॥—అభీక్ష్ణమితి ॥ ఊష్మణాన్తర్జ్వరేణ సహవర్తతఇతిసోష్మణః, తస్యరావణస్య, వపుః శరీరం, అభీక్ష్ణంభృశం ఉష్ణైరపిశోకాదితిభావః, సురేంద్రస్య ఇంద్రస్యబన్ద్యో బందీకృతాః స్త్రియః తాసాంశ్వసితానిలైః నిశ్వాసమారుతైః యథానిర్వవౌ నిర్వృతః ॥ని॥ నిర్వాణంనిర్వృతౌమోక్షఇతివైజయంతీ తథాసచందనాంభఃకణాః చందనోదకబిందుసహితాః తేచ తేకోమలాశ్చ తైః జలార్ద్రాణాం, జలోక్షితతాళవృంతానాం పవనైర్వాయుభిర్ననిర్వవౌనిర్వాణంనప్రాప ॥ని॥ ధవిత్రంతాళవృంతంస్యాదుత్క్షేపోవ్యజనంచతత్, జలార్ద్రంస్యాజ్జలేనార్ద్రమితివైజయంతీ అత్రసంతప్తస్యోష్ణోపచారాన్నిర్వృతిరితికారణవిరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపో విషమాలంకారః ॥౬౫॥—తపేనేతి ॥ సదానిత్యం, నతుయథాకాలం ప్రసూనక్లృప్తింపుష్పసంపత్తిందధతోధారయంతః- ఋతవః వర్షాఃప్రావృట్ - తపేనగ్రీష్మేణ ॥ని॥ ఉష్ణఊష్మాగమస్తపః ॥ స్త్రియాంప్రావృట్ స్త్రియాంభూమ్ని వర్షాఅథశరత్ స్త్రియామిత్యమరః తథాహిమాగమోహేమంతః శరదా-తథాశిశిరఃవసంతలక్ష్మ్యాచ సమేత్యమిథునీభావేనమిళిత్వా అస్యరావణస్యపురే వసంతీతివాస్తవ్యావస్తారః + వసేస్త [illegible]

స్యకుటుంబితాం యయుః ॥ ౬౮ ॥ అమానవం జాతమజం మనోః కులే ప్రభావినం భావినమంతమాత్మనః । ముమోచ జానన్నపి జానకీం న యస్సదాభిమానైకధనా హి మానినః ॥ ౬౯ ॥ స్మరత్యదో దాశరథిర్భవన్భవానముం వనాంతాద్వనితాపహారిణమ్ । పయోధిమావిద్ధచలజ్జలావిలం విలంఘ్య లంకాం నికషా హనిష్యతి ॥ ౭౦ ॥

లేచ లేకుటుంబినశ్చ తేషాం భావస్తత్తాం యయుః-సమేత్య యయురితి, సముదాయసముదాయినోరభేదవివక్షయా, సమానకర్తృకత్వం, అతః పురే యుగపత్సర్వత్రలోకసంబంధాభిధానాదసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః ॥ ౬౮ ॥— అథాయమాసన్నవినాశస్తుత్యమపి మత్వా పునస్త్వయైవ హంతవ్య ఇతి యుగ్మేనాహ ॥ అమానవమితి ॥ మనోరయం మానవః + తస్యేదమిత్యణ్ప్రత్యయే పద్యవసానాజ్జాతివచనత్వం, అన్యథా మనోర్జాతావితి షుగఞ్స్యాత్, అమానవమమానుషం, న జాయత ఇత్యజః, తం + అన్యేష్వపి దృశ్యత ఇతి డప్రత్యయః, తథాపి మనోః కులే జాతం రామరూపేణోత్పన్నమితి విరోధః, స చాభాసత్వాదలంకార ఇత్యాహ ॥ ప్రభావినమితి ॥ మహానుభావే తస్మిన్ న కశ్చిద్విరోధ ఇతి భావః, + ఆభీక్ష్ణ్యే ణినిరితి ణినిర్వా మత్వర్థీయః, భవంతమితి శేషః, ఆత్మనః-స్వస్య, అంతయత్యంతం కరోతీత్యంతమంతకం, అంతశబ్దాత్తత్కరోతీతి ణ్యంతాత్పచాద్యచ్, భావినం-భవిష్యంతం + భవిష్యతి గమ్యాదయః, జానన్నపి యో రావణః జనకస్యాపత్యం స్త్రీయం జానకీం-సీతాం, న ముమోచ-న త్యక్తవాన్, అముమిత్యుత్తరశ్లోకేనాన్వయః, జానతాప్యమోచనే మానిత్వం కారణమిత్యాహ, మానినః స్వప్రాణాత్యయేపి అభిమానమేవైకం ముఖ్యం ధనం యేషాం తే తథోక్తాః, ప్రాణాత్యయేపి సమానం ముంచంతీత్యర్థః, కారణేన కార్యసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః ॥ ౬౯ ॥—స్మరతీతి ॥ భాతీతి భవాన్ + భాతేర్డవతుః, దశరథస్యాపత్యం పుమాన్ దాశరథిః, అత ఇఞ్, భవన్ రామస్సన్నిత్యర్థః + భవతేర్లటశ్శత్రాదేశః, వనాంతాత్-దండకారణ్యాత్, వనితాపహారిణం-సీతాపహర్తారం, అముం రావణం, ఆవిద్ధాని సేతుబంధే అద్రిభిరభిహతాని, అత ఏవ చలంతి జలాని యస్య సః, అత ఏవావిలం కలుషం పయోధిం-సముద్రం, విలంఘ్య లంకాం నికషా-లంకాయాస్సమీపే ॥ ని ॥ సమయానికషాశబ్దౌ సామీప్యవ్యయౌ మతావితి హలాయుధః ॥ + అభితఃపరితస్సమయానికషాహాప్రతియోగేపీతి ద్వితీయా,

అథోపపత్తిం ఛలనాపరోపరామివాప్య శైలూష ఇవైష భూమికామ్ । తిరోహితాత్మా శిశుపాలసంజ్ఞయా ప్రతీయతే సంప్రతి సోప్యసః పరైః ॥ ౬౯ ॥ స బాల ఆసీద్వపుషా చతుర్భుజో ముఖేన పూర్ణేందునిభస్త్రిలోచనః । యువా కరాక్రాంతమ

హనిష్యతి-అవధీత్ + అభిజ్ఞావచనే ల్రృడితి భూతే ల్రృట్, అదోహననం భవాన్ స్మరతీతి కాకుః; ప్రత్యభిజానాతి కిమిత్యర్థః, శేషప్రథమః ॥ ౬౮ ॥— అథేతి ॥ అథ-రాక్షసదేహత్యాగానంతరం, సంప్రతి ఛలనాపరః పరప్రతారణపరః, ఏష రావణః శైలూషః నటః, భూమికాం రూపాంతరమివ ॥ ని ॥ శైలూషౌ నటభిల్లయోః, భూమికా రచనాయాం స్యాన్మూర్త్యంతరపరిగ్రహ ఇతి శాశ్వతః ॥ అపరాం అన్యాముపపత్తిముత్పత్తిం భవాంతరమిత్యర్థః, అవాప్య-ప్రాప్య, శిశుపాలసంజ్ఞయా తిరోహితాత్మా-తిరోహితస్వరూపస్సన్, సోపి రావణ ఏవ సన్నపి పరైరితరైః సన భవతీత్యసః తస్మాదన్య ఇవ + నఞ్సమాసః ఏతత్ప్రదోస్సులోపోకోరనఞ్సమాసే హలీతి, నఞ్సమాసే సులోపాభావః, ప్రతీయతే-జ్ఞాయతే, ప్రతిపూర్వాదిణః కర్మణి లట్, యథైక ఏవ శైలూషో రూపాద్రూపాంతరమాస్థాయ తత్తద్వేషభాషాదిభిరన్య ఇవ భాతి, తద్వదయమపి మానుషదేహపరిగ్రహాదన్య ఇతి భాతి, దౌర్జన్యం తు తదేవేత్యవశ్యముపసంహార్య ఇతి భావః ॥ ౬౯ ॥

అథైతద్దౌర్జన్యం త్రిభిరావిష్కరోతి ॥ స ఇత్యాది ॥ స శిశుపాలః బాలస్సన్ వపుషా చతుర్భుజః భుజచతుష్టయవాన్ ఆసీత్ విష్ణురితి చ ధ్వనిః తథా ముఖేన-పూర్ణేందునిభః-పూర్ణచంద్రతుల్య ఆసీత్, త్రిలోచనః - లోచనత్రయవాంశ్చాసీత్, త్ర్యంబక ఇతి చ ధ్వనిః, బాలవిశేషణాత్ సంప్రతి తత్సర్వమంతర్హితమితి భావః, సంప్రతి తు యువా తరుణస్సన్ కరేణ బలినా ఆక్రాంతమహీభృత్-అధిష్ఠితరాజకస్సన్, అన్యత్రాంశువ్యాప్తశైలః ॥ ని ॥ బలిహస్తాంశవః కరా ఇత్యమరః ॥ ఉచ్చకైస్తేజసా రవిస్సూర్యః అసంశయం సంశయో నాస్తీత్యర్థః అర్థాభావే అవ్యయీభావః, వపుషా ముఖేనేతి చ, యేనాంగవికార ఇతి తృతీయా, హైన్యవదాధిక్యమప్యంగానాం వికార ఇతి, తేజసేతి తు, ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమితి తృతీయా, కరాక్రాంతేత్యాది శ్లేషానుప్రాణితేయముత్ప్రేక్షా, రవిరసంశయమితి, తస్యాః పూర్ణేందునిభ ఇత్యుపమయా సంసృష్టిః, హరిహరాదితుల్యమహిమత్వాదతిదుర్ధర్ష ఇతి భావః ॥ ౭౦ ॥— స్వయమితి ॥ యదృచ్ఛ

ష్టాభ్యదుచ్చ్రైకేరసంశయంసంప్రతి తేజసారవిః ॥ ౨౦ ॥ స్వయం విధాతా సురదై
త్యరక్షసామనుగ్రహావగ్రహయోర్యదృచ్ఛయా। దశాననాదీనభిరాద్ధదేవతావితీ
ర్ణవీర్యాతిశయాన్‌హసత్యసౌ ॥ ౨౧ ॥ బలావలేపాదధునాపిపూర్వవత్ప్రబా
ధ్యతే తేనజగజ్జిగీషుణా। సతీవయోషిత్ప్రకృతిస్సునిశ్చలాపుమాంసమభ్యేతి భవా
న్తరేష్వపి ॥ ౨౨ ॥ తదేనముల్లంఘితశాసనంవిధేర్విధేహికీనాశనికేతనాతిథిం ॥

యా-స్వేచ్ఛయా, స్వయం స్వసామర్థ్యేన నతు దేవతాప్రసాదబలాదితిభావః
సురదైత్యరక్షసాం-దేవదానవయాతుధానానాం, అనుగ్రహావగ్రహయోఃప్రసా
దనిగ్రహయోః విధాతా-కర్తా, అసౌశిశుపాలః అభిరాద్ధాభిః-ఆరాధితాభిః,
దేవతాభిరీశ్వరాదిభిః, వితీర్ణాః-దత్తాః, వీర్యాతిశయాః-ప్రభావాతిశయాః, యే
షాంతాన్ దశాననాదీన్, హసతి అనన్యప్రసాదలబ్ధశక్తేర్మే కథం యాచకై
స్తుల్యతేతి గర్వాద్ధసతీత్యర్థః ॥ ౨౧ ॥— బలేతి ॥ జిగీషుణా-నిత్యోత్సాహవ
తేత్యర్థః, తేనశిశుపాలేన, బలావలేపాత్-బలగర్వాత్, అధునాపి పూర్వవ
త్, పూర్వజన్మనీవ, జగత్ ప్రబాధ్యతే తథాహి సతీ-పతివ్రతా, యోషిదివ,
సునిశ్చలా-అతిస్థిరా, ప్రకృతిః-స్వభావః, భవాన్తరేషు-జన్మాంతరేష్వపి, పు
మాంసం పురుషమభ్యేతి యాతి * పతింయానాతిచరతిమనోవాక్కాయసంయ
తా। సాభర్తృలోకమాప్నోతిసద్భిస్సాధ్వీతిచోచ్యతఇతి మనుః ఉపమోపస్కృ
తో౽ర్థాంతరన్యాసః ॥ ౨౨ ॥—తదితి ॥ తత్తస్మాత్కారణాత్ విధేర్విధాతుర
పి ఉల్లంఘితశాసనం స్వయంవిధాతేత్యాద్యుక్తరీత్యా అతిక్రాంతదైవాజ్ఞమిత్య
ర్థః, సాపేక్షత్వేపిగమకత్వాత్సమాసః, ఏనంశిశుపాలం కీనాశనికేతనస్య కృ
తాంతసదనస్య అతిథింవిధేహి మారయేత్యర్థః ॥ ని ॥ కీనాశఃకర్షకేక్షుద్రే
కృతాంతే౽పాంశుఘాతినోరితివిశ్వః ॥ నచైతత్ప్రహుణికహస్తేన సర్వమారణం
క్వేతు భవాదృశామవశ్యకర్తవ్యత్వాదిత్యాహ, శుభేతరాచారేణ దురాచారే
ణ విపక్రిమాః-విపాకేననిర్వృత్తాః, కాలపరిపాకేనప్రాప్తాః ఆపదో యేషాం
తేతథోక్తాః + డ్వితః క్త్రిరితిపచేః క్త్రిప్రత్యయః క్త్రేర్మమ్నిత్యమితి తద్ధితో
మప్ప్రత్యయః, అసాధవో దుష్టాః, సతాంభవాదృశాం జగన్నియంతౄణాం ని
పాతనీయాః వధ్యాహి నచ నైర్ఘృణ్యదోషః, స్వదోషైణైవతేషాంవినాశే ని
మిత్తమాత్రత్వాదస్మాకమిత్యాశయేన శుభేతరేత్యాదివిశేషణోక్తిః సామాన్యేన

శుభేతరాచారవిపక్త్రిమాపదో నిపాతనీయా హి సతామసాధవః ॥ ౪౭ ॥ హృద
యమరివధోదయాదుదూఢద్రఢిమ దధాతు పునః పురందరస్య । ఘనపులకపులో
మజాకుచాగ్రద్రుతపరిరంభనిపీడనక్షమత్వమ్ ॥ ౪౮ ॥ ఓమిత్యుక్తవతోఽథ శార్ఙ్గి
ణ ఇతి వ్యాహృత్య వాచం నభస్తస్మిన్నుత్పతితే పురః సురమునావిందోః శ్రియం బి

విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౪౭ ॥—కించైవం దుష్టనిగ్రహే శిష్టా
నుగ్రహస్స్యాదిత్యాహ ॥ హృదయమితి ॥ అరివధోదయాత్-రిపునాశలాభాత్,
ఉదూఢద్రఢిమ నైశ్చింత్యాద్ధృతదార్ఢ్యం స్వస్థమితి యావత్ + పృథ్వాదిత్వా
ద్దృఢశబ్దాదిమనిచ్ప్రత్యయః, రఋతో హలాదేర్లఘోరితి ఋకారస్య రేఫాదే
శః, పురః-శత్రుపురాణి, దారయతీతి పురందరః-ఇంద్రః + పూస్సర్వయోర్దారి
సహోరితి ఖచ్ప్రత్యయః, ఖచి హ్రస్వ ఇత్యుపధాహ్రస్వః, వాచంయమపురంద
రౌ చేతి నిపాతనాదదంతత్వం ముమాగమశ్చ తస్య హృదయం పునర్భూయోఽపి
పూర్వవదేవేతి భావః, ఘనపులకయోః-సాంద్రరోమాంచయోః, పులోమ్నః జా
తా పులోమజా-శచీ, తస్యాః కుచాగ్రయోః ద్రుతపరిరంభః-ఔత్సుక్యాచ్ఛీఘ్రా
లింగనం, తత్ర యన్నిపీడనం తస్య క్షమత్వం సహత్వం దధాతు ప్రాక్ప్రవృత్తవి
పాత్త్యక్తభోగేన శక్రేణ సంప్రతి త్వత్ప్రసాదాన్నిష్కంటకం స్వారాజ్యం భు
జ్యతామిత్యర్థః, అత్ర దార్ఢ్యస్యోదూఢద్రఢిమేతి విశేషణగత్యా నిపీడనక్షమ
త్వం ప్రతి హేతుత్వోక్త్యా పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం, హృదయస్య నిపీడన
క్షమత్వాసంబంధేఽపి సంబంధోక్త్యా అసమ్బంధే సమ్బంధరూపాతిశయోక్తిరిత్య
ర్థాలంకారః వృత్త్యనుప్రాసశ్చ సంసృజ్యేతే పుష్పితాగ్రావృత్తమ్ ॥ అ
యుజి నయుగరేఫతో యకారో యుజి చ నజౌ జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రేతి లక్షణాత్ ॥
౪౮ ॥—ఓమితి ॥ తస్మిన్ సురమునౌ-నారదే, ఇతీత్థంభూతాం వాచం వ్యాహృ
త్య-ఉక్త్వా, నభ ఉత్పతితే-ఖముద్గతే, పురః-అగ్రే, ఇందోః శ్రియం బిభ్రతి సతి,
అథ మునివాక్యానంతరం ఓమిత్యుక్తవతః-తథాస్త్విత్యంగీకృతవత ఇత్యర్థః, ॥
ని ॥ ఓం ప్రశ్నేంగీకృతే రోష ఇతి విశ్వః ॥ చేదీనాం-జనపదానాం రాజా చైద్యః,
శిశుపాలః, వృద్ధేత్కోసలాజాదాఞ్ఞ్యఙ్ ఇతి ఞ్యఙ్ప్రత్యయః తం ప్రతి క్రుద్ధస్య
శార్ఙ్గిణః వదనే వ్యోమ్నీవ అనిశం సర్వదా అవ్యభిచారేణేత్యర్థః శత్రూ
ణాం వినాశస్య పిశునః-సూచకః, చంద్రమభ్యుదితః కేతుః క్షితీశానాం వినాశే

భ్రుతి । శత్రూణామనిశం వినాశపిశునః క్రుద్ధస్య చైద్యం ప్రతి వ్యోమ్నీవ భ్రుకుటి చ్ఛలేన వదనే కేతుశ్చకారాస్పదమ్ ॥ ౭౫ ॥ ********************

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే శ్రీపదాంకే శ్రీకృష్ణనారదసంభాషణం నామ ప్రథమస్సర్గః.

కృధితి శాస్త్రాదితి భావః, కేతురుత్పాతవిశేషః ॥ని॥ కేతుర్ధ్వజే ఉత్పాతాకాయాం గ్రహోత్పాతాదిలక్ష్మస్వితి విశ్వః, భ్రుకుటిచ్ఛలేన-భ్రూభంగవ్యాజేన, ఆస్పదం ప్రతిష్ఠాం స్థితించ కార ఆస్పదం ప్రతిష్ఠాయామితి నిపాతనాత్సుడాగమః, ఏతేన వాక్యార్థభూతవీరసహకారిణో రౌద్రస్య స్థాయీ క్రోధః, స్వానుభావేన భ్రుకుట్యాః కారణభూతోనుమేయ ఇత్యుక్తం, తథా తదవినాభూతస్యాంగినో వీరస్యాపి స్థాయీ ప్రయత్నాపరనామక ఉత్సాహోప్యుపపన్న ఏవేత్యనుసంధేయం।ఇం ద్రోక్త్రియం బిభ్రతీత్యత్ర ముఖేరిందుశ్రియో ఒయోగాత్తత్సదృశీమితి సాదృశ్యాక్షేపాత్ అసంభవద్వస్తుసంబంధరూపో నిదర్శనాలంకారః, వదనే వ్యోమ్నీవేత్యుపమా, భ్రుకుటిచ్ఛలేన కేతురితిచ్ఛలాది శబ్దేనాసత్యత్వప్రతిపాదనరూపోపహ్నవః, తత్ర శత్రువినాశసూచనాయ కేత్వపేక్షితేందుసాన్నిధ్యవ్యోమావస్థానసంపాదకత్వేన నిదర్శనోపమయోర్పహ్నవోపకారత్వాదంగాంగిభావేన సంకరః ॥చమత్కారితయా మంగళాచరణరూపతయా సర్గాంతశ్లోకేషు శ్రీశబ్దప్రయోగః, యథాహ భగవాన్ భాష్యకారః ॥ మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతాని చ శాస్త్రాణి ప్రథంతే వీరపురుషాణ్యాయుష్మత్పురుషాణిచ భవంతి అధ్యేతారశ్చ ప్రవక్తారో భవంతీతి ॥ శార్దూలవిక్రీడితవృత్తం * సూర్యాశ్వైర్మసజస్తతాస్సగురవశ్శార్దూలవిక్రీడితమితి లక్షణాత్ ॥ సర్గాంతత్వాద్వృత్తభేదః ॥ యథాహ దండీ ॥ సర్గైరనతివిస్తీర్ణైః శ్రావ్యవృత్తైస్సుసంధిభిః।సర్వత్రభిన్న సర్గాంతైరుపేతం లోకరంజనమితి॥ అథ కవిః కావ్యవర్ణనీయాఖ్యానపూర్వకం సర్గసమాప్తిం కథయతి ॥ ఇతీతి ॥ఇతిశబ్దః పరిసమాప్తౌ మాఘకృతావితి కవినామకథనం, మహాకావ్య ఇతి మహచ్ఛబ్దేన లక్షణసమ్పత్తిస్సూచితా, శిశుపాలవధ ఇతి కావ్యనామకథనం, ప్రథమస్సర్గ ఇతి సమాప్త ఇతి శేషః।ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్.

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ మహోపాధ్యాయ కోలచల మల్లినాథ సూరివిరచితాయాం మాఘవ్యాఖ్యాయాం సర్వంకషాఖ్యాయాం ప్రథమస్సర్గః.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

మాఘమహాకావ్యే సవ్యాఖ్యానే ద్వితీయసర్గప్రారంభః.

ఇయక్షమాణేనాహూతః పార్థేనాథద్విషన్మురమ్ । అభిచైద్యం ప్రతిష్ఠాసురాసీ, త్కార్యద్వయాకులః ॥ ౧ ॥ గురుకావ్యానుగాంబిభ్రచ్చాంద్రీమభినభశ్శ్రియం। సార్ధముద్ధవసీరిభ్యామథాసావాసదత్సదః ॥ ౨ ॥ జాజ్వల్యమానా జగతశ్శాం-

---

అథాస్మిన్సర్గే మన్త్రవర్ణనాయ బీజమావపతి ॥ ఇయక్షమాణేనేతి ॥ అథ ఇంద్రసందేశశ్రవణానంతరం ఇయక్షమాణేన-యష్టుమిచ్ఛతా + యజతేస్సన్నన్తాల్లటశ్శానజాదేశః, పార్థేన-పృథాపుత్రేణ, యుధిష్ఠిరేణ + తస్యేదమిత్యణ్, అన్యథా స్త్రీభ్యోఢగితిఢక్స్యాత్, ఆహూతః-ఆకారితః + హ్వయతేః కర్మణి క్తః, సంప్రసారణేదీర్ఘః; తథా అభిచైద్యం శిశుపాలం ప్రతి + లక్షణేనాభిప్రతీ ఆభిముఖ్యే ఇత్యవ్యయీభావః, అభిరభాగే ఇతి కర్మప్రవచనీయత్వే తద్యోగే ద్వితీయా వా, ప్రతిష్ఠాసుః-ప్రస్థాతుమిచ్ఛుః + తిష్ఠతేస్సన్నన్తాదుప్రత్యయః; మురం ద్విషన్ మురారిః + ద్విషోఽమిత్రే ఇతి శతృప్రత్యయే సల్లోకేత్యత్ర ద్విషశ్శతుర్వావచనమితి వైకల్పికషష్ఠీప్రతిషేధః, కార్యద్వయేన సురకార్యసుహృత్కార్యరూపేణ అతులావిప్రతిషేధాదావశ్యకత్వాచ్చ, ద్వయోస్సందిహాన ఆసీత్, అతో మన్త్రస్యాయమవసర ఇతి భావః ॥ ౧ ॥—ఏవం మన్త్రబీజం సందేహముపన్యస్య మన్త్రోచితదేశగమనమాహ ॥ గుర్వితి ॥ అథ సందేహానంతరం అసౌ హరిః అభినభః + పూర్వవదవ్యయీభావః॥ కర్మప్రవచనీయత్వే వా ద్వితీయా, గురుకావ్యౌ బృహస్పతిశుక్రౌ అనుగౌ-అనుయాయినౌ, యస్యాం తాం ॥ ని ॥ గీష్పతిర్ధిషణో గురుః । శుక్రో దైత్యగురుః కావ్య ఇతి చామరః ॥ చంద్రస్యేమాం చాంద్రీం శ్రియం బిభ్రత్ అత్ర శ్రీతుల్యాం శ్రియమితి నిదర్శనాభేదః, ఉద్ధవసీరిభ్యాం సార్ధం-ఉద్ధవబలరామాభ్యాం సహ, సదః సభాం, ఆసదత్-రాజసదసః ప్రాసాదత్వాదితి భావః + సదేర్లుఙి పుషాదిత్వాచ్చ్లేరఙాదేశః; అత్ర మనుః * గిరేః పృష్ఠం సమారుహ్య ప్రాసాదం వా రహోగతః । అరణ్యే నిశ్శలాకే వా మన్త్రయేదవిభావిత ఇతి ॥ ౨ ॥—జాజ్వల్యమానేతి ॥ జగతః-లోకస్య, శాంతయే అనుపద్రవాయ, సముపేయుషీ మిళితా, జాజ్వల్యమానాభ్యాం

తయేసముపేయుషి । వ్యద్యోతిష్టసభావేద్యామసౌనరశిఖిత్రయీ ॥ ౩ ॥ రత్న స్తంభేషుసంక్రాంతప్రతిమాస్తేచకాశిరే । ఏకాకినోఽపిపరితఃపౌరుషేయవృతాఇవ ॥ ౪ ॥ అధ్యాసామాసురుత్తుంగహేమపీఠానియాన్యమీ । తైరూహేకేసరిక్రా

జ్వలంతీ + ధాతోరేకాచోహలాదేఃక్రియాసమభిహారఇతియఙ్, తతో లట శ్శానజాదేశేటాప్, అసౌనరాఃపురుషాఏవ శిఖినః-అగ్నయః, తేషాంత్రయీ+ ద్విత్రిభ్యాంతయస్యాయజ్వేత్యయజాదేశే, టిడ్ఢాణఞిత్యాదినాఙీప్, సభా-ఆ స్థానీ, సైవవేదిః పరిష్కృతాభూమిః ॥ ని ॥ వేదిఃపరిష్కృతాభూమిరిత్యమరః తస్యాం వ్యద్యోతిష్ట,దీప్యతేస్మ + ద్యుతేర్లుఙి ద్యుద్భ్యోలుఙితివాతఙ్ రూప కాలంకారః ॥ ౩ ॥—రత్నేతి ॥ రత్నానాం స్తంభాఇతిషష్ఠీసమాసః, విశేషప ర్యవసానాద్వికారార్థత్వం, తేషు సంక్రాంతప్రతిమాః-సంక్రాంతప్రతిబింబాః ॥ ని ॥ ప్రతిమానంప్రతిబింబంప్రతిమాప్రతియాతనేత్యమరః ॥ తేత్రయః ఏకాకినః అసహాయాఅపి + ఏకాదాకినిచ్చాసహాయఇత్యాకినిచ్ప్రత్యయః, పరితఃఅభితః సర్వతః + పర్యభిభ్యాంచేతితసిల్, సచ సర్వోభయార్థేవర్తమానాభ్యామి ష్యతే, పౌరుషేయేణప్రతిబిమ్బభూయస్త్వాత్పురుషసమూహేన వృతాఇవేత్యు త్ప్రేక్షా చకాశిరే + సర్వపురుషాభ్యాంణఢఞావిత్యత్ర పురుషాద్వధవికారస మూహ తేనకృతేష్వితిసమూహేఢఞ్ప్రత్యయః, ఏతేనవిజనత్వముక్తం, య ద్యపి * నిస్తమ్భేనిగవాక్షేచనిర్భిత్త్యంతరసంశ్రయే । ప్రాసాదాగ్రేత్వరణ్యే వా మంత్రయేతావిభావితఇతికామందకే ॥ ఏతేనమంత్రభూమేః స్తంభప్రాచు ర్యనిషేధోదృశ్యతే, తథాప్యేతస్యాపి విజనత్వోపలక్షణత్వాన్నదోషఇతిభావః ॥ ౪ ॥ —అధ్యాసామాసురితి ॥ అమీత్రయః ఉద్ధవరామకృష్ణాః యాని ఉత్తుం గహేమపీఠాని అధ్యాసామాసుః-అధితస్థుః, ఉపవిష్టాఇత్యర్థః + అధిశీ ఙ్స్థాసాంకర్మేతికర్మత్వం ఆసఉపవేశనేలిట్, దయాయాసశ్చేతిఆమ్ప్రత్య యే, కృఞ్చానుప్రయుజ్యతేలిటీతిఅస్తేరనుప్రయోగః, ఆమ్ప్రత్యయవత్కృఞో నుప్రయోగస్యేతికృఞఏవేతినియమాదస్తేర్నాత్మనేపదం, తైఃపీఠైః కేసరిభిఃసిం హైః, క్రాంతానాం త్రికూటస్య-త్రికూటాద్రేః, శిఖరాణాముపమాసాదృశ్యం ఊహే-ఊఢా + వహతేఃకర్మణిలిటిసమ్ప్రసారణం, త్రీణికూటాన్యస్యేత్యన్వ ర్థసంజ్ఞా ॥ ని ॥ కూటోఽస్త్రీశిఖరంశృంగమిత్యమరః ॥ ఉపమాలంకారః ॥ ౫ ॥

న్త్రికూటశిఖరోపమా ॥ ౫ ॥ గురుద్వయాయ గురుణోరుభయోరథ కార్యయోః।
హరిర్విప్రతిషేధం తమాచచక్షే విచక్షణః॥ ౬ ॥ ద్యోతితాంతస్సభైః కుందకుట్మలా
గ్రదతస్స్మితైః । స్నపితేవాభవత్తస్య శుద్ధవర్ణా సరస్వతీ॥ ౭ ॥ భవద్గిరామవస
రప్రదానాయ వచాంసి నః । పూర్వరంగః ప్రసంగాయ నాటకీయస్య వస్తునః ॥ ౮॥

గురుద్వయాయేతి ॥ అథ ఉపవేశనానంతరం విచష్టే ఇతి విచక్షణః వక్తా + కర్తరి ల్యుడితి న్యాసకారః, అసనయోశ్చ ప్రతిషేధో వక్తవ్య ఇతి చక్షిఙః ఖ్యాఞాదేశాభావః, హరిః గుర్వోః ఉద్ధవరామయోః పితృవ్యజ్యేష్ఠభ్రాత్రోః ద్వయాయ ద్వాభ్యాం గురుభ్యామిత్యర్థః, గురుణోః మహతోః ఉభయోః కార్యయోః ప్రాగుక్తయోః తం విప్రతిషేధం విరోధం ఆచచక్షే-ఆఖ్యాతవాన్, తుల్యబలవిరోధో విప్రతిషేధః ॥ ౬ ॥—ద్యోతితేతి ॥ కుందం-మాఘభవః పుష్పవిశేషః ॥ ని॥ మాఘ్యం కుందమిత్యమరః ॥ కుందకుట్మలాగ్రాణీవ దంతాః యస్య కుందకుట్మలాగ్రదతః + అగ్రాంతశుద్ధశుభ్రవృషవరాహేభ్యశ్చేతి అగ్రాంతపూర్వపదబహువ్రీహేస్సమాసాంతో వైభాషికో దత్రాదేశః, తస్య హరేస్సరస్వతీ వాక్ అంతః ప్రధానా సభా అంతస్సభా సభాభ్యంతరమిత్యర్థః, సా ద్యోతితా-ప్రకాశితా యైః తైః స్మితైః స్నపితేవ-క్షాళితేవ + స్నాతేర్ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః అర్తిహ్రీత్యాదినా పుగాగమః, ణౌమితాం హ్రస్వ ఇతి హ్రస్వః శుద్ధవర్ణా-స్ఫుటాక్షరా, స్వచ్ఛకాంతిశ్చాభవత్, స్వాభావికవర్ణశుద్ధేస్స్నానహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే, స్మితపూర్వాభిభాషీ హరిరితి భావః ॥ ౭ ॥—కార్యవిప్రతిషేధమావేద్య తత్ర స్వమతమావేదయిష్యన్ పండితంమన్యత్వం తావత్పరిహరతి ॥ భవదితి ॥ భవద్గిరాం-యుష్మద్వాచాం, అవసరప్రదానాయ ప్రస్తావప్రసంజనాయేత్యర్థః, నః అస్మాకం, వచాంసి సిద్ధాంతాన్వయనార్థముచ్యంతే, నతు సిద్ధాంతత్వేనేత్యర్థః, తథాహి పూర్వం రజ్యతేఽస్మిన్నితి పూర్వరంగః-నాట్యశాలా, తత్రత్యకర్మాపి పూర్వరంగ ఇతి దశరూపకే, అతః పూర్వరంగో నామ రంగప్రసాధనాఖ్యో రంగవిఘ్నశాంతికారి నాందీ, పాఠగీతవాదిత్రాద్యనేకాంగవిశిష్టో నాట్యాదౌ కర్తవ్యః కర్మవిశేషః, తదుక్తం వసంతరాజీయే * యన్నాట్యవస్తునః పూర్వం రంగవిఘ్నోపశాంతయే । కుశీలవాః ప్రకుర్వంతి పూర్వరంగస్స ఉచ్యత ఇతి॥ స పూర్వరంగః నాటకే భవం నాటకీయం తత్ప్రవణ్యమిత్యర్థః + వృద్ధాచ్ఛః తస్య ప్ర

కరదీకృతభూపాలో భ్రాతృభిర్జిత్వరైర్దిశామ్ । వినాప్యస్మదలంభూష్ణురిజ్యాయైతపసస్సుతః ॥ ౯ ॥ ఉత్తిష్ఠమానస్తుపరో నోపేక్ష్యః పథ్యమిచ్ఛతా । స

స్తునఇతివృత్తస్య ప్రసంగాయ ప్రసంజనాయ ప్రవర్తనాయేతియావత్, అతః ప్రథమవాదో నదోషాయేతిభావః, పూర్వరంగః ప్రస్తావనేతిరంగరాజః, తచ్చోక్తమ్ *పూర్వరంగంవిధాయాదౌ సూత్రధారే వినిర్గతే । ప్రవిశ్య తద్వదపరః కావ్యమాస్థాపయేన్నటః ॥ ప్రథమంపూర్వరంగశ్చ తతః ప్రస్తావనేతిచ । ఆరంభే సర్వనాట్యానామేతత్సామాన్యమిష్యత ఇతి దశరూపకాద్యుక్తభేదవిరోధాదితి, అత్ర హరివాక్యపూర్వరంగయోః ప్రసంజకత్వరూపసామాన్యస్య వాక్యద్వయోశ్శబ్దాంతరేణ పృథఙ్నిర్దేశాత్ ప్రతివస్తూపమాలంకారః, లక్షణంతూక్తమ్ ॥ ౮ ॥—సంప్రతి స్వమతమాహ ॥ కరదీకృతేతి ॥ దిశాంజిత్వరైః-జయనశీలైః + ఇణ్నశిజిసర్తిభ్యః ఇతి క్వరప్, కృద్యోగాత్కర్మణిషష్ఠీ, భ్రాతృభిర్భీమాదిభిః హేతుభిః కరదాః షష్ఠభాగప్రదాః ॥ ని ॥ భాగధేయఃకరోబలిరిత్యమరః ॥ తతశ్చ్విః +ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చేతిగతిసంజ్ఞాయాం, కుగతిప్రాదయ ఇతినిత్యసమాసః, అకరదాః కరదాస్సంపద్యమానాః కృతాః కరదీకృతాః భూపాలాః, యస్యసతథోక్తః, వశీకృతరాజమండల ఇత్యర్థః, తపసస్సుతః ధర్మపుత్రః ॥ని॥ తపశ్చాంద్రాయణాదౌస్యాద్ధర్మేలోకాంతరేపిచేతి విశ్వః ॥ అస్మద్వినాపి అస్మాభిర్వినాపీత్యర్థః + పృథగ్వినేత్యాదినాతృతీయా వికల్పాత్పక్షేపఞ్చమీ ఇజ్యాయై-యాగాయ + వ్రజయజోర్భావేక్యప్, వచిస్వపీత్యాదినాసంప్రసారణం నమస్స్వస్తీత్యాదినాచతుర్థీ, అలంసమర్థః భూష్ణుర్భవితా, భవనశీలః ॥ని॥ భూష్ణుర్భవిష్ణుర్భవితేత్యమరః ॥ గ్లాజిస్థశ్చగ్స్నురితిచకారాత్ గ్స్నుప్రత్యయః క్ఙితిచేత్యత్ర గకారప్రశ్లేషాద్గుణాభావః, తథాచజయాదిత్యః, తత్రైవ గకారోపిచర్త్వభూతో నిర్దిశ్యత ఇతి, అతో జైత్రయాత్రైవకార్యానయజ్ఞయాత్రేతిభావః ॥౯॥—నను యజ్ఞాంతే జైత్రయాత్రాయాముభయానుసరణం స్యాత్తత్రాహ ॥ ఉత్తిష్ఠమానఇతి ॥ ఉత్తిష్ఠమానః-వర్ధమానః + ఉదోనూర్ధ్వకర్మణీత్యాత్మనేపదమ్, పరశ్శత్రుస్తు పథోఽనపేతంపథ్యం హితమారోగ్యంచ ఇచ్ఛతా పుంసేతిశేషః నోపేక్ష్యః ఔదాసీన్యేనన ద్రష్టవ్యః, కుతః హియస్మాత్ వర్త్స్యంతౌ-వర్ధిష్యమాణౌ + లృటస్సద్వేతిసదాదేశేవృద్భ్యస్స్యసనోరితి

మౌహిశిష్టైరామ్నాతౌవర్త్స్యంతావామయస్సచ ॥ ౧౦ ॥ నదూయేసాత్వతీ
సూనుర్యన్మహ్యమపరాధ్యతి । యత్తుదందహ్యతేలోకమదోదుఃఖాకరోతిమాం
॥ ౧౧ ॥ మమతావన్మతమిదంశ్రూయతామంగవామపి । జ్ఞాతసారోఽపిఖల్వేకస్స

విభాషయా పరస్మైపదం, నవృద్భ్యశ్చతుర్భ్యఇతీడభావః, ఆమయోవ్యాధిః॥
ని ॥ రోగవ్యాధిగదామయాఇత్యమరః ॥ సశత్రుశ్చ శిష్టైర్నీతిజ్ఞైః సమౌ-
తుల్యవృత్తీ, ఆమ్నాతావాఖ్యాతౌ * అల్పీయసోఽప్యరేర్వృద్ధిర్మహానర్థాయ
రోగవదితి ॥ అతస్తస్యానుపేక్ష్యత్వాదుభయానుస్మృతిఃకృతఇతిభావః ॥ ఉపమా
లంకారః ॥ ౧౦ ॥ —నచేత్థం స్వార్థపరత్వదోషస్స్యాదితిచేన్న లోకానుగ్ర
హార్థత్వాదస్యాః ప్రవృత్తేరిత్యాశయేనాహ ॥ నదూయఇతి ॥ సాత్వతీసూనుః-
సత్వతోఽపత్యం స్త్రీ సాత్వతీనామ హరేఃపితృష్వసా + ఉత్సాదిభ్యోఽఞ్, తస్యా
స్సూనుః-శిశుపాలః, బంధురపి ఖలోనమృష్యఇతిభావః, మహ్యమపరాధ్యతి
ద్రుహ్యతీతియత్ + క్రుధద్రుహేత్యాదినాచతుర్థీ, తతఇతిశేషః, యత్తదో
ర్నిత్యసమ్బంధాత్, నదూయేనపరితప్యే + దూఙ్ పరితాపే దైవాదికాత్కర్తరిలడు
త్తమపురుషైకవచనం, కింతు లోకందందహ్యతే గర్హితం దహతీతియఙ్ +
లుపసదచరజపజభదహదశగౄభ్యోభావగర్హాయామితియఙ్- జపజభదహదశ
భంజపశాం చేతి అభ్యాసస్యనుమాగమః, అదోలోకదహనం మాందుఃఖాకరో
తి-దుఃఖమనుభావయతీత్యర్థః, దుఃఖాత్ప్రాతిలోమ్యఇతిడాచ్ప్రత్యయః, అత
శ్చైద్యఏవాభియాతవ్యః పార్థస్తు ప్రార్థనయాఽపి పశ్చాత్సమాధేయఇతి భా
వః ॥ ౧౧ ॥—స్వమతంనిగమయన్ పరమతంశుశ్రూషుః పృచ్ఛతి ॥మమేతి॥
తావత్ భవన్మతశ్రవణపర్యంతమిత్యర్థః. మమమతమిదం, అంగేత్యామంత్రణే
అవ్యయమ్ ॥ ని ॥ అథసమ్బోధనార్థకాః । స్యుఃప్యాట్పాడంగహేహైభోఇ
త్యమరః ॥ వాం-యువయోరపి + యుష్మదస్మదోష్షష్ఠీ చతుర్థీద్వితీయాస్థయో
ర్వాంనావావితివామాదేశః, మతంశ్రూయతాం విధౌలోట్, తదపి మయా
శ్రోతవ్యం, అన్యథా సందేహానివృత్తేరితిభావః, విదుషస్తేకుతస్సందేహస్తత్రా
హ ॥ జ్ఞాతసారః జ్ఞాతార్థతత్త్వోఽప్యేకః ఏకాకీకార్యవస్తుని కర్తవ్యార్థే,స
న్దిగ్ధేఖలు సంశేతేఖలు, అతోమమాపిసందేహఇత్యర్థః + దిహఉపచయేకర్త
రిలట్- ఘత్వధత్వే, సామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥౧౨॥

ష్ఠిగ్తే కార్యవస్తుని ॥ ౧౨ ॥ యావదర్థపదాం వాచ మేవమాదాయ మాధవః । వి
రరామ మహీయాంసః ప్రకృత్యా మితభాషిణః ॥ ౧౩ ॥ తతస్సపత్నాపనయస్మర
ణానుశయస్ఫురా । ఓష్ఠేన రామో రామోష్ఠబిమ్బచుమ్బనచుఞ్చునా ॥ ౧౪ ॥ వి
వక్షితామర్థవిద స్తత్క్షణప్రతిసంహృతామ్ । ప్రాపయన్పవనవ్యాధేర్గిరముత్తర
పక్షతామ్ ॥ ౧౫ ॥ ఘూర్ణయన్మదిరాస్వాదమదపాటలితద్యుతీ । రేవతీవదనో

యావదితి ॥ మాధవో హరిః, యావానర్థో యావదర్థం + యావదవధారణ ఇత్యవ్యయీభావః, యావదర్థం పదాని యస్యాస్తాం అభిధేయసమ్మితాక్షరామిత్యర్థః, వాచం ఏవముక్తప్రకారేణ ఆదాయ గృహీత్వా ఉక్త్వేత్యర్థః, విరరామ తూష్ణీమాస + వ్యాఙ్పరిభ్యో రమ ఇతి పరస్మైపదం, తథాహి మహీయాంస ఉత్తమాః ప్రకృత్యా స్వభావేన మితభాషిణః భవన్తీతి శేషః వృథాలాపనిషేధాదితి భావః పూర్వవదలఙ్కారః ॥ ౧౩ ॥—అథాష్టభిః కులకేన రామం వర్ణయన్ తద్వాక్యమవతారయతి ॥ తత ఇతి ॥ తతో రామః జగాదేత్యుత్తరేణాన్వయః, సపత్నో రిపుః ॥ ని ॥ రిపౌ వైరిసపత్నారిరిత్యమరః ॥ తస్యాపనయః-అపకారః, తస్య స్మరణేన యోనుశయః-పశ్చాత్తాపః ॥ ని ॥ భవేదనుశయో ద్వేషపశ్చాత్తాపానుబన్ధయోరితి విశ్వః ॥ తేన స్ఫురతీత్యనుశయస్ఫుః తేనస్ఫురా ఓష్ఠో బిమ్బమివేత్యుపమితసమాసః, రామాయా ఓష్ఠబిమ్బస్య చుమ్బనేన విత్తః రామోష్ఠబిమ్బచుమ్బనచుఞ్చుః + తేన విత్తశ్చుఞ్చుప్చణపావితి చుఞ్చుప్రత్యయః, ఓష్ఠోత్వోష్ఠయోస్సమాసే వేతి పరరూపం, తేనోష్ఠేనోపలక్షితః సమరసురతయోస్సమరస ఇతి భావః ॥ ఉపమానుప్రాసయోస్సంసృష్టిః ॥ ౧౪ ॥— వివక్షితామితి ॥ వివక్షితాం వృద్ధత్వాభిమానాదగ్రే వక్తుమిష్టాం + వచేర్బ్రూఞ ఇష్టో వా సన్నన్తాత్ కర్మణి క్తః, తత్క్షణే-వివక్షాక్షణ ఏవేత్యవిలమ్బోక్తిః, ప్రతిసంహృతాం శామానురోధాన్నిరుద్ధాం అర్థవిదః కార్యజ్ఞస్య అతఏవ పవనవ్యాధేరుద్ధవస్య, గిరం ఉత్తరపక్షతాం సిద్ధాన్తతాం ప్రాపయన్ స్వయమసత్పక్షావలమ్బిత్వాదితి భావః ఏతేన రామస్యవ్యగ్రతోక్తా ॥ ౧౫ ॥—ఘూర్ణయన్నితి ॥ పునః మదిరాస్వాదేన-మద్యపానేన, యో మదస్తేన పాటలితా-ఈషద్రక్తీకృతా, ద్యుతిర్యయోస్తే రేవత్యా దేవ్యాః వదనే యదుచ్ఛిష్టం మద్యలేపతామ్బూలాది అక్షిచుమ్బనేన సఙ్క్రాన్తమితి భావః, తేన పరిపూతే శుద్ధే పుటే యయోస్తే దృశౌ ఘూర్ణ

చ్ఛిష్టపరిపూతపుష్పేద్ధృశౌ ॥ ౧౬ ॥ ఆశ్లేషలోలుపవధూస్తనకార్కశ్యసాక్షిణీం । మ్లాపయన్నభిమానోష్ణైర్వనమాలాంముఖానిలైః ॥ ౧౭ ॥ దధత్సంధ్యారుణవ్యోమస్ఫురత్తారానుకారిణీః । ద్విషద్ద్వేషోపరక్తాంగసంగినీస్స్వేదవిప్రుషః ॥ ౧౮ ॥ ప్రోల్లసత్కుండలప్రోతపద్మరాగదళత్విషా । కృష్ణోత్తరాసంగరుచం విదధచ్చూతపల్లవీమ్ ॥ ౧౯ ॥ కకుద్మికన్యావక్త్రాంతర్వాసలబ్ధాధివాసయా । ముఖామో

యన్-భ్రామయన్నితి పదవికారోక్తిః, ఉచ్ఛిష్టపరిపూతేత్యత్ర * రతికాలే ముఖం స్త్రీణాం శుద్ధమాఖేటకే శునామితి స్మరణాత్, ఉచ్ఛిష్టపావనత్వవిరోధస్యాభాసత్వాద్విరోధాభాసాలంకారః * ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఇష్యత ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౧౬ ॥—ఆశ్లేషేతి ॥ పునః ఆశ్లేషలోలుపాయాః ఆలింగనలుబ్ధాయాః, వధ్వాః రేవత్యాః, స్తనయోః కార్కశ్యస్య-కాఠిన్యస్య, సాక్షిణీముపద్రష్ట్రీం నిత్యం పీడ్యమానామితి భావః + సాక్షాద్ద్రష్టరి సంజ్ఞాయామితి సాక్షాచ్ఛబ్దాదినిప్రత్యయః, వనమాలాం అభిమానోష్ణైః అహంకారతప్తైః ముఖానిలైర్నిశ్వాసవాతైః మ్లాపయన్-గ్లాపయన్ + మ్లాయతేర్ణ్యంతాల్లటశ్శత్రాదేశః, ఆదేచ ఇత్యాత్వే పుగాగమః, అమ్లానే మ్లానసంబంధాభిధానాదతిశయోక్తిః ॥ ౧౭ ॥ దధదితి ॥ పునః సంధ్యయా అరుణే వ్యోమ్ని స్ఫురంతీస్తారాః అనుకుర్వంతీతి తథోక్తాః కుతః ద్విషతి-శత్రౌ, ద్వేషేణ-క్రోధేన, ఉపరక్తే అంగే వపుషి సంగినీస్సక్తాః స్వేదవిప్రుషః-స్వేదబిందూన్ ॥ ని ॥ పృషంతి బిందుపృషతాః పుమాంసో విప్రుషః స్త్రియామిత్యమరః ॥ దధత్-దధానః-నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి నుమభావః, ఉపమాలంకారః ॥ ౧౮ ॥ —ప్రోల్లసదితి ॥ పునః ప్రకర్షేణ ఉల్లసతాం కుండలయోః ప్రోతానాం-స్యూతానాం; పద్మరాగదళానాం మాణిక్యశకలానాం, త్విషా-కాంత్యా, + ప్రోతేతి ప్రపూర్వాద్వేఞః కర్మణి క్తః యజాదిత్వాత్సంప్రసారణం కృష్ణోత్తరాసంగో నీలోత్తరీయం ॥ ని ॥ ద్వౌ ప్రావారోత్తరాసంగౌ సమౌ బృహతికా తథా । సంవ్యానముత్తరీయం చేత్యమరః ॥ తస్య రుచం చూతపల్లవస్యేమాం చూతపల్లవీం విదధత్-విదధానః- లోహితమిశ్రణాత్ - కృష్ణలోహితమిశ్రి చూతపల్లవవద్ధూమ్రాం కుర్వన్నిత్యర్థః ॥ ని ॥ ధూమ్రో ధూమలః కృష్ణలోహితే ఇత్యమరవచనాత్ ॥ అత్రాన్యరుచోఽన్యదీయత్వాయోగాత్ సాదృశ్యాక్షేపాన్నిదర్శనా ॥ ౧౯ ॥—కకుద్మీతి ॥ పునః కకుద్మికన్యాయా రేవత్యాః వక్త్రస్య అం

ధం మదిరయా కృతానువ్యాధముద్వమన్ ॥ ౨౦ ॥ జగాద వదనచ్ఛద్మపద్మపర్యం
తపాతినః । నయన్మధులిహశ్శ్వైత్యముదగ్రదశనాంశుభిః ॥ ౨౧ ॥ యద్వాసు
దేవేనాదీనమనాదీనవమీరితమ్ । వచసస్తస్య సపది క్రియా కేవలముత్తరమ్ ॥ ౨౨ ॥
నైతల్లఘ్వపి భూయస్యా వచో వాచాతిశయ్యతే । ఇంధనౌఘధగప్యగ్నిస్త్విషా నా

తరభ్యంతరే వాసేన-స్థిత్యా, లబ్ధాధివాసా వాసనా, యయా తయా తన్ముఖసౌరభ
వాసితయేత్యర్థః ॥ ని ॥ సంస్కారో గంధమాల్యాద్యైర్యస్స్యాత్తదధివాసన
మిత్యమరః ॥ మదిరయా కృతానువ్యాధం-కృతసంసర్గం- ప్రియాగండూషగ
న్ధినమిత్యర్థః + వ్యధజపోరనుపసర్గ ఇతి అనుపసర్గాదప్ప్రత్యయవిధానాదుప
సృష్టాద్వ్యధేర్ఘఞ్ప్రత్యయః, ముఖామోదం స్వముఖగంధవిశేషం ॥ ని ॥ ఆ
మోదస్సోతినిర్హారీత్యమరః ॥ ఉద్వమన్-ఉద్గిరన్, అత్ర మదిరారామముఖ
యోః స్వగంధతిరోధానేన రామాముఖతద్గండూషమద్యగంధస్వీకారాత్తద్గుణ
యోః తత్రోత్తరస్యాత్మవిశేషకత్వేన పూర్వసాపేక్షత్వాదంగాంగిభావేనసంకరః
తద్గుణః స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతిరితిలక్షణాత్ ॥ ౨౦ ॥— ॥
జగాదేతి ॥ వదనమితి ఛద్మకపటం యస్య తత్పద్మం వదనపద్మమిత్యర్థః, ఛలా
దిశబ్దేనాసత్యత్వప్రతిపాదనయాపహ్నవః, తస్య పర్యంతపాతినః-ప్రాంతచా
రిణః, మధూని లిహంతీతి మధులిహః తాన్ మధుపాన్ క్విప్ ఉదగ్రైరుచ్ఛ్రితై
ర్దశనాంశుభిః-దంతకాంతిభిః, శ్వైత్యం-ధావళ్యం, నయన్ జగాద తద్గుణాలంకా
రః తస్య మధుపసన్నిధాపకవదనాపహ్నవసాపేక్షత్వాత్తేనసంకరః ॥ ౨౧ ॥ —
రామో జగాదేత్యుక్తం కిం తదిత్యాకాంక్షాయామాహ ॥ యదితి ॥ వాసుదేవేన
కృష్ణేన, నదీనమిత్యదీనం అకాతరం, నాస్త్యాదీనవో స్యేత్యనాదీనవం నిర్దో
షం ॥ ని ॥ దోషఆదీనవో మత ఇతి విశ్వః ॥ యద్వచ ఈరితం * ఉత్తిష్ఠమానస్తు
పరఇత్యాదినా యానపక్షమాశ్రిత్య యదుక్తమిత్యర్థః, తస్య వచనః సపది క్రియా
కేవలముత్తరం సద్యోనుష్ఠానమేవోత్తరం సిద్ధాంతత్వేనోక్తత్వాదితి భావః ॥ ౨౨ ॥
అద్వైతదేవ ప్రతిపాదయిష్యన్ అనన్యాతిశయనీయతయోపస్కరోతి ॥ నైతదితి ॥
లఘుసంక్షిప్తమపి ఏతద్వచః భూయస్యా-బహుతరయా విస్తృతయాపీత్యర్థః,
+ ద్వివచనవిభజ్యేత్యాదినా ఈయసుని, బహోర్లోపోభూచబహోరితీకారలో
పౌ బహోశ్చభూరాదేశః వాచా, నాతిశయ్యతే నాతిరిచ్యతే, గుర్వర్థత్వాదితి

త్యేతి పూషణమ్ ॥ ౨౩ ॥ సంక్షిప్తస్యాప్యతోఽస్యైవ వాక్యస్యార్థగరీయసః । సువిస్తరతరా వాచో భాష్యభూతా భవన్తు మే ॥ ౨౪ ॥ విరోధివచసో మూకాన్ వాగీశానపి కుర్వతే । జడానప్యనులోమార్థాన్ ప్రవాచః కృతినాం గిరః ॥ ౨౫ ॥

భావః + శిజః కర్మణి లిట్ యిక్, అయజ్జక్షితీతి అయజాదేశః, తథాహి ఇన్ధనాని దహతీతి ఇంధనధుక్, కాష్ఠరాశిదాహకః అల్పోఽపీత్యర్థః + క్విపి ఘత్వభష్భావౌ, అగ్నిః త్విషా ప్రభయా పూషణం సూర్యం అల్పమపీతి భావః, నాత్యేతి నాతిక్రామతి, తేజసః ప్రభావత్వమివ వచసోఽర్థవత్త్వమలంఘ్యతాహేతురిత్యర్థః, అత్ర సమానధర్మస్య బిమ్బప్రతిబిమ్బతయోక్తేర్దృష్టాన్తాలంకారః ॥ ౨౩ ॥—యది హరివచో నాతిశయ్యతే, అలం తర్హి తవాపి వాగాడంబరైరత ఆహ ॥ సంక్షిప్తస్యేతి ॥ అతో హరివచసోఽనతిశయనీయత్వాదేవ సువిస్తరతరాః సప్రపఞ్చతరాః + ప్రథనే వావశబ్ద ఇతి ఘఞః ప్రతిషేధే, ఋదోరబిత్యప్, మే వాచః సంక్షిప్తస్యాల్పాక్షరస్యాపి అర్థేన గరీయసః సూత్రకల్పస్యేత్యర్థః ❋ అల్పాక్షరమసందిగ్ధం సారవద్విశ్వతోముఖమ్ । అస్తోభమనవద్యం చ సూత్రం సూత్రవిదో విదురితి లక్షణాత్ ॥ అస్యైవ వాక్యస్య భాష్యభూతాః-భాష్యస్వరూపాః, నిత్యసమాసః ॥ ని ॥ స్థాదౌ జంతౌ భూతం క్లీబే సమేతి తే పి (?) త్రిష్వితి వైజయన్తీ ॥ వ్యాఖ్యానరూపా భవన్త్విత్యర్థః, సూత్రవ్యాఖ్యావిశేషో భాష్యమ్ ❋ సూత్రస్థం పదమాదాయ వాక్యైస్సూత్రానుకారిభిః । స్వపదాని చ వర్ణ్యన్తే భాష్యం భాష్యవిదో విదురితి లక్షణాత్ ॥ మయా తు తదేవ విశేషప్రకాశనాయ వ్యాఖ్యాయతే, న త్వతిశయాయ, ప్రత్యాఖ్యాయత ఇత్యభిప్రాయ ఇత్యర్థః, ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౨౪ ॥—ఇత్థం యానం సిద్ధాన్తయిత్వా తతోఽధ్వప్రవృత్తిరోధం హృది నిధాయ త్రిభిః ప్రత్యాచష్టే ॥ విరోధీత్యాది ॥ కృతినాం-కుశలానాం, గిరః కర్త్ర్యః విరోధివచసః-ప్రతికూలవాదినః, వాగీశాన్-వాక్పతీనపి ॥ ని ॥ వచో వదావదో వక్తా వాగీశో వాక్పతిస్సమావిత్యమరః ॥ మూకాన్ - నిర్వాచః, కుర్వతే-జడయన్తీత్యర్థః, అనులోమోఽనుకూలః అర్థోఽభిధేయం యేషాం తే అనులోమార్థాః-అనుకూలవాదిన ఇత్యర్థః, తాన్ జడాన్ మన్దానపి ప్రవాచః-ప్రగల్భవాచః, కుర్వతే అతో నాస్మద్గిరః ప్రతివాచ్యా ఇతి భావః, అత్ర వాగీశానాం మూకీకరణాత్ జడానాం ప్రవాక్కరణాచ్చ అశక్యవస్తువర్ణనరూపా

షడ్గుణాశ్శక్తయస్తిస్రస్సిద్ధయశ్చోదయాస్త్రయః । గ్రన్థానధీత్య వ్యాకర్తుమి

విశేషాలంకారభేదః, అసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిప్రతిభోత్థాపిత ఇతి సఙ్కరః ॥ ౨౫ ॥—నన్వాత్మనీనేన స్వామినా * బుద్ధేః ఫలమనాగ్రహ ఇతి న్యాయేన శాస్త్రజ్ఞవచనం ప్రతికూలమపి గ్రాహ్యమేవేత్యాశంక్యాహ ॥ షడితి ॥ మన్దా మేధా యేషాం తే దుర్మేధసో మందబుద్ధయోపి + నిత్యమసిచ్ప్రజామేధయోరితి సమాసాంతో సిచ్ప్రత్యయః, గ్రంథాన్ శాసనాదీన్ అధీత్య-పఠిత్వా, గుణాః సంధివిగ్రహయానాసనద్వైధీభావసమాశ్రయాఖ్యాః షట్, శక్తయః ప్రభుత్వమంత్రోత్సాహాఖ్యాస్తిస్రః, సిద్ధయః పూర్వోక్తశక్తిత్రయసాధ్యాః పురుషార్థలాభాత్మికాః తాశ్చ తిస్రః, ప్రభావసిద్ధిర్మంత్రసిద్ధిరుత్సాహసిద్ధిశ్చేతి, ఉదయాః వృద్ధిక్షయస్థానాని, ఛత్రిన్యాయేనోదయా ఉచ్యంతే, తత్ర వృద్ధిక్షయౌ పూర్వోక్తశక్తిత్రయసాధ్యౌ, శక్తిసిద్ధ్యోః పూర్వావస్థాత ఉపచయాపచయాభ్యాం స్థానం సామ్యేనావస్థానం, తే చ త్రయః, ఇతి వ్యాకర్తుం వ్యాఖ్యాతుం, అలం సమర్థాః + పర్యాప్తివచనేష్వలమర్థేష్వితి తుమున్ ప్రత్యయః, పంచాంగనిర్ణయశక్తివికలానాం సంధ్యాదిస్వరూపసంఖ్యామాత్రపాఠకానాం అశాస్త్రజ్ఞత్వాదుద్ధవాదయో న గ్రాహ్యవచనా ఇత్యభిసంధిః, అత్రామరసింహః ॥ ని ॥ సంధిర్నా విగ్రహో యానమాసనం ద్వైధమాశ్రయః । షడ్గుణాశ్శక్తయస్తిస్రః ప్రభావోత్సాహమంత్రజాః ॥ క్షయః స్థానం చ వృద్ధిశ్చ త్రివర్గో నీతివేదినామ్ ॥ ఇతి ॥ అత్రారివిజిగీష్వోః వ్యవస్థాకరణలక్షణమైక్యం సంధిః, విరోధో విగ్రహః, విజిగీషోరరిం ప్రతి యాత్రా యానం తయోర్మిథః ప్రతిబద్ధశక్త్యోః కాలప్రతీక్షయా తూష్ణీమవస్థానమాసనం, దుర్బలప్రబలయోర్ద్విషోః వాచికమాత్మసమర్పణం ద్వైధీభావః, అరిణా పీడ్యమానస్య బలవదాశ్రయణం సమాశ్రయః, కోశదండోత్థం తేజః ప్రభావః, షాడ్గుణ్యచింతనం మంత్రః, కర్తవ్యార్థేషు స్థైర్యాన్ ప్రయత్న ఉత్సాహః, సుగమమన్యదితి సంక్షేపః ॥ అత్ర కేషాంచిల్లక్షణాన్యుచ్యంతే * ఉత్కృష్టబలవీర్యస్య విజిగీషోర్జయైషిణః । గుణానురక్తప్రకృతేర్యాత్రా యానమితి స్మృతమ్ ॥ ఆసనం తుల్యబలయోరరినాయకయోస్సమమ్ । పరస్పరస్య సామర్థ్యవిఘాతాదాసనం స్మృతమ్ ॥ అరేశ్చ విజిగీషోశ్చ తత్పంచవిధముచ్యత ఇతి ॥ ద్వైధీభావస్తు * బలినో ద్విషతోర్మధ్యే వాచాత్మానం సమర్పయేత్ । ద్వైధీభావే

తిదుర్మేధసోప్యలమ్ ॥ ౨౬ ॥ అనిర్లోడితకార్యస్య వాగ్జాలం వాగ్మినో వృథా । నిమిత్తాదపరాద్ధేషోర్ధానుష్కస్యేవ వల్గితమ్ ॥ ౨౭ ॥ సర్వకార్యశరీరేషు ముక్త్వాంగస్కంధపంచకమ్ । సౌగతానామివాత్మాన్యో నాస్తి మంత్రో మహీభృతామ్

నవర్తేత కాకాక్షివదలక్షితః ॥ ఉచ్ఛిద్యమానో బలినా నిరపాయప్రతిక్రియః । వంశోద్గతం సత్యమార్యమాశ్రయేత బలోత్కటఇతి॥ ఉత్తిష్ఠమానస్తుపరో నోపేక్ష్య ఇతి హరేర్వాక్యం యానాశ్రితమభిప్రేత్య ఉక్తవానితి సంక్షేపః ॥ ౨౬ ॥— నను శాస్త్రోక్తార్థవ్యాఖ్యాత్రైవశాస్త్రజ్ఞః, సఏవగ్రాహ్యవచనశ్చేత్యాశంక్య నేత్యాహ ॥ అనిర్లోడితేతి ॥ అనిర్లోడితం-అనాలోచితం, కార్యంయేన తస్య, కార్యాకార్యమజానతఇత్యర్థః, వాచోస్యసంతీతివాగ్మీ-వావదూకః ॥ ని॥ వాచోయుక్తిపటుర్వాగ్మీ వావదూకోతివక్తరీత్యమరః ॥ + ॥ వాచోగ్మినిరితి గ్మినిప్రత్యయః; తస్యవాగ్జాలం వాగాడమ్బరః, నిమిత్తాల్లక్ష్యాత్ * వేధ్యంలక్ష్యంశరవ్యంచనిమిత్తంచసమంవిదురితివైజయంతీ ॥ అపరాద్ధేషోః స్ఖలితబాణస్య, ధనుఃప్రహరణమస్యేతిధానుష్కః-ధన్వీ + ప్రహరణమితిఠక్, ఇసుసుక్తాంతాత్కః, ఇదుపధస్యచేతిషత్వమ్॥ ని ॥ అపరాద్ధపృషత్కోసౌలక్ష్యాద్యశ్చ్యుతసాయకః । ధన్వీధనుష్మాన్ధానుష్కఇతిచామరః ॥ తస్యవల్గితమివ వృథా నిష్ఫలం కార్యజ్ఞస్యవచోగ్రాహ్యం, నతువాచాటస్యేతిభావః ॥ ౨౭ ॥—ఇత్థం షాడ్గుణ్యాదిపాఠమాత్రం నమంత్రఇతిసిద్ధే సంప్రతి స్వయం మంత్రస్వరూపమాహ ॥ సర్వేతి ॥ సర్వాణికార్యాణి సంధ్యాదీని, తాని శరీరాణీవేత్యుపమితసమాసః, వ్యాసేసౌగతానామివేతిలింగాత్, తేషుసర్వేషు కార్యశరీరేషు సర్వేషు శరీరేష్విష్వవ, సర్వకార్యేష్విత్యర్థః; అంగానిస్కంధాఇవేతి పూర్వవత్సమాసః; తేషాంపంచకంముక్త్వా స్కంధపంచకమివ అంగపంచకంముక్త్వేత్యర్థః, పంచపరిమాణమస్యేతిపంచకమ్ + సంఖ్యాయాస్సంజ్ఞాసంఘసూత్రాధ్యయనేష్వితికన్ప్రత్యయః, సుగతోభక్తిర్భజనీయో యేషాంసౌగతాబౌద్ధాః + భక్తిరితిసూత్రేణాణ్ప్రత్యయః, తేషామన్యఆత్మేవ మహీభృతామన్యోమంత్రో నాస్తి కర్మణామారంభోపాయః పురుషద్రవ్యసంపత్, దేశకాలవిభాగః-వినిపాతప్రతీకారః కార్యసిద్ధిశ్చేతి పంచాంగాని యథాహకామందకః * సహాయాస్సాధనోపాయావిభాగోదేశకాలయోః । విపత్తేశ్చప్రతీకారః సిద్ధిఃపంచాంగఇష్యతే

మన్త్రో యోధ ఇవాధీరస్సర్వాఙ్గైస్సంవృతైరపి । చిరం న సహతే స్థాతుం
పరేభ్యో భేదశఙ్కయా ॥ ౨౯ ॥ ఆత్మోదయః పరజ్యానిర్ద్వయం నీతిరితీ

ష్యత ఇతి ॥ రూపవేదనావిజ్ఞానసంజ్ఞాసంస్కారాః పఞ్చస్కన్ధాః ॥ తత్ర విషయప్రపఞ్చో రూపస్కన్ధః, తజ్జ్ఞానప్రపఞ్చో వేదనాస్కన్ధః, ఆలయవిజ్ఞానసన్తానో విజ్ఞానస్కన్ధః, నామప్రపఞ్చః సంజ్ఞాస్కన్ధః, వాసనాప్రపఞ్చః సంస్కారస్కన్ధః, ఏవం పఞ్చధా పరివర్తమానో జ్ఞానసన్తాన ఏవాత్మేతి బౌద్ధాః ఏవంచ యథా బౌద్ధానాం సర్వేషు శరీరేషు స్కన్ధపఞ్చకాతిరిక్త ఆత్మా నాస్తి తథా రాజ్ఞాముక్తాఙ్గపఞ్చకాతిరిక్తో మన్త్రో నాస్తీత్యుపమాలఙ్కారః ॥ తచ్చాస్మాకం సమగ్రమేవ త్వయ్యేవ యాత్రాకాల ఇతి భావః ॥ ౨౮ ॥—అథ మన్త్రితార్థక్రియావిలమ్బే దోషమాహ ॥ మన్త్ర ఇతి ॥ సంవృతైః-గుప్తైః, సర్వాఙ్గైః పూర్వోక్తైరుపాయాదిభిః ఉరస్త్రాణాదిభిశ్చోపలక్షితోఽపి సర్వాఙ్గసంవృతోఽపీత్యర్థః- మన్త్రో విచారః, అధీరో భీరుః యుధ్యత ఇతి యోధః భట ఇవ, పచాద్యచ్, పరేభ్యోఽన్యేభ్యోఽరిభ్యశ్చ ॥ శ ॥ పరం దూరాన్యముఖ్యేషు పరోఽరి పరమాత్మనోరితి వైజయన్తీ ॥ భేదో విదారణం, తృతీయగామిత్వం చ, తస్య శఙ్కయా చిరం స్థాతుం విలమ్బితుమిత్యర్థః, న సహతే-న క్షమతే + శకధృషేత్యాదినా తుమున్ప్రత్యయః, అతో న విలమ్బితవ్యం, అన్యథా మన్త్రభేదే కార్యహానిస్స్యాదితి భావః ॥ ౨౯ ॥—కించ నీతిస్వరూపపర్యాలోచనయాపి న విలమ్బః కార్య ఇత్యభిప్రేత్యాహ ॥ ఆత్మోదయ ఇతి ॥ ఆత్మనః ఉదయో వృద్ధిః పరస్య జ్యానిః + జ్యాహాజ్వరిభ్యో నిరిత్యౌణాదికో నిప్రత్యయః, ఇతి ద్వయం ఇదం పరిమాణమస్యా ఇయతీ ఏతావతీ + కిమిదంభ్యాం వో ఘ ఇతి వతుపో వస్య ఘశ్చ, ఉగిత్త్వాచ్చేతి ఙీప్, నీతిర్నీతిసంగ్రహః ఏతద్ద్వయాతిరిక్తో న కశ్చిన్నీతిపదార్థోఽస్తీత్యర్థః, యదన్యత్ షాడ్గుణ్యాదివర్ణనం సర్వోఽప్యయమస్యైవ ప్రపఞ్చ ఇత్యాహ ॥ తదితి ॥ తద్ద్వయమూరీకృత్య-అఙ్గీకృత్య ॥ ని ॥ ఊరీకృతమురరీకృతమఙ్గీకృతమిత్యమరః + ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చేతి గతిసంజ్ఞాయాం, కుగతిప్రాదయ ఇతి సమాసే క్త్వో ల్యబాదేశః, కృతిభిః కుశలైః వాచస్పత్యం-వాగ్మిత్వం + కస్కాదిత్వాత్సః. అలుక్పక్షే + షష్ఠ్యాః పతిపుత్రేత్యాదినా సత్వమితి స్వామీ, తన్న తస్య ఛన్దోవిషయత్వాత్ బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ప్రత్యయః, ప్రతాయతే-విస్తా

యతే । తదూరీకృత్య కృతిభిర్వాచస్పత్యం ప్రతాయతే ॥ ౩౦ ॥ తృప్తియోగః
పరేణాపినమహిమ్నామహీయసామ్ । పూర్ణశ్చంద్రోదయాకాంక్షీదృష్టాంతో
త్రమహార్ణవః ॥ ౩౧ ॥ సంపదాసుస్థిరంమన్యోభవతిస్వల్పయాపియః । కృత
కృత్యోవిధిర్మన్యేనవర్ధయతితస్యతామ్ ॥ ౩౨ ॥ సమూలఘాతమఘ్నంతఃప
రాన్నోద్యంతిమానినః । ప్రధ్వంసితాంధతమసస్తత్రోదాహరణంరవిః ॥ ౩౩ ॥

ర్యతే, కర్మణిలట్, తనోతేర్యకిత్యాత్వం తస్మాద్వాత్త్రోదయార్థిభిరవిళంబాచ్ఛ
త్రురుచ్ఛేత్తవ్యఇతిభావః ॥ ౩౦ ॥ —నను లబ్ధోదయస్య కింపరోచ్ఛిత్త్యా నే
త్యాహ ॥ తృప్తియోగఇతి ॥ మహీయసాం-మహాత్మనాం, పరేణ ప్రభూతేనా
పి మహిమ్నాఐశ్వర్యేణ, తృప్తియోగః మహానయమస్మాకం విభవఏతావానేవా
లమితి సంతోషలాభఃన అత్రతృప్త్యభావేపూర్ణస్సకచంద్రోదయాకాంక్షీ,వృ
ద్ధ్యర్థమితిభావః మహార్ణవస్సముద్రఏవ, దృష్టాంతః దృష్టః అంతో నిశ్చయో
యస్మిన్సదృష్టాంతోనిదర్శనం, ఉపమానమితియావత్, నరాజ్ఞావృద్ధావలంబు
ద్ధిః కార్యా * అసంతుష్టాద్విజానష్టాస్సంతుష్టాఇవపార్థివాః । సలజ్జాగణికా
నష్టానిర్లజ్జైవకులాంగనాఇతిన్యాయాదితిభావః, నాయందృష్టాంతాలఙ్కారః,
బిమ్బప్రతిబిమ్బభావేనౌపమ్యస్యగమ్యత్వే తస్యోత్థానాత్, కింతు దృష్టాంతశ
బ్దేన తుల్యార్థాభిధానాత్, ఉపమాలఙ్కారః, అతఏవ దృష్టాంతోదాహరణ
నిదర్శనరూపాః శబ్దానప్రయోక్తవ్యాః పౌనరుక్త్యాపత్తేరిత్యేకావళీకారః ॥౩౧॥
తథాపి సంతోషేదోషమాహ ॥సంపదేతి॥యఃస్వల్పయాపిసమ్పదా సుస్థిరమా
త్మానంమన్యతఇతిసుస్థిరంమన్యః స్వస్థమానీభవతి + ఆత్మమానేఖశ్చేతిఖశ్ ప్రత్య
యేశిత్త్వాత్ సార్వధాతుకేతిశ్యన్, అరుర్ద్విషదితిముమాగమః తస్యాల్పసంతుష్ట
స్య తాం స్వల్పసమ్పదం కృతకృత్యః తావతైవ కృతార్థః, విధిః-దైవమపి, న
వర్ధయతీతిమన్యే పౌరుషహీనం దైవమపిజుగుప్సతే తత్ప్రవృత్తేః పౌరార్థ్యాదితి
భావః ॥ మన్యేఇత్యేతస్యవాక్యార్థఃకర్మ, మన్యే ఇత్యేతత్తిఙంతప్రతిరూపకమ
వ్యయమ్ * మన్యేశంకేధ్రువంనూనంప్రాయఇత్యేవమాదయఇతి ॥ ౩౨ ॥—కిం
చపరాక్రమలబ్ధఏవోదయోనాన్యలబ్ధఇత్యాహ ॥ సమూలఘాతమితి ॥ మానినః
అభిమానవంతః, పరాన్శత్రూన్,సమూలంహత్వా-సమూలఘాతంఅఘ్నంతః
అనున్మూలయంతఇత్యర్థః + సమూలాకృతజీవేషుహన్కృఞ్గ్రహఇతిణముల్ప్ర

విపక్షమఖిలీకృత్య ప్రతిష్ఠా ఖలు దుర్లభా । అనీత్వా పంకతాం ధూళిముదకం నావతిష్ఠతే ॥ ౩౪ ॥ ధ్రియతే యావదేకోఽపి రిపుస్తావత్కుతస్సుఖమ్ । పురః క్లిశ్నాతి సోమం హి సైంహికేయోఽసురద్రుహామ్ ॥ ౩౫ ॥ సఖా గరీయాన్ శత్రుశ్చ కృత్రిమస్తౌ

త్యయః, హనస్తోఽచిణ్ణలోరితి నకారస్య తకారః, హోహంతేర్ఞ్ణిన్నేష్వితి కుత్వం కపాదిషు యథావిధ్యనుప్రయోగ ఇతి హంతేరనుప్రయోగః నోద్యంతి- ఉదయం న ప్రాప్నువంతి, కింతు హతా ఏవోద్యంతీత్యర్థః, తత్ర హతా ఏవోదయే అంధయతీత్యంధం గాఢం తత్తమః అంధతమసం ॥ ని ॥ ధ్వాంతే గాఢేఽంధతమసమిత్యమరః + అవసమంధేభ్యస్తమస ఇత్యచ్ప్రత్యయః, ప్రధ్వంసితమంధతమసం యేనసః ఉదయాత్ప్రాగితి భావః, రవిః ఉదాహరణం దృష్టాంతః, అత్రాపి దృష్టాంతో త్రిమహార్ణవ ఇతివదుపమాలంకారః, న దృష్టాంత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్ ॥ ౩౩ ॥ కించానుచ్ఛిన్నశత్రోః ప్రతిష్ఠైవ దుర్లభేత్యాహ ॥ విపక్షమితి ॥ విపక్షం-శత్రుపక్షం, అఖిలీకృత్య ఖిలముత్పన్నమకృత్వా అనున్మూల్యేత్యర్థః ॥ ని ॥ ఖిలం తు ప్రహతస్థానమితి యాదవః + ఖిలశబ్దాత్ అభూతతద్భావే చ్విరితి చ్విప్రత్యయః, చ్వావితి త్వం తతో నఞ్సమాసశ్చ, ప్రతిష్ఠా దుర్లభా ఖలు, తథాహి ఉదకం కర్తృ, ధూళిం స్వపరిభావినీమిత్యర్థః, పంకతామనీత్వా అనధఃకృత్వేతి భావః; నావతిష్ఠతే, కింతు నీత్వైవావతిష్ఠతీత్యర్థః + సమవప్రవిభ్యః స్థ ఇత్యాత్మనేపదం వాక్యభేదేన ప్రతిబింబసాపేక్షో దృష్టాంతాలంకారః ॥ ౩౪ ॥—నన్వయమేకాకీ శిశుపాలః కిమస్మాకం కరిష్యతీత్యాశంక్యాహ ॥ ధ్రియత ఇతి ॥ ఏకోఽపి రిపుః యావత్ ధ్రియతే- అవతిష్ఠతే + ధృఙ్ అవస్థాన ఇతి ధాతోస్తౌదాదికాత్కర్తరి లట్, రిఙ్ శయగ్లిఙ్క్ష్వితి రిఙాదేశః, తావత్తదవధి సుఖం కుతః ॥ ని ॥ యావత్తావచ్చ సాకల్యేఽవధావిత్యమరః ॥ తథాహి సింహికాయా అపత్యం పుమాన్ సైంహికేయో రాహుః ॥ ని ॥ తమస్తు రాహుస్స్వర్భానుస్సైంహికేయో విధుంతుద ఇత్యమరః + స్త్రీభ్యో ఢక్, అసురద్రుహాం-దేవానాం, పురోఽగ్రే సోమం క్లిశ్నాతి బాధతే- ప్రాచుర్యాత్సోమగ్రహణం, సూర్యగ్రహణం చేతి భావః, తస్మాదేకోఽపి శత్రురుచ్ఛేత్తవ్యః * అగ్నిశ్శేషమృణాచ్ఛేషం శత్రుశ్శేషం న శేషయేదితి తాత్పర్యం విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౩౫ ॥ నను క్షుద్రోఽయం చైద్యః కిం నః కరిష్యతీత్యాశంక్య తస్య బలవత్త్వం వక్తుమిత్యా

హికార్యతః । స్యాతామమిత్రౌమిత్రేచసహజప్రాకృతావపి॥ ౩౬ ॥ఉపకర్త్రా
రిణాసంధిర్నమిత్రేణాపకారిణా । ఉపకారాపకారౌహి లక్ష్యం లక్షణమేత

మిత్రబలాబలవివేకంతావత్కరోతి ॥ సఖేతి ॥ క్రియయా ఉపకారాపకారాన్యత
తరరూపయా నిర్వృత్తః-కృత్రిమః + ద్విశః క్రిక్త్రిర్మ్మిత్యమితిమప్,స
ఖాసుహృద్దరీయాన్ బలీయాన్ ఏవంశత్రుశ్చ కృత్రిమోగరీయాన్,కుతః,హియ
స్మాత్ తౌకృత్రిమమిత్రశత్రూ కార్యతః ఉపకారాపకారరూపకార్యవశాత్ ని
ర్వృత్తావితిశేషః, ఉక్తకార్యోపాధేర్యావజ్జీవమనపాయాదనయోర్మిత్రామిత్ర
భావోప్యనపాయీతిగరీయస్త్వమితిభావః, సహజప్రాకృతౌతు నైవమిత్యా
హ ॥ స్యాతామితి ॥ సహజస్సహజాతః, ఏకశరీరావయవాన్ తత్ర సహజమి
త్రం మాతృష్వసేయపైతృష్వసేయాది, సహజశత్రుస్తు పితృవ్యతత్పుత్రాదిః
ప్రకృత్యాసిద్ధఃప్రాకృతః, పూర్వోక్తకృత్రిమసహజలక్షణరహితఇత్యర్థః, తత్రవి
షయానన్తరః ప్రాకృతశ్శత్రుః తదనన్తరః ప్రాకృతం మిత్రం ॥ ని ॥ విషయా
నంతరోరాజా శత్రుర్మిత్రమతఃపరమిత్యమరః ॥ అపిశబ్దస్త్వర్థే, తౌ సహజ
ప్రాకృతౌతుశత్రూ, అమిత్రౌమిత్రేచస్యాతాం, తాదాత్వికకార్యవశాదనియ
మేనోభయరూపతామాపద్యేతే; నతు కృత్రిమవత్ శత్రుశ్శత్రురేవ మిత్రంచ
మిత్రమేవేతి కృత్రిమావేవమిత్రామిత్రౌ గరీయాంసౌ, నతు సహజౌ, నాపి
ప్రాకృతావిత్యర్థః, ఏతేనకృత్రిమత్వం సర్వాపవాదీతిసిద్ధమ్ ॥ ౩౬ ॥—ఏవం
చేదస్మాకం పైతృష్వసేయశ్శిశుపాలస్సహజమిత్రత్వాత్సంధాతవ్యః నతుయాత
వ్యఇత్యత్రాహ ॥ ఉపకర్త్రేతి ॥ ఉపకర్త్రా-ఉపకారిణా, అరిణాపిసహజేనప్రా
కృతేనవేతిశేషః, సంధిఃకార్యః, అరిత్వాపవాదేనకృత్రిమమిత్రతాయాః బలీయ
స్త్వాః యావజ్జీవభావిన్యాః తత్రోత్పన్నత్వాదితిభావః, ఏవమపకారిణా మిత్రే
ణాపి సహజేన ప్రాకృతేనవేతి శేషః, సంధిర్నకార్యః, మిత్రత్వాపవాదేన కృ
త్రిమశత్రుతాయాః గరీయస్యాః యావజ్జీవభావిన్యాఃతతోత్పన్నత్వాదితిభావః
నను సాక్షాదరిణా కథంసందధ్యాత్, మిత్రేణవా కథంవిరుధ్యాత్, ఇత్యాశంక్య
క్రియయా తయోర్వైపరీత్యాదదోషఇత్యాహ, హియస్మాత్కారణాత్ ఉపకా
రాపకారావేవ ఏతయోర్మిత్రామిత్రయోర్లక్షణం స్వరూపంలక్ష్యంద్రష్టవ్యం,
ఉపకర్త్రైవమిత్రం అపకర్త్రైవశత్రురిత్యర్థః, తస్మాత్సహజమిత్రత్వేపి చైద్యః క్రి

ద్యోః ॥ ౩౭ ॥ త్వయా విప్రకృతశ్చైద్యో రుక్మిణీం హరతా హరే । బద్ధమూలస్య మూలం హి మహద్వైరతరోః స్త్రియః ॥ ౩౮ ॥ త్వయి భౌమం గతే జేతుమరౌత్సీత్స పురీమిమామ్ । ప్రోషితార్యమణం మేరోరంధకారస్తటీమివ ॥ ౩౯ ॥ ఆలప్యాలమిదం బభ్రోర్యత్స దారానపాహరత్ । కథాపి ఖలు పాపానామలమశ్రేయసే యతః ॥ ౪౦ ॥ విరాద్ధ ఏవం భవతా వి(రా)రోద్ధా బహుధా చ నః । నిర్వర్త్యతే

ణయా శత్రుత్వాద్వ్యాతవ్య ఏవేతి భావః ॥ ౩౭ ॥—అథ చైద్యస్య కృతాపరాధత్వం చతుర్భిరాహ ॥ త్వయేతి ॥ హే హరే రుక్మిణీం హరతా బంధుభిస్తస్మై దత్తాం రాక్షసధర్మేణోద్వహతేత్యర్థః * రాక్షసో యుద్ధహరణాదితి యాజ్ఞవల్క్యః * గాంధర్వో రాక్షసశ్చైవ ధర్మ్యౌ క్షత్రస్య తౌ స్మృతావితి మనుః ॥ త్వయా చైద్యో విప్రకృతః-విప్రియం ప్రాపితః, తథాహి బద్ధమూలస్య - రూఢమూలస్య, వైరతరోః స్త్రియః మహత్ప్రధానం మూలం హి, హిర్నిశ్చయే, రూపకసంస్పృష్టోऽయం సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోऽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౩౮ ॥—అథ తేనాపి త్వం విప్రకృత ఇత్యాహ ॥ త్వయీతి ॥ భూమేరపత్యం పుమాంసం భౌమం-నరకాసురం, జేతుం త్వయి గతే సతి స చైద్యః ఇమాం పురీం ద్వారకాం, ప్రోషితః అర్యమా-సూర్యః, యస్యాస్తాం మేరోస్తటీం సానుమంధకార ఇవ, అరౌత్సీత్-రుద్ధవాన్ + రుధేరనిటో లుఙి సిచి వృద్ధిః ॥ ౩౯ ॥— అపకారాంతరమాహ ॥ ఆలప్యేతి ॥ స చైద్యః బభ్రోః యాదవభేదస్య, దారాన్-భార్యాం ॥ని॥ భార్యా జాయాథ పుంభూమ్ని దారాస్స్యాత్తు కుటుంబినీత్యమరః ॥ అపాహరదితి యత్, ఇదం దారాపహరణం ఆలప్య ఉచ్చార్య, అలం నాలపనీయమిత్యర్థః + అలంఖల్వోః ప్రతిషేధయోః, ప్రాచాం క్త్వేతి క్త్వాప్రత్యయః సమాసే ల్యబాదేశః, యతః పాపానాం-పాపాత్మనాం, కథాకథనముచ్చారణమపి + చింతిపూజికథికుంభిచర్చశ్చేత్యఙ్ప్రత్యయః, అశ్రేయసే-అనర్థాయ, అలం-శక్తం-ఖలు + నమస్స్వస్తీత్యాదినా చతుర్థీ అత్ర నిషేధ్యమానాలపనకార్యమశ్రేయఃప్రాప్తిః తన్ముఖేన తత్కారణాలపననిషేధసమర్థనాత్ కార్యేణ కారణసమర్థనరూపోऽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౪౦ ॥—ఫలితమాహ ॥ విరాద్ధ ఇతి ॥ కించ ఏవం భవతా విరాద్ధః-విప్రకృతః + రాధేరనిటః కర్మణి క్తః బహుధా నః-అస్మాకం చ, విరో(రా)ద్ధా-విప్రకర్తా, శ్రుతశ్రవా నామ హరేః పితృష్వసా తస్యాస్సూనుః పైతృష్వ

రిః క్రియయా స శత్రుః కృత్రిమస్స్మృతః ॥ ౪౧ ॥ విధాయ వైరం సామర్షే నరోఽరౌ య ఉదాసతే । ప్రక్షిప్యోదర్చిషం కక్షే శేరతే తేఽభిమారుతమ్ ॥ ౪౨ ॥ మనాగనభ్యావృత్త్యా వా కామం క్షామ్యతు యః క్షమీ । క్రియాసమభిహారేణ విరాధ్యంతం క్షమేత కః ॥ ౪౩ ॥ అన్యదా భూషణం పుంసాం క్షమా లజ్జేవ యోషితామ్ । పరా-

---

సేయత్వాత్ సహజమిత్రమపీతి భావః, స చైద్యః క్రియయా-పూర్వోక్తాన్యాయాపక్రియయా అరిర్నిర్వర్త్యతే-కృత్రిమశత్రుః క్రియత ఇత్యర్థః, అతో బలీయస్త్వాదనుపేక్ష్య ఇతి భావః ॥ ౪౧ ॥ అథాప్యుపేక్షాయాం దోషమాహ ॥ విధాయేతి ॥ యే నరః-పుమాంసః ॥ ని ॥ స్యుః పుమాంసః పంచజనాః పురుషాః పూరుషా నర ఇత్యమరః ॥ సామర్షే-ప్రాగేవ సరోషే, అరౌ వైరం విధాయ స్వయం చాపకృత్యేత్యర్థః, ఉదాసతే-ఉపేక్షంతే-ఆత్మరక్షానుకూలవ్యాపారశూన్యా భవంతి, తే నరాః కక్షే గుల్మే ॥ ని ॥ కక్షస్తు గుల్మే దోర్మూలే ప్రాకోష్ఠే జీర్ణవనే తృణే ఇతి వైజయంతీ ॥ కక్షౌ తు తృణవీరుధావిత్యమరః ॥ ఉదర్చిషమధికజ్వాలమర్చిష్మంతమగ్నిం ప్రక్షిప్యాభిమారుతం, + ఆభిముఖ్యేఽవ్యయీభావః, శేరతే-స్వపంతి, తద్వన్నాశహేతురిత్యర్థః + శీఙో రుడితి రుడాగమః, అత్ర య ఉదాసతే తే శేరత ఇతి, విశిష్టౌదాసీన్యశయనయోః వాక్యార్థయోః నిర్దిష్టైక్యాసంభవాత్ సాదృశ్యలక్షణాయామసంభవద్వస్తుసంబంధో వాక్యార్థవృత్తిర్నిదర్శనాభేదః, న చాయం దృష్టాంతః, వాక్యభేదేన ప్రతిబింబకరణాక్షేపే తస్యోత్థానాత్, అత్ర తు వాక్యార్థే వాక్యార్థసమారోపాద్వాక్యైకవాక్యతాయాం తదభావాదిత్యలంకారసర్వస్వకారః ॥ ౪౨ ॥—తథాపి బాంధవత్వాత్ సోఢవ్య ఇత్యాశంక్యాహ ॥ మనాగితి ॥ యః క్షమీ-సహనశీలః + శమిత్యష్టాభ్యో ఘిణుణితి ఘినుణ్ప్రత్యయః, స సోఢా మనాగల్పం వా, అభ్యావృత్తావపీతి భావః, అనభ్యావృత్త్యా అసకృద్వాఽనల్పత్వేఽపీతి భావః, విరాధ్యంతమపకుర్వాణం, కామం భృశం క్షామ్యతు-క్షమతామ్, + సంభావనాయాం లోట్, శమామష్టానాం దీర్ఘః శ్యనీతి దీర్ఘః, క్రియాసమభిహారేణ భృశం పౌనఃపున్యేన వేత్యర్థః, న చ పుంవాక్యేష్వనేకార్థత్వం దోషాయ, విరాధ్యంతం కః క్షమేత-సహేత, సోఢుం శక్నుయాత్, న కోఽపీత్యర్థః + శకి లిఙ్ చేతి శక్యార్థే లిఙ్, క్షమూష్ సహనే, భ్వాదికో దైవాదికశ్చ ॥ ౪౩ ॥—నను సర్వదా క్షమైవ పుంసాం భూషణమతోఽపరాధేఽపి క్షంతవ్యమత ఆహ ॥ అన్యదేతి ॥ అన్యదా-సురతవ్యతిరిక్త

క్రమః పరిభవే వైయాత్యం సురతేష్వివ ॥ ౪౪ ॥ మా జీవేద్యః పరావజ్ఞాదుఃఖద
గ్ధోపి జీవతి । తస్యాజననిరేవాస్తు జననీక్లేశకారిణః ॥ ౪౫ ॥ పాదాహతం యదు
త్థాయ మూర్ధానమధిరోహతి । స్వస్థాదేవావమానేపి దేహినస్తద్వరం రజః ॥ ౪౬ ॥
అసంపాదయతః కంచిదర్థం జాతిక్రియాగుణైః । యదృచ్ఛాశబ్దవత్పుంసస్సంజ్ఞా

కాలె, యోషితాం లజ్జేవ పుంసోఽన్యదాఽపరిభవే శమః-క్షమా, భూషణం ప
రిభవేతు, యోషితః సురతేషు వైయాత్యం-ధార్ష్ట్యమివ ॥ ని ॥ ధృష్టే ధృష్ణు
ర్వియాతశ్చేత్యమరః ॥ పరాక్రమః-పౌరుషం, భూష్యతేఽనేనేతిభూషణం-ఆ
భరణం, ఏవంచ క్రియావచనత్వాన్నియతలింగత్వావిరోధ ఇతి వల్లభోక్తం ప్రత్యు
క్తమ్ ॥ ౪౪ ॥—అథ పరిభవేప్యపరాక్రమే త్రిభిర్నిందామాహ ॥ మేతి ॥ యః పర
స్యాపకర్తుః అవజ్ఞయా-అవమానేన, యద్దుఃఖం తేన దగ్ధస్సన్నపి, అత ఏవ మాజీ
వత్ గర్హితజీవస్సన్ + మాజ్యాక్రోశ ఇతి లట్యర్థే తాత్రాదేశః, జీవతి-ప్రాణాన్
ధారయతి, జనన్యాః క్లేశకారిణః గర్భధారణప్రసవాదివేదనాకారిణః తద్వ్య
తిరిక్తార్థక్రియాహీనస్యేత్యర్థః, తస్యాజననమజననిరనుత్పత్తిరేవాస్తు, జననీ
క్లేశనివృత్త్యర్థమితిభావః + ఆక్రోశేనఞ్యనిరితి నఞ్పూర్వాజ్జనిధాతోరనిప్ర
త్యయః ॥ ౪౫ ॥—పాదేతి ॥ యద్రజః-ధూళిః, పాదేనాహతం సత్ ఉత్థాయ
మూర్ధానమాహంతురేవ శిరః అధిరోహతి-ఆక్రామతి, తద్రజః అచేతనమపీతి
భావః, అవమానే సత్యపి స్వస్థాత్సంతుష్టాదేవ, దేహినః చేతనాత్, వరం-శ్రే
ష్ఠం, వ్యతిరేకాలంకారః ॥ ౪౬ ॥—అసమ్పాదయత ఇతి ॥ కించ జాతిః బ్రాహ్మణ
త్వాదిః, క్రియా ఇజ్యాధ్యయనాదిః, గుణః-శౌర్యా(క్లాఘ్యా)దిః, తైస్సాధనైః, కరణే
తృతీయా, కంచిదర్థం సుకృతకీర్త్యాదిపురుషార్థం అన్యత్ర గోత్వపాచకత్వ
శౌక్ల్యాదిభిః, స్వాభిధేయమాత్రైః కరణైః కంచిదర్థం (మహానసాది) వ్యవహా
రరూపం ప్రయోజనమసంపాదయతః ఉభయత్ర తాదృగ్జాత్యాద్యసంభవాదితి
భావః, పుంసో జన్మసత్తాలాభః యదృచ్ఛాశబ్దవదిచ్ఛాకల్పితస్య జాత్యాదిప్రవృ
త్తినిమిత్తశూన్యస్య డిత్థాదిశబ్దస్యేవ + తత్రతస్యేవేతి వతి ప్రత్యయః ॥ ని ॥ స్వే
చ్ఛా యదృచ్ఛా స్వచ్ఛందస్స్వైరతా చేతి తే సమా ఇతి కేశవః ॥ సంజ్ఞాయై కేవలం-
సంజ్ఞార్థమేవ, ఏకత్ర పారిభాషికం కించిన్నామమాత్రమనుభవితుం అన్యత్ర
తాదృక్త్వామనుభవితుమిత్యర్థః ॥ ౪౭ ॥—ఏవమపౌరుషం దూషయిత్వా పౌరుషం

థైర్యజన్య కేవలమ్ ॥ ౪౭ ॥ తుంగత్వమితరానాద్రౌ నేదంసింధావగాధతా । అలంఘనీయతాహేతురుభయంతన్మనస్విని ॥ ౪౮ ॥ తుల్యేపరాధేస్వర్భానుర్భానుమన్తంచిరేణయత్ । హిమాంశుమాశుగ్రసతేతన్మ్రదిమ్నః స్ఫుటంఫలమ్ ॥ ౪౯ ॥ స్వయంప్రణమతేల్పేపి పరవాయావుపేయుషి । నిదర్శనమసారాణాం లఘుర్బ

ఘూషయతి ॥ తుంగత్వమితి ॥ అద్రౌ తుంగత్వమౌన్నత్యమస్తీతి శేషః ॥ భా॥ అస్తిర్భవంతిపరోప్రయుజ్యమానోప్యస్తీతిభాష్యాత్ । భవంతీతిపూర్వాచార్యాణాం లటస్సంజ్ఞా, ఇతరాఅగాధతానాస్తి, సింధౌ-సముద్రే, అగాధతా-గంభీరతా, అస్తి ఇదం తుంగత్వంనాస్తి, మనస్వినిధీరేతు అలంఘనీయతాహేతురలఙ్ఘ్యత్వకారణం, తదుభయం తుంగత్వమగాధత్వంచ, తస్మాదద్రిసింధుభ్యామధికో మనస్వీతి వ్యతిరేకాలంకారః ॥ ౪౮ ॥—సంప్రతి శత్రౌ మార్దవమనర్థాయేత్యాహ ॥ తుల్యఇతి ॥ స్వర్భానుః-రాహుః ॥ ని ॥ తమస్తురాహుస్స్వర్భానురిత్యమరః ॥ అపరాధే-అపకారేతుల్యేపి, భానుమంతం-సూర్యం, చిరేణగ్రసతే, హిమాంశుం-చంద్రమాశుగ్రసతే, గిలతీతియత్ ॥ వ ॥ గ్రసితే గిలితంగీర్ణమిత్యభిధానాత్, తన్మ్రదిమ్నః మార్దవస్యఫలంస్ఫుటం + పృథ్వాదిభ్యఇమనిజితిఇమనచ్, తస్మాద్విపక్షే తీవ్రేణభవితవ్యం, అన్యథా మృదుస్సర్వత్రబాధ్యతమితిభావః, ఏతచ్చ ప్రస్తుతమప్రస్తుతార్కేందుకథనేన సారూప్యాత్ప్రతీయతఇత్యప్రస్తుతప్రశంసాభేదోయం * అప్రస్తుతస్యకథనాత్ప్రస్తుతంయత్రగమ్యతే । అప్రస్తుతప్రశంసేయంసారూప్యాదినియంత్రితేతిలక్షణాత్ ॥ ౪౯ ॥—ఏతదేవ భంగ్యంతరేణాహ ॥ స్వయమితి ॥ అసారాణాం-దుర్బలానాం, నిదర్శనం-దృష్టాంతః, అతఏవేషదసమాప్తం తృణంబహుతృణం తృణకల్పఇత్యర్థః + విభాషాసుపోబహుచ్పురస్తాత్తు ఇతిబహుచ్ప్రత్యయః, ప్రకృతేఃపూర్వంచభవతి ॥ ని ॥ స్యాదిషదసమాప్తౌతుబహుచ్ప్రకృతిలింగతేతివచనాత్ ప్రకృతిలింగతా, లఘుః నిష్పౌరుషోనరః పరోవాయురివేత్యుపమితసమాసః, బహుతృణమితి స్పష్టోపమాసాహచర్యాత్ ॥ కల్పబ్దేశీయదేశ్యావితిదండినా కల్పాదీనామౌపమ్యవాచకేష్వభిధానాత్, తస్మిన్నుపేయుషిప్రాప్తేసతి, స్వయంప్రణమతే-స్వయమేవప్రహ్వోభవతి + కర్మవత్కర్మణాతుల్యక్రియఇతి కర్మవద్భావే భావకర్మణోరిత్యాత్మనేపదం, నదుహస్నునమాం యక్చిణావితి సూత్రేణ యక్ప్రతిషేధః,

హా తృణం నరః ॥ ౫౦ ॥ తేజస్విమధ్యే తేజస్వీ దవీయానపి గణ్యతే । పంచమః పం
చతపసస్తపనో జాతవేదసామ్ ॥ ౫౧ ॥ అకృత్వా హేలయా పాదముచ్చైర్మూర్ధసు విద్విషామ్ । కథంకారమనాలంబా కీర్తిర్ద్యామధిరోహతి ॥ ౫౨ ॥ అంకాధిరోపితమృగశ్చంద్రమా మృగలాంఛనః । కేసరీ నిష్ఠురక్షిప్తమృగయూథో మృగాధిపః ॥ ౫౩ ॥ చతుర్థోపాయసాధ్యే తు రిపౌ సాంత్వమపక్రియా । స్వేద్యమామ

వాయునా తృణమివ అల్పీయసా స్వరికాలక్షుర్ణ్నః అక్లేశేన పరిభూయత ఇత్యర్థః, ఉపమాలంకారః ॥ ౫౦ ॥—పునః పౌరుషే గుణమాహ ॥ తేజస్వీతి ॥ దవీయానతిమాత్రస్థోపి + స్థూలదూరేత్యాదినా పూర్వగుణయణాదిపరలోపే తేజస్వీ తేజస్వినాం మధ్యే గణ్యతే సంఖ్యాయతే, తథాహి పంచాగ్నిభిస్సాధ్యం తపో యస్య తస్య పంచతపసః పంచాగ్నిమధ్యే తపస్యతః తపనోర్కః జాతవేదసామగ్నీనాం పంచమః పంచానాం పూరణః పఞ్చమో జాత ఇవ భాసత ఇత్యర్థః విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః ॥ ౫౧ ॥ —గుణాంతరం చ వ్యతిరేకేణాహ ॥ అకృత్వేతి ॥ ఉచ్చైరున్నతేషు విద్విషాం-శత్రూణాం, మూర్ధసు-శిరస్సు, హేలయా-లీలయా, పాదమకృత్వా అనిధాయ అనఞ్పూర్వ ఇతి నిషేధార్థమాసేపి నల్యబాదేశః, కీర్తిః కథంకారం-కథమిత్యర్థః + అన్యథైవం కథమిత్థం సుసిద్ధాప్రయోగశ్చేదిత్యనర్థకాదేవకరోతేః కథం పూర్వాణ్ణముల్ అనాలంబా నిరాధారా సతీ ద్యాం-దివం, అధిరోహతి నకథంచిదిత్యర్థః; కించిన్నిశ్రేణ్యాదికమనాశ్రిత్య ఉచ్చసౌధాదేర్దురారోహత్వాదితి భావః, తస్మాత్కీర్తిమిచ్ఛతా పౌరుషమేవాశ్రయణీయమితి శ్లోకతాత్పర్యం, కీర్తేః తద్వతోరభేదోపచారాత్సమ[illegible]కర్తృకతా నిర్వాహః, అత్ర ప్రస్తుతాయాః కీర్తేర్విశేషణమహిమ్నా, అప్రస్తుతప్రాసాదారోహకస్త్రీవ్యవహారప్రతీతేస్సమాసోక్తిః ॥ ౫౨ ॥ —పౌరుషమేవాశ్రయణీయమిత్యత్రాన్వయవ్యతిరేకదృష్టాంతావాచష్టే ॥ అంకేతి ॥ అంకముత్సంగమధిరోపితో మృగో యేనసః చంద్రమాః మృగలాంఛనో మృగాంకః, నిష్ఠురం యథా తథా క్షిప్తో హతో మృగయూథో-మృగసమూహో యేనసః కేసరీ-సింహో మృగాధిపః ఉభయత్రాపి ఖ్యాత ఇతి శేషః, తస్మాచ్ఛత్రౌ మార్దవం దుష్కీర్తయే, పౌరుషంతు కీర్తయ ఇతిభావః, అత్రాప్యప్రస్తుతక ప్రస్తుతార్థప్రతీతేరప్రస్తుతప్రశంసా ॥ ౫౩ ॥ — నను సామాదిసుకరో

జ్వరంప్రాజ్ఞఃకోంభసాపరిషించతి ॥ ౫౪ ॥ సామవాదాస్సకోపస్యతస్యప్రత్యు
తదీపకాః । ప్రతప్తస్యేవసహసాసర్పిషస్తోయబిందవః ॥ ౫౫ ॥గుణానామాయ
థాతథ్యాదర్థంవిప్లావయంతియే । అమాత్యవ్యంజనారాజ్ఞాందూష్యాస్తేశత్రు

పాయముపేక్ష్య కింప్రాకృతసిద్ధినా దండేన, యథాహ మనుః * సామ్నా భేదేన
దానేనసమస్తైరథవాపృథక్ । విజేతుంప్రయతేతారీన్నయుద్ధేనకదాచనేతి ॥ త
స్మాత్సాంత్వమేవ యుక్తమిత్యాశంక్యద్వాభ్యాంనిరాచష్టే॥ చతుర్థేత్యాదినా॥
చతుర్థోపాయసాధ్యే-దండసాధ్యే, రిపౌ-శత్రౌ,సాంత్వంసామ॥ ని ॥ సామ
సాంత్వముభేసమేఇత్యమరః ॥ అపక్రియా-అపకారః, తథాహి స్వేద్యం-స్వేదా
ర్హం, స్వేదేనప్రతికార్యమిత్యర్థః ॥ ని ॥ స్వేదస్స్వేదోదకేఘర్మ ఇతివిశ్వః
ఆమజ్వరం-అపక్వజ్వరం ॥ ని ॥ ఆమోరోగేరోగభేద ఆమో పక్వేతువాచ్యవదితి
విశ్వః ॥ ప్రాజ్ఞః-పండితః, కః అంభసాపరిషించతి నకోపీత్యర్థః, జ్వరితస్యాం
భస్సేకవత్క్రుద్ధస్య సాంత్వముద్దీపకంస్యాత్, అతో దండ్య ఏవేతిభావః, వాక్య
భేదేన ప్రతిబింబకరణాపేక్షోదృష్టాంతాలంకారః ॥ ౫౪ ॥—సామేతి ॥ సకో
పస్య-రూఢవైరస్య, తస్యచైద్యస్య సామవాదాః-ప్రియోక్తయః, ప్రతప్తస్య
క్వథితస్య, సర్పిషః-ఘృతస్య, తోయబిందవఇవ ప్రత్యుతవైపరీత్యేన సహసా
దీపకాః జ్వలనకారిణః నశాంతికరాఇత్యర్థః, తస్మాద్దండ్యఏవ, మనువచనంతు
అప్రరూఢవైరవిషయమితిభావః, ఉపమాలంకారః ॥ ౫౫ ॥—ఏవంస్థితే యదికే
చిదుద్ధవాదయః ప్రత్యాచక్షీరన్ - తాన్ప్రత్యాహ ॥ గుణానామితి ॥ యేఽమా
త్యాః గుణానాం-సంధ్యాదీనాం, ఆయథాతథ్యాత్ -తథాతథాత్వమనతిక్రమ్య
యథాతథం-యథార్థం, యథాయోగమితియావత్ ॥ ని ॥ యథార్థంతు యథాత
థమిత్యవ్యయేష్వమరః + యథార్థేఽవ్యయీభావః, అవ్యయీభావశ్చేతి నపుం
సకత్వం, హ్రస్వోనపుంసకే ప్రాతిపదికస్యేతిహ్రస్వత్వం, తతో నఞ్సమాసే
అయథాతథం, తస్యభావః ఆయథాతథ్యం + బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ష్యఞ్ప్రత్యయః
యథాతథయథాపురయోః పర్యాయేణేతివికల్పాన్నపూర్వపదవృద్ధిః,తస్మాదాయ
థాతథ్యాదయథాప్రయోగాదన్యకాలేఽన్యస్య ప్రయోగాదిత్యర్థః అర్థం-ప్ర
యోజనంవిప్లావయంతి-నిఘ్నంతి,కార్యహానింకుర్వంతీత్యర్థః, అమాత్యానాంవ్యం
జనంచిహ్నంయేషాంతేతథోక్తాః తద్వేషధారిణఇత్యర్థః+అవజ్ఞార్థేఽబహువ్రీహి

సంజ్ఞకాః ॥ ౫౬ ॥ స్వశక్త్యుపచయే కేచిత్పరస్యవ్యసనేఽపరే । యానమాహురుదాసీనంత్వాముత్థాపయతిద్వయమ్ ॥ ౫౭ ॥ విలంఘయిషతో లోకానలంఘ్యానలఘీయసః । యాదవామ్భోనిధీన్రుంధే వేలేవభవతఃక్షమా ॥ ౫౮ ॥ విజయస్త్వయి సేనాయాస్సాక్షిమాత్రేఽపదిశ్యతామ్ । ఫలభాజిసమీక్ష్యోక్తే బుద్ధేర్భోగఇ

ర్వ్యధికరణో జన్మాద్యుత్తరపదఇతి వామనః ॥ వస్తుతస్తు శత్రురితిసంజ్ఞా యేషాంసంజాతా శత్రుసంజ్ఞకాః శత్రవఏవ లేహాటమంత్రిణః రాజ్ఞాం దూషయితుః మర్త్యాః దూష్యాః, గర్హ్యాస్త్యాజ్యా ఇతియావత్ + కృత్యానాంకర్తరి వేతికర్తరిషష్ఠీ, అతస్సాన్వక్తం నప్రతిరోద్ధవ్యమితిభావః ॥ ౫౬ ॥—నను యాతవ్యోపి కాలేయాతవ్య ఇత్యాశంక్య అయమేవ కాలఇత్యాహ ॥ స్వేతి ॥ కేచిద్వృద్ధాః స్వస్య శక్త్యుపచయే సామర్థ్యాతిరేకే యానంయాత్రామాహుః, యథాహ కామందకః ॥ * ప్రాయేణసంతో వ్యసనేరిపూణాం యాతవ్యమిత్యేవసమామనంతి । తన్నైష పక్షో వ్యసనంహ్యనిత్యం క్షమస్తుసన్నభ్యుదితో నుయాయాదితి ॥ అపరే వృద్ధాః, పరస్య-శత్రోః, వ్యసనే-విపది ॥ ని ॥ వ్యసనంవిపదిభ్రంశఇత్యమరః ॥ యానమాహుః, అత్ర మనుః * తదాయాయాద్విగృహ్యైవవ్యసనే చోదితే రిపోరితి ద్వయముక్తపక్షద్వయం, కర్తృ ఉదాసీనమనుద్యుంజానం + ఈదాసఇతి శానజా కారస్యేకారాదేశః, త్వాముత్థాపయతి-ప్రేరయతి, తదుభయలాభాదీదృశ్యాల్లోనకదాపిలభ్యత ఇత్యర్థః ॥ ౫౭ ॥—అత్ర స్వశక్త్యుపచయం తావద్దర్శయతి ॥ విలంఘయిషత ఇతి ॥ లోకాన్ లంఘితుమిచ్ఛతో విలంఘయిషతః + లంఘయతేస్సన్నంతాల్లటశ్శతరిశప్, అలంఘ్యాన్ స్వయందుర్లంఘాన్ ॥ కుతః అలఘీయసో అతిగురూన్ అతఏవ యాదవాః అమ్భోనిధయఇవేత్యుపమితసమాసః ॥ వేలేవేతి లింగాత్ తాన్ యాదవామ్భోనిధీన్ భవతఃక్షమా తితిక్షా వేలవ-కూలమివ ॥ ని ॥ వేలాకూలేపి వారిధేరితి శాశ్వతః ॥ రుంధే-ప్రతిరుణద్ధి, అన్యథా ప్రాగేవసర్వం సంహరేయురితిభావః, ఉపమాలంకారః ॥ ౫౮ ॥—అభ్యుచ్చయశ్చాయమపరోయదక్లేశేనైవ తే విజయలాభ ఇత్యాహ ॥ విజయఇతి ॥ సేనాయాః కర్త్ర్యాః విజయః సాక్షిమాత్రే ఉదాసీనఏవ, ఫలభాజి త్వయి సమీక్ష్యోక్తే-సాంఖ్యోక్తే ॥ ని ॥ సాంఖ్యంసమీక్ష్యమితి త్రికాండీ ॥ ఆత్మని బుద్ధేర్మహత్తత్త్వస్య మూలప్రకృతేః-ప్రథమవికారస్య, కర్త్ర్యాః భోగః సుఖదుః

వాత్మని ॥ ౫౯ ॥ హతే హిడింబరిపుణా రాజ్ఞి ద్వైమాతురే యుధి । చిరస్య మిత్రవ్యసనీ సుదమో దమఘోషజః ॥ ౬౦ ॥ నీతిరాపది యద్గమ్యః పరస్తన్మానినో హ్రియే । విధుర్విధుంతుదస్యేవ పూర్ణస్తస్యోత్సవాయ సః ॥ ౬౧ ॥ అన్యదుచ్ఛృంఖలం సత్త్వమన్యచ్ఛాస్త్రనియంత్రితమ్ । సామానాధికరణ్యం హి తేజస్తిమిరయోః

ఖానుభవ ఇవ- అపదిశ్యతాం-వ్యవహ్రియతాం, భృత్యజయపరాజయయోః స్వామిగామిత్వాదితి భావః, సాంఖ్యా అప్యాహుః, కర్తైవ భవత్యుదాసీన ఇతి సర్వవృత్త్యుపభోగం యస్మాత్పురుషస్య సాధయతి బుద్ధిరితి చ ॥ ౫౯ ॥ — పరస్య వ్యసనమమాహ ॥ హతఇతి ॥ హిడింబరిపుణా-భీమేన, ద్వయోర్మాత్రోరపత్యం పుమాన్-ద్వైమాతురః + మాతురుత్సంఖ్యాసంభద్రపూర్వాయా ఇత్యణ్ప్రత్యయః, ఉకారశ్చాంతాదేశో రేఫపరః, తస్మిన్ రాజ్ఞి-జరాసంధే, సహి ద్వాభ్యాం సపత్నీభ్యామర్ధశః ప్రసూతః జరానామ్న్యా పిశాచ్యా సంధిత ఇతి కథయంతి, యుధి హతే సతి చిరస్య-చిరకాలేన ॥ ని ॥ చిరాయ చిరరాత్రాయ చిరస్యాద్యాశ్చిరార్థకా ఇత్యవ్యయేష్వమరః ॥ మిత్రవ్యసనీ-మిత్రభ్రంశవాన్ ॥ ని ॥ వ్యసనం విపది భ్రంశ ఇత్యమరః ॥ దమఘోషాజ్జాతో దమఘోషజశ్చైద్యః, సుఖేన దమ్యత ఇతి సుదమః ఏకాకిత్వాత్సుసాధ ఇత్యర్థః ॥ ౬౦ ॥—కష్టశ్చాయం పక్షోభ్యుపేత్యవాదేనోక్తః వస్తుతస్తు శూరాణామగ్రిమపక్ష ఏవ శ్రేష్ఠః శాస్త్రసంవాదీ చ ॥ యథాహ కామందకః * యదా క్షమస్సంప్రసహం నిహంతుం పరాక్రమాదూర్జితమప్యమిత్రమ్ । తదాభియాయాదహితాని పర్శ్వన్నుపాయతః కర్శనపీడనానీత్యభిప్రేత్యాహ ॥ నీతిరితి ॥ పరః శత్రురాపది గమ్యః గమనార్హః ఇతి, నీతిరితి యత్తదాపదిగమనం, మానినః-శౌర్యాభిమానవతః, హ్రియై లజ్జాకరమిత్యర్థః. కింతు పూర్ణః ఉపచితః సశత్రుః తస్య మానినః విధుశ్చంద్రః తంతుదతి-హినస్తీతి విధుంతుదో రాహుః + విధ్వరుషోస్తుద ఇతి ఖశ్ప్రత్యయే ముమాగమః, తస్యేవోత్సవాయ, అతో బలినా-బలవానేవ యాతవ్యః బలిసత్త్వ ఏవ యమితి భావః ॥ ౬౧ ॥ తర్హి పూర్వోక్తమన్వాదిశాస్త్రవిరోధస్స్యాదిత్యాశంక్యాహ ॥ అన్యదితి ॥ ఉచ్ఛృంఖలమనర్గళం ప్రసహ్య పీడనక్షమమితి యావత్, సత్త్వం బలమన్యత్ శాస్త్రేణ-మన్వాదిశాస్త్రేణ- నియంత్రితం ఉదాహృతం, పరస్య వ్యసనే శాస్త్రేణ నియమితం సత్త్వమన్యత్, ఉత్కటానుత్కటత్వవైలక్షణ్యమన్యశబ్దార్థః

తః ॥ ౬౨ ॥ ఇంద్రప్రస్థగమస్తావత్కారి మాసంతుచేదయః । అస్మాకందంతిసా
న్నిధ్యాద్వామనీభూతభూరుహాః ॥ ౬౩ ॥ నిరుద్ధవివధాసారప్రసారాగాఇవవ్ర

తయోస్సాపేక్షత్వనిరపేక్షత్వాభ్యాం మిథోవిరోధాన్నైకశాస్త్రార్థత్వం సం
భవతీత్యర్థః, అత్ర దృష్టాంతమాహ, తేజస్తిమిరయోః సమానమధికరణం య
యోస్తే తయోర్భావస్సామానాధికరణ్యం, ఏకాశ్రయత్వం కుతః కుతశ్చిదిత్య
ర్థః, తయోస్సహానవస్థానవిరోధాదితి భావః, తస్మాదుభయోరుదితానుదితహోమ
వద్భిన్నవిషయత్వాదితరేతరశాస్త్రవిరోధేనబాధక ఇతి భావః ॥ ౬౨ ॥—తర్హి
నః కిమిదానీం కార్యమతఆహ ॥ ఇంద్రేతి ॥ ఇంద్రప్రస్థస్య-పాండవనగరస్య, గ
మోగమనం + గ్రహవృదృనిశ్చిగమశ్చేతిఅప్ప్రత్యయః; మాకారితావత్ నక్రియ
తామేవేత్యర్థః ॥ ని ॥ యావత్తావచ్చ సాకల్యేఽవధౌమానేఽవధారణఇతి వి
శ్వః + కృఞఃకర్మణిలుఙ్ మాఙిలుఙ్ ఇత్యాశీరర్థే, నమాఙ్యోగఇత్యట్ప్రతిషే
ధః, కింతు చేదయః-చైద్యదేశ్యాః, అస్మాకమిమేఆస్మాకాః + యుష్మదస్మదోరన్య
తరస్యాం ఖఞ్చ ఇతి కల్పాదణ్ప్రత్యయః, తస్మిన్నణిచ యుష్మాకాస్మాకావిత్యస్మా
కాదేశః సన్నిధిరేవసాన్నిధ్యం స్వార్థే ష్యఞ్ప్రత్యయః, అస్మాకానాం దంతి
నాం సాన్నిధ్యాత్ వామనీభూతాః శాఖాభంగ … భూరుహాః స్వల్పభూతాః భూ
రుహాః మేషాంతే తథోక్తాస్సంతు, చేదియాత్రైవక్రియతామిత్యర్థః, సాచ ప్ర
స్తుతాప్రస్తుతేన స్వకార్యేణైవ గమ్యతఇతిపర్యాయోక్తిరలంకారః ❋ కారణం
గమ్యతేయత్ర ప్రస్తుతాత్కార్యవర్ణనాత్ । ప్రస్తుతేనసంబంధాత్తత్పర్యా
యోక్తిరుచ్యతఇతిలక్షణాత్ ॥ ౬౩ ॥ —నిరుద్ధేతి ॥ కించదాశార్హా-యాదవాః
వివధోధాన్యాదిప్రాప్తిః, ఆసారస్సుహృద్బలం, ప్రసారస్తృణకాష్ఠాదిప్రవేశః
❋ ధాన్యాదేర్వివధఃప్రాప్తిరాసారస్తుసుహృద్బలమ్ । ప్రసారస్తృణకాష్ఠాదేః
ప్రవేశఇతివైజయంతీ ॥ తేనిరుద్ధాయేషాంతేతథోక్తాః, అన్యత్ర నిరుద్ధా వివధా
నాం పర్యాహారాపరనామ్నాం స్కంధవాహ్యాత్కీరాద్యాహరణసాధనభారవిశే
షాణాం ఆసారప్రసారౌ ప్రవేశనిర్గమౌ యేషాంతేతథోక్తాః ॥ ని ॥ వివధోవీవ
ధోభారఃపర్యాహారశ్చకథ్యతఇతిహలాయుధః ॥ వ్రజం-గోష్ఠం॥ ని ॥వ్రజస్స్యా
ద్గోకులేగోష్ఠఇతివైజయంతీ ॥ గాఇవ మాహిష్మతీంపురీం ద్విషారిపూర్వ,ఉపరుం
ధంతు వ్రజే గాఇవ మాహిష్మత్యామరీనావృణ్వంత్విత్యర్థః ❋ దుహ్యచ్ప్రచ్ఛ

జమ్ । ఉపరుంధంతు దాశార్హాః పురీం మాహిష్మతీం ద్విషః ॥ ౧౪ ॥ యజతాం పాం-
డవస్స్వర్గమవత్వింద్రస్తపత్వినః । వయం హనామ ద్విషతస్సర్వస్స్వార్థం సమీ-
హతే ॥ ౧౫ ॥ ప్రావృతాం విద్యుతాం సంపత్సంపర్కాదర్కరోచిషామ్ । శస్త్రై-
ర్ద్విషచ్ఛిరశ్ఛేదప్రోచ్ఛలచ్ఛోణితోక్షితైః ॥ ౧౬ ॥ ఇతి సంరంభిణో వాణీర్బల-
స్యాలేఖ్యదేవతాః । సభాభిత్తిప్రతిధ్వానైర్భయాదన్వవదన్నివ ॥ ౧౭ ॥ నిశ-
మ్య తాశ్శేషగవీరభిధాతుమధోక్షజః । శిష్యాయ బృహతాం పత్యుః ప్రస్తావమదిశ-

---

ద్రుధీతివచనాత్ కర్తృత్వం, అత్ర రిపువ్రజానకథితం కర్మ అన్యదీప్సితతమం కర్మేతి,
ష్టోపమేయమ్ ॥ ౧౪ ॥—తర్హి పార్థప్రార్థనాయాః కాగతిరిత్యాశంక్యోపేక్షై-
వగతిరిత్యాహ ॥ యజతామితి ॥ పాండవో యుధిష్ఠిరః, యజతాం-యాగం క-
రోతు, ఇంద్రస్స్వర్గమవతు-రక్షతు, ఇనః-అర్కః ॥ ని ॥ ఇనః పత్యౌ నృపార్క-
యోరితి మేదినీ ॥ తపతు ప్రకాశతాం, వయం ద్విషతః అరీన్ హనామ-మార-
యామ + ఆడుత్తమస్య పిచ్చేత్యాడాగమః, సర్వత్ర ప్రాప్తకాలే లోట్, తథా-
హి, సర్వోపి జనః స్వార్థం-స్వప్రయోజనం సమీహతే-అనుసంధత్తే, ఇంద్రాది-
వత్స్వమానయోగక్షేమో నః పార్థ ఇత్యర్థః, అర్థాంతరన్యాసః ॥ ౧౫ ॥— ప్రావృ-
తామితి ॥ కించ ద్విషతాం శిరశ్ఛేదేన ప్రోచ్ఛలతా-ఉద్గచ్ఛతా, శోణితేనోక్షి-
తైః-సిక్తైః, శస్త్రైర్గురు-రోచిషాం సంపర్కాత్ విద్యుతాం సంపల్లక్ష్మీః ప్రా-
వృతామితి నిదర్శనాలంకారః ॥ ౧౬ ॥—ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం సంరమ్భిణస్సంక్షుభి-
తస్య, బలస్య-బలభద్రస్య, వాణీః ఆలేఖ్యదేవతాశ్చిత్రలిఖితదేవతాః సభాయా-
స్సుధర్మాగృహస్య భిత్తీనాం ప్రతిధ్వానైః-ప్రతిధ్వనివ్యాజేనేత్యర్థః, భయాదన్వ-
వదన్నివ బలరామవచనమేవ సమ్యగిత్యనువదన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౧౭ ॥— ॥
నిశమ్యేతి ॥ అధఃకృతమక్షజం ఇంద్రియజన్యజ్ఞానం యేనసః, అధోక్షజో హరిః
తాః శేషస్య-శేషావతారస్య, బలభద్రస్య గావః వాచః, శేషగవీః + గోరతద్ధిత-
లుకీతి టచ్, టిత్త్వాత్ ఙీప్, నిశమ్య-శ్రుత్వా * నిశామ్యతీతి శ్రవణే తథా నిశమ-
యత్యపీతి భట్టమల్లః ॥ తత్ర శామ్యతేరిదం రూపం, అన్యథా నిశమయ్యేతి స్యాత్, అత
ఏవ వామనః * నిశమ్య నిశమయ్యేతి ప్రకృతిభేదాదితి, బృహతాం వాచాం ప-
త్యుః బృహస్పతేః శిష్యాయోద్ధవాయ అభిధాతుం-వక్తుం, దృశా-దృక్సంజ్ఞయా-
కటాక్షవిక్షేపేణ, ప్రస్తావమవసరం అదిశత్, అతిసృష్టవాన్ ॥ ని ॥ ప్రస్తావ-

ద్ధృశౌ ॥ ౬౭ ॥ భారతీమాహితభరామథానుద్ధతముద్ధవః । తథ్యాముతథ్యానుజ వజ్జగాదాగ్రే గదాగ్రజమ్ ॥ ౬౮ ॥ సంప్రత్యసాంప్రతం వక్తుముక్తే ముసలపాణినా । నిర్ధారితేఽర్థే లేఖేన ఖలూక్త్వా ఖలు వాచికమ్ ॥ ౭౦ ॥ తథాపి యన్మయ్యపి తే గురురిత్యేవ గౌరవమ్ । తత్ప్రయోజకకర్తృత్వముపైతి మమ జల్పతః ॥ ౭౧ ॥

స్యాద్వచనమిత్యమరః ॥ ౬౭ ॥—భారతీమితి ॥ అథ కృష్ణాభ్యనుజ్ఞానంతరం, ఉద్ధవః-ఆహితో భారో ర్థగౌరవం యస్యాం తాం తథ్యాం-యథార్థాం, భారతీం-వాచం, అనుద్ధతమగర్వితం యథా తథా గదో నామ కృష్ణస్యావరజో యాదవవిశేషః, తస్యాగ్రజం కృష్ణం అగ్రే పురత ఇతి, ప్రాగల్భ్యోక్తిః, ఉతథ్యస్య మహర్షే రనుజః బృహస్పతిః ॥ ని ॥ ఉతథ్యావరజో జీవ ఇత్యమరశేషః ॥ తద్వత్తేన తుల్యం జగాద + తేన తుల్యం క్రియా చేద్వతిరితి వతిప్రత్యయః, తద్ధితగతేయముపమా ॥ ౬౮ ॥—కిం జగాదేత్యత ఆహ ॥ సంప్రతీతి ॥ సంప్రతి ముసలపాణినా-బలభద్రేణ, కేవలమూరేణేతి చ ధ్వనిః ॥ ఉక్తే సతి వక్తుమసాంప్రతమయుక్తం సాధూక్తత్వాదాభాసమానయోగక్షేమప్రసంగాదితి చ ధ్వనిః, సాంప్రతశబ్దస్యాప్యర్థత్వాత్ ॥ ని ॥ యుక్తే ద్వే సాంప్రతం స్థాన ఇత్యమరః ॥ తద్యోగ + శకధృషేత్యాదినా తుముఞ్, తథాహి లేఖ్యేన పత్రేణ అర్థే వాచ్యే; నిర్ధారితే-నిర్ణీతే సతి వాచికం వ్యాహృతార్థాం వాచం సందేశవచనమిత్యర్థః ॥ ని ॥ సందేశవాగ్వాచికం స్యాదిత్యమరః + వాచో వ్యాహృతార్థాయామితి ఠక్ ఖలూక్త్వా ఖలు న వాచ్యం ఖల్విత్యర్థః, ఖలు రాద్యః ప్రతిషేధే, అన్యో వాక్యాలంకారే ॥ ని ॥ నిషేధవాక్యాలంకారజిజ్ఞాసానునయే ఖల్విత్యుభయత్రాప్యమరః ॥ అలంఖల్వోః ప్రతిషేధయోః ప్రాచాం క్త్వేతి క్త్వాప్రత్యయః, ఇహ నపాదాదౌ ఖల్వాదయ ఇతి నిషేధస్యాద్యోతకాభిప్రాయత్వాన్న ఇత్యర్థస్య ఖలుశబ్దస్య అనుద్యోతకత్వాన్న ఇష్టదేవపాదాదౌ ప్రయోగో న దుష్యతీత్యనుసంధేయం, లిఖితార్థే వాచికమివ బలోక్తే మదుక్తేరనవకాశ ఇతి వాక్యప్రతిబింబకరణాత్, స్పష్టస్తావద్దృష్టాంతః స్తుతివ్యాజేన నిందావగమాద్వ్యాజస్తుతిశ్చ లక్షణం త్వగ్రే వక్ష్యామః ॥ ౭౦ ॥—తర్హి కింతూష్ణీంభూతేన భావ్యం నేత్యాహ ॥ తథాపీతి ॥ తథాపి ఖలేన నిర్ణీతేపి, తే-తవ, మయ్యపి ఖలభద్రవదిత్యపేరర్థః, గురురిత్యేవ యద్గౌరవం తత్ ధర్మః తద్గౌరవం, జల్పతో జల్పనే ప్రయోజ్యకర్తుర్మమ ప్రయోజకకర్తృత్వం పైతి

వర్ణైః కతిపయైరేవ గ్రథితస్య స్వరైరివ । అనంతా వాఙ్మయస్యాహో గేయస్యేవ విచిత్రతా ॥ ౭౨ ॥ బహ్వపి స్వేచ్ఛయా కామం ప్రకీర్ణమభిధీయతే । అనుజ్ఝితార్థసంబంధః ప్రబంధో దురుదాహరః ॥ 73 ॥ మ్రదీయసీమపి ఘనామనల్పగుణకల్పితామ్ । విస్తారయంతి కుశలాశ్చిత్రాం వాచం పటీమివ ॥ ౭౪ ॥ విశేషవిదుష

రక్తత్వముపైతి, అతో వక్ష్యామీత్యర్థః, నహి పండితైస్సాదరం పృష్టస్య విశేషజ్ఞస్య అజ్ఞవత్తూష్ణీంభావో యుక్త ఇతి భావః ॥ ౭౧ ॥—నను రామేణైవ సర్వం ప్రపంచ్యోక్తం సంప్రతి కిం తే వాచ్యమస్తీత్యాశంక్య వృథా ప్రసంగోऽయమితి హృది నిధాయ స్తువన్నాహ । వర్ణైరిత్యాదినా త్రయేణ ॥ వర్ణైరితి ॥ కతిపయైః పరిమితైః వర్ణైః పంచాశతైవ మాతృకాక్షరైః కతిపయైస్సప్తభిరేవ స్వరైర్నిషాదాదిభిః గ్రథితస్య గుంభితస్య వాఙ్మయస్య-శబ్దజాలస్య + వికారే నిత్యం మయటమిచ్ఛంతీతి స్వార్థే మయట్, గీయత ఇతి గేయం తస్య గానస్యేవ విచిత్రతా అవాంతరభేదః, అనంతా రచనాభేదాదపరిమితా భవతీత్యర్థః అహోऽతస్తైవ సాధూక్తేపి విశేషానంత్యాన్మమాపి వక్తవ్యమస్తీత్యేకో భావః, తస్య దురుక్తత్వాన్మమైవాస్తీత్యన్యః ప్రత్యవయవమివోపాదానాదనేకైవేయముపమా ॥౭౨॥—బహ్వపీతి । స్వేచ్ఛయా-స్వప్రతిభానుసారేణ, ప్రకీర్ణమసంగతం బహ్వపి కామం-యథేష్టం, అభిధీయతే, కింతు అనుజ్ఝితః, అర్థసంబంధః (అవ్యక్త) పదార్థసంగతిః యస్మిన్ సః ప్రబంధః సందర్భః దురుదాహరః-దుర్వచః, హరతేః ఖల్ప్రత్యయః, రామేణ తు సంగతమేవోక్తమితి స్తుతిః, అసంగతముక్తమితి నిందా చ గమ్యతే ॥ 73 ॥—మ్రదీయసీమితి ॥ కుశలా వక్తారః, మ్రదీయసీమతి సుకుమారాక్షరాం, శ్లక్ష్ణతరాం చ, తథాపి ఘనామర్థగుర్వీం అన్యత్ర సాంద్రాం కదలీదళకల్పామిత్యర్థః, అనల్పైర్బహుభిర్గుణైః శ్లేషాదిభిస్తంతుభిశ్చ కల్పితాం-రచితాం, స్యూతాం చ, చిత్రాం-శబ్దాదిచిత్రాం విచిత్రరూపాం చ పటీం శాటీమివ విస్తారయంతి-ప్రసారయంతి, రామవాగప్యేవంవిధైవేతి స్తుతిః, రామవాక్తు నైవంవిధేతి నిందా చ గమ్యతే॥ అత్ర శ్లేషస్య శుద్ధవిషయాసంభవేన సర్వాలంకారబాధకత్వాదుపమాప్రతిభోత్థాపితః ప్రకృతాప్రకృతశ్లేషోऽయమిత్యలంకారసర్వస్వకారః ॥ ఏవం చ పూర్ణోపమాయా నిర్విషయత్వప్రసంగాచ్ఛ్లేషప్రతిభోత్థాపితేయముపమేతి వేత్యన్యే ॥ ౭౪ ॥—అథోద్ధవస్స్వసిద్ధాంతం వర్ణయ

శాస్త్రంయత్తత్రోద్గ్రాహ్యతేపురః । హేతుఃపరిచయస్థైర్యేవక్తృగుణనికైవ సా ॥ ౭౫ ॥ ప్రజ్ఞోత్సాహవతస్స్వామీ యతేతాధాతుమాత్మని। తౌహిమూలముదేష్యంత్యాజిగీషోరాత్మసంపదః ॥ ౭౬ ॥ సోపధానాంధియంధీరాః స్థేయ

ష్యన్ స్తుత్యాగర్వంపరిహరన్ హరిమభిముఖీకరోతి ॥ విశేషేతి ॥ విశేషం విద్వాన్ తస్యవిశేషవిదుషః, విశేషజ్ఞస్య + గమ్యాదిపఠాద్ద్వితీయాసమాసః,తవ పురోగ్రే శాస్త్రం-నీతిశాస్త్రం, ఉద్గ్రాహ్యతే-ఉపన్యస్యతఇతియత్ ॥ ని ॥ ఉద్గ్రాహితముపన్యస్తమితి వైజయంతీ ॥ సాతదుద్గ్రహణమిత్యర్థః,విధేయప్రాధాన్యాత్ స్త్రీలింగత్వంపక్తురుద్గ్రాహయితుః పరిచయస్థైర్యే అభ్యాసదార్ఢ్యే హేతుగుణనికా ఆమ్రేడనమామ్నానమేవేతియావత్, నతువైదుష్యప్రకటనమితిభావః + గుణఆమ్రేడనేచౌరాదికః, ణ్యాసశ్రంథోయుచ్, తతస్సంజ్ఞాయాంకన్, ప్రత్యయస్థాత్కాత్పూర్వస్యేతీకారః ॥ ౭౫ ॥—సంప్రతి స్వమతముపన్యస్యతి ॥ ప్రజ్ఞేతి ॥ అతోస్మాత్కారణాత్ స్వమస్యాస్తీతిస్వామీ-ప్రభుః + స్వామిన్నైశ్వర్యఇతినిపాతః, ప్రజ్ఞోత్సాహౌ-మంత్రోత్సాహశక్తీ, ఆత్మని స్వస్మిన్, ఆధాతుం-సంపాదయితుం, యతేత, స్వయముభయశక్తిమాన్ భవేదిత్యర్థః, కుతః హియస్మాత్కారణాత్ తౌప్రజ్ఞోత్సాహౌ ఉదేష్యంత్యాః-వత్స్యంత్యాః, జిగీషోః ఆత్మసంపదః ప్రభుశక్తేర్మూలంనిదానం అత్రోత్సాహగ్రహణం దృష్టాంతార్థం యథోత్సాహ స్తథామంత్రోపిగ్రాహ్యః, నతు కేవలోత్సాహఇతిబలభద్రపక్షాపవాదః ॥ ౭౬ ॥—ఉత్సాహవత్ప్రజ్ఞాపి గ్రాహ్యేత్యుక్తంతస్యాః ప్రయోజనమాహ ॥ సోపధానామితి ॥ ధీరాః - ధీమంతః, సోపధానాం-సవిశేషాం, యుక్తియుక్తామిత్యర్థః, అన్యత్ర సగండుకాం-సోపబర్హామిత్యర్థః ॥ ని ॥ ఉపధానంవిశేషేస్యాద్గండుకేప్రణయేపి చేతివిశ్వః ॥ స్థేయసీం-స్థిరతరాం, అచపలాం ద్రఢీయసీంచ + స్థిరశబ్దాదీయసుని, ప్రియస్థిరేత్యాదినాస్థాదేశః, ధియంఖట్వయంతి-ఖట్వాంపర్యంకంకుర్వంత్యాశ్రయంతీత్యర్థః ॥ ని ॥ శయనంమఞ్చపర్యంకపల్యంకాఃఖట్వయాసమాఇత్యమరః ॥ + తత్కరోతితదాచష్టఇతిణిచ్, తేధీరాః తత్రధీఖట్వాయాం అనిశం-అశ్రాంతం, నిషణ్ణాః-విశ్రాంతాస్సంతః, జాతు-కదాచిదపి, శ్రమం-ఖేదం, నజానతే- నవిదంతి,శ్రమఃఖేదోధ్వరత్యాదరితిలక్షణం ధీపూర్వకఏవోత్సాహః సేవ్యోనతుకే

సేంఘటయ్య యాంతి యే । తత్రానిశం నిషణ్ణాస్తే జానతే జాతు న శ్రమమ్ ॥ ౭౭ ॥ స్పృశంతి శరవత్తీక్ష్ణాః స్తోకమంతర్విశంతి చ । బహుస్పృశాపి స్థూలేన స్థీయతే బహిరశ్మవత్ ॥ ౭౮ ॥ ఆరభంతేల్పమేవాజ్ఞాః కామం వ్యగ్రా భవంతి చ । మహారంభాః కృతధియస్తిష్ఠంతి చ నిరాకులాః ॥ ౭౯ ॥ ఉపాయమాస్థితస్యాపి నశ్యంత్యర్థాః ప్రమాద్యతః । హంతి నోపశయస్థోపి శయాళుర్మృగయుర్మృగాన్ ॥ ౮౦ ॥

వల ఇతి సర్వదాధీరాశ్రయణీయేత్యర్థః, అత్ర ధియామారోప్యమాణాయాః ఖట్వాయాః ప్రకృతశ్రమాపనోదనరూపోపకారపర్యంత తయా పరిణామాత్పరిణామాలంకారః * ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వే పరిణామ ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౭౭ ॥—॥ అథ ప్రజ్ఞాప్రజ్ఞయోః ద్వాభ్యాం వైషమ్యమాహ ॥ స్పృశంతీతి ॥ తీక్ష్ణాః నిశితప్రజ్ఞాః, శరవత్ శరేణ తుల్యం స్తోకమల్పమేవ స్పృశంతి అంతః కార్యస్య కాయస్య చాంతరం, విశంతి చ, అల్పాయాసేన బహుకార్యం సాధయంతీత్యర్థః బహుస్పృశాపి వ్యాపినాపి స్థూలేన మందేన బృహతా చ, అశ్మనా యంత్రోత్థితేన తుల్యమశ్మవత్ + తేన తుల్యం క్రియా చేద్వతిః, బహిరేవ కార్యస్య కాయస్య చేతి భావః, స్థీయతే స్థితిః క్రియతే మూఢో హ్యల్పస్య హేతోర్బహు ప్రయాసిష్యన్ మూషికగ్రహణాయ శిఖరిఖనక ఇవ పరిహాసాస్పదం భవతీతి భావః, తద్ధితగతేయముపమా ॥ ౭౮ ॥—॥ ఆరభంత ఇతి ॥ కించ అజ్ఞా మందబుద్ధయః అల్పం తుచ్ఛమేవ కార్యం ఆరభంతే, ఉపక్రమంతే, కామమత్యంతం వ్యగ్రాస్త్వరితాశ్చ భవంతి న చ పారం గచ్ఛంతీతి భావః, కృతధియః శిక్షితబుద్ధయస్తు, మహారంభాః మహోద్యోగా భవంతి నిరాకులాః అవ్యగ్రాశ్చ తిష్ఠంతి పారం గచ్ఛంతీతి భావః ॥ ౭౯ ॥—॥ అథ ప్రజ్ఞావానపి ప్రమాద్యతీత్యాహ ॥ ఉపాయమితి ॥ ఉపాయమాస్థితస్య ప్రాప్తస్యాపి ఉపాయేనైవ కార్యం సాధయతోపీత్యర్థః కిము తద్వ్యగ్ర(తయా)స్యేతి భావః ప్రమాద్యతః అనవధానస్య ॥ ని ॥ ప్రమాదోనవధానతేత్యమరః అర్థాః ప్రయోజనాని నశ్యంతి తథాహి శయాళుర్నిద్రాళుః + అపచితీదాగ్రహదాదాశ్చ, మృగాన్ యాతీతి మృగయుర్వ్యాధః + మృగయ్వాదయశ్చేత్యౌణాదికః కుప్రత్యయాంతో నిపాతః ॥ని॥ వ్యాధో మృగవధాజీవో మృగయుర్లుబ్ధకోపి స ఇత్యమరః ఉపశేరతేస్మిన్నిత్యుపశయః మృగమార్గస్థాయినో వ్యాధస్యాత్మగుప్తిస్థానం గర్తవిశేషః + ఏరజిత్యచ్ప్రత్యయః తత్ర తిష్ఠతీత్యుపశయస్థోపి మృగాన్

కేజేతుమత్యజస్నిహం రాజసు ద్వాదశస్వపి । జిగీషురేకో దినకృదాదిత్యేష్వివ కల్పతే ॥౮౧॥ బుద్ధిశస్త్రః ప్రకృత్యంగో ఘనసంవృతికంచుకః । చారేక్షణో దూతము

హంతి విశేషణసామర్థ్యాత్ సముద్ఘటనమూహాపోహాదాంతరన్యాసః ॥ ౮౦ ॥—॥ ఏవం ప్రజ్ఞాయా అవశ్యకర్తవ్యత్వముక్త్వా అథోత్సాహస్యాప్యవశ్యకర్తవ్యత్వమాహ ॥ ఉదేతీతి ॥ జేతుమిచ్ఛతి జిగీషుః ఏక ఏవ ద్వాదశస్వపి రాజసు మధ్యే ద్వాదశస్వాదిత్యేషు దినకృత్ప్రకాశకత్వాత్ప్రధానోఽమాణః ఆదిత్యః స ఇవ ఉత్సాహమప్యజస్రం ప్రయుంజాన ఏవ సమ్యగుదయం ప్రాప్నోతీతి భావః ఉదయం కల్పతే ఉదయమాప్నోతి ఉత్సాహశక్తిరేవ ప్రభుశక్తేరపి మూలమిత్యర్థః, నానాలింగత్వాద్భూతానాం నానాసంఖ్యత్వమితి ప్రతిపత్తిమాసమాదిత్యభేదాద్ద్వాదశత్వం తచ్చైస్త్వేవ ద్వాదశాత్మత్వం ॥ ౫ ॥ ద్వాదశాత్మా దివాకర ఇత్యభిధానాత్ తే చాన్యత్ర యమః పురాణోక్తా ద్రష్టవ్యాః రాజానస్తు ॥ అరిమిత్రమరేర్మిత్రం మిత్రమిత్రమతః పరమ్ । అథారిమిత్రమిత్రం చ విజిగీషోః పురస్సరాః పంచేతి శేషః ॥ పార్ష్ణిగ్రాహస్తతః పశ్చాదాక్రంద స్తదనంతరమ్ । ఆసారావనయోశ్చైవ విజిగీషోస్తు పృష్ఠతః ॥ పార్ష్ణిగ్రాహాసారాక్రందాసారాశ్చేత్యర్థః అత్ర చత్వార ఇతి శేషః ఏవం చ నవ భవంతి విజిగీషుర్దశమః ॥ అరేశ్చ విజిగీషోశ్చ మధ్యమో భూమ్యనంతరః । అనుగ్రహే సంహతయోః సమర్థో వ్యస్తయోర్వధే ॥ మండలాద్బహిరేతేషాముదాసీనో బలాధిక ఇతి ॥ మధ్యమోదాసీనాభ్యాం సహ ద్వాదశ వేదితవ్యాః ॥ పురాణోక్తపమా ॥ ౮౧ ॥—॥ ఉపాయమూర్తిత్వేన త్రి రాజానమప్రమాద్యేదిత్యుక్తం అప్రమాదప్రకారమాహ ॥ బుద్ధీతి ॥ బుద్ధిరేవ శస్త్రం యస్య సః బుద్ధిశస్త్రః అమోఘపాతిత్వాత్తస్యా ఇతి భావః ప్రకృతయః స్వామ్యమాత్యాది రాజ్యాంగాని ॥ ౫ ॥ రాజ్యాంగాని ప్రకృతయ ఇత్యమరః తా ఏవాంగాని గాత్రాణి యస్య సః, ప్రకృత్యంగః తద్వైకల్యే రాజ్ఞాం వైకల్యం స్యాదితి భావః ఘనా మర్మభేదా సంవృతిర్మంత్రగుప్తిరేవ కంచుకః కవచో యస్య స తథోక్తః మంత్రభేదే రాజ్యభేదాదితి భావః + చరతీతి చరః పదార్థవిత్, స ఏవ చారోఽగూఢపురుషః ప్రజ్ఞా ఏత ఏకార్థవాచ్యాః ॥ ౫ ॥ చారస్తు గూఢపురుష ఇత్యమరః. స ఏవ ఈక్షణం చక్షుర్యస్య సః చారేక్షణః అన్యథా స్వపరమండలవృత్తాంతాదర్శనాదంధస్యేవ పదే పదే నిపాత ఇతి భావః దూత ఏవ ముఖం వాగ్వ

ఖః పురుషః కోఽపి పార్థివః॥ ౮౨ ॥ తేజః క్షమా వా నైకాంతం కాలజ్ఞస్య మహీపతేః। నైకమోజః ప్రసాదో వా రసభావవిదః కవేః ॥ ౮౩ ॥ కృతాపచారోఽపి పరైరనావిష్కృతవిక్రియః। అసాధ్యః కురుతే కోపం ప్రాప్తే కాలే గదో యథా ॥ ౮౪ ॥ మృదువ్యవహితం తేజో భోక్తుమర్థాన్ ప్రకల్పతే। ప్రదీపః స్నేహమాదత్తే దశయాఽభ్యం

స్యసమాత్యముఖః ॥ ని ॥ స్యాత్సందేశహరో దూత ఇత్యమరః, అన్యథాఽమూకస్యైవ వాగ్వ్యవహారాసిద్ధౌ తత్సాధ్యసంధ్యాది కార్యప్రతిబంధస్స్యాదితి భావః। ఏవంభూతః పార్థివః కోఽపి పురుషః అన్య ఏవాయం లోకవిలక్షణః పుమానిత్యర్థః। అతో రాజ్ఞా సర్వదా బుద్ధ్యాదిసంపన్నేన భవితవ్యం। ఏతదేవాప్రమత్తత్వం అన్యథా స్వరూపహానిస్స్యాదితి భావః। అత్ర కోఽపీతి రాజ్ఞో లోకసంబంధే ప్యసంబంధోక్త్యా తద్రూపాతిశయోక్తిః సా చ బుద్ధిశస్త్ర ఇత్యాది రూపకనిరూప్యేతి తేన సహాంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౮౨ ॥—చతుర్థోపాయసాధ్య ఇత్యాదినా యత్ క్షాత్త్రమేవ కర్తవ్యమిత్యుక్తం తత్రోత్తరమాహ ॥ తేజ ఇతి ॥ కాలం జానాతీతి కాలజ్ఞః అస్యాయం కాల ఇతి విదుష ఇత్యర్థః। ఆతోఽనుపసర్గే క ఇతి కప్రత్యయః నత్వి గుపధే త్యాదినా కప్రత్యయః కవిధేస్సామాన్యకర్తోపపదస్యైవ బలవత్త్వ ఖ్యాపనాత్ తస్య మహీపతేః తేజః క్షాత్త్రమేవేతి వా క్షమైవేతి వా ఏకాంతో నియమో నాస్తి కింతు యథాకాలముభయమప్యాశ్రయణీయమిత్యర్థః తథాహి రసాన్ శృంగారాదీన్ భావాన్ నిర్వేదాదీంశ్చ వేత్తీతి తస్య రసభావవిదః, భావగ్రహణం సంపాతాయాతం కవేః కవయితుః ఏకం కేవలమోజః సమాసబాహుళ్యాదినా ప్రౌఢబంధత్వం వా ఏకః ప్రసాదః సుకుమారబంధత్వం వా న కింతు తత్తద్రసానుగుణ్యేన యథాయోగముభయమప్యుపాదేయం దృష్టాంతాలంకారః॥౮౩॥ యదుక్తం క్రియాసమభిహారేణ విరాధ్యంతం క్షమేత క ఇతి తత్రోత్తరమాహ ॥ కృతేతి ॥ పరైశ్శత్రుభిః కృతః అపచారః అపకారః అపథ్యం చ యస్య సః తథాప్యనావిష్కృతవిక్రియః అంతర్గూఢవికారః అత ఏవాసాధ్యః అప్రతిసమాధేయస్సన్ గదో యథా రోగ ఇవ॥ ఇవవద్వాయథాశబ్దా ఇతి దండీ॥ కాలే బలక్షయావసరే ప్రాప్తే సతి కోపం కురుతే ప్రకుప్యతీత్యర్థః తదుక్తం॥ వహేదమిత్రం స్కంధేన యావత్కాలవిపర్యయః। తమేవ చాగతే కాలే భింద్యాద్ఘటమివాశ్మనేతి॥ ౮౪॥—ఇత శ్శ్వాక్షంతవ్యమిత్యాహ ॥ మృద్వితి ॥ మృదునా వస్తునా వ్యవహిత్త

తరస్థయా ॥ ౮౫ ॥ నాలంబతే దైష్టికతాం న నిషీదతి పౌరుషే । శబ్దార్థౌ సత్క-
విరివ ద్వయం విద్వానపేక్షతే ॥ ౮౬ ॥ స్థాయినోఽర్థే ప్రవర్తంతే భావాస్సంచా

మంతర్నిహితం తేజః అర్థాంతరోపన్యాసః కల్పితే పృథగపి తథాహి ప్రదీపః అభ్యంత రస్థయా మధ్యస్థయా దశయా వర్త్యా స్నేహం తైలాదిక మాదత్తే, అన్యథాన్వయ మేవ నిర్వాపయాదితి। తతః సామాదిపూర్వక మేవ క్షాత్రం ఫలతీతి సర్వథాప్యతః క్షంతవ్యమితి భావః ॥ ని॥ దశా వర్త్యామవస్థాయాం స్నేహస్తైలాదికే రసఇతిచ విశ్వః, విశేషేణ సామాన్యసమర్థనాదర్థాంతరన్యాసః ॥౮౫॥ — తర్హి పౌరుషమేవ మాభూత్ నిత్యం క్షమమాణస్య దైవమేవ శ్రేయో విధాస్యతీత్యాశం క్యాహ ॥ నాలంబత ఇతి ॥ విద్వాన్ అభిజ్ఞః దిష్టమితి మతిరస్యేతి దైష్టికః దైవప్రమాణక ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ దైవం దిష్టం భాగధేయమిత్యమరః అస్తి నాస్తి దిష్టం మతిరితి తస్య భావం దైష్టికతాం తామేవ నాలంబతే న స్వీకరోతి(యు)స్య వినాశాది తి భావః తథా పౌరుషే కేవలం పురుషకారే ఉద్యమవాదిత్వాదత్యంతాయాసః న నిషీదతి న తిష్ఠతి దైవప్రాతికూల్యే తస్య వైఫల్యాదితి భావః కింతు సత్కవిః సమ్యక్కవయి తా శబ్దార్థావివ తయోః కావ్యశరీరత్వాదితి భావః యథాహ వామనః + అదో షౌ సగుణౌ సాలంకారౌ శబ్దార్థౌ కావ్యమితి ద్వయం దైవం పౌరుషం చాపేక్ష తే అతః పౌరుషమప్యావశ్యక మేవ కింతు నాలంబతే న్యూన ఇత్యర్థః పౌరుషాదృ ష్టయోః పరస్పరసాపేక్షత్వాదితి భావః ఉపమాలంకారః ॥౮౬॥ — అథ శక్తేః ఫలమాహ ॥ స్థాయిన ఇతి ॥ రస్యతే స్వాద్యత ఇతి రసః శృంగారాదిః ॥ రసతేస్స్వా దనార్థత్వాద్రస్యంత ఇతి తే రసా ఇతి నిర్వచనాత్, తస్య రసస్య సిద్ధయే స్థాయినః స్థాయిభావస్య రత్యాదేః ॥ రతిర్హాసశ్చ శోకశ్చ క్రోధోత్సాహౌ భయం తథా । జుగుప్సా విస్మయశ్చేమాః స్థాయిభావాః ప్రకీర్తితా ఇతి వచనాత్ తస్యైకస్యై వార్థే (స్వాదు) స్థాయి) భావరూపే ప్రయోజనే భూయాంసః సంచారిణః వ్యభిచారిణః భావాః నిర్వేదాదయః విభావాదీనామప్యుపలక్షణమేతత్, య థా ప్రవర్తంతే తదుక్తం ॥ విభావైరనుభావైశ్చ సాత్త్వికైర్వ్యభిచారిభిః । ఆ నీయమానస్స్వాదుత్వం స్థాయీభావో రసస్స్మృత ఇతి తథా స్థాయినః స్థిరస్యోత్సాహ స్యాంగాంగిభావం ప్రతీక్షమాణస్యేత్యర్థః తస్యైకస్య నేతుః విజిగీషోర్నాయకస్య అ ర్థే ప్రయోజనే, భూయాంసో మహీభృతో రాజానః ప్రవర్తంతే స్వయమేవ ప్రో

రిణో యథా । రసస్యైకస్య భూయాంస స్తథా నేతుర్మహీభృతః ॥ ౮౭ ॥ తంత్రావాపవిదా యోగై ర్మండలాన్యధితిష్ఠతా । సునిగ్రహా నరేంద్రేణ ఫణీంద్రా ఇవ శత్రవః ॥ ౮౮ ॥ కరప్రచేయాముత్తుంగః ప్రభుశక్తిం ప్రథీయసీమ్ । ప్రజ్ఞాబలబృహన్మూలః ఫలత్యుత్సాహపాదపః ॥ ౮౯ ॥ అనల్పత్వాత్ప్రధానత్వా ద్వంశ

స్య కావ్యం సాధయంతీత్యర్థః, అతఃక్షంతవ్యమితిభావః కేచిత్తు భావశబ్దస్యాపి రసపరత్వమాశ్రిత్య యథా సంచారిణః ప్రసంగాదాగంతుకాః, అన్యే రసాః స్థాయినః స్థిరస్యైకస్య ముఖ్యస్య రసస్యార్థే ప్రవర్తంతే యథా స్మిన్నేవ కావ్యే వీరస్య శృంగారాదయ ఇతి వ్యాచక్షతే ఉపమాలంకారః ॥౮౭॥— శాంతిపక్షమేవ గుణాంతరమాహ ॥ తంత్రేతి ॥ తంత్రావాపౌ స్వపరరాష్ట్రచింతే అన్యత్ర తంత్రం శాస్త్రం ఆవాపమౌషధప్రయోగంచ వేత్తియస్తేనతంత్రావాపవిదా ॥ని॥ తంత్రంస్వరాష్ట్రచింతాయామావాపఃపరచింతనం॥శాస్త్రౌషధాంతముఖ్యేషుతంత్రమితి వైజయంతీ, యోగైస్సామాద్యుపాయైః - అన్యత్ర దేవతాధ్యానైశ్చ ॥ని॥యోగస్సన్నహనోపాయ ధ్యానసంగతియుక్తిష్విత్యమరః ॥ మండలానిస్వపరరాష్ట్రాణి, మహేంద్రాదిదేవతాయతనానిచ, అధితిష్ఠతాఆక్రమతా నరేంద్రేణ రాజ్ఞా విషవైద్యేనచ ॥ని॥ నరేంద్రౌ వార్తికే రాజ్ఞి విషవైద్యేచకథ్యతఇతివిశ్వః । శత్రవఃఫణీంద్రాఇవ సునిగ్రహాః సుఖననిగ్రాహ్యాః విషవక్రకృతావక్రకృతవిషయశ్లేషః ఉపమైవేతి కేచిత్ ॥౮౮॥— ప్రజ్ఞోత్సాహవతః స్వామిత్వమత్రైతావేవ ప్రభుశక్తెర్మూలమిత్యుక్తం తదేవవ్యనక్తి ॥ కరేతి ॥ ఉత్తుంగో మహాన్నతః ప్రజ్ఞాబలంమంత్రశక్తిరేవ బృహత్ప్రధానంమూలంయస్యసః ఉత్సాహఏవ పాదపః కరేణ బలినా ప్రచేయాంవర్ధనీయాం హస్తగ్రాహ్యాంచ ॥ని॥ బలిహస్తాంశవఃకరాఇత్యమరః ప్రథీయసీంపృథుతరాం + రఘుతో హలాదేర్లఘోరితి రేఫాదేశః ప్రభుశక్తిం తేజోవిశేషం॥ని॥ సప్రతాపః ప్రభావశ్చ యత్తేజఃకోశదండజ మిత్యమరః ఫలతిప్రసూతఇత్యర్థః ఫలనిష్పత్తౌ మంత్రపూర్వకఏవోత్సాహస్సమర్థః ఫలతి విపరీతస్తు ఛిన్నమూలోవృక్షఇవ శుష్యతీతిభావః॥రూపకాలంకారః ॥౮౯॥— విమృశ్యకారిణస్తువిశ్వమపివిధేయంస్యాదితిత్రిమేణాహ ॥ అనల్పత్వాదితి॥అనల్పత్వాత్ప్రజ్ఞోత్సాహాధికత్వాత్, అతిపక్షప్రధానత్వాత్ మండలనాయకత్వాత్ అన్యత్ర అనల్పత్వాత్ ఉచ్చైస్స్వరత్వాత్,

స్స్వపేత రేస్స్వరాః । విజిగీషోర్నృపతేర్యద్వత్ ప్రియాంతిపరివారతామ్ ॥ ౯౦ ॥ అ

ప్యనారభమాణస్య విభోరుత్పాదితాః పరైః । వ్రజంతి గుణతామాకాశస్య శబ్దా ఇవ వి

హాయసః ॥ ౯౧ ॥ యాతవ్యపార్ష్ణిగ్రాహాది మాలాయామపి భూపతేః । ఏకార్థ

ప్రయోగబహులత్వాత్ ప్రధానత్వాత్ సాంగస్య స్వరత్వాత్ అంశస్య అంశస్వర

స్య వాదిస్వరస్యేత్యర్థః ॥ యోరక్తివ్యంజకో గేయే యస్సంవాద్యనువాదినౌ ॥

అమాత్యౌ బహుళో యస్మాద్రాగో మంద్రస్థాయినః ॥ యస్య వర్ణో యస్య సంవాదీ

చానువాదీ స్వరోఽపరః । న్యాసోపన్యాసవిన్యాస సన్న్యాసగ్రహతాం గతః ॥

ప్రయోగే బహుళస్స స్యాద్వాదీ త్వంశో యోగ్యతాదరాదితి రక్త్యైక రేభి ధానాత్ ।

ఇతరే స్వరాః షడ్జాదయః యథా విజిగీషోర్మ్యామకస్య నృపతేర్మధ్యమండల

వర్తినో రాజానః పరివారతాం శేషతాం ప్రియాంతి తత్కార్యసాధయంతీ

త్యర్థః తస్మాద్విషయస్యైక దేశత్వమితి తాత్పర్యార్థః అంశస్వరలక్షణం చ రక్త్యై

కరసవదయోరక్తిత్వాదినోక్తమేవ నిష్కృష్యోక్తం బహుళత్వం ప్రయోగేషు వి

శేషవ్యాపకత్వమంశలక్షణమితి శేషశేషిభావస్త్వేషాం తత్తైర్విశేషలక్షణో

క్తిపూర్వకం స్ఫుటీకృతః ॥ చతుర్విధాస్స్వరా వాదీ సంవాదీ చ వివాద్యపి । అ

నువాదీ చ వాదీ తు ప్రయోగే బహుళస్స్వరః ॥ శ్రుతయో ద్వాదశాష్టౌ వా యయోరం

తరగోచరాః । మిథస్సంవాదినౌ తౌ స్తాం నిధానస్య వివాదినౌ ॥ విధయోరేవవా

స్యాతాం తౌ తయోర్వా నిధానపి ॥ శేషాణామనువాదిత్వం వాదీ రాజాత్ర గీయతే

సంవాదీత్వనుసారిత్వాదస్యామాత్యో విధీయతే । వివాదీ విపరీతత్వాద్ధీరైరుక్తోరి

పూపమః । నృపామాత్యానుసారిత్వాదనువాదీ తు భృత్యవదితి ॥౯౦॥— అపీతి ॥

అనారభమాణస్య స్వయమకించిత్కుర్వాణస్యాపి విభోః ప్రభోర్వ్యాపకస్య చ

పరైరన్యైర్నృపతిభిః శంఖభేర్యాదిభిశ్చ ఉత్పాదితాస్సంపాదితాః జనితాశ్చా

ర్థాః ప్రయోజనాని విహాయసః ఆకాశస్య శబ్దా ఇవ గుణతాం శేషతాం కారణా

ముక్తగుణత్వం చ వ్రజంతి ప్రయాంతి శక్తో హి రాజా స్వయముదాసీన ఏవ ఆకాశ

వత్ స్వమహిమ్నైవ కార్యదేశం వ్యాప్నువన్ శబ్దాదీనివ సర్వాన్ధనాదీన్ స్వకీ

యతాం నయతీత్యర్థః ॥ని॥ గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాదిజ్యేంద్రియాముఖ్యతంతుష్వితి

వైజయంతీ ॥౯౧॥— యాతవ్యేతి ॥ ఏకార్థః ఏకప్రయోజనం సఏవ తంతుస్సూ

త్రం తత్ప్రోతాయాం స్యూతాయాం ఏకామిషాభిలాషిణ్యామిత్యర్థః ॥ ప్రష్ఠా

తంతుప్రోతాయాం నాయకో నాయకాయతే ॥ ౯౨॥ షాడ్గుణ్యముపయుంజీత శక్త్యపేక్షో రసాయనమ్ । భవంత్యస్యైవమంగాని స్థాస్నూని బలవంతి చ ॥ ౯౩॥ స్థానే శమవతాం శక్త్యా వ్యాయామే వృద్ధిరంగినామ్ । అయథాబలమారంభో ని

ర్వాద్వేషః కర్ణిక్తః వదిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం యాతవ్యాభిషేణయి తవ్యోఽరిః పార్ష్ణిం గృహ్ణాతీతి పార్ష్ణిగ్రాహః స్పృష్టానుధావీ+కర్ణ్యాణ్ తా వాదీయేషాం తే పూర్వోక్తాః పఙ్క్తిశః స్థితాః తఏవ మాలా రత్నమాలికా తస్యా మధికద్యుతిః మహాతేజాః నాయకః శక్తిసంపన్నో జిగీషుః నాయకాయతే మ ధ్యమణిరివాచరతి స్వయమేవ సర్వోత్కర్షేణ వర్తత ఇత్యర్థః తస్మాద్విమృ శ్యకర్తవ్య మిత్యర్థః ॥ని॥ నాయకో నేతరి శ్రేష్ఠే హారమధ్యమణావపీతి విశ్వః + ఉపమానాదాచార ఇతి క్యఙ్ * అకృత్సార్వధాతుకయోరితి దీర్ఘః నాయకా యత ఇత్యుపమా॥అన్యథా అసమాసనిరోధాత్ ఏకార్థతంత్వివ్యత్రికురూపకం అధిష్ఠానవిరోధానే నారోప్యమాణ తంతుత్వస్యైవ ఉద్భటత్వాత్ప్రతీత్యాసి ద్ధేస్తదేవయుక్తం తద్బలాత్పార్ష్ణిగ్రాహాదిమాలాయామిత్యత్రాపి రూపకమే వ తదనుప్రాణితాచేయముపమేత్యంగాంగిభావేన సంకరః ॥౯౨॥ — అథ విమృ శ్యకరణప్రకారమాహ ॥ షాడ్గుణ్యమితి ॥ శక్తిం ప్రభావాదిత్రయం బలం చా పేక్షత ఇతి శక్త్యపేక్షః స్నా+ పచాద్యచ్ ॥ ని ॥ శక్తిర్బలే ప్రభావాదావితి విశ్వః షడ్గుణాః షాడ్గుణ్యం సంధివిగ్రహాదిషట్కం+చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్స్వా ర్థేష్యఞ్ప్రత్యయః తదేవ రసాయనమౌషధవిశేషం ఉపయుంజీత సేవేత ॥ని॥ రసాయనం విహంగేపి జరావ్యాధిభిదౌషధ ఇతి విశ్వః * యజ్జరావ్యాధివిధ్వం స భేషజం తద్రసాయనమితి వాహటః ఏవం సత్యస్యోపయోక్తు రంగాని స్వామ్యాదీ ని స్వామిజనపదామాత్యాః కోశదుర్గం బలం సుహృత్ రాజ్యాంగ సప్తప్రకృత్యం గం నీతిజ్ఞాస్సంప్రచక్షతే ఇతి ॥ గాత్రాణి చ స్థాస్నూని స్థిరాణి కార్యాంతరక్ష మాణీత్యర్థః +గ్లాజిస్థశ్చ గ్స్నురితి గ్స్నుప్రత్యయః బలవంతి చ పరపీడనక్షమా ణి చ భవంతి శ్లిష్టపరంపరితరూపకమ్ ॥ ౯౩॥— స్థాన ఇతి ॥ కించ స్థానే అశక్యవి షయే శమవతాం క్షమావతాం అంగినాం సప్తాంగినాం రాజ్ఞాం శరీరిణాం చ।శక్త్యా ప్రభావాద్యనుసారేణ బలానుసారేణ చ వ్యాయామే వ్యాపారే షాడ్గుణ్యప్రయో గే గమనాదౌ చ సతీత్యర్థః వృద్ధిరుపచయో రాజ్యస్య శరీరస్య చేతి భావః విపక్షైర్బా

దానం క్షయమసంపదః ॥ ౮౪ ॥ ఉదాసీనారిమిత్రాదీనాం భవాంస్తుపనమంస్తమా ।
నిహంత్యరీనేకపదే య ఉదాత్తస్స్వరానివ ॥ ౮౫ ॥ మా వేది యదసావేకో జేతవ్య
శ్చేదిరాడితి । రాజయక్ష్మేవ రోగాణాం సమూహస్స మహీభృతామ్ ॥ ౮౬ ॥ సం
పాదితఫలస్తేన సపక్షః పరభేదకః । కార్ముకేనేవ గుణినా బాణస్సంధానమేష్యతి ॥

ధకమాహ అయథాబలం శక్త్యతిక్రమేణ + యథాసామర్థ్యమిత్యవ్యయీభావే
నఞ్సమాసః ॥ ఆరంభో-వ్యాయామః, క్షయసంపదోత్యంతహానిర్నిదానం-ఆ
దికారణం, అంగినామితిభావః, తస్మాత్ సాకమకస్మాచ్చే ద్వ్యాప్త్యందనమశ్రేయ
స్కరమితిభావః, అత్ర విశేషస్యాపి శ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలో వస్తునా వస్తు
ధ్వనిః, తతో ద్వయోరనారంభ ఏవ శ్రేయస్కరమిత్యగమ్యత ఇతిసంక్షేపః ॥ ౮౪ ॥—
ఫలితమాహ ॥ ఉదితి ॥ తత్రస్థానన్యాయ్యార్థస్య కార్యత్వాచ్చేదీనామీశితారం
తం శిశుపాలం భవాన్ స్థానమంత్ర-నాశయన్నస్య + మన్యకర్మణ్యజేలుఙ్ అను
దాత్తత్వాన్నేడాగమః, కుతః యశ్శ్రేష్ఠదృశో దాత్తస్సన్నదాత్తఇతి శిష్టోదా
త్తః స్వరాన్ పరిశిష్టాన్ స్వరితాదీని వారీనేకపదే ఏకస్మిన్ పదన్యాసే, స
మిలతలక్షణావ నిహంతి-హాన్మి, నీచైః కరోతి చ అతిమాత్రత్వాత్ + అనుదా
త్తం పదమేకవర్జమితి పరిభాషాబలాచ్చేతి భావః ॥ ని ॥ పదం స్థానే విభక్త్యన్తే
శబ్దే వాక్యే త్రకవస్తుని । త్రాణపాదవిహ్నైష్వితి హేమచంద్రః ॥ ౮౫—
నచాయమేకాకీ శిశుపాలః కిం కరిష్యతీతి మంతవ్యమిత్యాహ ॥ మావేదీతి ॥
సోచేదిరాట్ ఏకస్ ఏకాకీ అతో జేతవ్యః సుజయ్య ఇతిమావేది-మాజ్ఞాయి + వె
త్తేః కర్మణి మాఙ్లుఙ్, యద్యస్మాత్ చేదిరాట్ రాజ్ఞశ్చేదస్య యక్ష్మా రాజా సా య
క్ష్మేతివా రాజయక్ష్మా-క్షయరోగః, రోగాణామివ మహీభృతాం సమూహః స
మష్టిరూపః యథాహ వాగ్భటః ॥ అనేకరోగానుగతో బహురోగపురోగమః ।
రాజయక్ష్మా క్షయశ్శోషో రోగరాడితిచ స్మృతః ॥ నక్షత్రాణాం ద్విజానాంచ రా
జాభూద్యదయం పురా । యచ్చ రాజా చ యక్ష్మా చ రాజయక్ష్మా తతో మత ఇతి ॥ అ
తో మహాజనాయత్తత్వాద్ భావః ॥ ఏతేన చిరస్థాయిత్వేన యస్య సుదమో దమఘోష జ ఇతి
నా వాస్త్యర్థోఽనిరస్తః ॥ ౮౬ ॥ — అథాస్యసర్వరాజసమష్టితామేవ ద్వాస్థాన్య
మావష్టే ॥ సంపాదితేతి ॥ సంపాదితం ఫలం లాభః శరాగ్రంచ యస్య సః ॥ని॥
ఫలం లాభే శరాగ్రేయో రితిశాశ్వతః ॥ సపక్షః సమృహృత్ కంకాదిపత్రయుతశ్చ ॥

యేచాన్యేకాలయవనశాల్వరుక్మిద్రుమాదయః । తమస్స్వభావాస్తేప్యేనం ప్ర దోషమనుయాయినః ॥ ౯౮ ॥ ఉపజాపఃకృతస్తేన తానాకోపవతస్త్వయి । ఆ శుదీపయితాల్పోపిసాగ్నీనేధానివానిలః ॥ ౯౯ ॥ బృహత్సహాయఃకార్యాంతం క్షోదీయానపిగచ్ఛతి । సంభూయాంభోధిమభ్యేతి మహానద్యానగాపగా ॥౧౦౦

రేషాం భేదకస్సత్వవిదారణః, బాణో-బాణాసురస్సరశ్చ, గుణినా-శౌర్యాది గుణవతా, అధిజ్యేనచ తేనచైద్యేన కర్తృణాప్రభవతీతికార్ముకం + కర్తృణఉకఞ్ తేనైవ సంధానం సంధిమేష్యతి అత్రానైకాకీభావః,అత్రాప్యుపమాశ్లేషావా ఘతభేదాత్ ॥ ౯౭ ॥—యేచేతి ॥ కించ అన్యే కాలయవనసాల్వరుక్మిద్రుమా దయో యేరాజానః తమస్స్వభావాస్తమోగుణాత్మకాః అతఏవతేపిప్రదోషం ప్రకృష్టదోషం, తామసమేవైనంచైద్యం అనుయాయినః-అనుయాస్యంతః, సా దృశ్యాదితిభావః + భవిష్యతిగమ్యాదయఇతిణినిః భవిష్యదర్థే, అకేనోర్భ విష్యదాధమర్ణ్యయోరితిషష్ఠీప్రతిషేధాద్ద్వితీయా॥యథా ధ్వాంతంరజనీము ఖమనుయాతి తద్వదితివస్తునాలంకారధ్వని[illegible]ని ॥ రాహౌధ్వాంతేగుణౌ తమఇ త్యమరః ॥ ప్రదోషోరజనీముఖమితివైజయంతీ ॥ ౯౮ ॥—నను బాణా దయోస్మాభిరివానీం కృతసంధానాః నవిరాధ్యంతీత్యత్రాహ ॥ ఉపేతి ॥ తేన చైద్యేన కృతఃఅల్పోప్యుపజాపోభేదః ॥ని॥ భేదోపజాపావుపధేత్యమరః॥ త్వ యి ఆకోపవతః-ప్రకోపవతస్తాన్ బాణాదీన్, అనిలః సాగ్నీనేధానింధనానీవ ॥ ని ॥ కాష్ఠందార్వింధనంత్వేధఇధ్మమేధస్సమిత్ స్త్రియామిత్యమరః ॥ ఆశుదీప యితా సద్యః ప్రజ్వాలయిష్యతి + దీపేర్ణ్యంతాల్లుట్,అంతర్భావితార్థః మహా తాఅపి సతిరంధ్రే సద్యోభేద్యాః ప్రభవిష్యంతీతిభావః ఉపమా ॥ ౯౯ ॥—బృహదితి॥ బృహత్సహాయో-మహాసహాయవాన్, క్షోదీయాన్-క్షుద్రతరోపి+ స్థూలదూ రేత్యాదినాయణాదిపరలోపః, పూర్వగుణశ్చ కార్యస్యాంతంపారంగచ్ఛతి తథా హి అపాంసమూహఃఆపం + తస్యసమూహఇత్యణ్ తేనగచ్ఛతీత్యాపగా నగా పగా-గిరినదీ, మహానద్యా-గంగాదికయా, సంభూయ మిళిత్వా, అంభోధిమ భ్యేతి క్షుద్రోప్యేవం తాదృక్షహాయైశ్చైద్యస్తు కిముపక్తవ్యఇత్యపిశబ్దార్థః, విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః ॥ ౧౦౦ ॥—కించ నకేవ

తస్యమిత్రాణ్యమిత్రాస్తేయేచయేచోభయేనృపాః । అభియుక్తంత్వయైనంతేగం
తారస్త్వామతో౽పరే ॥ ౧౧౧ ॥ మఖవిఘ్నాయసకలమిత్థముత్థాప్య రాజకమ్ ।
హన్తజాతమజాతారేఃప్రథమేనత్వయారిణా ॥ ౧౧౨ ॥ సంభావ్యత్వామతిభర
క్షమస్కన్ధంసబాన్ధవః । సహాయమధ్వరధురాంధర్మరాజో వివక్షతే ॥౧౧౩॥
మహాత్మానో౽నుగృహ్ణన్తిభజమానాన్రిపూనపి । సపత్నీఃప్రాపయన్త్యబ్ధిం సిన్ధ

లం శత్రోరసాధ్యత్వం మిత్రవిరోధశ్చైకో౽నర్థ ఇత్యాహ ॥ తస్యేతి ॥ యేచత
స్యచైద్యస్య మిత్రాణి నృపాః యేచ తే తవామిత్రాఃనృపాః యే ఉభయేరాజా
నః త్వయాభియుక్తం అభియాతమేనంచైద్యం గన్తారో గమిష్యన్తి+ గమేః
కర్తరిలుట్, అతో౽పరే ఉభయవ్యతిరిక్తాః, యే తవ మిత్రాణి తస్యామిత్రా
శ్చేత్యర్థః త్వాం గన్తారః ॥ ౧౧౧ ॥—తతఃకిమతఆహ ॥ మఖేతి । ఇత్థమనేన
ప్రకారేణ + ఇదమస్థముః ఇతి థముప్రత్యయః, మఖస్యవిఘ్నాయ-విఘాతాయ,
సకలంరాజకం-రాజసమూహం + గోత్రోక్షేత్యాదినావుఞ్, ఉత్థాప్య-క్షోభ
యిత్వా, హన్తేతిఖేదే, అజాతారేః-అజాతశత్రోః, యుధిష్ఠిరస్య త్వయాప్రథ
మేనారిణా, జాతమజని + నపుంసకేభావేక్తః । ౧౧౨ ।—అస్తుసో౽పిశత్రుః కో
దోష స్తత్రాహ । సంభావ్యేతి । బన్ధురేవబాన్ధవస్సధర్మరాజఃఅతిభరస్యక్షమః
సమర్థస్స్కన్ధోయస్యతం సమర్థస్కన్ధమిత్యర్థః, త్వాంసహాయంసంభా
వ్య అభిసంధాయ, అధ్వరస్యధురంఅధ్వరధురాం+ ఋక్పూరిత్యాదినాసమాసా
న్తో ప్రత్యయః, సమాసాన్తానాం ప్రకృతిలిఙ్గత్వాత్తత్పురుషే పరవల్లిఙ్గత్వే
టాప్, వివక్షతే-వోఢుమిచ్ఛతి + వహతేస్సనిటస్సన్తాల్లట్, తథాపి వి
రోధే విశ్వాసఘాతో బన్ధుద్రోహశ్చస్యాతామితిభావః, విశేషణసామ్యాదప్ర
స్తుతయాగస్యప్రతీతేస్సమాసోక్తిః ॥ ౧౧౩ ॥— నను ప్రతిశ్రుత్యాకరణే దో
షః ప్రాగేవపరిహారేకో దోష స్తత్రాహ ॥ మహాత్మానఇతి ॥ మహాత్మానఃభజమా
నాన్ శరణాగతాన్ రిపూనపి అనుగృహ్ణన్తి నిమిత్తబన్ధూనితిభావఃఅత్రార్థాన్
తరంన్యస్యతి, సిన్ధవో మహానద్యః సమానః ఏకః పతిర్యాసాంతాస్సపత్నీః +
నిత్యం సపత్న్యాదిష్వితిఙీప్నకారశ్చ, నగనిమ్నగాః-గిరినిర్ఝరిణీః, అబ్ధిం
ప్రాపయన్తి స్వసౌభాగ్యం తాభ్యః ప్రయచ్ఛన్తీత్యర్థః అతఃపరిహారో౽ప్యన
ర్హఇతిభావః ॥ ౧౧౪ ॥— ఇతో౽పి సంప్రత్యుపేక్ష్యాపి పశ్చాత్ప్రార్థనయా

వానగనిమ్నగాః ॥ ౧౦౪ ॥ చిరాదపి బలాత్కారో బలినస్సిద్ధయేరిషు । ఛందా
నువృత్తిదుస్సాధాస్సుహృదో విమనీకృతాః ॥ ౧౦౫ ॥ మన్యసేరిపవశ్శ్రేయాన్
ప్రీతయే నాకినామితి । పురోడాశభుజామిష్టమిష్టంకర్తుమలంతరామ్ ॥ ౧౦౬ ॥
అమృతంనామయత్సంతో మంత్రజిహ్వేషుజుహ్వతి । శోభైవమందరక్షుబ్ధక్షుభి

పాథఃమావర్జయామేత్యత్రాహ ॥ చిరాదితి ॥ బలినస్స్వయంప్రబలస్య అరి
షువిషయే బలాత్కారః-బలాత్కారేణదండః చిరాచ్చిరకాలేనాపి సద్యోఽ
భూదితిభావః, సిద్ధయేనన-వదత్వసిద్ధయే, భవతీతిశేషః,అవిమనసోవిమనసస్సం
పద్యమానాః కృతాఃవిమనీకృతాః, వైమనస్యంప్రాపితాఇత్యర్థః + అభూతతద్భావ
శ్చక్షుశ్చేతోరహోరజసాంలోపశ్చేతి చ్విప్రత్యయసలోపౌ, అస్య చాప్యపీతికా
రః, శోభనంహృదయంయేషాంతేసుహృదోమిత్రాణి, సుహృద్దుర్హృదౌ మి
త్రామిత్రయోరితినిపాతః, ఛందస్యాభిప్రాయస్య అనువృత్త్యానువర్తనేనా
పి దుస్సాధాః ఆవర్జయితుమశక్యాఇత్యర్థః ॥ ని ॥ ఛందోభిప్రాయఇచ్ఛందఅతి
యఇత్యమరః ॥ తస్మాత్తదానీం దండేనాపి వశగోభవతి మిత్రంతువైమనస్యేసతిన
సామ్నాపీత్యర్థః ॥ ౧౦౫ ॥—ననుసుహృత్కార్యాత్స్వకార్యంబలీయఇత్య
త్రాహ ॥ మన్యసఇతి ॥ నాకినాం-దేవానాం. ప్రీతయే అరివధః శ్రేయాన్ప్ర
శస్యతరః + ప్రశస్యస్యశ్రఇతిశ్రాదేశః, ఇతిమన్యసే తర్హీత్యర్థఃపురోడాశభుజాం
హవిర్భుజాం, అతఏవ నాకినామిష్టం ఈప్సితంకర్తుం + ఇష్టంకర్తుమితి కః, ఇష్టం
ఇష్టిర్యాగఇతియావత్ + యజెర్భావేక్తః, వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం,
అలంతరామతిపర్యాప్తం + కిమేత్తిఙవ్యయఘాదామిత్యామ్ప్రత్యయః, శత్రు
వధాదపి ప్రియకరోయాగఏవ నాకినాం భుక్త్వాపి శత్రువధస్య సుకరత్వాదితి
భావః ॥ ౧౦౬ ॥—తథాప్యమృతాశినాం తేషాం కిమేభిః ఓష్టభక్షణప్రలోభ
నైరతఆహ ॥ అమృతమితి ॥ అమృతంనామ సంతోవిద్వాంసః, మంత్రాఏవ
జిహ్వాయేషాంతేషుమంత్రజిహ్వేషు వహ్నిషు ॥ ని ॥ మంత్రజిహ్వస్సప్తజిహ్వః
స్సగ్నిర్హవ్యవాహనఇతివైజయంతీ ॥ యత్పురోడాశాదికం జుహ్వతి తదే
వేతిశేషః, యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్, మందరఏవక్షుబ్ధోమంథదండః క్షుబ్ధ
స్వాంతేత్యాదినా అస్మిన్నర్థే నిపాతనాదనిట్త్వం, తేనక్షుభితస్య-మథితస్య
అంభోధేః వర్ణనా శోభైవ-అలంకారఏవ, అబ్ధిమథనేనామృతము త్పాదితమి

తామ్యోఖివర్ణనా ॥ ౧౦౭ ॥ సహిష్యే శతమాగాంసి సూనోస్త ఇతి యత్త్వయా।
ప్రతీక్ష్యం తత్ప్రతీక్ష్యాయై పితృష్వస్రే ప్రతిశ్రుతమ్॥ ౧౦౮ ॥ తీక్ష్ణా నారుంతుదా
బుద్ధిః కర్మ శాంతం ప్రతాపవత్ । నోపతాపి మనః సోష్మ వాగేకా వాగ్మినస్సతః ॥
స్వయంకృతప్రసాదస్య తస్యాహ్నో భానుమానివ । సమయావధిమప్రాప్య నాం

తియాత్, తత్కృతిమాత్రం అలోహాంత మేవాపృత మితివాక్యార్థ యోః
తువోతుమద్భావాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౧౦౭ —
యాత్రాయాః కశ్చిత్ప్రతిబంధోఽపి నాస్తీత్యాహ ॥ సహిష్య ఇతి ॥ ప్ర
తీక్ష్యాయై-పూజ్యాయై ॥ ని ॥ పూజ్యః ప్రతీక్ష్య ఇత్యమరః ॥ పితృష్వస్రే-పితృ
భగిన్యై + విభాషాస్వసృపత్యోరితి వికల్పాదలుక్, మాతృపితృభ్యాం స్వసేతి ష
త్వం, తే-తవ, సూనోశ్శతమాగాంసి-అపరాధాన్ ॥ ని ॥ ఆగోఽపరాధో మం
తుశ్చేత్యమరః ॥ సహిష్యే-సోఢాహేఽహమితి, యత్త్వయా ప్రతిశ్రుతం-ప్రతిజ్ఞాతం,
తత్ప్రతీక్ష్యం-ప్రతిపాలనీయం, అన్యథా మహాదోషస్స్మరణాదితి భావః ॥౧౦౮
సత్యమస్తి ప్రతిశ్రుతం కింతు తస్యాన్మస్సరాపోద్ధర్త్యా తదపి తన్నక్రమతి ఆహ ॥తీ
క్ష్ణేతి ॥ సతస్సత్పురుషస్య బుద్ధిస్తీక్ష్ణా నిశితా స్యాదితి సర్వత్ర ధ్యాహారః ॥ ఏవ
ముత్తరత్రాపి తథాప్యరుంతుదా తీక్ష్ణారుంతుదా శస్త్రవన్మర్మభేదినీ నభవేత్, అ
హింసనయైన పరపీడమేదిత్యర్థః, కర్మ వ్యాపారః ప్రతాపవత్ తైజస్విభయదం
స్యాత్, తథాపి శాంతంస్యాత్ నతు సింహాదివద్ధింస్రంభవేదిత్యర్థః, మనశ్చి
త్తం సోష్మ అభిమానోష్ణం స్యాత్, తథాప్యుపతాపయతీత్యుపతాపి అగ్న్యాది
వత్పరసంతాపి నస్యాత్ వాగ్మినో వక్తుః, సతో వాగేకా ఏకరూపా స్యాత్ వా
గ్మీ సత్యమేవ వదేదిత్యర్థః, అతస్సత్యసంధస్య ప్రతిశ్రుతార్థహానిరనర్హేతి
భావః, అత్ర ప్రకృతాయా వాచోఽప్రకృతానాం బుద్ధికర్మమనసాంచ తుల్యధర్మా
దౌపమ్యావగమాద్దీపకాలంకారః* ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాంతు సామర్థ్యేతు ల్య
ధర్మతః । ఔపమ్యం గమ్యతే యత్ర దీపకంతన్నిగద్యతఇతి లక్షణాత్ ॥ బుద్ధ్యా
దీనాం శస్త్రాదివ్యతిరేకశ్చ వ్యజ్యతే ॥ ౧౦౯ ॥— అశక్యశ్చాకాలే చైద్యవధ ఇ
త్యాహ ॥ స్వయమితి ॥ కించ అహ్నో భానుమానంశుమానివ, స్వయంకృతః ప్ర
సాదః-అనుగ్రహః, ప్రకాశశ్చ యస్య తస్య చైద్యస్యాంతాయ వధాయ సమయా
వధిం-నియతకాలావసానం, అప్రాప్య భవానపి నాలం-నశక్తః, తథాచ స్మృతా

తాయాలంభవానపి ॥ ౧౧౦ ॥ కృత్వాకృత్యవిదస్తీర్థేష్వంతఃప్రణిధయఃపదం।
విదాంకుర్వంతుమహాతప్రలంవిద్విషదంభసః ॥ ౧౧౧ ॥ అనుత్సూత్రపదన్యాసాస
ద్వృత్తిస్సన్నిబంధనా । శబ్దవిద్యేవనోభాతి రాజనీతిరపస్పశా ॥ ౧౧౨ ॥

పకీర్తి ర్నాస్యతిరంచిత్ఫలంస్యాదితిభావః ॥ ౧౧౦ ॥— లఘాక్కమయము పే
క్ష్యపివనేత్యాహ ॥ కృత్వేతి ॥ కింతు కృత్యవిదః-కార్యజ్ఞాః, విధిజ్ఞాశ్చ, ప్రణి
ధీయంతఇతిప్రణిధయోగూఢచారిణః ॥ ని ॥ ప్రణిధిగూఢపురుషఇతిహలాయు
ధః ॥ తరంత్యేభిరితితీర్థానిమంత్ర్యాద్యష్టాదశస్థానాని జలావతారాశ్చ ॥ ని ॥తీ
ర్థంజలావతారేవ మంత్ర్యాద్యష్టాదశస్వపి । పుణ్యక్షేత్రేతథాపాత్రఇతిహలా
యుధః ॥ తేష్వంతఃపదంస్థానం పాదప్రక్షేపంచకృత్వా మహాతో దురవగాహ
స్య పూజ్యస్యచ విద్విషత్ శత్రోరేవ అంభః తస్యతలంస్వరూపం ప్రమాణమి
తియావత్ ॥ని॥అథస్స్వరూపయోరస్త్రీతలమిత్యమరః॥విదాంకుర్వంతు విదన్తువి
దజ్ఞానేలోట్ + విదాంకుర్వంత్విత్యన్యతరస్యామితి వికల్పాదామ్ప్రత్యయ ని
పాతః ॥ అంభసఇవ శత్రోఃకృతతీర్థస్య సుప్రవేశత్వాత్,ప్రాగంతఃప్రవిశ్య
పరీక్ష్యఇత్యర్థః, శ్లిష్టపరంపరితరూపకాలంకారః ॥ ౧౧౧ ॥—ఆవశ్యకంచైత
దిత్యాహ ॥ అనుత్సూత్రేతి ॥ ఉత్సూత్రః-ఉచ్ఛాస్త్రః, నీతిశాస్త్రవిరుద్ధః,పద
న్యాసః ఏకపదప్రక్షేపోపి, స్వల్పవ్యవహారోపీతియావత్, సనాస్తియస్యాంసా
అనుత్సూత్రపదన్యాసా నీతిపూర్వకసర్వవ్యవహారేత్యర్థః, అన్యత్ర అనుత్సూ
త్రపదోసుత్స్పష్టసూత్రాక్షరః ఇష్టవ్యవసంఖ్యానైరపేక్ష్యేణసూత్రాక్షరైరేవ
స్వార్థప్రతిపాదకః న్యాసః వృత్తివ్యాఖ్యానగ్రంథవిశేషోయస్యాంసా తథో
క్తాంతియథాశక్తికల్పనయాశోభనావృత్తిఃభృత్యామాత్యాదీనామాజీవికాఅన్యత్ర
కాశికావృత్తిర్యస్యాంసా ॥ ని ॥ వృత్తిగ్రంథేచజీవనఇతివైజయంతీ ॥ సంతి
నిబంధనానిఅనుజీవ్యాదీనాం క్రియావసానేషు దత్తాని గోహిరణ్యాది శాశ్వతిక
పారితోషికదానానియస్యాంసా, ఏతచ్చ * దత్వాభూమింనిబంధంచేత్యేతద్వ
చనవ్యాఖ్యాయాం మితాక్షరాయాంద్రష్టవ్యం, అన్యత్ర సన్నిబంధనం భాష్య
గ్రంథోయస్యాంసా, ఏవంభూతాపి రాజనీతిః-రాజవృత్తిః, అపగతః స్పశశ్చా
రోయస్యాంసాఅపస్పశా ॥ ని ॥ అపసర్పశ్చరస్స్పశఇత్యమరః ॥ యథార్థవ
ర్ణనంతిజ్ఞస్స్పశోహారకఉచ్యతఇతిహలాయుధః ॥ అవిద్యమానః పస్పశః

అజ్ఞాతదోషైర్దోషజ్ఞైరుద్దూష్యోభయవేతనైః । భేద్యాః శత్రోరభివ్యక్తశాస
నైస్సామవాయికాః ॥ ౧౧౩ ॥ ఉపేయివాంసి కర్తారః పురీమాజాతశాత్రవీమ్ ।
రాజన్యకాన్యుపాయజ్ఞైరేకార్థాని చరైస్తవ ॥ ౧౧౪ ॥ సవిశేషం సుతే పాణ్డో

శాస్త్రారంభసమర్థకఉపోద్ఘాతగ్రన్థసన్దర్భో యస్యాం సా, అపస్పశా శబ్దవి
ద్యా వ్యాకరణవిద్యేవ సా నోభాతి-న శోభతే, తస్మాచ్చారప్రేషణమావశ్యకం
తదప్రహితస్య లఙ్ఘనప్రాయత్వాదితి భావః, అత్రాపస్పశేతి జతుకాష్ఠవచ్ఛబ్ద
యోరేవ శ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశ్లేషః, సద్వృత్తిస్సన్నిబన్ధనేత్యత్ర ఏకవృన్తగతఫల
ద్వయవదర్థయోరేవ శ్లిష్టత్వాదర్థశ్లేషః అనయోస్త్వేకత్ర పదన్యాసేత్యత్రోభ
యసంభవాదుభయశ్లేషః, శబ్దవిద్యేవేతి ప్రకృతోపమానాక్తైన, తయోస్సాపే
క్షత్వాత్సఙ్కరః ॥ ౧౧౨ ॥—న కేవలం చారముఖేన పరవృత్తాన్తజ్ఞానం అపితూ
పజాపకర్తృత్వమపీత్యాహ ॥ అజ్ఞాతేతి ॥ కిఞ్చ అజ్ఞాతదోషైః పరైరజ్ఞాతస్వమ
ర్మభిః దోషజ్ఞైః స్వయం పరమర్మజ్ఞైః అభివ్యక్తాని భేద్యస్యాగ్రే ప్రకటితా
ని శాసనాని, తదమాత్యాద్యవిశ్వాసకరాణి కూటలిఖితాని యేషాం తైః, ఉభయ
వేతనైః, ఉభయతో భేద్యే స్వామిని చ వేతనం భృతిర్యేషాం తైః ఉభయతోజీవి
కాగ్రాహిభిశ్చ, చైద్యనగరవాస్తవ్యైశ్చారైరిత్యర్థః ॥ వి ॥ భృతయో భర్మవేత
నమిత్యమరః । శత్రోస్సంబన్ధినః సమవాయం సమవయన్తీతి సామవాయికాః;
సంఘముఖ్యాస్సచివాదయః + సమవాయాన్ సమవైతీతి ఠక్, ఉద్దూష్యద్విషా
మేతే చ తవహస్తాః అస్మాభిరేవం లిఖితాః ... గృహీతా ఇత్యుపజాపైరుద్దూ
షయిత్వా భేద్యాః విఘటనీయాః సపత్నాత్ప్రత్యర్థినో గణీయాః ॥ ౧౧౩ ॥—॥
ఉపేయివాంసీతి ॥ కిఞ్చ ఉపాయజ్ఞైః కార్యసాధనకుశలైః, తవ తే చరన్తీతి
చరైర్గూఢచారిభిః పచాద్యచ్, ఏకార్థాని స్వయా సహైకప్రయోజనాని,
రాజన్యానాం సమూహాః రాజన్యకాని + గోత్రోక్షేత్యాదినా వుఞ్, అజాతశ
త్రోరియమాజాతశాత్రవీ పురీమిన్ద్రప్రస్థం ఉపేయివాంసి-ప్రాప్నువన్తి +ఉ
పేయివాననాశ్వాననూచానశ్చేతి క్వసుప్రత్యయాన్తో నిపాతః, కర్తారః కరిష్య
న్తే + కృఞః కర్మణి లుట్, ఇన్ద్రప్రస్థేన సాకం మహదాజకార్యం భవిష్యతీతి త
దధ్వరయాత్రావ్యాజేన సన్నద్ధైరాగన్తవ్యమితి గూఢం సన్దేశః తత్రాసర్వే
మేళయితవ్యా ఇత్యర్థః ॥ వి ॥ అజాతశత్రుస్స్యాద్ధర్మరాజో యుధిష్ఠిర ఇతి
హేమః ॥ ౧౧౪ ॥—నను తత్రాప్యవరకర్మణి కో యుద్ధావకాశ ఇత్యాశంక్య

క్తిం భవతి తన్వతి । వైరాయితారస్తరలాస్స్వయం మత్సరిణః పరే ॥ ౧౧౫ ॥
యదుహాత్ర విజిగీషోర్విపక్షమధ్యే సహసంవృద్ధియుజోఽపి భూభుజస్స్యుః । బలిపుష్టకు
లాదివాన్యపుష్టైః పృథగస్మాదచిరేణ భావితారః ॥ ౧౧౬ ॥ సహజచాపలదోష
సముద్ధతశ్చలితదుర్బలపక్షపరిగ్రహః । తవ దురాసదవీర్యవిభావసౌ శలభతాం ల
భతామసుహృద్గణః ॥ ౧౧౭ ॥ ఇతి విశకలితార్థామౌద్ధవీం వాచమేనామనుగతన

న మహత్ఫలమాపి జంసంభవతీత్యాహ ॥ సవిశేషమితి ॥ పాండోస్సుతే-యుధి
ష్ఠిరే, భవతి పూజ్యే త్వయి సవిశేషం యథా తథా, భక్తిం తన్వతి సతి తరలాశ్చ
పలాః మత్సరిణో ద్వేషవంతః, పరే శత్రవః, స్వయమేవ వైరాయితారో-వైరం
కర్తారః + శబ్దవైరకలహాభ్రకణ్వమేఘేభ్యః కరణ ఇతి క్యఙ్, తతః కర్తరి లు
ట్ ॥ ౧౧౫ ॥—కిం తేన సర్వే వైరాయిష్యంతే నేత్యాహ ॥ యదితి ॥ ఇహ వి
పక్షమధ్యే-శత్రుమధ్యే, సహసంవృద్ధియుజః చేద్యేన సహైక్యం గంతారోఽపి+
సత్త్వాద్విషత్యాదినాక్షిప్య, యే భూభుజో రాజానః, అత్ర విదః-స్వాభిజనవేదిన
స్స్యుః తైర్భూభృద్భిః బలిపుష్టకులాత్ కాకకులాత్ ॥ ని ॥ కాకే తు కరటారిష్టబలిపుష్ట స
కృత్ప్రజా ఇత్యమరః ॥ అన్యపుష్టైః పరభృతైరివ అచిరేణ సద్యోఽస్మాద్విపక్షమధ్యా
త్ + అన్యారాదిత్యనాదిస్వతంత్రస్వార్థపరత్వాత్పృథగాదియోగే పంచమీ పృ
థగ్భావితా-పృథగ్భవిష్యతి + భావే లుట్, చిణ్వదిట్ వృద్ధిః, తేష్వపి కేచిద
స్మాభిస్సంగమిష్యంతే ఇత్యర్థః, ఔపచ్ఛందసికం వృత్తమ్ ॥ ౧౧౬ ॥—అథ ఫ
లితం నిగమయన్నాశిషం ప్రయుంక్తే ॥ సహజేతి ॥ సహజం-స్వాభావికం చాప
లం దుర్వినీతత్వమనవస్థితత్వం చ ॥ ని ॥ చపలః పారదే శీఘ్రే దుర్వినీతేఽనవస్థిత ఇ
తి వైజయంతీ ॥ తేనైవ దోషేణ సముద్ధతో దృప్తః పక్షసహాయో గరుచ్చ ॥ ని ॥
పక్షః పార్శ్వగరుత్సాధ్యసహాయబలభిత్తిషు ఇతి వైజయంతీ ॥ చలితః అస్థిరః దు
ర్బలపక్షపరిగ్రహో యస్య సః అసుహృద్గణః-శత్రువర్గః, తవ దురాసదవీర్యవి
భావసౌ దుస్సహతేజోఽగ్నౌ ॥ ని ॥ వీర్యం తు శక్తిప్రభావౌ చ తేజస్సామర్థ్యయోరప
రీతి వివ్వః ॥ సూర్యవహ్నీ విభావసూ ఇత్యమరః ॥ శలభతాం-పతంగత్వం, భావే
తల్ ॥ ని ॥ సమౌ పతంగశలభావిత్యమరః ॥ లభతాం-గచ్ఛతు, రూపకాలంకా
రః ॥ ద్రుతవిలంబితం వృత్తమ్ ॥ ౧౧౭ ॥—ఇతీతి ॥ సహరిః ఇతీత్థం విశకలితా
ర్థాం-వివృతార్థాం, అనుగతనయమార్గాం-నీతిమార్గానుసారిణీం, దు

యమార్గామర్గళౌందర్య్నయస్య । జనితముదముదస్థాకుచ్చకైరుచ్ఛ్రితోర
స్థస్నలనియతనిషణ్ణశ్శుశ్రితాంశుశుశ్రివాగ్నః ॥ ౧౧౭ ॥ ****************

ఇమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే శ్రీపదాంకే
మంత్రవర్ణనంనామ ద్వితీయస్సర్గః

శ్రీ అథ తృతీయసర్గప్రారంభః శ్రీ

కౌబేరదిగ్భాగమపాస్యమార్గమాగస్త్యముష్ణాంశురివావతీర్ణః ।
అపేతయుద్ధాభినివేశసౌమ్యో హరిర్హరిప్రస్థమథప్రతస్థే ॥ ౧ ॥

ర్నియస్య బలభద్రాద్యుక్తస్యేత్యర్థః, అగ్గళౌం నివారయిత్రీమితి వైధర్మ్యే
ణరూపకాలంకారః ॥ ని ॥ తద్విష్కంభేర్గళోన నేత్యమరః ॥ అతఏవ జనితము
దం హరేఃకృతానందాం, ఉచ్ఛ్రితే-ఉన్నతే, ఉరస్థస్థలే నియతనిషణ్ణయా-నిత్య
విశ్రాంతయా, శ్రియా శ్రితాం నాన్యైరితి మంత్రగుప్తోక్తిః ఉద్ధవస్యేమా
మౌద్ధవీం ఏనాంపూర్వోక్తాం వాచం శుశ్రువాన్-శ్రుతవాన్ + భాషాయాం
సదవసశ్రువఇతిక్వసుప్రత్యయః, ఉచ్చైరేవోచ్చకైరున్నతస్సన్ + అవ్యయ
సర్వనామ్నామకచ్ ప్రాక్టేరిత్యకచ్ప్రత్యయః, ఉదస్థాత్ అసనాదుత్థితవాన్,
ఉదోనూర్ధ్వకర్మణీత్యస్య ప్రత్యుదాహరణమేతత్, రూపకానుప్రాసాలంకా
రా ॥ మాలినీవృత్తమ్ ॥ ౧౧౭ ॥ ************************

ఇతిశ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం శిశుపాలవధవ్యాఖ్యాయాం
సర్వంకషాఖ్యాయాం ద్వితీయస్సర్గః

కౌబేరేతి ॥ అథ ఉద్ధవవాక్యశ్రవణానంతరం, అపేతోయుద్ధే అభినివేశః,
ఆగ్రహోయస్యసః, శాంతక్రోధఇత్యర్థః, అతఏవసౌమ్యః ప్రసన్నః అతఏవ
కౌబేరీచసాదిక్చ తస్యాఃభాగః ఉత్తరాయణమిత్యర్థః + స్త్రియాఃపుంవది
త్యాదినాపుంవద్భావః తమపాస్య త్యక్త్వా- అగస్త్యస్యేయమాగస్త్యం మార్గ
మవతీర్ణః దక్షిణాయనంగతఇత్యర్థః, ఉష్ణాంశుస్సూర్యఇవస్థితః ఏతేనహరేః
క్రోధః కార్యవశాదాకాలమంతస్తంభితఃనత్వేకాంతనిర్గతఇతిసూచితం, హరిః

జగత్పవిత్రైరపితంనపాదైఃస్ప్రష్టుంజగత్పూజ్యమయుజ్యతార్హ ః। యతోబృహత్పార్వణచంద్రచారుతస్యాతపత్రంబిభరాంబభూవ ॥ ౨ ॥ మృణాళసూత్రామలమంతరేణ స్థితశ్చలచ్చామరయోర్ద్వయంసః। భేజేభితఃపాతుకసిద్ధసింధో

శ్రీకృష్ణః, హరిప్రస్థం-ఇంద్రప్రస్థం, ప్రతస్థే-ప్రయయౌ ॥ ౧ ॥ ఇంద్రో దుశ్చ్యవనో హరిరితిహలాయుధః + సమవప్రవిభ్యస్థఇత్యాత్మనేపదం, దేశకాలాధ్వగంతవ్యాః కర్మసంజ్ఞాహ్యకర్మణామితి, గంతవ్యస్యకర్మత్వం ఉపమాలంకారః ॥ అస్మిన్సర్గే ఇంద్రోపేంద్రవజ్రామిశ్రణాదుపజాతివృత్తమ్ ✻ స్యాదింద్రవజ్రాయదితౌజగౌగః, ఉపేంద్రవజ్రాజతజాస్తతోగౌ। అనంతరోదీరితలక్ష్మభాజౌ। పాదౌయదీయావుపజాతయస్తాఇతిలక్షణాత్ ॥౧॥—అథాస్య ప్రస్థానసన్నాహం వర్ణయన్నాదౌ ఛత్రధారణమాహ ॥ జగదితి॥ అర్హః జగత్పూజ్యం తంహరిం అతఏవజగత్పవిత్రైః-జగత్పావనైరపి, పాదైః-చరణైఃకిరణైశ్చ, స్ప్రష్టుంనాయుజ్యత-నార్హాత్ +యుజేర్దైవాదికాత్కర్తరిలఙ్, కుతః యతః తస్యహరేః బృహద్విపులం పర్వణిభవఃపార్వణః సచాసౌచంద్రశ్చ తద్వచ్చారుపూర్ణేందుసుందరమిత్యుపమాలంకారః, ఆతపాత్త్రాయతఇత్యాతపత్రం-ఛత్రం + సుపీతియోగవిభాగాత్కః, బిభరాంబభూవే-బిభ్రే + భృఇఃకర్మణిలిట్, భీహ్రీభృహువాంశ్లువచ్చేతివికల్పాదామ్ప్రత్యయః, ఆతపత్రాంతర్హితస్య ద్వయైరపిపాదైః స్ప్రష్టుమశక్యత్వాదితిభావః- జగత్పూజ్యస్యహరేః పాదేన స్పర్శనిషేధాదితిచధ్వనిః ॥ ౨ ॥ — అథ చామరధారణమాహ ॥ మృణాళేతి ॥ మృణాళసూత్రామలం-బిసతంతువన్నిర్మలమిత్యుపమా, చలత్ వీజనాదితిభావః, చామరయోర్ద్వయమంతరేణస్థితః చామరద్వయస్యమధ్యేస్థితఇత్యర్థః। + అంతరాంతరేణయుక్తే ఇతిద్వితీయా, సహరిః అభితఃపాతుకా-ఉభయతఃపాతినీ, సిద్ధసింధురాకాశగంగాయస్యసతథోక్తః + పర్యభిభ్యాంచేతి తసిల్ప్రత్యయః, సర్వోభయార్థేవర్తమానాభ్యామిష్యతఇత్యుభయార్థత్వం సుప్సుపేతి సమాసః పాతుకేతి+ లషపతేత్యాదినాఉకఞ్ప్రత్యయః, తస్యాంబురాశేః పూర్వం అభూతా-అభూతపూర్వా సుప్సుపేతిసమాసః తాం శ్రియం భేజే-తాదృశీం శ్రియంప్రాపేత్యర్థః, అతఏవనిదర్శనా, సాచాంబురాశేః సంభావనామాత్రేణా అభితఃపాతుకసిద్ధసింధుసంబంధమాలయా అసంబంధేసంబంధరూపాతి

రభూతపూర్వాం శ్రియమమ్బురాశేః ॥ ౩ ॥ చిత్రాభిరస్యోపరిమౌళిభాజాం భా
భిర్మణీనామనణీయసీభిః । అనేకధాతుచ్ఛురితాశ్మరశ్మిర్గోవర్ధనస్యాకృతిరన్వ
కారి ॥ ౪ ॥ తస్యోల్లసత్కాంచనకుండలాగ్ర ప్రత్యుప్తగారుత్మతరత్నభాసా ।
అవాపబాల్యోచితనీలకంఠపింఛావచూడాకలనామివోరః ॥ ౫ ॥ తమంగదే మ
న్దరకూటకోటివ్యాఘట్టనోత్తేజనయా మణీనామ్ । బంహీయసా దీప్తివితానకేన చ

శయోః శ్యా స్వాజ్జీవికయాంగేన సంకీర్త్యత ఇతి సంక్షేపః ॥ ౩ ॥—అథాష్టభిరస్య ప్ర
సాధనవిధిం వర్ణయన్ మకుటధారణమాహ ॥ చిత్రాభిరితి ॥ అస్య హరేరుపరిమూ
ర్ధ్న్యూర్ధ్వదేశే మౌళిభాజాం-మకుటగతానాం, మణీనామనణీయసీభిః మహీయసీభిః
చిత్రాభిరనేకవర్ణాభిః భాభిః ప్రభాభిః కర్త్రీభిః ॥ని॥ స్యుః ప్రభా రుగ్రుచిస్త్విడ్
భాభాశ్ఛవిద్యుతిదీప్తయ ఇత్యమరః ॥ సాంతపక్షే భోస్ ధాతోః అపూర్వస్య
యోఽశిత్యనేనరోర్యకారేతస్య, హలిసర్వేషామితిలోపః, అనేకైర్ధాతుభిః గై
రికాదిభిః, ఛురితానాం-రూషితానాం, అశ్మనాం-మరకతమణీనాం రశ్మయో య
స్యతస్య గోవర్ధనస్యాకృతిరన్వకారి అనుకృతా, తత్సాదృశ్యమభాజీత్యర్థః ।
(ఇంద్రధ్వజమహోత్సవకాలే గోపికానీతపదార్థాన్ స్వీకారాతుఽపి లేంద్ర ప్రేషి
తపుష్కలావర్తకాదిభిః కృతాతివృష్ట్యా-భీతగోకులపరిత్రాణాయ, వర్షభ
యం నివారయితుం గో[illegible] భుజేనోద్ధృతస్య గాకపర్యాహలమదితికథాచ)
పూర్ణోపమేయమ్ ॥ ౪ ॥—కుండలే వర్ణయన్నాహ ॥ తస్యేతి ॥ తస్య హ
రేః ఉర[illegible] ఉల్లసన్త్యౌ కాం[illegible]గ్రయోః ప్రత్యుప్తానాం ఖచితా
నాం, గారుత్మ[illegible]నాం-మరకతమణీనాం, భాసా-దీప్త్యా, ఉరసిప్రసరంత్యే
తిభావ[illegible]ల్యం-శైశవమ్ + ప్రాణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ ప్రత్యయః తత్రోచిత
[illegible]భ్య[illegible]కింఛం-మయూరబర్హం ॥ ని ॥ అభ్యస్తైప్యుచితం న్యా
య్యమిత్యాదవః ॥ పింఛబర్హేనపుంసకే ఇత్యమరః ॥ తదేవచూడామాలికాత
స్యా ఆకలనామామోచనమవాపేవేత్యుత్ప్రేక్షా, తదుక్తమ్ * యత్రాన్యవస్తు
సంబంధాదన్యత్వేనోపవర్ణితమ్ । ప్రకృతం హి భవేత్ప్రాజ్ఞాస్తాముత్ప్రేక్షాం ప్ర
చక్షత ఇతిలక్షణాత్ ॥ ౫ ॥—తమితి ॥ తం హరిం మందరకూటకోటివ్యాఘట్ట
నాత్-మందరాచలశిఖరాగ్రసంఘర్షణం సైవ ఉత్తేజనా శాణోల్లేఖనా తయా బం
హీయసా-బహులతరేణ + ప్రియస్థిరేత్యాదినా బహుళశబ్దస్య ఈయసునిబం

కాసయామాసతురుల్లసంతీ ॥ ౬ ॥ నిసర్గరక్తైర్వలయావనద్ధతామ్రాశ్మరశ్మిచ్ఛురితైర్నఖాగ్రైః । వ్యద్యోతతాద్యాపి సురారివక్షోవిక్షోభజాసృక్స్నపితైరివాసౌ ॥ ౭ ॥ ఉభౌ యది వ్యోమ్ని పృథక్పతేతామాకాశగంగాపయసః ప్రవాహౌ । తేనోపమీయేత తమాలనీలమాముక్తముక్తాలతమస్య వక్షః ॥ ౮ ॥ తేనాంభసాం సారమయః పయోధేర్దధ్రే మణిర్దీధితిదీపితాశః । అంతర్వసన్బిమ్బగతస్తదంగే సా

హాదేశః, మణీనాం దీప్తివితానకేన-ప్రభాపటలేన, ఉల్లసంతీ-దీవ్యమానే, + ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమితి వికల్పాన్నుమాగమః, అంగదే-కేయూరే ॥ ని ॥ కేయూరమంగదం తుల్య ఇత్యమరః + చకాసయామాసతుః-శోభయాంచక్రతుః, అంగదే ధృతవానిత్యర్థః, చకాస్తేర్ణ్యంతాల్లిట్యామ్ప్రత్యయే, అస్తేరనుప్రయోగః, అత్రాంగదయోః ప్రాగ్ధ్వనీయాంగదభేదేప్యభేదోక్తిమపేక్ష్య తయోర్మందరకూటకోట్యసంబంధేపి సంబంధోక్త్యా ద్వయోరతిశయోక్త్యోస్సంకరః ॥ ౬ ॥— నిసర్గేతి ॥ అసౌ హరిః నిసర్గరక్తైః-స్వభావలోహితైః, కించ వలయే-కటకే ॥ ని ॥ కటకం వలయోస్త్రియామిత్యమరః ॥ తయోరవనద్ధానాం-ప్రత్యుప్తానాం, తామ్రాశ్మనాం, పద్మరాగాణాం, రశ్మిభిః ఛురితైః, రూషితైః, అత ఏవాద్యాపి సురారేః హిరణ్యకశిపోః వక్షసః విక్షోభేణ-విదారణేన, జాతాసృజా-స్నపితైః సిక్తైరివస్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా + స్నాతేర్ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః, అర్తిహ్రీత్యాదినా పుగాగమః, మితాం హ్రస్వః నఖాగ్రైర్వ్యద్యోతత-కటకే చ ధృతవానిత్యర్థః ॥ ౭ ॥— ఉభావితి ॥ తమాలవన్నీలం ఆముక్తే-ఆసంజితే. ముక్తాలతే-మౌక్తికహారౌ. యస్మిన్ తత్, అస్య హరేః వక్షః ఆకాశగంగాయాః పయసః ఉభౌ ప్రవాహౌ వ్యోమ్ని పృథక్పతేతాం యది-ప్రవహేతాం చేత్ + సంభావనాయాం లిఙ్. తేన వ్యోమ్నా ఉపమీయేత-ఉపమీక్రియేత, నాన్యోపమానం కించిత్పశ్యామ ఇతి భావః, ముక్తాహారం ధృతవానిత్యర్థః, అత్ర వ్యోమ్నో గంగాప్రవాహద్వయాసంబంధేపి సమ్భావనయా సంబంధకథనాదతిశయోక్తిః, తదేతత్ * పుష్పం ప్రవాళోపహితం యది స్యాదిత్యాద్యుదాహృత్య అలంకారసర్వస్వకారః స్పష్టీచకార ॥ ౮ ॥— తేనేతి ॥ తేన హరిణా దీధితిభిః దీపితా ఆశాః యేన సః దిగంతవిశ్రాంత తేజా ఇత్యర్థః, పయోధేః అంభసాం సారస్య వికారః సారమయో మణిః అమృతమథనే సముత్థితః కౌస్తుభాఖ్య ఇత్యర్థః, దధ్రే-ధృతః + ధృఙ్ ధారణే కర్మణి లిట్, య

ష్టాదివాలక్ష్యతయత్ర లోకః ॥ ౯ ॥ ముక్తామయం సారసనావలమ్బి భాతిస్మ దామాప్రపదీనమస్య । అంగుష్ఠనిష్ఠ్యూతమివోర్ధ్వముచ్చైస్త్రిస్రోతసస్సంతతధారమంభః ॥ ౧౦ ॥ స ఇంద్రనీలస్థలనీలమూర్తిరరాజ ఖర్జూరపిశంగవాసాః । విస్మృత్వరైరమ్బురుహాం రజోభిర్యమస్వసుశ్చిత్ర ఇవోదభారః ॥ ౧౧ ॥ ప్రసాధితస్యాస్య మధుద్విషో౽భూదన్యైవ లక్ష్మీరితి యుక్తమేతత్ । వపుష్యశేషే ఽఖిలలోకకాం

త్రిమణౌ బింబగతః ప్రతిబిమ్బితో లోకః, బాహ్యప్రపంచః తదంగ-తస్య హారే స్మరీరే, సాక్షాద్బహిః ప్రత్యక్షేణలక్ష్యమాణ ఇత్యర్థః, అంతర్వసన్-అన్తర్గతో లోక ఇవాలక్ష్యత, యత్ర మణౌ ప్రతిబిమ్బితో బాహ్యలోకః తదంగ ఏవ నైర్మల్యాద్బహిః ప్రతిఫలితః కుక్షిస్థలోక ఇవాలక్ష్యతేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౯ ॥ ముక్తామయమితి ॥ అస్య హారేః ముక్తామయం-ముక్తాప్రచురం + తత్ ప్రకృతవచనే మయట్, సారసనే-కటిసూత్రే, అవలమ్బత ఇతి సారసనావలిమ్బి ॥ ని ॥ స్త్రీకటీసారసనం చాథ పుంస్కట్యాం శృంఖలం త్రిష్వ్విత్యమరః ॥ ఆసమంతాత్ ప్రపదం ప్రాప్నోతీతి ఆప్రపదీనం-పాదాగ్రచుమ్బి + ఆప్రపదం ప్రాప్నోతీతి ఖప్రత్యయః ॥ ని ॥ పాదాగ్రం ప్రపదమిత్యమరః ॥ దామ-ముక్తాసరః, అంగుష్ఠేన నిష్ఠ్యూతం విసృష్టమిత్యర్థః, గౌణార్థత్వాదగ్రామ్యత్వం ॥ యథాహ దండీ * నిష్ఠ్యూతోద్గీర్ణవాంతాదిగౌణవృత్తివ్యపాశ్రయమ్। అతిసుందరమన్యత్ర గ్రామ్యకక్ష్యాం విగాహత ఇతి ॥ ఊర్ధ్వమూర్ధ్వప్రవాహముచ్చైరున్నతం త్రిస్రోతసో మందాకిన్యాః సంతతధారమవిచ్ఛిన్నసమ్పాతమంభ ఇవ భాతి స్మేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౧౦ ॥—స ఇతి ॥ ఇంద్రనీలస్థలమివ నీలమూర్తిః-శ్యామాంగః + సంహితాయాం రోరీతి రేఫలోపే ఢ్రలోపే పూర్వస్య దీర్ఘోణ ఇతి దీర్ఘః ఖర్జూరం హరితాళమివ పిశంగం వాసో యస్య సః, పీతామ్బర ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ హరితాళం తు ఖర్జూరమితి వైజయంతీ ॥ స హరిః విస్మృత్వరైః-విసృమరైః + ఇణ్నశిజిసర్తిభ్యః ఇతి క్వరప్, అమ్బురుహాం-అమ్బుజానాం, రజోభిః పరాగైః చిత్రః చిత్రవర్ణః యమస్వసుః యమునాయాః ఉదకస్య భారః ప్రూరః ఉదభారః స ఇవ రరాజ-బభాసే + మంథౌదనేత్యాదినా వికల్పాదుదకశబ్దస్య ఉదాదేశః ॥ ౧౧ ॥ ప్రసాధితస్యేతి ॥ ప్రసాధితస్య-అలంకృతస్య, అస్య మధుద్విషో హరేః అన్యైవాసదృశీ విభిన్నా చ ॥ ని ॥ అన్యా విభిన్నా సదృశావితి వైజయంతీ ॥ లక్ష్మీః

తాసానన్యకాంతా హ్యరసీతరాతు॥ ౧౨ ॥ కపాటవిస్తీర్ణమనోరమోరఃస్థలస్థి తశ్రీలలనస్యతస్య । ఆనందితాశేషజనాబభూవసర్వాంగసంగిన్యపరైవ లక్ష్మీః ॥ దైత్యాధిపప్రాణముషాంనఖానాముపేయుషాంభూషణతాంక్షతేన । ప్రకాశకా ర్కశ్యగుణౌదధానా స్తనౌతరుణ్యాఃపరివవ్రిరేనమ్ ॥ ౧౪ ॥ ఆకర్షణేనోర్ధ్వ

భా-పద్మాచ ॥ ని ॥ శోభాసమ్పత్తిపద్మాసులక్ష్మీస్స్త్రీరపికథ్యతఇతివిశ్వః॥ అభూదిత్యేతదధ్యుక్తమ్ ॥ కుతః హియస్మాత్ సాప్రసాధనలక్ష్మీః అశేషేవపుషి వసతీతి శేషః, కించ అఖిలలోకస్యకాంతా ప్రియాచ ఇతరానిత్యాతు అన్యస్య కాంతా ప్రియానభవతీత్యనన్యకాంతా కింతు తస్యైవోరస్యేవవసతీత్యర్థః- అత్ర హరేః ప్రసాధనాదసాధారణశోభాసంజాతేతి పారమార్థికోవాక్యార్థః- అత్రలక్ష్మీ శబ్దేన శ్లేషమహిమ్నావాచ్యాయాః శోభాయాః ప్రతీయమానయా శ్రీదేవ్యా సహాభేదాధ్యవసాయాదియమన్యైవలక్ష్మీరిత్యభేదేభేదరూపాతిశయోక్తిః॥౧౨॥ అత్రైనమేవార్థం భంగ్యంతరేణాహ ॥ కపాటేతి ॥ కపాటవద్విస్తీర్ణేవిమనోరమే సుందరేచ ఉరస్థలేస్థితాశ్రీరితిలలనాకాంతా యస్యతస్య తథోక్తస్య హరేః ఆనందితాశేషజనా సర్వాంగసంగినీ-సకలదేహవ్యాపినీ. అతఏవ అపరైవాసాధారణ్యేవ శ్రీదేవ్యాః అన్యైవచలక్ష్మీః శోభారమాచబభూవ సఏవాలంకారః ప్రాయేణైకార్థకమప్యనేకంశ్లోకం ఉక్తివైశిష్ట్యలోభాత్ లిఖంతికవయః యథా నైషధే ఆదావేవనిపీయేత్యాదిశ్లోకద్వయం తథా స్వకేళిలేశేత్యాది శ్లోకద్వయంచేత్యాదిద్రష్టవ్యమ్ ॥ ౧౩ ॥ —అథ దేవీసహచరస్యైవాస్య యాత్రేతి సూచయన్ ప్రసాధనవిధేఃఫలమాహ ॥ దైత్యాధిపేతి ॥ భూషణతాముపేయుషాం నతు ప్రహరణతామితిభావః దైత్యాధిపస్య-హిరణ్యకశిపోః, ప్రాణముషాం-ప్రాణాపహారిణాం, వజ్రాదపి కఠోరాణామిత్యర్థః, నఖానాంక్షతేన వ్రణేన- ప్రకాశోవ్యక్తిః, కార్కశ్యమేవగుణోయయోస్తౌ స్తనౌ స్తనానిత్యర్థః జాతావేకవచనేప్రాప్తే భూయస్సు స్తనాదిషు జాతేద్విత్వవిశిష్టత్వాత్ ద్వివచనం యథాహవామనః ॥ స్తనాదీనాం ద్విత్వవిశిష్టాజాతిః ప్రాయేణేతి॥ దధానా తరుణ్యో యువతయః + వయస్యప్రథమ ఇతి జీప్, ఏనం హరిం పరివవ్రిః, అత్రహరినఖానాం నరహరినఖైర్భేదేప్యభేదోక్త్యా స్తనయోశ్చతాదృక్కాఠిన్యాసంబంధేపిసంబంధోక్త్యాచాతిశయోక్తిః తయోస్సాపేక్షత్వాత్సంకరః ॥ ౧౪ ॥ ఆకర్షణేతి ॥ అత్యున్నతత్వాద్దోర్భ్యాం ఊర్ధ్వమాకర్షణేనైవ నమంతం మధ్యము

మతిక్రశీయానత్యున్నతత్వాత్స్తనమణ్డలేన । సనామ మధ్యోఽతిగురుత్వభాజా నితాంతమాక్రాంత ఇవాఙ్గనానామ్ ॥ ౧౪ ॥ యాం యాం ప్రియః ప్రైక్షత కాతరాక్షీ సా సా హ్రియా నమ్రముఖీ బభూవ । నిఃశఙ్కమన్యాః సమమాహితేర్ష్యాస్తత్రాన్తరే జఘ్నురముం కటాక్షైః ॥ ౧౫ ॥ తస్యాతసీసూనసమానభాసో భ్రామ్యన్మయూఖావలిమణ్డలేన । చక్రేణ రేజే యమునాజలౌఘః స్ఫురన్మహావర్త ఇవైకబాహుః ॥ విరోధినాం విగ్రహభేదదక్షా మూర్తేవ శక్తిః క్వచిదస్ఖలన్తీ । నిత్యం హరేస్సన్నిహి

న్నమయి తేనస్థితేనేత్యభిప్రాయః, అతిగురుత్వమతిప్రవృద్ధత్వమతిభారత్వం చ భజతీతి తద్భాక్ + భజో ణ్విః తేన అఙ్గనానాం స్తనమణ్డలేన అతిక్రశీయాన్ అత్యన్తకృశతరః తనీయానిత్యర్థః + ర ఋతో హలాదేర్లఘోరితి రేఫాదేశః మధ్యో నితాన్తమాక్రాన్తః పీడిత ఇవ ననామ నతః ప్రణతశ్చ అత్ర మధ్యకుచమణ్డలవిశేషణసామర్థ్యాదరివిజిగీషు రాజప్రతీతిస్సమాసోక్తిః తయా చ వాచ్యయోః ప్రతీయమానాభేదేన ఆక్రమణక్రియాకర్తృకత్వాభావసంభావనయాంత్యానుప్రాణితేయం నమనస్యాక్రమణహేతుకత్వోత్ప్రేక్షేతి అనయోస్సఙ్కరః ॥ ఉత్ప్రేక్షయోస్తు నైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిరేవేతి విశేషః ॥ ౧౪ ॥ —యాంయామితి ॥ ప్రియో హరిః యాం యాం అఙ్గనాం + నిత్యవీప్సయోరితి వీప్సాయాం ద్విర్భావః ఏకపదంచైతత్, ప్రైక్షత సా సా పూర్వవద్ద్విర్భావః, కాతరాక్షీ సాధ్వసాచ్చకితలోచనా సతీ హ్రియా నమ్రముఖీ బభూవ ఏతేన కార్యద్వారా లజ్జాసాధ్వసభావోదయ ఉక్తః, అన్యాసామీర్ష్యాభావోదయమాహ అన్యాః అప్రేక్షితాఙ్గనాః ఆహితేర్ష్యాః కృతాక్షమాస్సత్యః ✻ పరోత్కర్షాక్షమేర్ష్యా స్యాదితిలక్షణాత్ తత్రాన్తరే తస్మిన్నిరీక్షణావసరే ॥ ని ॥ క్లీబేఽన్తరం చావకాశే తాదర్థ్యేఽవసరేఽవధావితి వైజయన్తీ ॥ నిఃశఙ్కం తదనిరీక్షణాదేవ విస్రబ్ధం యథా తథా సమం యుగపత్కటాక్షైః అముం హరిం జఘ్నుః ప్రజహ్రుః సరోషమద్రాక్షురిత్యర్థః ॥ అథాస్య పఞ్చభిర్దివ్యాస్త్రసన్నిధానమాహ ॥ తస్యేతి ॥ అతసీసూనేన క్షుమాపుష్పేణ, సమానభాసః తుల్యకాన్తేః, స్నిగ్ధశ్యామస్యేత్యర్థః ॥ ని ॥ అతసీ స్యాదుమా క్షుమేత్యమరః ॥ తస్య హరేరేకబాహుః భ్రామ్యద్యావర్తమానం మయూఖావలీనాం మణ్డలం చక్రవాళం యస్య తేన చక్రేణ సుదర్శనేన స్ఫురన్మహానావర్తో భ్రమో యస్య సః ॥ ని ॥ స్యాదావర్తోఽమ్భసాం భ్రమ ఇత్యమరః ॥ యమునాజలానామోఘః పూర ఇవ రేజే చక్రం దధావిత్యర్థః ॥ ౧౬ ॥ —విరోధినామితి ॥ విరోధి

తానికామం కౌమోదకీమోదయతిస్మ చేతః ॥ ౧౮ ॥ నకేవలం యస్స్వతయా మురా రేరనన్యసాధారణతాం దధానః । అత్యర్థముద్వేజయితాపరేషాం నామ్నాపితస్యైవ సనందకోభూత్ ॥౧౯॥ ననీతమన్యేన నతిం కదాచిత్కర్ణాంతికప్రాప్తగుణం క్రియాసు । విధేయమస్యాభవదంతికస్థం శార్ఙ్గం ధను ర్మిత్రమివద్రఢీయః ॥ ౨౦॥ ప్రబద్ధమంద్రాంబుదధీరనాదః కృష్ణార్ణవాభ్యర్ణచరైకహంసః । మందానితా

నాం, వైరిణాం, విగ్రహభిదే-శరీరవిదారణే, దక్షా ॥ ని ॥ శరీరంవష్మ విగ్రహః ఇత్యమరః ॥ క్వచిత్ క్వాప్యస్ఖలంతీ సర్వత్రాప్రతిహతప్రవృత్తిరిత్యర్థః నిత్యం సన్నిహితా అనపాయినీ అతఏవ మూర్తామూర్తిమతీ శక్తిః సామర్థ్యమివస్థితే త్యుత్ప్రేక్షా, కౌమోదకీగదా తస్యహరేః చేతఃనితాన్తం మోదయతిస్మ స్వసన్నిధానేనేతిభావః ॥౧౮॥—నేతి॥అన్యస్య సాధారణస్సమానః భవతీత్యనన్యసాధారణః తస్యైవసాధారణః తస్యభావస్తత్తా తాం దధానః, తథాపి యోనందకః స్వతయా కేవలం గజాశ్వాదివదసాధారణత్వత్త్వేనైవ మురారేర్నందకోన, మురారినన్దంధీన, కింతు పరేషాం, శత్రూణాం, అత్యర్థముద్వేజయితా భీషయితాసన్ అతఏవ నామ్నాపి చ నద్రివన్నందయతీతి నందక ఇత్యన్వర్థసంజ్ఞాబలేనాపి నందయితృత్వేనాపీతియావత్ తస్యైవ తదీయఏవ యోనన్యసాధారణత్వాత్పరోద్వేజకత్వాచ్చ తస్యైవనందకోనందయితా చేత్యర్థః సనందకో నందకాఖ్యః ఖడ్గోభూత్ సన్నిహితోభూదిత్యర్థః సంబంధానువాదేనసన్నిధానమేవాత్ర విధేయం ప్రకరణాత్ అత్రానన్యసాధారణత్వపరోద్వేజకత్వపదార్థాభ్యాం విశేషణగత్యా నందకస్య తదీయతాసమర్థనాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౧౯ ॥ —ననీతమితి ॥ కదాచిదపి అన్యేన పురుషాంతరేణ నతిమాకర్షణం భేదేన స్వానుకూల్యంచ ననీతం నప్రాపితం క్రియాసు రణకర్మసు హితాహితకృత్యేషుచ కర్ణాంతికం కర్ణగోచరం ప్రాప్తోగుణో మౌర్వీ ఆప్తతారూపధర్మశ్చయస్యతత్ విధేయం క్రియాసువశంవదం ద్రఢీయోదృఢతరం పీడాసహమితియావత్ శృంగస్యవికారః శార్ఙ్గం నామధనుః మిత్రమివాస్యహరేరంతికస్థం సన్నిహితమభవత్ ॥ ౨౦ ॥—ప్రబద్ధేతి ॥ ధియంరాతీతిధీరో మనోహరః మంద్రోగంభీరోంబుదస్యేవధీరశ్చనాదః ప్రబద్ధోయేనసః ప్రబద్ధమంద్రాంబుదధీరనాద ఇత్యుపమా కృష్ణఏవార్ణవః తస్యాభ్యర్ణచరోంతికచారీ ॥ ని ॥ ఉపకం

పూరకృతం దధానో నిధ్వానమహ్నాయ పాంచజన్యః ॥ ౨౦ ॥ రరాజ సంపాదక
మిష్టసిద్ధేస్సర్వాసు దిక్ష్వప్రతిషిద్ధమార్గమ్ । మహారథః పుష్యరథం రథాంగీ క్షి
ప్రం క్షపానాథ ఇవాధిరూఢః ॥ ౨౧ ॥ ధ్వజాగ్రధామా దదృశేథ శౌరేస్సంక్రాం
తమూర్తిర్మణిమేదినీషు । ఫణావతస్త్రాసయితుం రసాయాస్తలం వివిక్షన్నివ ప

రాంతి కాభ్యర్ణాభ్యగ్రాభిమ్యథితాం వ్యంజయన్నివాసీత్ । సదాసాకాశకహంసశ్చే
తి శ్లిష్టపరంపరితరూపకం ॥ మందానిలస్య పూరః అపూరణం తేన కృతం జనితం ని
ధ్వానం దధానః ఆధ్మాతోపి మందమారుతప్రవేశాదేవ ధ్వనన్నితి పాటవా
తిశయోక్తిః, ధ్వన్యసంబంధేపి సంబంధకథనాత్ పంచజనో నామ కశ్చిదసురః త
త్రభవః పాంచజన్యః అస్య శంఖః + బహేర్దేవపంచజనేభ్యశ్చేతి వక్తవ్యమితి
ష్యఞ్ప్రత్యయః ॥ అహ్నాయ తత్క్షణే పాంచజన్యోపి సన్నిహిత
భూదిత్యర్థః అపి శంఖస్యాయం తే ప్రయాణకాలే ప్రయాణత్వాదివర్ణనాత్
రథే దేవోపచారాత్పాంచజన్యస్య శకునోక్తిః ॥ ౨౦ ॥—రరాజేతి ॥ మహాన్
రథో యస్య స మహారథః రథికవిశేషః * ఆత్మానం సారథిం చాశ్వాన్ రక్షన్ యుధ్యేత
యో నరః । స మహారథసంజ్ఞస్స్యాదిత్యాహుర్నీతికోవిదా ఇతి ॥ రథాంగం చక్ర
మస్యాస్తీతి రథాంగీ హరిః ఇష్టసిద్ధేః సంపాదకం లక్షణవత్త్వాత్ * పుష్యస్స
ర్వార్థసాధక ఇతి శాస్త్రాదితి భావః ॥ సర్వాసు దిక్షు అప్రతిషిద్ధమార్గమ
నిషిద్ధగమనమిత్యర్థః, అధిష్ఠాతుశ్శక్తేర్నిరంకుశత్వాత్ * పుష్యాహస్తమైత్రా
మృత్యశ్వినీ చ చత్వార్యాహుస్సర్వదిగ్గమనకాణీతి శాస్త్రాచ్చేతి భావః ॥ క్షిప్రం-క్షి
ప్రగామినం, అన్యత్ర క్షిప్రకారిణం * క్షిప్రం చాశ్వినీపుష్య ఇతి శాస్త్రాత్ ॥ పు
ష్యరథం క్రీడారథః ॥ ని ॥ అసౌ పుష్యరథశ్చక్రయానం న సమరాయ యదిత్య
మరః ॥ అధిరూఢస్సన్ పుష్యరథ ఇవ పుష్యరథః తమధిరూఢః పుష్యనక్షత్ర
గతః క్షపానాథశ్చంద్ర ఇవ రరాజ ॥ ౨౧ ॥—ధ్వజేతి ॥ అథ రథారోహణానం
తరం శౌరేః శ్రీకృష్ణస్య ధ్వజాగ్రం ధామ స్థానం యస్య సః మణిమేదినీషు-కుట్టి
మేషు, సంక్రాంతమూర్తిః ప్రతిబింబితాంగః పన్నగారిః గరుత్మాన్ ఫణావ
తస్సర్పాన్ త్రాసయితుం-భీషయితుం, రసాయాస్తలం పాతాళం వివిక్షన్ ప్ర
వేష్టుమిచ్ఛన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా + విశతేస్సన్నంతాల్లటశ్శత్రాదేశః, దదృశే,
దృష్టః, సోపి సన్నిహితోభూదిత్యర్థః ॥ ౨౨ ॥—ఖయోస్సతఇతి ॥ యాతు

న్నగారిః ॥ ౭౭ ॥ యియాసతస్తస్య మహీధ్రరంధ్రభిదా పటీయాన్పటహప్రణా
దః । జలాంతరాణీవ మహార్ణవౌఘశ్శబ్దాంతరాణ్యంతరయాంచకార ॥ ౭౮ ॥
యతస్స భర్తా జగతాం జగామ ధర్త్రా ధరిత్ర్యాః ఫణినాతతోఽధః। మహాభరాభుగ్న
శిరస్సహస్రసాహాయ్యకవ్యగ్రభుజం ప్రసస్రే ॥ ౭౯ ॥ అథోచ్చకైస్తోరణసంగభం
గభయావనమ్రీకృతకేతనాని । శ్రియాఫలానీవ సునీతిభాజం సైన్యాని సోమాన్వయ

మిచ్ఛతః॥యియాసతః + యాతేస్సన్నంతాల్లటశ్శత్రాదేశః ॥ తస్య హరేస్సం
బంధీ మహీంధరంతీతి మహీధ్రాః-పర్వతాః + మూలవిభుజాదిత్వాత్కప్రత్య
యః ॥ యథాహ వామనః , మహీధ్రాదయో మూలవిభుజాదిదర్శనాదితి, తే
షాం రంధ్రాణి బిలాని, తేషాం భిదా-భేదనం + షిద్భిదాదిభ్యోఽఙ్, భిదాయాం
పటీయాన్-సమర్థతరః పటహప్రణాదో నిస్సాణఘోషః మహార్ణవస్యౌఘః-
ప్రవాహః అన్యాని జలాని జలాంతరాణీవ + సుప్సుపేతి సమాసః అన్యాన్ శ
బ్దాన్-శబ్దాంతరాణి పూర్వవత్సమాసః, అంతరాణి-అంతర్హితాని చకార అంత
రయాంచకార-భావయామాసేత్యర్థః + అంతరశబ్దాదంతర్భావార్థాత్తత్క
రోతీతిణ్యంతాల్లిట్ ॥ ని ॥ అంతరమవకాశావధిపరిధానాంతర్ధిభేదతాదర్థ్యే
ఇత్యుభయత్రాప్యమరః ॥ ౭౮ ॥—యత ఇతి ॥ జగతాం భర్తా-ధారయితా కు
క్షిస్థాఖిలలోక ఇతిభావః + కర్తృకర్మణోః కృతీతికర్మణిషష్ఠీ సహరిః యతః
యేనభూభాగేన జగామ తతస్తస్మిన్భూభాగే అధఃపాతాళే ధరిత్ర్యాః భరణ్యాః
ధర్త్రా ధారయిత్రా + పూర్వవత్ షష్ఠీ ఫణినా శేషేణ మహాభారేణ అసమ
స్తాద్భుగ్నస్య కుబ్జీభూతస్య శిరస్సహస్రస్య సాహాయ్యకే సహాయకర్మణి +యో
పధాద్గురూపోత్తమాద్వుఞ్, వ్యగ్రాః-సత్వరమాణాః భుజాయస్మిన్కర్మణి తద్య
థాతథా ప్రసస్రే-ప్రసృతం, భావేలిట్, హరిస్సంచారేత్యర్థః అత్ర శేషస్య
విశిష్టప్రసరణాసంబంధేపిసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౭౯ ॥—అథేతి॥ అథహ
రిచలనానంతరం ఉచ్చకైరున్నతే తోరణే ద్వారదారుణి సంగేనభంగః తస్మాద్భ
యేన అవనమ్రీకృతాని కేతనాని యైస్తాని సైన్యాని సోమస్యాన్వయస్సంతానః తం
సోమాన్వయం తంహరిం సునీతిభాజంసుష్ఠునీతిమంతంశ్రియాస్సామాద్యుపాయ
ప్రయోగాశ్రితాస్సాంఫలానిహిరణ్యభూమిత్రాదిలాభా ఇవ అన్వయుః-అన్వగచ్ఛన్
యాతేర్లఙ్, లఙశ్శాకటాయనస్యేతి ఝేర్జుస్ ॥ ౮౦ ॥—శ్యామేతి ॥

మస్వ్యమ స్త్రమ్ ॥ ౨౬ ॥ శ్యామాయమానైర్వారణదానతోయైరాలోడితానాం
చ నభోగ [illegible] । ఉద్దామమ [illegible] [illegible]
[illegible] ॥ ౨౭ ॥ [illegible] మహాజనానాం శిరాంసి నైవో [illegible]
అపేష్ట [illegible] హుత్యా [illegible] గరిష్ఠః [illegible]
[illegible] పాపా [illegible]

శ్యామాయమానత్వా [illegible] శ్యామాయమానైః [illegible] లోహితైః [illegible]
సమాసః ॥ [illegible] గజమదోదకైః, అలో [illegible], అ
[illegible] తథా
[illegible], [illegible] పరా
గా [illegible] ॥ చక్రి
ధారా [illegible] + [illegible] యా
[illegible], [illegible] విశిష్ట పె
[illegible] క్తిః; [illegible] గజదృష్టసంపత్తి [illegible]
[illegible] ॥ ౨౭ ॥—[illegible] ప్రతిష్ఠా
[illegible] మహాపద్మాపద త్రి
యా [illegible] ॥ [illegible] తస్యాః [illegible] పౌరాపాతః
[illegible] బహుజనానాం పూ
జ్యా [illegible] ఉద్ధతిమ
త్త్వతనం [illegible] నైనాజగామ [illegible] గుణస్య మ
హాత్మ్య [illegible] + మిమస్థిరేత్యాది [illegible], సద్భృశమనురూపంయ
థా [illegible] అపేష్టత అపలల్ [illegible] ప్రతిబంధకత్వాదితి
భావః, [illegible] సుజన
ప్రతి [illegible] ॥ ౨౮ ॥—[illegible] ॥ [illegible] యేషు
[illegible] రిరితిభావః, [illegible] క్షణేనవా
[illegible] అపి యమస్నాత్ [illegible] మాస్తాగ్రి
గ్రాహస్తాదయోగుణా [illegible] కరణ స
మాస్తః, [illegible] రుంధంతీతియాగ [illegible]

స్మార్గరుధః కరీంద్రానుల్లఙ్ఘ్య గంతుం తురగాః స్ప్రదీష్టః ॥ ౨౯ ॥ అపేక్షితానాయ
తవల్గమగ్రే తురంగిభిర్యత్ననిరుద్ధవాహైః । ప్రక్రీడితాన్రేణుభిరేత్య తూర్ణం ని
న్యుర్జనస్య పృథుకాన్పథిభ్యః ॥ ౩౦ ॥ దిదృక్షమాణాః ప్రతిరథ్యమీయుర్మురారి
మారాదనఘం జనౌఘాః । అనేకశస్సంస్తుతమప్యనల్పా నవం నవం ప్రీతిరహో కరో
తి ॥ ౩౧ ॥ ఉపేయుషో వర్త్మ నిరంతరాభిరసౌ నిరుచ్ఛ్వాసమనీకినీభిః । రథస్య

మందగమనేన మార్గనిరోధినః క్షిప్, గురూన్ మహతః పూజ్యాంశ్చ అలఙ్ఘ్యా
నపీతి భావః కరీంద్రానుల్లఙ్ఘ్య గంతుమీషురిచ్ఛంతి స్మ (ధు)నమిత్యత్ప్రేక్షా
గురవోఽపి సన్మార్గప్రతిరోధకాః పరైరుల్లఙ్ఘ్యా ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ ౨౯ ॥
అపేక్షితానితి ॥ ఆయతా-ఆకృష్టా, వల్గా ముఖరజ్జుర్యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా య
త్నేన దుర్వారవేగత్వాదతిప్రయత్నేన నిరుద్ధా వాహా వాజినో యైస్తైః ॥ వా
జివాహార్వగంధర్వహయసైంధవసప్తయ ఇత్యమరః ॥ తురంగిభిరశ్వసాదిభిః పురో
గ్రే పురోదేశే అపేక్షితానాలోకితాన్ రేణుభిః ప్రక్రీడంతీతి ప్రక్రీడితాన్ పాం
సుక్రీడాకరాన్ కర్తరి క్తః పృథుకాన్-శిశూన్ ॥ ని ॥ పృథుకశ్శాబకశ్శిశురి
త్యమరః ॥ జనస్య తూర్ణమేత్య పథిభ్యో నిన్యుః అపసారయాంచక్రురితి స్వభా
వోక్తిః ॥ ౩౦ ॥ —దిదృక్షమాణా ఇతి ॥ అనఘమకళంకం మురారిం దిదృక్షమా
ణాః-ద్రష్టుమిచ్ఛంతః + దృశేస్సన్నంతాల్లటశ్శానజాదేశః జ్ఞాశ్రుస్మృదృశాం
సన ఇత్యాత్మనేపదం జనౌఘాః రథ్యాయాం ప్రతిరథ్యం + యథార్థేఽవ్యయీభావః
ఆరాత్సమీపమ్ ॥ ని ॥ ఆరాద్దూరసమీపయోరిత్యమరః ॥ ఈయుః-అజగ్ముః + ఇ
ణో లిటి దీర్ఘః ఇణః కిత్యభ్యాసదీర్ఘః నను నిత్యపరిచితః కాదిదృక్షేత్యత్రాహ,
అనేకశ ఇతి బహువారమిత్యర్థః + బహ్వల్పార్థాచ్ఛస్కారకాదన్యతరస్యామి
తి శస్ప్రత్యయః, సంస్తుతం పరిచితమపి వస్తు జనస్యేతి శేషః ॥ ని ॥ సంస్తవస్స్యా
త్పరిచయ ఇత్యమరః ॥ అనల్పా అధికా ప్రీతిః ప్రేమ కర్త్రీ నవం నవం అభీక్ష్ణ్యేన
నవం కరోతి + నిత్యవీప్సయోరితి నిత్యార్థే ద్విర్భావః అహో శబ్దః పురాణస్యా
పి నూతనత్వమిత్యాశ్చర్యే యథా పరమప్రేమాస్పదం వస్తు నిత్యదృష్టమపి అ
దృష్టచరమివ ప్రతిక్షణం దిదృక్ష్యతే భగవానపి తథైవేతి సామాన్యేన విశేషసమ
ర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౩౧ ॥—ఉపేయుష ఇతి ॥ విద్వాన్ సభిజ్ఞః అత
ఏవ తస్యాం పురి నగర్యాం దత్తచక్షుర్నివిష్టదృష్టిరసౌ హరిః నిరంతరాభిర్నిరం

తస్యాంపురి ద త్రచక్షుర్వ ద్వారకాపి తాహూనకైర్న్యూమారవ ॥ 32 ॥ మధ్యేస
ముద్రంకకుభఃపిశంగీర్యా కుర్వతీ కాఞ్చనవప్రభాసా । తురంగకాన్తాముఖహవ్య
వాహజ్వాలేవభిత్త్వాజలముల్లలాస ॥ 33 ॥ కృతాస్పదాభూమిభృతాంసహస్రై
రుదన్వదంభఃపరిపీతమూర్తిః । అనిర్విణా యా ... పృథ్వీసాధివ్యాః

ధ్రాభిరనీకినీభిస్సైనాభిః నిరుద్ధా ... ఉపేయుషః ప్రాప్త
స్యరథస్య శనైర్యాతం సంబాధనిబంధనం మందగమనం నవిదామాస-నవివేద,
+ ఉపవిదజాగృభ్యోన్యతరస్యామిత్యామ్ప్రత్యయః, వ్యాసంగాదవివేదనం న
త్వజ్ఞానాదితిభావః, వ్యాసంగస్య పదార్థహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలిం
గమలంకారః ॥ 32 ॥—అథైకత్రింశత్ శ్లోకైర్ద్వారకాం వర్ణయతి॥ మధ్యే
సముద్రమితి ॥ మధ్యేసముద్రస్యమధ్యేసముద్రం + పారేమధ్యేషష్ఠ్యావేతి విక
ల్పాదవ్యయీభావః, మధ్యేశబ్దస్యాత్రత్వస్మిన్యోగాదేకారాన్తత్వం కాఞ్చనవ
ప్రభాసా - హేమప్రాకారప్రభయా, కకుభో దిశః పిశంగీః పిశంగవర్ణాః,
+ గౌరాదిత్వాత్ జీష్, కుర్వతీయాపూః జలం సముద్రోదకంభిత్త్వా ఉత్థితేతి శే
షః, తురంగకాన్తాయాః బడబాయామ్ముఖే హవ్యంవహతీతిహవ్యవాహఃకర్మణ్య
ణ్, తస్య బడబాగ్నేర్జ్వాలేవ ఉల్లలాస-ఉద్బభాసే, అత్ర సముద్రాంతర్లీ
నాయాం బడబానలజ్వాలాయాం కదాచిన్నిర్గమంభావ్యమానస్య మధ్యోల్లసనస్య
పురిదర్శనాభేదాధ్యవసాయేన అస్యాజ్వాలాత్వముత్ప్రేక్ష్యతే, ఇవశబ్దో యము
త్ప్రేక్షావ్యంజక ఏవ నోపమాయాః ఉద్యగ్జ్వాలాయా అప్రసిద్ధత్వేన ఉపమాన
త్వాయోగాత్ * మన్యేశంకేధ్రువంప్రాయోనూనమిత్యేవమాదిభిః । ఉత్ప్రేక్షా
వ్యజ్యతేశబ్దైరివశబ్దోపితాదృశ ఇత్యాచార్యదండీ ॥ 33 ॥—కృతేతి ॥ భూమి
భృతాం-రాజ్ఞాం, గిరీణాంచసహస్రైః కృతాస్పదా-కృతాధిష్ఠానా + ఆస్ప
దంప్రతిష్ఠాయామితినిపాతః, ఉదకమస్మిన్నస్తీత్యుదన్వానుదధిః + ఉదన్వానుద
ధౌచేతినిపాతనాత్సాధుః, తస్యాంభోభిః పరిపీతాపరివేష్టితామూర్తిః స్వరూ
పంయస్యాస్సా పృథ్వీస్పృధుః + వోతోగుణవచనాదితివికల్పాత్ జీష్, ఏవంభూ
తాయాపూః న నిర్విద్యతే ... ... నిత్యం ... పూర్వా
త్ సత్యాదిత్వాదినాక్విప్, తేన అనిర్విణా అఖిన్నేన అన్యథా శిల్పసౌష్ఠ
వాసిద్ధేరితిభావః, విధాత్రా ప్రథితఙ్గతి పృథివ్యాః ప్రాకారాణాదికష్టివర్షి

మ్బురాశిః । లోలైరలోలద్యుతిభాంజి ముష్ణన్ప్రత్నాని రత్నాకరతామవాప ॥౩౬॥
అంభశ్చ్యుతఃకోమలరత్నరాశీనపాంనిధిః ఫేనపినద్ధభాసః । యత్రాతపే ధాతు
మివాధితల్పం విస్తారయామాస తరంగహస్తైః ॥ ౩౭ ॥ యత్రాలముత్తుంగతయా
విజేతుం దూరాదుదస్థీయత సాగరస్య । మహోర్మిభిర్వ్యాహతవాంఛితార్థైః

స్యాం పురి, వణిజాం పథి-వణిక్పథే-ఆపణే, అపూగాని పూగాని సంపద్యమానాని కృతాని పూగకృతాని-పుంజీకృతాని + శ్రేణ్యాదయః కృతాదిభిరితి సమాసః, శ్రేణ్యాదిషు చ్వ్యర్థవచనమితి వ్యాఖ్యాతత్వాత్ అలోలద్యుతిభాంజి స్థిరప్రభావంతి రత్నాని లోలైశ్చలైః అత ఏవ భ్రమాగతైః జలనిర్గమమార్గాగతైః ॥ ని ॥ భ్రమస్తు జలనిర్గమమార్గ ఇత్యమరః ॥ అంబుభిర్ముష్ణన్ అపహరన్ అంబురాశిరర్ణవః జలమాత్రసారోపితభావః, రత్నాకరతామవాప సత్యప్రసిద్ధిభావః, అత్రామ్బురాశేః ప్రాగ్రత్నసంబంధేప్యసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః తయా చ పుర్యాస్సముద్రాతిశాయిని రత్నసమృద్ధిర్వస్తు వ్యజ్యతే ॥ ౩౬ ॥—అంభ ఇతి ॥ యత్ర పురి అపాంనిధిస్సముద్రః అంభాంసి చ్యోతంతి క్షరంతీత్యంభశ్చ్యుతః జలస్రావిణః అత ఏవ ఫేనైః పినద్ధభాసః-పిహితకాంతీన్ + అపిపూర్వాన్నహ్యతేః కర్మణి క్తః, వష్టిభాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరితి వాపేరకారలోపః కోమలాన్ సత్సృష్టాన్ రత్నరాశీన్ ఆతపే ధాతుం శోషణార్థం నిధాతుమివేతి ఫలోత్ప్రేక్షా, తల్పేష్వట్టేషు అధితల్పం ॥ ని ॥ తల్పం శయ్యాట్టదారేష్విత్యమరః + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, తరంగైరేవ హస్తైః విస్తారయామాస-ప్రసారయామాస, అత్రాతపాభాసస్య తరంగహస్తసాధ్యత్వేనోత్ప్రేక్షారూపకయోస్సంకరః ॥౩౭॥

యదితి ॥ సాగరస్య మహోర్మిభిః కర్తృభిః యత్సాలం-యస్యాః ప్రాకారం ॥ ని ॥ ప్రాకారో వరణస్సాల ఇత్యమరః ॥ ఉత్తుంగతయా ఔన్నత్యగుణేన, విజేతుం జేతుమివేత్యర్థః, ఫలోత్ప్రేక్షేయం వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా, దూరాదుదస్థీయత-ఉత్థితం + భావే లఙ్, తథా అభ్యాశగతైస్సమీపగతైః ॥ ని ॥ సమీపే నికటాభ్యాశసన్నికృష్టసనీడవదిత్యమరః ॥ వ్యాహతో వాంఛితార్థస్సాలవిజయరూపో యేషాం తైః విజయాక్షమైరిత్యర్థః, అత ఏవ వ్రీడాదివేతి హేతూత్ప్రేక్షా, విలిల్యే-విలీనం + లీయతేర్భావే లిట్, అత్రాశక్తస్యాన్యవిజిగీషోర్వ్రీడా

పీఠ్యాదివాధ్యాశగతైర్విలిఖ్య ॥ ౪౦ ॥ కుతూహలేనేవ జవాదుపేత్య ప్రాకారభిత్త్యా సహసా నిరుద్ధః । రసన్నరోదీద్భృశమంబువర్షవ్యాజేన యస్యా బహిరంబువాహః ॥ ౪౧ ॥ యదంగనారూపసరూపతాయాః కంచిద్గుణం భేదకమిచ్ఛతీభిః । ఆరాధితోఽద్ధా మనురప్సరోభిః చక్రే ప్రజాః స్వాః సనిమేషచిహ్నాః ॥ ౪౨ ॥ స్ఫురత్తుషారాంశుమరీచిజాలైర్వినిహ్నుతాః స్ఫాటికసౌధపఙ్క్తీః । ఆరుహ్య

నుదయాత్సాపేక్షత్వేనఽప్రేక్షయోస్సంకరః ॥ ౪౦ ॥—కుతూహలేనేతి ॥ అమ్బునివహతీత్యమ్బువాహో మేఘః + కర్మణ్యణ్, కుతూహలేనేవ అంతఃప్రవేశకౌతుకేనేవేతి హేతూత్ప్రేక్షా, జవాదుపేత్య యస్యాః ప్రాకారభిత్త్యా సహసా నిరుద్ధో నివారితః అతఏవ బహిరేవ రసన్ గర్జన్ దుఃఖాత్క్రందంశ్చేతి శ్లేషః, అంబువర్షవ్యాజేన భృశమరోదీత్ అశ్రూణి ముక్తవాన్ + రుదిర్ అశ్రువిమోచనే లఙ్, రుదశ్చ పంచభ్య ఇతి ఈడాగమః, అత్రాంబువర్షవ్యాజేనేత్యపహ్నవస్య ఉక్తశ్లేషోత్ప్రేక్షాసాపేక్షత్వాత్సంకరః ॥ ౪౧ ॥ —యదితి ॥ యస్యాం పుర్యాం అంగనానాం రూపం సౌందర్యమాకారో వా ॥ ని ॥ రూపం స్వభావే సౌందర్య ఆకారే శ్లోకశబ్దయోరితి విశ్వః ॥ తస్య సరూపతాయాః సారూప్యాత్ భేదకం వ్యావర్తకం, కంచిద్గుణం ధర్మమిచ్ఛతీభిః అపేక్షమాణాభిః + ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమితి వికల్పాన్నుమభావః అప్సరోభిరారాధితః ప్రార్థితః మనుః మానుషసృష్టికర్తా, స్వాః-స్వకీయాః, ప్రజాః నిమేషః పక్ష్మపాత ఏవ చిహ్నం వ్యావర్తకం, తేన సహ వర్తంత ఇతి సనిమేషచిహ్నాః + తేన సహేతి తుల్యయోగ ఇతి బహువ్రీహిః, చక్రే అద్ధా తత్త్వమిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ని ॥ తత్త్వే త్వద్ధాంజసా ద్వయమిత్యమరః ॥ అత్ర స్వాభావికనిమేషస్య అప్సరః ప్రార్థనాహేతుకత్వోత్ప్రేక్షయా ద్వారకాంగనానాం నిమేషమాత్రభిన్నమమానుషం సౌందర్యం వస్తు వ్యజ్యతే ॥ ౪౨ ॥—స్ఫురదితి ॥ యస్యాం పురి క్షణదాసు-రాత్రిషు నార్యః స్ఫురద్భిః తుషారాంశోశ్చంద్రస్య మరీచిజాలైశ్చంద్రికాభిః వినిహ్నుతాః అపహ్నుతాః తదేకరూపతాపత్తేరగృహ్యమాణా ఇత్యర్థః, అతఏవ సామాన్యాలంకారః * సామాన్యం గుణసామ్యేన యత్ర వస్త్వంతరైకతేతి లక్షణాత్ ॥ స్ఫాటికానాం-స్ఫటికవికారాణాం, సౌధానాం పఙ్క్తీరారుహ్య నభోగతా దేవ్యో దేవాంగనా ఇవ + దేవశబ్దస్య పచాదిషు దేవడితి పాఠాత్ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్, వ్యరాజన్ సౌధానామగ్రహణాదభ్రంకషత్వాచ్చ తత్ర లక్ష్యమాణాః

సార్యః క్షణదాసు యస్యాం నభోగతా దేవ్య ఇవ వ్యరాజన్ ॥ ౪౩ ॥ కాంతేందుకాంతోపలకుట్టిమేషు ప్రతిక్షపం హర్మ్యతలేషు యత్ర । ఉచ్చైరధఃపాతిపయోముచోపి సమూహమూహుః పయసాం ప్రణాల్యః ॥ ౪౪ ॥ రతౌ హ్రియా యత్ర నిశామ్య దీపాన్ జాలాగతాభ్యోధిగృహం గృహిణ్యః । బిభ్యుర్బిడాలేక్షణభీష

(శ్రీ)యః ఖేచర్య ఇవ రేజురిత్యర్థః, అత్ర నభోగతత్వోత్ప్రేక్షాయాః పూర్వోక్తసామాన్యసాపేక్షత్వాత్సంకరః ॥ ౪౩ ॥—కాంతేతి ॥ యత్ర క్షపాసు ప్రతిక్షపం + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, కాంతాని రమ్యాణి ఇందుకాంతోపలానాం చంద్రకాంతమణీనాం కుట్టిమాని నిబద్ధభూమయో యేషు తేషు ॥ ని ॥ కుట్టిమోస్త్రీ నిబద్ధా భూరిత్యమరః ॥ హర్మ్యతలేషు ఉచ్చైరున్నతాః ప్రణాల్యః-జలమార్గాః ॥ ని ॥ ద్వయోః ప్రణాలీ పయసః పదవ్యామిత్యమరః ॥ అధఃపాతినః అధశ్చరాః, పయోముచో మేఘా యాసాం తాః అధఃకృతమేఘమండలత్వాత్ అజ్ఞాతవృష్టిపాతా అపీత్యర్థః, విరోధాలంకారః ॥ పయసాం సమూహం పయఃపూరం ఊహుః-వహంతి స్మ, చంద్రకాంతనిష్యందైరితి భావః + వహేర్లిట్, వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం, అత్ర సౌధానాం ప్రణాలీనాంచ తాదృగౌన్నత్యపయఃపూరాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౪౪ ॥—రతావితి ॥ యత్ర పురి గృహేష్వధిగృహం + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, గృహిణ్యః - కులాంగనాః, అతఏవ రతౌ-రతికాలే, హ్రియా దీపాన్ నిశామ్య-నిర్వాప్య + శమేర్దర్శనవ్యతిరిక్తార్థే మిత్త్వాద్ధ్రస్వాదేశాభావశ్చింత్యః (నిశమ్యేత్యేవ పాఠో వల్లభాంగీకృతః) జాలాగతాభ్యః-గవాక్షమార్గప్రవిష్టాభ్యః ॥ ని ॥ జాలం గవాక్ష ఆనాయ ఇతి విశ్వః ॥ విడూరాత్ప్రభవంతీతి వైడూర్యాణి వాలవాయజమణయః ॥ ని ॥ వైడూర్యం వాలవాయజమితి విశ్వః ॥ + విడూరాజ్ఞ్య ఇతి జ్యప్రత్యయః అత్ర విడూరశబ్దో వాలవాయస్యాదేశః పర్యాయో వా తతో ప్రచరితో వా, తేన వాలవాయాద్గిరేరసౌ ప్రభవతి, న విడూరాన్నగరాత్ అత్రైతు సంసిధ్యేత ఇత్యాక్షేపః ప్రత్యుక్తః తదుక్తం* వాలవాయో విడూరంచ ప్రకృత్యంతరమేవ వా । నవైతత్రేతి చేద్బ్రూయాజ్జిత్వరీవదుపాచరేదితి ॥ తేషాం కుడ్యేషు భిత్తిషు సంక్రాంతాభ్య ఇతి శేషః, అతఏవ తచ్ఛాయాపత్త్యా పైంగళ్యాత్, బిడాలేక్షణవద్భీషయంతీతి భీషణాభ్యః భయంకరాభ్యః + నంద్యాదిత్వాత్కర్తరి ల్యుట్

ణాభోగ్యవైదూర్యకుడ్యేషు శశిద్యుతిభ్యః ॥ ౪౫ ॥ యస్యామతిశ్లక్ష్ణతయా గృహేషు విధాతుమాలేఖ్యమశక్నువంతః । చక్రుర్యువానఃప్రతిబింబితాంగాస్స జీవచిత్రాఇవరత్నభిత్తీః ॥ ౪౬ ॥ సావర్ణ్యభాజాంప్రతిమాగతానాంలక్ష్యైః స్మరాపాండుతయాంగనానామ్ । యస్యాం కపోలైః కలధౌతధామస్తంభేషుభేజే మణిదర్పణశ్రీః ।౪౭। శుకాంగనీలోపలనిర్మితానాంలిప్తేషు భాసాగృహదేహలీ

ప్రత్యయేటాప్, శశిద్యుతిభ్యో బిభ్యుర్భీతాః మూర్ఛ్యాదితిభావః లిట్, అత్ర ల జ్జావారణాయ దీపనిర్వాపణే న కేవలంతదసిద్ధిః ప్రత్యుత, భయంచోత్పన్న మితి అనర్థోత్పత్తిరూపోవిషమప్రభేదః * విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థ స్యవాభవేత్ । విరూపఘటనావాస్యాద్విషమాలంకృతిస్త్రిధేతిలక్షణాత్ ॥౪౫॥ యస్యామితి ॥ యస్యాంగృహేషు అతిశ్లక్ష్ణతయా రత్నభిత్తీనామతిస్నిగ్ధతయా ఆలేఖ్యం-చిత్రం, విధాతుం-నిర్మాతుం, అశక్నువంతః యువానః ప్రతిబింబి తాంగాః-స్వయం తాసు సంక్రాంతమూర్తయస్సంతః రత్నభిత్తీస్సజీవచిత్రా స్సచేతనచిత్రవతీరివచక్రురిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౪౬ ॥—సావర్ణ్యేతి ॥ యస్యాంపు రి కలధౌతధామస్తంభేషు-హేమాకారస్తంభేషు ॥ ని ॥ కలధౌతం రూప్యహే మ్నోరితివిశ్వః ॥ ప్రతిమాగతానాం-ప్రతిబింబగతానాం, సావర్ణ్యభాజాం-త త్సావర్ణ్యాదగృహీతభేదానామిత్యర్థః, అతఏవసామాన్యాలంకారః *సామా న్యంగుణసామ్యేనయత్రవస్త్వంతరైకతేతిలక్షణాత్ ॥ అంగనానాంస్మరాపాండు తయా స్మరేణ మదనేన ఆపాండుతయాలక్ష్యైః భిన్నవర్ణత్వాద్భేదేనగృహ్య మాణైరిత్యర్థః కపోలైర్మణిదర్పణానాం-స్ఫటికమణిముకురాణాం, శ్రీరివశ్రీ ర్భేజే ప్రాప్తేతినిదర్శనా, సాచోక్తసామాన్యప్రసాదలబ్ధేతితేనాస్యాస్సంకరః॥ ౪౭ ॥—శుకాంగేతి ॥ యస్యాంపురి ముగ్ధాంగనాః శుకాంగవన్నీలాఉపలా మ ణయోమరకతానీత్యర్థః ॥ ని ॥ ఉపలఃప్రస్తరేమణావితివిశ్వః ॥ తైర్నిర్మితా నాం గృహదేహళ్యోగృహద్వారశాఖాధారదారూణి ॥ని॥ గృహావగ్రహణీదే హళ్యంగణంచత్వరాజిరఇత్యమరః ॥ తాసాంభాసాలిప్తేషు అళిందేషు ద్వారబ హిర్భాగేషు ॥ ని ॥ ప్రఘాణప్రఘణాళిందాబహిర్ద్వారప్రకోష్ఠక ఇత్యమరః॥ గోఃపురీషంగోమయం + గోశ్చపురీషఇతిమయట్, తస్యగోముఖాని లెపసాని (?)॥ లెపనేకుటిలా(గా(కా)రేవాద్యభాండేపిగోముఖమితివిశ్వః॥నచక్రురేవ ము

నామ్ । యస్యామళిందేషు న చక్రురేవ ముగ్ధాంగనా గోమయగోముఖాని । ౪౭
గోపానసీషు క్షణమాస్థితానామాలంబిభిశ్చంద్రకిణాం కలాపైః । హరిన్మణిశ్యామతృణాభిరామైర్గృహాణి నీవ్రైరివ యత్ర రేజుః । ౪౮ । బృహత్తులైరప్యతులైర్వితానమాలాపినద్ధైరపి చావితానైః । రేజే విచిత్రైరపి యా సచిత్రైర్గృహై-

---

రకతప్రభాయాం విలేపనభ్రాంత్యేతి భావః, అతఏవ భ్రాంతిమదలంకారః, కవిసమ్మతసాదృశ్యాద్వస్త్వంతరమతిర్యత్ర సభ్రాంతిమానితి సర్వస్వకారలక్షణాత్ ॥ ౪౭ ॥—గోపానసీష్వితి ॥ యత్ర పురి గృహాణి గోపానసీషు వలభీషు ఛాదనాధారదారుషు వంశపంజరేష్విత్యర్థః, అతఏవ * గోపానసీతు వలభీచ్ఛాదనే వక్రదారుణీత్యత్ర పటలాధారవంశపంజర ఇత్యాహ క్షీరస్వామీ ॥ క్షణమీషత్కాలం అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా, ఆస్థితానామాసీనానాం చంద్రకాః మేచకాః ॥ ని ॥ సమౌ చంద్రకమేచకావిత్యమరః ॥ తద్వతాం చంద్రకిణాం మయూరాణామాలంబిభిర్లంబమానైః కలాపైర్బర్హైః ॥ ని ॥ కలాపో భూషణే బర్హ ఇత్యమరః ॥ హరిన్మణయో మరకతాని ॥ ని ॥ గారుత్మతం మరకతమశ్మగర్భం హరిన్మణిరిత్యమరః ॥ తద్వచ్ఛ్యామైః తృణైః అభిరామాణి హరితతృణమయానీత్యర్థః, తైః నీవ్రైః పటలప్రాంతైరివ రేజుః ॥ ని ॥ వలీకనీవ్రే పటలప్రాంతేథ పటలం ఛదిరిత్యమరః ॥ ఛాదనపర్యాయా పటలచ్ఛదిష్యౌ ఛదిరంచలవాచినీ వలీకనీవ్రే, ఛదిష ఆధారో వంశపంజరో గోపానసీతి వివేకః, హరితత్వలంబనాదిగుణక్రియానిమిత్తా నీవ్రైరివేతి స్వరూపోత్ప్రేక్షా ॥ ౪౮ ॥ — బృహదితి ॥ యా పూః బృహత్యస్తులాః ఉపరిస్థాప్య దార్వాధారభూతాని స్తంభాగ్రపీఠాని యేషు తైః బృహత్తులైః తథాప్యతులైరితి విరోధః అనుపమైరితి పరిహారః ॥ ని ॥ తులాసామ్యే స్తంభపీఠ ఇత్యుభయత్రాప్యమరశేషః ॥ తులామానే పలశతే సాదృశ్యే రాశిభాండయోః । గృహాణాం దారుబంధాయ పీఠ్యామితి హైమః ॥ వితానానాముల్లోచానాం మాలాభిః-పఙ్క్తిభిః, పినద్ధైరాచ్ఛాదితైః, తథాప్యవితానైస్తద్రహితైరితి విరోధః, అమ్లానైరిత్యవిరోధః సమస్తవస్తుసమృద్ధైరిత్యర్థః ॥ ని ॥ అస్త్రీ వితానముల్లోచః । వితానం త్రిషు తుచ్ఛక ఇత్యుభయత్రాప్యమరః ॥ విచిత్రైరాలేఖ్యరహితైరపి సచిత్రైస్తత్సహితైరితి విరోధః, విచిత్రైరద్భుతైరిత్యవిరోధః ॥ ని ॥ ఆలేఖ్యాశ్చర్యయోశ్చిత్రమిత్యుభయత్రాప్యమరః ॥ విగతా-

ర్విశాలైరపి భూరిశాలైః ॥ ౪౦ ॥ చిక్రంసయా కృత్రిమపత్రిపంక్తేః కపోతపాలీషు నికేతనానామ్ । మార్జారమప్యాయతనిశ్చలాంగం యస్యాం జనః కృత్రిమమేవ మేనే ॥ ౪౧ ॥ క్షితిప్రతిష్ఠోఽపి ముఖారవిందైర్వధూజనశ్చంద్రమధశ్చకార । అతీత

శాలాభవాణి గృహైకదేశాః యేషాం తాని విశాలాని ॥ ని ॥ శాలా గృహేఽతరు స్కంధశాఖాగారైకదేశయోరితి విశ్వః ॥ తైర్విశాలైరపి భూరిశాలైర్బహుభద్రై రితి విరోధః, విశాలైః పృథులైరిత్యవిరోధః ॥ ని ॥ విశాలం పృథులం మహదిత్యమరః + వేశ్మాలచ్ఛంకటచావితిశాలచ్ప్రత్యయః । గృహైః రేజే అపిరయం సర్వత్ర విరోధే, అత్ర విరోధేఽపి విరుద్ధవదాభాసాద్విరోధాలంకారః ॥ విరోధః సోఽవిరోధేఽపి విరుద్ధత్వేన యద్వచః । ఇతి కావ్యప్రకాశలక్షణాత్ ॥ ౪౦ ॥— చిక్రంసయేతి ॥ యస్యాం పురి నికేతనానాం-వేశ్మనాం ॥ ని ॥ వేశ్మసద్మనికేతనమిత్యమరః ॥ కపోతాః-పక్షిణః, పాలయంతీతి కపోతపాల్యో విటంకాపరనామానః, స్తంభాగ్రప్రసారితదారువిశేషాః ॥ ని ॥ కపోతపాలికాయాంతు విటంకం పుంనపుంసకమిత్యమరః ॥ కర్మణ్యణ్, ఙీప్, తాసు కృత్రిమపత్రిణాం-దారుమయపక్షిణాం, పంక్తేః కర్మణిషష్ఠీ, చిక్రంసయా-క్రమితుమిచ్ఛయా, జిఘృక్షయేత్యర్థః + క్రమేస్సన్నంతాదప్రత్యయాదిత్యకారప్రత్యయే టాప్, స్నుక్రమోరనాత్మనేపదనిమిత్త ఇతీడాగమో న భవతి; అత్ర క్రమేర్వృత్త్యాదివ్యతిరిక్తార్థేఽపి అనుపసర్గాద్వేతి వైకల్పికస్యాత్మనేపదనిమిత్తస్యానుపసర్గత్వస్య పాక్షికస్య సంభవాత్ - ఆయతం దీర్ఘమానతం వా నిశ్చలమంగం యస్య తం- మార్జారం- బిడాలమపి ॥ని॥ ఓతుర్బిడాలో మార్జారః వృషదంశక ఆఖుభుగిత్యమరః జనః కృత్రిమం క్రియానిర్వృత్తమేవ మేనే సతు వాస్తవమిత్యర్థః + డ్వితః క్త్రిః క్త్రేర్మమ్నిత్యమితి మప్ ప్రత్యయః- ఏతేన కృత్రిమాకృత్రిమభేదో దుర్గ్రహ ఇతి శిల్పవిజ్ఞానాతిశయోక్తిః అత్ర వికల్పితసాదృశ్యాన్మార్జారజనయోః కృత్రిమాకృత్రిమేషు విపరీతమతివర్ణనాద్భ్రాంతిమదలంకారః తల్లక్షణం తూక్తం ॥ ౪౧ ॥— క్షితీతి ॥ యస్యాం పురి వధూజనః క్షితౌ ప్రతిష్ఠా యస్య క్షితిప్రతిష్ఠో భూమిష్ఠోఽపి చంద్రం దివిష్ఠమపీతి భావః తథాపి ముఖైరేవారవిందైః అధశ్చకారేతి విరోధః స్వలావణ్యమహిమ్నా అధరీచకారేతి పరిహారాద్విరోధాభాసోఽలంకారః- అతీతాని నక్షత్రపథమతీతనక్షత్రపథాని + అత్యాదయః క్రాంతా

నక్షత్రపథాని యస్యాం ప్రాసాదశృంగాణి వృథాధ్యరుక్షత్ ॥౨॥ రమ్యా ఇతి ప్రా
స్తవతీః పతాకా రాగం వివిక్తా ఇతి వర్ధయంతీః । యస్యామసేవంత నమద్వలీకాః
సమం వధూభిర్వలభీర్యువానః ॥౩॥ సుగంధితామప్రతియత్నపూర్వాం బిభ్రతి

ద్వ్యర్థే ద్వితీయయేతి సమాసః ద్విగుప్రాప్తాపన్నేత్యాదినా పరవల్లింగతా ప్రతి
షేధః ప్రాసాదశృంగాణి వృథా అధ్యరుక్షత్- అధిరోహతిస్మ జనధిరుహ్యా వాధః
కరణాదితి భావః + రోహతేర్లుఙ్ శలఇగుపధాదనిటః క్స ఇతి చ్లేః క్సాదేశః - అ
త్రాధికరణవాక్యార్థస్య శ్లేషవిరోధోపజీవ్యవైయర్థ్య హేతుత్వాత్సంకీర్ణః
కావ్యలింగభేదః ॥ ౨ ॥ రమ్యా ఇతి ॥ యస్యాం పురి యువానః రమ్యాః రమణీ
యా ఇతి హేతోః పతాకాః ప్రాస్తవతీః ఉత్క్షిప్తధ్వజా ఇత్యర్థః అన్యత్ర రమ్యా
ఇత్యేవం- పతాకాః ప్రాస్తవతీః ప్రసిద్ధతాంగతా ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ పతాకా వై
జయంత్యాం చ సౌభాగ్యే కేతు ధ్వజేపి చ * ఇతి హేతుప్రకరణప్రకారాది సమా
ప్తిష్విత్యుభయత్రాపి విశ్వః వివిక్తాః విజనాః శుద్ధా ఇతి చ హేతోః- రాగం వర్ధ
యంతీః ॥ని॥ వివిక్తౌ పూతవిజనావిత్యమరః- నమద్వళీకాః నమ్రనీవ్రాః ॥ని॥ వలీకనీవ్రే
పటలప్రాంతే ఇత్యమరః ॥ అన్యత్ర నమంత్యో వల్యః త్రివళ్యాఖ్యా మధ్యరేఖా యాసాం
తాః నమద్వళీకాః + నద్యృతశ్చేతి కప్ * వళిర్మధ్యరేఖోర్మిజీర్ణత్వగ్గృహ
దారుష్వితి వైజయంతీ- వలభీః కూటాగారాణి ॥ ని ॥ కూటాగారం తు వలభిరిత్య
మరః- వధూభిస్సమమసేవంత వధూసహితా అసేవంతేత్యర్థః అత్ర వధూనాం వ
లభీనాం చ ప్రకృతానామేవ ధర్మసామ్యేనౌపమ్యావగమాత్, కేవలప్రకృతా
తుల్యయోగితా- నతు శ్లేషః తత్ర కేవలప్రకృతేః విశేష్యస్యాపి శ్లిష్టత్వ నియ
మాత్ యథాహుః ప్రకృతాప్రకృతోభయగతత్వం చేచ్ఛబ్దమాత్రసాధర్మ్యం శ్లే
షాయ శ్లిష్టత్వం సర్వత్రాద్వయద్వయే నాంత్య ఇతి * ప్రస్తుతానాం తథాన్యేషాం
కేవలం తుల్యధర్మతః । ఔపమ్యం గమ్యతే యత్ర సామతా తుల్యయోగితా ॥౩॥
సుగంధితామితి ॥ యత్ర పురి న ప్రతియత్నః సంస్కారః పూర్వో యస్యాస్తామప్ర
తియత్నపూర్వామకృత్రిమాం, స్వాభావికీమిత్యర్థః ॥ ని ॥ ప్రతియత్నస్తు
సంస్కార ఇతి వైజయంతీ - శోభనో గంధో యేషాం తేషాం భావస్తత్తా తాం సు
గంధితాం సౌరభం- గంధస్యేత్వే సతి తల్ప్రత్యయః బిభ్రతి బిభ్రాణాని + శాన
పుంసకస్యేతి నుమాగమః- మధూని మద్యాని కామినీనాం- వక్త్రాణి చ యూనాం

తియత్ర ప్రమదా యయూనామ్ । మధూని వక్త్రాణి చ కామినీనామామోదకర్మవ్యతిహారమీయుః ॥ ౫౪ ॥ రతాంతరే యత్ర గృహాంతరేషు వితర్దినిర్యూహవిటంకనీడః । రుతాని శృణ్వన్ వయసాం గణోఽంతేవాసిత్వమాప స్ఫుటమంగనానామ్ ॥ ౫౫ ॥ ఛన్నేష్వపి స్పష్టతరేషు యత్ర స్వచ్ఛాని నారీకుచమండలేషు । ఆకాశసామ్యం దధురంబరాణి న నామతః కేవలమర్థతోఽపి ॥ ౫౬ ॥ యస్యామజిహ్మా మహతీమపం

ప్రమా వాయుప్రీత్యై ఆమోదకర్మణో వాసనాయాసస్య- వ్యతిహారం పరస్పరవ్యతికరమీయుః అన్యోన్యగంధేనాన్యోన్యం వాసయామాసురిత్యర్థః ఇణో లిట్ అత్రాపి వధూనాం వక్త్రాణాంచ ప్రకృతత్వాత్ పూర్వవదేవ తుల్యయోగితా భేదః తేన యూనాం మధువాసితవధూవదనపానంచ వస్తు వ్యజ్యతే, తేన చ నిరాతంకభోగాః పౌరా ఇతి గమ్యతే ॥ ౫౪ ॥ రతాంతర ఇతి ॥ యత్ర పురి గృహాంతరేషు వితర్దయో విహారవేదికాః ॥ ని ॥ స్యాద్వితర్దిస్తు వేదికేత్యమరః- తాసాం నిర్యూహాః- మత్తవారణాఖ్యా ఉపాశ్రయాః ।ని। నిర్యూహో మత్తవారణ ఇతి వైజయంతీ- తేషాం విటంకాః ఉపరితన్యః కపోతపాలికాః త ఏవ నీడాః కులాయాః యస్య సః ।ని। కులాయో నీడమస్త్రియామిత్యమరః వయసాం శుకశారికాదిపక్షిణాం- గణః ।ని। వయః పక్షిణి బాల్యాదావితి విశ్వః, అంగనానాం వితర్దిషు, రమమాణానామితి భావః రతాంతరే రుతాని రతికూజితాని శృణ్వన్, అంతే సమీపే వసంతీత్యంతేవాసినః శిష్యాః ।ని। ఛాత్రాంతేవాసినౌ శిష్య ఇత్యమరః + శయవాసవాసిష్వకాలాదిత్యలుక్- తేషాం భావస్తత్త్వం ఆప ॥ సమీపే ప్రతిశబ్దం యథాశ్రుతం పశ్చాదుచ్చారణాదేవముత్ప్రేక్ష్యతే, అత ఏవ స్ఫుటమితి వ్యంజకప్రయోగః ॥ ౫౫ ॥ ఛన్నేష్వితి ॥ యత్ర పురి- ఛన్నేష్వాచ్ఛాదితేష్వపి + వాచాం తేత్యాదినా వైకల్పికో నిపాతః స్పష్టతరేషు స్ఫుటతరం లక్ష్యమాణేష్విత్యర్థః నారీకుచమండలేషు స్వచ్ఛాని స్ఫటికాదివదతిరోధాయకాని- అంబరాణి వస్త్రాణి కేవలం నామతోఽంబరమితి నామ్నైవాకాశసామ్యం న దధుః ।ని। అంబరం వ్యోమ్ని వాససీత్యమరః కింతు అర్థతోఽపి అర్థక్రియయాపి తత్సామ్యం దధుః స్వయమతిసూక్ష్మత్వాదవ్యవధాయకత్వం దృష్ట్యా దేమూర్తాంతరగత్యప్రతిఘాతిత్వమిత్యాదినాపి సామ్యం దధురిత్యర్థః ఉపమాలంకారః । ౫౬ ।— యస్యామితి । యస్యాం పురి అజిహ్మాః అవక్రాః అన్యత్ర, అకపటాః దంభాదిరహితా ఇత్యర్థః * ఆచరేత్సదృశం వృత్తి

కాస్సీమానమత్యాయతయోత్యజంతః । జనైరజాతస్ఖలనైర్న జాతు ద్వయేప్యము
చ్యంత వినీతమార్గాః ॥ ౫౭ ॥ పరస్పరస్పర్ధిపరార్ధ్యరూపాః పౌరస్త్రియో యత్ర
విధాయ వేధాః । శ్రీనిర్మితిప్రాప్తఘుణక్షతైకవర్ణోపమావాచ్యమలం మమార్జ ॥ ౫౮ ॥
క్షుణ్ణం యదంతఃకరణేన వృక్షాః ఫలాని కల్పోపపదాస్తదేవ । అధ్యూషుషో యా

మజిహ్మామశరాంతథేతి స్మరణాదితి భావః । ని। జిహ్మః కపటవక్రయోరితి శాశ్వతః। మహతీం సీమానం రాజకల్పితక్షేత్రమానమర్యాదాం కులాగతానుష్ఠానస్థితించ అత్యజంతః అత్యక్తమహామర్యాదా ఇత్యర్థః అపంకాః అకర్దమాః; నిష్పాపాశ్చ । ని। పంకః కర్దమపాపయోరితి విశ్వః అతిమాత్రాయతిః ఆయామః ఉత్తరకాలశ్చ యేషాం తే అత్యాయతయః । ని। ఆయతిస్తూత్తరేకాలే సంయమాయామయోరపీతి శాశ్వతః ద్వయే ద్విరూపా అపి + ప్రథమచరమతయేత్యాదినా జసి విభాషా సర్వనామసంజ్ఞా వినీతమార్గాః సువిరచితాః పురవీథయః సుశిక్షితాచారపద్ధతయశ్చ. అజాతం స్ఖలనం పాషాణాది ప్రతీఘాతో విరుద్ధాచరణంచ యేషాం తైః జనైః జాతు కదాచిదపి నాముచ్యంత నత్యక్తాః నకదాచిత్ ఖిలీకృతా ఇత్యర్థః అత్ర శబ్దమాత్రసాధర్మ్యాదేకనాళావలంబిఫలద్వయవదేకశబ్దేనార్థద్వయ ప్రతీతేర్ద్వయానామపి మార్గాణాం ప్రకృతత్వాచ్చ కేవలప్రకృతవిషయోర్థశ్లేషః విశేష్యస్యాపి శ్లిష్టత్వాన్న తుల్యయోగితా ॥౫౭॥— పరస్పరేతి । యత్ర పురి పరస్పరస్పర్ధీని అహమహమికయాన్యోన్యసంఘర్షిణి పరార్ధ్యాని శ్రేష్ఠాని రూపాణి సౌందర్యాణి, యాసాం తాః ॥ని॥ రూపం స్వభావే సౌందర్య ఇతి విశ్వః పురే భవాః పౌర్యః తాః స్త్రియః పౌరస్త్రియః + స్త్రియాః పుంవదిత్యాదినా పుంవద్భావః విధాయ నిర్మాయ వేధాః స్రష్టా శ్రియో లక్ష్మీదేవ్యాః నిర్మిత్యా నిర్మాణేన ప్రాప్తం యత్ ఘుణేన వజ్రకీటేన క్షతస్యాక్షర్ణస్య ఉపమయా సామ్యేన, వాచ్యమపవాదః తదలమత్యంతం – తదేవమలమితి కేచిత్ – మమార్జ ఘుణాక్షరవద్యాదృచ్ఛికమిదం శ్రీదేవతాసౌందర్యశిల్పం నకౌశలమిత్యపయశః క్షాళితవానిత్యర్థః- అనయాచాతిశయోక్త్యా పౌరస్త్రీణాం రమాసమాన సౌందర్యం వస్తు వ్యజ్యతే ॥౫౮॥—క్షుణ్ణమితి ॥ యదంతఃకరణేన క్షుణ్ణం అభ్యస్తం మమేదం భూయాదితి భూయో భూయస్సంకల్పితమిత్యర్థః కల్పయంతి సంకల్పితార్థానితి కల్పాః కల్పా ఇత్యుపపదం వ్యావర్తకం యేషాం తే కల్పోపపదాః వృక్షాః కల్పవృక్షాః తదేవ

మభవన్ జనస్య యాస్సంపదస్తా మనసోప్యభూమిః ॥ ౫౯ ॥ కలాదధానస్సకలాస్స్వభాభిరుద్భాసయన్ సౌధసితాభిరాశాః । యాం రేవతీజానిరియేష హాతుం న రౌహిణేయో న చరోహిణీశః ॥ ౬౦ ॥ బాణాహవవ్యాహతశమ్భుశక్తేరాసత్తిమాసాద్య జనార్దనస్య । శరీరిణా జైత్రశరేణ యత్ర నిశ్శంకమూషే మకరధ్వజేన ॥ ౬౧

ఫలంతి నిష్పాదయంతి + ఫలనిష్పత్తావితి ధాతోర్లట్ కుతః యాం పురీమ ధ్యుషితవతః + ఉపాన్వధ్యాఙ్వస ఇతి కర్తృత్వం భాషాయాంస దవసశ్రువ ఇతి క్వసు ప్రత్యయః - జనస్య యాస్సంపదః అభవన్ తాః మనసోప్య భూమిః- వాచామభూమిరితి కిముత కవ్యమితి భావః, గృహే గృహే కల్పవృక్ష సంబంధాతిశయోక్త్యా పౌరాణాం దేవేంద్రభోగో వ్యజ్యతే ఇహ కల్ప ఇత్యుపప దం స్వసం శ్లేష దేశో యేషామితి వ్యాఖ్యానే హిరణ్యపూర్వం కశిపుమిత్యాదివద వాచ్యవచన దోషావకాశః ॥ ౫౯ ॥— కలా ఇతి ॥ సకలాః సమగ్రాః కలాః చతు ష్షష్టివిద్యాః షోడశభాగాంశ్చ దధానః ॥ కలాశిల్పే కాలభేదే । కలాతు షోడ శో భాగ ఇతి చామరః- సుధయాలిప్తం తద్వత్సితాభిః స్వభాభిరాశాః దిశః - ఉ ద్భాసయన్ రేవతీ కకుద్మి కన్యా పూషభం చ జాయా యస్య సః రేవతీజానిః + జా యాయా నిజితి సమాసాంతో నిజాదేశః లోపో వ్యోర్వలీతి యలోపః ॥ రోహిణ్యాః అపత్యం పుమాన్ రౌహిణేయో బలభద్రః + స్త్రీభ్యో ఢక్- యాం పురీం హాతుం త్య క్తుం న ఇయేష నేచ్ఛతి స్మ లిట్- రోహిణీశశ్చంద్రశ్చ హాతుం న ఇయేష అత్ర రౌహి ణేయరోహిణీశయోః పురో త్కర్షావహత్వేన ద్వయోః ప్రకృతత్వాద్విశేషణస్యా శ్లిష్టత్వాచ్చ కేవల ప్రకృత విషయా తుల్యయోగితా ॥ గతమన్యత్ ॥ ౬౦ ॥—॥ బాణేతి ॥ యత్ర పురి, బాణాహవే-బాణాసురయుద్ధే వ్యాహతా క్షయం నీతా శం భుశక్తిర్యేన తస్య హరవిజయినో జనార్దనస్య కృష్ణస్య, ఆసత్తిం ప్రత్యాసత్తిం ఆసాద్య పుత్రత్వం ప్రాప్యేత్యర్థః శరీరిణా విగ్రహవతా న త్వనంగనేతి భావః జై త్రా ఏవ జైత్రాః జయశీలాః తృన్నంతాత్ప్రజ్ఞాదిత్వాదణ్ ప్రత్యయః తే శరాయస్య తేన మకరధ్వజేన కామేన ప్రద్యుమ్నరూపేణేతి భావః నిశ్శంకం నిర్భీకం ॥ ని శ్శంకావితరౌ భయయోరితి విశ్వః- ఊషే ఉషితం + వస నివాసే, భావే లిట్ వచి స్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం- అత్ర శమ్భుశక్తి వ్యాఘాత పదార్థస్య విశేషణ గత్యా నిశ్శంక నివాస హేతుత్వోక్తేః కావ్యలింగభేదః పురా కిల భగవాన్ భక్తవత్స

నిషేవ్యమాణా నశివై ర్మరుద్భిరధ్యాస్యమానా హరిణా చిరాయ । ఉదగ్రి శిరత్నాంకు రధామ్ని సింధౌ వాహ్వాస్త మేరావమరావతీం యా ॥౬౨॥ స్నిగ్ధాంజనశ్యామ రుచిస్సువృత్తో వధ్వా ఇవాధ్వంసితవర్ణకాంతేః । విశేషకో వా విశిశేష యస్యాః శ్రీ

లో ధూర్జటిః బాణాసురప్రేమ్ణా బాణాభియాయి సంహరి మభియుజ్య నిర్జిత ఇతి పౌరాణికాః కథయంతి ॥౬౧॥—॥నిషేవ్యమాణేతి॥ శివైర్మరుద్భిర్మంగళమారుతైః అన్యత్ర శివైః రుద్రైః మరుద్భిర్మరుద్గణైశ్చ నిషేవ్యమాణేన హరిణా కృష్ణేన శక్రేణచ చిరాయ అధ్యాస్యమానా అధిష్ఠీయమానా-ఉదగ్రిశ్రీణాం రత్నాంకురాణాం- ధామ్ని స్థానే ఏకత్రరత్నాకరత్వాదన్యత్ర రత్నసానుత్వాచ్చేతిభావః- సింధౌ స్థితేతి శేషః యా పూః మేరౌ స్థితాం- అమరా అస్యాం సంతీత్యమరావతీం- ఇంద్రనగరీం + సంజ్ఞాయాం మతౌ బహ్వచో నజిరాదీనామితి దీర్ఘః మాదుపధాయా ఇతి వత్వం- ఆహ్వాస్త స్పర్ధయా ఆహూతవతీ, అమరావతీ మనుచకారేత్యర్థః+ హ్వాయతేర్లుఙ్ + స్పర్ధాయామాఙ ఇత్యాత్మనేపదం లిపిసిచిహ్వశ్చ + ఆత్మనేపదేష్వన్యతరస్యామితి చ్లైరఙభావపక్షే సిజాదేశః, అత్ర ప్రథమార్ధే శ్లేషపిసింధౌ మేరౌ స్థితేతి బింబప్రతిబింబభావేన సాధర్మ్యోక్తేః శ్లేషానుప్రాణితేయముపమేతి సంక్షేపః- ఆహ్వాస్తేతి సాదృశ్యప్రతిపాదకశ్శబ్దః॥స్పర్ధతే హ్వయతే ద్వేష్టీత్యాద్యనుశాసనాత్ ॥౬౨॥—స్నిగ్ధేతి॥ స్నిగ్ధం యదంజనం తద్వత్ - లేనచ శ్యామరుచిః- సువృత్తస్సద్వృత్తః సుష్ఠువర్తులశ్చ - త్రయాణాం లోకానాం సమాహారస్త్రిలోకీ+ తద్ధితార్థేత్యాదినా సమాసః + సంఖ్యాపూర్వో ద్విగురితి ద్విగుసంజ్ఞా + అకారాంతోత్తరపదో ద్విగుస్త్రియామిష్ట ఇతి స్త్రీత్వం ద్విగోరితి ఙీప్- తస్యాస్తిలకో భూషణభూతః-సహరిరేవ విశేషకో వా తిలక ఇవేత్యర్థః ॥ని॥ ఇవవద్వా యథా శబ్దా ఇత్యనుశాసనాత్ ॥ తమాలపత్రతిలకచిత్రకాణి విశేషకం॥ ద్వితీయంచ తురీయంచ స్త్రియామిత్యమరః, అధ్వంసితా వర్ణానాం బ్రాహ్మణాదీనాం కాంతిరౌజ్జ్వల్యం-యస్యాస్తస్యాః యస్యాః పురః అన్యత్రాధ్వంసితో వర్ణో గౌరాదిః కాంతిర్లావణ్యంచ యస్యాస్తస్యాః॥ని॥ వర్ణో ద్విజాదౌ శుక్లాదౌ స్తుతౌ వర్ణంతు వాక్షర ఇత్యుభయత్రాప్యమరః- వధ్వా ఇవ శ్రియం విశిశేష విశేషితవాన్ అనేకేవశబ్దైరియముపమేత్యేకే శబ్దమాత్రసాధర్మ్యాత్ శ్లేష ఇత్యన్యే శ్లేషోపమేత్యాహ దండీ ॥

యం త్రిలోకీతిలకస్స ఏవ ॥ ౬౩॥ తామీక్షమాణస్స పురీం పురస్తాత్ ప్రాపత్ప్రతో
ళీమతులప్రతాపః । వజ్రప్రభోద్భాసిసురాయుధశ్రీర్యా దేవసేనేవ పరైరలం
ఘ్యా ॥ ౬౪ ॥ ప్రజా ఇవాంగాదరవిందనాభేశ్శంభోర్జటాజూటతటాదివాపః ।
ముఖాదివాథశ్రుతయో విధాతుః పురాన్నిరీయుర్మురజిద్ధ్వజిన్యః ॥౬౫॥ శ్లిష్య
ద్భిరన్యోన్యముఖాగ్రసంగస్ఖలత్ఖలీనం హరిభిర్విలోలైః । పరస్పరోత్పీడితజాను
భాగా దుఃఖేన నిశ్చక్రమురశ్వవారాః ॥ ౬౬ ॥ నిరంతరాళేపి విముచ్యమానే దూ

౬౩॥—తామితి ॥ అతులప్రతాపః స హరిః- తాం పూర్వోక్తాం పురీం ఈక్షమా
ణః, పురస్తాత్పూర్వస్యాం దిశి. సప్తమ్యర్థే స్తాతిప్రత్యయః ప్రతోళీం రథ్యాం॥ని॥
రథ్యా ప్రతోళీ విశిఖేత్యమరః ప్రాపత్- ప్రాప్తవాన్ + లుఙి పుషాదీత్యాదినా
చ్లేరఙాదేశః. వజ్రాణాం తోరణప్రాసాదాదిగతహీరకాదిమణీనాం ప్రభాభిరు
ద్భాసినీ- సురాయుధశ్రీరింద్రచాపలక్ష్మీర్యస్యాం సా ఇహ వజ్రగ్రహణం మణి
మాత్రోపలక్షణం అన్యథా ఇంద్రాయుధసామ్యాసంభవాత్ అన్యత్ర వజ్రస్య కు
లిశస్య - ప్రభాభిరుద్భాసినీ సురాయుధానామితరదేవతాయుధానాం శ్రీర్య
స్యాస్సా ॥ని॥ వజ్రో(స్త్రీ)హీరకే పవౌ ఇత్యమరః యా ప్రతోళీ దేవసేనా సురచ
మూరివ పరైశ్శత్రుభిరలంఘ్యా దుర్ధర్షా ॥ ౬౪ ॥— ప్రజా ఇతి ॥ అరవిందనా
భేర్విష్ణోరంగాత్ ప్రజా ఇవ ॥ శంభోర్జటాజూటతటాదాప ఇవ గంగాజలానీవ
విధాతుర్ముఖాచ్ఛ్రుతయ ఇవ - మురజితో హరేః ధ్వజిన్యస్సేనాః, ఆశుపు
రాన్నిరీయుః నిర్గతాః మాలోపమేయమ్ ॥ ౬౫॥—॥ శ్లిష్యద్భిరితి ॥ అన్యో
న్యేషాం ముఖాగ్రేషు సంగేన స్ఖలంతః ఖలీనాః కవికాః యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా
తథా॥ని॥ కవికా తు ఖలీనో(స్త్రీ) ఇత్యమరః శ్లిష్యద్భిః సంఘృష్యద్భిః విలోలైః ముహు
రుచ్చలద్భిః హరిభిస్తురంగైః కరణైః అశ్వాన్ వారయంతీత్యశ్వవారాః అశ్వా
రోహాః పరస్పరోత్పీడితజానుభాగాస్సంతః దుఃఖేన నిశ్చక్రముః నిర్జగ్మురితి
స్వభావాతిశయోక్త్యోస్సంకరః ॥ ౬౬ ॥— నిరంతరాళ ఇతి ॥ తమసా తిమిరే
ణేవ ప్రాణభృతాం గణేన ప్రాణివర్గేణ కర్త్రా, నిరంతరాళేపి పూర్వం స్వే
నైవ అతిసంకటేపి పథి సంప్రతి దూరం దూరత ఏవ విముచ్యమానే సతి ఏకత్ర దీప
[illegible]మానత్వాత్ ద్విపభయాచ్చేతి భావః తేజోమహద్భిర్బలాధికైః - ప్రభాసంప
[illegible] తేజో బలం ప్రభా తేజ ఇతి శాశ్వతః ద్విపైర్ద్విపైరివ- అసంబాధమసం

రంపధి ప్రాణభృతాం గణేన । తేజోమహద్భిస్తమసేవ దీపైర్ద్వీపైరసంబాధమయాంబభూవే ॥౬౭॥ శనైరనీయంత రయాత్పతంతో రథాః క్షితిం హస్తినఖాదఖేదైః । సయత్నసూతాయతరశ్మిభుగ్నగ్రీవాగ్రసంసక్తయుగైస్తురంగైః ॥౬౮॥ జలోర్మిభిస్తత్క్షణహీయమానరథ్యాభుజాయావలయైరివాస్యాః । ప్రాయేణ నిష్క్రామతి

కీర్ణం- అయాంబభూవే జగ్మే న త్వన్యైః పరివకృచ్ఛ్రాదితి భావః + అయ గతౌ భావే లిట్ + దయాయాసశ్చేత్యామ్ ప్రత్యయః స్వతేజసైవ దూరోత్సారిత తమస్కా దీపా ఇవ తథోత్సారితప్రాణికే పథి నిరర్గళం ద్వీపాః ప్రయయురిత్యర్థః తమసీతి సప్తమ్యంతపాఠే తు తమసః పథ్యుపమానత్వే ద్వీపాగమనాత్ప్రాక్పథ ఇవ తమసో దీపాగమనాత్ప్రాక్ప్రాణివర్గేణ నిరంతరాళత్వం పశ్చాన్ముచ్యమానత్వం చ న సంభవతీతి ఉపమానోపమేయయోర్వైరూప్యం స్యాత్ - తృతీయాంతపాఠే తమసః ప్రాణివర్గోపమానత్వే తత్సారూప్యసాకల్యాత్స ఏవ సాధీయానిత్యాలంకారికాణాం పంథాః ॥౬౭॥—॥ శనైరితి ॥ రయాత్పతంతో ధావంతః రథాస్సయత్నైః సూతైస్సారథిభిః ॥ని॥ సూతః క్షత్తా చ సారథిరిత్యమరః, ఆయతా ఆకృష్టాః యేరశ్మయః ప్రగ్రహాః ॥ని॥ కిరణప్రగ్రహౌ రశ్మీ ఇత్యమరః తైర్భుగ్నేషు ప్రహ్వేషు గ్రీవాగ్రేషు సంసక్తాః యుగాః యుగ్యస్కంధవాహ్యాః దారువిశేషాః యేషాం తైః అత ఏవ అఖేదైరఖిన్నైస్తురంగైః హస్తినఖాద్ధస్తినఖః పురద్వారి వృత్కూటః ॥ని॥ కూటః పూర్ద్వారి యద్ధస్తినఖస్తస్మిన్నథ త్రిష్విత్యమరః, తస్మాత్ శనైః క్షితిమనీయంత నీతా ఇతి స్వభావోక్తిః యథావద్వస్తువర్ణనాత్ ॥౬౮॥—॥ జలోర్మిభిరితి ॥ జలాని ఊర్మయ ఇవ తైర్జలోర్మిభిః వలయైః కంకణైరివ తత్క్షణే హరినిష్క్రమణ క్షణ ఏవ హీయమానా అతిరిచ్యమానా రథ్యాభుజైవ యస్యాస్తస్యాః అత ఏవ- అస్యాః పురః ద్వారవత్యాః చక్రపాణౌ కృష్ణే నిష్క్రామతి నిర్గచ్ఛతి సతి ప్రాయేణ భూమ్నా ద్వారవతీత్వం ద్వారకాత్వం స్వస్వరూపమితి యావత్ తదిష్టం నాసీత్ హరివిరహోత్థ వైఫల్యాదితి భావః ద్వారవతీశబ్దస్య సంజ్ఞాత్వాత్ + త్వతలోర్గుణవచనస్యేతి న పుంవద్భావః అన్యత్ర ద్వారవతీత్వం ద్వారవత్త్వం నేష్టం తస్య హరినిష్క్రమణ హేతుత్వాదిత్యుభయథా ప్యుపమిత భుజావలయగళన హేతుకత్వాదుపమాసంకీర్ణేయమనిష్టత్వోత్ప్రేక్షా ప్రాయేణేత్యనేన వ్యజ్యతే ॥౬౯॥—॥

చక్రపాణౌ నేష్టం పురోద్వారవతీత్వమాసీత్ ॥౬౯॥ పారేజలంనీరనిధేరపశ్యన్ము రారిరానీలపలాశరాశీః । వనావలీరుత్కలికాసహస్రప్రతిక్షణోత్కూలిత శై వలాభాః ॥౭౦॥ లక్ష్మీభృతోంభోధితటాధివాసాన్ ద్రుమానసౌనీరదనీలభాసః। ల తావధూసంప్రయుజోధివేలం బహూకృతాన్ స్వానివపశ్యతిస్మ ॥ ౭౧ ॥ ఆశ్లి ష్టభూమిం రసితారముచ్చైర్లోలద్భుజాకారబృహత్తరంగమ్ । ఫేనాయమా

అథాసర్గసమాప్తేస్సముద్రంవర్ణయతి ॥ పారఇతి ॥ మురారిర్నీరనిధేస్సము ద్రస్య జలానాంపారేపరతీరేపారేజలం ॥ని॥ పారావారేపరార్వాచీతీరే ఇత్య మరః+పారెమధ్యేషష్ఠ్యావేత్యవ్యయీభావః-తత్సన్నియోగాదెకారాంతత్వంచ పారేశబ్దస్య॥ఆసమంతాన్నీలాః పలాశానాం పత్రాణాంరాశయోయాసాంతాః హరితవర్ణపర్ణపూర్ణాఇత్యర్థః ॥ని॥ పత్రంపలాశంఛదనం దళం పర్ణంఛ దఃపుమానిత్యమరః॥ఉత్కలికాఊర్మయః ॥ని॥ ఊర్మిరుత్కలికోల్లోలకల్లోలా లహరీతథేతి హలాయుధః తాసాంసహస్రైః ప్రతిక్షణం ఉత్కూలితాః కూల ముద్గతాః కృతాఃకూలం ప్రాపితాఇత్యర్థః + ఉత్కూలశబ్దాత్ + తత్కరోతీతి ణ్యంతాత్కర్మణిక్తః తేషాం శైవలానాం ఆభేవాభాయాసాంతాః తత్సదృశీరిత్య ర్థః వనావలీరపశ్యత్ అత్రోత్కూలితశైవలస్యస్వత స్సిద్ధసందేహాదుపమోత్ప్రే క్షయోస్సంకరః ॥౭౦॥— లక్ష్మీతి ॥ అసౌహరిః లక్ష్మీంశోభాం శ్రీదేవీంచ బిభ్ర తీతి లక్ష్మీభృతస్తాన్ అంభోధితటె అధివాసోయేషాంతాన్ నీరదవన్నీలభాసః నీ లవర్ణాన్ లతాఃవధ్వఇవేత్యుపమితసమాసః అన్యత్ర లతాఇవవధ్వఇతి శాకపా ర్థివాదిత్వాన్మధ్యమపదలోపీసమాసః తాభిస్సంప్రయుంజతఇతి సంప్రయుజఃసం గతాన్+క్విప్ వేలాయాం అధివేలం విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః ద్రుమాన్ బ హూకృతాన్ అనేకీకృతాన్- స్వాన్ స్వకీయవిగ్రహానివేత్యర్థః ఏవంచ పుల్లిం గతానిర్వాహః ఆత్మపరత్వే నపుంసకత్వాపాతాత్ ॥ని॥ స్వోజ్ఞాతావాత్మనిస్వం త్రిష్వాత్మీయేస్వోస్త్రియాంధనఇత్యమరఃపశ్యతిస్మ, శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా॥౭౧॥ ఆశ్లిష్టేతి ॥ ఆశ్లిష్టభూమిమాశ్లిష్టభూతలం, ఉచ్చైఃతారం రసితారం క్రందితారం. లోలతాం-చలతాం, ఇతస్తతః పతతాం భుజానామాకారఇవాకారోయేషాంతె బృహత్తరంగాఃయస్యతంతథోక్తం ఫేనాయమానం-ఫేనముద్వమంతం + ఫేనా చ్చేతివక్తవ్యమితిక్యజ్, క్యజోఙిత్త్వాదాత్మనేపదం, అపాంసమూహఃఆపం+త

సంపతీమాపగానామసావపస్మారిణమాశశంకే ॥ ౭౨ ॥ పీత్వాజలానాంనిధినాతి
గాధాద్వృద్ధింగతేప్యాత్మని నైవమాంతీః। క్షిప్తాఇవేందోస్సరుచోధివేలం ము
క్తావళీరాకలయాంచకార ॥ ౭౩ ॥ సాటోపముర్వీమనిశంనదంతో యైఃప్లావయి
ష్యంతిసమంతతోమీ । తాన్యేకదేశాన్నిభృతంపయోధేస్సోమ్భాంసిమేఘాన్పి
బతోదదర్శ ॥ ౭౪ ॥ ఉద్ధృత్యమేఘైస్తతఏవతోయమర్థం మునీంద్రైరివ సం

స్యసమూహఇత్యణ్ప్రత్యయః, తేనగచ్ఛంతీత్యాపగాః తాసాంపతింసముద్రం,అ
సౌహరిః అపస్మారిణమపస్మారరోగిణం ఆశశంకే తద్ధర్మయోగాత్తథోత్ప్రేక్షాంచ
క్రేఇత్యర్థః ॥ యథాహుర్వైద్యానికాః * కు్ద్రై...ర్ధాతుభిరాహతేచమన
సిప్రాణీతమస్సంవిశద్దంతాన్ఖాదతిఫేనముద్గిరతిహాఃపాదంక్షిపన్మూఢధీః । ప
శ్యన్రూపమసత్తితోనిపతతివ్యర్థాఃకరోతిక్రియాఃవిభ్యత్స్వయమేవశామ్యతి
గతేవేగేత్వపస్మారరుక్ ॥ ౭౨ ॥—పీత్వేతి ॥ జలానాంనిధినాసముద్రేణ గర్ధమి
వగాధ్యం ఔపమ్యాదివత్ + చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్స్వార్థేష్యఞ్ప్రత్యయః
తదతిమాత్రమతిగాధ్యం తస్మాత్తృష్ణాభరాదిత్యర్థః, గృధ్నోర్భావః పునః + ఓ
గుణః వాంతోయిప్రత్యయఇతిగాధ్యవ్యమితిస్యాత్, పీత్వా క్షేపణక్రియా
పేక్షయా పూర్వకాలతా, వృద్ధింగతేప్యాత్మని స్వదేహేచంద్రోదయే సముద్ర
స్య వృద్ధిరిత్యాగమః, నైవమాంతీరమాంతీరతిరిచ్యమానాఇత్యర్థః + మాతేర్న్య
తరిజీప్, ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమితినుమ్, క్షిప్తా ఉద్గీర్ణాః అతితృష్ణయాతరాటం పీ
త్వా అంతఃఅమానాత్ బహిరుద్వాంతాఇత్యర్థః, ఇందోరుచః మరీచీరివేత్యు
త్ప్రేక్షా, సహరిః అధివేలమధికూలం ॥ ని ॥ వేలాకూలవికారయోరితివిశ్వః ॥
ముక్తావళీరాకలయాంచకార-ఆలోకయామాస, కపీనాంకలిఃకామధేనుః॥౭౩ ॥
సాటోపమితి ॥ అమీమేఘాః సాటోపం-ససంభ్రమం ॥ ని ॥ సంభ్రమాటో
పసంరంభాఇతియాదవః ॥ అనిశంనదంతోగర్జంతః యైరంభోభిః ఉర్వీంసమం
తతః ప్లావయిష్యంతి తానితావంత్యంభాంసి పయోధేరేకదేశాదేకకోణాత్ ని
భృతం నిశ్చలంయథాతథా పిబతోమేఘాన్ సహరిర్దదర్శ, ఏతేనసముద్రస్య
అపరిచ్ఛిన్నరూపత్వంవ్యజ్యతే ॥ ౭౪ ॥—ఉద్ధృత్యేతి। మునీంద్రైస్తతోవేదా
దేవ అర్థమివ మేఘైస్తతః అంబురాశేరేవ తోయముద్ధృత్య సంప్రణీతాః-
కృతాః,-అంబురాశింపతంతీః ప్రవిశంతీర్నదీః వేదంపతంతీస్స్మృతీః మన్వాదిస్మ

ప్రణీతాః । ఆలోకయామాస హరిః పతన్తీర్నదీస్స్మృతీర్వేదమివామ్బురాశిమ్ ॥౭౫॥
విక్రీయదిశ్యానిధనాన్యురూణిద్వైప్యానసావుత్తమలాభభాజః । తరీషుతత్రత్యమఫల్గుభాండంసాంయాత్రికానావపతోఽభ్యనన్దత్ ॥ ౭౬ ॥ ఉత్పిత్సవోఽన్తర్నదభర్తురుచ్చైర్గరీయసానిశ్వసితానిలేన । పయాంసిభక్త్యాగరుడధ్వజస్యధ్వజానివోచ్చిక్షిపిరేఫణీన్ద్రాః ॥ ౭౭ ॥ తమాగతంవీక్ష్యయుగాన్తబన్ధుముత్సఙ్గశయ్యాశయమమ్బురాశిః । ప్రత్యుజ్జగామేవ గురుప్రమోదప్రసారితోత్తుఙ్గతరఙ్గబా

హితాఇవ హరిః ఆలోకయామాస శ్రుతిమూలకత్వేనైవ ప్రామాణ్యాత్ స్మృతీనాం తత్సంవాదఏవతత్ప్రవేశః అనేకేవేయముపమా ॥ ౭౫ ॥—విక్రీయేతి ॥ దిక్షుభవానిదిశ్యాని దిగన్తరానీతానీత్యర్థః, దిగాదిభ్యోయత్, ఉరూణి మహాన్తిధనాని నానాద్రవ్యాణివిక్రీయ, మూల్యేనదత్వా ఉత్తమలాభం మూల్యాత్ ద్విగుణ్యాదికంభజన్తీతితానుత్తమలాభభాజః తత్రభవంతత్రత్యం ద్వైప్యమిత్యర్థః + అవ్యయాత్త్యప్, అఫల్గుసారవత్ ॥ ని ॥ ఫల్గుతుచ్ఛమసారంచేతి యాదవః ॥ భాండం మూలధనం, పణ్యద్రవ్యమిత్యర్థః ॥ ని ॥ వణిఙ్మూలధనే పాత్రే భాండంభూషాశ్వభూషయోరితివైజయంతీ ॥ తరీషు-నౌషు ॥ ని ॥ స్త్రియాంనౌస్తరణిస్తరిరిత్యమరః + అవిత్ర్యాస్తృతంత్రిభ్యఈరిత్యౌణాదికఈకారప్రత్యయః, ఆవపతః-ఆదదానాన్ + వపతేశ్శతృప్రత్యయః, ద్వైప్యాన్ సముద్రద్వీపవాసినః + ద్వీపాదనుసముద్రంయఞితి శైషికోయఞ్ప్రత్యయః సంయాత్రాసంభూయయాత్రాసాప్రయోజనమేషాంతాన్ సాంయాత్రికాన్ పోతవణిజః ॥ ని ॥ సాంయాత్రికఃపోతవణిగిత్యమరః + ప్రయోజనమితిఠక్, అసౌహరిరభ్యనందత్ ॥ ౭౬ ॥—ఉత్పిత్సవఇతి ॥ నదభర్తుస్సముద్రస్య అంతరభ్యంతరాత్ ఉత్పిత్సవః-ఉత్పతితుమిచ్ఛవః + పతతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః, సని మీమేత్యాదినాఇసాదేశః, అత్రలోపోఽభ్యాసస్యేత్యభ్యాసలోపః, ఫణీన్ద్రాః-సర్పాః, భక్త్యా గరుడధ్వజస్య హరేః ధ్వజానివ గరీయసా అతిమహతా నిశ్వసితానిలేన ముఖమారుతేన పయాంసి ఉచ్చైరుచ్చిక్షిపిరే- ఉత్క్షిప్తవంతఇత్యుత్ప్రేక్షా, స్వరితేత్త్వాదాత్మనేపదమ్ ॥ ౭౭ ॥—తమితి ॥ అంబురాశిః యుగాంతబన్ధుం ఆపద్బంధుమిత్యర్థః, ఉత్సంగఏవశయ్యా తస్యాంశేతఇతి తం తథోక్తం + అధికరణేశేతేరిత్యచ్ప్రత్యయః, ఆగతమభ్యాగతం తంహరింవీక్ష్య గురుణా

హుః ॥ ౨౮ ॥ ఉత్సంగితాంభఃకణకో నభస్వానుదన్వతస్స్వేదలవాన్మమార్జ । తస్యానువేలంవ్రజతోఽధివేలమేలావనాస్ఫాలనలబ్ధగంధః ॥ ౨౯ ॥ ఉత్తాలతాలీవనసంప్రవృత్తసమీరసీమంతితకేతకీకాః । ఆసేదిరేలావణసైంధవీనాంచమూచరైః కచ్ఛభువాంప్రదేశాః ॥ ౩౦ ॥ లవంగమాలాకలితావతంసాస్తేనారికేళాంతరపః

ప్రమోదేన ప్రసారితాః ఉత్తుంగాస్తరంగాఏవబాహవోయస్యసతః, ప్రత్యుజ్జగామ సమ్మేళనార్థమాగతవానివేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౨౮ ॥ — ఉత్సంగితేతి ॥ ఉత్సంగినః-ఉత్సంగసంగినఃకృతాఃఉత్సంగితాః + తత్కరోతీతిణ్యన్తాత్కర్మణిక్తః, ఉత్సంగితాః అంభఃకణాఃయేనసః శేషాద్విభాషేతి కప్రత్యయః, ఏలావనానామాస్ఫాలనేన-సంఘర్షణేన లబ్ధగంధః ఏవంశిశిరసురభిరుదన్వతోనభస్వాన్ సముద్రవాయుఃఅధివేలంవేలాయాం విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః వ్రజతస్తస్యహరేస్స్వేదలవాననువేలం ప్రతిక్షణం + యథార్థేఽవ్యయీభావః, మమార్జ-జహార ॥ ని ॥ వేలాకాలేచజలధేర్వేలాకూలవికారయోరితివిశ్వః ॥ కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౨౯ ॥—ఉత్తాలేతి ॥ చమూషుచరంతీతిచమూచరాస్సైనికాః + చరేష్టఇతిటప్రత్యయః, తైరుత్తాలేమున్నతేషు తాళీవనేషుసంప్రవృత్తేన ప్రసృతేనసమీరణేన మారుతేనసీమంతితాః సీమంతవత్యఃకృతాః + సీమంతశబ్దాన్మతుబంతాత్తత్కరోతీతిణ్యన్తాత్కర్మణిక్తః, ణావిష్ఠవద్భావే విన్మతోర్లుక్, తాఃకేతక్యోయేషుతేతథోక్తాః + నద్యృతశ్చేతికప్, లవణసింధోరిమాఃలావణసైంధవ్యః + తస్యేదమిత్యణ్ప్రత్యయః, హృద్భగసింధ్వంతే పూర్వపదస్యచేత్యుభయపదవృద్ధిః, తాసాంకచ్ఛభువామనూపభూమీనాం ॥ ని ॥ జలప్రాయమనూపంస్యాత్పుంసికచ్ఛస్తథావిధఇత్యమరః ॥ ప్రదేశాఏకదేశాః ఆసేదిరే,ప్రాప్తాః,+ సీదతేఃకర్మణిలిట్, అత్రస్వభావోక్తిరనుప్రాసశ్చాలంకారౌ, ఓజశ్శ్లేషసౌశబ్ద్యసౌకుమార్యాద్యనేకగుణసంపత్తిఃస్పష్టా ॥౩౦ ॥ —లవంగేతి ॥ లవంగమాలాభిః-లవంగకుసుమమాల్యైః, కలితావతంసాః-కృతభూషణాః నారికేళాంతరిత్యస్యయం నారికేళఫలాభ్యంతరఇత్యర్థః, అపఇతిపృథక్పదం, సమాసే ఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతప్రసంగాత్, పిబంతః-ఆస్వాదితాః, భక్షితాఆర్ద్రాఃక్రముకాః ఆర్ద్రపూగీఫలానియైస్తే ॥ ని ॥ ఘోంటాతుపూగఃక్రముకఇత్యమరః ॥ తేచమూచరాః సముద్రాదభ్యాగతస్యాతిథేఃప్రతిష

పిపంతః । ఆస్వాదితాదర్గ్రిక్రముకాస్సముద్రాదభ్యాగతస్య ప్రతిపత్తిమాపుః ॥ తురగశతాకులస్యపరితఃపరమేకతురంగజన్మనఃప్రమథితభూభృతఃప్రతిపథం మథితస్యభృశంమహీభృతా । ‡పరిచలతోబలానుజబలస్యపురస్సతతంధృతశ్రియశ్చిరవిగతశ్రియోజలనిధేశ్చతదాభవదంతరంమహత్ ॥ ౮౨ ॥ ✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే శ్రీపదాంకే తృతీయస్సర్గః

త్తిం గౌరవం సత్కారమాపుః ॥ ని ॥ ప్రతిపత్తిఃపదప్రాప్తౌప్రవృత్తౌ గౌరవేపిచేతివిశ్వః ॥ అత్రాభ్యాగతప్రతిపత్తిప్రాప్తేః విశేషణగత్యావతంసకలనాదిపదార్థహేతుకత్వాత్కావ్యలింగమలంకారః, తేన సముద్రచమూచరాణాంగృహస్థాభ్యాగతౌపమ్యప్రతీతేరలంకారేణాలంకారధ్వనిః ॥ ౮౧ ॥—తుర గేతి ॥ పరితస్తురగశతైరాకులస్య అపరిమితాశ్వస్యేత్యర్థః, ప్రతిపథం-ప్రతిమార్గం, + యథార్థేఽవ్యయీభావేసమాసాంతః ప్రమథితాః క్షుణ్ణాః భూభృతోరాజానో గిరయశ్చయేనతస్య, నతు స్వయం కేనాపి మథితస్యేతిభావః,సతతంధృతాశ్రీః శోభా సమాచ యేనతస్య ధృతశ్రియః, పురో గ్రే సగరాద్వా పరిచలతః-పరితో గచ్ఛతః, బలో రామః తదనుజస్య హరేః బలస్య-సైన్యస్య ॥ ని ॥ బలంసైన్యేబలోరామఇత్యుభయత్రాపిశాశ్వతః ॥ అథ పరం కేవలమేకస్యైవతురంగస్య జన్మజన్మమాత్రం యస్మాత్తస్యైకతురంగజన్మనః, ఏకోపిజాతఏవ నత్వస్తీతిభావః, మహీభృతా-మందరాద్రిణా, రాజ్ఞాచభృశంమథితస్య నతు స్వయంకస్యాపి మథితురితిభావః సతతం చిరాత్ప్రభృతి విగతశ్రియః ఉత్పత్త్యనంతరమేవాస్యాహరిణాస్వీకారాదితిభావః, జలనిధేశ్చ తదాప్రస్థానసమయే మహదంతరం దూరగమనాదతివ్యవధానం, ఉత్కర్షత్యా మహత్తారతమ్యంచ అభవత్ అత్రోపమేయస్యహరిబలస్య ఉపమానాత్ జలనిధేరాధిక్యవర్ణనాత్ వ్యతిరేకాలఙ్కారః, చప్పకావలీవృత్తమ్ ॥నజభజజాజరౌహరయతిఃకథితాభువిచప్పకావలీతిలక్షణాత్ । రచితేతి కేచిత్, నజభపురస్కృతౌజజజరారచితాభువిరుద్రవిగ్యతిరితిలక్షణాత్...

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం మాఘవ్యాఖ్యాయాం
సర్వంకషాఖ్యాయాం తృతీయస్సర్గః

—మాఘకావ్యే సవ్యాఖ్యానే చతుర్థసర్గప్రారమ్భః—

నిశ్వాసధూమంసహరత్నభాభిర్భిత్త్వోత్థితంభూమిమివోరగాణామ్ । నీలో పలస్యూతవిచిత్రధాతుమసౌగిరింరైవతకందదర్శ ॥ ౧ ॥ గుర్వీరజస్రందృషదస్స మంతాదుపర్యుపర్యంబుముచాంవితానైః । విం ధ్యాయమానం దివసస్యభర్తుర్మా ర్గంపునారోద్ధుమివోన్నమద్భిః ॥ ౨ ॥ క్రాంతంరుచా కాంచనవప్రభాజా నవ ప్రభాజాలభృతాంమణీనామ్ । శ్రితంశిలాశ్యామలతాభిరామం లతాభిరామంత్రి

నిశ్వాసేతి ॥ నీలోపలైరింద్రనీలమణిభిః, స్యూతాః ప్రోతాఃవిచిత్రాః నా నావర్ణాః ధాతవో గైరికాదయోయస్యతం అతఏవ రత్నభాభిర్మణిభాభిస్స హ భూమింభిత్త్వాఉత్థితం ఊర్ధ్వంనిర్గతం ఉరగాణాం నిశ్వాసధూమం ఘ నీభూతబాష్పమివస్థితం రైవతకం రైవతకాఖ్యంగిరిం అసౌహరిర్దదర్శ + స్యూ తేతిసీవ్యతేఃకర్మణి క్తః,చ్ఛ్వోశ్శూడనునాసికేచేతిఊఠాదేశః,అత్ర గిరే ర్విశిష్టధూమవర్ణత్వేన విశిష్టధూమత్వోత్ప్రేక్షణాద్గుణనిమిత్తజాతిస్వరూపో త్ప్రేక్షా, అస్మిన్సర్గే నానావృత్తాని, తత్రాదావష్టాదశోపజాతయః, తల్లక్ష ణముక్తమతీతానంతర సర్గాదౌఅత్రాసర్గసమాప్తేర్గిరివర్ణనమేవ॥౧॥— గిరిందదర్శేత్యుక్తంకీదృశమిత్యాకాంక్షాయాం తమేకాన్వయేనగుర్వీరిత్యాద్యష్ట భిర్విశినష్టి ॥ గుర్వీరితి ॥ గుర్వీర్మహతీః దృషదః శిలాః తటీరిత్యర్థః ॥ ని॥పా షాణప్రస్తరగ్రావోపలాశ్మానశ్శిలాదృషదిత్యమరః ॥ ఉపర్యుపరి దృషదాంసమీ పోపరిప్రదేశఇత్యర్థః + ఉపర్యధ్యధసస్సామీప్యఇతిద్విర్భావే తద్యోగాద్ద్వి తీయా, యథాహవామనః॥ఉపర్యాదిషుసామీప్యేద్విరుక్తేషుద్వితీయేతి సమన్తా దజస్రం ఉన్నమద్భిః దేశకాలానవచ్ఛేదేనోత్పతద్భిః అతఏవ అంబుముచాం వితానైః మేఘబృందైర్నిమిత్తేన పునర్దివసస్యభర్తుస్సూర్యస్య మార్గం పు నారోద్ధుం+సంహితాయాంరోరీతిరలోపః, ఢ్రలోపఇతిదీర్ఘః,వింధ్యాయమా నమివ వింధ్యవదాచరంతం తద్వద్వర్ధమానమివస్థితమిత్యర్థః + ఆచారక్య జంతాల్లటశ్శానజాదేశః, అత్రావిచ్ఛిన్నమేఘోన్నమనేన వింధ్యాయమాన త్వోత్ప్రేక్షణాత్క్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా ॥ ౨ ॥—క్రాంతమి తి ॥ పునః నవాని ప్రభాజాలాని బిభ్రతీతినవప్రభాజాలభృతః తేషాం మణీనాం సంబంధిన్యా కాంచనవప్రభాజా స్వర్ణసానుప్రసృతయా రుచాదీప్త్యా క్రాం

తషట్పదాభిః ॥ ౩ ॥సహస్రసంఖ్యైర్గగనంశిరోభిఃపాదైర్భువంవ్యాప్యవితిష్ఠమానమ్ । విలోచనస్థానగతోష్ణరశ్మినిశాకరంసాధుహిరణ్యగర్భమ్ ॥ ౪ ॥ క్వచిజ్జలాపాయవిపాండరాణిధౌతోత్తరీయప్రతిమచ్ఛవీని । అభ్రాణివిభ్రాణముమాంగసంగవిభక్తభస్మానమివస్మరారిమ్ ॥ ౫ ॥ ఛాయాంనిజస్త్రీచటులాలసానాం మదేనకించిచ్చటులాలసానామ్ । కుర్వాణముత్పింజలజాతపత్త్రైర్విహంగమానాం

తం వ్యాప్తం పునః శిలానాం మేచకోపలానాం ఇంద్రనీలానాంవా శ్యామలతయా శ్యామలిమ్నా అభిరామం తథా ఆమంత్రితషట్పదాభిః మకరందభరితత్వాదాహూతభృంగాభిః లతాభిఃశ్రితంవ్యాప్తం ఇతిఃపరంద్వ్యంతరమేకం యమకంవక్ష్యతే ॥ తత్రాదేవాలఙ్కారః ॥ అథాలఙ్కారస్వభ్యుచ్చయఇతి యథాసంభవమూహ్యాః, యమకలక్షణంత్వాచార్యదండినోక్తం * అవ్యపేతవ్యపేతాత్మాయావృత్తిర్వర్ణసంహతేః । యమకం తచ్చపాదానామాదిమధ్యాంతగోచరం ॥ ఏకద్విత్రిచతుష్పాదయమకానాంవికల్పనా । ఆదిమధ్యాంతమధ్యాంతమధ్యాద్యాద్యంతసర్వతః ॥ అత్యంతబహవస్తేషాంభేదాస్సంభేదయోనయః । సుకరాదుష్కరాశ్చైవవర్ణ్యంతేతత్ర కేచనేతి ॥ ౩ ॥—సహస్రేతి ॥ సహస్రమితిసంఖ్యాయేషాంతైః సహస్రసంఖ్యైశ్శిరోభిః శిఖరైః శీర్షైశ్చ గగనం తథా తత్సంఖ్యైః పాదైః ప్రత్యంతపర్వతైశ్చరణైశ్చ భువం వ్యాప్య వితిష్ఠమానం అవతిష్ఠమానం + సమవప్రవిభ్యస్థఇత్యాత్మనేపదం, విలోచనయోర్యత్స్థానం యోగ్యదేశః తద్గతౌఉష్ణరశ్మినిశాకరౌయస్యతం అన్యత్రనేత్రీభూతార్కేన్దుమిత్యర్థః, అతఏవ సాధుసత్యం హిరణ్యగర్భం బ్రహ్మాణమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా, సహస్రశీర్షేత్యాదిశ్రుతేరితిభావః హిరణ్యగర్భోనిధిగర్భశ్చ ॥ ౪ ॥— క్వచిదితి ॥ పునః క్వచిత్ ఏకదేశే జలానామపాయేనాపగమేన విపాండరాణి శుభ్రాణి అతఏవ ధౌతం క్షాళితం యదుత్తరీయం తత్ప్రతిమా తత్సమా చ్ఛవిర్యేషాంతాని అభ్రాణి మేఘాన్ బిభ్రాణం దధానం + భృఞ్ఞఃకర్తరిశానచ్, అతఏవ ఉమాయాః పార్వత్యాః అంగసంగేన అర్ధభాగేనవిభక్తమేకభాగస్థాపితంభస్మయస్యతం స్మరారిమివ హరమివేత్యుపమాలఙ్కారః ॥ ౫ ॥ — ఛాయామితి ॥ పునః నిజస్త్రీణాం చటుషు ప్రియవచనేషు లాలసాః లోలుపాః ॥

॥ లోలుపోలోలుభోలాలాలంపటోలాలసోపిచేతియాదవః ॥ తేషాంవి

జలజాతపత్త్రైః ॥ ౬ ॥ స్కంధాధిరూఢోజ్జ్వలనీలకంఠా నుర్వీరుహశ్లిష్టత నూనహీంద్రైః । ప్రేంఖత్కృతానేక లతాభుజాగ్రాన్ రుద్రానవనంతానివ ధారయన్తమ్ ॥ ౭ ॥ విలమ్బినీలోత్పలకర్ణపూరాః కపోలభిత్తీరివ లోధ్రగౌరీః । న వోలపాలంకృత సైకతాభాశ్శుచీరపశ్శైవలినీర్దధానమ్ ॥ ౮ ॥ రాజీవరాజీవశ లోలభృంగం ముష్ణన్తముష్ణం తతిభిస్తరూణామ్ । కాంతాలకాంతాలలనాస్సు

(స్త్రీ)చటులాలసానాం మదేన కించిదీషచ్చటులాశ్చపలాః తేచ తేఅలసాశ్చ+ వి శేషణయోరపి మిథోవిశేషణవిశేష్యభావవివక్షయా విశేషణసమాసః, తేషాం చటులాలసానాం విహంగమానాం హంసాదీనాం ఉత్పింజలానిజాతాన్యుత్పింజ లజానాని పూర్వవత్సమాసః, తాని పత్త్రాణియేషాంతైః ఉత్పింజలజాతపత్త్రైః అతిపింజరీభూతదళైరిత్యర్థః రలయోరభేదః జలజైరేవాతపత్త్రైః ఛాయాం కు ర్వాణం ఏతేన మహతీ కమలాకరసమృద్ధిర్వ్యజ్యతే యమకరూపకయోస్సంక రః ॥ ౬ ॥—స్కన్ధేతి ॥ పునః స్కంధంప్రకాండం అధిరూఢాః ఉజ్జ్వలాః నీ లకంఠాః మయూరాః యేషాంతాన్ అన్యత్ర స్కంధాధిరూఢాః అంసస్థితాః ఉజ్జ్వలాః నీలాఃకంఠాఃయేషాంతాన్ ॥ ని ॥ అంసప్రకాండయోఃస్కంధఇతివై జయంతీ ॥ అహీంద్రైః శ్లిష్టతనూన్ వ్యాప్తదేహాన్ ఏకత్రతదావాసత్వాదన్య త్రతద్భూషణత్వాచ్చేతిభావః, ప్రేంఖత్కృతాన్యనేకలతానామేవభుజానాం లతా నామివచభుజానాం అగ్రాణియేషాంతాన్ అతఏవ అనంతానసంఖ్యాన్ రుద్రా నివస్థితానిత్యుత్ప్రేక్షా, ఉర్వీరుహోవృక్షాన్ ధారయంతం ఉద్వహంతమ్ ॥ ౭ ॥ విలమ్బేతి ॥ విలమ్బినియానినీలోత్పలాని తాన్యేవ కర్ణపూరాః కర్ణావతం సాయాసాంతాః లోధ్రేణ లోధ్రరజసాగౌరీః అవదాతాః +షిద్గౌరాదిభ్యశ్చే తిజీష్, కపోలభిత్తీః కపోలాభిత్తయఇవ (స్త్రీ)ణాం గండస్థలీరివస్థితాః ఉపమా నాంతరమాహ ఉలపాః బల్బజతృణాని ॥ ని ॥ ఉలపాబల్బజాఃప్రోక్తాఇతివైజ యంతీ ॥ నవైస్తైరలంకృతానాం సైకతానామాభేవాభాయాసాంతాః శుచీః శుచీః శుద్ధాః శైవలినీశ్శైవలవతీః అపఃదధానం అత్రశుచిత్వశైవలత్వాభ్యాం బిమ్బ ప్రతిబిమ్బభావేనఉపమాద్వయమ్ ॥ ౮ ॥—రాజీవేతి ॥ పునః రాజీవరాజీనాం పద్మపజ్క్తీనాం వశాః అధీనాఃలోలాశ్చలా; భృంగాఃయస్మిన్ తం రాజీవరాజ వశలోలభృంగం తరూణాం తతిభిఃసంఘైః ఉష్ణం ఆతపం ముష్ణంతం హరంతం

రాణాంరక్షోభిరక్షోభితముద్వహన్తమ్ ॥ ౯ ॥ ముదేమురారేరమరైస్సుమే
రోరానీయయస్యోపచితస్యశృఙ్గైః । భవన్తినోద్దామగిరాఙ్కవీనాముచ్ఛ్రా
యసౌన్దర్యగుణామృషోద్యాః ॥ ౧౦ ॥ యతశ్శపరార్థ్యానిభృతాన్యనూనైఃప్ర
స్థైర్ముహుర్భూరిభిరుచ్ఛిఖాని । ఆఢ్యాదివప్రాపణికాదజస్రం జగ్రాహర
త్నాన్యమితానిలోకః ॥ అఖిద్యతాసన్నముదగ్రతాపంరవిందధానేప్యరవిందధా

కాన్తాఃరమ్యాఃఅలకాంతాశ్చూర్ణకుంతలాగ్రాణియాసాంతాఃకాన్తాలకాన్తాః
॥ ని ॥ అలకాశ్చూర్ణకుంతలాఇత్యమరః ॥ సురాణాం లలనాఃస్త్రియోప్సర
సః రక్షోభిఃరాక్షసైః అక్షోభితమనభిభూతంయథాతథాఉద్వహంతమ్ ॥ ౯ ॥
నన్వల్పీయానయంకశ్చిద్రైవతకోనామ శిలోచ్చయః కథమియద్వర్ణ్యతఇతి
శఙ్కాంనిరస్యతి ॥ ముదఇతి ॥ మురారేః ముదేసంతోషాయ అమరైఃకర్తృ
భిః సుమేరోః శృఙ్గైః కరణైః ఆనీయ ఉపచితస్యవర్ధితస్య ఆనీతైశ్శృఙ్గైరు
పచితస్యేత్యర్థః, ఉపచయే కరణానాంశృఙ్గాణామర్థాదానయనే కర్తృత్వం
యస్యశైలస్యఉచ్ఛ్రాయః ఔన్నత్యం తచ్చసౌన్దర్యంచ తయోర్గుణౌఉత్క
ర్షౌ ఉద్దామగిరాం ప్రగల్భవాచాం కవీనాం మృషోద్యాఃఇతి మృషో
ద్యాః మిథ్యావాచ్యాఃనభవంతి, మేరుశృఙ్గేషుసర్వగుణసమ్భవాదితిభావః +
రాజసూయసూర్యమృషోద్యేత్యాదినావదేఃక్యబంతోనిపాతః ఉత్కృష్టః శ్రా
యఃఉచ్ఛ్రాయఇతి ఘఞంతేనోపసర్గస్యసమాసఃనతూపసృష్టాద్ఘఞ్ప్రత్యయః
శ్రిణీభువోనుపసర్గఇతినియమాత్ ముదఇత్యాదిశ్లోకసప్తకేయచ్ఛబ్దస్యదృష్టో
పిశైలస్సముహురిత్యనేనాన్వయః. మేరుశృఙ్గాసమ్బన్ధేపి సంబన్ధకథనాదతిశ
యోక్తిః ॥ ౧౦ ॥—యతఇతి ॥ పరార్థ్యాని శ్రేష్ఠాని అనూనైఃమహద్భిఃభూ
రిభిః ప్రభూతైః ॥ ని ॥ ప్రభూతంప్రచురంప్రాజ్యంభూరీత్యమరః॥ ప్రస్థైస్సా
నుభిః మానవిశేషైశ్చ ॥ ని ॥ ప్రస్థాస్త్రీసానుమానయోరిత్యమరః ॥ ముహుః
భృతానిసమ్భృతాని మితానిచ ఉచ్ఛిఖాన్యుదగ్రశిఖాని అమితాన్యపరిమితాని ర
త్నాని యతశ్శైలాత్ ఆఢ్యాత్ ధనికాత్ ॥ ని ॥ ఇభ్యఆఢ్యోధనీస్వామీత్యమ
రః ॥ ప్రపణోవ్యవహారఃప్రయోజనమస్య ప్రాపణికోవణిక్ + తదస్యప్రయోజ
నమితిఠక్ప్రత్యయః ॥ ని ॥ పణ్యాజీవాఃప్రాపణికావైదేహానైగమాశ్చతే । వణి
జఇతివైజయంతీ ॥ తస్మాదివ అజస్రంముహుః లోకోజనః జగ్రాహ ఉపమాలం
కారః ॥ ౧౧ ॥—అఖిద్యతేతి ॥ ఆసన్నమాసన్నత్వాత్సన్నిహితం అతఏవఉదగ్ర

నే । భృంగావలీయస్యతటేనిపీత రసానమత్తామరసానమత్తా ॥ ౧౨॥ యత్రాధి
రూఢేనమహీరుహోచ్చైరున్నిద్రపుష్పాక్షిసహస్రభాజా । సురాధిపాధిష్ఠితహా
స్తిమల్లలీలాందధౌరాజతగండశైలః ॥ ౧౩ ॥ విభిన్నవర్ణాగరుడాగ్రజేన సూ
ర్యస్యరథ్యాఃపరితఃస్ఫురన్త్యా । రత్నైఃపునర్యత్రరుచారుచంస్వామానిన్యిరేవంశ

తాపం దుస్సహాతపంరవిం దధానేపి అరవిందధానేరవిమదధానఇతివిరోధః, అ
రవిందానాంధానే నిధానఇతిపరిహారః + ధీయంతెస్మిన్నితిధానం, అధికరణె
ల్యుట్, శబ్దశ్లేషమూలోవిరోధాలఙ్కారః, యస్యగిరేఃతటె నిపీతరసా నిత
రాంపీతమకరందా, నమంతితామరసానిపఙ్కెరుహాణి యయాభారభూతయా సా
నమత్తామరసా ॥ ని ॥ పఙ్కేరుహంతామరసమిత్యమరః ॥ అతఏవ మత్తా భృం
గావళీనాఛద్యతనఛిద్యతెస్మ, ఛిదేర్దైవాదికాత్కర్తరిలఙ్, అత్యంతసూర్యస
న్నిధానేపిఅరవిన్దాకరవిహారాన్మధుకరాదీనకరకరాత్తాపంనాపురిత్యర్థః ॥౧౨॥
యత్రేతి॥ యత్రశైలెరజతస్య వికారోరాజతః + ప్రాణిరజతాదిభ్యఇత్యఞ్ప్ర
త్యయః, సచాసౌగండశైలశ్చ ॥ని॥ గండశైలాస్తుచ్యుతాఃస్థూలోపలాగిరేరిత్య
మరః, ఉన్నిద్రాణివికసితాని పుష్పాణ్యక్షీణీవేత్యుపమితసమాసః తెషాంసహ
స్రంభజతీతితద్భాజా, అధిరూఢేన ఉచ్చైర్మహీరుహావృక్షేణ సురాధిపేన-
దెవేంద్రేణ, అధిష్ఠితోయోహస్తిమల్లఇవ- తస్యహస్తిమల్లస్యఐరావతస్య లీలా
మివ లీలాంశోభాం దధౌ, ఐరావతస్య ధాపళ్యాదితిభావః ॥ ని ॥ హస్తిమల్లా
భ్రమాతంగౌహస్తిమల్లోవినాయకః ఇతివిశ్వః, అత్రలీలామివ లీలామితిసాదృ
శ్యాక్షేపాన్నిదర్శనాలంకారః ॥ ౧౩॥— విభిన్నేతి ॥ గరుడాగ్రజేనారుణేన,
విభిన్నవర్ణాః అన్యథాకృతవర్ణాః, అరుణిమానమాపాదితా ఇత్యర్థః, సూ
ర్యస్య సంబంధినః రథంవహంతీతిరథ్యాః రథాశ్వాః + తద్వహతిరథయుగప్రాసం
గమితియత్ప్రత్యయః, యత్రశైలే వంశకరీరనీలైః వంశాంకురశ్యామలైఃరత్నై
ర్మరకతైరిత్యర్థః ॥ని॥ వంశాంకురెకరీరోస్త్రీత్యమరః, వంశశబ్దస్య అమ్లా
నతావాతోరలూనతాప్రతిపత్త్యర్థత్వాదపౌనరుక్త్యం అతఏవ * ఏకార్థవ
దమప్రయోజ్యమిత్యుక్త్వా కరికలభకర్ణావతంసాదిషు ప్రతిపత్తివిశేషకరేషు
నదోషఇత్యాహవామనః విశేషశ్చేదితి పరితః స్ఫురంత్యారుచాస్వప్రభయాకర
ణేన పునఃస్వాంరుచం నిజహరితవర్ణమేవ ఆనిన్యిరెఆనీతాః+నయతేర్ద్వి

కరీనశైలైః ॥ ౧౪ ॥ యత్రోజ్ఝితాభిర్ముహురంబువాహైస్సమున్నమద్భిర్న సమున్నమిద్భిః । వనం బబాధే విషపావకోత్థా విపన్నగానామవిపన్నగానామ్ ॥౧౫॥ ఫలద్భిరుష్ణాంశుకరాభిమర్శాత్కార్శానవం ధామ పతఙ్గకాన్తైః । శశంస యః పాత్రగుణాద్గుణానాం సంక్రాన్తిమాక్రాన్తగుణాతిరేకామ్ ॥౧౬॥ దృష్టోఽపి శైలస్స

మేచకత్వాత్ ప్రధానే కర్మణి లిట్ * ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయే లాదీనాహుర్ద్వికర్మణామితి వచనాత్ అత్ర విభిన్నవర్ణ ఇత్యేకః తద్గుణః రథ్యానాం స్వగుణత్యాగేన గరుడాగ్రజగుణగ్రహణాత్ పునస్తత్త్యాగేన మరకతగుణగ్రహణాత్ అపరస్తద్గుణః తముపజీవతీతి సజాతీయయోస్సంకరః ॥ తేన గిరేస్సూర్యమండలపర్యంతమహోన్నత్యం వస్తు వ్యజ్యతే * తద్గుణః స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతిరితి లక్షణాత్ ॥౧౪॥— యత్రేతి॥ యత్ర శైలే సమున్నమద్భిస్సముత్పతద్భిః అంబువాహైరుజ్ఝితాభిః అద్భిర్ముహుః సమున్నం సమ్యగున్నం క్లిన్నం సిక్తమిత్యర్థః+ ఉందీ క్లేదన ఇతి ధాతోః కర్మణి క్తః నుదవిదేత్యాదినా నిష్ఠానత్వం విపన్నగాః విగతసర్పాః న భవంతీత్యవిపన్నగాః సపన్నగా ఇత్యర్థః తేషామవిపన్నగానాం నగానాం వృక్షాణాం వనం విషపావకోత్థా విషాగ్నిసముత్థా విపదాపత్ న బబాధే నిత్యవర్షానుషంగాత్ విషాగ్నిరుత్థోఽపి వృక్షాణామకించిత్కర ఇతి భావః ॥ ౧౫॥—ఫలద్భిరితి ॥ యః శైలః ఉష్ణాంశుకరాభిమర్శాత్, అర్కకరసంపర్కాత్ కృశానోరిదం, కార్శానవం ఆగ్నేయం ధామ తేజః - ఫలద్భిః ఉద్గిరద్భిః అర్కకరసామర్థ్యాభివ్యంజకైరితి భావః, పతంగకాంతైస్సూర్యకాంతైః దృష్టాంతభూతైరితి భావః గుణానాం సంక్రాంతిం అన్యత్ర గుణసంక్రమణం సంక్రాంతగుణానిత్యర్థః పాత్రగుణాదాధారగుణసహకారాత్ ఆక్రాంతః ప్రాప్తః గుణాతిరేకః కార్యవిశేషాధాన రూపో గుణోత్కర్షో యస్యాస్తాం శశంస ప్రతిపాదయామాస, అర్కత్విషాం సర్వత్ర సంక్రమణావిశేషేఽపి సూర్యకాంతేష్వేవ జ్వలనజననదర్శనాత్ స్వత్రాపి సంక్రమ్య కారిణాం గుణానామాధారగుణ సహకారాత్కార్యవిశేషాధాయకత్వమితి నిశ్చయో లైప్రవజాయత ఇత్యర్థః తతశ్చ సహకారశక్తివిరహిణీ సహజశక్తిరనుపకారిణీతి భావః వృత్త్యనుప్రాసోఽలంకారః ॥౧౬॥—దృష్ట ఇతి ॥ ముహుర్దృష్టోఽపి స శైలః, మురారేః అపూర్వోవాద్దృష్టపూర్వేణ తుల్యం అపూర్వవత్ + తేన తుల్యం క్రియా చేద్వతిరితి వతిప్రత్యయః

ముహుర్ముహుర్మురారేరపూర్వవద్విస్మయమాతతాన । క్షణేక్షణే యన్నవతాముపైతి
తదేవరూపం రమణీయతాయాః ॥౧౭॥ ఉచ్చారణజ్ఞోఽథగిరాం దధానముచ్చారణ
త్పక్షిగణాస్తటీస్తమ్ । ఉత్కంధరం ద్రష్టుమవేక్ష్య శౌరిముత్కంధరం దారుక ఇత్యు
వాచ ॥౧౮॥ ఆచ్ఛాదితాయతదిగంబరముచ్చకైర్గామాక్రమ్య సంస్థిత ముదగ్ర

విస్మయమాతతాన, అతిరమణీయత్వాదితి భావః తథాహి, క్షణేక్షణే ప్రతిక్షణం వీప్సాయాం ద్విర్భావః నవతాం అపూర్వత్వాభావం ఉపైతీతి యత్, తన్నవత్వోపగమనమేవ రమణీయతాయా రూపం స్వరూపం లక్షణమిత్యర్థః అత్ర రమణీయత్వలక్షణస్య వాక్యార్థస్య విస్మయే హేతుత్వసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥౧౭॥— ఉచ్చారణజ్ఞ ఇతి ॥ అథ హరివిస్మయానంతరం గిరాం వాక్యానాం ఉచ్చారణం జానాతీత్యుచ్చారణజ్ఞః ఉక్తికుశలః+ఆతోఽనుపసర్గే క ఇతి కప్రత్యయః నెగుపధేత్యాదినా అకారాదనుపసర్గాత్కర్తోపపదో భవతి విప్రతిషేధే నేతివచనాత్, దారుకః కృష్ణసారథిః ఉచ్చాః ఉన్నతాః రణంతః శబ్దాయమానాః పక్షిగణాః యాసు తాః రణత్పక్షిగణాః తటీర్దధానం (తత్పురుషే కృతి)ధరతీతి ధరం పర్వతం పచాద్యచ్ ॥౧౯॥ అహార్యధరపర్వతా ఇత్యమరః ద్రష్టుం ఉత్కంధరముత్సుకం+ ఉత్క ఉన్మనా ఇతి నిపాతః ఉత్కంధరం ఔత్సుక్యాదున్నమితకంధరం తం శౌరిం, అవేక్ష్య ఇతి వక్ష్యమాణప్రకారేణ వాచము వాచ నహీంగితజ్ఞోఽవసరే వసీదతీతి భావః ॥౧౮॥— ఇతః ప్రభృతి యమకానంతర శ్లోకేషు వసంతతిలకావృత్తం నియమేనాహ ॥ ఆచ్ఛాదితేతి ॥ ఆచ్ఛాదితాన్యావృతాని, ఆయతాని దీర్ఘాణి దిశః అంబరం ఖంచ దిగంబరాణి యేన తం అన్యత్ర ఆచ్ఛాదితం వసితం ఆయతం దిగేవాంబరం వాసో యేన తం తథోక్తం ఉచ్చకైరున్నతాం గాం భువం ఆక్రమ్య వ్యాప్య సంస్థితం తథా ఉదగ్రాణి ఉన్నతాని విశాలాని చ శృంగాణి శిఖరాణి యస్య తం, అన్యత్ర ఉదగ్రవిశాలే శృంగే విషాణే యస్య తం ఉచ్చకైరున్నతం గాం వృషభం ఆక్రమ్య అధిష్ఠాయ సంస్థితమిత్యర్థః ॥ ని॥ శృంగం ప్రధానశిఖరే ఇతి ॥ గౌః స్వర్గే వృషభే రశ్మౌ వజ్రే చ ద్రుమసిస్మృతః ॥ అర్జునే నేత్రే వృగ్బాణభూవాగ్వారిషు గౌర్గకేతి చ విశ్వః మూర్ధ్ని శిఖరేఽస్యతే యః సిస్ఫురంతీతి హిమనదీధితేః ఇందోః కోటిః కలాశకలౌ చ యస్య తం ఏవం గిరీశం గిరిశ్రేష్ఠం రైవతకం కైలాసనాథమీశ్వరం చోద్వీక్ష్య ఖుధికః నవిస్మయతే సర్వత్రైవ [illegible]

విశాలశృంగమ్ । మూర్ధ్నిస్ఫురత్తుహినదీధితికోటిమేన ముద్వీక్ష్యకోభువిన వి స్మయతేగిరిశమ్ ॥ ౧౯ ॥ ఉదయతివితతోర్ధ్వర శ్మిరజ్జావహిమకరేహిమధా మ్నియాతిచాస్తమ్ । వహతిగిరిరయంవిలంబిఘంటాద్వయపరివారిత వారణేంద్ర లీలామ్ ॥ ౨౦ ॥ వహతియఃపరితఃకనకస్థలీస్సహరితాళసమానవాంశుకః । అ చలఏషభవానివరాజతేసహరితాళసమానవాంశుకః ॥౨౧॥ పార్శ్వాత్యభాగమి

త్యర్థః నేయంభాష్యయోగితా ప్రకృతాప్రకృతవిషయేతదనుత్థానాల్ నాపి సమాసోక్తిః, తస్యాః విశేషణసామ్య జీవితత్వాల్, నాపిశ్లేషః, ఉభయశ్లేషవి శేష్యశ్లేషాయోగాత్ తస్మాత్ప్రకరణికార్థమాత్రపర్యవసితాభిధావ్యాపా రేణాపిశబ్దేన అర్థాంతరధీకృద్ధ్వనిరేవేత్యాహుః తదుక్తంకావ్యప్రకాశే * అనే కార్థస్యశబ్దస్యవాచకత్వేనియంత్రితే। సంయోగాద్యైరవాచ్యార్థధీకృద్వ్యా పృతిరంజనమితి వృత్తలక్షణంతు * ఉక్తావసంతతిలకాతభజాజగౌగఇతి॥౧౯॥ —— ఉదయతీతి ॥ వితతాః ఊర్ధ్వాశ్చ, రశ్మిరజ్జవో రజ్జవఇవ రశ్మయో యస్యతస్మిన్ వితతోర్ధ్వరశ్మిరజ్జౌఅహిమకరేసూర్యే ఉదయతి ఉదయమానే సతి+అయగతావితి స్వరితేతం కేచిదిచ్ఛంతి తతశ్శతరిసప్తమీ తథావితతోర్ధ్వర శ్మిరజ్జౌహిమధామ్నిచంద్రేచ అస్తంయాతిఅస్తమయమానేసతి + యాతేశ్శత రిసప్తమీ అయంగిరిః విలమ్బినాఘంటాద్వయేన పరివారితస్య పరివేష్టితస్య వారణేంద్రస్య లీలామివ లీలాంశోభాం వహతి- అత్రలీలామివ లీలామితిసాదృ శ్యాక్షేపాన్నిదర్శనాతయాసూర్యాచంద్రమసావస్యకుక్షిసమానకక్ష్యావిశా నా వితిమహదౌన్నత్యంవస్తువ్యజ్యతే పుష్పితాగ్రావృత్తం *అయుజినయుగరేఫ తోయకారోయుజిచనజౌజరగాశ్చపుష్పితాగ్రా ॥ ౨౦॥—వహతీతి ॥ లసమా నాః దీప్యమానాః నవా అంశవోయస్యసః లసమానవాంశుకః+శైషికఃకప్ర త్యయః యోచలః సహరితాః సదూర్వాః ॥ని॥ హరితేతిచదూర్వాయాం హ రిద్వర్ణయుతేన్యవదితివిశ్వఃకనకస్యస్థలీఃస్వర్ణభూమీః + జానపదేత్యాదినా అకృత్రిమార్థేజీష్ పరితోవహతి సఏషాచలః హరితాళేన ఖర్జూరేణ సమా నంనవమంశుకం వాసోయస్యసఃహరితాళసమానవాంశుకః పీతాంబరోభవా నివరాజతే ద్రుతవిలమ్బితవృత్తం * ద్రుతవిలమ్బితమాహ నభౌభరావితిలక్ష ణాత్ ॥ ౨౧ ॥— పార్శ్వేత్యతి ॥ ఇహాద్రాసానుషు సన్నిషణ్ణాఃస్థితాః జ

హసానుహసన్నిషణ్ణాః పశ్యంతి శాంతమలసాంద్రతరాంశుజాలమ్ । సంపూర్ణల
బ్ధలలనాలపనోపమానముత్సంగసంగిహరిణస్య శశాఙ్కమూర్తేః ॥ ౨౨ ॥ కృత్వా
పుంవత్పాతముచ్చైర్భృగుభ్యో మూర్ధ్ని గ్రావ్ణాం జర్ఝరా నిర్ఝరౌఘాః కు
ర్వంతి ద్యాముత్పతంతః స్మరార్తస్వర్లోకస్త్రీగాత్రనిర్వాణమత్ర ॥ ౨౩ ॥ స్థగ
యంత్యమూః శమితచాతకార్తస్వరా జలదాస్తడిత్తులితకాంతకార్తస్వరాః । జ
గతీరిహ స్ఫురితచారుచామీకరాః సవితుః క్వచిత్కపిశయంతి చామీకరాః ॥ ౨౪ ॥

సా ఇతి శేషః శాంతమలం కలంకస్య, పురోవర్తిత్వాన్నిష్కలంకం అతఏవ సాంద్రతరం అంశుజాలం యస్య తం, అత ఏవ సంపూర్ణం యథా తథా లబ్ధం లలనాలపనోపమానం స్త్రీముఖసాదృశ్యం యేన తం ॥ ని ॥ ఆననం లపనం ముఖమిత్యమరః కుతః ఉత్సంగసంగిహరిణస్య అంకస్థితమృగస్య శశాంకా మృగచిహ్నమూర్తిర్యస్య తస్య శశాంకమూర్తేశ్చంద్రస్య పశ్చాద్భవః పాశ్చాత్యః + దక్షిణాపశ్చాత్పురసస్త్యగితి త్యక్ సచాసౌ భాగశ్చ తం పాశ్చాత్యభాగం పృష్ఠదేశం పశ్యంతి। జనాః చంద్రస్యాధః స్థితత్వాత్ అకళంకం చంద్రోపరిభాగం దదృశురిత్యర్థః పాశ్చాత్యభాగదర్శనాతిశయోక్త్యా తాదృగౌన్నత్యధ్వనిః ॥ వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౨౨ ॥ — కృత్వేతి ॥ అత్రాద్రౌ నిర్ఝరౌఘాః-గిరినదీప్రవాహాః ॥ ని ॥ ప్రవాహో నిర్ఝరో ఝర ఇత్యమరః ॥ చూతవృక్షాదివత్సామాన్యవిశేషభావాదపునరుక్తిః పుంవత్ పుంభిస్తుల్యం + తేన తుల్యమితి వతిప్రత్యయః, ఉచ్చైః భృగుభ్యస్తటేభ్యః ॥ ని ॥ ప్రపాతస్తు తటో భృగురిత్యమరః ॥ గ్రావ్ణాం శిలానాం మూర్ధ్ని పాతం కృత్వా పతిత్వా జర్ఝరాః శకలీభూతాః ద్యామాకాశం ప్రత్యుత్పతంతః సంతః స్మరార్తానాం స్వర్లోకస్త్రీణాం ఖేచరీణాం అప్సరసాం గాత్రనిర్వాణమంగనిర్వృతిం కుర్వంతి * అనుష్ఠానాసమర్థస్య వానప్రస్థస్య జీర్యతః । భృగ్వగ్నిజలసంపాతైర్మరణం ప్రవిధీయత ఇతి విహితభృగుపాతానాం పుంసాం స్వర్లోకగామినామిహోపమానత్వం శాలినీవృత్తమ్ * శాలిన్యుక్తా మ్తౌ తగౌ గోఽబ్ధిలోకైరితి లక్షణాత్ ॥ ౨౩ ॥ — స్థగయంతీతి ॥ ఇహాద్రౌ క్వచిదమూః జగతీః భూమీః ॥ ని ॥ జగతీ భువనే భూమావితి విశ్వః ॥ శమితాశ్చాతకానాం ఆర్తస్వరాః దీనస్వరా యైస్తే శమితచాతకార్తస్వరాః * సర్వంసహోపతితమంబు న చాతకానామితి, భూగతస్య తేషాం విషాభత్వాత్ అభౌమాంబుదానేనైవోజ్జీవయంతీత్యర్థః కించ తటిద్భిః తులితాని ఉపమితాని కాంతాని కార్తస్వరాణి సువర్ణా

ఉత్క్షిప్తముచ్ఛ్రితసితాంశుకరావలమ్బైరుత్తమ్భితోడుభిరతీవతరాం శిరోభిః । శ్రద్ధేయనిర్ఝరజలవ్యపదేశమస్య విష్వక్తటేషు పతతి స్ఫుటమంతరిక్షమ్ ॥ ౨౩ ॥ ఏకత్రస్ఫటికతటాంశుభిన్ననీరానీలాశ్మద్యుతిభిదురామ్భసోఽపరత్ర । కాళిందీజల

నియైస్తైః తటిత్తులితకాంతకార్తస్వరాః తటిత్కాంస్ఫురణే తేషామపితద్వత్ స్ఫురణాదితిభావః, తేజలదా మేఘాః స్థగయంతి-ఛాదయంతి + స్థగఅచ్ఛాదనే చౌరాదికః క్వచిత్ స్ఫురితాన్యుల్లసితానిచారూణి చామీకరాణిసువర్ణాని యైస్తే స్ఫురితచారుచామీకరాః అమీసవితుఃకరాః ఆతపాశ్చ కపిశయంతి కపిశాఃకుర్వంతి క్వచిద్వృష్టిః క్వచిదాతపశ్చేతి మహదాశ్చర్యమితిభావః, శాక్వరపథ్యావృత్తం *(సయుతాశ్వరైర్జసయతీతుపథ్యాలగౌ)సజసాయలౌచసహగేన పథ్యామతా ॥ ౨౨ ॥—ఉత్క్షిప్తమితి ॥ ఉచ్ఛ్రితాస్సితాంశోశ్చంద్రస్యకరాఃఅంశవో హస్తాశ్చ అవలంబాయేషాంతైః ఉత్తమ్భితాన్యవలంబితాని ఉడూనియైస్తైః ఉడూనిచావష్టభ్యేత్యర్థః శిరోభిశ్శిఖరైర స్తకైశ్చ అతీవతరాం భృశతరం + అతీవశబ్దాద్భృశార్థాదవ్యయాదామ్ప్రత్యయః, ఉత్క్షిప్తముద్యమ్యధృతం అంతరిక్షం శ్రద్ధేయః సాదృశ్యాద్విశ్వసనీయః నిర్ఝరజలమితివ్యపదేశో వ్యవహారో యస్యతత్ దృఢతరాం నిర్ఝరజలధియఃకుర్వదిత్యర్థః । అస్యాద్రేః తటేషు విష్వక్సమంతాత్ పతతి స్ఫుటంసత్యం ఇందుకరానుడూనిచావష్టభ్య శిరోభిర్ధ్రియమాణమపి దుర్భరత్వాద్భ్రశ్యదంతరిక్షమేవేదం నతుజలం సాదృశ్యాత్తువ్యపదేశోదుర్వారఇతి సర్వతఃపాతినిర్ఝరజలంప్రత్యుత్ప్రేక్ష్యతే తేనాస్యైధవిస్తారావస్యవ్యజ్యతే ॥ ౨౩ ॥—ఏకత్రేతి ॥ ఏకత్ర ఏకస్మిన్భాగే స్ఫటికస్య యత్తటం తస్యాంశుభిః భిన్ననీరాః మిశ్రోదకాః శుభ్రజలాఇత్యర్థః అపరత్ర అపరస్మిన్భాగే నీలాశ్మనాం ఇంద్రనీలానాం ద్యుతిభిః భిదురాణిమిశ్రాణి అమ్భాంసియాసాంతాః నీలసలిలాఇత్యర్థః ఇహాద్రౌసరితః కలిందస్యాద్రేరపత్యం(స్త్రీ)కాళిందీ యమునా ॥ ని ॥ కాళిందీసూర్యతనయా యమునాశమనస్వసేత్యమరః ॥ తస్యాఃజలైః జనితా(శ్రీః) శోభాయస్యాస్తస్యాః తత్సంగతాయాఇత్యర్థః సురాపగాయాః గంగాయాః వైదగ్ధీంశోభాంశ్రియంలభజంతి విదగ్ధస్యభావో వైదగ్ధీ + గుణవచనేత్యాదినా ష్యఞ్ప్రత్యయః షిద్గౌరాదిభ్యశ్చేతిఙీష్, సాపిషిత్త్వస్య బాహులకత్వాదిహవైకల్పికః అతఏవ ష్యఞః షి

తనితశ్రియశ్శ్రియస్తే వైదగ్ధీమిహ పరితస్సురాపగాయాః ॥ ౧౭ ॥ ఇతస్తతోఽస్మి-
న్విలసన్తి మేరోస్సమానవప్రే మణిసానురాగాః । స్త్రియశ్చ పత్యౌ సురసున్దరీభి-
స్సమానవప్రేమణి సానురాగాః ॥ ౧౮ ॥ ఉచ్చైర్మహారజతరాజివిరాజితాసౌ దు-
ర్వర్ణభిత్తిరిహ సాన్ద్రసుధాసవర్ణా । అభ్యేతి భస్మపరిపాండురితస్మరారే రుద్వ-
హ్నిలోచనలలామలలాటలీలామ్ ॥ ౧౯ ॥ అయమతిజరఠాః ప్రకామగుర్వీ రలఘు-
విలమ్బిపయోధరోపరుద్ధాః । సతతమసుమతామగమ్యరూపాః పరిణతదిక్కరి-

త్కారణాదీకారో బహులమితి వామనః అత్ర సితాసితమణిగుణగ్రహణాత్పరితాం
యమునాసంగతగంగాశోభాసాదృశ్యాక్షేపాత్తద్గుణోత్థాపితా నిదర్శనా, ప్రహ-
ర్షిణీవృత్తమ్ * మ్నౌజ్రౌగస్త్రిదశయతిః ప్రహర్షిణీయమ్ ॥ ౧౭ ॥—ఇత
ఇతి ॥ మేరోః సమానవప్రే తుల్యప్రస్థే అతఏవాస్మిన్నద్రౌ ఇతస్తతః మణి-
సానురాగాః రత్నతటకాంతయో విలసంతి ప్రసరంతి, కించ నవం ప్రేమయస్య
తస్మిన్నవప్రేమణి పత్యౌ అనురాగేణ సహ వర్తంత ఇతి సానురాగాః సురసుంద-
రీభిస్సమాః సరూపాః స్త్రియశ్చ ఇతస్తతః సర్వత్ర విలసంతి-క్రీడంతి, అన్యో-
న్యానురాగిణోఽభిరూపాశ్చేహ విలాసినస్తదనురూపాణి విహారస్థానాని చ సంతీతి
భావః ॥ ౧౮ ॥—ఉచ్చైరితి ॥ ఇహాద్రౌ సాంద్రయా సుధయా లేపనవిశేషే-
ణ అమృతేన వా సవర్ణా సమానవర్ణా + జ్యోతిర్జనపదేత్యాదినా సమాన-
స్యసభావః ॥ ని ॥ లేపభేదేమృతే సుధేతి వైజయంతీ ॥ మహారజతరాజివిరాజితా
కాంచనరేఖా శోభితా అసౌ పురోవర్తినీ ఉచ్చైరున్నతా దుర్వర్ణభిత్తీ రజ-
తభిత్తిః ॥ ని ॥ దుర్వర్ణం రజతం రూప్యం మహారజతకాంచనే ఇతి చామరః ॥ భ-
స్మనా పరిపాండురితస్య పాండురాకృతస్య స్మరారేః ఉద్వహ్నిః ఉద్ధతార్చిః లోచ-
నమేవ లలామం భూషణం యస్య తస్య లలాటస్య లీలామివ లీలాం శోభాం అభ్యేతి
భజతి, నిదర్శనాలంకారః ॥ ని ॥ లలామం పుచ్ఛపుండ్రాశ్వభూషాప్రాధాన్యకే-
తుషు ఇత్యమరః ॥ ౧౯ ॥—అయమితి ॥ అయం గిరిః అతిజరఠాః అతికఠినా అతిజరత్యశ్చ
॥ ని ॥ జరఠః కఠినే జీర్ణ ఇతి వైజయంతీ ॥ ప్రకామం గుర్వీః శ్రేష్ఠాః స్థౌల్యాద్వృ-
ద్ధభారాశ్చ ప్రకామగుర్వ్యః ॥ ని ॥ గురుస్తు గీష్పతౌ శ్రేష్ఠే గురౌ పితరి దుర్భర ఇతి శ-
బ్దార్ణవే + విస్పష్టపటువత్ మయూరవ్యంసకాదయశ్చేతి సమాసః అలఘుభిః
విలంబిభిః లంబమానైశ్చ పయోధరైర్మేఘైః స్తనైశ్చ ఉపరుద్ధాః ఆవృతాః నిబ-

కాస్తటీర్బిభర్తి ॥ ౨౯ ॥ ధూమాకారం దధతి పురస్సౌవర్ణే వర్ణేనాగ్నేస్సదృశి తటే పశ్యామీ। శ్యామీభూతాః కుసుమసమూహేనాలీనామాలీమిహ తరవో బిభ్రాణాః ॥ ౩౦ ॥ వ్యోమస్పృశః ప్రథయతా కలధౌతభిత్తీరున్నిద్రపుష్పచణచంపకపింగభాసః। సౌమేరవీమధిగతేన నితంబశోభామేతేన భారతమిళావృతవద్వి

ర్థాశ్చ ॥ ని ॥ స్త్రీస్తనాబ్దౌ పయోధరావిత్యమరః ॥ సతతం సర్వదా అసుమతాం ప్రాణభృతాం అగమ్యరూపాః అత్యున్నతత్వాద్దురారోహస్వరూపాః అన్యత్ర వృద్ధత్వాద్గమనానర్హవిగ్రహాః * త్యజేదంత్యకులోద్భూతాం వృద్ధస్త్రీం కన్యకాం తథేతి గమననిషేధాదితి భావః, పరిణతాస్తిర్యగ్దంతప్రహారిణః దిక్కరిణో దిగ్గజాః యాసు తాః పరిణతదిక్కరికాః ॥ ని ॥ తిర్యగ్దంతప్రహారస్తు గజః పరిణతో మత ఇతి హలాయుధః + ఇనస్త్రియామితి సమాసాంతః కప్రత్యయః, అన్యత్ర పరిణతాః కిణీభూతాః దశోదంతక్షతవిశేషాః కరికాః నఖవ్రణాశ్చ యాసాం తాః ॥ ని ॥ దిగ్దష్టం వర్తులాకారం కరికా నఖరేఖికేతి యాదవః ॥ తటీః బిభర్తి అత్ర ప్రకృతతటీవిశేషణమహిమ్నా అప్రకృతస్వర్ధాంగనాప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః- పుష్పితాగ్రావృత్తముక్తమ్ ॥ ౨౯ ॥—ధూమేతి ॥ ఇహాద్రౌ పురోగ్రే వర్ణేన అగ్నేస్సదృశి సమానే అగ్నిసమానవర్ణ ఇత్యర్థః సౌవర్ణే-సువర్ణవికారే. తటే కుసుమసమూహేనాలీనాం స్థితాం + ల్వాదిభ్యశ్చేతి నిష్ఠానత్వం. అలీనాం-భృంగాణాం, ఆలీం-ఆవలీం. బిభ్రాణాః అతఏవ శ్యామీభూతాః అమీ తరవః ధూమాకారం-ధూమసామ్యం, దధతి త్వం పశ్య స్వర్ణతటమగ్నివద్భాతి స్వర్ణతటే శ్యామాస్తరవో ధూమవద్భాంతీత్యుపమాలంకారః-జలధరమాలావృత్తమ్-తల్లక్షణం తూక్తమ్ * అబ్ధ్యంగైస్స్వైర్జలధరమాలా మ్భౌ స్మౌ చేతి లక్షణాత్ ॥ ౩౦ ॥—వ్యోమేతి ॥ వ్యోమస్పృశః-అభ్రంకషాః ఉన్నిద్రైః వికసితైః పుష్పైరన్వితాః ఉన్నిద్రపుష్పచణాః + తేన విత్తశ్చుంచుప్చణపావితి చణప్ప్రత్యయః- తే చ తే చంపకాశ్చ తద్వత్పింగభాసః పింగళవర్ణాః కలధౌతభిత్తీః-కనకకుడ్యాని ॥ ని ॥ కలధౌతం రూప్యహేమ్నోరితి విశ్వః ॥ ప్రథయతా-ప్రకటయతా, అతఏవ సౌమేరవీం-సుమేరుసంబంధినీం, నితంబశోభాం-కటకలక్ష్మీం, అధిగతేన ప్రాప్తవతా + గత్యర్థాకర్మకేత్యాదినా గమేః కర్తరి క్తః- ఏతేన రైవతకాద్రిణా భరతస్య రాజ్ఞ ఇదం భారతం-భారతాఖ్యం వర్షం భరతఖండమిత్యర్థః ॥ ని ॥

భాతి ॥ ౩౧ ॥ రుచిరచిత్రతనూరుహశాలిభిః ప్రచలితైః పరితః ప్రియకవ్రజైః । వివిధరత్నమయైః ప్రతిభాత్యసావవయవైరివ జంగమతాం గతైః ॥ ౩౨ ॥ కుశేశయైరత్ర జలాశయోషితా ముదా రమన్తే కలభా వికస్వరైః । ప్రగీయతే సిద్ధగణైశ్చ యోషితాముదారమన్తే కలభావికస్వరైః ॥౩౩॥ ఆసాదితస్య తమసా నియతేర్నియోగా

స్యాద్దృష్టా లోక ధాత్రీం శ్వేవత్సరే వర్షమర్త్రియామిత్యమరః ॥ ఇళావృతవదిళావృతవర్షమివ విభాతీత్యుపమా ॥ నవఖండస్య జమ్బూద్వీపస్య హిమాద్రేర్దక్షిణభూఖండం హైమవతాపరనామకం భారతం వర్షం తస్యైవ సుమేరుయోగాత్సౌమేరవాపరాఖ్యం మధ్యఖండం ఇళావృతవర్షం అతఏవ * నామ్నేదం భారతం వర్షం హిమాద్రేస్తచ్చ దక్షిణమ్। తేన హైమవతం నామ పరేషస్త్వేవము న్నయేత్ ॥ ని ॥ ఇళావృతం సౌమేరవః సుమేరోః పరితో హి తదితి వైజయన్తీ ॥౩౧॥ రుచిరేతి ॥ అసౌ గిరిః రుచిరైరుజ్జ్వలైశ్చిత్రైర్నానావర్ణైస్తనూరుహైర్లోమభిశ్శాలన్త ఇతి తథోక్తైః- పరితః ప్రచలితైః సంచలద్భిః ప్రియకాః కంబళప్రకృతయో మృగవిశేషాః ॥ని॥ ప్రియకో రోమభిర్యుక్తో మృదుశ్చ మసృణైర్ఘనైరితి వైజయన్తీ- తేషాం వ్రజైః సమూహైః జంగమతాం చరిష్ణుతాం గతైర్వివిధరత్నమయైః అవయవైస్స్వాంగైరివ ప్రతిభాతీత్యుత్ప్రేక్షా- ద్రుతవిలమ్బితం వృత్తం ॥౩౨॥—కుశేశయైరితి ॥ అత్రాద్రౌ-జలాశయోషితాః జలాశయేషు హ్రదేషు ఉషితా వసన్తః + గత్యర్థాకర్మకేత్యాదినా వసేః కర్తరి క్తః సంప్రసారణం + మతిబుద్ధిపూజార్థేభ్యశ్చేతి చకారాద్వర్తమానార్థతా-కలభాః త్రింశద్వర్షాః కరిణః ॥ ని. త్రింశద్వర్షస్తు కలభో వికో వింశతివార్షిక ఇతి వైజయన్తీ-వికస్వరైః వికసనశీలైః + స్థేశభాసపిసకసో వరచ్, కుశేశయైశ్శతపత్రైః ॥ని॥ శతపత్రం కుశేశయమిత్యమరః ॥ముదా ప్రీత్యా రమన్తే క్రీడన్తి, కరివిహారార్హాణాం కమలాకరాణామయమాకర ఇతి భావః కించ కలా అవ్యక్తమధురాః వికారోమానసో భావః సప్రయోజనమేషాం భావికాః ఉద్దీపకరా ఇత్యర్థః కలాభావికాశ్చ స్వరాష్షడాదయో యేషాం తైః కలభావికస్వరైః సిద్ధగణైస్సురసంఘైః యోషితాం స్వస్త్రీణాం, అన్తే సమీపే ఉదారముచ్చైః ప్రగీయతే చ భూస్వర్గాయమితి భావః ॥౩౩॥ ఆసాదితస్యేతి ॥ ఇహాద్రౌ అమూర్తగ్రహౌషధయోః నియతేర్నియోగాత్ అస్మిన్ కాలే అస్తమయ ఇతి దైవశాసనాత్ తమసా అన్ధకారేణ తత్ప్రాయేణ వ్యసనేన చ ఆసాదితస్యాక్రాన్తస్య

బాకాంక్షతః పునరుపక్రమణేన కాలమ్ । పత్యుస్త్విషామిహ మహౌషధయః కళ-
త్రస్థానం పరైరనభిభూతమమూర్వహన్తి ॥ ౩౪ ॥ వనస్పతిస్కన్ధనిషణ్ణబాలప్ర-
వాలహస్తాః ప్రమదా ఇవాత్ర । పుష్పేక్షణైర్లమ్భితలోచకైర్వా మధువ్రతవ్రా-
తవృతైర్వ్రతత్యః ॥ ౩౫ ॥ విహఙ్గాః కదమ్బసురభౌ విహఙ్గాః కలయన్త్యనుక్షణ

పునరుపక్రమణేన పునరావృత్త్యా కాలం సమాగమకాలం ఆకాంక్షతః పునరాగ-
త్య సఙ్గన్తుమిచ్ఛత ఇత్యర్థః త్విషాం పత్యుస్సూర్యస్య సంబంధిపరైస్తేజోఽన్త-
రైః పురుషాన్తరైశ్చ అనభిభూతమతిరస్కృతం అనుపహతంచ కళత్రస్థానం క-
ళత్రభూతానాం త్విషాం స్థానం వహన్తి స్థితిం నిర్వహన్తీత్యర్థః స్త్రీణాం స్త్రీష్వే-
వ రక్షణం కార్యమితి భావః యథా కేనచిత్ప్రవాసినా న్యాసీకృతాని కళత్రాణి సంరక్ష్య
కాలాన్తరే సాధ్వ్యస్తస్మై ప్రయచ్ఛన్తి తద్వదోషధయోఽపి త్విషః త్విషాంప-
త్యురర్పయన్తీత్యర్థః ఏతచ్చ తాసాం సూర్యాస్తమయే ప్రజ్వలనాదుదయే విపర్య-
యాచ్చోపపద్యతే అత్ర విశేషణసామ్యాదర్కాదీనామాపన్నాది సామ్యప్రతీతే-
స్సమాసోక్తిరలంకారః ॥ ౩౪ ॥— వనస్పతీతి ॥ అత్రాద్రౌ వనస్పతయో వృ-
క్షాః ॥ని॥ వనస్పతిర్వృక్షమాత్రే వినా పుష్పైః ఫలద్రుమ ఇతి విశ్వః । పతయశ్చ
స్ఫురన్తి తేషాం స్కన్ధేషు ప్రకాండేషు అంసేషు చ నిషణ్ణాస్సక్తాః బాలప్రవా-
ళాః బాలపల్లవా హస్తా ఇవ యాసాం తాః తథోక్తాః మధూని వ్రతయన్తి భుఞ్జత ఇ-
తి మధువ్రతాః మధుపాః తేషాం వ్రాతేన బృన్దేన వృతైః ఛన్నైః అత ఏవ లం-
భితాః ప్రాపితాః లోచకాస్తారకాణి కజ్జలాని చ యైస్తైర్వా తైరివ స్థితైరిత్యుత్ప్రే-
క్షా + ఇవార్థే వా శబ్దః తదపేక్షాయాంచోక్తః ॥ని॥ లోచకో మాంస-
పిండే స్యాదక్షితారే చ కజ్జల ఇతి విశ్వః పుష్పైరీక్షణైరివ పుష్పేక్షణైః ఉపలక్షి-
తాః వ్రతత్యో లతాః ప్రమదా ఇవ లక్ష్యన్త ఇతి శేషః + నవప్రసిద్ధక్రియాధ్యా-
హారదోష ఇత్యాహ వామనః లిఙ్గాధ్యాహారవదితి ॥ ౩౫ ॥ — విహఙ్గా ఇతి ॥ క-
దమ్బైస్సురభిః సుగన్ధిః తస్మిన్ కదమ్బసురభౌ ఇహాద్రౌ విహఙ్గాః పక్షిణః అను-
క్షణం ప్రతిక్షణం అనేకే బహువిధాః లయా విచ్ఛేదా యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా త-
థా గాః వాచః శబ్దానిత్యర్థః ॥ని॥ అర్జునే నేత్రదిగ్బాణభూవాగ్వారిషు గౌర్మ-
తేతి విశ్వః కలయన్తి కిం చ ధూతాని కమ్పితాని నవాని నీపవనాని కదమ్బకవనాని
యేన సః ధూతనవనీపవనః ॥ని॥ తూలం చ నీపప్రియకకదమ్బాస్తు హలిప్రియ ఇ-

మనేకలయమ్ । భ్రమయన్నుపైతిముహురభ్రమయంపవనశ్చధూతనవనీపవనః ॥
విద్వద్భిరాగమపరైర్వివృతంకథంచిచ్ఛ్రుత్వాపిదుర్గ్రహమనిశ్చితధీభిరన్యైః ।
శ్రేయాన్ద్విజాతిరివహన్తుమఘానిదక్షం గూఢార్థమేషనిధిమన్త్రగణంబిభర్తి ॥
౩౭॥బిమ్బోష్ఠంబహుమనుతేతురంగవక్త్రశ్చుమ్బన్తంముఖమిహకిన్నరంప్రియా
యాః । శ్లిష్యన్తంముహురితరోపితంనిజస్త్రీముత్తుంగస్తనభరభఙ్గభీరుమధ్యామ్

త్యమరః- అయంపవనశ్చ ముహుః అభ్రం మేఘం భ్రమయన్ ఉపైతి ప్రమితాక్షరావృత్తం * ప్రమితాక్షరాసజసైరుదితేతిలక్షణాత్ ॥౩౬॥— విద్వద్భిరితి ఏషాద్రిః శ్రేయాన్ శ్రేష్ఠః ధారణపటుః ద్విజాతిర్బ్రాహ్మణఇవ ఆగమోనిధికల్పః మంత్రశాస్త్రంచ సఏవపరంప్రధానంయేషాంతైరాగమపరైః విద్వద్భిః నిధీనాం మంత్రాణాఞ్చ సాధనవిశేషజ్ఞైః కథంచిద్వివృతంస్వరూపతః ప్రకాశితం నాస్తినిశ్చితాఇదమిత్థమితి నిశ్చయాత్మికాధీర్యేషాం తైరనిశ్చితధీభిః అన్యైరశాస్త్రజ్ఞైః శ్రుత్వాపిఇహనిధిరస్తి - ఈదృశమిహ మా సౌ మంత్రఇతిచ ఆప్తగురుముఖాదాకర్ణ్యాపి దుర్గ్రహందుస్సాధం అఘాని దుఃఖాని ఏనాంసిచ హంతుందక్షంసమర్థం ॥ని॥ దుఃఖైనోవ్యసనేష్వఘమితివైజయంతీ గూఢస్స్వంప్రతః అర్థోధనమభిధేయంచ యస్మిన్ తం గూఢార్థం నిధయోమంత్రాఇవ అన్యత్రనిధయఇవమంత్రాః నిధిమంత్రాః తేషాంగణంబిభర్తి ద్విజాతిర్మంత్రగణమివనిధిగణంఏషఃబిభర్తీత్యుపమార్థః ॥౩౭॥—బిమ్బోష్ఠమితి ॥ ఇహాద్రౌ తురంగస్య వక్త్రమివవక్త్రం యస్యసః తురంగవక్త్రః దేవయోనివిశేషః + సప్తమ్యుపమానపూర్వపదస్య బహువ్రీహిర్వాచ్యో పాచోత్తరపదలోపశ్చేతి ఉష్ట్రముఖవత్సమాసః బిమ్బకల్పః ఓష్ఠోయస్యతద్బిమ్బోష్ఠమిత్యుపమాలఙ్కారః + ఓత్వోష్ఠయోస్సమాసేవేతి పరరూపం ప్రియాయాః ముఖంచుమ్బన్తం కిన్నరం మానుషముఖం అశ్వాంగం దేవయోనివిశేషం బహుగురుయథాతథా మనుతేఅవబుధ్యతే తురంగవక్త్రస్య చుమ్బనాసమ్భవాదితిభావః ఇతరఃకిన్నరోపి ఉత్తుంగేన స్తనభరేణ యోభంగః తస్మాద్భీరుఃమధ్యోయస్యాస్తాంనిజస్త్రీంస్వస్త్రీం + వామోరుసారిత్యాదినావికల్పాదియజాదేశాభావః ముహుఃశ్లిష్యన్తం మానుషాశ్వత్వాదాలింగన్తం తురంగవక్త్రంబహుమనుతే తురంగవపుషః కిన్నరస్యఆశ్లేషాసమ్భవాదితిభావః దుర్లభంహిప్రియంభవతీతి రహస్యం మధ్యస్యాభంగేపిభం

యదేతదస్యానుతటం విభాతి వనం తతానేకతమాలతాలమ్ । న పుష్పితాత్ర స్థగితార్కరశ్మావనన్తతానేకతమాలతాలమ్ ॥ ౩౯ ॥ దన్తోజ్జ్వలాసు విమలోపలమేఖలాన్తాః సద్రత్నచిత్రకటకాసు బృహన్నితమ్బాః । అస్మిన్భజన్తి ఘనకోమలగణ్డశైలా నార్యోఽనురూపమధివాసమధిత్యకాసు ॥౪౦॥ అనతిచిరోజ్ఝితస్య జలదేన చిరస్థితబహుబుద్బుదస్య పయసోఽనుకృతిమ్ । విరలవికీర్ణవజ్రశకలా సకలామిహ

గోక్తైరతిశయోక్తిః ఉపమయా సంసృజ్యతే ప్రహర్షిణీవృత్తముక్తమ్ ॥౩౮॥— యదితి ॥ అస్యాద్రేరనుతటం తటేషు విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః తతాః విస్తృతాః అనేకే బహవః తమాలాః తాలాశ్చ యస్మిన్ తత్ తతానేకతమాలతాలం యదేతత్పురోవర్తివనం విభాతి స్థగితార్కరశ్మౌ తిరోహితాతపే అనన్తతా నైల్యపారవిస్తారే అత్రవనే కతమా లతా కా వా లతా అలమత్యన్తం పుష్పితా సంజాతపుష్పా న భవతీతి శేషః సర్వా అపి పుష్పితా ఇత్యర్థః ॥ ౩౯ ॥— దన్తేతి ॥ అస్మిన్ అద్రౌ దన్తాః నికుంజాః దశనాశ్చ ॥ ని ॥ దన్తౌ నికుంజే దశన ఇతి విశ్వః తైరుజ్జ్వలాసు రుచిరాసు సద్రత్నైశ్చిత్రాణి కటకాని సానూని వలయాని చ యాసాం తాసు ॥ని॥ కటకం వలయే సానావితి విశ్వః అధిత్యకాసు ఊర్ధ్వభూమిషు ॥ని॥ ఉపత్యకాద్రే రాసన్నా భూమిరూర్ధ్వమధిత్యకేత్యమరః + ఉపాధిభ్యాం త్యకన్నాసన్నారూఢయోరితి అధిశబ్దాత్త్యకన్ప్రత్యయః విమలోపలాః ఉజ్జ్వలశిలాః ఉజ్జ్వలమణయో వా మేఖలాః కాఞ్చ్యః నితమ్బభూమయశ్చ ॥ ని ॥ మేఖలా ఖడ్గబన్ధే స్యాత్ కాఞ్చీశైలనితమ్బయోరితి విశ్వః తాభిరన్తా రమ్యాః ॥ని॥ మృతావవసితే రమ్యే సమాప్తావన్త ఇష్యత ఇతి శబ్దార్ణవః॥ బృహన్తో నితమ్బాః కటిపశ్చాద్భాగాః శిఖరాణి చ యాసాం తాః ॥ ని ॥ నితమ్బో రోధసి స్కన్ధే శిఖరేఽపి కటేరథ ఇతి విశ్వః ఘనాః విపులాః కోమలాః శ్లక్ష్ణాః గణ్డశైలాః గండస్థలాని స్థూలోపలాశ్చ యాసాం తాః నార్యః అనురూపమిచ్ఛాసదృశం ఆత్మసదృశంచ అధివాసం భజన్తి అత్ర నారీణామధిత్యకానాంచ ప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతగోచరా శ్లేషాత్ప్రాపితా తుల్యయోగితా అతఏవోభయవిశేషణాని ఉభయత్ర విభక్తివిపరిణామేన యోజ్యాని॥ ౪౦॥—అనతీతి ॥ ఇహాద్రౌ- విరలం యథా తథా వికీర్ణాః ప్రసరణశీలాః వజ్రశకలాః శ్వేతహీరకఖండాని- యస్యాం సా ।ధౌతా శుభ్రా-కలధౌతమహీ రజతభూమిః జలదేన-అనతిచిరోజ్ఝితస్య తత్కాలముక్తస్య శుభ్రస్యేతి భావః చిరస్థితాః చిరస్థా

విదధాతిధౌతకలధౌతమహీ ॥ ౪౧ ॥ వజ్రయంత్యాజనైస్సంగమేకాన్తతస్తర్క్యయంత్యాసుఖంసంగమేకాంతతః । యోషయేష స్మరాసన్నతాపాంగయాసేవ్యతేనేకయాసన్నతాపాంగయా ॥౪౨॥ సంకీర్ణకీచకవనస్థలితైకవాలవిచ్ఛేదకాతరధియశ్చలితుంచమర్యాః।అస్మిన్మృదుశ్వసనగర్భతదీయరంధ్రనిర్యత్స్వనశ్రుతిసుఖాదివనోత్సహంతే ॥ ౪౩ ॥ ముక్తంముక్తాగౌరమిహక్షీరమివాభ్రైర్వాపీ

యినః బహవశ్చ బుద్బుదాః జలస్ఫోటాః యః స్మిన్తత్ తస్యపయసోంభసః సకలాంఅనుకృతిం సమగ్రసాదృశ్యం విదధాతి, అత్రమేఘోజ్ఝితజలస్య చిరస్థితబుద్బుదాసంబంధేపిసంభావనయాసంబంధోక్తైరతిశయోక్తిః కురరీరుతవృత్తంతల్లక్షణంతూక్తం * వసుకురరీరుతంనజభజైర్లగాయుగితిలక్షణాత్ ॥౪౧॥— వజ్రయంత్యేతి ॥ ఏకాంతతః ఏకాంతేరహసీత్యర్థః కాంతతఃకాంతేన ప్రియేణ సహఉభయత్రాపి సార్వవిభక్తికస్తసిః సంగమేసతిసుఖం తర్క్యయంత్యాఉత్ప్రేక్షమాణయా విస్రంభవిహారమాకాంక్షమాణయేత్యర్థః, అతఏవజనైస్సంగం వజ్రయంత్యా కుతః స్మరేణాసన్నతాపానిప్రాప్తజ్వరాణి అంగానియస్యాస్తయా స్మరాసన్నతాపాంగయా+ అంగగాత్రకంతేభ్యశ్చేతి వక్తవ్యమితిజీపావికల్పాదిహపక్షేటాప్, సన్నతౌసమ్యగ్వపాంగౌయస్యాస్తయాసన్నతాపాంగయా స్మరతాపాత్క్షీణత నేత్రాంతయా, అనేకయాయోషయాఅనేకాభిర్యోషాభిరిత్యర్థః జాతావేకవచనం ॥ని॥(స్త్రీ)యోషిదబలాయోషేత్యమరః ఏషోద్రిః సేవ్యతే, ఇచ్ఛావిహారస్థానానీహసంతీతిభావః, స్రగ్విణీవృత్తం * రైశ్చతుర్భిర్యుతాస్రగ్విణీసమ్మతా ॥ ఇతిలక్షణాత్ ॥ ౪౨॥— సంకీర్ణేతి ॥ అస్మిన్నద్రౌసంకీర్ణాః మిథస్సందష్టాః కీచకాః వేణువిశేషాః ॥ని॥ వేణవఃకీచకాస్తేస్యుర్యేస్వనంత్యనిలోద్ధతా ఇత్యమరః, తేషాంవనేస్థలితస్య ఏకస్యవాలస్యఏకరోమ్ణః విచ్ఛేదాత్కాతరాత్రస్తాధీర్యాసాంతాః చమర్యః మృదుశ్వసనో మందమారుతః గర్భేయేషాంతేభ్యః తదీయరంధ్రేభ్యః కీచకవివరేభ్యః నిర్యతోనిర్గచ్ఛతః స్వనస్యశ్రుత్యాశ్రవణనయత్సుఖంతస్మాదివేతి హేతూత్ప్రేక్షా చలితుం నోత్సహంతే వస్తుతస్తువాలప్రియత్వాదితిభావః ÷ శకధ్వశేత్యాదినాతుమున్ప్రత్యయః ॥౪౩॥— ముక్తమితి ॥ ఇహాద్రౌఅంతర్లీనాః మహానీలదళాః ఇంద్రనీలవిశేషఖండాః యాసుతాసు ॥ని॥ సింహళస్థాకరోద్భూతా మహానీలాస్తుతే

ష్వంతర్లీనమహానీలదళాసు । శ(స్త్రీ)శ్యామైరంశుభిరాశుద్రుతమంభశ్ఛాయా
మచ్ఛామృచ్ఛతి నీలీసలిలస్య ॥౪౪॥ యాన్నయయాప్రియమన్యవధూభ్యస్సారత
రాగమనాయతమానమ్ । తేనసహేహబిభర్తి రహః (స్త్రీ) సాగతరాగ మనాయత
మానమ్ ॥౪౫॥ భిన్నేషురత్నకిరణైః కిరణేష్విహేందోరుచ్చావచై రుపగతేషు

మతాః ఇతి భగవానగస్త్యః వాపీషు దీర్ఘికాసు అత్రైర్మిఘాతేషు క్తం త్వ
ష్టం ముక్తాగౌరం మౌక్తికశుభ్రం, అతఏవ క్షీరమివస్థితం అంభః శ(స్త్రీ)చ్ఛురికా॥ని॥
స్వచ్ఛ(స్త్రీ)చాసిపుత్రీచ ఛురికాచాసిధేనుకేత్యమరః, + ఐహ్వాదిభ్యశ్చేతి జీష్
శ(స్త్రీ)సత్ శ్యామైః అంశుభిః అంతర్గతేంద్రనీలమరీచిభిః ఆశుద్రుతంలోళితం
ఛురితం సత్ నీలీసలిలస్య నీల్యాఖ్యౌషధిపత్రరసస్య॥ని॥ నీలీకాలాక్లీతకీత్యమ
రః అచ్ఛాం ఛాయాం కాంతిం బుచ్ఛతి తత్సదృశీం ఛాయాం గచ్ఛతీత్యర్థః అ
తో నిదర్శనాలంకారః సచముక్తాగౌరంక్షీరమివ శ(స్త్రీ)శ్యామైరితి చోపమోత్థాపితేయే
ణ అంతర్లీనమహానీలదళాసు వాపీష్వితి పదార్థహేతుక కావ్యలింగేన అంశు
భిః ద్రుతమితి తద్గుణశ్చ నోత్థాపిత ఇత్యంగాంగిభావేన సంకరః, క్షీరమిత్యనేన
ఇంద్రనీలానాం శ్రైష్ఠ్యం సూచితం * క్షీరమధ్యేక్షిప్తేన్నీలం క్షీరం చేన్నీలతాం
వ్రజేత్ । ఇంద్రనీలమితిఖ్యాతమితిలక్షణసంభవాత్ ॥ తేనచాత్రనీలీరసోపమానే
న తద్వర్ణతా ఏవేతి సూచితమ్ * నీలీరసనిభాః కేచిచ్ఛుకకంఠనిభాః పరేఇత్యాది
నా అగస్త్యరత్నశాస్త్రే శ్రైష్ఠ్యమేకాదశవిధచ్ఛాయాభిధానాదితి। మత్తమయూ
రవృత్తం * వేదైరంధ్రైర్మ్తౌయసగామత్తమయూరమితిలక్షణాత్॥ ౪౪॥ —
యాంతి ॥ ఇహాద్రౌ, అన్యవధూభ్యః ప్రత్యంతరేభ్యః + పంచమీవిభక్తేశ్చేతి పం
చమీ, సారతరం శ్రేష్ఠతరం ఆగమనం యస్యాస్సా సారతరాగమనా శ్లాఘ్యసంగ
మేత్యర్థః, యా (స్త్రీ) ఆయతమానం స్వప్రాశస్త్యప్రయతమానం ప్రార్థయమానమి
త్యర్థః + యతీప్రయత్నే, శానచ్, ప్రియం నయంత్యా సాతథాప్రతికూలా (స్త్రీ)
రహః తేనప్రియేణ సహ అనాయతమానం అదీర్ఘరోషం యథాభవతి తథా। రత
రాగం సురతాభిలాషం, బిభర్తి, అయమతిమానవతీరపి సద్య ఏవోద్దీపయతీతి
భావః దోధకవృత్తం * దోధకవృత్తమిదం భభభాగావితిలక్షణాత్ ॥౪౫॥ —భి
న్నేష్వితి ॥ ఇహాద్రౌ ఇందోః కిరణేషు ఉదంచత్స్వాంచత్సు తైరుచ్చావచైః అ
నేకవిధైరిత్యర్థః ॥ని॥ ఉచ్చావచం నైకభేదమిత్యమరః + మయూరవ్యంసకాది

సహస్రసంఖ్యామ్। దోషాపి నూనమహిమాంశురసౌ కిలేతి వ్యాకోచకోకనదతాం దధతే నళిన్యః ॥౪౬॥ అవిశంకితమంకపరివర్తనోచితాశ్చలితాః పురః పతిముపైతుమాత్మజాః। అనురోదితీవ కరుణేన పత్రిణాం విరుతేన వత్సలతయైష నిమ్నగాః॥౪౭॥ మధుకరవిటపానమితాస్తరుపఙ్క్తీర్బిభ్రతోఽస్య విటపానమితాః। పరిపాకపి

షు ఉపప్లవశోచ్ఛనీచాచోపచాచ పరాభవస్త్రపద్వ్యసనిష్వపచాకిఞ్చనా ఇత్యా భయానీతి తిత్పురుషేనిపాతనాత్సాధుః రత్నైః కిరణైర్భిన్నైర్మిశ్రైః అతఏవసహస్రసంఖ్యాం ఉపగతైః సత్సు నళిన్యః పద్మిన్యః ॥ని॥ నళం పద్మే స్యురిత్యమరః ఇతి శాశ్వతః అసౌ ప్రకాశమానః అహిమాంశుః కిలేతి సహస్రకిరణత్వాత్సూర్య ఏవేతి సంభావనాబుద్ధ్యేత్యర్థః॥ని॥ వార్తాసంభావ్యయోః కిలేత్యమరః। దోషాపి రాత్రావపి సప్తమ్యర్థేఽవ్యయమ్॥ని॥ దివాహ్నీత్యథ దోషా చ నక్తం చ రజనావితి త్యమరః వ్యాకోచకోకనదతాం వికచపద్మతాం దధతే, సర్వేష్టాదిత్వాత్ నూనమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం ॥ని॥ అథ రక్తసరోరుహం రక్తోత్పల కోకనదమ్॥ వ్యాకోచ వికచస్ఫుటాః ఇతి చామరః, ఇహ దేవభూమిత్వాన్నిత్యపద్మా నళిన్య ఇతిభావః ఇహ నళినీనాం దోషా తస్య వికాసాసంబంధేపి తత్సంబంధరూపాతిశయోక్తిః మూలయాలత్స్యేందావత్ర భ్రాన్తినిమిత్తకత్వాత్ప్రేక్షయా భ్రాన్తిమదలఙ్కారో వ్యజ్యతే ॥౪౬॥—అవిశఙ్కమితి॥ అవిశఙ్కం నిశ్శఙ్కం, అఙ్కపరివర్తనేషూత్సంగలుంఠనేషూచితాః పరిచితాః పతిం భర్తారం ముపైతుం పురోగ్రే చలితాః ప్రయాతాః ఆత్మజాః స్వసంభవాః మహీధ్రాశ్చ నిమ్నగాః నదీః కరుణేన దీనేన పత్రిణాం పక్షిణాం విరుతేన కోశనేన నిమిత్తేన ఏషోఽద్రిః వత్సలతయా వాత్సల్యేన ప్రేమ్ణేత్యర్థః॥ని॥ స్నిగ్ధస్తు వత్సల ఇత్యమరః +వత్సాంసాభ్యాంకామబల ఇతి లచ్ప్రత్యయః, అనురోదితీవానుక్రోశతీవేత్యుత్ప్రేక్షా+రుదశ్చపఞ్చభ్య ఇతి గుణః రుదాదిభ్యస్సార్వధాతుక ఇతీడాగమః ॥౪౭॥—॥ మధుకరేతి॥ మధుకరా ఏవ విటాః తేషాం పానం చుమ్బనం ఇతాః ప్రాప్తాః+ఇణః కర్తరి క్తః విటపైశ్శాఖావిస్తారైః ఆనమితాః విటపానమితాః ॥ని॥ విస్తారో విటపోఽస్త్రియామిత్యమరః తరుపఙ్క్తీః బిభ్రతః అస్యాద్రేః రోధో నితమ్బః గళతా పతతా, పరిపాకేన పిశఙ్గీనాం లతానాం రజః పుష్పరేణుః తేన పరిపాకపిశఙ్గలతారజసా, కపిశం పిశఙ్గం సత్ [illegible] చకాస్తి దీప్యతే। మాత్రావృత్తేష్వియమార్యాగీతిరష్టగణా

శంగలతారజసాం ధస్య కాన్తిః పిశంగలతా ॥ ౭ ॥ ప్రాగ్భాగతఃపతదిహేద
ముపత్యకాసుశృంగారితాయతమహేభకరాభమంభః । సంలక్ష్యతేవివిధరత్నక
రానువిద్ధమూర్ధ్వప్రసారితసురాధిపచాపచారు ॥౮॥దధతిచవికసద్విచిత్రక
ల్పద్రుమకుసుమైరభిగుమ్ఫితానియత్ర । క్షణమలఘువిలమ్బిపింఛదామ్నశ్శిఖ
రశిఖాశ్శిఖిశేఖరానముష్య ॥౯॥ సవధూకాస్సుఖినో౽స్మిన్ననవరతమమందరాగ

॥అర్ధేవసుగణా ఆర్యాగీతిరితిపింగళః ॥౧౦॥— ప్రాగితి ॥ ఇహాద్రౌ ప్రాగ్భాగతః ఊర్ధ్వదేశాత్ ఉపత్యకాస్వధఃప్రదేశేషు ॥ని॥ ఉపత్యకాద్రేరాసన్నా భూమిరూర్ధ్వమధిత్యకేత్యమరః + ఉపాధిభ్యామిత్యాదినా ఉపశబ్దాత్త్యకప్ప్రత్యయః పతత్ శృంగారఃసిందూరాదిమండనమస్య సంజాతఃశృంగారితః॥ ని॥ శృంగారస్సురతేనాట్యే రసేదిగ్గజమండన ఇతివిశ్వః ఆయతో దీర్ఘః, తస్య మహేభకరస్య అభేవాభాయస్య తత్, వివిధరత్నానాం కరైరంశుభిః అనువిద్ధమనురంజితం, ఇవమమ్భః ఊర్ధ్వప్రసారితః యస్సురాధిపచాపః ఇన్ద్రధనుః, తద్వచ్చారుసంలక్ష్యతే, అత్రేంద్రధనుషః ఊర్ధ్వప్రసరణాసమ్బన్ధేపి సమ్బంధోక్తేరతిశయోక్తిః అభూతోపమేతిమతాన్తరం ఆరోపిత వివక్షాయాంతూపమానస్య ప్రసిద్ధత్వాదుపమైవేయమ్ ॥ ౮ ॥— దధతీతి ॥ కించేతిచార్థః అముష్యాద్రేః ఏతాః శిఖరాణిశృంగాణ్యేవశిఖాః కేశపాశ్యః॥ని॥ శిఖాచూడా కేశపాశీత్యమరః వికసద్భిః విచిత్రైర్నానావర్ణైః కల్పద్రుమకుసుమైః అభిగుమ్ఫితాః గ్రంథితానివస్థితానిత్యుత్ప్రేక్షా, అలఘూనివిలమ్బీనివిలమ్బమానానిచ పింఛాన్యేవదామాని స్రజో యేషాం తాన్ శిఖినః కేకిన ఏవ శేఖరాః ఆపీడాః తాన్ శిఖిశేఖరాన్ క్షణందధతీవ ॥ని॥ శిఖావళశ్శిఖీకేకీ, శిఖాస్వాపీడశేఖరా విత్యుభయత్రాప్యమరః అత్రకుసుమగుమ్ఫనోత్ప్రేక్షాలింగేన పింఛాదీనాం దామాదిరూపకసిద్ధిః తదుత్థాపితా చోత్ప్రేక్షేతిసంకరః పుష్పితాగ్రావృత్తమ్ ॥ ౯॥—సవధూకా ఇతి ॥ అస్మిన్నద్రౌ, అవరానభవంతీత్యనవరాః శ్రేష్ఠాః అనవరతమాః శ్రేష్ఠతమాః అత ఏవ మందరాగత్రైః అమరైః సదృశఃసరూపాశ్చ అనవరతమమందరాగతామరసదృశః అమన్దరాగాణ్యతిరిక్తరాగాణి తామరసాని కంకేరుహాణీవదృశో యేషాం తే, అమందరాగతామరసదృశః రక్తాబ్జనేత్రాః ॥ని॥ [illegible] మితమరః సుఖినో భోగినః సహవధూభిః సవధూకాః

తామరసదృశః । నాసేవంతే రసవన్ననవరతమమందరాగతామరసదృశః ॥౫౦॥

అచ్ఛాద్యపుష్పపటమేషమహాంతమంతరావర్తిభిర్గృహకపోతశిరోధరాభైః
స్వాంగానిధూమరుచమాగరవీందధానైర్ధూపాయతీవపటలైర్నవనీరదానాం ॥
అన్యోన్యవ్యతికరచారుభిర్విచిత్రైరత్రస్యన్నవమణిజన్మభిర్మయూఖైః। విస్మే
రాన్గగనసదఃకరోత్యముష్మిన్నాకాశేరచితమభిత్తిచిత్రకర్మ ॥ ౫౨ ॥

స్సంతః + తేనసహేతితుల్యయోగ ఇతి బహువ్రీహిః, నద్యృతశ్చేతి కప్, రసవత్త్వానురాగం ॥ ని ॥ గుణేరాగేద్రవేరస ఇత్యమరః ॥ నవరతం నూతనసురతం, నాసేవంత ఇతి న, కింతు అసేవంతఏవేత్యర్థః, సంభావ్య నిషేధనివర్తనే ద్వౌ ప్రతిషేధావితి వామనః, విశిష్టసురతానాం సేవనస్య సామాన్యతః ప్రసక్తేః, ఉపమాలఙ్కారః ॥ గీతేయమార్యాగీతిః ॥ ౫౦ ॥—అచ్ఛాద్యేతి ॥ ఏషాద్రిః మహాంతం పుష్పాణ్యేవపట ఇతిరూపకం తమాచ్ఛాద్య అంతః పటాభ్యంతరే ఆవర్తిభిరభీక్ష్ణంభ్రమద్భిః + బహులమాభీక్ష్ణ్య ఇతి ణినిః, గృహకపోతశిరోధరాయాః గృహపారావతకంఠస్య ఆభేవాభా యేషాం తైరిత్యుపమా ॥ ని ॥ పారావతఃకపోతస్స్యాదితి విశ్వః ॥ అగురోః కాలాగురోః ఇమామాగురవీం * కాలాగుర్వగురుస్స్యాదితి ఇత్యమరః ॥ ధూమరుచం ధూమకాంతిం తత్సదృశీమిత్యర్థః అతఏవ నిదర్శనా, దధానైః నవనీరదానాం పటలైః స్వాంగాని ధూపాయతీవ-ధూపైరధివాసయతీవేత్యుత్ప్రేక్షా రూపకోపమానిదర్శనాభిరంగైస్సంకీర్యతే ॥ + ధూపసంతాప ఇతి ధాతోః గుపూధూపవిచ్ఛిపణిపనిభ్య ఆయ ఇత్యాయప్రత్యయః ॥ ౫౧ ॥—అన్యోన్యేతి ॥ అముష్మిన్నద్రౌ అన్యోన్యేషాం వ్యతికరేణ మిశ్రణేన చారుభిః అతఏవ విచిత్రైర్నానావర్ణైః అత్రస్యంతః త్రాసదోషేణాదుష్యంతః ॥ ని ॥ త్రాసోభీమణిదోషయోరితి విశ్వః + వాభ్రాశేత్యాదినా వైకల్పికశ్శ్యన్ప్రత్యయః, తేభ్యో నవమణిభ్యో జన్మ యేషాం తైః మయూఖైః ఆకాశే రచితం అభిత్తి అపద్యం అనాధారమిత్యర్థః, చిత్రకర్మ చిత్రనిర్మాణం కర్తృ గగనసదః ఖచరాన్ విస్మేరాన్ విస్మయశీలాన్ కరోతి + నమికంపీత్యాదినా రప్రత్యయః అత్ర మణిమయూఖేషు ఖే చిత్రకర్మభ్రాంతిమతామేవాభిత్తిచిత్రకర్మేతి అకారణకార్యోత్పత్తివర్ణనాద్భ్రాంతిమదలంకారోత్థాపితా విభావనేతి సంకరః * కారణేన వినా కార్యస్యోత్పత్తిస్స్యాద్విభావనా ॥

సమీరశిశిరశ్శిరస్సు వసతాం సతాం యవనికా నికామసుఖినామ్ । బిభర్తి జనయన్నయం ముదమపామపాయధవళా వలాహకతతీః ॥ ౫౪ ॥ మైత్ర్యాదిచిత్తపరికర్మవిదో విధాయ క్లేశప్రహాణమిహ లబ్ధసబీజయోగాః । ఖ్యాతిం చ సత్త్వపురుషాన్యత

పృథ్వీవృత్తమ్ ॥ ౫౩ ॥—సమీరేతి ॥ సమీరేణ మారుతేన శిశిరశ్శీతలః శిరస్సు శిఖరేషు వసతాం నికామసుఖినామత్యన్తసుఖినాం సతాం పుణ్యవతాం ముదం జనయన్ అయమద్రిః అపామ్ అమ్బూనామ్ అపాయేనాపగమేన ధవళా వలాహకతతీః మేఘపఙ్క్తీరేవ యవనికాః తిరస్కరిణీః బిభర్తి అన్యావరణాపేక్షం వినా శిఖరేషు క్రీడతాం మేఘైరేవావరణం సమ్పాద్య ముదం జనయతీత్యర్థః । అత్ర వలాహకతతిషు ఆరోప్యమాణానాం యవనికానాం ముదం జనయన్నితి ప్రకృతోపయోగిత్వవర్ణనాత్పరిణామాలఙ్కారః । * ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వే పరిణామ ఇతి లక్షణాత్, రూపకే తూపరఞ్జకత్వమాత్రమితి భేదః । రథోద్ధతగతివృత్తమ్ ॥ * రసైర్జసజసా రథోద్ధతగతిరితి లక్షణాత్ ॥ ౫౪ ॥—మైత్రీతి ॥ ఇహాద్రౌ సమాధిం యోగం బిభ్రతీతి సమాధిభృతో యోగినః మైత్రీకరుణాముదితోపేక్షా ఇతి చతస్రశ్చిత్తవృత్తయః తత్ర పుణ్యకృత్సు మైత్రీ దుఃఖిషు కరుణా, సుఖిషు ముదితా అనుమోదనం, పాపిషూపేక్షా, మైత్రీ ఆదిర్యేషాం తాని మైత్ర్యాదీని, చిత్తస్య పరికర్మాణి ప్రసాధకాని శోధకానీత్యర్థః తాని విన్దన్తి లభన్తే ఇతి తద్విదః తద్భాజః । క్షీణాన్తఃకరణమలా ఇత్యర్థః + సత్సూద్విషేత్యాదినా విదేర్లాభార్థాత్క్విప్, అత ఏవ క్లేశప్రహాణం విధాయ అవిద్యాఽస్మితా రాగద్వేషాభినివేశాః పఞ్చ క్లేశాః తత్రానిత్యేషు నిత్యత్వాభిమానః అనాత్మని చ దేహేన్ద్రియాదావాత్మధీరిత్యాదివిభ్రమోఽనాదిరవిద్యా అస్మితా అహఙ్కారః రాగోఽభిమతవిషయాభిలాషః ద్వేషః అనభిమతేషు రోషః అభినివేశః కార్యాకార్యేష్వాగ్రహః తే హి పురుషం క్లిశ్యన్తీతి క్లేశాః క్లేశహేతవః పచాద్యచ్; తేషాం ప్రహాణం ప్రక్షయః + కృత్యచ ఇతి ణత్వం తద్విధాయ క్లేశాన్ హిత్వేత్యర్థః అతో లబ్ధస్సబీజః సాలమ్బనో యోగః ధ్యానం యైస్తే లబ్ధసబీజయోగాస్సన్తః ఆలమ్బనమేవ వ్యనక్తి సత్త్వేతి ॥ సత్త్వపురుషయోః ప్రకృతిపురుషయోః అన్యతయా అన్యత్వేన మిథః భిన్నత్వేన ఖ్యాతిం జ్ఞానం చ అధిగమ్య ప్రకృతిపురుషాభిన్నోఽహమితి జ్ఞాత్వేత్యర్థః, ప్రకృతిపురుషవివేకాగ్రహణాత్సంసారః వివేకగ్రహణా

యోగాధిగమ్య వాంఛంతితామపిసమాధిభృతోనిరోద్ధుమ్ ॥ ౫౫ ॥ మరకతమయమేదినీషుభానో స్తరువిటపాంతరపాతినో మయూఖాః । అవనతశితికంఠకంఠలక్ష్మీమిహదధతిస్ఫురితాణురేణుజాలాః ॥ ౫౬ ॥ యావిభర్తి కలవల్లకీగుణస్వానమానమతికాళిమాలయా । నాత్రకాంతముపగీతయాతయాస్వానమానమతికాళిమాలయా ॥ ౫౭ ॥ సాయంశశాంకకిరణాహతచంద్రకాంతనిష్యందినీరనికరేణకృ

న్ముక్తిరితిసాంఖ్యాః అథ తాంఖ్యాతిమపి నిరోద్ధుంనివర్తయితుంవాంఛంతివృత్తిరూపాంతాంనివర్త్య స్వయంప్రకాశతయైవ అవస్థాతుమిచ్ఛంతీత్యర్థః, ప్రకృతావుపరతాయాంసత్యాం పురుషస్య స్వరూపేణావస్థానంముక్తిరితిసాంఖ్యసిద్ధాంతః- నకేవలం భోగభూమిరియం అపితు ముక్తిక్షేత్రమపీతిభావః ॥ ౫౫॥ మరకతేతి ॥ ఇహాద్రౌ మరకతానాంవికారాః మరకతమయ్యః తాసు మేదినీషు + (స్త్రీ)యాఃపుంవదిత్యాదినాపుంవద్భావః, తరూణాంవిటపాః పల్లవాః తేషామంతరైరవకాశైః పతంతీతితథోక్తాః ॥ ని ॥ విటపఃపల్లవేషిద్గేవిస్తారేస్తంబశాఖయోరితివిశ్వః ॥ స్ఫురితాన్యణురేణూనాం సూక్ష్మరజసాం జాలానియేషు తేభానోఃమయూఖాః అవనతస్య శితికంఠకంఠస్యమయూరకంధరాయాఃలక్ష్మీం దధతీతి నిదర్శనాలఙ్కారః, పుష్పితాగ్రావృత్తమ్ ॥ ౫౬ ॥—యేతి ॥ అత్రాద్రౌ అత్యంతం కాళిమా కార్ష్ణ్యం యస్యాస్సాఅతికాళిమాఅతిశ్యామేత్యర్థః నవిద్యతేలయోలయనం క్వచిదవస్థానం యస్యాస్సాఅలయా భ్రమంతీత్యర్థః అతఏవ సస్వనేతిభావః యాఅళిమాలా భృంగావళిః కలః అవ్యక్తమధురః తస్యవల్లకీగుణస్వానస్యవీణాతంత్రీశబ్దస్య మానముపమానం బిభర్తి తంత్రీవద్ధ్వనతీత్యర్థః, ఉపమాలంకారః, ఉపగీతయాసమీపేగాతుం ప్రవృత్తయైవ నతుపూర్వంగాయంత్యేతిభావః + ఆదికర్మణి క్తః కర్తరిచేతికర్తరి క్తః తయాఅళిమాలయా భృంగావళ్యా స్వానమానుఖానఆనమయితుమాక్రష్టుంశక్యా + ఈషద్దురిత్యాదినాఖల్ప్రత్యయః, కావా(స్త్రీ)కాంతంప్రియం వనమతిసర్వాఅపిమానంవిహాయలజ్జాంపరిత్యజ్య సద్యఃప్రణమంత్యేవ తథోద్దీపకత్వాద్గానస్యేత్యర్థః ॥ రథోద్ధతావృత్తమ్ * రోనరావిహరథోద్ధతాలగావితిలక్షణాత్ ॥ ౫౭ ॥—సాయమితి॥ ఇహాద్రౌవప్రాస్సానవః ॥ ని॥ వప్రౌ(స్త్రీ)సానుమానయోరిత్యమరః॥ సాయంరాత్రౌ శశాంకకిరణైరాహతేభ్యః చంద్రకాంతేభ్యః నిష్యందినా ప్రస్రావిణానీర

తాభిషేకాః । అర్కోపలోల్లసితవహ్నిభిరహ్ని తప్తాస్తీవ్రం మహావ్రతమివాత్ర చరంతి వప్రాః ॥ ౫౭ ॥ ఏతస్మిన్నధికపయశ్శ్రియం వహంత్యస్సంక్షోభం పవనభువా జవేన నీతాః । వాల్మీకేరరహితరామలక్ష్మణానాం సాధర్మ్యం దధతి గిరాం మహాసరస్యః ॥ ౫౮ ॥ ఇహ ముహుర్ముదితైః కలభైరవః ప్రతిదిశం క్రియతే కలభైరవః ।

నికరేణ జలపూరేణ కృతాభిషేకాః కృతస్నానాః అహ్ని తు అర్కోపలేభ్యః సూర్యకాంతేభ్యః ఉల్లసితైరుత్థితైః వహ్నిభిః తప్తాస్సంతః తీవ్రం ఉగ్రం దుశ్చరం మహావ్రతం మహాతపః చరంతీవేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౫౭ ॥—ఏతస్మిన్నితి ॥ ఏతస్మిన్నద్రౌ అధికపయశ్శ్రియం అధికాం జలసమృద్ధిం వహంత్యః అన్యత్ర తు అధికాః కపయస్సుగ్రీవాదయో వర్ణ్యత్వేన యాసు తాః అధికపయః, శ్రియం గుణాలంకారాదిశోభాం వహంత్యః పవనాద్భవతీతి పవనభూః తేన పవనభువా వాయుజన్యేన జవేన వేగేన సంక్షోభం చలనం నీతాః అన్యత్ర తు జవేన జవినా వేగవతా ॥ ని ॥ జవో వేగిని వేగే స్యాదితి విశ్వః ॥ పవనభువా హనుమతా సంక్షోభమాన్యత్వం నీతాః హనుమద్వేగవర్ణనయా ప్రాగల్భ్యం నీతా ఇత్యర్థః వాక్పక్షే సర్వత్ర షష్ఠ్యా విపరిణామః కార్యః, మహాసరస్యో మహాసరాంసి అరహితౌ అవర్జితౌ రామలక్ష్మణౌ యాభిస్తాసాం అన్యత్ర తు రామో రమణః అరహితరామాః అవియుక్తరమణాః లక్ష్మణాస్సారసయోషితో యాసు తాః కేచిత్తు అరహితరామాః అవియుక్త(స్త్రీ)కాః లక్ష్మణాస్సారసా ఇతి పుంపక్షిపరత్వేన వ్యాచక్షతే తేషాం ॥ ని ॥ హంసస్య యోషిద్వరటా సారసస్య తు లక్ష్మణా । లక్ష్మణౌషధిసారస్యోరిత్యాద్యమరవిశ్వప్రకాశాది వ్యాఖ్యావగతనియత(స్త్ర్య)ర్థతావిరోధః, తాసాం వాల్మీకేర్గిరాం సాధర్మ్యం సాదృశ్యం దధతి అత్ర పవనభువా జవేనేత్యత్ర ఏకనాళావలంబిఫలద్వయవత్ అభగ్నైకపదగతత్వేన అర్థద్వయప్రతీతేరర్థశ్లేషః, అన్యత్ర పదభంగేన అర్థద్వయప్రతీతేర్జతుకాష్ఠవచ్ఛబ్దయోరేవ మిథశ్శ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశ్లేషః, ఇత్యుభయసాహిత్యాదుభయశ్లేషోయం ప్రకృతాప్రకృతగోచరః ఉపమాత్వంగమితి సంకరః ॥ ౫౮ ॥—ఇహేతి ॥ ఇహాద్రౌ ముదితైరిచ్ఛావిహారసంతుష్టైః కలభైః కరిపోతైః ॥ ని ॥ కలభః కరిశావక ఇత్యమరః ॥ దిశి దిశి ప్రతిదిశం + యథార్థేవ్యయీభావః, అవ్యయీభావే శరత్ప్రభృతిభ్య ఇతి సమాసాంతష్టచ్ప్రత్యయః, కలశ్చాసౌ భైరవశ్చ కలభైరవో మధురభీషణః,

స్ఫురతిచానువనంచమరీచయఃకనకరత్నభువాంచమరీచయః ॥ ౨౦ ॥ త్వక్సార
రంధ్రపరిపూరణలబ్ధగీతిరస్మిన్నసౌమృదితపక్ష్మలరల్లకాంగః । కస్తూరికామృగవి
మర్దసుగంధిరేతి రాగీవసక్తిమధికాంవిషయేషువాయుః ॥ ౨౧ ॥ ప్రీత్యైయూ
నాంవ్యవహితతపనాఃప్రౌఢధ్వాంతందినమిహజలదాః । దోషామన్యంవిదధతి

విశేషణయోరపి ఖంజకుబ్జవద్వైచ్ఛికోపసర్జనత్వ వివక్షయావిశేషణసమాసః ర
వోబృంహితధ్వనిః ముహుః క్రియతే- అనువనంవనేవనేచమరీచయః చమరీమృ
గసంఘశ్చ- స్ఫురతి కించ కనకరత్నానాంయాభువః తాసాంమరీచయః కిరణా
శ్చస్ఫురంతి-సమృద్ధిమద్వస్తువర్ణనాదుదాత్తాలంకారోయమకస్యాభ్యుచ్చయః
॥౨౦—॥త్వగితి ॥ అస్మిన్నద్రౌ- త్వచిసారోయేషాంతేత్వక్సారాః - వంశవిశే
షాః ॥ని॥ వంశేత్వక్సారకర్మారత్వచిసారతృణధ్వజాఇత్యమరః- తేషాంరంధ్రాణి
తేషాంపరిపూరణేన ధ్మాపనేన లబ్ధాగీతిర్గానసుఖంయేనసః। మృదితానిసంస్పృ
ష్టాని పక్ష్మలానిలోమశాని రల్లకానాం కంబళమృగాణాంకంబళానాంవాఅంగా
నిశరీరాణియేనసః ॥ని॥ రల్లకఃకంబళేమృగే కంబళేపి ప్రకీర్తిత ఇతివైజయంతీ-
ఏతేన స్పర్శసుఖముక్తం కస్తూరికామృగాణాం విమర్దేన సంఘర్షేణ సుగ
న్ధిఃశోభనగంధః + యద్యపి గంధస్యేత్వేతదేకాంతగ్రహణమిత్యుక్తం తథాపి
నిరంకుశాః కవయఇత్యపర్యనుయోగః- అసావేవంభూతోవాయుః రాగీవకామీ
వ విషయేషు ప్రదేశేషు ఇంద్రియార్థేషుచ ॥ని॥ విషయస్స్యాదింద్రియార్థే
దేశేజనపదేపిచేతివిశ్వః- అధికాంసక్తింవ్యాప్తిం-ఆసక్తించ- ఏతిగచ్ఛతి॥౨౧॥
ప్రీత్యాఇతి ॥ ఇహాద్రౌయువతయశ్చ యువానశ్చ తేషాంయూనాం+ పుమాన్
స్త్రియేత్యేకశేషః ప్రీత్యై- వ్యవహితతపనాఃతిరోహితార్కాః - అతఏవ సుర
తాన్యేవక్రీడాః- తాభిర్యఆయాసః వ్యాయామః తేనయశ్శ్రమః ఖేదః *శ్రి
మఃఖేదోధ్వరత్యాదేరితిలక్షణాత్ - తస్యశమేనివారణే - పటవఃసమర్థాః జల
దాః ప్రౌఢధ్వాంతం మేఘావరణాద్గాఢాంధకారం- దినందివసందోషారాత్రి
మాత్మానం మన్యతఇతిదోషామన్యం- రాత్రిమానినం విదధతి మేఘావరణ మహి
మ్నాదివసః స్వయమపి ఆత్మానంరాత్రింమన్యతే కిముతాన్యఇత్యర్థః + దో
షేత్యవ్యయం తదుపపదాన్మన్యతేర్ధాతోః + ఆత్మమానేఖశ్చేతిఖశ్ప్రత్య
యః ఖిత్యనవ్యయస్యేత్యవ్యయనిషేధాత్ - నదోషాశబ్దస్య హ్రస్వముమాగమౌ

సురతక్రీడాయాస్సశ్రమశమపటవః ॥ ౬౨ ॥ భగ్నో నివాసోఽయమిహాస్య పు
ష్పైస్సదానతో యేనవిషాణినాగః । తీవ్రాణి తేనోజ్ఝతి కోపితోఽసౌ సదానతో
యేనవిషాణినాగః ॥ ౬౩ ॥ ప్రాలేయశీతమచలేశ్వరమీశ్వరోఽపి సాంద్రేభచర్మవ
సనావరణోఽధిశేతే । సర్వర్తునిర్వృతికరే నివసన్నుపైతి న ద్వంద్వదుఃఖమిహ కిం
చిదకించనోఽపి ॥ ౬౪ ॥ నవనగవనలేఖాశ్యామమధ్యాభిరాభిస్స్ఫటికకటకభూ
భిర్నాటయత్యేష శైలః । అహిపరికరభాజో భాస్మనైరంగరాగైరధిగతఘనలిమ్నః

ఇహ యూనాం దోషావద్దివాపి విస్రంభవిహారాస్సంభవంతీతి భావః భ్రమరవిలసి
తం వృత్తం మ్నౌ గ్లౌ గస్సాస్వరర్తు భ్రమరవిలసితమితి లక్షణాత్ ॥౬౨॥— భగ్న ఇతి॥
ఇహాద్రౌ అస్య నాగస్య నివాసః ఆశ్రయః సదా పుష్పైః ఆనతో నమ్రః అయం
నగచ్ఛతీత్యగో వృక్షః దానవో యైర్దానవచక్రైస్సహ వర్తతే తైః తేన సదానతో
యేన మత్తేనేత్యర్థః యేనవిషాణినా దంతినా భగ్నః తేనవిషాణినా కోపితః కో
పం ప్రాపితః అసౌ నాగః సర్పః తీవ్రాణి విషాణి గరళాని ఉజ్ఝతి వమతి వగప్రతీకా
రాక్షమస్య క్రోధస్స్వాశ్రయమేవ వ్యాహంతీతి భావః ॥౬౩॥— ప్రాలేయేతి॥
ఈశ్వరః శ్మశానోఽపి కిముతాన్య ఇతి భావః సాంద్రం యదిభచర్మ తదేవ వసనం తదేవావ
రణం ఆచ్ఛాదనం యస్య సః- తథాసన్- నత్వనావరణో నాపి శిథిలావరణ ఇతి భా
వః ప్రలయాదాగతం ప్రాలేయం హిమం + తత ఆగత ఇత్యణి కేకయమిత్రయుప్ర
లయానాం యాదేరియ ఇతి యకారస్య ఇయాదేశః తేన శీతం శీతలం అచలేశ్వరం హి
మవంతమధిశేతే తస్మిన్ శేత ఇత్యర్థః + అధిశీఙ్స్థాసాం కర్మేతి కర్మత్వం
సర్వర్తుభిర్నిర్వృతికరే సౌఖ్యకరే- ఇహాద్రౌ నివసన్ పునః నాస్తి కించనయ
స్యేత్యకించనో నిస్స్వోఽపి + అచ్ఛావచేత్యాదినా మయూరవ్యంసకాదిషు నిపా
తనాత్తత్పురుషః- కించిదల్పమపి ద్వంద్వదుఃఖం శీతోష్ణదుఃఖం నోపైతి నిత్యస
న్నిహితానామృతూనామన్యోన్యస్య దోషనివారకత్వాదితి భావః॥ని॥ ద్వంద్వం యు
గ్మం హిమోష్ణాదిమిథునం కలహో రహ ఇతి వైజయంతీ - అత్రోపమానాద్ధిమాల
యాదుపమేయస్యాధిక్యవర్ణనాత్ వ్యతిరేకాలంకారః ॥ ౬౪॥ —నవేతి॥ ఏష
శైలో రైవతకః నవయా నగవనలేఖయా తరువనపఙ్క్త్యా శ్యామో మధ్యో మధ్యభా
గో యాసాం తాభిః ఆభిః స్ఫటికానాం కటకభూభిః నితంబప్రదేశైః కరణైః ఆ
ష్టారైవ పరికరో గాత్రికాబంధః తం భజతీతి తస్య అహిపరికరభాజః అహీనాక్ర

శ్యామలపాణ్డ్వభిఖ్యామ్ ॥ ౬౫ ॥ దధద్భిరభిత స్తటౌ వికచవారిజాంబూనదై ర్వి
నోదితదివక్లమాః కృతరుచశ్చ జాంబూనదైః । నిషేవ్య మధు మాధవాః సరసమత్ర కా
దంబరం హరంతి రతయే రహః ప్రియతమాంగకాదంబరమ్ ॥ ౬౬ ॥ దర్పణని ర్మ
లాసు పతితే ఘనతిమిరముషి జ్యోతిషి రూప్యభి త్తిషు పురః ప్రతిఫలతి ముహుః వ్రీడ

తాపసక్తిక స్యేత్యర్థః ॥ని॥ భవేత్పరికరో వ్రాతే పర్యంకపరివారయోః ప్రగాఢ
గాత్రికాబంధే వివేకారంభయోరపీతి విశ్వః + భుజో ఽస్త్రీ భూ స్తనైర్భః స్తనయోః
వైకారికో ఽప్ర్యత్యయః అస్మితిప్రకృతిభావాత్ న స్వధిత ఇతిన । స్థితిలోపః ॥ అం
గరాగైరనులేపనైః అధిగతధవలిమ్నః ప్రాప్తధావళ్యస్య శూలపాణౌ యస్య త
స్య శూలపాణే రీశ్వరస్య + ప్రహరినా క్షేణ స్కంధప్రదేశే స్థాన వమ్యాభిరతః అభిఖ్యాం
శోభాం ॥ని॥ అభిఖ్యా నామశోభయో రిత్యమరః + అతకర్చ్యప్రసర్గ ఇతి కప్రత్య
యః । నాటయత్యనుకరోతి నిదర్శనాలంకారః మాలినీవృత్తమ్ ॥ ౬౫ ॥ —— దధ
ద్భిరితి ॥ అత్రాద్రౌ మధోర్వ్యంశభేదస్య అపత్యాని పుమాంసో మాధవాః యాద
వాః వికచాని వారిజాని యేషు తాని అంబూని యేషాం స్తాన్ వికచవారిజాంబూన్ అభి
తః ఉభయతః తటౌ దధద్భిః నదైః ప్రవాహైః ప్రాక్స్రోతసో నద్యః ప్రత్య
క్స్రోతసో నదాః న ర్మదాం వినేత్యాహుః వినోదితో విగతః క్లమో యేషాం తే నద
విహారాదపనీతాహ్నికసంతాపా ఇత్యర్థః కృ చ జాంబూనదస్య వికారైః జాం
బూనదైః కనకభూషణైః కృతరుచో జనితశోభాస్సంతః రసవత్ స్వాదవత్ ॥ని॥
రసఆస్వాదగంధయోరితి విశ్వః కాదంబః ఇక్షుః ॥ని॥ కాదంబః కలహంసేష్వోరి
తి విశ్వః- కాదంబం రాతి లలయోరభేదాత్ లాతి ప్రకృతిశ్చేనాదత్త ఇతి కాదంబ
రమైక్షవం* పానసంద్రాక్షమాధూకం ఖార్జూరం తాళమైక్షవమితి స్మరణాత్-
అతో ఽనుపసర్గేకః ఇతి కః మధు మద్యం ఏవం చ మధుకాదంబరశబ్దయో స్సామాన్య
విశేషపరత్వాదపౌనరుక్త్యం నిషేవ్య పీత్వా- క్షత్రియాణాం పైష్ట్యేవ నిషే
ధాదితి భావః- రతయే సురతార్థం రహః ప్రియతమానాం ప్రేయసీనాం అంగ
మేవాంగకం తత్స్వాదం అధరం వా ప్రతిపూర్ణం హరంతి. యాదవాశ్చేహ మధురతోత్సవైః వి
స్రబ్ధం విహరంతీతి భావః- పృథ్వీవృత్తం జసౌజసయలా వసుగ్రహయతిశ్చ పృథ్వీ
గురురితి లక్షణాత్ ॥ ౬౬ ॥—— దర్పణేతి ॥ ఇహాద్రౌ దర్పణవన్నిర్మలాసు స్ఫు
టః రూప్యభిత్తిషు కాంచనకందరాగ్రవర్తిరజతసానుషు పతితే సంక్రాంతే ఘన

మసమ్ముఖోపిరమత్తైరపహృతవసనాః కాంచనకందరాసుతరుణీరిహనయతిరవిః॥
అనుకృతశిఖరౌఘశ్రీభిరభ్యాగతేసౌత్వయిసరభసమభ్యుత్తిష్ఠతీవాద్రిరుచ్చైః।ద్రు
తమరుదుపనున్నైరున్నమద్భిస్సహేలంహలధరపరిధానశ్యామలైరమ్బువాహైః॥

ఇతిశ్రీమాఘకృతౌ-శిశుపాలవధేమహాకావ్యేశ్రీపదాంకేచతుర్థస్సర్గః

సంసాంద్రంయత్తిమిరంతన్నుష్ణాతిహంతీతితన్నుట్ క్విప్ - తస్మిఞ్జ్యోతిషిస్వతేజసికాంచనకందరాసుముహుః ప్రతిఫలతిసతి సమ్మార్జ్యతిసతి రమత్తైరపహృతవసనాః తరుణీః అసంముఖోపి కందరానభిముఖోపి వ్రీడంత్రపాం + యద్యపి గురోశ్చహలఇతిసూత్రేణ స్త్రియామప్రత్యయః అంఏవ ॥ని॥ మందాక్షంహ్రీస్త్రపావ్రీడేత్యమరః. తథాపితత్రైస స్త్రీత్వావివక్షాయాం బాహుళకత్వాన్న. పుంసకత్వంచ. అతఏవ + అపిధోగురోస్త్రియా-బహుళవివక్షేతివామనః నయతిప్రాపయతి + నీవహ్యోహారతశ్చైవేతి ద్వికర్మకతా యస్మిఞ్సువర్ణకందరాసుక్రీడార్థంప్రవిష్టాః స్త్రియోంధకారఇతికృత్వాపురుషైరపహృతవస్త్రాస్సత్యః పురస్థితరూప్యభిత్తితేజసామంతఃప్రతిబింబవత్ప్రకాశేసతి సలజ్జాఇతిభావః అత్రకాంచనకందరాణామసంముఖాగ్న్యుజ్యోతిః ప్రతిఫలనాసంబంధేపిసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః వంశపత్రపతితన్వృత్తం * దిఙ్మునివంశపత్రపతితంభరనభనలగైరితి లక్షణాత్ ॥ ౬౭ ॥— అనుకృతేత్తి ॥ అసావుచ్చైః ఉన్నతః అద్రిః రైవతకః త్వయిఅభ్యాగతేసతి- అనుకృతాశ్శిఖరౌఘానాంశ్రీర్యైస్తే తథోక్తైః శిఖరౌఘభ్రమకారిభిరితిభావః- అతఏవాత్రశ్రీరివశ్రీరితినిదర్శనయా భ్రాంతిమదలంకారోవ్యజ్యతే-ద్రుతమరుతాశీఘ్రమారుతేన ఉపనున్నైః ప్రేరితైః అతఏవ సహేలంసవిలాసం ఉన్నమద్భిరుత్పతద్భిః+ ధగతీతిధగః పచాద్యచ్- హలస్యధరోహసధరోబలభద్రః తస్యపరిధానాన్యంబరాణితద్వచ్ఛ్యామలైః దమ్బువాహైర్మిత్రైః- సరభసం- అభ్యుత్తిష్ఠతీవ ప్రత్యుత్థానంకరోతీవేతి- క్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా। విశిష్టమేఘోన్నమనక్రియయాప్రత్యుత్థానక్రియోత్ప్రేక్షణాత్ సాచోక్తనిదర్శనానుప్రాణితేతిసంకరః శాబ్దస్సువృత్త్యనుప్రాసాలంకారః మాలినీవృత్తం *ననమయయయుతేయంమాలినీభోగిలోకైరితిలక్షణాత్

ఇతిశ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణమహోపాధ్యాయకోలచలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం-మాఘవ్యాఖ్యాయాంసర్వంకషాఖ్యాయాం- చతుర్థస్సర్గః

మాఘమహాకావ్యే సవ్యాఖ్యానే పఞ్చమసర్గప్రారమ్భః

ఇత్థంగిరఃప్రియతమాఇవసోఽవ్యలీకాశ్శుశ్రావసూతతనయస్యతదావ్యలీకాః ॥
రన్తుంనిరన్తరమియేషతతోఽవసానే తాసాంగిరౌచ వనరాజిపటంవసానే ॥ ౧ ॥
తంసద్విపేన్ద్రతులితాతులతుఙ్గశృఙ్గమభ్యుల్లసత్కదళికావనరాజిరుచ్చైః ।
విస్తారరుద్ధవసుధోఽనుచచాలలక్ష్మీందధత్ప్రతిగిరేరలఘుర్బలౌఘః ॥ ౨ ॥

ఇత్థమితి ॥ సహరిః ఇత్థమనేనప్రకారేణ + ఇదమస్థమురితిథముప్రత్యయః
అవ్యలీకాః అప్రియరహితాః ॥ ని ॥ వ్యలీకంత్వప్రియేఽనృతఇత్యమరః ॥ ప్రియ
తమాః ప్రేయస్యఇవస్థితాః కాంతాసమ్మితాఇత్యర్థః, వ్యలీకాః విగతానృతాః
సత్యాఇత్యర్థః, సూతతనయస్య సారథికుమారస్య దారుకస్యగిరః తదా శు
శ్రావ తతః శ్రవణానంతరం తాసాంగిరాం అవసానే సమాప్తౌ నిరంతరం నీరం
ధ్రం వనరాజిరేవపటః తం వసానేఆచ్ఛాదయతి + వసఆచ్ఛాదనఇతిధాతోః
కర్తరిలటశ్శానజాదేశః, గిరౌరైవతకాద్రౌ రంతుం క్రీడితుం ఇయేషచ తత్ర
వసతింకర్తుమిచ్ఛతిస్మచేత్యర్థః, ఉపమాయమకయోస్సంసృష్టిః ॥ అస్మిన్స
ర్గే వసంతతిలకావృత్తమ్ * ఉక్తావసంతతిలకాతభజాజగౌగఇతిలక్షణాత్ ॥౧॥
తమితి ॥ కదల్యేవకదళికాః రంభాతరవో వైజయంత్యశ్చ ॥ ని ॥ కదళీవైజయం
త్యాంచ రంభాయాం హరిణాంతరఇతివిశ్వః ॥ అభ్యుల్లసంత్యః కదళికావైజయ
న్త్యోవనరాజయఇవయస్యసః, అన్యత్రరంభావనపఙ్క్తయోయస్య తమితియో
జ్యం, ఉచ్చైఃఉన్నతః విస్తారరుద్ధవసుధః వైపుల్యవ్యాప్తభూమిః అతఏవ ప్రతి
గిరేః లక్ష్మీందధత్ స్వయమన్యోగిరిరివస్థితఇత్యర్థః అలఘుర్మహాన్ సః ప్రసి
ద్ధః బలౌఘః సేనాసంఘః ద్విపేంద్రైస్తులితాన్యుపమితాని అతులాన్యప్రతిమా
ని ద్విపేంద్రవ్యతిరిక్తప్రతిమారహితాని తుంగశృంగాణియస్యతం,తథోక్తంతమ
చలం రైవతకం అనుచచాల తంప్రతి అనుయయావిత్యర్థః + అనుర్లక్షణఇ
తికర్మప్రవచనీయత్వాత్ తద్యోగేద్వితీయా ॥ అతఃప్రతిగిరేఃకస్యచిదప్రసిద్ధత్వా
ద్గిరిధర్మయోగీబలౌఘః ప్రతిగిరేర్లక్ష్మీమివలక్ష్మీందధదితినిదర్శనాముఖేన ప్రతి
యోగిత్వేనోత్ప్రేక్ష్యతఇత్యుత్ప్రేక్షైవేయంశ్లేషానుప్రాణితేతి (సంకరః) విశే

భాస్వత్కరవ్యతికరోల్లసితాంబరాంతాస్సాపత్రపా ఇవ మహాజనదర్శనేన । సంవి
వ్యురంబరవికాసిచమూసముత్థం పృథ్వీరజః కరభకంఠకడారమాశాః ॥౩॥ ఆవర్తిన
శ్శుభఫలప్రదశుక్తియుక్తాస్సంపన్నదేవమణయో భృతరంధ్రభాగాః । అశ్వాః ప్రియ

షః ॥ ౩ ॥—భాస్వదితి ॥ ఆశాః దిశః భాస్వత్కరవ్యతికరేణ సూర్యాంశు
వ్యాప్త్యా ఉల్లసితాంబరాంతాః ప్రకాశితాకాశప్రదేశాః అన్యత్ర భాస్వాన్ భా
స్వరోఽభిరూపః ప్రియః ॥ ని ॥ భాస్వాన్ భాస్వరసూర్యయోరితివిశ్వః ॥ తస్యక
రవ్యతికరేణ హస్తస్పర్శనేన ఉల్లసితం స్రస్తం యదంబరం వస్త్రం తస్యఅంతం
చేలాంచలం యాసాంతాః అతఏవ మహాజనదర్శనేన సాపత్రపాస్సలజ్జా ఇవ ॥ ని॥
లజ్జాసాపత్రపాన్యతఇత్యమరః ॥ అంబరవికాసివ్యోమవ్యాపి వాసశ్శోభిచ ॥
ని ॥ అంబరంవ్యోమ్నివాససీత్యమరః ॥ చమూషు సముత్థం కరభః ఉష్ట్రపోతః
॥ ని ॥ ఉష్ట్రేక్రమేళకమయమహాంగాః కరభశ్శిశురిత్యమరః ॥ తస్య కంఠఇవ క
డారం పింగళం । ని ॥ కడారః కపిలః పింగపిశంగౌ కద్రుపింగళావిత్యమరః ॥పృ
థ్వీరజః సంవివ్యుః ఆచ్ఛాదయామాసుః + వ్యేఞ్ సంవరణే లిట్, కిత్త్వాత్సం
ప్రసారణమ్వివ్యానః, ఏరనేకాచ ఇతియణాదేశః, స్త్రియో హి వస్త్రాపహారేలజ్జ
యా యత్కించిదాచ్ఛాదయంతీతి భావః, అత్రాచేతనాస్వాశాసు శ్లిష్టవిశేషణ
మహిమ్నా స్త్రీత్వప్రతీతౌ తదధ్యవసాయేన సవ్యాపన్నవ్యవహారసమారోప
ణాత్సమాసోక్తిః, సా చ సాపత్రపత్వోత్ప్రేక్షానుప్రాణితేతి సంకరః ॥ ౩ ॥—ఆ
వర్తిన ఇతి ॥ ఆవర్తినః ప్రశస్తదశావర్తవంతః ప్రశంసాయామినిః ॥ తేచ *
ద్వావురస్యౌ శిరస్యౌ ద్వౌ ద్వౌ ద్వౌ రంధ్రోపరంధ్రయోః । ఏకః ఘాలే హ్యపానే
చదశావర్తాధ్రువా స్స్మృతా ఇత్యుక్తా వశ్వేషు వాఖ్యా వివక్షితాః అన్యేషామనంత
రం పృథగభిధానాత్ అన్యత్రతు జలభ్రమవంతః ॥ ని ॥ స్యాదావర్తోంభసాం
భ్రమ ఇత్యమరః । రోమసంస్థానేతు తత్సామ్యాద్వ్యపదేశః తదుక్తమ్ * ఆవ
ర్తసామ్యాదావర్తో రోమసంస్థానముచ్యతామితి శుభఫలాని రాజ్యఫలాదిని ప్ర
దదతీతి శుభఫలప్రదాః + పేశీదాజ్ఞ ఇతి కప్రత్యయః తాభిశ్శుక్తిభిః రోమసం
స్థానైరావర్తవిశేషైర్యుక్తాః తదుక్తం * వక్షఃస్థాశ్శుక్తయస్సిస్రః ఊర్ధ్వరో
మాజయా నహ ఇతి ॥ అన్యత్రతు శుభఫలాని ముక్తాఫలానితత్ప్రదాశ్శుక్తయో ముక్తా
స్ఫోటాః తాభిర్యుక్తాః ॥ ని ॥ ముక్తాస్ఫోటఃస్త్రియాం శుక్తిశ్శంఖఃస్యా

ధుర్వాసుమతీమతిరోచమానాస్తూర్ణం పయోధయ ఇవోర్మిభిరాపతంతః ॥౪॥
ఆరక్షమగ్నమవమత్య సృణిం శితాగ్రమేకః పలాయత జవేన కృతార్తనాదః । అన్యైః
పునర్ముహురుదప్లవతాస్తభారమన్యోన్యతః పథిబతాబిభతామిభోష్ట్రౌ॥౫॥ అయ
స్తమే క్షతజనశ్చటులాగ్రపాదం గచ్ఛంతముచ్ఛలితచామరచారుమశ్వమ్। నాగంపు

యోరితి విశ్వః ॥ సంపన్నాస్సమగ్రాః దేవమణయో నిగాళావర్తాః కౌస్తుభాదిది
వ్యమణయశ్చ యేషాం తే॥ ని ॥ ఆవర్తో దేవమణిస్స్యాదేవ నిగాళజః ఇతి వై
జయంతీ ॥ నిగాళస్తు గళోద్దేశ ఇత్యమరః ॥ ధృతాః పూర్ణాః రంధ్రభాగాః పా
ర్శ్వదేశాః నిమ్నప్రదేశాశ్చ యేషాం త ఇత్యుభయత్రాపితుల్యార్థః ॥ అతిశయితా
రోచమానాః కంఠావర్తాః యేషాం తే అతిరోచమానాః ॥ ని ॥ కంఠజో రోచ
మానస్తు స్వామిసౌభాగ్యవర్ధన ఇతి వైజయంతీ ॥ అన్యత్ర తు అత్యంతం దీప్యమా
నా ఇత్యర్థః ఊర్మిభిః గతివిశేషైర్వీచిభిశ్చ ఆపతంత ఆధావంతః ॥ ని॥ పఞ్చీ
కృతానామశ్వానాం సమనోజ్ఞమనాకృతిః । అతివేగసమాయుక్తా గతిరూర్మిరు
దాహృతేతి వైజయంతీ ॥ ఈదృశోశ్వాః పయోధయ ఇవ తూర్ణం వసుమతీం వ్య
ధుః ఛాదయంతిస్మ ॥ ని ॥ అపిధానతిరోధానపిధానాచ్ఛాదనాని చేత్యమరః ॥
అపిపూర్వాద్దధాతేర్లుఙ్ * వష్టిభాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరితి అ
కారలోపః పిధానాచ్ఛాదనాని చేత్యమరః ఏకశబ్దేనార్థద్వయప్రతీతేరర్థశ్లే
షోయం ॥ ప్రకృతాప్రకృతగోచరః ఉపమాత్వం గమితిసంకరః ॥ ౪।—ఆరక్షే
తి ॥ పథి మార్గే ఇభోష్ట్రౌ అన్యోన్యతః అన్యోన్యస్మాత్ అబిభతాం భీతవం
తౌ + ఞిభీభయేలఙ్ భియోన్యతరస్యామితీత్వం బతేత్యనయోరపిభీతిరితిఖేదేతి
విస్మయేవా ॥ ని ॥ ఖేదానుకంపాసంతోషవిస్మయామంత్రణే బతేత్యమరః భీ
తత్వే కారణమాహ ॥ ఏకః ఇభః ఆరక్షః కుంభయోరధః ప్రదేశః తత్ర మగ్నం ప్రవి
ష్టం శితాగ్రం తీక్ష్ణముఖం సృణిమంకుశం ॥ ని ॥ అంకుశోస్త్రీ సృణిర్ద్వయోరి
త్యమరః ॥ అవమత్యానదృత్య కృతః ఆర్తనాదో యేనసః అతికరుణం క్రందన్ని
త్యర్థః జవేన పలాయత పలాయితవాన్ + పరాఙ్పూర్వాదయతేర్లఙ్ ఉ
పసర్గస్యాయతావితి రేఫస్యలత్వం అన్యః పునః ఉష్ట్రస్తు అస్తభారం నిరస్తభా
రం యథాతథా ముహుః ఉదప్లవత ఉల్లలితవాన్ ప్లుఙ్ గతౌ స్వభావోక్తిః ॥ ౫॥
అయస్తమితి ॥ జనః చటులాగ్రపాదం చంచలపూర్వచరణం యథాతథా గచ్ఛం

సమ్మర్దమసలీలనిమీలితాక్షం సర్వః ప్రియః ఖలు భవత్యనురూపచేష్టః ॥ ౬ ॥ త్రస్తస్సమస్తజనహాసకరః కరేణోస్తావత్ఖరః ప్రఖరముల్లలయాంచకార । యావచ్చలాసనవిలోలనితంబబింబవిస్రస్తవస్త్రమవరోధవధూః పపాత ॥ ౭ ॥ శైలోపశల్యనిపతద్రథనేమిధారానిష్పిష్టనిష్ఠురశిలాతలచూర్ణగర్భాః । భూరేణవో న

తం శీఘ్రంధావంతమిత్యర్థః ఉచ్చలితైరుల్లసితైః చామరైః చారుం శోభ్యంతి యస్తం సయత్నమాదృతంయథాతథా + యసుప్రయత్నే కర్తరి క్తాంతం క్రియావిశేషణం వీక్షతి ఈక్షితవాన్ + ఈక్షతేర్లఙ్ ఆడజాదీనామిత్యాడాగమః ఆటశ్చేతి వృద్ధిః నాగం పునః గజం తు సలీలం నిమీలితే అక్షిణీ యస్మిన్ కర్మణి తత్ + బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోస్స్వాంగాత్ షచ్ మృదు మందం గచ్ఛంతం ఆయస్తం వీక్షత కథం శీఘ్రమందయోస్తుల్యదృష్టిరతఆహ సర్వః ప్రాణీ అనురూపచేష్టః స్వజాత్యుచితవ్యాపారస్సన్ ప్రీణాతీతి ప్రియః ప్రీతికరో భవతి ఖలు + ఇగుపధేతి కః అర్థాంతరన్యాసః ॥ ౬ ॥—త్రస్త ఇతి ॥ కరేణోరిభాత్ ॥ ని ॥ కరేణురిభ్యాం స్త్రీ నేభ ఇత్యమరః + భీత్రార్థానాం భయహేతురిత్యపాదానత్వం త్రస్తాభీతః ఖరో గర్దభః సమస్తజనస్య హాసం కరోతీతి తత్కరస్సన్ + కృఞో హేత్విత్యాదినా టప్రత్యయః తావత్తదవధి ప్రఖరం భృశం ఉల్లలయాంచకార ఉత్పపాత యావచ్చలాత్ స్థానచలితాత్ ఆసనాత్ పల్యయనాత్ విలోలః ప్రసృతః తస్మాన్నితంబబింబాత్ విస్రస్తం వస్త్రం యస్మిన్ కర్మణి తద్యథాతథా అవరోధవధూః పపాత స్వభావోక్తిః ॥ ౭ ॥—శైలేతి ॥ శైలస్య రైవతకాద్రేః ఉపశల్యం ప్రాన్తం యద్యపి ॥ ని ॥ గ్రామాంతముపశల్యం స్యాదిత్యమరః ॥ తథాప్యుపచారాదదోషః తత్ర నిపతతాం ధావతాం రథానాం స్యందనానాం నేమయశ్చక్రాంతాః ॥ ని ॥ చక్రం రథాంగం తస్యాంతే నేమిః స్త్రీ స్యాత్ప్రధిః పుమానిత్యమరః ॥ తాసాం ధారాభిరశ్రిభిః నిష్పిష్టానాం చూర్ణితానాం నిష్ఠురశిలాతలానాం చూర్ణాని గర్భే యేషాం తే తథోక్తాః నభసి నద్ధానిపయోదచక్రాణిపయోదాకారాణి మండలాని యేషాం తే చక్రవద్భ్రమణమస్యాస్తీతి చక్రీవాన్ గర్దభః ॥ ని ॥ చక్రీవంతస్తు బాలేయా రాసభా గర్దభాః ఖరా ఇత్యమరః + ఆసందీవదష్ఠీవచ్చక్రీవత్కక్షీవదిత్యాదినా నిపాతనాత్సాధుః తస్య అంగరుహాణి రోమాణి తద్వద్ధూమ్రాః రుచః కృష్ణలోహితవర్ణాః యేషాం తే ॥ ని ॥ ధూమ్రధూమలౌ కృష్ణలోహితావి

ఘనసిన్ధుపయోదచక్రాశ్చక్రీవదఙ్గరుహధూమ్రరుచో విససృః ॥ ౮ ॥ ఉద్యత్కృశానుశకలేషు ఖురాభిఘాతాద్భూమ్నిసమాయతశిలాఫలకాచితేషు । పర్యన్తవర్త్మసు విచక్రమిరే మహాశ్వాః శైలస్య దర్దురపుటానివ వాదయన్తః ॥ ౯ ॥ తేజోనిరోధసమతావహితేన యన్త్రా సమ్యక్కశాత్రయవిచారవిదా నియుక్తః । ఆరట్టజశ్చటులనిష్ఠురపాతముచ్చైశ్చిత్రం చకార పదమర్ధపులాయితేన ॥ ౧౦ ॥

త్యపరః ॥ ఘూర్ణేన వా విససృః ప్రసృతాః ॥ ౮ ॥—ఉద్యదితి ॥ ఖురాశ్శఫాని ॥ ని ॥ శఫం క్లీబే ఖురః పుమానిత్యమరః ॥ తేషామభిఘాతాత్ ఉద్యన్తః కృశానోః శకలాః స్ఫులిఙ్గాః యేష్వశ్మసు టఙ్కప్రాయాః ఖురా ఇతి భావః భూమ్న్యాస్సమాని సమతలాని ఆయతాని చ యాని శిలాః ఫలకానీవ శిలాఫలకాని తైః ఆచితేషు ఆస్తృతేషు శైలస్య పర్యన్తవర్త్మసు ప్రాన్తమార్గేషు మహాశ్వాః దర్దురాణాం వాద్యవిశేషాణాం పుటాని ముఖాని వాదయన్తస్తాడయన్త ఇవ విచక్రమిరే జగ్ముః పాదన్యాసైస్తాదృశం శబ్దమకుర్వన్నిత్యర్థః ॥ వేః పాదవిహరణ ఇత్యాత్మనేపదం ॥ ని ॥ దర్దురస్తోయదే భేకే వాద్యభాణ్డాద్రిభేదయోరితి విశ్వః ॥ ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః ॥ ౯ ॥—తేజ ఇతి ॥ తేజో నామ దర్పాపరనామా సత్వగుణ(వికారః)ప్రకాశకాన్తస్స్ఫురవిశేషః, యథాహ భోజరాజః * తేజో నిసర్గజం సత్వం వాజినాం స్ఫురణం రజః । క్రోధస్తమ ఇతి జ్ఞేయాస్త్రయోపి సహజా గుణా ఇతి తచ్చ ద్వివిధమ్ ॥ సతతోత్థితం సాధ్వసస్ఫురితం చేతి ॥ యథాహ స ఏవ * ధారాసు యోజితానాం యస్మిన్సర్గాత్ప్రేరణం వినా । అవిచ్ఛిన్నమివాభాతి తత్తేజస్సతతోత్థితమ్ ॥ కశాపార్ష్ణ్యాదిఘాతైర్యత్సాధ్వసస్ఫురితం హి తదితి ॥ అత్ర తేజశ్శబ్దేన తత్కార్యం వేగో లక్ష్యతే, తథా చ తేజసి వేగే నిరోధే తన్నివారణే సమతాయాం వేగసామ్యే చ అవహితేన వల్గావిభాగకుశలేనేత్యర్థః, కశాత్రాదీనీ ॥ ని ॥ అశ్వాదేస్తాడనీ కశేత్యమరః ॥ అత్ర కశాః కశాఘాతాః తాసాం త్రయం ఉత్తమమధ్యమాధమేషు యథాసంఖ్యం మృదుసమనిష్ఠురం సకృద్ద్విస్త్రిః కరణరూపం త్రితయం తస్య విచారః ఏతేషు నిమిత్తేషు అఙ్గేషు ఏవం తాడ్య ఇతి విమర్శః తద్విదా తజ్జ్ఞేన యథాహ భోజః * మృదునైకేన ఘాతేన దణ్డకాలే ప్రతాడయేత్ । తీక్ష్ణం మధ్యం పునర్ద్వాభ్యాం జఘన్యం నిష్ఠురైస్త్రిభిః ॥ ఉపవేశేథనిద్రాయాం స్ఖలితే దుష్టచేష్టితే । బడబాలోకనే త్రస్తే ముహుర్గర్విత

నీహారజాలమలినః పునరుక్తసాంద్రాః కుర్వన్వధూజనవిలోచనపక్ష్మమాలాః। క్షు
ణ్ణః క్షణం యదుబలైర్దివమాతతాన పాంసుర్దిశాం ముఖమతుత్థయదుత్థితోఽశ్వైః ॥

హేషితే ॥ సంతోషేచదురుత్థానేవిమార్గగమనేభయే। శిక్షాశ్చాగస్యసమయే
సంజాతేచిత్తవిభ్రమే ॥ దండఃప్రయోజ్యోవాహానాంకాలేషుద్వాదశస్వపి ॥గ్రీ
వాయాంమితమాహన్యాత్త్రస్తంచైవచవాజినమ్ ॥ విభ్రాంతచిత్తమధరే త్యక్త
శిక్షంచతాడయేత్ । ప్రహేషితంస్కంధబాహ్వోర్గ్రబాలోకినంతథా ॥ ఉపవే
శేచనిద్రాయాంకటిదేశేచతాడయేత్ ।దుశ్చేష్టితంముఖేహన్యాద్దుర్మార్గప్ర
స్థితంతథా ॥ జఘనేస్ఖలితంహన్యాన్నేత్రేమార్గేదురుత్థితమ్ । యస్మిన్కుర్యాద్దపఃకృతి
ర్వాజీతంసర్వత్రైవతాడయేదితి ॥ ఏవంభూతేనయంత్రా సారథినా సమ్యగ్యథా
శాస్త్రం నియుక్తో వినీతః ఉచ్చైః ఉన్నతః ఆరట్టో నామ దేశవిశేషః తజ్జోశ్వః ఆ
రట్టజః విశేషణమాత్ర ప్రయోగే సాగరాంబరాదివత్తావతైవ విశేష్యప్రతీతేః॥
తథాచవామనః, విశేషణప్రయోగోఽపి శేష్యప్రతిపత్తావితి చటులశ్చపలః నిష్ఠు
రః పరుషశ్చ పాతః ప్రక్షేపో యస్మిన్కర్మణి తద్యథాతథా అర్ధపులాయితేనమం
డలగతివిశేషేణ చిత్రమద్భుతం పదం పదక్రమం చకార * శతార్ధార్ధక్రమా
రూఢైర్మండలాయితవల్గితైః । ఉన్ముఖస్యాశ్వముఖ్యస్య గతిరర్ధపులాయితేతిలక్ష
ణాత్ ॥ పులానామప్లుతాద్యనేకాపరనామా హయానాంగతివిశేషః, తదుక్తం
హయలీలావత్యామ్ * ప్లుతాంప్లవంగితామాహుర్యాధారాపులనాభిధా । పున
రేనాం(రలాపాంతాం)చదోలాయాం)పులామిత్యాహ దేశికః ॥ తల్లక్షణంచ త
త్రైవోక్తమ్ * క్షితిపతిసమవిశేషానుత్క్షిపన్నగ్రపాదాన్ప్రసరతిపురతోశ్వస్సా
చధారాపులాఖ్యా । విలసితసమపాదోత్క్షేపణాత్కుంచనానాంకరణమిహగతిజ్ఞాః
ప్రాహురన్యేపులాఖ్యామితి * పార్ష్ణిప్రధానాంప్రవిధాయరాగాద్వల్గాంశ్లథీ
కృత్యవహేత్పులాయామిత్యాది ॥ పులాఖ్యపయితం అయనంగతిః పులాయితం
+ అయపయగతౌభావేక్తః, తచ్చతార్ధేత్యాద్యుక్తరీత్యానుష్ఠితమర్ధపులాయి
తమిత్యలమతివిస్తరేణ ॥ ౧౦ ॥—నీహారేతి ॥ నీహారజాలవత్తుహినవ్యూహవత్
మలినః వధూజనవిలోచనానాం పక్ష్మమాలాః పునరుక్తసాంద్రాః ద్విగుణసాం
ద్రాః కుర్వన్ స్వభావతోఽపి సాంద్రత్వాదితిభావః, మయూరవ్యంసకాదిత్వా
ద్విస్పష్టపటువత్సమాసః, క్షణం యదూనాంబలైస్సైన్యైః క్షుణ్ణః అధోరుత్థి

దైః ॥ ౧౧ ॥ ఉచ్ఛిద్య విద్విష ఇవ ప్రసభం మృగేన్ద్రానిన్ద్రానుజానుచరభూప
తయోఽధ్యవాత్సుః । వన్యేభమస్తకనిఖాతనఖాగ్రముక్తముక్తాఫలప్రకరభాఞ్జి గు
హాగృహాణి ॥ ౧౨ ॥ బిభ్రాణయా బహలయావకపఙ్కపిఙ్గపిఞ్ఛావచూడమను
మాధవధామ జగ్ముః । చఞ్చ్వగ్రదష్టచటులాహిపతాకయాన్యే స్వావాసభాగముర
గాశనకేతుయష్ట్యా ॥ ౧౩ ॥ ఛాయామపాస్య మహతీమపి వర్తమానామాగామి

తః దివమాకాశం ఆతనితుమావరితుమిచ్ఛుః ఆతితాంసుః + తనోతేస్సన్నన్తా
దుప్రత్యయః, సనీవన్తర్ధభ్రస్జదమ్భుశ్రిస్వృయూర్ణుభరజ్ఞపిసనామితి వికల్పితస్యేటో వైకల్పి
కత్వాదిడభావః, తనోతేర్విభాషేతి దీర్ఘః పాంసుః దిశాం ముఖం అతుత్థగే
ఆచ్ఛాదయతిస్మ, తుత్థ ఆచ్ఛాదన ఇతి ధాతోశ్చురాదికాల్లుఙ్ ॥ ౧౧ ॥— ఉ
చ్ఛిద్యేతి ॥ ఇన్ద్రానుజస్య ఉపేన్ద్రస్య హరేః అనుచరా అనుజీవినో భూపత
యః మృగేన్ద్రాన్ సింహాన్ విద్విషః శత్రూనివ ప్రసభం ప్రసహ్య ఉచ్ఛిద్య
హత్వా వన్యేభానాం మస్తకేషు నిఖాతైర్నిక్షిప్తైః నఖాగ్రైస్సింహనఖముఖైః
ముక్తాః వికీర్ణాః యా ముక్తాఫలప్రకరాః తాన్ భజన్తీతి తథోక్తాని గుహాగృహాణి గు
హాగృహాణీత్యుపమితసమాసః విద్విష ఇవేతి లిఙ్గాత్ అధ్యవాత్సుః అధ్యుషితవ
న్తః + ఉపాన్వధ్యాఙ్వస ఇతి కర్మత్వం + వస నివాసే లుఙ్, సిచి వృద్ధిః సస్యార్ధ
ధాతుక ఇతి తత్వమ్ ॥ ౧౨ ॥—బిభ్రాణయేతి ॥ అన్యే భూపతయః యావ ఏవ
యావకో లక్తకః ॥ ని ॥ రాక్షా లాక్షా జతు క్లీబే యావోలక్తో ద్రుమామయ ఇత్యమ
రః ॥ యావాదిభ్యః కన్నితి స్వార్థే కప్రత్యయః బహులేన యావకపఙ్కేన పిం
గం పింగళవర్ణం పిఞ్ఛం బర్హమేవ అవచూడం అధోలమ్బికలాపం బిభ్రా
ణయా ॥ ని ॥ అస్యోచ్చూడావచూడాఖ్యావూర్ధ్వాధోముఖచూడకావితి ధ్వ
జాఙ్గేషు హలాయుధః ॥ చఞ్చుస్త్రోటిః ॥ ని ॥ చఞ్చుస్త్రోటిరుభే స్త్రియామి
త్యమరః ॥ తస్యాః అగ్రేణ దష్టా దటులా చఞ్చలా అహిరేవ పతాకా యస్యాం త
యా ఉరగాశనో గరుడః తస్య కేతుయష్టిః తదఙ్కితోర్ధ్వజదణ్డ ఇత్యర్థః తయా
అభిజ్ఞానేనేతి భావః, అనుమాధవధామ హరిశిబిరమను స్వావాసభాగం స్వనివేశ
ప్రదేశం జగ్ముః ప్రాపుః దూరాదేవ గరుడధ్వజేన మాధవధామ జ్ఞాత్వా తత్సన్నిహి
తాన్నియతదిక్కాన్ స్వావాసాన్నిశ్చిత్య జగ్మురిత్యర్థః ॥ ౧౩ ॥—ఛాయామి
తి ॥ జనానాం సమూహో జనతాః + గ్రామజనబన్ధుసహాయేభ్యస్తల్ మహతీమ

సీం జగృహిరే జనతా స్తరూణామ్ । సర్వో హి నోపగతమప్యపచీయమానం వర్ధిష్ణు-
మాశ్రయమనాగతమప్యుపైతి ॥ ౧౮ ॥ అగ్రేగతేన వసతిం పరిగృహ్య రమ్యా-
మాపాత్య సైనికనిరాకరణాకులేన । యాంతోఽన్యతః ప్లుతకృతస్వరమాశు దూరాదు-
ద్బాహునా జుహువిరే ముహురాత్మవర్గ్యాః ॥ ౧౯ ॥ సిక్తా ఇవామృతరసేన ము-
హుర్జనానాం క్లాంతిచ్ఛిదో వనవనస్పతయస్తదానీమ్ । శాఖావసక్తవసనాభ-

॥ వర్తమానాం తరూణాం ఛాయాం అపాస్య పరిహృత్య క్షయిష్ణుత్వాదితి భా-
వః ఆగామినీం ఛాయాం జగృహిరే స్వీచక్రుః వర్ధిష్ణుత్వాదితి భావః, న చ ప్రా-
ప్తత్యాగోఽప్రాప్తస్వీకారయోః క్షయవృద్ధిప్రయుక్తత్వాదిత్యాహ ॥ స-
ర్వ ఇతి ॥ తథా హి సర్వో జనః ఉపగతం ప్రాప్తమపి అపచీయమానం క్షీయమా-
ణం కర్మకర్తరి ప్రయోగః, ఆశ్రయం నోపైతి న గృహ్ణాతి కింతు అనాగతమప్రా-
ప్తమపి వర్ధిష్ణుం వర్ధనశీలం ఆశ్రయముపైతి సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూ-
పోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౧౮ ॥—అగ్రేగతేనేతి ॥ అగ్రేగతేన పురఃప్రయాతేన
రమ్యాం వసతిం నివాసం + వహివస్యర్తిభ్యశ్చిదితి వసేరౌణాదికోఽతిప్రత్యయః ॥
పరిగృహ్య ఆపతంతీత్యాపాత్యాః స్వయమాక్రమితుమాగచ్ఛంతః + భవ్యగేయే-
త్యాదినా కర్తరి ణ్యదంతో నిపాతః, తేషాం సైనికానాం నిరాకరణే విరసనే ఆకు-
లేన వ్యగ్రేణ ఉద్బాహునా ఉద్యతహస్తేన కేనచిదితి శేషః అన్యతః యాంతః అన్య-
త్ర గచ్ఛంతః ఆత్మవర్గ్యాః స్వయూథ్యాః ప్లుతః త్రిమాత్రం యథా తథా కృతః స్వ-
రో నాదః ఆహ్వానం యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా + దూరాద్ధూతే చేతి దూరా-
హ్వానే ప్లుతవిధానాదితి భావః, ఆశు దూరాత్ ముహుః అజుహువిరే ఆహూ-
తాః + హ్వయతేరాహ్వానార్థాత్కర్మణి లిట్, అభ్యస్తస్య చేతి సంప్రసారణం ద్వి-
ర్వచనము వణాదేశశ్చ ॥ ౧౯ ॥—సిక్తా ఇతి ॥ అమృతరసేన సిక్తా ఇవేత్యుత్ప్రే-
క్షా. ముహుః జనానాం క్లాంతిచ్ఛిదః శ్రమహారిణః కల్పద్రుమవదమృతసేకా-
భావేపి తద్వదాహ్లాదకా ఇత్యర్థః, శాఖాసు అవసక్తైర్లగ్నైః వసనైః ఆభర-
ణైశ్చ అభిరామాః ఏకత్ర సైన్యస్థాపితైః అన్యత్ర స్వప్రసూతైశ్చేతి భావః. వన-
వనస్పతయో వనవృక్షాః విచిత్రతలైర్వస్త్రాభరణాద్యనేకఫలయుక్తైః కల్పద్రుమై-
స్సహ తత్రత్యైరితి శేషః, విరేజుః ఇదానీం తద్వద్విరేజురిత్యర్థః, సహేతి సా-
దృశ్యే ॥ ౨౦ ॥ సహసాకల్యసాదృశ్యయౌగపద్యసమృద్ధిషు ఇతి విశ్వః ॥ తథా చో-

రణాభిరామాః కల్పముస్త్రైస్సహవిపిస్థళయోగ్యరాజా ॥ ౧౬ ॥ యానాజ్జనః పరి-
జనైరవరోప్యమాణా రాజ్ఞీర్నరాపనయనాకులసౌవిదల్లాః। స్రస్తావగుంఠనపటాః
క్షణలక్ష్యమాణవక్త్రశ్రియస్సభయకౌతుకమీక్షతే స్మ ॥ ౧౭ ॥ కంఠావసక్తమృ-
దుబాహులతాస్తురంగాద్రాజావరోధనవధూరవతారయంతః। ఆలింగనాన్యధి-
కృతాస్స్ఫుటమాపురేవ గండస్థలీశ్శుచితయా న చుచుంబురాసామ్ ॥ ౧౮ ॥ దృష్ట్వై-
వ నిర్జితకలాపభరామధస్తాద్వ్యాకీర్ణమాల్యకబరాం కబరీం తరుణ్యాః। ప్రా-

---

పమాలంకారః ॥ ౧౬ ॥—యానాదితి ॥ పరిజనైః యానాద్వాహనాత్ అవ-
రోప్యమాణాః అవతార్యమాణాః + రుహేర్ణ్యంతాత్కర్మణి లట్, శానజాదే-
శః, రుహః పోఽన్యతరస్యామితి పకారః, నరాణామాలోకిజనానాం అపనయనే
అపసారణే ఆకులాః సౌవిదల్లాః కంచుకినో యాసాం తాః ॥ ని ॥ సౌవిదల్లాః కం-
చుకిన ఇత్యమరః ॥ స్రస్తాః అవరోపణసంక్షోభాదపస్మృతాః అవగుంఠనపటాః ప-
రిధానవస్త్రాణి యాసాం తాః అత ఏవ క్షణం లక్ష్యమాణాః వక్త్రశ్రియో యాసాం తాః
తథోక్తాః రాజ్ఞీః రాజస్త్రీః + పుంయోగాదాఖ్యాయామితి జీష్, జనః సభ-
యకౌతుకం ఈక్షతే స్మ ఆదరాద్భయం కామాత్కౌతుకమ్ ॥ ౧౭ ॥—కంఠేతి ॥
తురంగాత్, రాజావరోధనవధూః రాజ్ఞామవరోధస్త్రీః, అవతారయంతః అవ-
రోపయంతః అధికృతాః అంతఃపురాధికారిణః కంఠేషు స్వకీయేషు అవసక్తా
మృదవః బాహులతాః తదీయా యేషాం తే తథోక్తాస్సంతః స్ఫుటం వ్యక్తం ఆలింగ-
నాని ఆపురేవ అన్యథా దురవరోహత్వాదవ్యాజాచ్చేతి భావః, ఆసాం వధూనాం
గండస్థలీః శుచితయా స్వయం శుద్ధవృత్తత్వాత్, గండానాం నైర్మల్యాచ్చ, న చు-
చుంబుః యావతార్థవ్యకారిణః శుద్ధాత్మానో నాతివర్తంత ఇతి భావః, అన్యత్రతు
నహి పాపాచారాః పాపలింగాని ప్రకాశయంతీతి భావః ॥౧౮॥—దృష్ట్వేతి ॥ అ-
ధస్తాత్తరుమూలే నిర్జితః కలాపభరో బర్హభారో యయా తాం ॥ని॥ కలాపో భూ-
షణే బర్హే తూణీరే సంహతావపీత్యమరః, వ్యాకీర్ణాని విక్షిప్తాని మాల్యాని కబ-
రాంశౌరాం ॥ని॥ కబరః కబరశ్శ్రేణిఇతి హలాయుధః తరుణ్యాః కబరీం కేశపాశం
॥ని॥ కబరీ కేశపాశోఽథేత్యమరః + జానపదేత్యాదినా జీష్, దృష్ట్వైవేత్యుత్ప్రే-
క్షా, సపది చంద్రికాః అస్య సంతీతి చంద్రకవాన్ మయూరః ద్రుమాగ్రాత్, ప్రా-
డుద్రవత్ ప్రాద్రవత్ + ద్రుగతౌ లుఙ్ + ణిశ్రిత్యాదినా చఙ్ ద్విర్భావః,

దుద్రువత్సుపదిపాంద్యకవాఽమగ్రమార్గాత్సంఘర్షిణా సహ గుణాభ్యధికైర్దురా-
సమ్ ॥ ౧౯ ॥ రోచిష్ణుకాంచనచయాంశుపిశంగితాశా వంశధ్వజైర్జలదసంహతి-
ముల్లిఖంత్యః । క్ష్మాభర్తురాయతనిరంతరసన్నివిష్టాః పాదా ఇవాభిబభురావళ-
యో రథానామ్ ॥ ౨౦ ॥ ఛాయావిధాయిభిరనుజ్ఝితభూతిశోభైరుచ్ఛ్రాయిభి-
ర్బహులపాటలధాతురాగైః । దూష్యైరివ క్షితిభృతాం ద్విరదైరుదారతారావ-

---

అవిశన్నధావిత్యాదినా ఉపజాదేశః తథాహి సంఘర్షిణా మత్సరిణా కర్త్రా గుణాభ్యధికైః గుణోత్కృష్టైస్సహ, దురాసం ఆసితుమశక్యమిత్యర్థః+ఆసేరకర్మకాత్ + ఈషద్దురిత్యాదినా భావేఖల్ప్రత్యయః తయోరేవకృత్యక్తఖలర్థా ఇతి నియమాత్, అత్ర భయహేతుకస్య పలాయనస్యైకపరీదర్శనహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్య తత్సమర్థనార్థోయమర్థాంతరన్యాసః కృత ఇత్యస్యానయాంగేన సంకరః నహి జితైర్జేతురగ్రేస్థాతుముచితమితి భావః ॥౧౯॥— రోచిష్ణ్వితి ॥ రోచిష్ణవో రోచనశీలాః+అలంకృఞిత్యాదినా ఇష్ణుచ్ప్రత్యయః, తేషాం కాంచనచయానాం కనకరాశీనాం అంశుభిః పిశంగితాః పిశంగీకృతాః, ఆశాః యాభిస్తాః వంశానాం తత్ర ధ్వాజకులానాం ధ్వజైః ప్రతినియతాంకుశకలశాదిచిహ్నైః కేతుభిః అన్యత్ర వంశావేణవః, తైరేవధ్వజైః జలదసంహతిం మేఘసంఘాతం, ఉల్లిఖంత్యః పాటయంత్యః ఆయతం దీర్ఘం నిరంతరం నీరంధ్రంచ, సన్నివిష్టాః సంస్థితాః రథానాం ఆవళయః క్ష్మాభర్తుః రైవతకాద్రేః పాదాః ప్రత్యంతపర్వతా ఇవ, అభిబభుః అభితో భాంతిస్మ, ఆశాపిశంగీకరణాదిక్రియానిమిత్తా జాతిస్వరూపోత్ప్రేక్షా ॥౨౦॥— ఛాయేతి ॥ క్షితిభృతాం రాజ్ఞాం, నివసంత్యేష్వితి నివాసాః నివాసదేశాః ఛాయావిధాయిభిః శాంతికరైః అనాతపసంపాదకైశ్చ ॥ని॥ ఛాయా త్వనాతపే కాంతౌ ఇతి విశ్వః । అనుజ్ఝితా భూతీనాం భస్మరచనానాం సంపదాం చ శోభా యైస్తైః ॥ని॥ భూతిర్భస్మని సంపదీత్యమరః, ఉచ్ఛ్రాయిభిరున్నతిమద్భిః బహులైస్సాంద్రైః, పాటలారక్తైశ్చ ధాతురాగైః గైరికాదిరంజనం యేషాం తైః ఉదారాణి తారావళీనాం శుద్ధముక్తావళీనాం విరచనాని యేషు తైః ముక్తాసాం భూషితైరిత్యర్థః ॥ని॥ తారా ముక్తాదిసంశుద్ధౌ తరళే శుద్ధమౌక్తికే ఇతి విశ్వః దూష్యపక్షే తారావళీరజ్జుసంతతిరితి కేచిత్ ద్విరదైః దూష్యైః పటమండపైరివ ॥ని॥ దూష్యం వస్త్రేచ తద్గృహే ఇతి విశ్వః వ్యరుచన్ శోభంతే స్మ+రుచదీ

శ్చిరచనైర్వ్యరుచన్నివాసాః ॥ ౨౧ ॥ ఉత్క్షిప్తకాండపటకాంతరలీయమానమం
దానిలప్రశమితశ్రమఘర్మతోయైః । దూర్వాప్రతానసహజాస్తరణేషు భేజే ని
ద్రాసుఖం వసనసద్మసు రాజదారైః ॥ ౨౨ ॥ ప్రస్వేదవారిసవిశేషవిషక్తమంగే
కూర్పాసకం క్షతనఖక్షతముక్షిపంతీ । ఆవిర్భవద్ఘనపయోధరబాహుమూలా శా
తోదరీ యువదృశాం క్షణముత్సవోఽభూత్ ॥ ౨౩ ॥ యావత్స ఏవ సమయస్సమమే
వ తావదవ్యాకులాః పటమయాన్యభితో వితత్య । పర్యాపతత్క్రయికలోక మ

ప్రౌఢ్యవర్ణ్యాలుజీతి పరస్మైపదం ప్రమాదిత్వాచ్ఛైరజాదేశః, అత్రోద్వరదానాం
దూష్యాణాంచ ప్రకృతత్వాన్నోపమా నాపి శ్లేషః, విశేష్యవిశేషణానాం కే
షాంచిదశ్లిష్టత్వాత్ తస్మాత్కేవలప్రకృతాస్పదా తుల్యయోగితేయం, ఇవశబ్దస్తు
సాదృశ్యమాత్రానువాదక ఇతి సంక్షేపః ॥౨౧॥—ఉత్క్షిప్తేతి ॥ ఉత్క్షిప్త ఉద్ధృతః యః
కాండపట ఏవ కాండపటకః దూష్యాద్యోలంబీ వాయుసంచారార్థః పటః ॥ని॥ అ
థః పటః కాండపట ఇతి వైజయంతీ తస్య అంతరే అవకాశే లీయమానేన ప్రలీయతా
మందానిలేన ప్రశమితం శ్రమేణాధ్వఖేదేన యద్ఘర్మతోయం స్వేదాంబు త
ద్యేషాం తైః రాజదారైః రాజావరోధైః దూర్వాణాం ప్రతానస్స్వ యేవ సహ
జమకృత్రిమం ఆస్తరణం తల్పం యేషు తేషు వసనసద్మసు పటమంటపేషు నిద్రా
సుఖం భేజే ॥ ౨౨ ॥—ప్రస్వేదేతి ॥ అంగే గాత్రే ప్రస్వేదవారిణా సవిశేషం సా
తిశయం యథా తథా, విషక్తమతిశ్లిష్టం కూర్పాసకం చోళం కంచుకమిత్యర్థః ॥
॥ని॥ చోళః కూర్పాసకోఽస్త్రియామిత్యమరః క్షతాని పునః విదీర్ణాని నఖక్షతాని
యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా, ఉత్క్షిపంతీ ఉన్మోచయంతీ అత ఏవ, ఆవిర్భవత్ప్ర
కాశమానం ఘనపయోధరబాహుమూలం ఘనౌ పయోధరౌ బాహుమూలే చ య
స్యాస్సా, శాతోదరీ + నాసికోదరేత్యాదినా జీప్, యువదృశాం క్షణం ఉత్సవః
అభూత్, ఏతేన యూనాం త్వరా చింతాదికరమిష్టవస్త్వాలోకననిమిత్తం కాలాక్ష
మత్వలక్షణమౌత్సుక్యం వ్యజ్యతే, నాయికా (అభిసారిణీ) సాధారణా) ప్రగల్భా
వా ॥ ౨౩ ॥— యావదితి ॥ విపణిః పణ్యవ్యవహారః సపసామస్తీతి వి
పణినో వణిజః యావత్స ఏవ సమయః సేనానివేశక్షణ ఏవ, తావత్ క్షణ ఏవ సమం
యుగపత్, అవ్యాకులాః అవ్యగ్రాస్సంతః పటమయాని వస్త్రవికారాణి పటమం
టపానీత్యర్థః అభితో వితత్య ఉభయతః శ్రేణ్యా ప్రసార్య, క్రయేణ జీవతీతి క్ర

గణ్యపణ్యప్రసారాః పణ్యా విపణయో విపణిర్విభేజుః ॥ ౨౪ ॥ అల్పప్రయోజనకృతో రుతరప్రయాసైరుద్గూర్ణలోష్టలగుడైః పరితోఽనుబద్ధమ్ । ఉద్వ్యాతముద్ద్రుతమనోకహజాలమధ్యాదన్యశ్శశం గుణమనల్పమవాప ॥ ౨౫ ॥ త్రాసాకులః పరిపతన్పరితో నివేశాన్ పుంభిర్న కైశ్చిదపి ధన్విభిరన్వబంధి । తస్థౌ తథాపి న మృ

యికః+వస్నక్రయికః క్రయిట్టిత్యమరః, పర్యాపతన్ పరితఆధావన్ క్రయికలోకః క్రయికజనః యస్మిన్కర్మణి తద్యథాతథా అగణ్యైరసంఖ్యయైః పణ్యైః క్రయ్యైః పణ్యద్రవ్యైః, ప్రసారాః ఆపణాః పణ్యప్రసారణస్థానాని యాసుతాః విపణీః పణ్యవీథీః ॥ ని ॥ ఆపణస్తునిషద్యాయాం విపణిః పణ్యవీథికేత్యమరః విభేజుః అసంకీర్ణం నిర్మమురిత్యర్థః, స్వభావోక్తిర్వృత్త్యనుప్రాసావలఙ్కారౌ ॥ (ప్రసారాః పణా విపణిర్నో విపణిం విభేజుః అయం పాఠో వల్లభవ్యాఖ్యాతః ప్రాచీనశ్చ అతఏవామరవ్యాఖ్యాయాం అతఏవప్రయోగాద్విపణాః పుంస్త్వమపీతి సర్వధరః ఇతిముకుటః కవాన్ । వల్లభోఽపి బాహుళ్యేన విపణిశబ్దం స్త్రీలింగమిత్యుక్తవాన్) ॥ ౨౪ ॥— అల్పేతి ॥ అల్పప్రయోజనేనాల్పఫలేన నిమిత్తేన, కృతః ఉరుతరో భూయాన్ ప్రయాసో యైస్తైః, అత్యల్పస్యైకస్య శశపిండస్య భూయసా మహతా విక్రమేణ కృతాదిర్భావః, ఉద్గూర్ణాః ఉద్యతాః లోష్టాని మృత్పిండాః లగుడాః దండకాష్ఠాని చ యైస్తైః పుంభిరితి శేషః పరితః, అనుబద్ధమవరుద్ధం అనన్యశరణస్య అకంగతంభూరుతీత్యనోకహాః వృక్షాః తేషాం జాలస్య మధ్యాత్ ఉద్వ్యాతముత్థితం + ఉత్పూర్వాద్వ్యాతేః కర్తరి క్తః ఉద్ద్రుతం పలాయితం శశంమృగవిశేషం అన్యః పరః అనవహంత్యా సన్నివారయన్ అనల్పం గుణం మహాన్తముత్కర్షం అవాప దయాళోరనామిషలోలుపస్య కృతపుణ్యస్య కీర్తిస్సర్వత్ర సులభేతి భావః అత్రార్థాంతరం చాహుః అన్యో గుణం పాశం అవప్రయుంజానః శశమవాప జగ్రాహ యో హంతా తస్యైవ మృగ ఇతి వ్యాధసమయాదితి భావః ॥ ౨౫ ॥— త్రాసేతి ॥ త్రాసాకులః జనదర్శనాద్భయవిహ్వలః, అతఏవ, నివేశాన్ నికేతనాని, పరితః అభితః+ అభితః పరితఇత్యాదినా ద్వితీయా, పరిపతన్ ధావన్ మృగో హరిణః కైశ్చిదపి ధన్విభిః ధనుష్మద్భిః ॥ ని ॥ ధన్వీ ధనుష్మాన్ ధానుష్క ఇత్యమరః, వ్రీహ్యాదిత్వాదినిరితి స్వామీ పుంభిః నాన్వబంధి నానుయాతః + బధ్నాతేః కర్మణి లుఙ్, తథాపి అంగనానాం ఆకర్ణం కర్ణపర్యంతం

గః క్వచిదంగనానామాకర్ణపూర్ణనయనేషు సహేక్షణభీః ॥ ౨౧ ॥ ఆస్తీర్ణ
తల్పరచితావసథః క్షణేన వేశ్యాజనః కృతనవప్రతికర్మకామ్యః । ఖిన్నానఖిన్నమ
తిరాపతతో మనుష్యాన్ ప్రత్యగ్రహీచ్చిరనివిష్ట ఇవోపచారైః ॥ ౨౨ ॥ సస్నుః
పయః పపురనేనిజురంబరాణి జక్షుర్బిసం ధృతవికాసిబిసప్రసూనాః । సైన్యాః శ్రి
యామనుపభోగనిరర్థకత్వదోషప్రవాదమమృజన్నగనిమ్నగానామ్ ॥ ౨౩ ॥

పూర్ణేషు విస్తీర్ణేషు ఆకృష్టాశ్చాపేనయనాన్యేవ తేషు సహైవ ఈక్షణభీ
ర్యస్య సః అతః క్వచిదపి న సస్థౌ కింతు వీరశిఖాపాతాద్యపి అంగనాపాంగవి
శిఖాపాతకాతరః పలాయిత ఏవేతి భావః, అత్ర జనాలోకనోత్థభయహేతుకస్య
మృగానవస్థానస్యాంగనాపాంగేషు పతిపాతుకత్వోత్ప్రేక్షణాద్ధేతూత్ప్రేక్షా
సా చ వ్యంజకాప్రయోగాత్ప్రతీయమానా పాత్రాన్స్యహేక్షణభీరితి విశేషణగ
త్యా కతత్వాత్కావ్యలింగం చాంగమితి సంకరః ॥ ౨౧ ॥—ఆస్తీర్ణేతి ॥ క్షణే
న ఆస్తీర్ణం తల్పం వేశ్యాన్యత్రేష్యమ్యావ్యభిధానత్వాత్ప్రాగేవసజ్జితశయ్యం య
థాతథా రచితావసథః కల్పితనికేతనః ॥ సి ॥ స్థానావసథవాస్తుచేత్యమరః ॥ కృ
తేన నవప్రతికర్మణా నూతనేన ప్రసాధనేన కామ్యః స్పృహణీయః అఖిన్నమ
తిరశ్రాంతచిత్తః అగణితాధ్వక్లేశ ఇత్యర్థః వేశ్యాజనః ఖిన్నాన్ పథశ్రాంతాన్,
ఆపతతః ఆగచ్ఛతః మనుష్యాన్ పురుషాన్ చిరనివిష్ట ఇవ తత్రైవ నిత్యవాస్త
వ్య ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా, ఉపచారైః శీతాంబుతాంబూలదానాదిసత్కారైః ప్రత్య
గ్రహీత్ వశీచకారేత్యర్థః ॥ ౨౨ ॥—సస్నురితి ॥ సేనాయాం సమవేతాః సై
న్యాః సైనికజనాః + సేనాయా సమవేతే ణ్యప్రత్యయః, నగనిమ్నగానాం యాః శ్రి
యః సమృద్ధయః తాసాం అనుపభోగః ఉపభోగాభావః + క్వచిత్ప్రసజ్యప్రతి
షేధేపి నఞ్సమాస ఇష్యతే, యథా అదర్శనమశ్రావణమనుచ్చారణమనుపలబ్ధిర
భావ ఇత్యాది, తేన యన్నిరర్థకత్వం నిష్ఫలత్వం తదేవ దోషః, తేన యః ప్రవా
దో నిందా తం అమృజన్ అమార్జన్ + మృజూష్ శుద్ధౌ లఙ్ అదాదిత్వాచ్ఛ
పో లుక్, మృజేరజాదౌ సంక్రమే విభాషా వృద్ధిరిష్యత ఇతి వికల్పాద్వృద్ధ్యభావః, మా
ర్జనప్రకారమాహ, సస్నుః స్నానం చక్రుః పయః పానీయం పపుః + ష్ణా శౌచే
పా పానే లిట్, అంబరాణి అనేనిజుః అక్షాళయన్ + ణిజిర్ శౌచపోషణయోః
జుహోత్యాదిత్వాల్లుక్ శ్లావితి ద్విర్భావః, సిజభ్యస్తవిదిభ్యశ్చేతి ఝేర్జుసాదేశః,

నాభిహ్రదైః పరిగృహీతరయాణి నిమ్నైః స్త్రీణాం బృహజ్జఘనసేతునివారితాని ।
జగ్ముర్జలాని జలమణ్డుకవాద్యవల్గు వల్గద్ఘనస్తనతటస్ఖలితాని మన్దమ్ ॥ ౨౯ ॥
ఆలోలపుష్కరముఖోల్లసితైరభీక్ష్ణముక్షాంబభూవురభితో వపురమ్బువర్షైః ।
ఖేదాయతశ్వసితవేగనిరస్తముగ్ధమూర్ధన్యరత్ననికరైరివ హాస్తికాని ॥ ౩౦ ॥

ణీః ంత్రసూతా. గుణజ్ఞానవైశ్వస్య గుణాః ధృతాని వికాసిబిసప్రసూనాని , వికసితపుష్కరాణీయస్తి ॥ బిసప్రసూనరాజీవపుష్కరాంభోరుహాణిచేత్యమరః ॥ బిసం మృణాళం జక్షుః భక్షయాంచక్రుః + ఘసేర్లిట్, గమహనేత్యాదినా ఉపధాలోపే చర్త్వేన, శాసివసిఘసీనాం చేతి షత్వం, స్నానాద్యుపభోగనోక్తనేపథ్యకార్యం నిరావకుర్వన్నిత్యర్థః, అత్ర విశేషమార్జనస్య స్నానాదివాక్యార్థహేతుకత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ స్నానాదిక్రియాసముచ్చయస్వభావోక్తిరిత్యాసంకరః ॥ ౨౮ ॥—నాభీతి ॥ స్త్రీణాం నిమ్నైః గమ్భీరైః నాభయ ఏవ హ్రదాః తైః పరిగృహీతరయాణి ప్రతిషిద్ధవేగాని బృహద్భిః జఘనైరేవ సేతుభిః నివారితాని ప్రతిహతగతికానీత్యర్థః, జలమేవ మణ్డుకవాద్యం వాద్యవిశేషః జలమేకేన పాణినోత్థాప్య అపరేణ తాడితం మణ్డుకవద్ధ్వనతీతి ప్రసిద్ధం- తేన వల్గు సున్దరం యథా తథా వల్గద్భిః చలద్భిః ఘనైః స్తనతటైః స్ఖలితాని స్ఖలనం గమితాని జలాని పూర్వోక్తనగనిమ్నగానాం సలిలాని మన్దం జగ్ముః అత్ర జలమన్దగమనస్య విశేషణగత్యా రయప్రతిబన్ధాదిపదార్థహేతుకత్వాత్తద్ధేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౨౯ ॥—ఆలోలేతి ॥ హస్తినాం సమూహాః హాస్తికాని + అచిత్తహస్తిధేనోష్ఠక్- ఆలోలాని యాని పుష్కరాణి హస్తాగ్రాణి ॥ ని ॥ పుష్కరం కరిహస్తాగ్ర ఇత్యమరః ॥ తేషాం ముఖైః రన్ధ్రైః ఉల్లసితాని ఉత్క్షిప్తాని తైరమ్బువర్షైః ఖేదేనాధ్వశ్రమేణ ఆయతస్య దాఘీయసః శ్వసితస్యోచ్ఛ్వాసమారుతస్య వేగేన నిరస్తాః బహిరుత్క్షిప్తాః ముగ్ధాస్సున్దరాః మూర్ధన్యాః మూర్ధని భవాః + శరీరావయవాచ్చేతి యత్ప్రత్యయః, మోచాభావసర్మణోఽరతిప్రకృతిభావాత్- న స్తద్ధితఇతి టిలోపాభావః- రత్ననికరాః ముక్తాఫలప్రకరాః తైరివేత్యుత్ప్రేక్షా - వపుః అభీక్ష్ణమభితః పరితః- ఉక్షాంబభూవుః సిషిచుః + ఉక్ష సేచనే ఇజాదేశ్చ గురుమతోఽనృచ్ఛ ఇత్యామ్ ప్రత్యయః * గజేన్ద్రజీమూతవరాహశంఖమత్స్యాహిశుక్త్యుద్భవవేణుజాని ।

చ్ఛేపక్షిణః పృథుమంబునిధిం గతాస్తేఽద్యాపి దర్పాంశ్చలితాయుధలూనపక్షాః । తే
జస్వురద్రిపతయస్సురసేవ్యగాధమాక్షిప్తపక్షకులే ... శైవ ॥ ३०॥ ఆత్మాన
మేవ జలధేః ప్రతిబిమ్బితాఙ్గమూర్మౌ మహత్యభిముఖాపతితం నిరీక్ష్య । క్రో
ధాదధావదపభీతిభృశాం మదాన్ధో ...
నా వాతుమన్యకరిము క్తమదాంబుతి క్తం ఘ్రాతానశేసన ... చ్ఛతాం
భః । రుద్ధే గజేనసరుషా సరితాం వతా రేరిక్తోదపాత్రకమాస్తవిరంజనాఽసుః ॥३३

ముక్తాఫలాని పఙ్క్తికానిలోకే తేషాం తుశుక ర్యద్భుతమేవ భూరి ఇతి ॥ గజానాం ము
క్తాకత్వే ప్రమాణమ్ ॥ ३० ॥ యఇతి ॥ యే పక్షిణః పక్షవంతః ... అచ్ఛి
న్నపక్షా ఇత్యర్థః- సంసర్గాన్నిపక్షిన్యయః- ... మేనాకాదయః
పృథుమంపార్క్ అంబునిధిం ... ఇదర్పాస్య పాణి
నా తులితేన ప్రేరితేన అయుధేన వజ్రేణ లూనపక్షాః ఛిన్నగరుతః తే అద్రిః
పతయః ఆక్షిప్తాః అపనీతాః కేతవో ధ్వజా ... నిపమేషాం ॥
ని ॥ ప్రవేణ్యా సరణ వర్ణాః పరిస్ఫుమ తఫోద్ధరణారి ... ॥ ... సైన్యగ
జానాం ఛలేన సాసీత విగాఢుం విగాహితుం + స్వరితిసూతిసూయితిభూఖిలూ
దిలావేతికల్పాన్నిదాగమః- ఘనః అత్ర గజచ్ఛలేనేతిఛలశబ్దేన గజత్వమప
హ్నుత్యాద్రిత్వారోపణాచ్ఛలాదిశబ్దైర్గసత్యత్వ ప్రతిపాదనరూపాపహ్నువాల
జ్కారః- లసపక్షవతామద్రీణాం సాగరావగాహనదర్శనాత్తస ...
మపి సలిలమవగాహమానాః సాక్షాల్లూనపక్షాః పర్వతా ఇవ ...
వ్యజ్యతే ॥ ३० ॥—ఆత్మానమితి ॥ మహోభః జలధేర్జలే యస్య మహతి మహో
మూర్ణాః ప్రతిబింబితం అంగం యస్యతం అభిముఖాపతితం అభిముఖమాగతం ఆత్మా
నమేవ ఆత్మప్రతిబింబమేవేత్యర్థః సమీక్ష్య అన్యేన ప్రతిగజేన అభియు
క్తః అభిప్రయత ఇతి ... అపభీః నిర్భీకస్సన్ క్రోధాత్ అధావత్ + పా
భూతైర్హతిహసాత్తాణు ... వాచెతిః- అహో ఇతిమా ... యః- వాచ్ప యు
క్తం మహోభస్యేతి భావః- అభియుక్త ఇత్యత్సిత్వే ... ప్రతిగజభ్రాన్తి నిబ
న్ధనత్వాద్భ్రాన్తిమదలంకారయోరంగాంగిభావేన సంకరః ౩౨ ॥—నేతి ॥అ
న్యకరిణా ప్రతిగజేన ముక్తం మదాంబునా తిక్తం ... ॥ ని ॥ కటుతి క్తకషా
యాస్తుసౌరభ్యేపి ప్రకీర్తితా ఇతి కేశవః ॥ ... తుం గ్రహీతుం నే

పంథానమాశువిజహీహిపురః స్తనౌతేపశ్యన్ప్రతిద్విరదకుంభవిశంకిచేతాః । స్తంబేరమఃపరిణినంసురసావుపైతిషిద్గైరగద్యతససంభ్రమమేవమేకా ॥ ౩౩ ॥ కీర్ణం శనైరనుకపోలమనేకపానాం హస్తైర్విగాఢమదతాపరుజశ్శమాయ । ఆకర్ణముల్లలితమంబువికాసికాశనీకాశసామ్యమసితేచామరస్య ॥ ౩౪ ॥ గండూష

చ్ఛతా అనిచ్ఛతా విహాతుంత్యక్తుమపినేచ్ఛతా శ్లోకద్వయేనాభ్యామితిభావః

ఘాతాంకుశేన నరుషాసక్రోశేనగజేన సరితః అవతారేతీర్థే రుద్ధదేనతిజనౌఘః

రిక్తాన్యదపాత్రాణితమసులే కరాయస్మిన్స్వర్గ్మణితద్వథాతథా చిరం అస్థ అతిష్ఠ

త్ + ఆసఉపవేశనేలజ్- ఏకహలాదౌ పూరయితవ్యేన్యతరస్యామిత్యుదకశబ్ద

స్య వికల్పాదుదాదేశః ॥ ౩౩ ॥—పంథానమితి ॥ పంథానం ఆశు విజహీహి-జ

హాహే+ఓహాక్ త్యాగే లోటిసిహేఃతిహేరాదేశః, ఆచహావితివికల్పాదీకారాదే

శః, పురోగ్రే తెతరుణ్యాః తవ స్తనౌపశ్యన్ ప్రతిద్విరదస్యకుంభౌ విశంకత ఇతి

తద్విశంకి చేతోయస్యసః కుంభభ్రాంతిమానిత్యర్థః- అతఏవ భ్రాంతిమదలం

కారః ॥ స్తంబేత్స్తంబకర్ణరమత ఇతి స్తంబేరమ ఇభః ॥ ని ॥ ఇభః స్తంబేరమః పద్మీత్యమ

రః + స్తంబకర్ణయోరమిజపోరిత్యచ్ప్రత్యయః-తత్పురుషేకృతిబహులమిత్య

లుక్- పరిణన్తుం తిర్యక్ప్రహర్తుమిచ్ఛుః పరిణినంసుః + సమేస్సన్నంతాదుప్ర

త్యయః- ఏకాచఉపదేశేనుదాత్తాదితీట్ప్రతిషేధః- అసా ఉపైతి పురేతి పాఠే-

పురోపైతీత్యన్వయః ఉపైష్యతీత్యర్థః + యావత్పురానిపాతయోర్లడితి భ

విష్యదర్థేలట్. ఇతిషిడ్గైర్విటైః ॥ ని ॥ షిడ్గఃపల్లవికోవిటఇత్యమరః ॥ ఏకా

॥ కాచిత్ ఏవముక్తరీత్యా ససంభ్రమం సత్వరం అగద్యత గదితా ॥ ౩౪ ॥ —

కీర్ణమితి ॥ అనేకపానాంద్విపానాం- విగాఢః ప్రరూఢః యోమదేనతాపః స

ఏవరుక్ రోగః తస్యాశ్శమాయశనైర్మందం హస్తైః, అనుకపోలంకపోలయోః

కీర్ణంక్షిప్తం ఆకర్ణంకర్ణపర్యంతం + ఆజ్మర్యాదాభివిధ్యోరిత్యవ్యయీ

భావః- ఉల్లలితముత్పతితం వికాసివచాక్ర్యశంకాశకుసుమం- తేనసదృశంకాశనీ

కాశంనిత్యసమాసత్వాదస్వపదవిగ్రహః ॥ అతఏవస్వైరుత్తిరపదేశ్వమిలిభసంకా

శనీకాశప్రతీకాశోపమాదయ ఇత్యమరః-అంబుసలిలం కర్తృ-సితచామరస్య-సమ

తాంసాదృశ్యం- ఆప + తుల్యార్థైరతులోపమాభ్యామితిషష్ఠీ - ఉపమాలంకా

రః ॥ ౩౫ ॥— గండూషమితి ॥ లబ్ధః పరమాణస్య ప్రతిగజస్య- మారుతస్య

ముజ్ఝితవతా పయసస్సరోషం నాగేన లబ్ధపరివారణమారుతేన । అంభోధిరోధసి
పృథుపృథిమానభాగరుద్ధోఽప్యనంసి సహసా ముసలపరాగః ॥ ౬౫ ॥ దానం దదత్య
పి జలైస్సహసాధిరూఢే కో విద్యమానగతిరాసితుముత్సహేత । యద్దంతినః కట
టాహతటాన్మిమంక్షోర్మంక్షూదపాతి పరితః పటలైరలీనామ్ ॥ ౬౬ ॥ అంతర్జల
లౌఘమవగాఢవతః కపోలౌ హిత్వా క్షణం విహితసంహతిభిః పరిక్షే । ద్విప్యాశ్రయేష్వ

మదగంధవాహో యేన తేన అతిపవనరోషం ముఖాభోగాపయసః పానీయస్య గం
డూషం ముఖపూరణం ముమోచ తత్యాజేత్యర్థః ॥ ని ॥ గండూషో ముఖపూ
రణ ఇతి హలాయుధః ద్విలింగోఽపి పుల్లింగ ఏవాస్య ప్రయోగ ఇత్యాహ వామనః
లింగాద్యాహారో వేద్యౌత్సర్గికత్వాత్ । నాగేన గజేన ॥ ని ॥ మతంగజో
గజో నాగ ఇత్యమరః – అంభోధిరోధసి సానౌ శిరసి ॥ దంతిదంతయోర్మధ్యం
పృథిమానమితి స్మృతం ॥ పృథునా పృథిమాం భాగేన రుద్ధః ప్రతిబద్ధః ఉభయా యా
దంతౌ ముసలావివ తయోః ప్రసరః ప్రవేశోఽయం స్త్రీకాంత రణోద్వాఘాతయా ॥ ని ॥ అ
యోగ్రో ముసలో (స్త్రీ) స్యాదిత్యమరః సహసైవ పతితం భా వేలిట్ – క్రోధవేగా
దలబ్ధలక్ష్యో రోషః ప్రహృత్య పాదవశ్యాత్ స్వయం పాపో ముఖః పపాతేత్యర్థః –
క్రోధాంధాః కిం న కుర్వంతీతి భావః ॥ ౬౫ ॥ — దానమితి ॥ దీయత ఇతి దానం ధనం
మదశ్చ ॥ ని ॥ దానం గజమదే త్యాగ ఇతి విశ్వః దద్దత్యపి వితరత్యపి దాతర్యపీ
త్యర్థః సహసా అకస్మాత్ + స్వరాదిత్వాదవ్యయమితి శాకటాయనః జలైర్జ
డైః నీరైశ్చ ॥ ని ॥ జలం గోకలలేని రేహింజా కేచ జడోఽన్యవదతి విశ్వః అధిరూఢే
ఆక్రాంతే సతి విద్యమానగతిర్గత్యంతరవాన్ గమనసమర్థః । కః పుమాన్ ఆ
సితుం తత్ర స్థాతుం ఉత్సహేత నకోపీత్యర్థః + శకధృషేత్యాదినా తుమున్
యద్యస్మాత్కారణాత్ మిమంక్షోః మజ్జితుమిచ్ఛోః మస్జేస్సన్నంతా
దుప్రత్యయః దంతినః కటో గండః సఏవ కటాహః ఖర్పరః ॥ ని ॥ కటాహః
ఖర్పరో (స్త్రీ) యామితి వైజయంతీతస్య కటాహస్య తటాత్ ప్రదేశాత్ । అలీనాం పటలైస్సం
ఘైః పరితః మంక్షు ప్రాక్ ॥ ని ॥ ద్రాఙ్మంక్షు సపది ద్రుతమిత్యమరః ఉ
దపాతి ఉత్పతితం భావే లుఙ్ + చిణ్భావకర్మణోరితి చిణ్ । చిణో లుగితి తస్య లు
క్ విశేషణసామాన్య సమర్థన రూపో ఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౬౬ ॥ అంతరితి ॥ జలౌ
ఘే అంతః అంతర్జలౌఘం + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః అథవా జలౌఘం ?

పిశునైస్సురరాజనీలో వర్ణః పృథగ్గత ఇవాళిగణో గజస్య ॥ ౩౮ ॥ సంసర్పిభిః
పయసి గైరికరేణురాగైరంభోజగర్భరజసాంగనిషంగిణా చ । క్రీడావగాహమను
భూయ సరిన్మహేభావన్యోన్యవస్త్రపరివృత్తిమివ వ్యధత్తామ్ ॥ ౩౯ ॥ యాం చం
ద్రకైర్మదజలస్య మహానదీనాం నేత్రశ్రియం వికసతో విదధుర్గజేంద్రాః । తాం
ప్రత్యవాపురవిలంబితముత్తరంత్యో ధౌతాంగలగ్ననవనీలపయోజపత్రైః ॥ ౪౦ ॥

లఘుప్లావం అంతరభ్యంతరే అవగాఢవతః ప్రవిష్టవతః + గాహేఃనిష్ఠేతి క్తవతుప్ర
త్యయః ధుత్వాధుత్వోత్థాయ ధలోపః గజస్య కపోలౌ హిత్వా క్షణం అంతరిక్షే ఉప
ర్యాకాశే విరతపక్షతిః విస్తృతపక్షమూలః అనూలాద్వితతపక్ష ఇత్యర్థః ॥ని॥
స్త్రీ పక్షతిః పక్షమూలమిత్యమరః + పక్షాత్తిరితి తిప్రత్యయః అళిగణః భ్రమ
రసంఘః గుగ్గులుకూపాదిషు ద్రవ్యమాశ్రయో యేషాం తేషు ద్రవ్యాశ్రయేష్వపి
అయుతసిద్ధత్వాద్ద్రవ్యసమవేతత్వాచ్చ ద్రవ్యాధీనసత్తాకేషు సత్స్వపీత్యర్థః-
పృథగ్గతః జలమజ్జనభయాత్స్వాశ్రయపరిహారేణ స్థితః నీలో వర్ణః నీలరూపం గ
జనీలిమేవ సురరాజ ॥ ని ॥ పిశునౌ ఖలసూచకావిత్యమరః ॥ అత్రాళిగణసాదృశ్యా
ద్గజనీలత్వస్యాశ్రయాదన్యత్రోపలబ్ధినిర్వాహాయ పృథక్త్వవిశిష్టత్వముత్ప్రేక్ష్య
తే ॥ ౩౮ ॥—సంసర్పిభిరితి ॥ సరిచ్చ మహేభశ్చ తౌ పయసి సంసర్పిభిః గజా
త్సృజితవిసృత్వరైః గైరికరేణవో ధాతవస్తేషాం రాగైః రక్తైః కరణాఘర్షాత్ -
అంగనిషంగిణా గజాంగసంగినా అంభోజగర్భరజసా పద్మాంతఃపరాగేణ చ నిమి
త్తేన క్రీడయా లీలయా ఉపభోగం సమ్భోగం అనుభూయ అన్యోన్యస్య మిథః వస్త్ర
యోః పరివృత్తిం వినిమయం వ్యధత్తాం అకురుతామివ + దధాతేర్లఙి ...
పదే తస్తామాదేశః- అత్ర సరిన్మహేభయోః ప్రతీయమాననాయికానాయకాభే
దాధ్యవసాయేన వస్త్రవినిమయోత్ప్రేక్షా ॥ ౩౯ ॥—యామితి ॥ గజేంద్రాః
వికసతః సమంతాత్పయసి తైలబిందువత్ప్రసరతః మదజలస్య చంద్రకైశ్చంద్రా
కారైర్మండలైః మహానదీనాం యాం నేత్రశ్రియం విదధుః చక్రుః ఉత్తరంత్యః
జలాన్నిర్గచ్ఛంత్యః ధౌతేషు క్షాళితేష్వంగేషు లగ్నైః సక్తైః నవనీలపయోజపత్రై
ర్నీలోత్పలదళైః అవిలంబితం క్షిప్రమేవ తాం నేత్రశ్రియం ప్రత్యవాపుః ప్రతి
ఛజిరే, అత్ర గజానాం నదీనాంచ సమనేత్రశ్రీవినిమయోక్త్యా సమపరివృత్తిర
లంకారః ॥ సమన్యూనాధికానాంచ యథా వినిమయో భవేత్ । సాకం సమాధిక

ప్రత్యన్యదంతినిశితాంకుశమూరభిన్ననిర్యాణనిర్యదసృజంచలితంనిషాదీ। రోద్ధుం
మహేభమపరిబ్రఢిమానమాగాదాక్రాంతితో నవశమేతి మహాన్ పరస్య ॥ ౪౯ ॥
సేవ్యోపి సానునయమాకలనాయయంత్రా నీతేనవన్యకరిదానకృతాధివాసః । నా
భాజి కేవలమభాజి గజేనశాఖినాన్యస్యగంధమపిమానభృతస్సహంతే ॥ ౫౦ ॥ అ
ద్రీంద్రకుంజచరకుంజరగండకాషసంక్రాంతిదానపయసో వనపాదపస్య । సేనా

న్యూనైః పరివృత్తి నామితితిలక్షణాత్ ॥ ౪౦ ॥ —ప్రతీతి ॥ అన్యదంతినం ప్ర
తిప్రత్యన్యదంతి ప్రతిగజాభిముఖమిత్యర్థః + లక్షణేనాభిప్రతీ ఆభిముఖ్యే ఇ
త్యవ్యయీభావః చలితం స్థానచ్యుతం అతఏవ నిశితేన అంకుశేన మూరంగాథయ
ఘాతథా భిన్నం యస్మిన్నిర్యాణమపాంగదేశః ॥ని॥ అపాంగదేశోనిర్యాణమిత్యమ
రః తస్మాత్ నిర్యత్ నిస్సల్ అసృగ్యస్యతం ॥ మహేభం రోద్ధుం గ్రహీతుం ని
షాదీయంతా, పరిబృంహతిప్రభవతీతి పరిబృఢః ప్రభుః+ బృహేబృంహేర్వాక
ర్తరి క్తప్రత్యయేప్రభౌపరిబృఢ ఇతి నకారహకారయోలోపః నిష్ఠాతకారస్య
ఢత్వంచ నిపాత్యతే, అస్యఢాఢలోపస్య పూర్వత్రాసిద్ధరిష్టస్యాదిమరబ్జు
లోహలాదేర్లఘోరితి రెఫాదేశోనస్యాదితి తస్మాదిమనిచి రెఫాదేశే పరిబ్ర
ఢిమాతతో నఞ్సమాసః, తం అపరిబ్రఢిమానం అసామర్థ్యం ఆగాత్ ప్రా
ప +ఇణోగాలుజీతిగాదేశః తథాహి, మహాన్ బలీయాన్, ఆక్రాంతితః బలా
త్కారాత్, పరస్యవశం నైతి సామాన్యేన విశేష సమర్థనరూపోర్థాంతర
న్యాసః ॥౪౯॥— సేవ్య ఇతి ॥ యంత్రానిషాదినా, ఆకలనాయబంధనాయ సా
నునయం ససాంత్వం నీతేనసమీపం ప్రాపితేనగజేన వన్యకరిదానైఃకృతః అధి
వాసోవాసనాయస్యసః- తద్గంధీత్యర్థః శాఖీవృక్షః +వ్రీహ్యాదిత్వాదినిః సేవ్యో
పిసన్ నాభాజినా సేవి+భజసేవాయాం కర్మణిలుఙ్, చిణోలుగ్వృద్ధిశ్చకేంతు
కేవలం అభాజిఅభంజీత్యర్థః+భంజో అమర్దనేభంజేశ్చ చిణీతివిభాషానలో
పః శేషంపూర్వవత్, తథాహిమానభృతో హంకారిణః, అన్యస్యగంధమపి నస
హంతే పరంకిము తేతిభావః అతో వృక్షభంజనంయుక్తమేవేత్యర్థః పూర్వవద
లంకారః ॥౫౦॥—అద్రీంద్రేతి ॥ అద్రీంద్రస్యరైవతకస్య కుంజేషుచరతియస్త
స్యకుంజరస్య గండకాషేణకపోలకషణేన, సంక్రాంతం దానపయః మదాంబు
యస్యతస్య, అతఏవ సేనాగజేన మథితస్యభగ్నస్యవనపాదపస్యనిష్ఠైరాత్రిష్టైః

గజేంద్రపతిభిస్సనిజప సేనాస్యే స్థేయమాగతమగామిక రైంభరం మ్ ॥ ౪౩ ॥ నా
నైపుణ్యవాతహతయాంపి మహస్తదానీమాఘోరణైరభిహితాః పృథుమూలశాఖాః ।
బంధాయ చిచ్ఛిదురిభాస్సపది తత్ర నైజస్తేనాత్మనీనమభవాక్క్రియయా మదాంధైః ॥ ౪౪
ఉష్ట్రోష్ఠశీకరసృజః పరితోఽల్పకాంతేరుత్ఫుల్లనీలనలినోదరతుల్యభాసః । ఏకాం
స్విశాలశిరసో హరిచందనేషు నాగాన్ బబంధురపరాన్ మనుజా నిరాసుః ॥ ౪౫ ॥

ప్రసూనైః పుష్పైః *నిజమా శ్రియనిత్యయోరితి వైజయంతీ, మమ్లౌమ్లాన + మ్లా
యతేర్ధ్యాపరలిట్, అభినాంకురలేన యథాగతం, అగామి అనతికాలమేనాగతం,
నతుమ్లాన మిత్యర్థః అపరాభ్యా శ్రియా నా శ్రియమయోరయం భేద ఇతి భావః + గ
మేగత్యర్థస్యాకర్మకత్వాద్భావేలుఙ్, ఇభపదపాదపానాం విశేషణసామ్యా
దాపన్నాద్యోపమ్యప్రతీతేః కథ చిత్రమాసాక్తిమన్నియా ॥ ౪౩॥— నేతి ॥
ఇభాగజాః, యదా ఉచ్చైః ఉన్నతేషు నిరుతతేషు నమహాశ్శైనావర్తంత తదా
నీం అఘోరణైర్యంతృభిః, అభిహితాః ఇమాన్ ఛింధి ఇత్యభిహితాస్సంతః పృథూః
మూలశాఖాః బంధాయ స్వబంధనాయైవ తరసా బలేన ఆత్మనాస్వయమేవచిచ్ఛి
దుః నచైతమ్యుక్తమితి భావః యథాస్వభావానాం యుక్తమేవేత్యాహ అథవేతి
అథవా మదాంధైః, ఆత్మనీనమాత్మనే హితం నకించిత్తపవ + ఆత్మవిశ్వజనభో
గోత్తరపదాత్ఖ ఇతి ఖప్రత్యయః । ఆత్మాధ్వానౌ ఖ ఇతి ప్రకృతిభావాత్ నస్త
ద్ధిత ఇతి టిలోపాభావః పూర్వోక్తార్థాంతరన్యాసః ॥ ౪౪ ॥ — । ఉష్ట్రోష్ఠే
తి ॥ మనుజాః నరాః ఉష్ట్రోష్ఠాః ఉష్ట్రపరివారాః + పరికాత్ గుణవచనస్యే
తి ద్విర్వచనం కర్మధారయవద్భావాత్సుపోలుక్ తాన్ శీకరాన్ సృజంతి ము
చంతీతి తథోక్తాన్, క్విప్ అల్పకాంతేరితస్తతో వ్యాపన్న ద్ధరావాన్ ఉత్ఫుల్లం వికచం
+ ఉత్ఫుల్లసంఫుల్లయోరుపసంఖ్యానమితి ఉపసర్గేఽపి ఫల్లనిష్ఠాలత్వం తస్య
నీలనలినస్య నీలోత్పలస్య ఉదరేణ తుల్యభాసస్సమానకాంతీన్ కృష్ణవర్ణాని
త్యర్థః, విశాలశిరసః విపులమస్తకాన్ ఏకాన్ కతిచిన్నాగాన్ గజానిత్యర్థః
హరిచందనేషు చందనవిశేషేషు ॥ని॥ తైలపర్ణికగోశీర్షే హరిచందన మస్త్రి
యామిత్యమరః బబంధుః అపరాన్నాగాన్ అహీనిత్యర్థః ॥ని॥ (దుష్టా) గ్రి
హా)భాఃహిగజానాగా ఇతి ఉభయత్రాపి వైజయంతీ, నిరాసుః, అస్యతేర్లిట్,
అత్రోభయేషామపి నాగానాం ప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతశ్లేషః ॥ ౪౫ ॥ —

కండూాయతఃకటభువ కరిణో మదేనస్కంధంసుగంధిమనులీనవతానగస్య। స్థూలేంద్రనీలశకలావళికోమలేన కంఠేగుణత్వమళినాంవలయేనభేజే ॥ ౪౬ ॥ నిర్ధూతపీతమపిబాలకముల్లలన్తం యంతాక్రమేణపరిసాంత్వనతర్జనాభిః । శిక్షావశేనశనకైశ్శమమానినాయ శాస్త్రంసునిశ్చితధియాంక్వనసిద్ధిమేతి ॥౪౭॥ స్తమ్భంమహాన్తముచితంసహసాముమోచ దానందదావతితరాంసరసాగ్రహస్తః । బ

కండూాయతఇతి॥కటభువంగండస్థలం, కండూాయతఃకషతః+కండ్వాదిభ్యోయక్, తతశ్శతృప్రత్యయః కండూాయతెఇత్యర్థాధాతుప్రకృతికత్వాదుభయపదిత్వం కరిణః మదేన సుగంధింశోభనగంధం, గంధస్యేత్వేత దేకాన్తగ్రహణంనాద్రియన్తే కవయః। నగస్యవృక్షస్య స్కంధంప్రకాండంఅనులీనవతా తత్రశ్లిష్టేనేత్యర్థః + లీయతేః * నిష్ఠేతి క్తవతుప్రత్యయః ల్వాదిభ్యఇని నిష్ఠానత్వం స్థూలానాంఇంద్రనీలశకలానాం అవళిపఙ్క్తి మలేన రమ్యేణ అళినాం వలయేన కంఠేగుణత్వం కంఠభూషణత్వం + అమూర్ధమస్తకాత్స్వాంగాదకామ ఇత్యలుక్ భేజే ప్రాప్తం కర్తరిలిట్ అత్రఅళివలయేఇంద్రనీలమణి మయకంఠభూషణత్వారోపాదూప్రకాలంకారః॥౪౬॥— నిర్ధూతేతి ॥ యంతానిషాదీ. నిర్ధూతంనిరస్తం, పీతంపాదఘాతాంకుశవారణ్యాయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా ఉల్లలంతంఉత్ప్లవమానమపి ॥ని॥ పాదకర్మయుతంప్రోక్తంయతమంకుశవారణం । ఉభయంపీతమాఖ్యాతమితిహలాయుధః బాలకంపంచవర్షంగజం ॥ని॥ పంచవర్షోగజోబాలః పోతస్తుదశవర్షక ఇతివైజయంతీ, శిక్షావశేనస్వకీయేన గజశాస్త్రాభ్యాసబలేన క్రమేణపరిపాట్యా,పరిసాంత్వనాన్యుపలాలనానితర్జనాఃభత్సనాశ్చతాభిః శనైరేవశనకైః+అవ్యయసర్వనామ్నామకచ్ప్రాక్టెరితిస్వార్థేఅకచ్ప్రత్యయః శమంశాంతిం ఆనినాయ తథాహి సుష్ఠునిశ్చితా సునిశ్చితార్థాధీర్యేషాం తెషాంపుంసామిత్యర్థః శాస్త్రంక్వకుత్ర సిద్ధింనైతి సర్వభ్యస్తం శాస్త్రంసర్వత్రఫలతీత్యర్థః విభక్తిధనాభ్రాతరో విభక్తాఇతివన్నిశ్చితార్థాధీర్నిశ్చితేత్యుపచర్యతె అతఏవాత్రగమ్యమానార్థత్వాదుత్తరపదస్యాప్రయోగలక్షణోలోపఇత్యాహుః ॥ ౪౭॥—॥ స్తంభమితి ॥ కరేణుశ్చాసౌ రాజాచేతికరేణురాజఃగజశ్రేష్ఠః కరేణూనాంరాజేతి గజపతి రాజాచభణ్యతే + ఉభయథాపి రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్ ఉజ్జ్వలండచ్ఛృంఖలం స్వాతంత్ర్యం స్వేచ్ఛాచా

ద్ధాపరాణిపరితో నిగళాన్యలావీత్స్వతంత్రముజ్జ్వలమవాపకరేణురాజః॥౪౮॥
జజ్ఞైర్జనైర్ముకుళితాక్షమనాదదానే సంరబ్ధహస్తిపకనిష్ఠురచోదనాభిః। గమ్భీ
రవేదినిపురః కబళం కరీన్ద్రో మందోపి నామ నమహాన్నవగృహ్యసాధ్యః ॥౪౯॥
క్షిప్తంపురో నజగృహే ముహురిక్షుకాండం నాపేక్షతే స్మనికటోపగతాం కరేణుం।

త్వం అవాపతదేవాహ, ఉచితంచిరపరిచితం మహాంతం స్తంభమాలానంజాడ్యం చసహసా ముమోచ * స్తంభౌస్థాణౌజడీభావావిత్యమరః సరసః ఆర్ద్రః శిఅగ్రిహస్తః పుష్కరంపాణిశ్చయస్యసః తథోక్తస్సదానంమదం।దీయతఇతిదానంధనంచ అతితరామతిమాత్రం+అవ్యయఘాదామ్పత్యయః దదౌవవర్షధనంచదదావిత్యర్థః పరితఃబద్ధాపరాణి బద్ధపశ్చిమపాదాని బద్ధాన్యన్యానిచ॥ని॥ అపరఃపశ్చిమఃపాద ఇతిగజప్రకరణే వైజయంతీ, నిగళానిశృంఖలాని ॥ని॥ అథశృంఖలే। అందుకోనిగళో(స్త్రీ)స్యాదిత్యమరః అలావీత్ లునాతి స్త+లూఙ్ ఛేదనే లుఙ్ అస్తిసిచోపృక్తఇతీట్ ఇటఈటీతిసలోపః అత్రకరేణురాజస్యపట్టభద్రసాధర్మ్యధ్వనిః విశేష్యస్యాపిశ్లిష్టత్వాన్న శ్లేషఇత్యుక్తం ॥౪౮॥— జజ్ఞ ఇతి॥ గంభీరంమందంవేత్తీతిగమ్భీరవేదీ * త్వగ్భేదాచ్ఛోణితస్రావాన్మాంసస్యచ్యవనాదపి। ఆత్మానంయోనజానాతి సాస్యాద్గమ్భీరవేదితేతి రాజపుత్రీయే చిరకాలేనయోవేత్తి శిక్షాంపరిచితామపి। గమ్భీరవేదీవిజ్ఞేయస్సగజోగజవెదిభిరితి మృగచర్మీయే। తస్మిన్గమ్భీరవేదినికరీంద్రే సంరబ్ధః కుపితః హస్తినంపాతీతిహస్తిపః సఏవహస్తిపకోనిషాదీ ॥ని॥ ఆధోరణాహస్తిపకాహస్త్యారోహానిషాదిన ఇత్యమరః తస్యనిష్ఠురాభిః చోదనాభిస్తర్జనాభిరపి ముకుళితాక్షంనిమీలితనేత్రంయథాతథా పురఃకబళం గ్రాసం అనాదదానేసతిమందోమూఢోపి ॥ని॥ మూఢాల్పాపటునిర్భాగ్యా మందాఇత్యమరః గజభేదోపి*భద్రోమందోమృగశ్చేతివిజ్ఞేయా (స్త్రి)విధాగజాఇత్యమరశేషే! మహాబలాధికః వినిగృహ్య సాధ్యః ననామనఖల్విత్తి జనైర్జజ్ఞేజ్ఞాతం+ జానాతేఃకర్మణిలిట్ మందోపీత్యాదివాక్యార్థః కర్మ ॥౪౯॥— క్షిప్తమితి॥ వారణపతిః కరివరః ముహుఃపురః క్షిప్తంఅగ్రిన్యస్తం ఇక్షుకాండమిక్షుదండంనజగృహే నస్వీచకార నికటోపగతాం సమీపస్థాం కరేణుంకరిణీంచ నాపెక్షతే స్మ నేచ్ఛతిస్మ+లట్ స్మఇతిభూతార్థేలట్ కింతు పరిమీలితాక్షంయథాతథేతి స్మృత్యనుభావితి

సస్మారవారణపతిః పరిమీలితాక్షమిచ్ఛావిహార వనవాసమహోత్సవానామ్ ॥౪౦॥
దుఃఖేనభోజయితుమాశయితాశశాక తుంగాగ్రకాయమనమంతమనాదరేణ । ఉ
త్తిష్ఠ ప్రహస్తతలదత్తపిధానపిండస్స్నేహస్నుతిస్నపితబాహురిభాధిరాజమ్ ॥౪౧॥
శుక్లాంశుకోపరచితాని నిరంతరాభిర్వేశ్మాని రశ్మివితతాని నరాధిపానామ్ ।చంద్రా
కృతీని గజమండలికాభిరుచ్చైర్నీలాభ్రపఙ్క్తిపరివేషమివాధిజగ్ముః ॥౪౨॥ గ
త్యూనమార్గగతయోపి గతోరుమార్గాస్స్వైరం సమాచకృషిరే భువివేల్లనాయ।

ఇచ్ఛయా యా విహారా యేషు తేవనవాసా ఏవ మహోత్సవాః తేషాం సస్మార, తానేవ చింతయామాసేత్యర్థః + అధీగర్థదయేశాం కర్మణీతి కర్మణ శ్శేషత్వ వివక్షాయాం షష్ఠీ, స్వచ్ఛందచారిణాం నిర్బంధభోగేషు మనోనప్రవర్తత ఇతిభావః వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః స్మరణం హేతుః ॥ ౪౦॥—॥ దుఃఖేనేతి ॥ ఉత్తిష్ఠ పెడుద్య తె హస్తతలేదత్తానిహితః యఃపిధానస్య గజగ్రాసస్యపిండః ॥ని॥ పిధానంహస్తికబళ ఇతి వైజయంతీ తస్య స్నేహస్నుత్యాఘృతాదినిష్యందేన స్నపితబాహురాప్లుతభుజః + స్నాతైన్యైర్గంతాత్కర్మణి క్తః అతిహ్రిత్యాదినాపుగాగమేమిత్వాద్ధ్రస్వః ఆశయితా భోజయితా అశేణ్యర్గంతాత్తృచ్ తుంగాగ్రకాయః స్వభావతఏవోన్నతోర్ధ్వకాయం అనాదరేణ అనమంతం కబళగ్రహణాయనతిమకుర్వాణం ఇభాధిరాజం + గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుర్ణౌకర్తృత్వం దుఃఖసకృచ్ఛ్రేణ భోజయితుం శశాక స్వభావోన్నతానాంతత్ప్రియహంకారగ్రాసానాంకోనమయితేతిభావః ॥ ౪౧ ॥— శుక్లేతి ॥ శుక్లాంశుకైః శుభ్రపటైః ఉపరచితాన్యుపకల్పితాని అగ్నత్రతు అల్పాంశవోంశుకాః సూక్ష్మాస్తేజోనయనాః + అల్పఇత్యల్పాథే కస్ప్రత్యయః శుక్లైస్తైః ఉపరచితాని పునః ప్రాప్త రశ్మిభిః ప్రగ్రహైః కిరణైశ్చ వితతానివిస్తృతాని ॥ని॥ కిరణప్రగ్రహౌ రశ్మీ ఇత్యమరః చంద్రస్యేవాకృతిర్యేషాం తానిచంద్రాకృతీని చంద్రమండలనిభానీత్యర్థః నరాధిపానాం వేశ్మానిహర్మ్యాణి నిరంతరాభిర్నిరంధ్రాభిః ఉచ్చైః గజమండలికాభిర్గజపరిధిభిః స్వార్థేకప్రత్యయః కాత్పూర్వస్యేకారః నీలాభ్రపఙ్క్తిభిః పరివేషంపరిధింపరివేష్టనమితియావత్ ॥ని॥ పరివేషస్తుపరిధిరిత్యమరః అధిజగ్మురిత్యుత్ప్రేక్షా ॥౪౨॥ —గత్యూనేతి ॥ గత్యూనాఃవిశిష్టగమనహీనాః మార్గగతయోర్ధ్వగమనాసియేషాంతె తథాపి గతోరుమా

దర్పోదయోల్లసితఫేనజలానుసారసంలక్ష్యపల్యయనవర్ధ్రపథాస్తురంగాః ॥౬౩॥
ఆజిఘ్రతి ప్రణతమూర్ధని బాహ్లిజేశ్వే తస్యాంగసంగమసుఖానుభవోత్సుకాయాః। నాసావిరోకపవనోల్లలితం తనీయో రోమాంచతామివ జగామ రజః పృథివ్యాః

గాః ప్రస్థితదూరాధ్వాన ఇతి విరోధః అపిశ్చ విరోధే గత్యా నామార్గేణ మృగసంబంధినీ గతిర్వ్యపాంత ఇతి విరోధపరిహారః అతఏవ విరోధాభాసాలంకారః దర్పస్య తేజసః అంతస్సారస్య ఉదయేన ఔత్కట్యేన ఉల్లసితస్య ఉద్గతస్య ఫేనజలస్య ఫేనీభూయోద్గతస్వేదోదకస్య అనుసారేణ ప్రసారేణ సంలక్ష్యాణి పల్యయనవర్ధ్రాణామాసనబంధచర్మవరత్రాణాం వహాసితనోద్దడనాన్నిమ్నీభూతస్థానాని యేషాం తే తథోక్తాః తురంగాః భువి వేల్లనాయాంగపరివర్తనాయ స్వైరం యథేచ్ఛం మందమిత్యర్థః సమాచకృషిరే సమాకృష్టాః అధ్వశ్రమాపనోదనార్థమితి భావః వర్ధతే దృఢబంధనాద్దీర్ఘీభవతీతి వర్ధ్రం+ వృధివపిభ్యాం రన్నితి ఔణాదికో రన్ప్రత్యయః లఘూపధగుణో రపరః ॥ని॥ వర్ధ్రం త్రపువరత్రయోరితి విశ్వః అమరస్తు * నధ్రీ వర్ధ్రీ వరత్రా స్యాదిత్యాహ తచ్చాష్ట్రన్నిత్యౌణాదికే ష్ట్రన్ప్రత్యయే పూర్వవద్గుణే రపరే ప్రత్యయతకారస్య ఝషస్తథోర్ధోధః ఇతి ధత్వే షిత్వాత్ స్త్రియాం జీష్ ॥౬౩॥— ఆజిఘ్రతీతి ॥ బాహ్లీః అశ్వయోనిదేశవిశేషః తజ్జే బాహ్లిజే అశ్వే బాహ్లిదేశ్యే. ఇతి పాఠే విశేష్యస్యాప్రయోగో గమ్యమానత్వాదిత్యుక్తం + దిగాదిభ్యో యదితి భవార్థే యత్ప్రత్యయః తదంతవిధిస్తు మృగ్యః ప్రణతమూర్ధని నమ్రశిరసి కృతప్రణామే చ ఆజిఘ్రతి గంధం గృహ్ణాతి చుమ్బతి చ సతి స్వాభావ్యాత్కామాచ్చేతి భావః నాసావిరోకం నాసారంధ్రం తస్య పవనో నిశ్వాసః తేన ఉల్లలితం ఉద్ధూతం తనీయ స్తనతరం రజః తస్య అశ్వస్య అంగసంగమేన వేల్లనప్రయుక్తేన యత్సుఖం తస్య అనుభవే ఉత్సుకాయాః ఉత్కంఠితాయాః పృథివ్యాః రోమాంచతాం జగామేవేత్యుత్ప్రేక్షా సా చ భూతురంగయోః ప్రతీయమానచేతననాయికానాయకాభేదాధ్యవసాయాదిత్యవధేయం + విరోచతే అనేనేతి విరోకం కరణే ఘఞ్ప్రత్యయః చజోః కుఘిణ్ణ్యతోరితి కుత్వం లింగమశిష్యం లోకాశ్రయత్వాల్లింగస్యేతి నపుంసకత్వావిరోధః అతఏవ * ఛిద్రం నిర్వ్యథనం రోకమిత్యమరః రోకో రశ్మౌ బిలే రోకమితి వైజయ్యం, రోకో దీప్తౌ బిలే రోకమితి విశ్వప్రకాశశ్చ యే తు కేనాప్యభిప్రాయేణ విరేక

ఖ్యాః ॥ ౫౪॥ హేమస్థలీషుపరితఃపరివృత్యవాజీధున్వన్వపుఃప్రవితతాయతకేశప
ఙ్క్తిః । జ్వాలాకణారుణరుచానికరేణరేణోశ్శేషేణతేజసఇవోల్లసతారరాజ ॥
దంతాళికాధరణనిశ్చలపాణియుగ్మమర్ధోదితోహరిరివోదయశైలమూర్ధ్నః ॥ స్తో

పవనేతి పఠతి తేషాంపరోత్సర్గేకజీవినామితివత్ అపానీయపవనప్రతీతేరశ్లీ
లాఖ్యోదోషః* అశ్లీలంతదమంగళ్యం జుగుప్సావ్రీడదాయకమితిలక్షణాత్ ॥౫౪॥
॥హేమేతి॥ హేమస్థలీషు స్వర్ణభూమిషు + జానపదేత్యాదినా అకృత్రి
మార్థేజీష్ప్రత్యయః పరితః పరివృత్య వేల్లిత్వా వపుఃధున్వన్ ధూళినిర్గమా
యకమ్పయన్ అతఏవ ప్రవితతావిశ్లిష్టాఆయతాచ కేశపఙ్క్తిః రోమసంహా
తిః యస్యసవాజీజ్వాలాకణాః స్ఫులింగాః తద్వత్ అరుణరుచారక్తవర్ణేన రే
ణోఃనికరేణ ఉల్లసతాఉత్కటతయాబహిరుద్గచ్ఛతా తేజసాంతస్సారస్య దర్ప
స్య శేషేణాతిరేకేణేవ రరాజ ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః ॥౫౫॥——॥దంతాళికేతి॥
పురుషకోనామ అశ్వానాంస్థానభేదః తదుక్తం * పశ్చిమేనాగ్రపాదేన భువి
స్థిత్వాగ్రపాదయోః । ఊర్ధ్వప్రేరణయాస్థానమశ్వానాంపురుషస్స్మృతఇతిపు
రుషఏవ పురుషకః తేనపురుషకేణస్థానేన, ఉన్నమితః ఊర్ధ్వావస్థాపితః అ
గ్రకాయః పూర్వకాయః యస్యసతథోక్తః అతఏవ ఉదయశైలస్యమూర్ధ్నః
మస్తకాత్ అర్ధముదితోర్ధోదితః హరిఃసూర్యాశ్వఇవస్థిత ఇత్యర్థః అర్ధోది
తవిశేషణాత్, ఉచ్చైరున్నతః శ్రీవృక్షఏవ శ్రీవృక్షకః ఆవర్తవిశేషఃతద్వా
నశ్వః శ్రీవృక్షకీ * వక్షోభవావర్తచతుష్టయంచకంఠేభవేద్యస్యతు రోచమా
నః । శ్రీవృక్షకీనామహయస్సభర్తుశ్శ్రీపుత్రపౌత్రాదివివృద్ధయేస్యాదితి లక్ష
ణాత్ * శ్రీవృక్షకీవక్షసిచేద్రోమావర్తోముఖేపిచఇతితువైజయంతీదంతాళ్యా
వదంతాళికాముఖరజ్జుః ॥ని॥ ముఖరజ్జుస్తుదంతాళీరాణికారక్షణీతిచేతి వైజయంతీ
తస్యాః ధరణాగ్రహణాన్నిశ్చలంస్థిరం పాణియుగ్మంయస్యతం పాణిభ్యాంధృతగృహీ
త హయవల్గమిత్యర్థః వల్లభపాలం ఉత్తమాశ్వపాలం ॥ని॥ వల్లభోదయితేధ్య
క్షే కులీనాశ్వేపికథ్యతఇతివిశ్వః స్తోకేననాక్రమతవల్గాగ్రహణదార్ఢ్యాత్ స్తో
కేనాపినాక్రమత ఆక్రమితుమభిభవితుంఅశక్తోభూదిత్యర్థః ఇహశ్లథయితుం
క్షణమక్షమతాంగనానద్వంద్వదుఃఖమిహకించిదిత్యాదివదప్యర్థస్య సామర్థ్య
లభ్యత్వాన్నదపరప్రయోగః అన్యథాస్తోకేననాక్రమతకింతుభూయఏవేతివ్యాఖ్యా

శీన నాక్రియ నల్లభపాలముచ్చైః ప్రేక్ష్య వృక్షకింపురుషకోఽన్నమితాగ్రకాయః॥౫౬॥
రేజే జనైః స్నపనసాంద్రతరార్ద్రమూర్తిర్దైవైరివానిమిషదృష్టిభిరీక్ష్యమాణః।
శ్రీసన్నిధానరమణీయతరోఽశ్వ ఉచ్చైరుచ్చైశ్శ్రవా జలనిధేరివ జాతమాత్రః ॥౫౭॥
అశ్రావి భూమిపతిభిః క్షణవీతనిద్రైరశ్నన్ పురో హరితకం ముదమాదధానః । గ్రీ
వాగ్రలోలకలకింకిణికానినాదమిశ్రం దధద్దశనబుర్బురశబ్దమశ్వః ॥ ౫౮ ॥ ఉ
త్ఖాయ దర్పచలితేన సహైవ రజ్జ్వా కీలం ప్రయత్నపరమానవదుర్గ్రహేణ । ఆకుల్యకా

నేనిష్ఫలపాణియుగ్మ గ్రాదివిశేషణావగతవాహ కౌశలప్రకాశన తాత్పర్యభంగప్ర
సంగాత్ + కరణే వస్తా కేతి తృతీయా అనుపసర్గాద్వేతి వికల్పాదాత్మనేపదం
ఉపమాలంకారః ॥౫౬॥—రేజ ఇతి ॥ స్నపనేనాభిషేచనేన సాంద్రతరార్ద్రా
మూర్తిః అనిమిషదృష్టిభిః విస్మయాదనిమిషాక్షైః జనైః దైవైరివ తాదృగ్భిరీ
క్ష్యమాణః శ్రియశ్శోభాయాః శ్రీదేవ్యాశ్చ సన్నిధానేన రమణీయతరః * త
త్ర సన్నిహితా లక్ష్మీస్సంతి యతో రత్నమాలాయాః ఇత్యాగమాదితి భావః ఉచ్చైరు
న్నతః అశ్వః జలనిధేస్సముద్రాత్ జాత ఏవ జాతమాత్రః సద్యోజాత ఇత్యర్థః
అన్యథోక్తసాధర్మ్యాసంభవాదితి భావః ॥ని॥ మాత్రం కార్త్స్న్యేఽవధారణ ఇ
త్యమరః ఉచ్చైరున్నతౌ శ్రవసీ కర్ణౌ వా యస్య స ఉచ్చై
శ్శ్రవాః శక్రాశ్వ ఇవ రేజే ఉపమాలంకారః ॥ ౫౭ ॥—అశ్రావీతి ॥ పురోఽగ్రే
హరితకం హరితతృణమశ్నన్ అత ఏవ గ్రీవాగ్రలోలాః కలాశ్చ యాః కింకిణికాః
క్షుద్రఘంటికాః తాసాం నినాదేన మిశ్రం దశనానాం బుర్బురశబ్దం చుర్బుర
ధ్వనిం దధత్ అత ఏవ ముదం ఆదధానః ఉత్పాదయన్ అశ్వః జాతావేకవచనం.
క్షణాత్ వీతనిద్రైః* అల్పనిద్రోఽల్పభుగ్వాగ్మీ మితభాష్యనసూయక ఇతి భాగ్యలక్ష
ణాదితి భావః భూమిపతిభిః అశ్రావి శ్రుతః అశ్వస్య శబ్ద ఆశ్రావీత్యర్థః వీణా
శ్రూయంత ఇత్యాదివచ్ఛబ్దధర్మః శబ్దిష్వాపచర్యతే స్వభావోక్తిః ॥౫౮॥—॥
ఉత్ఖాయేతి ॥ దర్పాచ్చలితేన ఉల్లలితేన అత ఏవ రజ్జ్వా పాశేన సహైవ కీలం శంకుం
॥ని॥ శంకౌ నపిద్వయోః కీల ఇత్యమరః ఉత్ఖాయ ఉత్పాట్య తూర్ణం విద్రుతం
ధావంతం అన్యమశ్వం అశ్వేత్యనుద్రవతా బడబేతి భ్రాంత్యానుధావతా ప్రయ
త్నపరైః గ్రహీతుం ప్రయతమానైరపి మానవైర్మనుష్యైర్దుర్గ్రహేణ
తురగేణ కటకశ్శిబిరం ఆకుల్యకారి ఆకులీకృతః + ఆకులశబ్దాదభూతతద్భావే చ్విః

శ్రీకటకస్థురగేణతూర్ణమశ్వేతివిద్రుత మనుద్రవతాన్యమశ్వమ్ ॥ ౫౮ ॥ అవ్యాకు
లంప్రకృతము త్తరధేయకర్మధారాః ప్రసాధయితుమవ్యతికీర్ణరూపాః । సిద్ధంము

ఖస్యచాప్యవితి కారః కరోతేః కర్మణిలుజీఃణోలుగితిత శబ్దస్యలుక్ ॥ ౫౮ ॥—
అవ్యాకులమితి ॥ వల్గాముఖరజ్జుః సాచోత్క్షిప్తాదిభేదేన చతుర్దశవిధా తదుక్తం
హయలీలావత్యాం * ఉత్క్షిప్తాశిథిలాతథోత్తరవతీమందాచవైహాయసీవిక్షిప్తైక క
రార్ధకంధరసమోత్కీర్ణావిభక్తాతథా । అత్యుత్క్షిప్తతలోర్ధ్వలేఖలుతథావ్యా
గూఢగోకర్ణికే వాహానాంకథితాశ్చతుర్దశవిధాపల్గాప్రభేదాఅమీతి తల్లక్షణా
నితుతత్రైవ ద్రష్టవ్యాని విస్తరభయాన్నలిఖ్యంతే । తస్యాఃవిభాగోవివిచ్య ప్ర
యోగః తత్రకుశలః వల్గావిభాగకుశలః షడ్విధప్రేరణాభిజ్ఞఇత్యర్థః వల్గాగ్ర
హణస్య రాగాద్యుపలక్షకత్వాత్, యథాహభోజరాజః వాహానాంప్రతివా
హానాం షడ్విధంప్రేరణంవిదుః॥ రాగవల్గాకశాపార్ష్ణిప్రతోదరవభేదతఇతి క
శ్చితురాశ్చనవాహకః అవ్యాకులమవ్యగ్రం అత్రస్తమితియావత్ ప్రకర్షేణకృ
తం ప్రకృతం సజ్జితమిత్యర్థః ముఖేముఖకర్మణి సిద్ధంసిద్ధిమంతం అశ్వంచతు
ష్కాఖ్యగతివిశేషముఖసంస్థానవిశేషాదివిశేషణవిశిష్టంఅశ్వమిత్యర్థఃతదుక్తం
రేవంతోత్తరే* సృక్వాధరోష్ఠసితఫేనలవాభిరామంపూత్కారవాయుపదము
న్నతకంధరాగ్రమ్ । నీత్వోపకుంచితముఖంనవలోహసామ్యమశ్వంచతుష్కస
మయేముఖసిద్ధమాహురితి ఉత్తరధేయకర్మయద్దామ్యుత్తరకాలేధేయంవిధేయం
ప్రయోజ్యం యత్కర్మక్రియా తదూహ్యాఇత్యర్థః అవ్యతికీర్ణరూపాః అ
సంకీర్ణరూపాః ధారాః గతిభేదాః అశ్వానాంతుగతిర్ధారావిభిన్నాసాచ
పంచధా * ఆస్కందితంధౌరితకం రేచితంవల్గితంప్లుతమ్ । గతయోమూఃపంచ
ధారాఇత్యమరః, అశ్వశాస్త్రేతు సంజ్ఞాంతరేణోక్తాః * గతిః(పులా) ప్లుతా
చతుష్కాచ తద్వన్మధ్యజవాపరా । పూర్ణవేగాతథాచాన్యాపంచధారాఃప్ర
కీర్తితాః । ఏకైకాత్రివిధాధారా హయశిక్షావిధౌమతాః । లఘ్వీమధ్యాతథా
దీర్ఘాజ్ఞాత్వైతాయోజయేత్క్రియాదితి తథాచపంచదశవిధాభవంతితాః పంచ
దశవిధధారాః ప్రసాధయితుం పరిచేతుం, నవసువీథిషు సంచారస్థానేషు గమ
యాంబభూవ వీథయోనామాశ్వానాం ధారాదాధ్యర్థాః పరిమితాఃప్రచా
రదేశాః తాశ్చతిస్రఇత్యేకేన వేత్యన్యే తత్రోత్తరపక్షమాశ్రిత్యకవినానవ స్వ

ఖ్యేన వసువీధిషుకశ్చిదశ్వంవల్గావిభాగకుశలోగమయాంబభూవ ॥ ౧౦ ॥ ముక్తా స్తృణానిపరితఃకటకంచరంతస్త్రుట్యద్వితానతనికావ్యతిషంగభాజః । సస్రుస్స రోషపరిచారకవార్యమాణా దామాంచనస్ఖలితలోలపదంతురంగాః ॥ ౧౧ ॥ ఉ త్తీర్ణభారలఘునాప్యలఘూలపౌఘసౌహిత్యనిస్సహతరేణ తరోరధస్తాత్ । రో

త్యుక్తం యథాహభోజరాజః * వీథ్యస్తిస్రోథధారాణాం లఘ్వీమధ్యోత్తమాః క్రమాత్ । తాసాంస్యాద్ధనుషాంమానమశీతిర్నవతిశ్శతమ్ । శ్రేష్ఠమధ్యోత్తమా నాస్తు వాజినాంవీథికాస్స్మృతాః ! నవాన్యాఃకథితావీథ్యోదుష్టానాం క్రమణ క్రమె । అన్యేషామపిసర్వత్ర గతిబాధ్యార్థమీరితాః । సమోన్నతాసావి షమాంబుకీర్ణాశుద్ధానతాగాత్రృణవీరుధాఢ్యా । స్థాణుప్రకీర్ణోపలసంప్రకీ ర్ణాపాశ్వోన్నతోక్తానవధేతివీథ్యః ॥ సర్వవీథిషుయోవాజీ దృఢశిక్షాసమ న్వితః । తేనరాజారణేనిత్యం మృగయాయాంముదంప్రజేదితి, అన్యేతుధా(సా) శ్చా) ల్యాదయోగతివిశేషావీథయఇత్యాహుః * ఉరశ్చాలీశిరశ్చాలీపృథులోమ ధ్యమానకః ఆలీఢశ్శోభనైరంగైః ప్రత్యాలీఢస్తథాపరః। ఉపఢేనవఉక్తంచపాద చాలీచసర్వగః । నిర్దిష్టావీథయస్త్వేతాఇతి ॥౧౦॥— ॥ ముక్తాఇతి ॥ ముక్తావి హారార్థముత్సృష్టాః అతఏవ, కటకంశిబిరంపరితః + అభితః పరితఇత్యాది నా ద్వితీయా తృణానిచరంతోభయక్షంతః త్రుట్యంతీషుభిదురాసు వితానతని కాసుపటమంటపరజ్జుషు, వ్యతిషంగంసంగం భజంతీతితథోక్తాఃఅతఏవ, సరో షైః పరిచారకైః కింకరైః వార్యమాణాఅపసార్యమాణాః తురంగాః దామాంచ (లా)నానిపాదపాశాః * దామాంచ (ల)నంపాదపాశఇతివైజయంతీ, దూష్య వరత్రాబంధనశంకవఇతికెచిత్ తేషుస్ఖలితేనస్ఖలనేన లోలానిపదానియస్మిన్ క ర్మణితద్యథాతథా సస్రుః అపసస్రుః ॥౧౧॥—॥ ఉత్తీర్ణేతి ॥ ఉత్తీర్ణభార మవరోపితావపనం అతఏవ లఘు తేనతథోక్తేన, తథాప్యలఘునా ఉలపానాం బల్బజతృణానాం ఓఘేన యత్సౌహిత్యంపూర్తిః ॥ని॥ పర్యాప్తముపసంపన్నం పూర్తిస్సౌహిత్యముచ్యతఇతి హలాయుధః। తేన నిస్సహతరేణఅత్యంత దుస్స హేనబాహ్యభారానతారెపిఅంతరతిభోజనాద్గురూభవతేత్యర్థః+సహేర్నిష్ఠా ర్వాత్పచాద్యజంతాత్తరప్రత్యయః ॥ని ॥ ఉలపాబల్బజాఃప్రోక్తాఇతివైజయంతీ ఔక్షకేణఉక్ష్ణాంసమూహేన + గోత్రాక్షేత్యాదినావుఞ్ప్రత్యయః తరోరధస్తా

షుంథమంథరచలద్గురుసాస్నమాసాంచక్రే నిమీలదలసేక్షణమాక్షకేణ ॥౬౨॥ మృత్పిండశేఖరితకోటిభిరర్ధచంద్రం శృంగైశ్శిఖాగ్రగతలక్ష్మమలం హసద్భిః । ఉచ్ఛృంగితాన్యవృషభాస్సరితాం నదంతో రోధాంసి ధీరమవచస్కరిరే మహోక్షాః ॥౬౩॥ మేదస్వినస్సరభసోపగతానభీకాన్ భఙ్క్త్వా పరాననడుహో ముహురాహవేన । ఊర్జస్వలేన సురభీరనునిస్సపత్నం జగ్మే జయోద్ధురవిశాలవిషాణముక్ష్ణా ॥

త్తరుతలే రోమంథః పశూనాం చర్వితచర్వణం తేన మంథరం మందం చలంత్యాః గుర్వ్యాః సాస్నాః గలకంబలాః యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా ॥ని॥ సాస్నా తు గలకంబళ ఇత్యమరః కించ నిమీలంతి సుఖాన్ముకుళీభవంతి, అలసాని చ ఈక్షణాని యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా- ఆసాంచక్రే ఆసితం + ఆస ఉపవేశనే ధాతోర్లిట్ * దయాయాసశ్చేత్యామ్ ప్రత్యయః కృఞ్చానుప్రయుజ్యతే లిటీతి కృఞో అనుప్రయోగః ఇతః ప్రభృత్యా చతుష్టయాత్స్వభావోక్తిరలంకారః ॥ ౬౨ ॥— మృత్పిండేతి ॥ మృత్పిండైః వప్రక్రీడాలగ్నమృత్ఖండైః శేఖరితాః సంజాతశేఖరాః కోటయో అగ్రాణి యేషాం తైః- అత ఏవ శిఖాగ్రగతముభయకోట్యంతరగతం లక్ష్మ ఏవ మలం యస్య సః ఏవంభూతం శ్వేతమర్ధచంద్రం హసద్భిరిత్యతిశయోక్తిభేద ఇత్యుక్తం అభూతోపమేతి మతాంతరం శృంగైర్విషాణైః ఉచ్ఛృంగితాః ఉత్పాటితశృంగాః కృతాః అన్యవృషభాః ప్రతివృషభా యైస్తైః అత ఏవ ధీరం గంభీరం నదంతో గర్జంతః మహాంతః ఉక్షాణో మహోక్షాః + అచతురేత్యాదినిపాతనాత్సాధుః సరితాం రోధాంసి- అవచస్కరిరే ఆలిలిఖుః హర్షాదుద్రుజురిత్యర్థః + అవపూర్వాత్కిరతేః కర్తరి లిట్ కిరతేర్హర్షజీవికాకులాయకరణేష్వితి వక్తవ్యమిత్యాత్మనేపదం * ఋచ్ఛత్యౄతామితి గుణః అపాచ్చతుష్పాచ్ఛకునిష్వాలేఖన ఇతి సుడాగమః ॥ ౬౩ ॥ — మేదస్విన ఇతి ॥ ఊర్జః బలమస్యాస్తీత్యూర్జస్వలః తేన బలినా + జ్యోత్స్నాతమిస్రేత్యాదినా నిపాతః ఉక్ష్ణా వృషభేణ మేదస్వినో మాంసలాన్ + అస్మాయామేధాస్రజో వినిరితి వినిః- అత ఏవ సరభసం సత్వరం ఉపగతాన్ అభికామయంత ఇత్యభీకాన్ కాముకాన్ ॥ని॥ కమ్రః కామయితాభీక ఇత్యమరః + అనుకాభికాభీకః కమితేతి నిపాతః పరాన్ అనడుహో బలీవర్దాన్ ముహుః ఆహవేన యుద్ధేన భఙ్క్త్వా నిర్జిత్య జయేన ఉద్ధురే నిర్భరే + ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతః విశాలే చ విషాణే యస్మిన్ కర్మ

౬౪॥ బిభ్రాణమాయతిమతీమవృథా(ం)శిరోధింప్రత్యగ్రతామతిరసామధికందధంతి । లోలోష్ఠమోష్ట్రకముదగ్రముఖంతరూణామభ్రంలిహానిలిలిహేనవపల్లవాని ॥౬౫॥ సాధ్యంకథంచిదుచితైఃపిచుమందపత్రైరాస్యాంతరాళగతమామ్రదళంమ్రదీయః । దాశేరకస్సదసంవలితంనిషాదైర్విప్రంపురాపతగరాడివనిజగార ॥ ౬౬ ॥ స్పష్టంబహిఃస్థితవతేపినివేదయంతశ్చేష్టావిశేషమనుజీవిజనాయరా

ర్త్మణితద్యథాతథా నిస్సపత్నమప్రతిపక్షంసురభీరనుగవాంపృష్ఠతః కర్తప్రవచనీయయక్తేద్వితీయా జగ్మెగతంగమేభ్యావేలిట్ ॥౬౫॥—॥ బిభ్రాణమితి ॥ ఆయతిమతీం దైర్ఘ్యవతీం నచవృథాదైర్ఘ్యమిత్యాహ- అవృ (ధే)థామి)తి. అవృథాంఉచ్చతరపల్లవగ్రహణాత్సఫలామిత్యర్థః శిరోధీయతేస్యామితి శిరోధింగ్రీవాం ॥ని॥ శిరోధిఃకంధరేత్యపీత్యమరః + కర్మణ్యధికరణేచేతికిప్రత్యయః బిభ్రాణందధానం ఉదగ్రముఖం పల్లవగ్రహణార్థమూర్ధ్వోత్క్షిప్తతుండంఔష్ట్రకముష్ట్రసమూహః + గోత్రోక్షేత్యాదినా వుఞ్ప్రత్యయః- అతిశయితోరసఆస్వాదోయస్యాస్తామతిరసాం ప్రత్యగ్రతాం నూతనతాం దధంతిదధతి + వానపుంసకస్యేతి వైకల్పికోనుమాగమః అభ్రంలిహంతీత్యభ్రంలిహాని ఉచ్చతరాణి + వహాభ్రేలిహఇతి ఖశ్ప్రత్యయః+అరుర్ద్విషదిత్యాదినాముమాగమః తరూణాం నవపల్లవాని * పల్లవో(స్త్రీ)కిసలయమిత్యమరః లోలోష్ఠంయథాతథా+ ఓత్వోష్ఠయోస్సమాసేవేతి పరరూపం అధికంలిలిహే ఆస్వాదయామాస-జఘాసేత్యర్థఃలిహ ఆస్వాదనేలిట్ ॥౬౫॥— సాధ్యమితి॥ఉచితైరభ్యస్తైః॥ని॥అభ్యస్తేప్యుచితంన్యాయ్యమితియాదవః పిచుమందపత్రైర్నింబదళైః సాధ్యం॥ని॥పిచుమందస్తునింబోథేత్యమరః కథంచిత్ప్రమాదాత్ ఆస్యాంతరాళగతంముఖాన్తర్గతం మ్రదీయఃమృదుతరం ఆమ్రదళంచూతపల్లవం దాశేరకః ఉష్ట్రఃపురానిషాదైస్సంవలితంమ్లేచ్ఛైస్సంవృతం కథంచిద్విమిశ్రమిత్యర్థః విప్రంపతగరాడ్గరుత్మానివ సపదినిజగారఉద్గీర్ణవాన్ పురాకిలకుతశ్చిత్కారణాత్ మ్లేచ్ఛభక్షణేతైస్సహాంతః ప్రవిశ్యగళందహంతం విప్రంగరుడఉజ్జగారేతిపౌరాణికీకథాత్రానుసంధేయా ॥ ౬౬॥— స్పష్టమితి ॥ బహిఃస్థితవతేపి అనుజీవిజనాయరాజావసరకాంక్షిణఇతిభావః రాజ్ఞాంచేష్టావిశేషం తత్తత్కాలోచితచరిత్రవిశేషం స్పష్టం, నివేదయంతః తద్వ్యంజకప్రబంధపాఠైరితిభావఃకలగిరోమగ

జ్ఞామ్ । వైతాళికాస్స్ఫుటపదప్రకటార్థముచ్చైర్భోగావళీః కలగిరోఽవసరేషు పేఠుః ॥ ౬౭ ॥ ఉన్నమ్రతామ్రపటమండపమండితం తదానీలనాగకులసంకులమాబభాసే । సంధ్యాంశుభిన్నఘనకర్బురితాంతరిక్షలక్ష్మీవిడంబి శిబిరం శివకీర్తనస్య ॥౬౮॥ ధరస్యోద్ధర్తాసిత్వమితి ననుసర్వత్ర జగతి ప్రతీతస్తత్కిం మామతిభరమధః ప్రాపిపయిషుః । ఉపాలబ్ధేవోచ్చైర్గిరిపతిరితి శ్రీపతిమసౌ బలాక్రాంతః క్రీడద్ద్విరదమథితోర్వీరుహరవైః ॥ ౬౯॥ ....

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే శ్రీపదాంకే పంచమస్సర్గః

గవాచకః వైతాళికాః మంగళపాఠకాః అవసరేషు తత్తద్వేళాసు స్ఫుటైః ప్రసిద్ధైః పదైః ప్రకటః ప్రకాశః అర్థోఽభిధేయం యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా ఉచ్చైస్తారం భోగావళీః ప్రబంధవిశేషాన్- పేఠుః పఠంతి స్మ + అత ఏకహల్మధ్యే నాదేశాదిలిటీత్యేత్వాభ్యాసలోపౌ ॥౬౭॥— ఉన్నమ్రేతి ॥ ఉన్నమ్రైరున్నతైః తామ్రైర్ధాతురక్తైః పటమండపైః మహావస్త్రైః మండితం ఆసమంతాత్ నీలైః నాగకులైః గజసంఘైస్సంకులం అత ఏవ సంధ్యాంశుభిన్నైః సంధ్యారాగసంభిన్నైః ఘనైర్మేఘైః కర్బురితస్య చిత్రీకృతస్య అంతరిక్షస్య లక్ష్మీం విడంబయతి అనుకరోతీతి తథోక్తం శివకీర్తనస్య మంగళకీర్తనస్య శ్రీకృష్ణస్య తచ్ఛిబిరం కటకం ఆబభాసే మనోహరమభూదిత్యర్థః ఉపమాలంకారః ॥౬౮॥ ధరస్యేతి॥ బలైస్సైన్యైః ఆక్రాంతః అసౌ గిరిపతిః రైవతకః క్రీడద్భిర్విహరమాణైః ద్విరదైః మథితానాం భగ్నానాం ఉర్వీరుహాణాం వృక్షాణాం రవైశ్శబ్దైః నిమిత్తైః శ్రీపతిం హరిం నను అంగ త్వం ధరస్య పర్వతస్య ఉద్ధర్తా ఉద్ధారకః అసి ఇతి సర్వత్ర జగతి ప్రతీతః ప్రసిద్ధః గోవర్ధనోద్ధరణాదితి భావః తత్ తర్హి కిం కిమర్థం అతిభరమతిభారవంతం మాం అధః ప్రాపిపయిషుః ప్రాపయితుమిచ్ఛసి- ప్రాపయతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః ఇత్యుచ్చైః ఉపాలబ్ధేవ ఆక్రోశదివేత్యుత్ప్రేక్షా + ఉపాఙ్పూర్వాల్లభేర్లుఙ్ ఏకాచ ఉపదేశేఽనుదాత్తాదితి ట్ప్రతిషేధః ఝషస్తథోర్ధోఽధ ఇతి తకారస్య ధకారః ధచేః సలోపః శిఖరిణీవృత్తమేతత్ * రసైరుద్రైశ్ఛిన్నా యమనసభలాగశ్శిఖరిణీతి లక్షణాత్ ॥౬౯॥**

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం మాఘవ్యాఖ్యాయాం
సర్వంకషాఖ్యాయాం పంచమస్సర్గః

మాఘమహాకావ్యే సవ్యాఖ్యానే షష్ఠసర్గప్రారంభః

వసంతాది షడృతువర్ణనమ్

అథరిరంసుమముంయుగపద్గిరౌకృతయథాస్వతరుప్రసవశ్రియా । ఋతుగణే ననిషెవితుమాదధేభువిపదంవిపదంతకృతంసతామ్ ॥ ౧ ॥ నవపలాశపలాశవనంపురస్స్ఫుటపరాగపరాగతపంకజమ్। మృదులతాంతలతాంతమలోకయత్ససురభిం

అథ ఋతువర్ణనంప్రస్తౌతి ॥ అథేతి॥ అథసేనానివేశానంతరం గిరౌరైవతకే రిరంసుంరంతుమిచ్ఛుం రమేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః ఏతేనఋతుగణ ప్రవృత్తేః ప్రభుచిత్తవృత్తిజ్ఞానపూర్వకత్వముక్తం సతాంసాధూనాంవిపదంతకృతంవిపదామన్తం కరోతీతివిపదంతకృత్ + క్విపితుగాగమః తంవిపదంతకృతంసేవ్యమితిభావః అముంహరిం నిషేవితుం స్వతరూన్ స్వస్వనియతవృక్షాన్ అనతిక్రమ్య యథాస్వతరు యథార్థేఽవ్యయీభావః యథాస్వతరుస్థితా ప్రసవశ్రీఃపుష్పఫలసంపత్తిః యథాస్వతరుప్రసవశ్రీః॥ని॥ ప్రసవస్తుఫలేపుష్పఇత్యమరః శాకపార్థివాదిషు ద్రష్టవ్యఃసాకృతాయేన తేన కృతయథాస్వతరుప్రసవశ్రియాయథాస్వతరుకృతప్రసవశ్రియేత్యర్థః ఋతుగణెన యుగపత్ భువిపదం ఆదధేనిహితం యుగపదృతుగణః ప్రాదురభూదిత్యర్థః నహ్యావసరం సేవకాః క్షిపంతీతి భావః అత్రసర్గేసర్వత్ర యమకంశబ్దాలంకారః తల్లక్షణంతూక్తం చతుర్థసర్గే।అర్థాలంకారస్తుయథాసంభవమూహ్యాః అస్మిన్సర్గేద్రుతవిలమ్బితవృత్తం ✽ ద్రుతవిలమ్బితమాహ నభౌభరావితిలక్షణాత్ ॥ ౧ ॥—॥ అథలోకే వేదేచ ప్రాథమ్యాద్వసంతమాదౌవర్ణయతి ॥ నవేతి ॥ సహరిః పురోగ్రే ప్రథమంవా నవపలాశానినూతనపత్రాణి పలాశవనానికింశుకవనానియస్మింతం నవపలాశపలాశవనం బహువ్రీహిపూర్వపదోబహువ్రీహిః॥ని॥ పలాశఃకింశుకెపత్రే పలాశమితివిశ్వః స్ఫుటానివికచాని పరాగైః రజోభిః పరాగతానివ్యాప్తాని పంకజానియస్మింతం స్ఫుటపరాగపరాగతపంకజం మృదులాః కోమలాః అతఏవతాంతాః ఆతపసమయే కించిత్ మ్లానాః లతాంతాః పల్లవాఃయ

సురభింసుమనోభరైః ॥౨॥ విలులితాలకసంహతిరామృశన్ మృగదృశాంశ్రమవారిలలాటజమ్ । తనుతరంగతతీస్సరసాందళత్కువలయంవలయన్మరుదావవౌ ॥ ౩ ॥ తులయతి స్మవిలోచనతారకాః కురవకస్తబకవ్యతిషంగిణి । గుణవదాశ్రయలబ్ధగుణోదయేమలినిమాలినిమాధవయోషితామ్ ॥ ౪ ॥ స్ఫుటమివోజ్జ్వలకాంచనకాంతిభిర్యుతమశోకమశోభతచంపకైః । విరహిణాంహృదయస్యభిదాభృతః కపిశితంపిశితం మదనాగ్నినా ॥౫॥ స్మరహుతాశనముర్మురచూర్ణతాం

యస్సితం మృదులతాంతలతాంతంసుమనోభరైఃపుష్పసమృద్ధిభిఃసురభింసుగంధిం సురభింవసంతం అలోకయత్ అపశ్యత్ ॥ని॥ 'సురభిశ్చంపకేస్వర్ణేజాతీఫలవసంతయోః । సుగంధౌచమనోజ్ఞేచ దేవధేనౌచవాచ్యవదితివిశ్వః ॥ఇహప్రతిపాదం ప్రథమాక్షరద్వయాత్పరతోఽక్షరత్రయావృత్తిరూప యమకప్రక్రమాచ్చతుర్థపాదేపి తదేవయమకం ఏకస్మాదప్యపరమితిసజాతీయసంసృష్టిః॥ ౨ ॥ విలులితేతి ॥విలులితావిధూతాఅలకసంహతిఃచికురనికరఃయేనసః మృగదృశాం లలాటజంశ్రమవారిస్వేదం ఆమృశన్ పరిమృజన్ మందఇతిభావః సరసాంకాసారాణాం తనుతరంగతతీః దళంతివికసంతి కువలయానియస్మిన్ కర్మణితద్యథాతథా వలయన్చాలయన్ శీతలఇతిభావః మరుత్ వసంతవాయుః అవవౌఆవాతిస్మ ॥ ౩ ॥— తులయతీతి ॥ కువరస్తబకెవ్యతిషంగిణిలగ్నే- అతఏవ గుణవతఃశుక్లగుణాఢ్యస్య కురవకస్తబకస్య ఆశ్రయేణలబ్ధః గుణోదయోనిజనీలగుణోత్కర్షోయేన తస్మిన్ ధవళేనీలస్ఫురణాదితిభావః అళినిభృంగె మలినస్వభావోమలినిమా, మాధవయోషితాంహరివధూనాం విలోచనానాం తారకాః కనీనికాః ॥ని॥ తారకాక్ష్ణఃకనీనికెత్యమరః తులయతిస్మ సమీచకార తద్వద్బభావిత్యర్థః + తులాశబ్దాత్సదృశపర్యాయాత్తత్కరోతీతి ణ్యంతాత్ లట్ స్మఇతిభూతె లట్ ఉపమాలంకారః ॥ ౪ ॥— స్ఫుటమితి ॥ ఉజ్జ్వలకాంచనకాంతిభిః శుద్ధసువర్ణప్రభైః చంపకైఃయుతంచంపకసూనమధ్యగతమిత్యర్థఃస్ఫుటంవికచంఆశోకంఅశోకపుష్పంభిదాభేదః+షిద్భిదాదిభ్యోఙ్ తాంబిభర్తీతియత్తస్య విరహిణాం హృదయస్యహృదయపిండస్య సంబంధి మదనాగ్నినా కపిశితంకపిశీకృతం పిశితంమాంసమివ అశోభతెత్యుత్ప్రేక్షా ॥౫॥— స్మరేతి ॥ ఆమ్రవణస్యచూతవనస్య ॥ని॥ఆమశ్చూతోరసాలోస్యామ వితరః + ప్రనిరంతశ్శరేత్రి

దధురిహాభ్యుదయస్య రజఃకణాః । నిపతితాః పరితః పథికవ్రజానుపరి తే పరితేపురతో భృశమ్ ॥ ౬ ॥ రతిపతిప్రహితేవకృతక్రుధః ప్రియతమేషు వధూరనునాయికాః । వకుళపుష్పరసాసవపేశలధ్వనిరగాన్నిరగాన్మధుపావళిః ॥ ౭ ॥ ప్రియసఖీసదృశం ప్రతిబోధితాః కిమపి కామ్యగిరా పరపుష్టయా । ప్రియతమాయ వపుర్గురుమత్సరచ్ఛిదురయాచితమంగనాః ॥ ౮ ॥ మధుకరైరపవాదకరైరివ స్మృతి

త్యాదినా వనకారస్య ణత్వం- రజఃకణాః పరాగచూర్ణాః స్మరహుతాశనః కామాగ్నిః సఏవ ముర్ముర కుకూలాగ్నిః ॥ ౫ ॥ ముర్మురస్తు తుషానల ఇతి వైజయంతీ తస్య చూర్ణతాం- దధురిత్యుత్ప్రేక్షా - అతో ముర్మురచూర్ణత్వాదేవ పరితః ఉపరి నిపతితాః తేరజఃకణాః పంథానం గచ్ఛంతీతి పథికాః + పథఃష్కన్నితి ష్కన్ప్రత్యయః తేషాం వ్రజాన్ భృశం పరితేపుః పరితాపయామాసుః అతో ముర్మురచూర్ణత్వోత్ప్రేక్షణమితి భావః ॥ ౬ ॥— రతిపతీతి ॥ ప్రియతమేషు విషయే కృతక్రుధః కృతరుషః ॥ ని ॥ ప్రతీపదర్శినీ వామా ప్రతీపా స్త్రీ యామిత్యమరః వధూః అనునాయికాః అపి తత్ స్త్రీః అనునేష్యంతీ అనునేతుం శీలా అనునయన సమర్థేత్యర్థః + తుమున్ణ్వులౌ క్రియాయాం క్రియార్థాయామితి భవిష్యదర్థే ణ్వుల్ప్రత్యయః అకేనోర్భవిష్యదాధమర్ణ్యయోరితి షష్ఠీప్రతిషేధాద్వధూరితి ద్వితీయా రతిపతినా కామేన ప్రహితాప్రేషితేవ తద్ధ్వనిశ్రవణానంతరమేవ తాసాం కోపత్యాగదర్శనాదియముత్ప్రేక్షా వకుళపుష్పాణాం రసో మకరందః సఏవాసవః తేనతత్పానేన పేశలధ్వనిః మధురస్వనా మధుపావళిః కర్త్రీ నగచ్ఛతీత్యగః తస్మాత్ అగాత్ వృక్షాత్ నిరగాత్ నిర్గతా + ఇణో గా లుఙీతి గాదేశః ॥ ౭ ॥— ప్రియసఖీతి ॥ గురోర్మహతః మత్సరస్య ద్వేషస్య ఛిదురయా ఛేత్ర్యా + విదిభిదిచ్ఛిదేః కురచ్ కామ్యగిరా గ్రాహ్యవాచా పరపుష్టయా కోకిలయా ప్రియసఖ్యా సదృశం యథాతథా, కిమపి పరైః దుర్బోధం రహస్యం హితం ప్రతిబోధితాః ఉపదిష్టాః అంగనాః ప్రియతమాయ అయాచితమప్రార్థితమేవ వపుర్నిజాంగం అదుః అర్పయామాసుః + దదాతేర్లుఙ్ గాతిస్థేత్యాదినా సిచోలుక్ కోకిలాకూజితశ్రవణానంతరమేవ అంగార్పణాదౌత్సుక్య హేతుకాద్యనంతరనాశ్యయేనతయా కిమపి బోధితా ఇత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౮ ॥— మధుకరైరితి ॥ మధుకరైః కర్తృభిః అపవాదం వ్యాగవంచనార్థం ఘంటాదికుత్సితవా

భువః పథికా హరిణా ఇవ। కలతయా వచసః పరివాదినీస్వరజితా రజితా వశమాయయుః ॥ సమభిసృత్య రసాదవలంబితః ప్రమదయా కుసుమావచిచీషయా। అవినమన్న రరాజ వృథోచ్చకైరనృతయా నృతయా వనపాదపః ॥౧౦॥ ఇదమపాస్య విరాగి పరాగిణీరలికదంబకమంబురుహాం తతీః। స్తనభరేణ జితస్తబకానమన్నవలతే వలతేఽభిముఖం

ధ్యం కుర్వంతీత్యపవాదకరాః వ్యాధాః తైరివ పథికాః హరిణా ఇవ పరివాదినీ స్వరజితా వీణావిశేషధ్వనిజయిన్యా ॥ని॥ సప్తభిః పరివాదినీత్యమరః+ జేకీ్వపితుక్ వచసః గీతస్య కలతయా మాధుర్యేణ కరణేన రజతాః రంజితాః ఆకృష్టాస్సంత ఇత్యర్థః+ రంజేర్ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః రంజేర్ణౌ మృగరమణ ఇత్యుపధానకారలోపః ఇహోపమానమృగసాదృశ్యాదౌపచారికం మృగత్వం ఉపమేయేషు పథికేష్వప్యస్తీత్యవిరోధః స్మృతిభువః స్మరస్య మృగపాతచింతావిషయత్వాన్మృగగ్రహణగర్త దేశస్య చ వశం ఆయయుః యథా వ్యాధగానాసక్త్యా గర్తే మృగాః పతంతి తద్వన్మధుకరఝంకారాకృష్టాః పాంథాః స్మరపారవశ్యం భేజురిత్యర్థః అనేకేవేయముపమా ॥౯॥— సమభిసృత్యేతి ॥ ప్రమదయా కర్త్యా కుసుమానాం అపచిచీషయా అపచేతుం ఛేత్తుమిచ్ఛయా రిరంసయేతి చ ధ్వనిః + చినోతేస్సన్నంతాదప్రత్యయాదితి స్త్రియామకారప్రత్యయః విభాషాచేరితి వికల్పాత్కుత్వాభావః రసాద్రాగాత్ సమభిసృత్య సమాగత్య అవలంబితః హస్తేన గృహీతః తథాప్యవినమన్ వశమగచ్ఛన్ అత ఏవ వృథోచ్చకైః వ్యర్థమున్నతః వనపాదపః న తు నాగరిక ఇతి భావః న బభౌ తేత్యనృతా అసత్యా తయా అనృతయా నుభావోఽనృతా- తయా పుంస్త్వేన- నరరాజ ॥ని॥ స్త్రియః పుమాంసః పంచజనాః పురుషాః పూరుషా నర ఇత్యమరః యః కాంతాకరగృహీతోఽపి న ద్రవతి స నపుంసక ఏవ లౌకికస్తు పుంస్త్వవ్యపదేశో మిథ్యైవేతి భావః ॥౧౦॥— అథ కశ్చిత్స్వయంగ్రహాశ్లేషసుఖార్థం ప్రియామళిపాతవ్యాజేన భీషయన్ త్రిభిరాహ ॥ ఇదమితి ॥ స్తనభరేణ సాధనేన జితా స్తబకాభ్యాం ఆనమంతీ నవలతా యయా సా తథోక్తా తస్యాస్సంబుద్ధిః హే జితస్తబకానమన్నవలతే స్తబకానమన్నవలతోపమ ఇత్యర్థః అత ఏవ ఇదం విరాగి విరక్తిమత్ అళికదంబకం పరాగిణీః పరాగవతీరితి విరక్తిహేతూక్తిః అంబురుహాం తతీః అపాస్య తేవ అభిముఖం వలతే చలతి విశిష్టలతాభ్రమాదితి భావః తథా చ భ్రాంతిమదలంకారోఽవ్య-

తవ ॥౧౧॥ సురభిణి శ్వసితే దధత స్తృషం నవసుధామధురే చ తవాధరే । అలమళే రివ గంధరసావమూ మమ న సౌమనసౌ మనసో ముదే ॥౧౨॥ ఇతి గదంతమనంతరమంగనా భుజయుగోన్నమనోచ్చతరస్తనీ । ప్రణయినం రభసా దుదరశ్రియా వళిభయాళిభయాదివ సస్వజే ॥ ౧౩ ॥ వదనసౌరభలోభపరిభ్రమద్భ్రమరసంభ్రమసంభృతశోభ

తే ॥ ౧౧ ॥— అథాళే స్తదభిముఖాగమనే కారణమాహ ॥ సురభిణీతి ॥ తవ సురభిణి శ్వసితే నిశ్శ్వాసమారుతే నవసుధావన్మధురే అధరే చ తృషం తృష్ణాం దధతః దధానస్య అళేర్భ్రమరస్య మమేవ అమూ ఉపలభ్యమానౌ సుమనసాం పుష్పాణాం సంబంధినౌ సౌమనసౌ గంధరసౌ సౌరభ్యమాధుర్యే మనసోంతఃకరణస్య ముదే ॥ నాలం న పర్యాప్తౌ అత స్త్వదాస్యరసగంధలోభా దాగచ్ఛతీత్యర్థః + నమస్స్వస్తీత్యాదినా చతుర్థీ అత్ర కాంతాకర్తృకస్వయం గ్రహాశ్లేషసుఖార్థినః ప్రియస్య తద్భయహేతోః అళేరేవాగమనహేతుత్వేన ఆత్తదృష్టాంతేన ముఖసౌరభ రసలోభభరసౌమనసగంధరసవైరాగ్యయోర్వర్ణయితుమాచిత్యాద్యమకానుసారేణ విప్రకృష్టేనాపి మమశబ్దేనైవ ఇవశబ్దస్యాన్వయః వలతేభిముఖం తవ అళిభయాదివ సస్వజ ఇత్యుపక్రమోపసంహారాభ్యామళేః ప్రకృతత్వేనోపమేయత్వావగమాత్ - అన్యథా మద్యేమమాళేరివేత్యేతద్వైపరీత్యే తద్విరోధాత్ ఇత్యలమతిచలనాధ్వమార్గణేన అత్ర ప్రమాను ప్రాసయమకానాం తావద్విజాతీయానాం సంసృష్టిః స్పష్టేన తథాయమకానాంచ త్రయాణాం చతుర్థపాదాదావేక స్మాదక్షరాద్ద్వాభ్యాం త్రిభ్యశ్చ పరతోక్షరత్రయావృత్తిలక్షణానాం స్థితత్వాత్సజాతీయ సంసృష్టిశ్చేష్టా॥ ౧౨॥—ఇతీతి ॥ ఇతి ఇత్థం గదంతం ప్రణయినం అనంతరం భుజయుగస్య ఉన్నమనేన ఉచ్చతరావత్యున్నతౌ స్తనౌ యస్యాస్సా + స్వాంగాచ్చోపసర్జనాదసంయోగోపధాదితి జీష్ వళిభయావళయః విద్యంతే యస్యా స్తయావళిమత్యా + తుందివళివటెభ ఇతి భప్రత్యయః ఉదరశ్రియా మధ్యశోభయా ఉపలక్షితా అంగనా అళిభయాదివ రభసాత్ సస్వజే ఆలిలింగ వస్తుతో రాగాదేవేతి భావః + ష్వంజ పరిష్వంగ ఇతి ధాతోః కర్తరి లిట్ నాయికామధ్యా * లజ్జామన్మథమధ్యస్థా మధ్యేయం నాయికా మతా ॥ ౧౩ ॥— వదనేతి ॥ వదనస్య ముఖస్య సౌరభే గంధే లోభేన పరిభ్రమతా భ్రమరేణ హేతునా యస్సంభ్రమః తేన సంభృతశోభయా సంపాది

భయా । చలితయా విదధే కలమేఖలాకలకలో౽లకలోలదృశాన్యయా ॥౧౪॥ అజగ
ణన్ గణశః ప్రియమగ్రతః ప్రణతమప్యభిమానితయా న యాః । సతి మధావభవన్మ
దనవ్యథావిధురితాః కకుభః స్త్రియః ॥౧౫॥ కుసుమకార్ముకకార్ముకసంహితద్రు
తశిలీముఖఖండితవిగ్రహాః । మరణమప్యపరాః ప్రతిపేదిరే కిము ముహుర్ముహు
ర్గతభర్తృకాః ॥౧౬॥ రురుదిషా వదనాంబురుహశ్రియస్సుతను సత్యమలంకరణాయ

తశ్రియా చలితయా౽లిభయాత్ప్రస్థితయా అత ఏవ అలకైరలకపాతైః లోలదృ
శా చంచలాక్ష్యా, అన్యయా స్త్ర్యంతరేణ కలః మేఖలాయాః కలకలః కోలాహ
లః విదధే విహితః అలిభయాదపసరంత్యాః కాంచీగుణధ్వనిరజనీత్యర్థః ఏతేన
చకితత్వముక్తం చకితం భయసంభ్రమః అత్రానుప్రాసయమకయోస్సజాతీయశ
బ్దాలంకారయోస్సంసృష్టిః స్పష్టైవతావత్ తథా యమకయోశ్చ ద్వయోశ్చతుర్థ
పాదాదావేకస్మాదక్షరాత్ ద్వాభ్యాంచ పరతో౽క్షరత్రయావృత్తిలక్షణయోః స్థి
తత్వాత్సజాతీయయోస్సంసృష్టిః ॥ ౧౪ ॥ — అజగణన్నితి ॥ యాః కకుభః స్త్రి
యో యాదవాంగనాః గణశో బహుశః + బహ్వల్పార్థాచ్ఛస్కారకాదన్యతర
స్యామితి శస్ప్రత్యయః, అగ్రతః ప్రణతమపి ప్రియం జాత్యేకవచనం ప్రియా
నిత్యర్థః అభిమానినీనాం భావో౽భిమానితా తయా + త్వతలోర్గుణవచనస్యే
తి పుంవద్భావః నాజగణన్ నగణయంతి స్మ + గణ సంఖ్యానే చురాదికాణ్ణౌచఙ్ ఈచ
గణ ఇత్యభ్యాసస్య పాక్షికం ఈత్వాభావః తాః కకుభః స్త్రియః మధౌ వసంతే స
తి ప్రవర్తమానే ॥ని॥ మధుశ్చైత్రవసంతే చేతి విశ్వః మదనవ్యథయా, విధురి
తాః విహ్వలితాస్సత్యః ఘర్మగ్రా అభవన్ అవతరంతి స్వయమేవ పురః ప్రవృ
త్తా ఇత్యర్థః ॥ ౧౫ ॥— కుసుమేతి ॥ గతభర్తృకాః వియోగిన్యః + నద్యృత
శ్చేతి కప్రత్యయః అపరాః కాశ్చిదంగనాః కుసుమకార్ముకస్య కామస్య కా
ర్ముకే సంహితైః సంయోజితైః ద్రుతైః జవనైః శిలీముఖైః శరైః ఖండితవి
గ్రహాః పాటితశరీరాస్సత్యః మరణమపి ప్రతిపేదిరే ముహుః పునః పునః ముము
హుః ముమూర్ఛురితి కిముత వక్తవ్యమిత్యర్థః ॥ ౧౬ ॥— అథ కస్యాశ్చిత్ప్రో
షితభర్తృకాయాః బంధుజనాశ్వాసనోక్తిభిర్విశేషకేణాహ ॥ రురుదిషేతి ॥ హే
సుతను సుశుభాంగి + అంబార్థనద్యోర్హ్రస్వ ఇతి హ్రస్వః దీర్ఘాంతాత్తరప
ప్రోభహువ్రీహిః అన్యథా గుణస్స్యాత్, రురుదిషా రోదనేచ్ఛా అశ్రువిమోచన

లేతదపిసంప్రతిసన్నిహితేమధావధిగమంధిగమంగళమశ్రుణః॥౧౭॥త్యజతికష్టమసావచిరాదసూన్ విరహవేదనయేత్యఘశంకిభిః । ప్రియతయాగదితాస్త్వయిబాన్ధవైరవితథావితథాస్సఖిమాగిరః ॥ ౧౮ ॥ నఖలుమారగతోఽప్యతివర్తతే మహమసావితిబంధుతయోదితైః । ప్రణయినోనిశమయ్యవధూర్బహిస్స్వరమృతైర

మిత్యర్థః + ఋదేస్సన్నన్తాదప్రత్యయేటాప్ లేతవ వదనాంబురుహశ్రియఃఅలంకరణాయ సత్యం రమ్యాణాం వికృతిరపిశ్రియం తనోతీతి న్యాయాదితిభావః గమ్యమానక్రియాపేక్షయాచతుర్థీ తదపి తథాపిసంప్రతి మధౌవసంతోత్సవేసన్నిహితేసతి అశ్రుణః అమంగళం అధిగమంఅవాప్తిం ధిక్ నిందేత్యర్థః॥ని॥ధిఙ్నిర్భర్త్సననిందయోరిత్యమరః+ధిగుపర్యాదిషుత్రిష్వితిద్వితీయా-అతో మారుదఇత్యర్థః ॥౧౭॥— త్యజతీతి ॥ అసౌబాలా విరహవేదనయా అచిరాత్ అసూన్ ప్రాణాన్ త్యజతిత్యక్ష్యతి+వర్తమానసామీప్యేభవిష్యదర్థేలట్ కష్టం బత హేసఖి త్వయివిషయే ప్రియతయాఇష్టతయా ఇతి ఏవం అఘశంకిభిరనర్థోత్ప్రేక్షిభిః ప్రేమపశ్యతిభయాన్యపదేపీతి న్యాయాదితిభావః బాంధవైః గదితాః ఉచ్చరితాః గిరః ఉక్తీః వితథంతథా తథాత్వం యాసాంతాఃఅనృతాః ॥ని॥వితథంత్వనృతంవచఇత్యమరఃబహువ్రీహౌవిశేష్యలింగతాపృషోదరాదిత్వాత్ హ్రస్వః తతోనఞ్ సమాసఃఅవితథాస్సత్యాః మావితథాః మాక్వథాః వృథాతిశోకేనమామృథాఇత్యర్థః+ విపూర్వాత్తనోతేర్లుఙ్ జిథాస్ తనాదిభ్యస్తథాసోరితివిభాషాసిచోలుక్ అనుదాత్తోపదేశేత్యాదినా అనునాసికలోపః నమాఙ్యోగ ఇత్యడాగమప్రతిషేధః॥ (వ్యాఖ్యాసుధాయాంతుఅజతియోగవిభాగేన సమాసాంతే అచిజాతేయస్యేతిచేత్యాకారలోపేవితథమితిరూపమిత్యుక్తం) ॥౧౮॥నేతి॥ కించ అసౌతేప్రణయీ మారగతోమారగ్రస్తోపి మహంవసంతోత్సవం ॥ని॥ మహఉద్ధవఉత్సవఇత్యమరః నాతివర్తతే నాతిక్రామతిఖలు ఇతిబంధుతయా బంధుసమూహేన+ గ్రామజనబంధుభ్యస్తల్, ఉదితైరుక్తైః+వచేఃకర్మణిక్తః ఋతైస్సత్యవదనైః ॥ని॥ సత్యంతథ్యమృతంసమ్యగిత్యమరః బహిః ప్రణయినః తత్రైవదేవాదాగతస్యప్రియస్య స్వరంకంఠశబ్దం నిశమయ్యశ్రుత్వా + శమోదర్శనేఇతి దర్శనేమిత్త్వనిషేధాచ్ఛ్రవణేమిత్త్వాత్ హ్రస్వఃల్యపిలఘుపూర్వాదిత్యయాదేశఃఅమృతైస్సుధాభిరివవధూః నిర్వవౌనిర్వవావాతేర్లిట్॥

మృత్తైరివనిర్వృతా ॥౧౯॥ మధురయామధుబోధితమాధవీమధుసమృద్ధిసమేధితమేధయా । మధుకరాంగనయాముహురున్మదధ్వనిభృతానిభృతాక్షరముజ్జగే॥౨౦ అరుణితాఖిలశైలవనాముహుర్విదధతీపథికాన్ పరితాపినః । వికచకింశుకసంహతిరుచ్చకై రుదవహద్దవహవ్యవహశ్రియమ్॥౨౧॥రవితురంగతనూరుహతుల్యతాం దధతియత్రశిరీషరజోరుచః । ఉపయయావిదధన్నవమల్లికాశ్శుచిరసౌ చిరసౌరభ

నిర్వాణం నిర్వృతిస్సుఖమితి ॥ ౧౯ ॥— మధురయేతి ॥ మధురయామనోహరయా మధునావసంతేన బోధితాః వికాసితాః తాశ్చతామాధవ్యశ్చ పుష్పధర్మకపుష్పితాసూపచర్యతే తాసాం మాధవీనామతిముక్తలతానాం ॥ని॥ అతిముక్తఃపుండ్రకస్స్యాద్వాసంతీమాధవీలతేత్యమరః మధుసమృద్ధ్యామకరందసంపదా సమేధితమేధయాసంవర్ధితప్రతిభయాఅతఏవఉన్మదయతీత్యున్మదాోమదకరః పచాద్యచ్ తంధ్వనింబిభర్తీతి ఉన్మదధ్వనిభృత్ తయాతద్భృతా మధుకరాంగనయా ముహుః నిభృతాక్షరంఅవ్యక్తాక్షరం లక్షణయాస్థిరనాదం యథాతథేత్యర్థః అథవా సర్వస్యవర్ణాత్మకఏవ వ్యంజకవిశేషాభావాదస్ఫుట ఇతి మతమాశ్రిత్యఉక్తం సర్వపథీనాః కవయఇతి ఉజ్జగేఉచ్చకైర్గీతం + గాయతేరవివక్షితకర్మకాద్భావేలిట్ * బంధవైషమ్యరాహిత్యం సమతాపదగుంఫనే ॥ ఇతిలక్షణాత్సమతాఖ్యోగుణః ॥ ౨౦ ॥— అరుణితేతి ॥ అరుణితాన్యరుణీకృతాని, అఖిలాని శైలవనానియయాసా ముహుః పథికానధ్వగాన్ విరహిణశ్చ పరితాపినస్సంతాపవతః విదధతీ ఉచ్చైరేవోచ్చకైః ఉన్నతా + అవ్యయసర్వనామ్నా మకచ్ప్రాక్టేరిత్యకచ్ప్రత్యయః వికచావికసితా యాకింశుకసంహతిః పలాశకుసుమరాశిః సాదవహవ్యవహశ్రియందవాగ్నిశోభాముదవహత్ నిదర్శనాలంకారః ॥ ౨౧ ॥— అథగ్రీష్మవర్ణనమారభతే ॥రవీత్యాది ॥ యత్రశుచౌశిరీషరజసాం రుచః కాంతయః రవితురంగతనూరుహతుల్యతాం సూర్యాశ్వరోమసావర్ణ్యం దధతిహరిద్వర్ణాభవంతీత్యర్థః అసౌశుచిగ్రీష్మః ॥ని॥ శుచిశ్శుద్ధేనుపహతేశృంగారాషాఢయోస్తథా । గ్రీష్మేహుతవహేపిస్యాదితివిశ్వః । నవమల్లికామల్లికాకుసుమాని ॥ని॥ పుష్పేజాతిప్రభృతయస్స్వలింగాఇత్యమరః+పుష్పమూలేషుబహులమితిలుప్, లుపియుక్తవద్వ్యక్తివచనేభవతః చిరాచిరావస్థాయినీ సౌరభసంపత్ యాసాంతాః స్థిరగంధాఇత్యర్థః విదధత్కుర్వన్ ఉప

సంపదః ॥ ౨ ॥ దలితకోమలపాటలకుట్మలే నిజవధూశ్వసితానువిధాయిని । మరుతి వాతి విలాసిభిరున్మదభ్రమదలౌ మదలౌల్యముపాదదే ॥ ౩ ॥ నిదధిరే దయితోరసి తత్క్షణస్నపనవారితుషారభృతః స్తనాః । సరసచందనరేణురనుక్షణం విచకరే చ కరేణ వరోరుభిః ॥ ౪ ॥ స్ఫురదధీరతటిన్నయనా ముహుః ప్రియమివాగలితోరు-

---

యయౌ ప్రాప్తః ॥ ౨ ॥— దలితేతి ॥ పాటలాయాః అవయవాః పాటలాః + లుక్ప్రకరణే * పుష్పమూలేషు బహుళమితి బహుళగ్రహణాదణో లుక్ తే చ తే కోమలాః కుట్మలాశ్చ దళితాః భిన్నాః కోమలపాటలకుట్మలాః యేన తస్మిన్ నిజవధూనాం శ్వసితం నిశ్వాసం అనువిధత్తే అనుకరోతీతి తథోక్తే తత్సదృశ ఇత్యర్థః ఉన్మదాః భ్రమంతశ్చ అలయో యస్మిన్ తస్మిన్ ఉన్మదభ్రమదలౌ మరుతి గ్రీష్మానిలే వాతి వహతి సతి + వాతేర్లటశ్శత్రాదేశః విలాసిభిః విలసనశీలైః కామిభిః + వికషలసేత్యాదినా ఘినుణ్ప్రత్యయః మదేన లౌల్యం చాపల్యం ఉపాదదే స్వీకృతం మత్తైర్జాతమిత్యర్థః ॥ ౩ ॥— నిదధిర ఇతి ॥ వరోరుభిః స్త్రీభిః తత్క్షణస్నపనేన సద్యస్స్నానేన వారితుషారభృతో జలశీకరధారిణః ॥ని॥ తుషారా హిమశీకరావితి శాశ్వతః స్తనాః దయితోరసి ప్రియవక్షసి నిదధిరే నిహితాః తేషాం సంతాపశాంతయే స్నానార్ద్రాంగా ఏవాలింగన్నిత్యర్థః కించ కరేణ పాణినా సరసః ఆర్ద్రః చందనరేణుః ఘృష్టచందనపంకశ్చ అనుక్షణం విచకరే వికీర్ణః + కిరతేః కర్మణి లిట్ ఋచ్ఛత్యౄతామితి గుణః కరేణుకరోరుభిరితి పాఠస్తు ఊరోరుత్తరపదాదౌపమ్య ఇత్యాదినా ఊఙ్ప్రసంగాద్ధేయః ॥ ౪ ॥— అథ వర్షావతారమాహ ॥ స్ఫురదితి ॥ ముహుః స్ఫురంతీ అధీరే చంచలే తటితావ నయనే ఇవ తటిన్నయనే యస్యాస్సా అగళితాః అరిక్తాః ఉరుపయోధరాః మహామేఘాః యస్యాం సా అన్యత్ర ఊరూ చ పయోధరౌ చ ఊరుపయోధరం ప్రాణ్యంగత్వాద్ద్వంద్వైకవద్భావః తదగళితం అపతితం యస్యాం సా జలధరావళిర్మేఘపంక్తిః అత్ర జలధరావళేః పయోధరాణాం చ అవయవావయవిభావాత్పృథక్నిర్దేశః అప్రతిపాలితస్వసమయా అనపేక్షితనిజవేళా సతీ సకత్రియా ఆగమత్వాత్ అన్యత్రాధైర్యాచ్చేతి భావః జగతీధరం భూధరం రైవతకం ప్రియమివ సమయాత్ సమగచ్ఛత్ + యాతేర్లఙ్ పయోజగతీశబ్దయోః పచాద్యజంతేన ధరశబ్దేన షష్ఠీసమాసః అత్ర విశేషణమహిమ్నా జలధరావళౌ నాయికాత్వప్రతీతే-

పయోధరా। జలధరావళిరప్రతిపాలితస్వసమయాసమయాజ్జగతీధరమ్ ॥ ౨౪ ॥ గజ
కదంబకమేచకముచ్చకైర్నభసి వీక్ష్య నవాంబుదమంబరే। అభిససార న వల్లభమం
గనా న చకమే చకమేకరసం రహః ॥ ౨౫ ॥ అనుయయౌ వివిధోపలకుండలద్యుతివి
తానకసంవలితాంశుకమ్ । ధృతధనుర్వలయస్య పయోముచశ్శబలిమా బలిమానము
షో వపుః ॥ ౨౬ ॥ ద్రుతసమీరచలైః క్షణలక్షితవ్యవహితా విటపైరివ మంజరీ। నవతమా

స్వమంసోక్తిః, సాతుప్రియమివేత్యుపమయాంగేన సంకీర్యతే ॥ ౨౪ ॥— గజేతి ॥ నభసి శ్రావణమాసే ॥ ని ॥ నభాశ్శ్రావణికశ్చ నభ ఇత్యమరః, అంబరే వ్యోమ్ని గజకదంబకమివ మేచకం శ్యామలం ॥ ని ॥ కాలశ్యామలమేచకా ఇత్యమరః ఉచ్చకైరున్నతం నవాంబుదం వీక్ష్య అంగనా ఏకరసా ఏకాయనః రసో రాగో యస్య తం ఏకరసం తిరస్కృతరసాంతరమిత్యర్థః, కం వల్లభం ప్రియం రహః ఏకాంతే న చకమే న కామయతే స్మ తథా నాభిససార చ సర్వం వల్లభం సర్వాపి తత్తదంగనా చకమే అభిససార చేతి నవాంబుదస్యోద్దీపకత్వాతిశయోక్తిః ఇహ కామనాపూర్వకత్వాదభిసరణస్య తయోరర్థక్రమబలీయస్త్వన్యాయేన యమకవశాద్యాతపాఠక్రమబాధేన యోజనా న్యాయ్యైవ ॥ ౨౫ ॥— అనుయయావితి ॥ ధృతధనుర్వలయస్య ధృతేంద్రచాపమండలస్య పయోముచో మేఘస్య సంబంధీ శబలస్య భావశ్శబలిమా చిత్రతా+ పృథ్వాదిభ్య ఇమనిజ్వా వివిధాః నానావర్ణాః ఉపలా మణయో యయోస్తయోః కుండలయోః ద్యుతివితానకేన కాంతిపుంజేన సంవలితాః మిళితాః అంశవో నిజనీలభాసః యస్య తత్ తథోక్తం + శేషాద్విభాషేతి కప్రత్యయః బలిమానముషో బల్యసురాహంకారహరస్య హరేః వపుః అనుయయౌ అనుచకార తద్వద్బభావిత్యర్థః ఉపమాలంకారః ॥ ౨౬ ॥— ద్రుతేతి ॥ ద్రుతసమీరేణ శీఘ్రమారుతేన చలైః వారిదైః క్షణం లక్షితా చ సా వ్యవహితా చ క్షణలక్షితవ్యవహితా క్షణికావిర్భావతిరోధానేత్యర్థః + స్నాతానులిప్తవత్ పూర్వకాలైకేత్యాదినా నిత్యసమాసః అచిరం రోచిర్యస్యాస్సా అచిరరోచిః విద్యుత్ ద్రుతసమీరచలైః విటపైః శాఖాభిః క్షణలక్షితవ్యవహితా నవతమాలనిభస్య నవతమాలేన సదృశస్య తద్వన్నీలస్యేత్యర్థః నిత్యసమాసః నభస్తరురివ తస్య నభస్తరోః మంజరీగుచ్ఛ ఇవ అరోచతేత్యుపమాలంకారః అత్ర నభస్తరోర్నభశ్శ్రావణస్యేతి వ్యాఖ్యానేతరుశబ్దస్య వ్యాఘ్రాదివచ్ఛ్రేష్ఠార్థగోచరత్వాత్తమాలశబ్దేన వి

లనిభస్యనభస్తరోరచిరరోచిరరోచతవారిభిః ॥ ౨౮॥ పటలమంబుముచాంపథికాంగనాసపదిజీవితసంశయమేష్యతీ । సనయనాంబుసఖీజనసంభ్రమాద్విధురబంధురబంధురమైక్షత ॥ ౨౯॥ ప్రవసతస్సుతరాముదకంపయద్విదళకందళకంపనలాలితః । నమయతి స్మ వనానిమనస్వినీజనమనోనమనోఘనమారుతః ॥౩౦॥ జలదపఙ్క్తిరనర్తయదున్మదం కలవిలాపికలాపికదంబకమ్। కృతసమార్జనమర్దల

శేషవాచినాతన్నీలసామాన్యేనపౌనరుక్త్యమితివల్లభః తమాలశబ్దస్యేందనీలవన్నైల్యమాత్రోపమానత్వాత్తరుశబ్దస్య స్వార్థవృత్తిత్వేపినపౌనరుక్త్య మిత్యన్యే ॥౨౮॥—పటలమితి ॥ పథికాంగనా కాచిత్ప్రోషితభర్తృకా అతఏవ సపదిజీవితసంశయం మరణంఏష్యతీనిశ్చితమరణేత్యర్థః+ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమితివికల్పాన్నుమభావః అతఏవసనయనాంబోస్సబాష్పస్యసఖీజనస్య సంభ్రమాత్సంక్షోభాత్. విధురబంధుః సంభ్రమదర్శనాద్విహ్వలబంధుజనాసతీ అంబుముచాం పటలం అబంధురమశోభనం సదైన్యరోషమితియావత్ ఐక్షతఈక్షతేస్స + లఙ్ ఆటశ్చేతివృద్ధిః ఇహవిరహవేదనాక్షమాయానాయికాయాః మరణసాధనమేఘపటలావేక్షణవర్ణనాత్తదుద్వేగలక్షణామరణావస్థోక్తాసాహిద్వివిధా తదుద్వేగస్తచ్ఛైత్యాగహః * దృఙ్మనస్సంగసంకల్పాజాగరఃకృశతారతిః హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాంతాఇత్యనంగదశాదశేత్యవస్థాసంగ్రహః అత్రాప్యేకస్మాదక్షరాద్ద్వాభ్యాంత్రిభ్యశ్చ పరతోక్షరత్రయావృత్తిలక్షణం యమకత్రయం సుస్పష్టం ద్రష్టవ్యం ॥ ౨౯॥—ప్రవసతఇతి ॥ కందళీభూమికందళీ ॥ని॥ ద్రోణపర్ణీస్నిగ్ధకందా కందళీభూమికందళీతిశబ్దార్ణవే తస్యాఃపుష్పాణికందళాని+ పుష్పమూలేషుబహుళమితి బహుళగ్రహణాల్లుక్ విదళానాం వికచానాం కందళానాం కంపనేనావధూననేన లాలితః ఉపస్కృతః మనస్వినీజనస్య మనసాంనమనః నమయితా మానినీమానభంజనఇత్యర్థః కర్తరిల్యుట్ ఘనమారుతో మేఘవాయుః వనానినమయతిస్మ ప్రవసతఃప్రోషితాన్ సుతరాం-ఉదకంపయత్ ఉద్వేజయితవాన్ మానినీమానమర్దనస్య వననమనంప్రోషితకంపనంవాకియదితిభావః ॥౩౦॥— జలదేతి ॥ నిజయాఆత్మీయయా స్వనసంపదా కృతసమార్జనస్య మార్జనాఖ్యసంస్కారసహితస్య మర్దళమండలస్య ధ్వనేర్జయోయయాసాతథోక్తా మార్జనంనామమర్దళానాం ధ్వననార్థం

మండలధ్వనిజయానిజయాన్వనసంపదా ॥౩౧॥ నవకదంబరజోరుణితాంబరైరధి
పురంధ్రిశిలీంధ్రసుగంధిభిః । మనసి రాగవతామనురాగితా నవనవా వనవాయుభి
రాదధే ॥౩౨॥ శమితతాపమపోఢమహీరజః ప్రథమబిందుభిరంబుముచోంభసాం।
ప్రవిరలైరచలాంగణమంగనాజనసుగంధసుగంధిన చక్రిరే ॥౩౩॥ ద్విరదదంతవల
క్షమలక్ష్యతస్ఫురితభృంగమృగచ్ఛవికేతకమ్ । ఘనఘనౌఘవిఘట్టనయా దివఃకృ
శశిఖండమివచ్యుతమ్ ॥ ౩౪॥ దళితమౌక్తికచూర్ణవిపాండవస్స్ఫురితని

ర్భరమ్మృదితాన్నన పుష్కరలేపనం- జలదపఙ్క్తిః ఉన్మదముత్కటమదం కల
విలాపిమధురాలాపికలాపికదంబకం మయూరబృందం అనర్తయత్ ॥౩౧॥ —
నవేతి॥ నవకదంబరజోభిఃఅరుణితమరుణీకృతంఅంబరమాకాశం యైస్తైః శిలీంధ్రా
ణాం కందళీకుసుమానాం యస్సుగంధః సఏషామస్తీతి శిలీంధ్రసుగంధినః త్రైః
గంధస్యేత్వేతదేశాంతగ్రహణాద రాశన్వస్థనీత్యాదివత్కర్మధారయాదపిఇని
ప్రత్యయాశ్రయణం ॥ని॥ కందళ్యాంచశిలీంధ్రస్స్యాదితి శబ్దార్ణవే వనవాయు
భిః పురంధ్రీషు స్త్రీషు విషయేఅధిపురంధ్రి + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః రా
గవతాం కామినాం మనసి- ననవానవప్రకారా+ ప్రకారేగుణవచనస్యేతిద్వి
ర్భావః కర్మధారయవద్భావాత్సుపోలుక్ అనురాగితాఅదధేఅనురాగఉత్పా
దిత ఇత్యర్థః ॥౩౨॥—॥ శమితేతి ॥ అంబుముచో మేఘాః ప్రవిరళైః అం
భసాం ప్రథమబిందుభిః శమితతాపం అపోఢమహీరజః నిరస్తధూళికం నతుపంకి
లమితిభావః సుగంధిసంతప్తసేకాదుద్భూతసౌరభం + ఇహాతదేశాంతత్వాద్గ
న్ధస్యేత్వం- అచలాంగణం రైవతకోత్సంగం ॥ని॥అంగణంచత్వరాజిరేత్యమరః
అంగనాజనః సుఖేనగచ్ఛత్యస్మిన్నితి సుగం అంగనాజనానాం సుగంసుఖసంచా
రక్షమమిత్యర్థః + సుదురోరధికరణఇతిగమేర్డప్రత్యయోటిలోపః ననచక్రి
రేచక్రిరఏవేత్యర్థః ద్వౌనఞౌప్రకృతమర్థంగమయతః ॥౩౩॥— ద్విరదేతి ॥
ద్విరదదంతవలక్షంగజదంతధవళం ॥ని॥ వలక్షోధవళోర్జున ఇత్యమరః భృంగో
మృగఇవభృంగమృగః తస్యచ్ఛవిః సాస్ఫురితాయస్మిన్ తత్తథోక్తం కేతక్యాః
పుష్పంకేతకం ॥ని॥ పుష్పఫలమూలేషుబహుళమిత్యణోలుకినాదివృద్ధిః *లు
క్ తద్ధితలుకీతి స్త్రీప్రత్యయస్యాపిలుక్ ఘనఘనౌఘవిఘట్టనయానిబిడమేఘసం
ఘాతపాతేన దివఃఅంతరిక్షాత్ చ్యుతం కృశశిఖంసూక్ష్మాగ్రం శశిఖండమివా

ర్ఝరశీకరచారవః । కుటజపుష్పపరాగకణాస్స్ఫుటంవిదధిరేదధిరేణు విడంబ
నామ్ ॥ ౩౫ ॥ నవపయఃకణకోమలమాలతీకుసుమసంతతిసంతతసంగిభిః । ప్రచ
లితోడునిశైపరిపాండిమాశుభరజోభరజోళిభిరాదదే॥౩౬॥ నిజరజఃపటవాసమి
వాకిరద్ధృతపటోపమవారిముచాందిశామ్ । ప్రియవియుక్తవధూజనచేతసా మన
వనీనవనీపవనావళిః ॥ ౩౭ ॥ ప్రణయకోపభృతోపి పరాఙ్ముఖాస్సపదివారిధరా
రవభీరవః । ప్రణయినఃపరిరబ్ధుమనంతరంవవలిరేవలిరేచితమధ్యమాః ॥ ౩౮ ॥

లక్ష్యలేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౩౪ ॥—దళితేతి ॥ దళితమౌక్తికానాం నిష్పిష్టముక్తా
ఫలానాం చూర్ణాఇవ విపాండవః అతిశుభ్రాః స్ఫురితాః ఝర్ఝరాః నిర్ఝ
రాణాం యేశీకరాః తఇవచారవః కుటజపుష్పపరాగకణాః స్ఫుటం దధిరేణువి
డంబనాం దధిచూర్ణానుకారం విదధిరేచక్రిరే తద్వద్బభురిత్యర్థః పూ
ర్వోపమాద్వయానుప్రాణితేయముపమేతిసంకరః ॥ ౩౫॥— నవేతి ॥ నవపయః
కణవత్ నవోదబిందువత్ కోమలానాం మాలతీకుసుమానాం జాతిపుష్పాణాం
సంతతిషు సంతతసంగిభిః నిరంతరాసక్తైః ॥ని॥ సుమనామాలతీజాతిరిత్యమరః
అతఏవప్రచలితోడునిభైః పరాగరూషణాత్సంచరన్నక్షత్రకల్పైరిత్యుత్ప్రేక్షా
అళిభిఃశుభాత్ రజోభరాత్పరాగపుంజాత్ జాతః శుభరజోభరజః పరిపాండీ
మాధవళిమా ఆదదేస్వీకృతః ॥ ౩౬ ॥—॥నిజేతి ॥ ప్రియవియుక్తవధూజనచేత
సాం కర్తనిషష్ఠీ అనవనీ అరక్షణీ కింతు హంత్రీత్యర్థః +అవ రక్షకర్తరిల్యుట్
టిత్వాత్ జీప్ నవనీపవనావళిః నవకదంబకాననపఙ్క్తిః ధృతాః పటోపమాః
పటకల్పాః వారిముచోమేఘాః యాభిస్తాః మేఘపటావృతా ఇత్యర్థః తా
సాందిశాం నిజరజః స్వపరాగమేవ పటవాసం పిష్టాతమివేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ని॥పి
ష్టాతః పటవాసకఇత్యమరః అకిరవక్షిపత్ + కిరతేః కర్తరిలఙ్ సఖివదితిభావః
౩౭॥—ప్రణయేతి ॥ ప్రణయకోపభృతఃఅతఏవపరాఙ్ముఖా విముఖాఅపి+స్వాం
గాచ్చోపసర్జనాదసంయోగోపధాదితివికల్పాదాకారః సపది వారిధరారవే
భ్యః మేఘగర్జితేభ్యః భీరవఃభీతాఃస్త్రియఇతి శేషఃఅనంతరంగర్జితాకర్ణ
నానంతరమేవ ప్రణయినః ప్రియాన్ పరిరబ్ధుమాలింగితుంవలిరేచితాని ఆలింగ
నార్థమంగప్రసారణాత్త్రివలిరిక్తీకృతాని మధ్యమాన్యవలగ్నాని యాసాంతా
స్తత్యః వవలిరేపరివృత్తాః + వలతేర్వకారాదిత్వాత్ నశసదదవాదిగుణానామి

విగతరాగగుణోఽపి జనో న కశ్చలతి వాతి పయోదనభస్వతి । అభిహితేఽలిభిరేవమి
వోచ్చకైరనన్నృతేన నృతేన నవపల్లవైః ॥౩౯॥ అరమయన్న ఘనాఘననాదచిరద్యుతైః కిల
భయాదపయాతుమనిచ్ఛవః । యదునరేన్ద్రగణం తరుణీగణాస్తమథమన్మథమన్థర
భాషిణః ॥౪౦॥ దదతమన్తరితాహిమదీధితిం ఖగకులాయకులాయనిలాయితామ్ । జ
లదకాలమబోధకృతం దిశామపరథాపరథావయవాంయుషః ॥౪౧॥ సవికచోత్ప

ల్యేత్యాస్వభ్యాసలోపప్రతిషేధః ॥ ౩౮ ॥— విగతేతి ॥పయోదనభస్వతి మేఘమా
రుతే వాతివహతిసతి వాతేర్లటశ్శత్రాదేశః విగతరాగగుణోఽపి విరక్తోఽపి కోఽన
రః నచలతిసర్వోఽపి చలత్యేవేత్యర్థః ఏవం అలిభిః ఉచ్చకైస్తారం అనృతమస
త్యం- నభవతీత్యనృతం తస్మిన్ననృతేసత్యవచనే అభిహితేసతి నవపల్లవైః న
నృతఇవ నృత్తంకృతమివేత్యుత్ప్రేక్షా+నృతేర్భావేలిట్ ॥ ౩౯ ॥— అరమ
యన్నితి ॥ అథ అచిరద్యుతైః విద్యుతః భయాత్కిలభయాదివ సత్రాసేవ - కిం
తు రాగాదేవేతిభావః కిలేత్యలీకే భవనాదపయాతుంగృహాత్- అపయాతుం నిర్గ
న్తుం; అనిచ్ఛవః- భయవ్యాజాత్తత్రైవస్థితాఇతిభావః+విఃదురిచ్ఛరిత్యుప్రత్య
యాన్తోనిపాతః మన్మథేన స్మరేణ మన్థరమలసంభాషంతఇతి మన్మథమన్థర
భాషిణః కామపరవశాఇత్యర్థః తరుణీగణాః తం ప్రసిద్ధం యదవ ఏవనరేం
ద్రాః తేషాంగణం అరమయన్ - రమయన్తి స్మ- అత్రభయేన రాగ నిగూహనాన్మీ
లనాలఙ్కారః * మీలనంవస్తునాయత్ర వస్త్వంతరనిగూహనమితి లక్షణాత్
సాపహ్నవంతుకేన భయేనసహజరాగతిరోధానాదాగన్తుకేన సహజతిరోధాన
రూపః ॥ ౪౦ ॥— అథశరద్వర్ణనమారభతే ॥ దదతమిత్యాది ॥ దథావయవా
యుథః చక్రాయుధోహరిః అంతరితాహిమదీధితింతిరోహితోష్ణాంశుం తథా ఖ
గకులాయపక్షిసంఘాయ కులాయేషు నీడేషు నిలీయంతఇతి కులాయనిలాయినః ॥
౯॥ కులాయోనీడమస్త్రియామిత్యమరః తేషాంభావస్తత్తా తాం దదతం ప్రయ
చ్ఛంతంపక్షిసంచారం ప్రతిబధ్నంతమిత్యర్థః+ నాభ్యస్తాచ్ఛతురితినుమ్ప్రతి
షేధః దిశామితి కర్మణిషష్ఠీ- అబోధకృతమజ్ఞానకారిణం। మేఘావరణేనప్రా
చ్యాదిదిగ్వివేకం లుమ్పంతమిత్యర్థః జలదకాలం- ప్రావృట్కాలంఅపరథాప్ర
కారాంతరేణ అపప్రాప మేఘోదయోపాధినా ప్రావృడ్వ్యవహారభాజం త
మేవకాలం మేఘాత్యయోపాధినా శరత్సంజ్ఞయా ఉపలేభఇతికాలోహిఏకఏవ

లచక్షుష మైక్షత క్షితిభృతోఽఙ్కగతాం దయితామివ । శరదమచ్ఛగళద్వసనోపమాం క్షమఘనామఘనాశనకీర్తనః ॥ ౪౨ ॥ జగతి నైశమశీతకరః కరైర్వియతి వారిదబృన్దమయం తమః । జలజరాజిషు నైద్రమదిద్రవన్న మహతామహతాః క్వచనారయః ॥ ౪౩ ॥ సమయ ఏవ కరోతి బలాబలం ప్రణిగదన్త ఇతీవ శరీరిణామ్

వసన్న నేకోపాధి సంబంధాన్నానాత్వేనోపచర్యత ఇతి తద్వదః ॥ ౪౧ ॥ —॥ స ఇతి ॥ అఘానాం నాశనం నివర్తకం కీర్తనం యస్య సః అఘనాశనకీర్తనః స హరిః వికచం ఉత్పలమేవ చక్షుర్యస్యాస్తాం అచ్ఛం శుభ్రం గళత్ స్రంసమానం యద్వసనం తస్యోపమా సాదృశ్యం తస్యాః క్షమాః యోగ్యాః ఘనాః మేఘాః యస్యాం సా తాం అతఏవ క్షితిభృతః రైవతకస్య అఙ్కగతాం ఉత్సఙ్గగతాం దయితామివ స్థితామిత్యుత్ప్రేక్షా శరదం ఐక్షత ॥ ౪౨ ॥—జగతీతి ॥ అశీతకరః ఉష్ణాంశుః కరైః స్వాంశుభిః జగతి లోకే నిశాయాం భవం నైశం + నిశాప్రదోషాభ్యాం చేతి వికల్పాదణ్ప్రత్యయః తమస్తిమిరం అదిద్రవత్ ద్రావయతి స్మ నిరస్తవానిత్యర్థః + ద్రు గతావితి ధాతోః ణౌ చఙ్యుపధాయా హ్రస్వః సన్వద్భావః స్రవతి శృణోతి ద్రవతి ప్రవతి ప్లవతి చ్యవతీనాం వేత్యభ్యాసస్య వికల్పాదిత్వం వియతి ఆకాశే వారిదబృన్దమయం మేఘసంఘరూపం స్వార్థే మయట్ తమః అదిద్రవత్ జలజరాజిషు నైద్రే నిద్రేవ నైద్రం నిమీలనం తదేవ తమః తత్ అదిద్రవత్ తథాహి మహతాం మహాత్మనాం అరయః క్వచన క్వాపి న అహతాః హతా న కింతు సర్వత్ర హతా భవంతీత్యర్థః ద్వితీయనిషేధప్రాపితస్య ప్రకృతార్థస్య హననస్య తృతీయేన నిషేధః పునః క్వేతి శబ్దసామర్థ్యాత్ప్రకృతార్థపర్యవసానం వైధర్మ్యేణ సామాన్యాద్విశేష సమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౪౩ ॥— సమయ ఇతి ॥ సమయః కాల ఏవ ॥ సమయాః శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిద ఇత్యమరః ॥ శరీరిణాం బలాబలం బలాబలే + విప్రతిషిద్ధం చానధికరణవాచీతి వికల్పాద్ద్వంద్వైకవద్భావః ॥ కరోతి ఇతి ప్రణిగదన్తః ప్రతిపాదయన్త ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా + నేర్గదనదేత్యాదినా ణత్వం శరది హంసరవాః పరుషీకృతస్వరాః నిష్ఠురీకృతనాదాః మయూరా యస్మిన్ కర్మణి తత్పరుషీకృతస్వరమయూరం యథాతథా రమణీయతాం అయుః ప్రాప్తాః + యాతేర్లఙి లఙః శాకటాయనస్యైవేతి ఝేర్జుసాదేశః ఉస్యపదాన్తాదితి పరరూపత్వం సంహితాయాం ద్విర్లో

శరది హంసరవాః పరుషీకృతస్వరమయూరమయూరమణీయతామ్ ॥ ౪౪ ॥ తనురుహాణి పురో విజితధ్వనేర్ధవలపక్షవిహంగమకూజితైః । జగలురక్షమయేవ శిఖండినః పరిభవోఽరిభవో హి సుదుస్సహః ॥ ౪౫ ॥ అనువనం వనరాజివధూముఖే బహులరాగజపాధరచారుణి । వికచబాణదళావళయోఽధికం రురుచిరే రుచిరేక్షణవిభ్రమాః ॥ ౪౬ ॥ కనకభంగపిశంగదళైర్దధే సరజసారుణకేసరచారుభిః । ప్రి

పేపూర్వస్య దీర్ఘో ఽణ ఇతి దీర్ఘః । శరత్ప్రాప్త్యా హంసారవసమమయూరకూజితే మాధుర్యామాధుర్యవిపర్యయదర్శనాత్కాలస్యైవ ప్రాబల్యం బలాబలనిదానమితి వ్యక్తం మయూరాదిత్యర్థః ॥౪౪॥—తనురుహాణీతి ॥ పురోఽగ్రే ధవలపక్షవిహంగమాః హంసపక్షిణః ॥ ని॥ హంసాస్తు శ్వేతగరుతః ఇత్యమరః తేషాం కూజితైః విజితధ్వనేః శిఖండినో మయూరస్య తనూరుహాణి బర్హాణి ఇగుపధలక్షణః కప్రత్యయః అక్షమయా హంసకూజితేర్ష్యయేవ జగలుః గళంతి స్మ కాలప్రయుక్తస్య బర్హగళనస్యాక్షమాహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యత ఇతి గుణహేతూత్ప్రేక్షా । యుక్తం చైతదిత్యాహ అరిభవః పరిభవః సుదుస్సహః అత్యన్తాసహ్యో హి పరాజయమాత్రస్యాంగనాదేయత్వాభావాదితి భావః కారణేన కార్యసమర్థనరూపోఽర్థాన్తరన్యాసః స చ అక్షమోత్ప్రేక్షయా సంకీర్యతే ॥ ౪౫ ॥—అనువనమితి ॥ అనువనం ప్రతివనం బహులో రాగో యస్యాస్సా చాసౌ జపా చ ఓడ్రపుష్పం ॥ని॥ ఓడ్రపుష్పం జపాపుష్పమిత్యమరః పుష్పే జాతిప్రభృతిత్వాత్స్త్రీలింగతా సైవాధరః తేన చారుణి రమ్యే వనరాజిరేవ వధూః తస్యా ముఖం ప్రాగ్భాగః తదేవ ముఖం తస్మిన్నితి శ్లిష్టరూపకం తస్మిన్ రుచిరాణాం ఈక్షణానాం విభ్రమ ఇవ విభ్రమో యాసాం తాః వికచబాణదళావళయః నీలఝింటీపత్రపంక్తయః ॥ని॥ బాణో స్త్రీనీలఝింట్యాం చేతి వైజయంతీ అధికం రురుచిరే శుశుభిరే ఉపమారూపకయోస్సంకరః ॥ ౪౬ ॥—కనకేతి ॥ కనకభంగాః స్వర్ణఖండా ఇవ పిశంగాని దళాని యేషాం తైః సహ రజసా సరజసం + అచతురేత్యాదినా సాకల్యార్థేఽవ్యయీభావే సమాసాన్తనిపాతః బహువ్రీహ్యర్థే లక్షణయా ... ఇత్యర్థః అత ఏవ సరజసమితి నావ్యయీభావ ఇతి వామనః అథవా సహేతి బహువ్రీహౌ ... అవ్యయీభావదర్శనం ప్రాయికమితి పక్షాశ్రయణాద్బహువ్రీహ్యర్థేఽపి సాధురేవ తథా చ సరజసం సరజస్కం యథా తథా అరుణకేస

యువిమానితమానవతీరుషాం నిరసనైరసనైరవృథార్థతా ॥ ౪౨ ॥ ముఖసరోజరుచం మదపాటలామనుచకార చకోరదృశాం యతః । ధృతనవాతపముత్సుకతామతో నకమలంకమలంభయదంభసి ॥ ౪౩ ॥ విరతసస్యజిఘత్సమఘట్టయత్కలమగోపవధూర్న మృగవ్రజమ్ । శ్రుతతదీరితకోమలగీతకధ్వనిమిషే౽నిమిషేక్షణమగ్రతః

రైః త్రైశబ్దైరభిః తథాపి ప్రియైః విమానితాః అవమానితాః మానవత్యః మానిన్యః తాసాం యాః రుషో రోషాస్తాసాం నిరసనైః నిరాసకైః + అస్యతేః కర్తరి ల్యుట్ - అసనైః ప్రియకప్రసూనైః ॥ని॥ సర్జకాసనబంధూకపుష్పప్రియకజీవకాః ఇత్యమరః అవృథార్థతా మాననిరాసకత్వాత్ అస్యనీత్యసనా నీత్యన్వర్థనామకత్వం, దధేదధ్రే + దధాతేః కర్మణి లిట్ ॥ ౪౨॥ — ముఖేతి ॥ ధృతో నవాతపో యేనతత్ ధృతనవాతపం బాలాతపతామ్రమిత్యర్థః అమ్భసి కమలం అప్సుస్థకమలం అమ్భోగ్రహణం స్థలకమలనివృత్త్యర్థం అమ్లానత్వద్యోతనార్థంవా యతో మదేన పాటలాం మదపాటలాం చకోరదృశాం స్త్రీణాం ముఖసరోజరుచం ముఖారవిన్దశోభాం అనుచకార + అనుపరాభ్యాం కృఞ ఇతి పరస్మైపదనియమః అతో౽నుకరణాద్ధేతోః కం పుమాంసం ఉత్సుకతాం ప్రియసీముఖావలోకనకౌతుకితాం నాలమ్భయత్ నాగమయత్ సర్వం చాలంభయదేవ తత్స్మారకత్వాదిత్యర్థః ఏతేనౌత్సుక్యవస్తునా కార్యేణ కారణభూతాకమలదర్శనోత్థాముఖస్మృతిర్వ్యజ్యత ఇతి వస్తునాలఙ్కారధ్వనిః ఏతేన స్వయం స్త్రీముఖసదృశతయా కమలం స్వాధారే అమ్భసి పుంసః ఉత్సుకతామలమ్భయదితి రంగరాజవ్యాఖ్యానం శోకస్య కాష్ఠ్యాద్ధవళః (ప్రా)ప్రసాద ఇతివదసంగతమితి మన్తవ్యం + అలమ్భయదితి లభేర్ణ్యన్తాల్లఙ్ లభేశ్చేతి నుమాగమః లభేశ్చ ప్రాప్త్యర్థత్వేన గత్యర్థత్వాత్ గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుః కర్మత్వే ద్వికర్మకతా గత్యుపసర్జనప్రాప్త్యర్థత్వేతు ప్రకరిత్యమిత్యుక్తం సితంసితి మన్నేత్యత్ర ॥౪౩॥— విరతేతి ॥ ఇషేఅత్తుమిచ్ఛా జిఘత్సా ॥ని॥ స్యాద్బుభుక్షా అశనాయా జిఘత్సేత్యమరః కలమగోపికా శాలిగోప్త్రీ దసావధూశ్చ కలమగోపవధూః + స్త్రియాః పుంవదిత్యాదినా పుంవద్భావః శ్రుతః ఆకర్ణితః తయావధ్వా ఈరితస్యాలాపితస్య కోమలగీతకస్య మధురగానస్య ధ్వనిర్యేనతం శ్రుతతదీరితకోమలగీతకధ్వనిం అతఏవ అగ్రతో౽గ్రేన నిమిషతి విస్మయానందాభ్యామిత్యనిమిషం

తః ॥ ౪౯ ॥ కృతమదం నిగదన్త ఇవాకులీకృతజగత్త్రయమూర్జమతంగజమ్। వవురయుక్ఛదగుచ్ఛసుగన్ధయస్సతతగాస్తతగానగిరోఽలిభిః ॥ ౫౦ ॥ విగతవారిధరావరణాః క్వచిద్దదృశురుల్లసితాసితాసితాః । క్వచిదివేన్ద్రగజాజినకంచుకాశ్శరదినీరదినీర్యదవో దిశః ॥ ౫౧ ॥ విలులితామనిలైశ్శరదంగనా నవసరోరుహకేసర

ఇగుపధలక్షణః కప్రత్యయః తదీక్షణం యస్య తం అనిమిషేక్షణం+ ఘస్తుం అత్తుం వా ఇచ్ఛా జిఘత్సా. ఘసేరదాదేశాభావస్సన్నన్తాదప్రత్యయాదితి స్త్రియామప్రత్యయః సా విగతా యస్య తం విగతస్య జిఘత్సం ఉపసర్జనహ్రస్వః మృగప్రజంనాఘట్టయత్ నాతాడయత్ సిద్ధసాధనప్రయోగాయోగాదితి భావః అత్రేదం ఉసాధ్యేమృగనివారణకాకతాళీయన్యాయేన సుఖార్థస్య గానస్య కారణత్వ కథనాత్సమాధిరలఙ్కారః కారణాన్తరయోగాత్కార్యసుకరత్వంసమాధిరితిలక్షణాత్ ॥ ౪౯॥—కృతేతి ॥ అయుజో విషమాః ఛదాః దళాని యేషాం తేఽయుక్ఛదాస్సప్తపర్ణాః తేషాంగుచ్ఛైస్స్తబకైః సుగంధయశ్శోభనగంధాః గజమదగంధిన ఇతి భావః అళిభిః భృంగైః తతాః విస్తృతాః గానగిరో యేషాం తే అళిభిః గీయమానా ఇత్యర్థః సతతంగచ్ఛన్తీతి సతతగాః సదాగతయః వాయవ ఇతి యావత్ కృతమదం జనితమదం అతఏవ ఆకులీకృత జగత్త్రయం ఊర్జః కార్తికః ॥ని॥ బాహుళోర్జౌ కార్తికిక ఇత్యమరః స ఏవ మతంగజ ఇతి రూపకం తం నిగదన్త ఇవ అయమాగచ్ఛతీత్యావేదయన్త ఇవ వవుః వాన్తి స్మ మత్తమాతంగగమనే హ్యేవంవిధవాయువహనసంభవాదియముత్ప్రేక్షా రూపకం చాంగమస్యాః ॥౫౦॥—విగతేతి । శరది యదవో యాదవాః యదుశబ్దేన రఘుశబ్దవత్తదపత్యే లక్షణా అజనపద(శబ్ద)వాచ)త్వేనాతద్రాజత్వాద్బహుషు లుగసంభవాదితి॥ క్వచిత్ విగతవారిధరావరణాః నివృత్తమేఘావరణాః అతఏవ ఉల్లసితాః కోశాదుద్ధృతా అసిలతా ఇవాసిలతాః తద్వత్ అసితాః శ్యామా ఇత్యుపమా క్వచిత్ నీరదినీః మేఘవతీః శుభ్రాభ్రపటలచ్ఛన్నా ఇత్యర్థః అతఏవ ఇంద్రగజాజినమైరావణచర్మ తదేవ కంచుకః కూర్పాసకః యాసాం తా ఇవ స్థితా ఇత్యుత్ప్రేక్షా దిశః దదృశుః ఉక్తాలఙ్కారయోస్సంసృష్టిః ॥ ౫౧ ॥—విలులితామితి ॥ శరదేవాంగనా శరదంగనేతి రూపకమ్ అనిలైః విలులితాం విక్షోభితాం ఇతస్తతో విక్షిప్తామిత్యర్థః నవసరోరుహకేసరసంభవాం ధూళింపరాగం పరిహాసవిధిత్సయా

సంభవామ్ । వికిరితుం పరిహాసవిధిత్సయా హరివధూరివధూలిముదక్షిపత్ ॥౨౨॥
హరితపత్త్రమయీవమరుద్గణైస్స్రగవబద్ధమనోరమపల్లవా । మధురిపోరభితా
మ్రముఖీముదందివితతానవితతానశుకావలిః ॥ ౨౩ ॥ సితసరోరుహనేత్రసరోజ
లామతిసితాంగవిహంగహసద్దిశమ్ । అకలయన్ముదితామివసర్వతస్సశరదంశరదం
తురదిఙ్ముఖామ్ ॥ ౨౪ ॥ గజపతిద్వయసీరపిహైమనస్తుహినయన్సరితః పృషతాం

వర్తరితి చికీర్షాయాం తథా శేసన్నంతాత్ (స్త్రీ)యామప్రత్యయేటాప్ - హరివ
ధూః వికిరితుం విక్షిప్తుమివ + తుమున్ణ్వులౌక్రియాయాం క్రియార్థాయామితి
తుమున్ప్రత్యయః ఋతఇద్ధాతోరితికారః ఉదక్షిపత్ ప్రేరితవతీ రూపకోజ్జీ
వితేయముత్ప్రేక్షా కిరతేరయం కిర్యమాణకర్మా యథాహ రజఃకిరతిమారు
తః క్వచిత్తత్కారకౌ ద్వైర్యకర్మా యథా త్రైవతివివేకః ॥౨౨॥—హరితేతి ॥అభి
తామ్రముఖీ అరుణముఖీ + స్వాంగాచ్చేత్యాదినా వికల్పాత్ ఙీష్। శుకావలిః మరుద్గ
ణైస్సుమనోగణైః దివితతా హరిప్రియార్థమాకాశే వితతా। హరితానాం హరి
ద్వర్ణానాం పత్త్రాణాం వికారో హరితపత్త్రమయీ। టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్ - త
యా అవబద్ధాః గ్రథితాః మనోరమాః పల్లవాః యస్యాం సా స్రగివేత్యుత్ప్రేక్షా
మధురిపోః శ్రీకృష్ణస్య ముదం వితతాన చకారేత్యర్థః ॥౨౩॥— సితేతి॥ స హ
రిః సితాని వికసితాని సరోరుహాణ్యేవ నేత్రాణి యేషు తాని సరోజలాని యస్యాం
తాం తథోక్తాం అతిసితాంగాః ధవళపక్షాః యే విహంగాః హంసాః తైర్హస
న్తీ స్మయమానేవ స్థితా దిశో యస్యాం తాం తథోక్తాం శరైస్తృణవిశేషైః దంతు
రాణ్యున్నతదంతాని హాసానీత్యాకాశదశనానీతి యావత్ + దంతఉన్నత ఉరజిత్యు
రచ్ప్రత్యయో మత్వర్థీయః తాని దిఙ్ముఖాని యస్యాం తాం శరదంతురదిఙ్ముఖాం శ
రదం సర్వతః ముదితామివ అకలయత్ సర్వైః నేత్రవికాసహాసాదిలింగైర్హృష్ట
మివామన్యతేత్యర్థః । అత్ర సరోజాదిషు నేత్రహాసదంతత్వారోప
ణా మూర్త్రిపకాలంకారః తదుత్థాపితేయమంగనాభిదాన్నప్రసాదాచ్ఛరది
ముదితత్వోత్ప్రేక్షేతి సంకరః ॥ ౨౪ ॥— అథ హేమంతం వర్ణయతి ॥ గజపతీ
తి ॥ గజపతిః ప్రమాణమాసాం గజపతిద్వయసీః మహాగజప్రమాణాః + ప్రమా
ణే ద్వయసజ్ దఘ్నఞ్మాత్రచ ఇతి ప్రమాణార్థే ద్వయసచ్ప్రత్యయః టిడ్ఢాణఞి
త్యాదినా ఙీప్ - తా అపి సరితః తుహినయన్ హిమీకుర్వన్ తత్కరోతీతి ణ్యన్తా

పతిః। సలిలసంతతిమధ్వగరోషితా వితనుతాం తనుతాపకృతం దృశామ్ ॥౬౪॥ ఇదమ
యుక్తమహో మహదేవ యద్వరతనోః స్మరయత్యనిలోఽన్యదా । స్మృతసయౌవ
నసోష్మపయోధరాన్ సతుహినస్తుహినస్తు వియోగినః ॥ ౬౫ ॥ ప్రియతమేన య
యా సరుషా స్థితం న సహసా సహసా పరిరభ్యతే ॥ శ్లథయితుం క్షణమక్షమతాంగ

ల్లట శ్శత్రాదేశః హేమంతే భవః హైమనః + సర్వత్రాణ్ చ తలోపశ్చేతి హేమంతశ
బ్దాచ్ఛైషికోఽణ్ప్రత్యయః తకారలోపశ్చ పృషతాం బిందూనాం పతిర్వాయుః ॥ని॥
పృషంతి బిందుపృషతా ఇత్యమరః అధ్వానం గచ్ఛంతీత్యధ్వగాః పథికాః + అంతాత్యం
తాధ్వదూరపారసర్వానంతేషు డః తద్రోషితాం ప్రోషితభర్తృకాణాం దృశాం
అతనుతాపకృతం మహాసంతాపకారిణీం సలిలసంతతిం అతనుత ఉష్ణమశ్రు
త్పాదయామాసేత్యర్థః హేమంతమారుతో విరహిదుస్సహో జనీతి భావః ॥౬౪॥
సర్వదా వియోగినాముద్దీపకస్యాపి వాయోర్హేమంతే వైశిష్ట్యమాచష్టే ॥ ఇద
మితి ॥ అనిలో వాయుః అన్యదా అన్యస్మిన్ కాలే గ్రీష్మాదావిత్యర్థః + సర్వై
కాన్యేత్యాదినా దాప్రత్యయః। వియోగినో వియుక్తాన్ + గతిబుద్ధీత్యాదినా
అణికర్తుః కర్మత్వం వరతనోః వరతనుమిత్యర్థః + అధీగర్థేత్యాదినా కర్మణి
శేషే షష్ఠీ స్మరయతీతి యత్ + స్మరతేర్ణాధ్యానేమిత్సంజ్ఞాస్వః ఇదం స్మారకత్వమ
పి మహదత్యంతం అయుక్తమేవ సహకారివిరహాదితి భావః అహో అత్యంతాకిం
చిత్కరత్వాద్విస్మయః హేమంతే తు హంతృత్వమస్యస్య సంభావితమిత్యా
హ స్మృతేతి - సతుహినః హిమసహితః అనిలః సయౌవనాః యౌవన
యుక్తాః అతఏవ సోష్మాణః సోష్మాః యే పయోధరాః కుచాః తైస్స్మృ
తైస్తాన్ స్మృతసయౌవనసోష్మపయోధరాన్ - వియోగినో వియుక్తాన్ + తథా
యుక్తం చానిష్పన్నమితి కర్మత్వం హినస్తు హంతు(వా) సమ్భావనాయాం లోట్,
హేమంతే హిమసహకారాభావాచ్ఛైత్యైకసాధ్యదుఃఖోత్పాదనసామర్థ్యా
ద్వియోగిమారకత్వమపి సంభావ్యత ఇతి - గ్రీష్మాదౌ తు తాదృక్సహకారివిరహాత్స్మా
రకత్వమప్యయుక్తమితి భావః అమారకత్వసమ్భావ్యోత్కటతర యోక్తిభేదః
ఇహ సహజకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధయోరతిశయయోర్భేదాధ్యవసాయ ఇతి రహస్యమ్ ॥
౬౫ ॥—•— ప్రియతమేనేతి ॥ అత్రాద్యపర్యాయే న సహసేతి త్రేధా విభాగః అ
న్యత్ర సహసేత్యేకంపదం - సరుషా సరోషయా యయా స్త్రియా శత్రార్థే ప్రి

నానసహసాసహసాకృతవేపథుః ॥ ౪౭ ॥ భృశమమూయతయాధరపల్లవక్షతిరనా
వరణాహిమమారుతైః । దశనరశ్మిపటేనచసీత్కృతైర్నివసితేవసితేనసునిర్వవౌ ॥
౪౮ ॥ వ్రణభృతాసుతనోఃకలసీత్కృతైస్స్ఫురితదంతమరీచిమయందధే । స్ఫు
టమివావరణంహిమమారుతైర్మృదుతయామృతయాధరలేఖయా ॥ ౪౯ ॥ ధృత

యతమేన సహసస్థితం+ నపుంసకేభావేక్తః సాతింగనా(స్త్రీ) సహసామార్గ
శీర్షమాసేన ॥ని॥ మార్గశీర్షేసహోమార్గ ఇత్యమరః కృతవేపథుః జనితక
మ్పాసతీ + ట్వితోథుజిత్యథుచ్ప్రత్యయః తంపూర్వమవగణిత మేవ ప్రియంప్రహ
సేనవహావర్తతఇతి సహసా- సహాసాసతీ ✻ అథోహాసః హాసోహాస్యంచేత్య
మరః+ వ్వనహసా శ్వతి వికల్పాదప్రత్యయః సహసాశీఘ్రంస్వరాదిపాఠాదవ్య
యత్వం పరిరభ్యాశ్లిష్య క్షణంక్షణమపీత్యర్థః అన్యథావైరస్యాత్ అతఏవసా
మర్థ్యలభ్యార్థత్వాదపెరప్రయోగః శ్లథయితుం నాక్షమత వైక్లబ్యాచ్ఛిథి
లీకర్తుం నోత్సహతేస్మేత్యర్థః మానినీమానభంజనక్షమోయంమాసఇతిభావః
కలహాన్తరితేయంనాయికా✻కోపాత్కాన్తంపరాణుద్యపశ్చాత్తాప సమన్వితేతి
లక్షణాత్ ॥ ౪౭ ॥— భృశమితి ॥ అనావరణాఆవరణరహితాయా అధరపల్లవ
స్యక్షతిః వ్రణః హిమమారుతైః భృశం అమూయతఆతప్యత+మూఞ్బోధైవాదికా
త్కర్తరిలజ్ సాక్షతిః యత్తదోర్నిత్యసమ్బంధాత్ సీత్కృతైః సీత్కారైః
కర్తృభిః సితేనశుభ్రేణదశనరశ్మిపటః తేనకరణేన నివసితాఆచ్ఛాదితేవే
త్యుత్ప్రేక్షా +నిపూర్వాద్వసేరాచ్ఛాదనార్థాత్కర్మణిక్తః తస్యేడాగ
మః సునిర్వవౌసుష్ఠునిర్వవార శీతాతురాచ్ఛాదితఇతిభావః హిమహతాధరవ్ర
ణనిర్వాపణస్య సీత్కారకర్తృకదశనరశ్మిపటాచ్ఛాదనహేతుకత్వోత్ప్రేక్షణా
ద్రూపకోత్ప్రేక్షయోస్సంకరః ॥ ౪౮ ॥ — ఉక్తమేవార్థంభంగ్యంతరేణా
హ । వ్రణేతి ॥ మృదుతయామార్దవేన హేతునా హిమమారుతైః మృతయాపీ
డితయా + ముడుడీవతాపఇతిధాతోః సౌవాదికాత్కర్మణిక్తః వ్రణభృతాదం
తవ్రణవత్యాసుతనోః (స్త్రీ)యాః అధరోలేఖవాధరలేఖా - తయాఅధరలేఖ
యాకర్త్ర్యాకలసీత్కృతైర్హేతునాస్ఫురితాః ప్రకాశితాః యాఃదంతమరీ
చయః తన్మయం తద్రూపం స్ఫుటం, ఆవరణమాచ్ఛాదనం దధఇవధృతమివే
త్యుత్ప్రేక్షా దధాతేః కర్మణిలిట్ ॥ ౪౯ ॥— ధృతేతి ॥ ధృతాఃతుషారత

తుషారకణస్యనభస్వత స్తరులతాంగులితర్జనవిభ్రమాః । పృథునిరంతర మిష్ట
భుజాంతరంవనితయానితయానవిషేహిరే ॥ ౬౦ ॥ హిమఋతావపితాః స్మభృశ
స్విదోయువతయస్సుతరాముపకారిణి । ప్రకటయత్యనురాగమకృత్రిమం స్మర
మయంరమయ న్తివిలాసినః ॥ ౬౧ ॥ కుసుమయన్ఫలినీరలినీస్వనైర్మదవికాసిభి
రాహితహుంకృతిః । ఉపవనంనిరభర్త్సయతప్రియాన్వియువతీర్యువతీశ్శిశిరాని

కణాస్తుహినశీకరాః యేనతస్య నభస్వతః పవనస్యసంబన్ధినః తరులతా ఏవాంగుళ
యః తాభిః యానితర్జనాని తాన్యేవవిభ్రమాఃవిలాసాః పృథువిశాలం ఇష్టస్య
దయితస్య భుజాన్తరంభుజమధ్యం వక్షస్థలం నిరన్తరం అనితయా అప్రాప్తయా
గాఢాలింగనమలభమానయేత్యర్థః+ ఇణఃకర్తరిక్తః వనితయా స్త్రియానవి
షేహిరేనసోఢాః- విరహిణ్యాస్తర్జితాఇవ నభస్వతో బిభ్యతీతిభావః ॥౬౦॥—॥
హిమఋతావితి ॥ స్మరమయం స్మరాదాగతం స్మరప్రయుక్తమిత్యర్థః+తతఆ
గతఇతి మయట్ప్రత్యయఃఅకృత్రిమంసహజం అనురాగంప్రేమ ప్రకటయ
తి ప్రకటీకుర్వాణే తత్కార్యేణ స్వేదేనేతిభావః అతఏవ సుతరాముపకారిణి
పుంసాంరిరంసాజననాత్తేభ్యస్స్వానురాగప్రకాశనాచ్చాత్యంతోపకర్తరీత్యర్థః
ఏవంభూతేహిమఋతౌహేమంతేపి స్వేదసంభావనారహితకాలేపీత్యర్థః +
ఋత్యకఇతిసాంహితః ప్రకృతిభావః భృశంస్విద్యంతి రాగోష్మణేతి భృశస్విదఇ
తిసాత్త్వికోక్తిః క్విప్ హేమంతేపిరాగిణాం స్త్రీ స్వేదహేతుత్వే తద్ధాతురాగ
హేతుత్వాదితిభావః తాస్తథాధీరాః యువతయః విలాసినః ప్రియాన్ రమయ
న్తిస్మ హేమంతస్యోద్దీపకత్వాద్రతిపీడాక్షమత్వాద్దీర్ఘరాత్రిత్వాచ్చ ఉభయో
చ్ఛాసదృశమరమంతేత్యర్థః ॥ ౬౧ ॥—అథశిశిరంవర్ణయతి- కుసుమయన్ని
త్యాదినా ఉపవనంవనఇత్యర్థః + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః తృతీయాసప్త
మ్యోర్బహుళమితి వికల్పాదమ్భావః ఫలినీఃప్రియంగులతాః ॥ని॥ ప్రియంగుః
ఫలినీఫలీత్యమరః కుసుమయన్ కుసుమవతీః కుర్వన్నిత్యుద్దీపనసామగ్రీవర్ణ
నం + కుసుమయతేఃమత్వంతప్రకృతికాత్ తత్కరోతీతిణ్యంతాల్లటశ్శత్రాదే
శః ణావిష్ఠవద్భావే విన్మతోర్లుక్ మదవికాసిభిర్మదేన విజృంభమాణైః అ
లినీస్వనైః భృంగీఝంకారైః ఆహితహుంకృతిః కృతహుంకారః మాధుర్యాద్యు
ద్దీపకత్వాతిశయద్యోతనార్థమలినీతి స్త్రీలింగనిర్దేశఃశిశిరానిలఃప్రియాన్ వి

లః ॥ ౬౨॥ ఉపచితేషు పరేష్వసమర్థతాం వ్రజతి కాలవశాద్బలవానపి । తపసి మందగభస్తిరభీశుమాన్న హి మహాహిమహానికరోభవత్ ॥ ౬౩ ॥ అభిషిషేణయిషుం భువనాని యః స్మరమివాఖ్యత లోధ్రరజశ్చయః । క్షుభితసైన్యపరాగవిపాండరద్యుతిరయం తిరయన్నుదభూద్దిశః ॥౬౪॥ శిశిరకాలమపాస్య గుణోస్య నః

యువతీః కోపాద్విభ్యంజానాః + యాతేశ్నతరి ధాతోరువజాదేశః ఉగితశ్చేతి జీప్ - యువతీః వధూః + యూనస్తిరితి తిప్రత్యయః నిరభర్త్సయత అతర్జయత + తర్జభర్త్స్యోర్భర్త్స్యే రాదికయోరనుదాత్తేత్త్వాదాత్మనేపదం అత్రవాయావచేతనే చేతనధర్మానిర్భర్త్సనముత్ప్రేక్ష్యతే సా చాళీనీరుఝంకార హుంకారో జీవితేతి రూపకసంకీర్ణా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా చ ॥ ౬౨ ॥— ఉపచితేష్వితి ॥ కాలవశాత్, బలవానపి పరేషు శత్రుషు ఉపచితేషు ప్రవృద్ధేషు సత్సు అసమర్థతాం దౌర్బల్యం వ్రజతి హి యస్మాత్కారణాత్ తపసి మాఘమాసే ॥ని॥ తపా మాఘ ఇత్యమరః మందగభస్తిః అపటురశ్మిః అభీశుమాన్ అంశుమాన్ ॥ని॥ అభీశుః ప్రగ్రహో రశ్మా విత్యమరః మహతః ఉపచితస్య హిమస్య హానిం నాశం కరోతీతి మహాహిమహానికరః తద్ధేతుర్నాభవత్ + కృఞో హేతుతాచ్ఛీల్యేతి హేత్వర్థే టప్రత్యయః విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసాలఙ్కారః ॥ ౬౩॥—అభిషిషేణయిషుమితి ॥ క్షుభితః ఉద్ధూతః యః సైన్యపరాగః సేనారజః స ఇవ విపాండరద్యుతిః శుభ్రవర్ణః అతఏవ యో లోధ్రరజశ్చయః భువనాని అభిషిషేణయిషుం అభిషేణయితుం సేనయాఽభియాతుమిచ్ఛుమిత్యర్థః ॥ని॥ యత్సేనయాభిగమనమరౌ తదభిషేణనమిత్యమరః + సత్యాపపాశేత్యాదినా సేనాశబ్దాణ్ణిచి సని సనాశం సభిక్ష ఉరిత్యుప్రత్యయః స్థాదిష్వభ్యాసేన చాభ్యాసస్యేతి ధాత్వభ్యాససకారయోః షత్వం స్మరం ఆఖ్యదివ ఆఖ్యాతవానివేత్యుత్ప్రేక్షా + చక్షిఙః ఖ్యాఞాదేశః అస్యతివక్తిఖ్యాతిభ్యోఙితిచ్లేరఙాదేశః అయం లోధ్రరజశ్చయః దిశః తిరయన్ తిరస్కుర్వన్ తిరస్కుర్వన్ తత్కరోతీతిణ్యం తాల్లటశ్శత్రాదేశః ణావిష్ఠవద్భావేటిలోపః ఉదభూత్ ఉద్భూతః ॥౬౪ ॥—॥ శిశిరేతి ॥ శిశిరకాలం అపాస్య అపహాయ శీతం హరతీతి శీతహరః తస్య + హరతేర దృష్యమన ఇత్యచ్ప్రత్యయః నః అస్మాకం అస్య కుచోష్మణః కుచోష్ణస్య, క ఇవ గుణః కిం ఫలం సంపాద్యత ఇతి శేషః గమ్యమానక్రియాపేక్షయా కర్తా వానిర్దేశః ఇ

క ఇవ శీతహరస్య కుచోష్మణః । ఇతి ధియాఽస్తరుషః పరిరేభిరే ఘనమతోఽనుమతాః ప్రియాః ॥ ౬౫ ॥ అభిలవఙ్గమమీ రజసాధికం మలినితాః సుమనోదలతాలినః । స్ఫుటమితి ప్రసవేన పురోఽహసత్సపది కుందలతా దలతాలినః ॥ ౬౬ ॥ అతిసురభిరభాజి పుష్పశ్రియామతనుతరతయేవ సంతానకః । తరుణపరభృతః స్వనం రాగిణామతనుత రతయే వసంతానకః ॥ ౬౭ ॥ నోజ్ఝితుం యువతిమాననిరాసే ద

వశబ్దో వాక్యాలంకారే ॥ ఇతి ధియా అత్రాస్మిన్ శిశిరకాలే + సార్వవిభక్తికస్తసిః ప్రియాః కాన్తాః అస్తరుషా నిరస్తరోషాః సత్యః సమతః ప్రణమతః అనుమతాః స్వప్రియాన్ ఘనం నిబిడం పరిరేభిరే ఆశ్లిష్టవత్యః ॥ ఇతి ధియేతి సుఖార్థస్య పరిరంభస్య కుచోష్మసాఫల్యార్థత్వముత్ప్రేక్ష్యతే, వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యత్వం చ ॥ ౬౫ ॥— అభిలవఙ్గమితి ॥ లవఙ్గేషు అభిలవఙ్గం విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః సుమనసాం పుష్పాణాం దలేషు తలన్తి ప్రతితిష్ఠన్తీతి సుమనోదలతాలినః + తల ప్రతిష్ఠాయామిత్యస్మాద్ధాతోరాభీక్ష్ణ్యే చాచ్ఛీల్యే వా ణినిః అమీ అలినో మధుపాః రజసా పరాగేణ ఆర్తవేన చ అధికం మలినాః మలీమసాః పాపినశ్చ కృతాః మలినితా ఇతి హేతోః పురోఽగ్రే సపది కుందలతా మాఘ్యవల్లీ ॥ని॥ మాఘ్యం కుంద మిత్యమరః దలతా వికసతా ప్రసవేన నిజకుసుమేన అహసత్ జహాస స్ఫుటమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం రజస్వలాంగన్తారం కామినం సపత్న్యో హసన్తీతి భావః కుందకుసుమస్య ధావళ్యాద్ధాసత్వేనోత్ప్రేక్షా ॥ ౬౬ ॥— అథ యమకవిశేషగ్రథనకౌతుకితయా కవిః పునః ద్వాదశభిః ఋతూన్వర్ణయన్నాద్యైశ్చతుర్భిర్వసంతం వర్ణయతి ॥ అతిసురభిరితి ॥ అతిసురభిరత్యంతసుగంధిః సంతానకః కల్పవృక్షః పుష్పశ్రియాం ప్రసూనసంపదాం అతనుతరతయా మహత్తరత్వేన అతనుశబ్దాత్తరబంతాత్తల్ప్రత్యయః అభాజీవ అభంజీవేత్యుత్ప్రేక్షా, తథా నమ్ర ఇతి భావః + భంజేశ్చ చిణీతి విభాషా నలోపః ఉపధావృద్ధిః చిణో లుక్ కించ వసంతస్యానకో వసంతానకః వసంతాగమదుందుభిరితి రూపకం తరుణపరభృతస్తరుణకోకిలః రాగిణాం కామినాం రతయే రాగవివర్ధనాయ స్వనం అతనుత మధురం చుకూజేత్యర్థః ప్రభావవృత్తమ్ ॥ స్వరశరవిరతిర్నౌ రౌ ప్రభా ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౬౭ ॥ నోజ్ఝితుమితి ॥ అరమత్యంతం ఇష్టైః ప్రియైర్లేపు మధుషు మకరందేషు వాసే వసతౌ రసో రాగో యస్యాః సా ఇష్టమధువాసరసా మధుపానప్రియేత్యర్థః అ

క్షమిష్టమధువాసరసారమ్ । చూతమాలిరలినామతిరాగాదక్షమిష్టమధువాసరసారమ్ ॥ ౧౮ ॥ జగద్వశీకర్తుమిమాః స్మరస్య ప్రభావనీకేతనవైజయన్తీః । ఇత్యస్య తేనే కదలీర్మధుశ్రీః ప్రభావనీకేతనవైజయన్తీః ॥ ౧౯ ॥ స్మరరాగమయీ వపుస్తమిస్రా పరితస్తార రవేరసత్యవశ్యమ్ । ప్రియమాప దివాపి కోకిలే స్త్రీ

తయైవ అలినామాలిః భృఙ్గశ్రేణిః యువతిమాననిరాసే దక్షం కుశలం ఉద్దీపకత్వాదితి భావః మధువాసరేషు వసన్తదినేషు సారం శ్రేష్ఠం మధువాసరసారం తత్కాలశ్లాఘ్యమిత్యర్థః చూతం సహకారం అతిరాగాదతిలౌల్యాత్ ఉజ్ఝితుం హాతుం నాక్షమిష్ట నాసహిష్ట + క్షమేర్జ్వాదికాల్లుఙ్ స్వాగతావృత్తం ఉక్తం చ (స్వాగతేతి రనభాద్గురుయుగ్మమితి లక్షణాత్) ॥౧౮॥ — జగదితి ॥ ప్రభావయతీతి ప్రభావనీ సంపాదయిత్రీ + కర్తరి ల్యుట్ ఙీప్, మధుశ్రీః వసన్తలక్ష్మీః కర్త్రీ జగత్ వశీకర్తుం ప్రభౌ సమర్థే అస్య స్మరస్య అనీకే సైన్యే జయన్తీః జిత్వరీః కేతనవైజయన్తీః ధ్వజపతాకాః తనవై కరవాణి + తనోతేః ప్రార్థనాయాం లోట్ ఏరైత్వం ఏత ఐ ఇత్యైకారః ఆడుత్తమస్య పిచ్చేత్యాడాగమః ఆటశ్చేతి వృద్ధిః ఇతి మనీషయేతి శేషః ఇమాః కదలీః రంభాతరూన్ తేనే వితస్తార ॥ని॥ కదలీ వారణబుసా రంభా మోచాంశుమత్ఫలేత్యమరః కదలీషు కామవైజయన్తీత్వోత్ప్రేక్షా॥ వృత్తముపజాతిః ॥ ౧౯ ॥ — స్మరేతి॥ అసతీ దుష్టా, స్మరేణ కామేన నిమిత్తేన దూరాగో రమణేచ్ఛా న పవత స్మయీ - తమిస్రా తమస్తోమః ॥ని॥ తమిస్రం తిమిరే రోగే తమిస్రా తు తమస్తతౌ । కృష్ణపక్షనిశాయాం చేతి విశ్వః రవేః వపుః మండలం పరితస్తార ఆవవ్రే అహో నిరజనీ ధియం జనయామాసేత్యర్థః + పరిపూర్వాత్ స్తృణాతేర్లిట్ అవశ్యం సత్యమిత్యర్థః కుతః పరితస్సమంతాత్ తారరవే ఉచ్చతరస్వనే కోకిలే రసతి కూజతి సతి ఇత్యుద్దీపకోక్తిః స్త్రీ (స్త్రీ) ప్రియ ఇత్యర్థః జాతావేకవచనం దివాపి దివసేపి దివేతి సప్తమ్యర్థే ఽవ్యయం వశంగతో వశ్యః + వశంగత ఇతి యత్ప్రత్యయః న వశ్యః అవశ్యః తమవశ్యం అవశంగతమపీత్యర్థః ప్రియం ప్రియతమం ఆప స్వయమేవాభిససారేత్యర్థః యదవగణయం తమపి ప్రియం దివాపి మానమవిగణయ్య నిషేధం చోల్లంఘ్య సమగచ్ఛత్ తత్సత్యం రాగతిమిరతిరోహితమానభానుమండలా భామిన్య ఇతి రూపకానుప్రాణితేయం ప్రియాప్తిక్రియానిమిత్తా పరిస్తరణక్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా అవశ్య

పరితస్తారరవేరసత్యపశ్యామ్ ॥ ౭౦ ॥ వపురమ్బువిహారహిమంశుచినా రుచిరం కమ
నీయతరాగమితా । రమణేనరమణ్యచిరాంశులతారుచిరం కమనీయతరాగమితా
॥౭౧॥ ముదమబ్దభువామపాంమయూరాస్సహసాయంతనదీపపాటలాభే । అళి
నారమతాళినీశిలింధ్రేసహసాయంతనదీపపాటలాభే ॥ ౭౨ ॥ కుటజానివీక్ష్యశిఖి
మితివ్యంజకప్రయోగాద్వాచ్యౌపచ్ఛందసికంవృత్తమ్ ॥౭౦॥ — అథైకేన
గ్రీష్మమాహ ॥ వపురితి ॥ శుచినాగ్రీష్మేణ ప్రయోజకకర్త్రాంబువిహారేణజల
క్రీడయా, హిమంశీతం అతఏవ రుచిరముజ్జ్వలం వపుర్దేహం గమితాప్రాపి
తా + గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుఃకర్మత్వం * ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయే
లాదీనాహుర్ద్వికర్మణామిత్యభిహితత్వంచ అతఏవ కమనీయతరా రమణీ
యతరాఅచిరాంశులతేవ అచిరాంశులతా విద్యుల్లతాతస్యారుచిరివ రు
చిర్యస్యాస్సాఅచిరాంశులతారుచిరిత్యుపమాద్వయంతథారాగమనురాగం ఇతా
ప్రాప్తా ఇణఃకర్తరి క్తః రమణీ రమణేనప్రియేణ అంకముత్సంగం అనీయ
నీతా +. నీహృకృష్ణామితినయతే ష్వ ద్వికర్మకతా శేషంపూర్వవత్
తోటకవృత్తముక్తమ్ ॥ ౭౧ ॥—అథద్వాభ్యాంవర్షర్తుంవర్ణయతి ॥ ముద
మిత్యాది॥ అబ్దభువాంమేఘభవానాం అపాం లాభేనవర్షాసతీత్యర్థః సహసా
మయూరాః ముదమానందం ఆయంతఅలభంత+అయపయగతౌలఙ్ ఆడజాదీనా
మిత్యాడాగమః ఆటశ్చేతివృద్ధిః నదీపపాట నద్యఃప్రవహన్నిత్యర్థః+ అత్ర
పటగతౌలిట్ జాత్యాపేకవచనం, అళినీభృంగీ అళినాభృంగేణ సహ సాయంభ
వః సాయంతనః+ సాయంచిరమిత్యాదినాట్యుప్రత్యయః తుడాగమశ్చ నచా
సౌదీపశ్చ తద్వత్పాటలాఆభాయస్యసః తస్మిన్పాటలప్రభఇత్యుపమాలంకారః
శిలీంధ్రేకందళీకుసుమే అరమత అత్రమయూరమోదప్రాప్త్యాద్యనేకకర్తృకక్రి
యాయాగపద్యాద్భిన్నాధికరణక్రియాసముచ్చయరూప సముచ్చయాలఙ్కారభేదః * గుణక్రియాయాగపద్యం సముచ్చయఇతీరితఇతిసామాన్యలక్షణం ఔప
చ్ఛందసికంవృత్తమ్ ॥ ౭౨ ॥— కుటజానీతి॥ శిఖరీంద్రసమయా రైవతకాద్రే
స్సమీపే+ అభితఃపరితస్సమయేత్యాదినాద్వితీయా, అవనౌప్రదేశేఘనమదాః
భ్రమరాః యేషుతాని ఘనమదభ్రమరాణి కుటజానికుటజకుసుమాని వనౌఘేన
వృష్టిభిఃపూరేణ నమంత్యభ్రాణిమేఘాః యస్మిన్ తద్వనౌఘనమదభ్రం ॥౭౩॥ జీవ్య

భిశ్శిఖరిణ్ద్రింసమయావనౌఘనమదభ్రమరాణి । గగనంచగీతనినదస్యగిరోచ్చై
స్సమయావనౌఘనమదభ్రమరాణి ॥ ౨౩ ॥ అభీష్టమాసాద్యచిరాయకాలే సము
ద్ధృతాశంకమనీచకాశే । యోషిన్మనోజన్మసుఖోదయేషు సముద్ధృతాశంకమ
నీచకాశే ॥ ౨౪ ॥ స్తనయోస్సమయేనయాంగనానామభినద్ధారసమానసారసేన

సంభువసంవన మిత్యమరః గగనంచ వీక్ష్య శిఖిభిర్మయూరైః గీతనినదస్యగాన
ధ్వనేః సమయాతుల్యయా+ తుల్యార్థైరిత్యాదినా వైకల్పికీషష్ఠీ గిరావాచా
కేకయేత్యర్థః ఉచ్చైః అరాణిరణితం+ రణశబ్దేధాతోలుఙ్ చిణోలుక్ కుట
జావృత్తం * సజసాభవేదిహసగౌకుటజాఖ్యమితిలక్షణాత్ ॥ ౨౩ ॥— అథత్రి
భిశ్శరదంవర్ణయతి ॥ అభీష్టమిత్యాది ॥ కామయతఇతికమనీకామయిత్రీ॥ని॥
కమ్రః కామయితాభీకః కమనః కామనోభిక ఇత్యమరః+ కమేః కర్తరిల్యుట్ఙీప్
యోషిత్ జాతావేకవచనం అనీచాః ఉన్నతాః కాశాః అశ్వవాలాః యస్మింస్త
స్మిన్ అనీచకాశే కాలేశరదీత్యర్థః మనోజన్మసుఖోదయేషు కామసుఖావి
ర్భావేషు ధృతాఆశాఅభిలాషోయేనతం ధృతాశం అభీష్టం ప్రియం చిరాయచి
రకాలేన ॥ ని ॥ చిరాయచిరరాత్రాయ చిరస్యాద్యాశ్చిరార్థకాఇత్యమరః
సమ్యక్ ఉద్ధృతాఉత్సృష్టాఆశంకాసంకోచోయస్మిన్ కర్మణి తత్సముద్ధృతా
శంకం విస్రబ్ధంయథాతథా ఆసాద్య ప్రాప్య ముదాసహ వర్తతఇతిస
ముత్ సానందాసతీ చకాశేవిలలాసేత్యర్థః అత్రసముచ్చకాశఇతి యోషితః
ప్రియప్రాప్తినిమిత్త హర్షాఖ్యభావ నిబంధనాత్ప్రేయోలఙ్కారః రసభావ
తదాభాస తత్ప్రశమనానాం నిబంధనేరసవత్ప్రేయఊర్జస్విసమాహితానీ
తిలక్షణాత్, వృత్తముపజాతిః ॥ ౨౪ ॥— స్తనయోరితి ॥ రసమానాః కూజన శీ
లాః+ తాచ్ఛీల్యవయోవచనశక్తిషు చానశితి తాచ్ఛీల్యేచానశ్ప్రత్యయః రసతేఃప
రస్మైపదిత్వాన్నశానచ్ప్రత్యయః తేచసారసాఃపక్షివిశేషాయస్మింస్తేన రసమా
నసారసేన సమయేనశరత్కాలేనేత్యర్థః సారసానామత్రైవసంభవాత్ ॥ని॥ సా
రసామైథునీకామీగోనర్దఃపుష్కరాహ్వయ ఇతియాదవః అంగనానాంస్తన
యోః జలానాం యాతతిః శారదోష్ణజన్యాస్వేదోదబిందుసందోహః అభితోన
ద్ధాబద్ధా+ వహ్యాతేరభిపూర్వాత్కర్మణి క్తః నహోధఇతిధత్వం హారసమా
ముక్తాహారతుల్యా కుచమండలమండనాయమానేతిభావః సాజలతతిః రసేనర్షా

పరిరంభరుచింతతిర్జగలానామభినద్ధారసహానసారసేన ॥ ౭౫ ॥ జాతప్రీతిర్యా మధురేణానువనాంతం కామేకాంతే సారసికాకాకురుతేన । తత్సంపర్కం ప్రాప్య పురా మోహనలీలాం కామేకాం తే సారసికాకాకురుతేన ॥ ౭౬ ॥ కాంతాజనేన రహసి ప్రసభం గృహీతకేశే రతే స్మరసహాసవతోషితేన । ప్రేమ్ణా మనస్సు రజనీ

గేణ హేతునా బలీయసేతి భావః పరిరంభరుచిం ఆలింగనేచ్ఛాం నాభినత్ నవిభేదశారదస్యేదస్యాప్యలజ్కారత యోద్దీపకస్యాజుగుప్సితత్వాన్నిస్సపత్నశ్శృంగారో విజయత ఇత్యర్థః అత ఏవ రసనిబంధనాద్రసవదలజ్కారః లక్షణం తూక్తం పూర్వశ్లోక ఏవ॥ ఔపచ్ఛందసికం వృత్తమ్ ॥ ౭౫ ॥—జాతేతి ॥ యా (స్త్రీ), అనువనాన్తం వనాంతే విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః మధురేణ (శ్రావ్యేణ- సారసికాకాకురుతేన సారస్యేవ సారసికాః సారసాంగనాః కాతూర్వస్యేత్వం తాసాం కాకురుతేన వికృతరవేణ ॥ ని॥ కాకు (స్త్రీ)యాం వికారో యశ్శోకభీత్యాదిభిర్ధ్వనేరిత్యమరః॥ కాకుశ్చతద్రుతంచ తేన కామేకామకల్పే సింహాదేవద త్త్ర ఇతి వద్గౌణప్రయోగః కాంతే ప్రియే జాతప్రీతిః జాతస్నేహా అభూత్ రసికా రసవతీ రాగవతీత్యర్థః+ అత ఇనిఠనావితి తన్ప్రత్యయః సా కా (స్త్రీ) ఏకాం తే రహసితస్య కాంతస్య సంపర్కం ప్రాప్య పురా పురుషప్రేరణాత్పూర్వమేవ కాం మోహనలీలాం సురతక్రీడాం నకురుతే సర్వాపి (స్త్రీ) సర్వామపి సురతవిశేషాన్ కామతంత్రప్రసిద్ధాన్ విస్రబ్ధం చకారేత్యర్థః తేన శృంగారస్య పరాం కాష్ఠాం ప్రాప్తేత్యుక్తం మత్తమయూరవృత్తమ్ ॥ ౭౬ ॥—అథైకేన హేమన్తమాహ ॥ కాన్తేతి ॥ సహత ఇతి సహః పచాద్యచ్, స్మరస్య సహః స్మరసహః కామోద్దీపక ఇత్యర్థః తేన ఆసవేన తోషితః తేన స్మరసహాసవతోషితేన అత ఏవ, రసహాసావస్య స్త ఇతి రసహాసవాన్ తేన రసహాసవతా రాగహాస్యవతా, అత ఏవ- ప్రేమ్ణా మనస్సు పుంసాం చిత్తేషు ఉషితేన వసతా + వసేః కర్తరి క్తః వసతి క్షుధోరిడితీడాగమః గతిబుద్ధీత్యాదిసూత్రే చకారాద్వర్తమానార్థతా, కాంతైవ జనః తేన కాంతాజనేన జాతావేకవచనం రహసి ప్రసభం బలాత్ గృహీతకేశే ఆకృష్టశిరోరుహే రతేసు రతే హేమంతే భవాః హైమన్త్యః తాసు హైమనీషు అతిదీర్ఘీయసీష్వితి భావః+ సర్వత్రాణ్చతలోపశ్చేతి హేమన్తశబ్దాదణ్ప్రత్యయః తకారలోపశ్చ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా జీప్, రజనీషు శేయువానః శేరతే స్తస్వపన్తి స్మ- నకేపీత్యర్థః

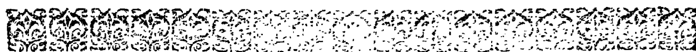
ష్వపి హైమనీషు కేశరలేషు రసహాసవతోషితేన ॥ ౬౬ ॥ గతవతామివ విస్మయ ముచ్చకై రసకలామలపల్లవలీలయా । మధుకృతామసకృద్గిరమావలీరసకలామలవ ల్లవలీలయా ॥ ౬౭ ॥ కుర్వంతమిత్యతిభరేణ నగాన వాచః పుష్పైర్విరాగమలి నాంచ నగానవాచః । శ్రీమాంస్సమస్తమనుసానుగిరావిహర్తుం బిభ్రత్యచో దిసమయూరగిరావిహర్తుమ్ ॥ ౬౮ ॥ ***********************

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ-శిశుపాలవధే- మహాకావ్యే శ్రీపదాంకే

షడృతువర్ణనంనామ షష్ఠస్సర్గః

+లట్సస్ఇతిభూతేలట్- ఏతేనాతిభూమింగతశ్శృంగారఇతివ్యజ్యతే, వసన్తతిల కావృత్తమ్ ॥౬౬॥—అథైకేన శిశిరంవర్ణయతి ॥ గతవతామితి ॥ అసకలామలప ల్లవలీలయా అసకలాః అసమగ్రవికాసినః అమలాః నిర్మలాశ్చ యేపల్లవాః తే షాంలీలయా నృత్తక్రియయేత్యర్థః విస్మయం గతవతామివస్థితానామిత్యుత్ప్రే క్షా మధుకృతాంమధుకరాణాం నమ్యశ్శిశిరేషు లతావిశేషేషు ల యోలయసంస్థితిర్యస్యాస్సా లవలీలయా ఆవళిఃపఙ్క్తిః రసకలాం రసేన మధ్వాస్వా దేన కలామవ్యక్తమధురామ్ ॥౯॥ ధ్వనౌతుమధురాస్ఫుటేకలఇత్యమరః గిరం వాచం. అసకృత్- ఉచ్చకైః అలపత్- మధుమదహేతుకస్యమధుకరాలాపస్య పల్లవలీలాజనిత విస్మయహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యత ఇతిగుణహేతూత్ప్రేక్షా, ద్రుతవిలమ్బితవృత్తం- ద్రుతవిలమ్బితమాహ నభౌభరావితి లక్షణాత్ ॥౬౭ ॥ కుర్వన్తమితి ॥ ఇతీత్థం పుష్పైరేవాతిభరేణ తత్కాలేన మహాభారేణ నగాన్ వృ క్షాన్ అవాంచంతీత్యవాచోనమ్రాన్ +అంచేరవపూర్వాదృత్విగిత్యాదినాక్విన్ప్ర త్యయః కుర్వంతం అళీనాంగానవాచః గీతధ్వనేః ఝుంకారస్యచ నవిరామమ విరామం అనమాప్తిం కుర్వంతం సమస్తమ్ఋతుం సర్వానృతూన్ అనుసాను సానుషు+ విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః బిభ్రతి బిభ్రాణ ఇహగిరౌ రైవతకాద్రౌ విహర్తుం క్రీడితుం శ్రీమాన్ లక్ష్మీసహితః సహరిః మయూరగిరాకేకయేత్య ర్థః అచోదిప్రేరితః భగవన్నిహ విహరణాత్ ఋతూనాంగణమనుగృహాణే తి ప్రార్థితఇవేత్యుత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా వృత్తముక్తమ్ ॥ ౬౮ ॥

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణమహోపాధ్యాయ - కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం మాఘవ్యాఖ్యాయాం సర్వంకషాఖ్యాయాం షష్ఠస్సర్గః.

వనవిహారవర్ణనమ్

అనుగిరమృతుభిర్వితాయమానామథసవిలోకయితుంవనాంతలక్ష్మీమ్ । నిరగమదభిరాద్ధుమాదృతానాంభవతిమహత్సునవిష్ఫలఃప్రయాసః ॥౧॥ దధతిసుమనసోవనానిబహ్వీర్యువతియుతాయదవఃప్రయాతుమీషుః । మనసిశయమహాస్త్ర

ఇత్థంఋతుగణప్రాదుర్భావముక్త్వా తత్కృతామస్య భగవతస్సానుచరస్య వనవిహారవర్ణనమారభతే ॥ అనుగిరమితి ॥ అథఋతుప్రాదుర్భావానంతరం సహరిః గిరౌ అనుగిరం + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః * గిరేశ్చ సేనకస్యేతి స మాసాంతః ఋతుభిర్వితాయమానాం విస్తార్యమాణాం+ తనోతేః కర్మణి లటశ్శా నజాదేశః * తనోతేర్యకీతి విభాషాత్వే ఆకారాదేశః వనాంతలక్ష్మీం విలోకయితుం నిరగమత్ నిర్గతః+ గమేర్లుఙి పుషాదిత్వాదినా చ్లేరఙాదేశః ఋతుగణభక్తిం స్వీకర్తుమితిభావః తథాహి అభిరాద్ధుమారాధయితుమాదృతానామాదరం కుర్వతాం ఆస్థావతామిత్యర్థః కర్తరి క్తః ప్రయాసః సేవాయాసః మహత్సు విషయే నిష్ఫలో న భవతి- నహి భక్తానుకంపినో మహాంతః తత్సేవాం వ్యర్థయంతీతి భావః- అత్ర హరేరపి ఋతుగణానుగ్రహార్థో నిర్గమో యుక్త ఇతి సామాన్యేన విశేష సమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః * సామాన్యవిశేషకార్యకారణభావాభ్యాం నిర్దిష్టప్రకృత సమర్థనమర్థాంతరన్యాస ఇతి సర్వస్వకారాత్ । అస్మిన్సర్గే పుష్పితాగ్రావృత్తమ్ ॥ అయుజినయుగరేఫతో యకారో యుజిచనజౌజరగాశ్చ పుష్పితాగ్రేతి లక్షణాత్ ॥ ౧ ॥— దధతీతి ॥ యదవో యాదవాః వ్యాఖ్యాతం చైతత్ బహ్వీర్బహూః బహువిభాఇత్యర్థః+ బహ్వాదిభ్యశ్చేతి వికల్పాదీకారః సుమనసః పుష్పాణి ॥ని॥ స్త్రియస్సుమనసః పుష్పమిత్యమరః దధతి దధంతి + వానపుంసకస్యేత్యభ్యస్తాచ్ఛతుర్నుమ్వికల్పః నోఽభ్యస్తాదితి ప్రతిషేధః వనాని యువతియుతాః స్త్రీసమేతాఃప్రయాతుమీషురిచ్ఛంతి స్మ- అత్ర హేతుమాహ. అన్యథా యువతివినాభావే అమీ యదవః మనసి శేత ఇతి మనసిశయః కామః+ అధికరణేశేతేరిత్యచ్ప్రత్యయః హలదంతాత్సప్తమ్యాస్సంజ్ఞాయామిత్యలుక్ తస్య మహాస్త్రం మహాస్త్రభూతం కుసుమపంచకమపి పంచాపి కుసుమానీత్యర్థః కం

మన్యథా మృదుకుసుమపంచకమప్యలం విసోఢుమ్ ॥ ౨ ॥ అనవరతమధిగమ్య తం ప్రహరంత్యో హృదయమయత్నకృతోజ్జ్వలస్వరూపాః । అవనిమపదమంగనాస్తదానీం న్యదధత విభ్రమసంపదోఽంగనాసు ॥ ౩ ॥ నఖరుచిరచితేంద్రచాపరేఖం లలితగతేషు గతాగతం దధానా । ముఖరితవలయం పృథౌ నితంబే భుజలతికా ముహురస్ఖ

చానాం సంఘః పంచకం + సంఖ్యాయాస్సంజ్ఞాసంఘసూత్రాధ్యయనేష్వితి కన్ ప్రత్యయః విసోఢుం నాలం న శక్తాః సకలసుమనసాం సామగ్ర్యేఽపి తత్రారవిందాది పంచకస్య సంభవప్రమాణసిద్ధత్వాదితి భావః । అతో యువతిభిస్సహ ప్రయాణం యుక్తమితి వాక్యార్థే హేతువాక్యార్థసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౨ ॥ అరవిందమశోకం చ చూతం చ నవమల్లికా ॥ నీలోత్పలం చ పంచైతే పంచబాణస్య సాయకా ఇత్యమరః ॥ ౨ ॥— అనవరతమితి ॥ తమనవరతం సహజగమిష్ఠాకాలమధిగమ్య హృదయం ప్రహరంత్యో హృదయంగమా భవంత్యః సర్వం హి ప్రార్థ్యమానమేవ ప్రియం భవతీతి భావః యత్నేన కృతం న భవతీత్యయత్నకృతం తథాప్యుజ్జ్వలం స్వరూపం యాసాం తాః అయత్నకృతోజ్జ్వలస్వరూపాః స్వభావసుందరాకారా ఇత్యర్థః- అంగనాః తదానీం తస్మిన్నవసరే అవనిమపదం న్యదధత నిహితవత్యః పాదచారేణైవ ప్రచేలురిత్యర్థః + దధాతేర్లఙ్ * అతనేవ దేష్వనత ఇతి ఝస్యాదాదేశః అంగనాసు విభ్రమసంపదో విలాససంపదః పదం స్థానం న్యదధత తదానీం విలాసాః ప్రవృత్తా ఇత్యర్థః అత్రాంగనానాం విభ్రమసంపదాం చోభయోరపి ప్రకృతానామేవ హృదయహారిత్వాదిధర్మసామ్యేనౌపమ్యస్య గమ్యమానత్వాత్ కేవలప్రకృతవిషయా తుల్యయోగితాలంకారః । వాక్యభేదేనాప్యంగనావిభ్రమసంపదాముత్తరోత్తరస్య పూర్వపూర్వవిశేషకత్వావగమాదేకావల్యుద్భేదోఽప్యస్తీత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః ॥ ౩ ॥— న్యదధత విభ్రమసంపదోఽంగనాస్విత్యుక్తం తదేవ ప్రపంచయతి ॥ నఖేతి ॥ లలితగతేషు మందగమనేషు నఖానాం రుచిభిః ప్రభాభిః రచితా ఇంద్రచాపరేఖా యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా గతాగతం యాతాయాతే + విప్రతిషిద్ధం చానధికరణవాచీతి వైభాషికో ద్వంద్వైకవద్భావః దధానా- తరుణ్యాః భుజలతికా ముఖరాః కృతాః ముఖరితాః ధ్వనితాః వలయా యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా భవతి తథా ॥ని॥ కటకం వలయోఽస్త్రియామిత్యమరః, పృథౌ నితంబే ముహురస్ఖలత్ చస్ఖాల । అ

లక్తరుచ్యాః ॥ ౪ ॥ అతిశయమవతి నితాన్తగౌరవభరనితమ్బకటితటీకింకిణీ
కలఘుజఘనస్థలేపదన్యాసే ధ్వనిమధికం కలమేఖలారావః ॥ ౫ ॥ గురునివిడని
తంబబింబభరాక్రమణాన్నిపీడితమంగరాజచర్మ । చరణయుగమనుసరత్తు తత్పదె
షు స్వైరసమాసక్తమలక్తకచ్ఛురితేన ॥ ౬ ॥ తనయపదనమదమనమోహమతిత
స్యమయూరస్యాగ్రతో నృత్యధాయి । అతిరభసక్షోభమృదుభావస్మృతిగిరం గుణగౌరి

త్రిసఖరుచిరాంచలంబంగుణ ఉక్తః గతాగతం యథా నా అక్షలపితె తస్మిన్ప్రేమముఖ
రితవలయమితి తదలంకృతిః కటిస్తనాన్తానసంతానదయః । అన్యత్రాపి ప్రకటస్పతు
ర్విధోఽప్యార్ద్రిపదక్రమానుక్తః ॥ ఉక్తంచ- అలంబలగుణశ్చైవతశ్చేష్టాతదలంకృ
తిః కటస్థాశ్చేతి విక్షేపముఖోన్నిద్రసక్రీడాః తత్రాలంబనం రసస్య సమ
వాయికారణం నాయికానాయకశ్చ ఉద్దీపనం వనాదయః ఉచ్చేష్టాభావ
హావాదిః అన్యత్సుగమం ఏవముత్తరత్రాపి ॥ ౪ ॥—అతిశయమితి ॥ అతిశయేనపరి
ణాహవాన్ అతివిశాలశ్చాసౌ అన్యైర్భావైర్జఘనస్థావలమ్బితస్తథావః ॥ ౫ ॥
పరిణాహోవిశాలతేత్యమరః ఉపసర్గాదసమాసేపిణోపదేశస్య బహులతరమవిరళ
మర్పితా ఆహితాంగతాన్ని కింకిణ్యో యస్యాం సా సద్యస్ఫురత్రశ్చేతి కర్మధారయః
కలామధురారావో మేఖలాకలాపస్యార్థస్మిన్నలఘుని జఘనస్థలే అధి
కం ధ్వనింవితనోతీదలంకృతిరియమ్ ॥ ౫ ॥— గుర్వితి ॥ గురుత్వగుణయుక్తం ని
బిడంధృఢంచయన్నితంబబింబం తదేవభారస్తస్యాక్రమణేనతదధిష్ఠానేననిపీడితం
నిష్పీడితంఅంగరాజచర్మచరణయుగళకర్తృకపదేపదేపాదన్యాసస్థానేషు అలక్తక
చ్ఛురితేన లాక్షారసమిశ్రేణ స్వైరసంసక్తమివ ॥ ౬ ॥ గుణారాగాదపివేరసఇత్యమ
రః అసక్తమవిచ్ఛిన్నం యథాతథా అనుసృతవత్ సృతవతి స్తనవతేః క్షరణార్థా
క్తప్రత్యయాన్నిపాతనాత్ చరిధాతోరుపదానాదేశః ద్విపదద్వివ్యకర్తృకపవాయమ
కర్మకశ్చేతి ద్విపదకర్తృకస్యేతి ద్విపద్వివ్యకర్మకఇతిసప్తవతిగతః సకర్మకః అ
త్రాపి లక్తకచ్ఛురితేనేత్యలక్తకరాగేణ స్వైరసంసక్తారో పాచ్ఛలాదిశబ్దే రస
త్వాత్పూర్వ ప్రతిపాదన రూపోపమాలంకారః ॥ ౬ ॥— అథకస్యాశ్చిత్సఖ్యాః కుపి
తనాయికానునయవచనం పంచభిః శ్లోకైరాహ ॥ తిష్ఠేత్యాది ॥ తాంమత్సఖీంస
పదితసి సమీపమానయే ఆసన్నాయాం వర్తమానసామీప్యే ఇతివర్తమానప్రత్య
యః కర్తాభిప్రాయోక్తత్వేనపదం । ఇతి మయూరస్యాగ్రతో నృత్యధాయి అభిహితం

మాకృథా మామ్ ॥౭॥ న చ సుతను వదేద్ధి యస్త్వహీయానసునిరసస్తవ నిశ్చయః పరేణ । వితథమితి న జాతు మద్వచోఽసావితి చ తథాపి సఖీషు మేఽభిమానః ॥౮॥ సతతమనభిభాషణం మయా తే పరిపణితం భవతీమనానయన్త్యా । త్వయి తదితి విరోధనిశ్చితాయాం భవతి భవత్యసుహృజ్జనః సకామః ॥౯॥ గతధృతిరవలమ్బితుం బతా-

---

+ దర్థాత్కౌశికర్ణిలుఙ్ + అతో౽యుగిత్యాదినాయకీ హే గుణగౌరి గుణైః స్వసౌభాగ్యదాక్షిణ్యాదిభిర్గౌరి ప్రాణ్వ్రతితిరూపకం । అతిరభసేనాతిత్వరయా కృతాఽలఘు మహతీ ప్రతిజ్ఞా యస్యాః సా త్వదానయనార్థమయాత్తాం మామస్పృశగిరమసత్యవాదం మాకృథాః మాకార్షీః మద్వచనం సత్యం కర్తవ్యమిత్యర్థః + కరోతేర్లుఙి థాసి న మాఙ్యోగ ఇత్యడాగమప్రతిషేధః ॥ ౭॥—నను మత్ప్రతిజ్ఞాపి దుస్త్యజేతి విప్రతిషేధమానం ప్రత్యాహ ॥ నచేతి ॥ హే సుతను శుభాఙ్గి + దీర్ఘాదుత్తరపదాత్సంబుద్ధిః అన్యథా గుణః స్యాత్ అహం న వదేయమితి న కింతు వదేయమేవేతి భావః । కిం వదేయమిత్యత ఆహ- మహీయాన్ మహత్తరః తవ నిశ్చయః త్వదీయప్రతిజ్ఞా పరేణ జనాంతరేణ సునిరసః సుఖం మోచ్యః అన్యైః శక్యప్రత్యయనః న భవతీత్యసునిరస ఇతి యత్ తదిత్యర్థలభ్యం ఉద్దేశ్యేన విధేయాక్షేపాద్యచ్ఛబ్దస్య ఉత్తరవాక్యస్థత్వాన్న పూర్వవాక్యే తచ్ఛబ్దప్రయోగనిర్బంధః తథాపి విదితత్వేపి అసౌ మత్సఖీజాతు కదాచిదపి మద్వచో న వితథమితి నాస్త్యనీకరోతీతి సఖీషు మధ్యే మే అభిమానః స్వప్రతిజ్ఞాభంగేపి మత్ప్రతిజ్ఞామేవ పాలయిష్యసీత్యహంకారాన్నిశ్చయం కం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యర్థః ॥ ౮ ॥— సతతమితి ॥ భవతీం త్వామనానయన్త్యా ఆనేతుమశక్నువత్యేత్యర్థః-మయా సతతం సదా తే తవ కర్ణపక్షే అనభిభాషణమసంభాషణం పరిపణితం పణీకృతమ్ । భాతీతి భవతి ॥ భాతేర్డవతురిత్యౌణాదికో డవతుప్రత్యయః ఉగిత్త్వాత్ఙీప్ తస్యాస్సంబుద్ధిః హే భవతి సుభగే త్వయి తదితి తదసంభాషణమస్తీతి విరోధనిశ్చితాయాం నిశ్చితవిరోధాయాం సత్యాం + వాహితాగ్న్యాదిష్వితి వికల్పాన్నిష్ఠాయాః పరనిపాతః అసుహృజ్జనో విపక్షవర్గః సకామః ఫలితమనోరథో భవతి ప్రార్థనాయాం లోట్ అస్మద్విరోధకాంక్షిణో మయి మానం దకాలః ప్రాప్త ఇత్యర్థః ॥౯॥— సకేవలమానయోర్విరోధః ప్రాణహానిరపి మమ స్యాదిత్యాహ ॥ గతేతి ॥ గతధృతిరధీరాహం భవత్యాస్తవ అనాలపనాదసంభాషణాదాలపనం విహాయేత్యర్థః + ల్యబ్లోపే పంచమీ అసూన్ప్రాణాన్

నూనమలమనాలప [illegible] ప్రసాదబుద్ధిర్ఘన మమ
మానిని [illegible] ॥౧౧॥ [illegible] స్మరణసరోష కషా
యితాయతాక్షీ! [illegible] యాంచకార
॥౧౧॥ దు[illegible] మితి [illegible] యానుయాంతీమ్।
న [illegible] ॥౧౨॥ ఇతివదతిసఖీ
జనే నేరాగాద్దయిత [illegible] యతాసిన్య

వలమ్బి [illegible] ॥౧॥ [illegible] కీవారణవా
చక [illegible] ప్రసాదబుద్ధిరను
గ్రహబుద్ధి [illegible] గ్రహీతాన్య
ధినా [illegible] ఇతిభావః॥౧౦॥
పి [illegible] ఇతీత్థ [illegible] అతఏ
వ కషాయి [illegible] ॥౧॥ నిర్యాసే
భకషాయోధసారభేలోహితేన్యనదితివిశ్వః- [illegible] యాః పూ
ర్వో క్తవా [illegible] రాత్ కిలకిత
త్యపరమార్థేన [illegible] కషంచిదనుకూల
యాంచకార [illegible] నాయికా*జ్ఞా
తాన్యసంగ [illegible] లక్షణాత్ అతఏవ కవి
నా [illegible] చింతాశ
దా [illegible] ॥౧౧॥— [illegible] గామినం
యుక్తేనాహ ॥ [illegible] ॥ [illegible] పదకర్మం
[illegible] వత్ప్రతిషేధః ॥
అనుయాం [illegible] క్షస్వ
అసావపి [illegible] స్తనజఘ
నస్యోద్వహనే [illegible] అతఃకథం
శీఘ్రమాయాస్యతీతిభావః [illegible] ఇతివామ
నః ॥౧౨॥— ఇతితి ॥ ఇతీత్థం [illegible] రాగాత్ స్నే
హాత్ దయితతమాం చిరం ప్రతీక్ష్య [illegible] తస్యాః ప్రియాయాః క

ధృతమిమానధవానవనీం పదాని ॥౧౩॥ యది మయి లఘిమానమాగతాయాం తవధృతి రస్తిగతాస్తి సంప్రతీయమ్ । ద్రుతతరపదపాతమాపపాతప్రియమితి కోపపదేన కాపి సఖ్యా ॥ ౧౪ ॥ అవిరళపులకస్సహావ్రజంత్యాః ప్రతిపదమేకతరస్స్తనస్తరుణ్యాః । ఘటితవిఘటితః ప్రియస్య వక్షస్తటభువి కందుకవిభ్రమం బభార ॥ ౧౫ ॥

తాస్స్వర్గాః అనుగమః పశ్చాద్గమనం తస్య నిశాదనసారాత్ అవనీం మిమానః మానం కుర్వాణ ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా । మాఙ్ లటః కానజాదేశః శ్లాఘితి ద్విర్భావః అనాయతాన్యనంతరాళాని పదాని న్యస్తనిహితవాన్ । ధాఞ్ లిట్ తఙ్ స్థాఘ్వోరిచ్చేతీకారః కిదుః కిత్త్వాన్న గుణః హ్రస్వాదంగాదితి సకారలోపః ఏషా చ నాయికా స్వాధీనపతికా । స్వాధీనపతికా సా స్యాద్యా న ముంచతి వల్లభమితి లక్షణాత్ - వృత్తా చేయమ్ ॥౧౩॥ అథ కాచిదనుధావిప్రియాత్ప్రియమానమేళనాయికో ఘ్రానుధావనం ప్రార్థయమానాం సఖీమాహ ॥ యదీతి ॥ హే సఖి మయి లఘిమానం ఆగతాయాం స్వయం గమనేన లాఘవం ప్రాప్తాయాం తవధృతిరస్తి యది సంతోషో భవతి చేత్ ॥ని॥ ధృతిస్సంతోషస్థైర్యయోరితి విశ్వః ఇయమేతదనన్తరం వసం ప్రత్యస్తి క్షణమేవ గతాస్తి వినశ్యంతీతి శేషః ఇతి నైవ గమనమేవానర్థత్వాదప్రయోగః అన్యథా పౌనరుక్త్యమిత్యాలజ్జారికాః సఖ్యా సహ కోపపదేన కోపవ్యాజేన వస్తుతస్తు రాగాదేవేతి భావః ॥ని॥ వ్యాజోపదేశో లక్ష్యంచ నిమిత్తం వ్యంజనం పద మిత్యమరః- కాపి కాచిత్ నాయికా ద్రుతతరాః శీఘ్రతరాః పదపాతాః పాదన్యాసాః యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా ప్రియం వల్లభం అపపాత అనుధావతి స్మ-ఏషా చ స్వయం ప్రస్థితా స్వలాఘవ శంకినీయా ప్రాగ్వంచితా స్వాసితప్రియా అథేదానీం స్వయం ప్రవృత్తేః పశ్చాత్తప్తేతి గమ్యతే అతః కలహాంతరితా కోపాత్ కాంతం పరాణుద్య పశ్చాత్తాపసమన్వితేతి లక్షణాత్ ॥౧౪॥— అవిరళేతి॥ సహ వ్రజంత్యాః సార్ధం గచ్ఛంత్యాః తరుణ్యాః స్తనయోరన్యతరస్సంబంధీ అవిరళపులకః ప్రియాంగసంగాత్సాంద్రరోమాంచః ఏకతరోన్యతరః ద్వయోరన్యస్సన్నికృష్ట ఇత్యర్థః ఏకాచ్చ ప్రాచామితి ద్వయోరేకస్య నిర్ధారణే డతరచ్ ప్రత్యయః స్తనః ప్రియస్య వక్షస్తటమివ తస్య భువి ప్రదేశే ప్రతిపదం పదే పదే ఘటితవిఘటితస్సంయుక్తః విఘటితో వియుక్తశ్చ ఘటితోత్పతితస్సన్నితియావత్ విశేషణయోరపి మిథోగుణప్రధానభావవివక్షయా విశేషణం విశేష్యేణ బహుళమితి విశేషణసమాసః- ప్రతిపదం పదేపదే కన్దుకవిభ్రమం కందుకశోభాం ॥ని॥ గెందుకః కందు

అశిథిలమపరావసజ్య కంఠే వ్యథురకరోద్భుబ్బాహుమ్మహీ స్తనేన హృష్టపులకేన సరుహో భుజే
నభర్తుః మృదుమవస్వమన్యత్ (పిష్ట)షక్త మేకబాహుమ్ ॥౧౬॥ముహురసుసమ
మాఘ్నతీనితాంతం ప్రణదితకాంచిగుణేన జఘనమండలేన । విషమితమృదుహారయష్టి
తిర్యక్కుచమితరాంతరమస్తకానిపీడ్య ॥౧౭॥ గురుతరకలనూపురానునాదం సలలిత
నర్తితవామపాదపద్మా । ఇతరదనతిలోలమాదధానా పదమథమన్థమన్థరం జ
గామ ॥౧౮॥ లఘులలితపదం తదంసపీతద్వయనిహితోభయపాణిపల్లవాన్యా ।స

కృత్యమరః- బహ్వార- అన్యప్రియమన్యస్యసంబంధాయోగాత్సాదృశ్యాత్క్షేపే ని
దర్శనాఏషాచప్రియపార్శ్వగామినీ-ఇతఃప్రభృతిమదనరసేత్యతఃప్రాగ్వక్ష్యమా
ణాః పంచ్నాయికాస్స్వాధీనపతికాః హృష్టాః ప్రగల్భాశ్చేత్యనుసంధేయమ్ ॥౧౫ ॥
అథాపరస్యాః కతిపయరంగశేషం త్రిభిర్విశేషకేణాహ ॥ అశిథిలమిత్యాది ॥ అ
పరా(స్త్రీ)దృఢంపరిరబ్ధ్వా గృహీతో బహుహస్తపహీ స్తనో యేన తేనహృష్టానితాన్యదం
చితాని తనురుహాణిరోమాణి యస్య తేనపులకితేనేత్యర్థః +కిమ్బంతో త్తర ప
దోబహువ్రీహిః హృష్టలోమస్సీతి నాగమకథుపేనభర్తుఃవామబాహునాఆ
సృదు నాథంయథాతథాన్యత్(షక్తం)పిష్టం)న్యతివంజితంమృదుంకోమలంఏకబా
హుంనిజదక్షిణబాహుంఫలంకంఠే అశిథిలందృఢమవసజ్యసజ్యజగామేతి భా
వినాసంబధ్యతే ॥ ౧౬॥—ముహురితి॥పునః కింకృత్వానితంబమండలేనకరణేన
ప్రణదితాప్రకర్షేణనదంతీకాంచీమేఖలాయస్మిన్ కర్మణితద్యథాతథా+ ఉప
సర్గాదసమాసేపిణోపదేశస్యేతి ణత్వం. ముహురసుసమంప్రాణేశ్వరమాఘ్న
తీతాడయంతీసతీ+ హంతేరాజ్ఞ్వాస్యాల్లటఃశతృదేశేజీప్ సకర్మకత్వాత్న ఆ
త్మనేపదమనాన ఇత్యాత్మనేపదం విషమితావిషమీకృతామృదుహారయష్టిర్యస్మిన్
కర్మణితద్యథాతథా ఇతరంప్రాణేశ్వరోక్తబహిస్తనాదన్యందక్షిణమిత్యర్థః కు
చంతస్యభర్తుః ఉరస్తటపీడ్యమన్యత్పూర్వేణసంబంధః ॥౧౭॥—గురుతరేతి ॥
పునగుర్వతిశయేనాత్యంతం కలో మధురశ్చనూపురస్యానునాదః ధ్వనిర్యస్మిన్
కర్మణితద్యథాతథాసలలితంసవిలాసంనర్తితం వ్యాపారితంవామంసవ్యంపాదపద్మం
యయాసాఇతరద్దక్షిణంపదం అనతిలోలం భర్తృచరణస్ఖలనాదనతిచలం యథా
తథా అదధానానిక్షిపంతీ సతీమన్థమన్థరమలసంజగామ ఏషాచపార్శ్వగా
మినీ ॥ ౧౮॥—అథాన్యస్యామస్యై కైకేనగతివిశేషానాహ॥లఘ్విత్యాదినాశ్లోక

కఠినకుచ [illegible] ॥ జఘనమల
ఘుపీవరోరుకృచ్ఛ్రాదురునిబిరీసనితంబభారఖేది। దయితతమశిరోధరావలమ్బి
స్వభుజలతావిభవేన కాచిదూహే ॥౨౦॥ అనుపపురపరేణబాహుమూలప్రహిత
భుజాకలితస్తనేననిన్యే। నిహితదశనవాససాకపోలేవిషమవికీర్ణపదంబలాదివా

చతుష్టయేన ॥ అన్యాబలా(స్త్రీ)తస్సప్రియస [illegible] సాపితేషాం యోద్వర్యేసిహి
తావుభౌపాణిపల్లవౌయయాసాసతీ + ఉద్గామచా తక్షతి వృషకస్నాత్కరణాదే
వ సిద్ధేపునర్నిత్యగ్రహణసామర్థ్యాద్విత్రిపదేషు శబ్దస్తానైవ్యుభయిత్బవ్రి
యోగః- యథాహకైయటః తత్రోభౌమహాత్యాని [illegible] మితినిత్యగ్రహణస్యేదం
ప్రయోజనంవృత్తివిషయే ఉభశబ్దస్య ప్రయోగో మాభూత్ ఉభయశబ్దస్యైవ యథా
స్యాదిత్యుభయతోత్యాద్యభవతీతి లఘునీయ్రేలలిరేచ పదెయిస్త్రిన్కర్మణి
తద్యథాతథా, కఠినాభ్యాంకుచమూచుకాభ్యాం స్తనాగ్రాభ్యాం యఃప్రణోదః
నిపీడనం తెనసహితం యథాతథా ॥౧౯॥ చూచుకంతుకుచాగ్రంస్యాదిత్యమరః+
తేనసహేత్యాదినా సమాసే వోపసర్జనస్యేతిసహ శబ్దస్య సభావః॥ప్రణోపదేశ
త్వాత్ప్రణోదఇతిణత్వం- సవిలాసంచ ప్రియమన్వయాయి అనుజగామ ఏషా
చపృష్ఠగామినీ ॥౧౯॥—జఘనమితి ॥ కాచిత్ (స్త్రీ)ఃలఘూగురూపీవరౌబృ
హంతౌచ ఊరూయస్యతత్ ఉరు రహత్ నిబిరీసఃనిబిడః ॥౩॥ నిబిడంనిబిరీసంచ
దృఢంగాఢంప్రచక్షత ఇతి వైజయంతీ+నేర్బిడచ్బిరీసచావితినిపాతాత్ బిరీసచ్ప్ర
త్యయః సచయోనితంబః పశ్చాద్భాగః నితంబః పశ్చాన్నితంబ(స్త్రీ)కట్యాఃక్లీబే
తుజఘనంపురఇత్యమరః సఏవభారః తేనఖేదవ్యాప్యేతి [illegible] క్తం అభిక్తావ్యోనిః జ
ఘనంకటిపురోభాగందయితతమస్యశిరోధరాయాం గ్రీవాయాం అవలమ్బినోర్వ్య
లంబమానయోస్స్వభుజలతయోర్విభవేనసామర్థ్యేన సకృచ్ఛ్రాదూహే-ఉవా
హ + వహేః స్వరితేత్త్వాత్ కర్త్రభిప్రాయే ఆత్మనేపదం- ఇయంచపృష్ఠగా
మినీప్రియకంఠావలమ్బా ॥౨౦॥—అనుపపురితి । అన్యా(స్త్రీ)వపుః పశ్చాద
నువపుః (స్త్రీ)పృష్ఠభాగే+అవ్యయంవిభక్తీత్యాదినా పశ్చాదర్థేవ్యయీభావః బా
హుమూలయోః(స్త్రీ)కక్షయోఃప్రహితౌ వసారితౌ యాభుజౌ తాభ్యామా
కలితస్తనేనగృహీతకుచేనకపోలేనిహితదశనవాససాన్యస్తాధరేణ కించిద్వ్యావృ
త్తముఖ్యాస్తస్యాః కపోలంచుంబతేత్యర్థః అపరేణకామినావిషమంప్రియాం

న్యా ॥౨౦॥ అనువనమసితభ్రువస్సఖీభిస్సహపదవీమపరః పురోగతాయాః । ఉరసిసరసరాగపాదరేఖాప్రతిమతయానుయయావసంశయానః ॥౨౧॥ మదనరసమహౌఘపూర్ణనాభిహ్రదపరివాహితరోమరాజయస్తాః । సరిత ఇవ సవిభ్రమప్రయాతప్రణదితహంసకభూషణా విరేజుః ॥౨౨॥ శ్రుతిపథమధురాణి సారసానాముపనది శుశ్రువిరే రుతాని తాభిః । విదధతి జనతామనస్సు రత్నవ్యథపటు మన్మథచా

ఘ్రిసంఘర్షాద్విశ్లిష్టంవికీర్ణపదంన్యస్తాంఘ్రియథాతథాబలాదినన్యే నీతాశరోఽప్యనీయమానేవగమయాంచక్రఇత్యర్థః ఏషాపురోగామినీ ॥౨౦॥— అనువనమితి ॥ అపరః కామీఅనువనంవనంప్రతిసఖీభిస్సహపురోగతాయాః అసితభ్రువః స్వకాంతాయాః పదవీంఉరసిస్వవక్షసి సరసఆర్ద్రోరాగోలాక్షారంజనం యస్యతస్యపాదస్యయారేఖావిన్యాసఃసాప్రతిమాఉపమానంయస్యాస్సాతత్ప్రతిమాతస్యభావస్తత్తాతయాతత్సదృశతయేత్యర్థః అసంశయానఃసంశయరహితఃశీఘ్రో లటఃకర్తరిశానచ్ ప్రత్యయః-అనుయయౌ-అత్రపాదరేఖాప్రతిమతయేతిసాదృశ్యవస్తునాసురతకాలీనం పాదతాడనం వస్తుసరాగపదార్థమహిమ్నాప్రతీయతఇతిపదగతః స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునావస్తుధ్వనిః సంలక్ష్యక్రమధ్వనిభేదః ॥ ౨౧॥ మదనేతి ॥ మదనస్యరసో మదనరసః శృంగారః అన్యత్రరసోజలం తస్యమహౌఘేన మహాపూరేణపూర్ణానాభయఏవ హ్రదాస్తేషాం పరివాహాః కృతాః పరివాహితాః రోమరాజయః రోమలతాయాసాంతాః॥ని॥ జలోచ్ఛ్వాసాః పరీవాహాఇత్యమరః సరిజ్జలానిహ్రదానాపూర్యపతితః ఉచ్ఛ్వసంతీతివృద్ధిః- సవిభ్రమైః సవిలాసైః ప్రయాతైః ప్రకృష్టగమనైః ప్రణదితాః శింజితాః హంసకాః పాదకటకాః ॥ని॥హంసకఃపాదకటకఇత్యమరః అన్యత్రహంసాఏవ హంసకాః మరాళాస్తఏవ భూషణానియాసాంతాః స్త్రియః సరితఇవవిరేజుః। మదనరసపూర్ణత్వేననాభీనాం తదుద్బోధకత్వం వ్యజ్యతే - పరివాహితరోమరాజయఇతి రోమరాజీనాం పరివాహత్వరూపణాన్నాభయఏవహ్రదాఇతి రూపకాశ్రయణంతాస్సరితఇవేతిశ్లిష్టవిశేషణాయముపమాశ్లేషఏవేత్యన్యే॥౨౨ ॥ శ్రుతీతి ॥ ఉపనద్యాసమీపే+ సమీపార్థేఽవ్యయీభావః అవ్యయీభావశ్చేతి నపుంసకత్వే హ్రస్వత్వంతాభిః స్త్రీభిః జనానాం సమూహో జనతా + గ్రామజనేత్యాదినా సామూహికస్తల్ప్రత్యయః తస్యా మనాంస్యేవశరవ్యం ల

పనాదశింకామ్ ॥ ౨౮॥ మధుమథనవధూరివాహ్వయంతిభ్రమకులానిజగుర్యదు
త్సుకాని । తదభినయమివావలిర్వనానామతనుతనూతనపల్లవాంగుళీభిః ॥ ౨౯
అసకలకలికాకులీకృతాళిస్ఖలనవికీర్ణవికాసికేసరాణామ్ । మరుదవనిరుహాం

క్ష్యం ॥ని॥ లక్ష్యంలక్షంశరవ్యంచేత్యమరః తస్యవ్యధో వేధః+ వ్యధజపోరనుపస
ర్గఇత్యప్రత్యయః తత్రపటుస్సమర్థో యోమన్మథచాపనాదః సఇతిశంకాంభ్రి
మం వివక్షతి విదధానాని+ వానపుంసకస్యేత్యనేన వైకల్పికః నాభ్యస్తాచ్ఛతు
రితినుమ్ప్రతిషేధః శ్రుతిపథమధురాణి శ్రావ్యాణీత్యర్థః సారసానాం రుతాని
శుశ్రువిరేశ్రుతాని । సారసరుతశ్రవణాత్ మన్మథోద్దీపనమాసామాసీదిత్యర్థః,
అత్రసారసరుతేమన్మథచాపనాదభ్రమాద్భ్రాంతిమదలంకారః * కవిసమ్మతసా
దృశ్యాద్విషయాత్మనివస్తుని । ఆరోప్యమాణానుభవో యత్రసభ్రాంతిమానితి
లక్షణాత్ ॥ ౨౮ ॥ మధ్వితి ॥ ఉత్సుకాని - ఉన్మనాంసి భ్రమరకులానిమధుమథ
న వధూః కృష్ణస్త్రియః ఆహ్వయంత్యాకారయంతీవేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ని॥ హూ
తిరాకారణాహ్వానైత్యమరః+శప్శ్యనోర్నిత్యమితిహ్వయతేర్నుమ్ మాగమః
జగురితియత్ గాయతేర్లిట్ - వనానామావళిః నూతనపల్లవాఏవాంగుళ్య ఇ
త్యేకదేశవర్తి సావయవరూపకం అన్యవనావళౌనర్తకీత్వరూపకమకత్వా
దితి। తాభిస్తదభినయంతస్యగానస్యాభినయంవ్యంజకచేష్టాంఅతనుతేవ॥ని॥వ్యం
జకాభినయాసమావిత్యమరః ॥ * అంగైరాలమ్బయేద్గీతంహస్తేనార్థం ప్రద
ర్శయేదితి వచనాద్గీతార్థస్య ఆహ్వానస్య వ్యంజనమంగుళీభిరకార్షీదివేతి క్రి
యాస్వరూపోత్ప్రేక్షా పూర్వోక్తరూపకానుప్రాణితా- సాచాహ్వానోత్ప్రే
క్షా సాపేక్షేతిసజాతీయసంకరోపి ॥ ౨౯॥—అసకలేతి ॥ మరుద్వనానిలః అ
సకలాఅసమగ్రాఅర్ధవికచాఇత్యర్థః తాభిఃకలికాభిః కోరకైరాకులీకృతా
నాం సంక్షోభితానాం అళీనాం స్ఖలనేన విఘట్టనేన వికీర్ణాః విక్షిప్తాః వికా
సినః కేసరాః కింజల్కాయేషాంతేషాం అవనిరుహాంభూరుహాంక్షిప్ రజః పరా
గంవధూభ్యః సముపహరన్నర్పయచ్ఛకయథాకశ్చిత్కామీతిభావః+ ధనమర్జ
యన్ వసతీతివత్ లక్షణహేత్వోః క్రియాయాఇతిహేత్వర్థేశతృప్రత్యయః కో
రకాణికుట్మలాని ॥ని॥ కలికాకోరకఃపుమానిత్యమరకోశేపుంస్త్వాభిధానం స్త్రీ
త్వకాభిప్రాయం కోరకంకుట్మళేపి స్యాత్తక్కోలకమృణాళయోరితి విశ్వప్ర

రజోవధూభ్యస్సముపహరన్విచకారకోరకాణి॥౬౮॥ ఉపవనపవనానుపాతదక్షై రళిభిరలాభియదంగనాజనస్య। పరిమళవిషయస్తదున్నతానామనుగమనే ఖలు సంపదోగ్రతస్థాః॥ ౬౭ ॥ రథచరణధరాంగనాకరాబ్జవ్యతికరసంపదుపాత్తసౌమనస్యాః। జగతిసుమనసస్తదాదినూనందధతిపరిస్ఫుటమర్థతోభిధానం॥౭౦॥

కాశాదౌనపుంసకత్వస్యాప్యభిదానాత్ వికచకారవికాసయామాసేత్యర్థః + విపూర్వాత్కిరతేః కరోతేర్వాలిట్. అత్రకోరకవికాసకరణస్య సముపహరన్నితి హేతుత్వేనకథనాత్ వధూసంప్రదానకపరాగోపహారార్థత్వాధిగమాత్ ఫలోత్ప్రేక్షావ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా ॥౬౮॥—ఉపవనేతి ॥ వనేఉపవనమితి విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః తత్రయః పవనఃతస్యానుపాతే అనుసరణేదక్షైః విచక్షణైఃఅళిభిః యద్యస్మాత్కారణాదంగనాజనస్య సంబంధీపరిమళోగంధవిశేషః ॥ని॥ విమర్దోత్థేతుపరిమళో గంధేజనమనోహరఇత్యమరః సఏవవిషయో భోగ్యార్థః ॥ని॥ రూపంశబ్దో గంధరసస్పర్శాశ్చవిషయాఅమీత్యమరఃఅలాభిలబ్ధః+లభ్యేఃకర్మణిలుఙ్ విభాషాచిణ్ణములోరితివికల్పాన్నుమభావః అతఉపధాయాఇతివృద్ధిః- తస్మాదున్నతానాం మహతాంఅనుగమనేపశ్చాద్ధావనే అనువృత్తౌచసంపదోగ్రతస్తిష్ఠంతీత్యగ్రతస్థాః పురోవర్తిన్యఃఖలు+సుపిస్థఇతికప్రత్యయః అత్రానుగమనయోర్ద్వయోరభేదాధ్యవసాయాత్ శ్లేషోత్థాపితాతిశయోక్త్యనుప్రాణితోయమర్థాంతరన్యాసః సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపః ॥ ౬౭॥—రథేతి ॥ సుమనసః పుష్పాణిరథచరణంచక్రం తస్యధరోధారయితాహరిః పచాద్యచ్ తస్యాంగనాస్తాసాం కరాబ్జైర్వ్యతికరః సంపర్కఃసఏవసంపత్ తయాఉపాత్తంలబ్ధం సౌమనస్యంసుమనస్కత్వం సంతుష్టచిత్తత్వం యాభిస్తాస్సత్యఃసఏవసౌమనస్యలాభఆదిర్యస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా తదాదితతఃప్రభృతీత్యర్థః జగతిలోకేఅర్థతః పూర్వోక్తాన్వయవాక్యార్థాత్ పరిస్ఫుటంప్రసిద్ధాన్వయవాక్యార్థమభిధానంసుమనసఇతి నామధేయందధతిపూర్వం త్వన్వక్షర్ణాదివమాత్రమితిభావః ॥ని॥ ఆఖ్యాహ్వేఅభిధానంచ నామధేయంచ నామచేత్యమరః (స్త్రీ)యఃపుష్పాణ్యపచేతుం ప్రవృత్తాఇతి ఫలితార్థః-నూనమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం అతోత్రపాత్తసౌమనస్యాఇతి సౌమనస్యోపాదానస్య పదార్థస్యవిశేషణగత్యాసుమనఃపదాన్వర్థతా హేతుత్వోక్త్యాకావ్యలింగం

అభిముఖపతితైర్గుణప్రకర్షాదవజితముద్ధతిముజ్జ్వలాం దధానైః । తరుకిసలయ
జాలమగ్రహస్తైః ప్రసభమనీయత భఙ్గమఙ్గనానామ్ ॥ ౨౯ ॥ ముదితమధుభుజో
భుజేన శాఖాశ్చలితవిశృఙ్ఖలశఙ్ఖకం ధువత్యాః । తరురతిశయితా(ప)మ) రాఙ్గ
నాయాః శిరసి ముదేవ ముమోచ పుష్పవృష్టిమ్ ॥ ౩౦ ॥ అనవరతరసేన రాగభాజా కరజ
పరిక్షతిలబ్ధసంస్తవేన । సపది తరుణపల్లవేన వధ్వా విగతదయం ఖలు ఖండితేన మమ్లే

యం తతాదిత్వాత్ప్రక్షేతి సంకరః తేనచాఙ్గనాకరాణాం జగచ్ఛ్లాఘ్యత్వం
వ్యజ్యతే ॥ ౨౮ ॥—అభిముఖేతి ॥ అభిముఖపతితైః భఞ్జనార్థమభిముఖాగ
తైః ఉజ్జ్వలాముత్కృష్టాం ఉద్ధతిమూపరిప్రసారం ఔద్ధత్యంచ దధానైః అఙ్గ
నానాం అగ్రాణిచ తే హస్తాశ్చేతి సమానాధికరణ సమాసః అత ఏవ హస్తాగ్రా
గ్రహస్తాదయో గుణగుణినోర్భేదాభేదాదితి వామనః తైరగ్రహస్తైః కర్తృభి
గుణప్రకర్షాద్ధేతోరవజితం అవధీరితం తరుకిసలయజాలం ప్రసభం బలాత్ భఙ్గం
ఛేదం పరాజయంచ అనీయత నీతం + ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయే లాదీనాహు
ర్ద్వికర్మణామితి కిసలయజాలస్య ప్రాధాన్యాత్తదభిధానం అత్రాగ్రహస్తేషు
విశేషణమహిమ్నా జిగీషుత్వస్య కిసలయజాలే జేతవ్యత్వస్య చ ప్రతీతేస్సమాసోక్తిర
లంకారః ॥ ౨౯ ॥—ముదితేతి ॥ ముదితా హృష్టా మధుభుజో మధుపా యాసు తాః శా
ఖాః భుజేన హస్తేన చలితాని విశృఙ్ఖలాని అప్రతిహతరవాణి శఙ్ఖకాని వలయాని య
స్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా ధువత్యాః కమ్పయన్త్యాః + ధూ విధూనన ఇతి ధాతోస్తు
దాదికాచ్ఛతరి ఙీపి - క్ఙితి చేతి గుణప్రతిషేధాదువఙాదేశః అతిశయితా సౌందర్యేణ
అతిక్రాన్తా అపరాఙ్గనా యయా తస్యాః కస్యాశ్చిచ్ఛిరసి తరుర్ముదేవ తదభిస
రణసంతోషేణేవేతి గుణహేతూత్ప్రేక్షా పుష్పవృష్టిం పుష్పవిసర్గం ముమోచ ॥ ౩౦ ॥
అనవరతేతి ॥ అనవరతరసేన అవిచ్ఛిన్నద్రవేణ అన్యత్రానుబద్ధశృఙ్గారేణ రా
గభాజా రక్తేనానురక్తేన చ కరజపరిక్షతిషు నఖక్షతేషు లబ్ధసంస్తవేన ప్రాప్తపరిచ
యేన ॥ ని ॥ సంస్తవస్స్యాత్పరిచయ ఇత్యమరః వధ్వా విగతదయం నిర్దయం ఖండి
తేన ఛిన్నేన నిరాకృతేన చ తరుణపల్లవేన సపది కిసలయేన యువవిటేన చ ॥ ని ॥ పల్లవః
కిసలయే విటే ఇతి విశ్వః సపది సద్యో మమ్లే ఖలు మ్లానం ॥ ఖలు ప్రసిద్ధౌ మ్లాయతేర్భావే లి
ట్- అత్రాభిధాయాః ప్రకృతార్థే నియంత్రితత్వాదప్రకృతార్థప్రతీతేశ్శబ్దశ
క్తిమూలో ధ్వనిర్న శ్లేషః తేనచోభయోః పల్లవయోరౌపమ్యం గమ్యతే ॥ ౩౧ ॥—

౩౧ ॥ ప్రియమభికుసుమోద్యతస్య బాహోర్నవనఖమండనచారుమూలమన్యా ।
ముహురితరకరాహితేన పీనస్తనతటరోధితిరోదధేంశుకేన ॥ ౩౨ ॥ వితతవలివి
భావ్యపాండురేఖాకృతపరభాగవినీలరోమరాజిః । కృశమపికృశతాంపునర్నయం
తీవిపులతరోన్ముఖలోచనావలగ్నమ్ ॥ ౩౩ ॥ ప్రసకలకుచబంధురోద్ధురోరః ప్ర
సభవిభిన్నతనూత్తరీయబంధా । అవనమదుదరోచ్ఛ్వసద్దుకూలస్ఫుటతరల

అథాసాం పుష్పావచయేశృంగారచేష్టాః వర్ణయన్ కస్యాశ్చిచ్చేష్టావిశేషమే కేనాహ ॥ ప్రియమితి ॥ అన్యా (స్త్రీ) ప్రియమభిప్రియస్యాగ్ర ఇత్యర్థః + అభిరభాగే ఇత్యభేలక్షణార్థైక మర్ణాప్రవచనీయత్వాత్తద్యోగేద్వితీయా । కుసుమేషూద్యతః కుసుమోద్యతః కుసుమగ్రహణార్థముత్క్షిప్త ఇత్యర్థః ప్రకృతి వికారభావాభావాన్న తాదర్థ్యేచతుర్థీ సమాసః తస్యబాహోర్నవంయన్నఖంనఖక్షతం తదేవమండనం తేన చారుసుందరం మూలంకక్షభాగమిత్యర్థః ముహురితరకరేణసవ్యపాణినాఆహితేననిహితేన అంశుకేనోత్తరీయేణపీనం స్తనతటంరుణద్ధీతిపీనస్తనతటరోధితదావరణం యథాతథాతిరోదధేతిరోహితవతీ అయంచాపలాఖ్యస్సంచారిభావః * ఆత్మప్రకాశనీచేష్టా రాగాదేశ్చాపలంమతమితిలక్షణాత్ ప్రౌఢా చేయం ॥౩౨॥—అథాపరస్యాశ్చేష్టావిశేషంషడ్భిఃకులకేనాహ ॥ వితతేత్యాది॥ కావిద్వితతాభిః గాత్రోన్నమనాద్విశ్లిష్టాభిర్వళిభిః త్రివలిభిర్విభావ్యాః సంలక్ష్యాః యాః పాండురేఖాః రేఖాకారాఃవలిత్రయాంతరాళభాగాః తాభిఃకృతపరభాగా జనితవర్ణోత్కర్షా అతఏవవిశేషేణ నీలావినీలారోమరాజిర్యస్యాస్సాతథోక్తాకృశమపిస్వభావతఏవేతిభావః అవలగ్నంమధ్యం ॥ ని ॥ మధ్యమంచావలగ్నంచ మధ్యో(స్త్రీ)త్యమరః పునఃకృశతాంనయంతీఅగ్రపుష్పగ్రహణాయగాత్రవిజృంభణాదితిభావః తథావిపులతరేఉన్ముఖేఊర్ధ్వముఖేచలోచనేయస్యాస్సాఅగ్రపుష్పగ్రహణార్థమితిభావః ॥౩౩॥—ప్రసకలేతి ॥ ప్రసకలాభ్యామతిసమగ్రాభ్యాం కుచాభ్యాం బంధురంఉన్నతానతం ॥ ని ॥ బంధురం తూన్నతానతమిత్యమరః ఉద్ధురంనిర్భరం దృఢమితియావత్ + ఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతః తస్మాదురసఃప్రసభాద్బలాత్కారాద్విభిన్నోవిశ్లిష్టః తనూత్తరీయబంధోయస్యాస్సాగాత్రవిజృంభణాద్విస్రస్తకుచావరణేత్యర్థః కించ అవనమత్తాంతలీనయమానాదుదరాదుచ్ఛ్వసద్విశ్లిష్యద్దుకూలంయస్యతత్ అతఏ

క్ష్యగభీరనాభిమూలా ॥ ३४ ॥ వ్యవహితమవిజానతీకిలాంతర్వణమవివల్లభమాభి ముఖ్యభాజం। అధివిటపిసలీలమగ్రపుష్పగ్రహణపదేనచిరంవిలంబ్యకాచిత్ ॥३५॥ అథకిలకథితేసఖీభిరత్రక్షణమపరేవససంభ్రమాభవంతీ । శిథిలితకుసుమాకులాగ్రపాణిః ప్రతిపదసంయమితాంశుకావృతాంగీ ॥ ३६ ॥ కృతభయపరితోషసన్నిపాతంసచకితసస్మితవక్త్రవారిజశ్రీః । మనసిజగురుతత్క్షణోపదిష్టంకిమపిరసే

వస్ఫుటతరం యథాతథాలక్ష్యం దృష్టంగభీరమగాధం నాభిమూలంమధ్యాంతరాళం యస్యాస్సా ॥३४॥—వ్యవహితమితి ॥ పూర్వోక్తవిశేషణ విశిష్టాకాచిదంగనాఅంతర్వణమువనాభ్యంతరప్రదేశే+ప్రనిరంతరిత్యాదినావననకార్ణస్యణత్వం వ్యవహితంతిరోహితం ఆభిముఖ్యభాజం అభిముఖావస్థితమిత్యర్థః తం వల్లభం ప్రియం అవిజానతీకిలజానానాప్యజానానేవ విటపినివృక్షేఅధివిటపి+విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః సలీలంయథాభవతితథా అగ్రేవృక్షాగ్రేయానిపుష్పాణితేషాంగ్రహణమితిపదేన వ్యాజేనచిరంవిలంబ్య ప్రియాయస్వాంగప్రకాశనార్థమితిభావః ॥ ३५॥—అథేతి ॥ అథవిలంబనానంతరం అత్రాస్మిన్ ప్రియేసఖీభిః కథితేసతి కిల అయమత్రాస్తఇతినివేదితేసతి క్షణంససంభ్రమాఅపరేవ పూర్వవిపరీతవ్యాపారకరణాత్ అన్యేవభవంతీ బుద్ధిపూర్వకారిత్వమజ్ఞాననాటనేన వంచయంతీత్యర్థః శిథిలితః పుష్పగ్రహణాన్నివర్తితః కుసుమాకులః కుసుమవ్యాపృతోగ్రపాణిర్యయాసాతథోక్తా । పదేపదేప్రతిపదం ప్రతిస్థానంసంయమితేన నియమితేన అంశుకేనవస్త్రేణ ॥ని॥అంశుకంసూక్ష్మవస్త్రస్యాదితివిశ్వః తేనావృతం ఆచ్ఛాదితమంగం శరీరంయస్యాస్సాతథోక్తాసతీ ॥ ३६॥—కృతేతి కించకృతభయపరితోషయోఃభర్తృదర్శనోత్థసాధ్వసహర్షయోః సన్నిపాతః సంకరోయేనతత్ మనసిజాతోమనసిజః మన్మథః+సప్తమ్యాంజనేర్డఇతిడః * హలదంతాత్సప్తమ్యాస్సంజ్ఞాయామిత్యలుక్ సఏవగురురాచార్యః తేన తత్క్షణాత్తస్మిన్నేవ క్షణేఉపదిష్టం తదేకహేతుకమిత్యర్థః కిమప్యనిర్వాచ్యంరసాంతరంలక్షణయాభావాంతరం తచ్చేహకిలికించితం వివక్షితంకృతభయేత్యాదివిశేషణాన * క్రోధాశ్రుహర్షభీత్యాదేస్సంకరః కిలికించితమితి తల్లక్షణార్థస్యప్రతీతేః రసేనరాగేణ హేతునాభజంతీ అతఏవసచకితాభయాత్ససంభ్రమా ॥ని॥ చకితంభయసంభ్రమఇత్యమరః సస్మితాహర్షాత్సమందహాసాచవక్త్రవారిజశ్రీః

నరసాంతరంభజంతి ॥ ౩౭ ॥ అవనతవదనేందురిచ్ఛతివ్యవధిమధీరతయాయదా స్థితాస్మై । అహరతసుతరామతస్యచేతస్స్ఫుటమభిభూషయతిస్త్రియస్త్రపైవ ॥ ౩౮ ॥ కిసలయశకలేష్వవాచనీయాఃపుళకినికేవలమంగకేనిధేయాః । నఖపదలిపయోవిభావితార్థాఃప్రణిదధిరేదయితైరనంగలేఖాః ॥ ౩౯ ॥ కృతకృతకరుషాసఖీమపాస్యత్వమకుశలేతికయాచిదాత్మనైవ । అభిమతమభిసాభిలాష మా

ర్యస్యాస్సాసతీ అతిచకిత స్థితయోః పూర్వోక్తభయహర్షానుభావత్వేనోక్తిః ౩౭॥—అవనతఃవదనేందుర్యస్యాస్సాలజ్జమానప్రముఖీత్యర్థః అధీరతయా అధృష్టతయావ్యవధింకించిద్వ్యవధానం+ ఉపసర్గేఘోః కిరితికిప్రత్యయః ఇచ్ఛతీ వాంఛతీవ తథావ్యాకులాసతీత్యర్థః + అచ్ఛిన్నదర్శనమితివికల్పాన్నను భావః అస్మైప్రియాయఆస్థితఆశయంప్రకాశయంతీస్థితేత్యర్థః+ తిష్ఠతేఃకర్తరిలుఙ్ * ప్రకాశనస్థేయాఖ్యయోశ్చేత్యాత్మనేపదం* స్థాఘ్వోరిచ్చేతిసిచఃకిత్త్వమికారశ్చధాతోరంతాదేశః కిత్త్వాన్నగుణః॥ఇతియత్ అతోహేతోరస్యప్రియస్యచేతః సుతరామహరత । తథాహిత్రపైవస్త్రియోభిభూషయతి స్ఫుటం ప్రసిద్ధమిత్యర్థః అతోస్యాఅపిత్రపాభూషితత్వాదతిమనోహరత్వంయుక్తమితిభావః కుళకాలంకారోయమర్థాంతరన్యాసశ్చ మధ్యాచేయంనాయికా * లజ్జామన్మథమధ్యస్థామధ్యమోదితయావనేతి లక్షణాత్ ॥౩౮॥—కిసలయేతి ॥అవాచనీయాః ప్రసిద్ధలిపివైలక్షణ్యాద్వాచయితుమనర్హాః కింతుకేవలంపుళకనిదయితస్పృష్టత్వాత్ స్పర్శాదేవరోమాంచవత్యంగకేవ పుషినిధేయాః విరహతాపశాంత్యర్థమర్పణీయాః కుతః నఖపదానినఖాంకాఏవలిపయోక్షరాణి యేషుతె నతుప్రసిద్ధాక్షరాః అతోనవాచనీయాఇత్యర్థః నైతావతానుపకారకత్వం చేత్యాహ తథాపివిభావితార్థాఃసాంకేతికసన్నివేశవశాదేవద్యోతితాభిధేయాః లిఖ్యంతఇతి లేఖాఃసందేశాః + కర్మణిఘఞ్ప్రత్యయః అనంగస్యలేఖాఃతత్ప్రయుక్తాఇత్యర్థః దయితైః దయితాభిర్దయితైశ్చ + పుమాన్స్త్రియేత్యేకశేషః కిసలయశకలేషు ప్రణిదధిరేప్రణిహితాః లిఖితాఇత్యర్థః + దధాతేః కర్తణిలిట్ నేర్గదనదేత్యాదినా నకారస్యణత్వం లోకప్రసిద్ధలేఖ్యవైలక్షణ్యాత్ వ్యతిరేకాలంకారః ॥౩౯॥—కృతేతి ॥ కృతకృతకరుషాకృతకృత్రిమరోషయాకయాచిన్నాయికయాత్వమకుశలామాల్యగ్రథనేకుశలానాసీతి సఖీమపాస్య నిర

విష్కృతభుజమూలమబంధిమూర్ధ్నిమాలా ॥౪౦॥ అభిముఖముపయాతిమాన్త కించిత్త్వమభిదధాః పటలేమధువ్రతానామ్ । మధుసురభిముఖాబ్జగంధలుబ్ధైరధికమధిత్వదనేనమానిపాతి ॥ ౪౧ ॥ సరజసమకరందనిర్భరాసుప్రసవవిభూతిషు

స్వాత్మనాస్వీయమేవాభినుతమభిప్రియాభిముఖం సాభిలాషమావిష్కృతభుజమూలం ప్రకాశితకక్షదేశం యథాతథామూర్ధ్నిమాలాఅబంధిబద్ధా అయంచ స్వాభిప్రాయవ్యంజకచేష్టారూపశ్చాపలాఖ్యః సంచారివిశేషఃనాయికాతుప్రౌఢైవ * సరమందీకృతవ్రీడాప్రౌఢాసంపూర్ణయౌవనేతిలక్షణాత్ ॥ ౪౦ ॥ అథకాచిన్నాయికాం ప్రతిసఖీవచనంత్రిభిర్విశేషకేణాహ ॥అభిముఖమితి॥ మధుమకరందంవ్రతయంతిభుంజతఇతిమధువ్రతాఃమధుపాఃకర్తర్యణ్ప్రత్యయః తేషాంపటలేఅభిముఖముపయాత్యాగతేసతిత్వంకించిన్మాన్తాభిదధాఃకించిదాలపమానంభజేత్యర్థః + స్మోత్తరేలఙ్ చేతి ధాధాతోర్లఙ్ నమాఙ్యోగఇత్యట్ప్రతిషేధః మానస్య మధుకరబాధానివృత్తిరేవ ఫలమిత్యాహ - మధ్వితి మధునామద్యేనసురభేర్ముఖాబ్జస్య యోగంధః తస్మిన్ లుబ్ధైర్లోభాత్ + (త్రి) యాంక్తః అనేన మధువ్రతపటలేనత్వ్వయిఅధిత్యాత్ +విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః త్వమావేకవచన ఇత్యత్రైకవచన ఇత్యర్థనిర్దేశాదిహవిభక్త్యర్థాపేక్ష్యైకార్థవృత్తేర్యుష్మదోమపర్యంతస్యత్వాదేశః అతఏవవిభక్త్యభావాచ్ఛత్వాదేశోత్రచింత్యఇతి వల్లభవచనం చింత్యం అధికమత్యంతం సర్వస్మాదిత్యర్థః మాసిపాతినిపత్యతాం + భావేలుఙ్ చిణ్వద్భావాద్వృద్ధిః అత్రాభిపాతాసంబన్ధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౪౧॥ —॥ సరజసేతి ॥ కీంచమధుపిబతీతిమధుపః మధులిట్ మద్యపశ్చ + ఆతోనుపసర్గేకః భువిరోహంతిజాయంతఇతిభూరుహాః తేషాంభూమానాంచ దేహినాం సంబంధినీషు సహరజసాసరజసం+ అచతురేత్యాదినా సాకల్యార్థేఽవ్యయీభావస్సమాసాంతనిపాతః తేనసరజస్క

అర్థనిర్దేశస్యాతిత్వానిత్యాద్యర్థానుసంగేణాపి ప్రత్యయో త్తరపదమోశ్చేత్యత్ర ఉత్తరపదగ్రహణసామర్థ్యాద్విభక్తిపరకత్వస్యాపినిమిత్తత్వేనాశ్రయణీయా భావత్వేనావ్యయత్వాద్విభక్తేర్లుకాలుప్తత్వేననలుమతేత్యనేన ప్రత్యయలక్షణప్రతిషేధాద్విభక్తిపరత్వాభావేనాదేశశ్చింత్యఏవనఅతో వల్లభోక్తిర్యుక్తైవకవినాతువిభక్తిప్రతిరూపకత్వచ్ఛబ్దేనయుష్మత్సమానార్థకేనసమాసాంగీకృతఇతిప్రతిభాతి

భూరుహాం విరక్తః । ధ్రువమమృతపనామవాంఛయాసావధరమముం మధుపస్త
వాజిహీతే ॥ ౪౨ ॥ ఇతి వదతి సఖీజనే నిమీలద్ద్విగుణితసాంద్రతరాక్షిపక్ష్మమాలా।

ఇతి బహువిధైః పద్యైర్లక్ష్యైః ముఖ్యా వా మహాకవిప్రయోగబాహుళ్యాత్ అవ్యయీభావదర్శనం తు ప్రాయికాభిప్రాయమిత్యుక్తం ప్రాక్ తథా చ సరజసం సరజసో వా యో మకరందః తేన నిర్భరాసు పూర్ణాసు సతీష్వధరవదమృతేన నాపూరజస్కేనేతి భావః అన్యత్ర రజః స్త్రీపుష్పం ॥ని॥ స్యాద్రజః పుష్పమార్తవమిత్యమరః తత్సాహచర్యాన్మకరందశబ్దేన శుక్లప్రతీతేః తేన శుక్లశోణితసన్నిపాతప్రాయాస్విత్యర్థః ప్రసవవిభూతిషు పుష్పసమృద్ధిషు జన్మపరంపరాసు చ విరక్తో నిస్పృహస్సన్ అమృతం పిబతీత్యమృతపః ఇతి నామ్నో వాంఛయా అమృతపానాభిలాషేణ అముం తవాధరోష్ఠం ప్రత్యాజిహీతే ఆగచ్ఛతి ధ్రువం సత్యమిత్యుత్ప్రేక్షా- అన్యత్ర తు అమృతపో దేవ ఇతి నామవాంఛయా దేవభూయాపేక్షయేత్యర్థః- అథవా నిశ్శ్రేయసప్రాప్త్యపేక్షయేత్యర్థః ॥ని॥ శ్రేయో నిశ్శ్రేయసామృతమిత్యమరః ధ్రువం శాశ్వతం అధరం ధరాసంబంధరహితం అముం పరలోకం అపథమిహ చాముత్ర శుచాం ఇహ చాముత్ర చాన్వేషణ్యాద్యా లోకే వేదే చేదమదసోర్లోకద్వయే రూఢిదర్శనాత్ ఆజిహీతే అన్వేష్యతీత్యర్థః+ ఓహాఙ్ గతావితి ధాతోర్లట్ శ్లావితి ద్విర్భావః ఈహల్యఘోరితి ఈకారః అత్రినాయికావదనసౌరభలాభహేతుకస్య మధుపాగమనస్యామృతపనామవాంఛాహేతుకత్వోత్ప్రేక్షణాద్గుణహేతూత్ప్రేక్షా. సా చ ధ్రువమితి వ్యంజకప్రయోగాద్వాచ్యా సతి మధుపస్యాధరోష్ఠైకదేశసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్త్యర్థాపి తేతి సంకరః పూర్వోక్తా ప్రకృతార్థప్రతీతిస్తు మధుపాదిశబ్దానామభిధాయాః ప్రకృతార్థనియంత్రితత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలో ధ్వనిరేవ న శ్లేష ఇత్యలం విస్తరేణ ॥ ౪౨ ॥—ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం సఖ్యావజనస్త్రస్తికా సఖీజనే వదతి సతి నిమీలంత్యా భయాన్ముకుళీభవంత్యా అతఏవ ద్విగుణే అవృత్తీయయోస్తే ద్విగుణే ద్విరావృత్తే ॥ గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాదిజ్యేంద్రియాముఖ్యతంతుష్వితి వైజయంతీ। తేకృతే ద్విగుణితే అతఏవ సాంద్రతరే అక్షిపక్ష్మమాలే నేత్రలోమపంక్తీ యస్యాస్సా కాచిదితి శేషః అక్షిగ్రహణస్య పక్ష్మద్వైగుణ్యలక్ష్మీరక్షైరావేతిద్యోతనార్థత్వాన్న పౌనరుక్త్యం- అళిభయేన భర్తురంకం ఉత్సంగమపతత్ ప్రాప్తవతీ అ

అపతదళిభయేనభర్తురంకం భవతిహి విక్లబతా గుణోఽంగనానామ్ ॥౪౩॥ ముఖక
మలకమున్నమయ్య యూనా యదభినవోఢవధూర్బలాదచుంబి । తదపి నకిలబా
లపల్లవాగ్రగ్రహపరయా విదితే విదగ్ధసఖ్యా ॥౪౪॥ వ్రతతివితతిభిస్తిరోహితా
యాం ప్రతియువతౌ వదనం ప్రియః ప్రియాయాః । యదధయదధరావలోపనృత్య
త్కరవలయస్వనితేన తద్వివవ్రే ॥ ౪౫ ॥ విలసితమనుకుర్వతీపురస్తాద్ధరణి రుహా

హో మహత్కష్టం యత్కీటకాదపి భయమిత్యాశంక్యాహ భవతీతి అంగనానాం
నతు పుంసామితి భావః విక్లబతా భీరుతా గుణో భవతిహి నతు దోషఇతిభావః అ
తఏవ జనసమక్షం భర్తురంకారోహణ మపిన దోషః పాశ్వే స్థాలంబనాదీనాం
భయానుభావత్వాత్ కులకలంకారోఽయ మర్థాంతరన్యాసః ॥౪౩॥ — ముఖేతి॥
యూనా అభినవోఢవధూః నవోఢాంగనాపి బలాత్ । బలాత్కారాత్ ముఖంక
మలమివేత్యుపమిత సమాసః తదల్పంముఖ కమలకం + అల్పార్థే కన్ప్రత్య
యః ఉన్నమయ్యోద్యమ్య +ల్యపిలఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః అచుంబి చుంబిత
మితియత్ తచ్చుంబనం విదగ్ధ సఖ్యా చతురసఖ్యా బాలపల్లవాగ్రాణాం గ్రహో
గ్రహణం+ గ్రహవృదృనిశ్చిగమశ్చేత్యప్ప్రత్యయః తత్పరయా తదాసక్తయా స
త్యా కించిద్వ్యాసంగం కల్పయంత్యేత్యర్థః న విదితేపి కిల నవిదితమపి కిల న
ప్రకాశితమితి కిముతవక్తవ్యమిత్యపి శబ్దార్థః కిలేత్యలీకే వస్తుతో విదిత్వాప్యవి
దిత్వేవస్థితా వైదగ్ధ్యాత్ అన్యథా తయోర్విస్రంభవిఘాతాదితి భావః ముగ్ధేయం నా
యికా * ఉపయమే నవా ముగ్ధా లజ్జాపిహిత మన్మథేతి లక్షణాత్ ॥ ౪౪ ॥ —
వ్రతతీతి । ప్రతికూలా యువతిః ప్రతియువతిః సపత్నీ తస్యాం వ్రతతివితతయః ల
తాజాలాని ॥ని॥ విస్తీర్ణం వ్రతతిర్లతేత్యమరః తాభిస్తిరోహితాయాం సత్యాంప్రి
యః ప్రియాయాః వదనం అధరం అధయత్ అపిబదితియత్ + ధేట్ పానే ధాతోర్లా
ఙ్ తద్వదనపానం అధరావలోపేనాధరఖండనేన జనితవ్యథయేత్యర్థః నృ
త్యతాం చలతాం కరయోర్వలయానాం కంకణానాం స్వనితేన ధ్వనినా వివవ్రే వి
వృతం తదేవ తస్యాస్తదనుమాపక మభూదిత్యర్థః అత్ర క్రియాహ్యస్తా అపరాత్వే
ష్యాని ద్యోతితవతీత్యనుసంధేయమ్ ॥ ౪౫ ॥—విలసితమితి ॥ వధూః కాచిత్ స్త్రీ
పురస్తాదగ్రే ధరణిరుహమధిరోహతీతి ధరణిరుహాధిరుట్ వృక్షారూఢా+రుహేః క్వి
ప్ తస్యాః పురస్తాదధఃస్థితాయా లతాయాః విలసితం చేష్టితం + నపుంసకే భావే క్తః అను

ధిరుహ్యోపఘూర్ణితా యాః । [illegible]
పల్లవాపమాలిలింగ ॥ ౪౬ ॥ [illegible]
గుచ్ఛవాంఛయా స్వ [illegible] । సకలకలభకుంభ [illegible]
నాభ్యామ్ ॥ ౪౭ ॥ మృదుపరిణతలాగ [illegible]
రస్య । ఉపరిసరసల [illegible] ॥ ౪౮ ॥
ఉపరిజతరుజాని యాచమానాం కుసుమ [illegible] । [illegible]

కుర్వతీవేవమిత్యాశ్లేషప్రకారః [illegible] ప్రరోహా) అగతేతి అపిహాయేతి [illegible] ణి తద్యథాతథా రమణం ప్రియమాలిలింగ [illegible] ॥ ౪౬ ॥—సలలితమితి ॥ అన్యా స్త్రీ [illegible] గుచ్ఛ [illegible] ఘృక్షయా సలలితం సవిలాసం యథాతథా సహచరం ప్రియం [illegible] ద్వామేనేతి శేషః [illegible] అవలంబ్య అవష్టభ్య సకలయోః [illegible] యోః కరికుంభయోర్విభ్రమ ఇవ విభ్రమస్సౌందర్యం యయోస్తాభ్యాం స్తనాభ్యాం రసాదాశ్లిష్టవతీ [illegible] అచ్ఛాదయామాస సహచరమితి శేషః అభిముఖా వస్థానాదితి భావః + [illegible] ఇతిగుణః * [illegible] ॥ ౪౭ ॥—మృద్వితి ॥ అన్యా స్త్రీ [illegible] ఉచ్చైస్తు ఉపపేతు మిచ్ఛయా ఉచ్చతరోచ్చిచీషయా + [illegible] స్త్రియా [illegible] * విభాషా [illegible] + పుంసి సంజ్ఞాయాంఘః [illegible] + సహేఃపచా ద్యజంతాన్నిఙ్ సమానా [illegible] కృద్యోగా [illegible] అథాస్మిన్నవసరే నిరవలంబనం యథాతథా [illegible] తత్ నిరాలంబత్వాన్ని [illegible] అలంకారః ॥ ౪౮ ॥—ఉపరిజేతి ॥ ఉపరిజాతాని [illegible] తరుజాని కుసుమాని తాని యాచమానాం [illegible] స్త్రీ [illegible] పరిరంభ [illegible]

పయోధరాంగృహాణస్వయమితిముగ్ధవధూముదాసదోర్భ్యామ్ ॥ ౪౯ ॥ ఇదమిదమితిభూరుహాంప్రసూనైర్ముహురభిలోభయతాపురఃపురోఽన్యా । అనురహసమనాయినాయకేనత్వరయతిరంతుమహోజనంమనోభూః ॥ ౫౦ ॥ విజనమితిబలాదముంగృహీత్వాక్షణమథవీక్ష్యవిపక్షమంతికేన్యా । అభిపతితుమనాలఘుత్వభీతేరభవదముంచతివల్లభేతిగుర్వీ ॥ ౫౧ ॥ అధిరజనిజగామధామతస్యాః ప్రియతమయేతిరుషాస్రజావ(న)బ)ద్ధః । పదమపిచలితుంయువానసేహేకిమివనశక్తి

పః ఆశ్లేషలాలసాన్యాః కుశలతయావంచనాపటుతయాస్వయం గృహాణేతి మయో ద్యతాస్వయమేవాపచినుష్వేత్యుక్త్వేత్యర్థః గమ్యమానార్థత్వాదుక్త్వేతి న ప్రయుక్తం పౌనరుక్త్యాత్ దోర్భ్యాంహస్తాభ్యాముదాసఉద్యచ్ఛతి స్మ-అయం చైకాయి త్తత్వాదనుకూలనాయకః నాయికా తుస్వాధీనపతికాప్రౌఢాచ ॥ ౪౯ ॥ ఇదమిదమితి ॥ అన్యా(స్త్రీ)ఇదమిదమితిఇదం గ్రాహ్యమిదంగ్రాహ్యమిత్యుక్త్వే త్యర్థః భూరుహాంవృక్షాణాం ప్రసూనైః పుష్పైఃపురః పురో ముహురభి లో భయతా ప్రలోభయతానాయకేన రహస్యనురహసంఏకాంతం + అన్వవతప్తా ద్రహసఇత్యవ్యయీభావసమాసాంతః అనాయినీతా తథాహి మనోభూఃకామో జనంరంతుంత్వరయతి దేశకాలానపేక్షమేతిభావః అతఏవాశ్చర్యమహోఇతిపూ ర్వవన్నాయికానాయకవివేకః అర్థాంతరన్యాసః ॥ ౫౦ ॥—విజనమితి॥ అన్యా (స్త్రీ)విజనమేకాంతమితి హేతోరముంవల్లభంక్షణం బలాద్గృహీత్వాఆకృష్యా థాంతికే విపక్షంసపత్నీజనంవీక్ష్యలఘుత్వభీతేస్తుచ్ఛత్వభయాత్ అభిపతితుం మనాయస్యాస్సాఅభిపతితుమనాఅపసర్తుకామా + తుంకామమనసోరపీతిమ కారలోపః వల్లభేఅముంచతి అత్యజతిసతి తస్య విపక్షానవేక్షణాదితిభావః అతి గుర్వీఅతిగౌరవవత్యభవత్ స్వయంగ్రహలాఘవతిరోధానాత్ప్రత్యుతభర్తుర్వా ల్లభ్యప్రకాశనాచ్చేతిభావః । భాగ్యవశాంసర్వం శ్రేయసేభవతీతిరహస్యంఏషా త్వతిప్రగల్భైవ ॥ ౫౧ ॥— అధీతి ॥ అధిరజనిరజన్యాంవిభక్త్యర్థేవ్యయీభావః తస్యాస్సపత్న్యాఇత్యర్థః బుద్ధిస్థత్వాన్నామగ్రహణాసహత్వాచ్చ తచ్ఛబ్దే న నిర్దేశః ధామగృహంజగామగతఇతిరుషాహేతునా ప్రియతమయాకర్త్ర్యా స్రజామాలికయాకరణేన అవబద్ధః యువాపదమపి అత్యంతసంయోగేద్వితీయా చలితుంనసేహే నశశాక తథాహి ససాధ్వసానాంభయగ్రస్తానాంకిమివకింవాఇవ

హారంససాధ్వసానామ్ ॥ ౫౨ ॥ నఖలువయమముష్య దానయోగ్యాః పిబతిచ పాతిచయాసకౌరహస్త్వామ్ । వ్రజవిటపమముందదస్వతస్యైభవతియతస్సదృశో శ్చిరాయయోగః ॥ ౫౩ ॥ తవకితవకిమాహితైర్వృథానః క్షితిరుహపల్లవపుష్పకర్ణ

శబ్దో వాక్యాలంకారే॥ఇవేతి ఈషదర్థోపగమోత్ప్రేక్షా వాక్యాలంకారేష్వితిగణవ్యాఖ్యానే॥శక్తిం హరతీతిశక్తిహరం+హరతేరనుద్యమనేజిత్యచ్ప్రత్యయః న భవతీతి శేషః + అస్తిర్భవంతీపరోప్రయుజ్యమానోప్య స్తీతివచనాత్ । భవంతీతిలటః పూర్వాచార్యాణాం సంజ్ఞా సర్వస్యాపిభీరూణాం శక్తిహరత్వాదబలాకృతిః స్రగ్బంధోపి యూనశ్శక్తిహరఇతియుక్తమితి సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః ఖండితేయంనాయికా జ్ఞాతేన్యాసంగవికృతే ఖండితేర్ష్యాకషాయితేతిలక్షణాత్ నాయకస్తుదక్షిణః భయబంధన సహనాదిభిస్తుల్యానేకత్ర దక్షిణఇతి తల్లక్షణార్థప్రతీతేరితి ॥ ౫౪ ॥ — అథకాచిత్ఖండితానాయికా నిజకాంతమాగస్కారిణం పల్లవదానేన ప్రసాదయంతంచతుర్భిస్సభర్త్సనముపాలభతే ॥ నేత్యాది ॥ వయమముష్యవిటపస్యదానయోగ్యానఖలుకింతు యాఅసావేవాసకౌత్వత్ప్రియా+అవ్యయసర్వనామ్నామకచ్ప్రాక్టేరితిఅకచ్ప్రత్యయః రహోరహసి॥ని॥రహశ్చోపాంశుచాలింగే ఇత్యమరః త్వాంపిబతిపానంకరోతి+ పాపానేభ్వాదికః పాఘ్రేత్యాదినాపిబాదేశః పాతిరక్షతిచ అన్యతోవారయతిచేత్యర్థః+ పారక్షణే అదాదిత్వాచ్ఛపోలుక్, తస్యైఅముంవిటాన్పాతీతివిటపం పల్లవం॥ని॥ విటపఃపల్లవేపిద్గఇతివిశ్వః దదస్వ ప్రయచ్ఛ + దదదానఇతిభ్వాదికాల్లోట్ వ్రజగచ్ఛయతోదానాచ్చిరాయచిరకాలాత్ చిరార్థేవ్యయమ్- సదృశోఃఅనురూపయోః యోగోభవతి ఉభయోరపివిటపత్వాదితి భావః॰సమాలంకారోయం ✱ సాసమాలంకృతిర్యోగోవస్తునోరనురూపయోరితిలక్షణాత్ ॥ ౫౩ ॥— తవేతి ॥ హేకితవధూర్తవృథావ్యర్థమేవాహితైస్తత్కార్యస్యాన్యతఏవ సిద్ధత్వాదితిభావః-తవసంబంధిభిః క్షితిరుహాణాం పల్లవాః పుష్పాణిచ తాన్యేవకర్ణంపూరయంతీతి కర్ణపూరాః కర్ణావతంసాః + కర్మణ్యణ్- తైఃనఃఅస్మాకంకింతత్సాధ్యంనకించిదస్తీత్యర్థః గమ్యమానసాధనక్రియాపేక్షయా కర్ణపూరాణాంకరణత్వాత్తృతీయా ఉక్తంచన్యాసోద్యోతే ✱ నకేవలంశ్రూయమాణైవ క్రియానిమిత్తం కారకభావస్యాపితుగమ్య

ర్ణపూరైః । ననుజనవిదితైర్భవద్వ్యళీకైశ్చిరపరిపూరిత మేవకర్ణయుగ్మమ్॥౫౪॥ ముహురుపహసితామివాళినాదైర్వితరసినః కలికాం కిమర్థమేనామ్ । వసతిము పగతేనధామ్ని తస్యాశ్శ్నరకలి రేషమహాం స్త్వయాద్య దత్తః ॥ ౫౫॥ ఇతిగదితవ తీరుషాజఘానస్ఫురితమనోరమపక్ష్మ కేసరేణ । శ్రవణనియమితేనకాంతమన్యా సమమసితాంబురుహేణ చక్షుషాచ ॥ ౫౬ ॥ వినయతి సుదృశోదృశః పరాగం

మానాపీతి కింతునను అంగజనవిదితైః జనైను వగస్ద్వైరితి సప్తమీసమాసః+ నచ పూజాయామితిషష్ఠీసమాసనిషేధాత్ సచ+ క్తస్యచవర్తమాన ఇతిషష్ఠీని ర్బంధః ఆధారత్వ వివక్షాయాం తదపాప్తైః కృద్యోగఇతి షష్ఠీప్రతిప్రసవత్వా దస్యేతి. భవద్వ్యళీకైర్భవతోప్రియవచనైః కర్ణయుగ్మందిరపరిపూరితం ని త్యపూర్ణమేవ అతఃపూరితస్య పూరణాయోగాదలమేభిరిత్యర్థః- అత్రఉత్త రవాక్యార్థస్య పూర్వవాక్యార్థహేతుకత్వే నోపనిబంధనాద్వాక్యార్థ హేతుకం కావ్యలింగమలంకారః॥ ౫౪॥—ముహురితి ॥ అళినాదైర్భృంగరుతం కారైర్ముహురుపహసితాంప్రతారణార్థేతి పరిహస్యమానామివస్థితామేనాం కలికాం కోరకమల్పం కలింకలహంచ ॥ని॥ కలహోంత్స్యయగేకలిరితి వైజయంతీ స్త్రీప్రత్యయస్త్వవివక్షితస్త్వేషే॥ నొస్మాకం కిమర్థంవితరసి హేశఠ సూధ విప్రి యకారిణ తస్యాస్త్వత్ప్రియాయాః ధామ్నిభవనేనసతిం స్థితిః ఉపగతేనత్వయా అద్యైవమవర్తమానో మహాన్ కలిఃకలహోదత్తః త్వద్దత్తసన మహతికలౌస్థితే కి మల్పేనేత్యర్థః- అత్రాపి పూర్వవాక్యార్థస్యోత్తరవాక్యార్థహేతుకత్వా ద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం కలికామితి శ్లేషోత్థాపితయాకోరకకలహ యోర్భేదే అభేదరూపాతిశయోక్త్యానుప్రాణితమితిసంకరః ॥ ౫౫॥ —ఇతీతి ॥ ఇతీత్థంగదితవతీఉక్తవతీ అన్యాస్త్రీరుషాకాంతం స్ఫురితాన్యుజ్జ్వలాని మనోర మాణిచ పక్ష్మాణీవ కేసరాణి అన్యత్రకేసరాణీవ పక్ష్మాణియస్య తేన శ్రవణనియ మితేన శ్రోత్రోధృతేన తేనసిరుద్ధేనచాసితాంబురుహేణ నీలోత్పలేన చక్షుషా చ సమంయుగపజ్జఘానతాడయామాస- ఏవంపిఖండితానాయికోక్తిరుద్ధృతః * నృ త్యాగానిభర్వయోర్గృష్ణఇతి లక్షణాత్ అత్రస్ఫురితేత్యాదిశ్లిష్టవిశేషణగమ్యోప మ్య యోరసితాంబురుహచక్షుషోరుభయోరపి తాడనసాధనతయోపాత్తత్త్వేనప్ర కృతత్వాత్కేవలప్రకృతాస్పదాతుల్యయోగితా । లక్షణముక్తమ్ ॥ ౫౬॥ —

ప్రణయిని కౌసుమమాననానిలేన । తదహితయువతేరభీక్ష్ణమక్ష్ణోర్ద్వయమపి రోషరజోభిరాపుపూరే ॥ ౫౭ ॥ స్ఫుటమిదమభిచారమన్త్ర ఏవ ప్రతియువతేరభిధానమఙ్గనానామ్ । వరతనురమునోపహూయ పత్యా మృదుకుసుమేన యదాహతాప్యమూర్ఛత్ ॥ ౫౮ ॥ సమదనమవతంసితేఽధికర్ణం ప్రణయవతా కుసుమే

వినయతీతి ॥ ప్రణయిని ప్రియే సుదృశః ప్రియాయాః దృశోర్లోచనాదేకస్మాదే వేతి భావః కుసుమేషు భవం కౌసుమం పరాగం రజఃకణమేకస్మైకమేవేతి భావః, ఆననానిలేన నిజముఖఫూత్కారేణ వినయత్యపనయతి సతి తదహితయువతేః తత్సపత్న్యాః అక్ష్ణోర్ద్వయమపి నత్వేకమేవేతి భావః రోషా ఏవ రజాంసి తైరభీక్ష్ణమాపుపూరే ఆపూరితం నత్వేకేన రజఃకణేన కించిత్స్పృష్టమాత్రమితి భావః + పిపర్తేః కర్మణి లిట్ * ఉదోష్ఠ్యపూర్వస్యేత్యుకారః * రోరుపధాయా ఇతి దీర్ఘః పూరితస్యేతి ఇత్యస్మాద్ద్వైవాదికాత్కర్మ కర్తరి లిట్ పూరణమిత్యర్థః అత్రాన్యస్యేతో రజోపనయనస్యాన్యత్ర రజః పూరణకారణత్వాయోగాదకారణకమేవ పూరణమితి విభావనాలంకారో రూపకానుప్రాణితేతి సంకరః ॥ ౫౭ ॥—స్ఫుటమితి॥ ఇదం ప్రతియువతేః సపత్న్యాః అభిధానం నామధేయం అఙ్గనానామభిచారః పరమారణకర్మ యథా శ్యేనేనాభిచరన్యజేతేతి- తస్య మన్త్రోఽభిచారమన్త్రః స ఏవ స్ఫుటమిత్యుత్ప్రేక్షా, యద్యస్మాద్వరతనుః స్త్రీ పత్యా భర్త్రా అమునా సపత్నీనామధేయేనోపహూయ మృదుకుసుమం మృదుగ్రహణం అచిరాపటుత్వం ద్యోతయద్దైవతాభిమన్త్రితాది సంస్కారాభావం ద్యోతయతి తేన కుసుమేనాప్యాహతా అమూర్ఛత్ యద్వ్యాపారప్రాక్కం కుసుమతాడనమపి మారకం సోఽభిచారమన్త్ర ఏవ సత్యం అన్యథా కేవలకుసుమేనాపి తత్ప్రసంగాదిత్యర్థః ॥ ౫౮ ॥— సమదనమితి॥ ప్రణయవతా ప్రియేణ సుమధ్యమాయాః ప్రియాయాః అధికర్ణం కర్ణే + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః సమదనం సానురాగం యథాతథా కుసుమే అవతంసితే అవతంసీకృతే సతి సపదిలఘిమా నామ బహుతాం హీనతాం అగురుత్వం చ వ్రజదపి సమానపదికః పతిర్యస్యాస్తస్యాస్సపత్న్యాః+ నిత్యం సపత్న్యాదిష్వితి ఙీప్ నకారశ్చ తత్సాదేశనిదేశాత్ సమానశబ్దస్య సభావనియమః హిరణ్యస్య వికారో హిరణ్మయం + దాణ్డినాయనాదినా నిపాతః తత్సన్దనం భారోఽబభూవయ

మేసుమధ్యమాయాః । ప్రజదపిలఘుతాంబభూవభారః సపదిహిరణ్మయమండనం సపత్న్యాః ॥ ౫౯ ॥ అవజితమధునాతవాహమక్ష్ణోరుచిరతయేత్యవనమ్య లజ్జయేవ । శ్రవణకువలయంవిలాసవత్యాః భ్రమరరుతైరుపకర్ణమాచచక్షే ॥ ౬౦ ॥ అపచితకుసుమావిహాయవల్లీర్యువతిషుకోమలమాల్యమాలినీషు । పదముపదధిరేకులాన్యలీనాంనపరిచయోమలినాత్మనాంప్రధానమ్ ॥ ౬౧ ॥ శ్లథశిరసిజపాశపాతభారాదివనితరాంనతిమద్భిరంసభాగైః । ముకులితనయనైర్ముఖారవిందైర్ఘన

త్కించిదపి ప్రేక్ష్యాకాంతేన స్వహస్తదత్తం శ్లాఘ్యం మండనం భవతి అన్యస్య మహార్ఘమపిహీనంభారశ్చ నతు మండనమిత్యర్థః లఘుత్వగురుత్వగుణవిరోధస్య హీనార్థత్వేన పరిహారాద్విరోధాభాసభేదః ॥ ౫౯ ॥ — అవజితమితి ॥ విలాసవత్యాః స్త్రియాః శ్రవణకువలయం శ్రవణోత్పలం కర్తృ అహమధునా తవాక్ష్ణోః రుచిరతయా రుచిరస్యభావః రుచిరతా భావే తల్ తయా సౌందర్యేణావజితమితివక్తవ్యానువాదః అతఏవలజ్జయావనమ్య భ్రమరరుతైః శబ్దైరిత్యర్థః ఉపకర్ణం కర్ణే +విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః ఆచచక్షఇవేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౬౦ ॥ — అపచితేతి ॥ అలీనాంకులాని అపచితానియువతిభిరుపాత్తాని కుసుమానియాసాంతాః రిక్తాఇత్యర్థః వల్లీః పుష్పలతాః విహాయ కోమలానిమాల్యాని మలంతేధారయంతీతి కోమలమాల్యమాలినీషు + మలమల్లధారణఇతి ధాతోర్ణినిప్రత్యయః +ఋన్నేభ్యోఙీప్ యువతిషుపదంఉపదధిరేనిదధుః తథాహి మలినాత్మనాం కృష్ణదేహానాం దుష్టచిత్తానాంచ పరిచయః చిరకాలసాహచర్యం నప్రధానం అప్రయోజకం కింతుభుక్తిరేవేతిభావః అతఃపరిచితలతాత్యాగోనాశ్చర్యఇత్యర్థః అత్రమలినాత్మనామితి కృష్ణాంగత్వస్య దుష్టచిత్తత్వేన సహాభేదాధ్యవసాయేన అర్థాంతరన్యాసోత్థానాత్ శ్లేషప్రతిభోత్థాపితాతిశయోక్త్యనుప్రాణితోయమితి సంకరః ॥ ౬౧ ॥ — అథోత్తరసర్గే జలక్రీడావర్ణనాయాతదుపోద్ఘాతత్వేనాసాంవనవిహారోద్భవం శ్రమాతిరేకం సప్తభిః కులకేనదర్శయతి ॥ శ్లథేత్యాది ॥ శిరసిజాతాశ్శిరోజాశిరోరుహాః + సప్తమ్యాంజనేర్డః*హలదంతాదిత్యాదినాఅలుక్ తేషాంపాశః కలాపః శ్లథస్యతస్యయః పాతః తస్యభారాదివేతి హేతూత్ప్రేక్షా, నపాదాదౌ ఖల్వాదయఇతి వామనీయనిషేధేపివ శబ్దస్యపాదాదౌ ప్రయోగః కవేరౌద్ధత్యాత్ నితరామతిశయేన + అవ్యయఘాదామ్

మహతామివపక్ష్మణాంభరేణ ॥ ౬౨ ॥ అధికతరుణిమానముద్వహద్భిర్వికసదశీతమరీచిరశ్మిజాలైః । పరిచితపరిచుంబనాభియోగాదపగతకుఙ్కుమరేణుభిః కపోలైః ॥ ౬౩ ॥ అవసితలలితక్రియేణబాహోర్లలితతరేణతనీయసాయుగేన । సరసకిసలయానురంజితైర్వా కరకమలైఃపునరుక్తరక్తభాభిః ॥ ౬౪ ॥ స్మరసరసమురస్థలేనపత్యుః వినిమయసఙ్క్రమితాంగరాగరాగైః । భృశమతిశయఖేదసంపదేవస్తనయుగళైరితరేతరంనిషణ్ణైః ॥ ౬౫ ॥అతనుకుచభరాననతేనభూయ

ప్రత్యయః, నతిమద్భిః అంసభాగైరుపలక్షితాభిః నితంబినీభిరితిభావినా సంబన్ధః ఏవముత్తరత్రాపియోజ్యం నతాం సత్వముత్తమస్త్రీలక్షణం, పునర్ఘూర్ణనమహతాం సాంద్రదీర్ఘాణాం పక్ష్మాంభరేణేవేతి పూర్వవద్ధేతూత్ప్రేక్షా,ముకుళితనయనైరుత్ఖారవిన్దైఃఅత్రాప్యుత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః ॥ ౬౨ ॥—అధికమితి॥ పునః పరిచితానాం ప్రణయినాం పరిచుంబనైరభియోగాత్పీడనాత్ అపగతాః కుంకుమానాం రేణవః యేషుతాని అపగతకుంకుమరేణుభిః అతఏవ వికసంతి వైమల్యాత్ ప్రతిఫలంతిఅశీతమరీచేరుష్ణాంశోః రశ్మిజాలాని యేషుతైరిత్యసంబంధే సంబంధాతిశయోక్తిః అతఏవాధికతరుణిమానం ఉద్వహద్భిః కుంకుమాపాయేప్యౌత్పలంఘనాదతిలోహితైరిత్యర్థః కపోలైర్గండస్థలైః ॥౬౩॥ అవసితేతి ॥ పునరవసితాః క్రమేణసమాప్తాః లలితక్రియాః సుకుమారచేష్టా అపి యస్యతేన లలితతరేణ మృదుతరేణ తనీయసా తనుతరేణ బాహ్వోర్యుగేన పునస్సరసైస్సాంద్రైః కిసలయైరనురంజితైర్వా అనురంజనం ప్రాపితైరివ పునరుక్తాస్వాభావికారక్తభాసోయేషాంతైః పునరుక్తరక్తభాభిః + హలిసర్వేషామితియకారలోపః కరకమలైః పాణిపంకజైః అత్రేతరజనకరాపేక్షయా పునరుక్తరక్తత్వం స్వాభావికమేవ, తత్ర కిసలయరంజనహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే ఇవార్థోవాశబ్దః తద్వదుపేక్షాయాం ప్రయుక్తః ॥ ౬౪ ॥—స్మరేతి॥ పునః స్మరేణ సరసం సానురాగంయథాతథా పత్యురురస్థలేనకర్త్రా వినిమయేనవ్యతిహారేణ సంక్రమితాంగరాగోనులేపనం తేనరాగోరంజనం యేషుతైః అతిశయోఽతిశయితో యః ఖేదస్తస్య సంపదా మహిమ్నేవేత్యుత్ప్రేక్షా- భృశమితరేతరంనిషణ్ణైః పరస్పరం సంశ్లిష్టైః స్తనయుగళైః కుచద్వంద్వైః ॥ ౬౫ ॥ అతన్వితి ॥ పునః అతనునా మహతా కుచభరేణానతేన నమ్రేణ ప్రాగేవేత్ప్రే

శ్రమజనితానతినా౽శరీరకేణ । అనుచితగతిసాదనిస్సహత్వం కలభకరోరుభిరూరుభిర్దధానైః ॥ ౬౬ ॥ అప(గ)హృతనవయావకైశ్చిరాయ క్షితిగమనేన పునర్వితీర్ణరాగైః । కథమపి చరణోత్పలైశ్చలద్భిర్భృశవినివేశవశాత్పరస్పరస్య ॥ ముహురితి వనవిభ్రమాభిషంగాదతమిత తదా నితరాం నితంబినీభిః । మృదుతరతనవో౽లసాః ప్రకృత్యా చిరమపి తాః కిముత ప్రయాసభాజః ॥ ౬౮ ॥ ప్రథమమలఘుమౌక్తికాభమాసీచ్ఛ్రమజలముజ్జ్వలగండమండలేషు । కఠినకుచతటాగ్ర

భావః, భూయః పునశ్చ శ్రమజనితా ఆనతిర్యస్య తేన శరీరకేణ సుకుమారశరీరేణ, కించ అనుచితా అనభ్యస్తా ॥ ని ॥ అభ్యస్తేప్యనుచితం న్యాయ్యమితియాదవః తయాగత్యా పాదచారేణ యస్సాదః కార్శ్యం తేన యన్నిస్సహత్వమశక్తత్వం తద్దధానైరూరుభిశ్చ ఊరుమిక్షైరిత్యర్థః + సహంత ఇతి సహాః పచాద్యజంతేనోపసర్గస్య సమాసేత్వప్రత్యయః, కలభకరాః కరిహస్తాఇవోరవో మహాంతస్తైరూరుభిః సక్థిభిః ॥ ని ॥ సక్థిక్లీబేపుమానూరురిత్యమరః ॥ ౬౬ ॥—అపహృతేతి । పునః చిరాయ చిరం క్షితిగమనేనాపహృతో నవయావకో నవలాక్షారాగో యేషాం తైః పునస్తైనైవ వితీర్ణరాగైః సౌకుమార్యాదుత్పాదితరాగైః పరస్పరస్య భృశవినివేశవశాత్ స్థిరన్యాసబలాత్ ఏకం స్థిరం నివేశ్య తదవష్టంభేన ఇతరచాలనక్రమేణేత్యర్థః, కథమపి మహతా యత్నేన ॥ ని ॥ కథమాదితథాప్యంతం యత్నగౌరవబాధయోరిత్యుత్పలః ॥ చలద్భిశ్చరణోత్పలైః ॥ ౬౭ ॥—ముహురితి నితంబినీభిరుక్తధర్మోపలక్షితాభిః స్త్రీభిః ముహుః ఇతి ఏవం వనవిభ్రమాభిషంగాద్వనభ్రమాసంగాత్తదా నితరామతమి-తాంతం + తమ్యతేర్భావేలుఙ్ నాదాత్త్వోపదేశస్య మాంతస్యానాచమేరితి వృద్ధిప్రతిషేధః యుక్తం చైతదిత్యాహ, మృదుతరతనవోతికోమలాంగ్యస్తాః స్త్రియః ప్రకృత్యాలసాః జడాః అథ చిరమపి ప్రయాసభాజశ్చేత్కిముత సుతరామలసాస్స్యురిత్యర్థః, అత్ర ప్రకృతస్యైవ సర్గకాలస్యాస్య కథనేనాగంతుకస్య కైముత్యన్యాయసిద్ధత్వవర్ణనాదర్థాపత్తిరలంకారః ॥ ఏకస్య వస్తునో భావాద్యత్ర వస్త్వన్యదాపతేత్ । కైముత్యన్యాయతస్సాస్యాదర్థాపత్తిరలంక్రియేతి లక్షణాత్, శ్రమశ్చాత్ర సంచారీ వాచ్యః, శ్రమః ఖేదో౽ధ్వరత్యాదేః స్వేదో౽స్మిన్మర్దనాదయ ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౬౮ ॥ అథ శ్రమానుభావం స్వేదం వర్ణయతి ॥ ప్రథమమితి ॥ అథ తాసాం స్త్రీణాం శ్రమజలం ప్రథమ

హాతిపశ్చాదథ శతశర్కరతాం జగామేత్యాహ ॥ ౬౪ ॥ విపులకమపి యౌవనో
ద్ధతానాం ఘనపులకోదయకోమలం చకాశే । పరిమలితమపి ప్రియైః ప్రకామం
కుచయుగముజ్జ్వలమేవ కామినీనామ్ ॥ ౬౫ ॥ అవిరతకుసుమావచాయఖేదాన్ని
హితభుజాలతయైకయోపకణ్ఠమ్ । విపులతరనిరన్తరావలగ్నస్తనపిహితప్రియవ
క్షసా లలమ్బే ॥ ౬౬ ॥ అభిమతమభితః కృతాఙ్గభఙ్గా కుచయుగమున్నతివిత్త

ముజ్జ్వలగణ్డమణ్డలేషు కపోలసమూహేషు లఘుమాక్తికాభం స్థూలముక్తా
ఫలసదృశమాసీత్, పశ్చాత్తు తేనసంకటహారి హాతిసత్, అథ పతనానంతరం శ
తంశర్కరాః శతశర్కరం సమాహారద్విగురేకవచనం + అత్రాంతోదంతనపుంసక
త్వం తస్య భావస్తత్తాం శతశర్కరతాం శతశర్కరత్వం జగామ అత్రైకస్య శ్రీమజ
లస్య క్రమేణానేకాశ్రయసంబంధనిబంధనాత్ పర్యాయాలఙ్కారభేదః ॥ క్ర
మేణైకమనేకస్మిన్నాధారే వర్తతే యది । ఏకస్మిన్నథవానేకం పర్యాయాలం
కృతిర్ద్విధేతి లక్షణాత్ ॥ ౬౪ ॥—శ్లేషమూలం విరోధమిత్యాహ॥
విపులకమితి ॥ యౌవనోద్ధతానాం కామినీనాం కుచయుగం విపులకం పులక
రహితమపి ఘనపులకోదయేన సాంద్రరోమోద్గమేన కోమలం సదితి విరోధః,
విపులం విస్తృతం తదేవ విపులకమిత్యవిరోధః, ప్రియైః ప్రకామం పరితో
మలమస్యేతి పరిమలం తత్ కృతం పరిమలితం మలినీకృతం తథాప్యుజ్జ్వలం వి
మలమేవ చకాశే ఇతి విరోధః, పరిమలవత్కృతం పరిమలితమిత్యవిరోధః +
మత్వంతాత్, తత్కరోతీతిణిచ్ కర్మణి క్తః, ణావిష్ఠవద్భావే, వినమతోర్లుక్,
అవిర్విరోధే విరోధాభాసాలఙ్కారయోస్సంసృష్టిః ॥ ౬౫ ॥—అథైకస్యాః ప్రి
యతమాం విలంబనక్రియామనుభావమేకేనాహ ॥ అవిరతేతి ॥ అవిరతో యః కుసు
మానామవచాయో హస్తేన లవనం + హస్తాదానే చేరస్తేయ ఇతి ఘఞ్ప్రత్యయః.
తేన యః ఖేదః తస్మాదుపకంఠం ప్రియకంఠే విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, నిహితే
భుజాలతే యయా సా తయా ॥ ని ॥ వాగిస్త్రోష్ఠోమనోబాహుర్భుజాచన్ద్రలతే బు
ద్ధిరితి వైజయంతీ ॥ విపులతరే నిరంతరమవలగ్నే సంశ్లిష్టే చ యౌ స్తనౌ తా
భ్యాం పిహితం చ్ఛాదితం ప్రియస్య వక్షో యయా తయా ఏకయా స్త్రియా ల
లమ్బే లమ్బితం భావే లిట్ ॥ ౬౬ ॥—అథాపరస్యాః అంగభంగాఖ్యమనుభా
వాంతరమాహ ॥ అభిమతమితి ॥ తనుః కాచిత్తన్వీ + వోతో గుణవచనాదితి

మున్నమయ్య । తనురభిలషితం క్లమచ్ఛలేనవ్యవృణుత వేల్లితబాహువల్లరీకా ॥
హిమలవసదృశః శ్రమోదబిందూనపనయతా కిల నూతనోఢవధ్వాః । కుచకలశకి
శోరకౌ కథంచిత్తరళతయా తరుణేన పస్పృశాతే ॥ ౨౩ ॥ గత్వోద్రేకం జఘనపు
లినే రుద్ధమధ్యప్రదేశః క్రామన్నూరుద్రుమభుజలతాః పూర్ణనాభీహ్రదాం
తః । ఉల్లంఘ్యోచ్చైః కుచతటభువం ప్లావయన్ రోమకూపాన్ స్వేదాపూరో

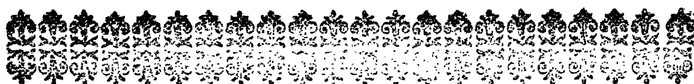
వికల్పాదనీకారః, అభిమతమభితః ప్రియమభీత్యర్థః, ఉన్నతివిత్తమాన్నత్యే
న ప్రతీతం ప్రసిద్ధం + విదేలాభార్థాత్, విత్తోభోగప్రత్యయయోరి
తి ప్రత్యయార్థే నిష్ఠానత్వాభావనిపాతః కుచయుగమున్నమయ్య ఉత్తుంగీకృ
త్య కృతోంగభంగో గాత్రవిజృంభణం యయాసా తదా వేల్లితే మిథోవేష్టితే
బాహువల్లర్యౌ భుజలతే యయాసా + నద్యృతశ్చేతికప్, వేల్లితబాహువల్లరీ
కా- క్లమచ్ఛలేన శ్రమాపనోదనచేష్టావ్యాజేనేత్యర్థః, అభిలషితం ఆలింగనా
ద్యభిలాషం వ్యవృణుత వివృతవతీ +వృణోతేర్లఙ్, ప్రౌఢేయముత్సుకా చ॥౨౨॥
అథ కస్యాశ్చిన్ముగ్ధాయాః ప్రియచాపలోక్తిద్వారా స్వేదోద్గమం ప్రకటయతి ॥
హిమేతి ॥ హిమలవసదృశః హిమకణనిభాన్ శ్రమోదబిందూన్ స్వేదబిం
దూనిత్యర్థః + మంథౌదనేత్యాదినా ఉదకశబ్దస్యోదాదేశః, అపనయతాకిల
ప్రమార్జతేవ నతు తత్ర తాత్పర్యమితి భావః, తరుణేన యూనా నూతనో
ఢవధ్వాః కుచౌ కలశావివ తౌ చ కిశోరకావివ ఉల్లలనసామ్యాదశ్వశాబావివ ॥
* అశ్వశాబః కిశోరకః తౌ కుచకలశకిశోరకౌ ఉభయత్రాప్యుపమితసమాసః ॥
కథంచిత్క్లేశేన సప్రతిషేధమేవేత్యర్థః, తరళతయా చపలతయా ఉత్సుకతయే
త్యర్థః, పస్పృశాతే స్పృష్టౌ +స్పృశేః కర్మణి లిట్, ముగ్ధేయమ్ ॥ ౨౩ ॥—
అథ సద్యస్సామేవ స్వేదోద్రేకం వర్ణయతి ॥ ॥ గత్వేతి ॥ యువతయ
ఏవ సరితః తాసాం స్వేదఏవాపూరః ప్రవాహః జఘనమేవ పులినం తత్రోద్రే
కం గత్వారుద్ధః ఆవృతో మధ్యప్రదేశో వలగ్నభాగః ప్రవాహదేశశ్చ యేనసః ఊ
రవఏవ ద్రుమాః భుజా ఏవ లతాశ్చ తాః ఊరుద్రుమభుజలతాః క్రామన్నాక్రా
మన్ పూర్ణం పూరితం నాభినామేవ హ్రదానామంతరభ్యంతరం అంతో మ
ధ్యోవా యేనసః పూర్ణనాభీహ్రదాంతః రేఫాంతమకారాంతం వా + పూర్ణ
[illegible]రేణ్యర్ణతాత్కర్మణి క్తః, వాదాంతేత్యాదినా ణిలుగిట్ప్రతిషేధనిపాతః

యువతిసరితాం ప్రాపగండస్థలాని ॥ ౭౪ ॥ ప్రియకరపరిమార్గాదంగనానాం
యదాభూత్పునరధికతరైవ స్వేదతోయోదయశ్రీః । అథవపురభిషేక్తుం తా స్తదా
మ్భోభిరీషుర్వనవిహరణఖేదమ్లానమమ్లానశోభాః ॥ ౭౫ ॥ ....

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే శ్రీపదాంకే
వనవిహారవర్ణనంనామ సప్తమస్సర్గః.

ఉచ్చైరున్నతౌ కుచావేవ తటౌ తయోర్భువం ప్రదేశం ఉల్లంఘ్య రోమకూపాః రోమాణి రోమరంధ్రాణి తాన్యేవకూపాః ప్లావయన్తః పూరయన్తః గండస్థలాని కపోలభాగానున్నతభూభాగాంశ్చ ప్రాప, అత్ర యువతిషు సరిత్త్వస్య తదవయవేష్వవయవానాంచ రూపణాత్సమస్తవస్తువిషయసావయవరూపకం శ్లేషానుప్రాణితం ॥ మందాక్రాంతావృత్తమ్ ॥ మందాక్రాంతాజలధిషడగైర్మ్భౌనతౌతాద్గురూచేదితిలక్షణాత్ ॥ ౭౪ ॥ —ఏవమత్యశ్రమానుభావం స్వేదోద్రేకం వర్ణయిత్వా తత్ఫలభూతాం జలవిహారవాఞ్ఛామాసూచయతి ॥ ప్రియేతి ॥ యదా అంగనానాం ప్రియకరపరిమార్గాత్ప్రియకరస్పర్శాత్ + మృజేర్ఘఞ్ప్రత్యయః, స్వేదతోయోదయశ్రీః-స్వేదోద్గమసమ్పత్ పునర్భూయోప్యధికతరైవాసీత్ అభూత్, తదా అమ్లానశోభాః అక్షీణకాంతయః వపుషి మ్లానేపీతిభావః; తాఅంగనాః వనవిహరణఖేదేనమ్లానం + మ్లాయతేకర్తరి క్తః, సంయోగాదేరాతోధాతోర్యణ్వత ఇతి నిష్ఠానత్వం, వపురంగం అథ కార్త్స్న్యేన ॥ ని ॥ మంగళానంతరారమ్భప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథో అథ ఇత్యమరః ॥ అమ్భోభిరభిషేక్తుం ఈషుః ఇచ్ఛంతిస్మ, + ఇషేర్లిట్, అత్ర పూర్వవాక్యార్థస్య ఉత్తరవాక్యార్థసమర్థనహేతుకత్వేనోపనిబంధనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలఙ్కారః ॥ మాలినీవృత్తమ్ ॥ లక్షణంతూక్తమ్ ॥ ౭౫ ॥

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘవ్యాఖ్యానే
సర్వంకషాఖ్యానే సప్తమస్సర్గః

మాఘమహాకావ్యే సవ్యాఖ్యానే౽ష్టమసర్గప్రారంభః

ఆయాసాదలఘుతరైస్తనైస్స్తనద్భిశ్శ్రాంతానామవికచలోచనారవిందైః ।
అభ్యంభఃకథమపియోషితాంసమూహైస్తైరుర్వీనిమితచలత్పదంప్రచేలే ॥
యాంతీనాంసమమసితభ్రువాంనతత్వాదంసానాం మహతినితాంతమంతరే౽పి । సంసక్తైర్విపులతయామిథోనితంబైస్సంబాధంబృహదపితద్బభూవవర్త్మ ।
నీరంధ్రద్రుమశిశిరాం భువంవ్రజంతీస్స్వానేకంముహురివకౌతుకాన్న్యరైస్తాః ॥

అథవనప్రక్రమిష్టం తాస్తదాశ్మభిరీసురిత్యుక్తం తదేవవర్ణయితు మారభతే ॥ ఆయాసాదితి ॥ అలఘుతరైస్తనైః పృథుతరకుచైరితి మాంద్యహేతూక్తిః స్తనద్భిశ్శ్వాసాభిశ్శ్రమనిశ్శ్వాసైశ్శబ్దాయమానైః । స్తనశబ్దే ఇతి ధాతోర్లటశ్శత్రాదేశః అవికచలోచనారవిందైః శ్రమనిమీలితాక్షిపద్మైః ఆయాసాద్వనవిహారఖేదాత్ శ్రాంతానాం క్లాంతానాం యోషితాం స్త్రీణాం తైస్సమూహైః కర్తృభిరుర్వ్యాం నిమితాని క్షిప్తాని । డుమిఞ్ప్రక్షేపణ ఇతి ధాతోః కర్మణి క్తః తథైవ చలంతి పదాని యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా ఉత్క్షేపణాశక్త్యా భువి లాలాకృష్యమాణచరణమిత్యర్థః । అభ్యంభః అంభః అభి కథమపి ప్రచేలే చలితం । భావే లిట్ ; స్వభావోక్తిరలంకారః ॥ స్వభావోక్తిరసౌ చారు యథావద్వస్తువర్ణనమితి లక్షణాత్ ॥ అస్మిన్సర్గే ప్రహర్షిణీవృత్తమ్ ॥ మ్నౌ జ్రౌ గస్త్రిదశయతిః ప్రహర్షిణీయమితి లక్షణాత్ ॥ ౧ ॥—యాంతీనామితి ॥ సమం పంక్తిశో యాంతీనాం । ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమితి వైకల్పికో నుమాగమః, అసితభ్రువాం స్త్రీణామంసానాం నతత్వాన్నమ్రత్వాద్ధేతోః నితాంతం మహత్యంతరే అవకాశే సత్యపి విపులతయా హేతునా మిథః సంసక్తైరన్యోన్యశ్లిష్టైః నితంబైః బృహద్విస్తృతమపి తద్వర్త్మ సంబాధం భవతీతి సంబాధం సఙ్కటం ॥ ని ॥ సఙ్కటం నా తు సంబాధ ఇత్యమరః ॥ మహాంతస్యాపి విశేష్యలింగకత్వం సమృద్ధమసమవతారఇతి [illegible] సక్తనితంబవైపుల్యోక్త్యా సౌందర్యాతిశయ ఉక్తః అనేనాప్యుపమా సమ్యగ్‌[illegible] రుక్తిః ॥ ౨ ॥—నీరంధ్రేతి ॥ నీరంధ్రైర్నిరంతరైర్ద్రుమైః శిశిరాం భువం వ్రజంతీః గచ్ఛంతీః తాః స్త్రీః తతుహినరశ్మిరుష్ణాంశుః క్షణమపి లేనాకులీకృతానాం చల్లి

పస్పృక్షణ పనిహాసరేక్ష్యా ాం శాఖానాపతహేషుక్తి సంతరాక్షైః ॥ ౩ ॥ ఏ
కస్యాస్తపనకరైః కరాళితాయాః వి ా ాస్పా నిా స్తనా ా స్తస । సేవాద్యై
పవనసరోజననిజానలక్ష్మీరాక్ష్యప్రియమివ పర్ణహస్తా ॥ ౪ ॥ స్వం రాగా
దుపరివితన్వతోత్తరీయం కాంతేనప్రియతమాలికాతిహాయాః । సచ్ఛత్రాదపర
విలాసినీసమూహాచ్ఛాయాసీదధికతరాతపాకన్యాః ॥ ౫ ॥ సంస్పృష్టా ప్రథ

తానాం శాఖానామగ్రరాక్షైః నీరస్థైః కేశ్వపి మహాంకనిలవాలసజసక్షైరవశాక్షై
ర్మహాః కౌతుకాదేకస్యాస్యైవ సౌభాగ్యం పరవారకర్తృత్వభయమిత్యర్థః క
రైః పస్పృక్ష-స్పృష్టవాన్, అత్రోదలచ్ఛాఖానాపదబ హేతుకస్యతవసకరస్పర్శస్య
భూపస్యైక్య హేతుకత్వోప్రేక్షాంగ్రహణహేతూత్ప్రేక్షా ॥ ౩ ॥— అథ కస్యాశ్చి
ద్వృత్తం శ్వేతాతపత్రం చన్ద్రస్థానేన కృష్ణపదే ॥ ఏకస్యాఇతి ॥ పదనసరోజేన
(శ్రీ)ముఖపజాజేన, నిజతలక్ష్మీః చన్ద్రశోభాః తీరేసపదనసరోజస్య చన్ద్రవియా
త్సరోజాన్తరవైలక్షణ్యం చన్ద్రస్య నిష్కృష్టత్వం చోక్తం అతఏవ సేవాద్యైతన్స్యేవ
నాథనమాగస్య తపనకరైః కరాళితాయాః పీడితాయా ఇత్యర్థః ॥ ౪ ॥ కరా
ళో భీషణస్త్వవదితి విశ్వః ॥ ఏకేన సేవానకాలో దృశ్యతే ఏకస్యాః కస్యాశ్చిదఙ్గనా
యాః సపది ఆతపక్షణఏవ సితోష్ణకారణత్వం స్వయమేవ శ్వేతాతపత్రత్వం బి
భ్రాణస క పిత్రియం చకారేవేతి క్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా, పరాజితః కయా
చిత్స్వయా జేతుశ్చిత్తసంతోషముపాజయతీతి భావః ॥ ౪ ॥ —— ॥
॥ స్వమితి ॥ రాగాత్ప్రేమాతిశయాద్ధేతోరుపరిప్రియాయాః మూర్ధప్రదే
శే స్వంస్వకీయం ఉత్తరీయం సంవ్యాపకటం వితన్వతా విస్తారయతా కాంతేన ప్రి
యేణప్రతిపదం పదేపదేవారితః అతపోయస్యాస్సాతస్యాః అపగస్యాః కస్యాశ్చి
దంగనాయాః సచ్ఛత్రాచ్ఛత్రయుక్తాత్ ధృతాతపత్రాదిత్యర్థః- అపరస్మాత్ వి
లాసినీసమూహాత్ (శ్రీ)సంఘాత్సకాశాత్ + పంచమీవిభక్తిఇతి పంచమీ అధి
కతరాఅత్యధికాచ్ఛాయా అనాతపః కాంతిశ్చ తదాతత్సమయే ఆసీత్ ఛత్రో
చ్ఛాయాతోపి కాంతస్వహస్తధృతోత్తరీయచ్ఛాయైవానన్యసాధారణ్యాత్ జ్యా
యసీముఖకాంతిరపితస్యా ఏవఘాయసీతిభావః ॥ని॥ ఛాయత్వనాత
పత్వపరః- ఏకేన సచ్ఛత్రాదచ్ఛత్రస్యాధికచ్ఛాయేతి విరోధోపి నిరస్తః
రోధాభాసాలఙ్కారః ॥ ౫ ॥—॥ సంస్పృష్టేతి ॥ కరతలేనపాణితలేన లఘ్వా

వసుఖోపచీయమానే సర్వాంగే కరతలలగ్నవల్లభాయాః । కౌశేయం వ్రజదపి గాఢతామజస్రం సస్రంసే విగళితనీవి నీరజాక్ష్యాః ॥ ౬ ॥ గచ్ఛంతీరలసమవేక్ష్య విస్మయిన్యస్తాస్తన్వీర్న విదధిరే గతాని హంస్యః । బుద్ధ్వా వా జితమపరేణ కామమావిష్కుర్వీత స్వగుణమపత్రపః క ఏవ ॥ ౭ ॥ శ్రీమద్భిర్జితపులినాని మాధవీనామారోహైర్నిబిడబృహన్నితంబబింబైః । పాషాణస్ఖలనవిలోలమాశు నూనం వైలక్ష్యాద్వ్యయురవరోధనాని సింధోః ॥ ౮ ॥ ముక్తాభిస్సలిలరయాత్తశుక్తిపేశీముక్తాభిః కృతరుచి సైకతం నదీనామ్ । స్త్రీలోకః పరికలయాంచకార తుల్యం

వల్లభో యస్యాస్తస్యాః స్వహస్తేన తద్ధస్తం గృహీత్వా గచ్ఛంత్యా ఇత్యర్థః అత ఏవ నీరజాక్ష్యాః ఉత్పలాక్ష్యాః సర్వాంగే సర్వావయవే సంస్పర్శప్రభవేన ప్రియాంగసంగసంభవేన సుఖేనోపచీయమానే పోషం గమితే సతి అత ఏవ గాఢతాం దృఢత్వం వ్రజదపి విగళితనీవి సుఖపారవశ్యాద్విశ్లిష్టగ్రంథి కౌశేయం దుకూలం అజస్రం సతతం సస్రంసే స్రస్తం ఏషా చ హృష్టా హృషితరోమా చ ॥ ౬ ॥ —॥ గచ్ఛంతీరితి ॥ హంస్యో హంసాంగనాః అలసం మందం గచ్ఛంతీః ప్రయాంతీస్తాస్తన్వీః స్త్రీరవేక్ష్య విస్మయిన్యః గతిసౌష్ఠవాద్విస్మయవత్యస్సత్యః గతాని స్వకీయలీలాగమనాని న విదధిరే న చక్రుః లజ్జయేతి భావః తథాహి అపరేణాన్యేన జితం స్వగుణం బుద్ధ్వా జ్ఞాత్వాపీత్యర్థః - క ఏవ కో వా అపత్రపస్సన్ కామమత్యర్థం ఆవిష్కుర్వీత ప్రకాశయేత్ న కశ్చిదిత్యర్థః + ఇదు ఉపధస్య చాప్రత్యయస్యేతి విసర్జనీయస్య షత్వం అత్ర తిరశ్చాం వివేకిత్వాతిశయోక్త్యా గతికరణనిషేధః తత్సమర్థనార్థోయమర్థాంతరన్యాసః ॥ ౭ ॥ —॥ శ్రీమద్భిరితి ॥ శ్రీమద్భిః శోభావద్భిః నిబిడాః బృహంతో ఽతివిపులాశ్చ నితంబబింబాః కటిపశ్చాద్భాగా యేషాం తైః మాధవస్యేమా మాధవ్యస్తాసాం మాధవీనాం హరివధూనాం ఆరుహ్యంత ఇత్యారోహైః కటిపురోభాగైర్జితపులినాని జితసైకతాని సింధోరవరోధనాని సముద్రమహిష్యో నద్య ఇత్యర్థః వైలక్ష్యాత్పరాజయకృతమనస్సంకోచాద్ధేతోః పాషాణైస్స్ఖలనేనాభిఘాతేన విలోలం యథా తథా ఆశు యయుః అగుః నూనం నదీనాం స్వాభావిక్యాః పాషాణస్ఖలితాశుగతేః వైలక్ష్యహేతుకత్వోత్ప్రేక్షణాద్గుణహేతూత్ప్రేక్షా ॥ ౮ ॥ —॥ ముక్తాభిరితి ॥ స్త్రీలోకః స్త్రీజనః కర్తా సలిలరయేణాత్తాస్సన్నాః శుక్తయో ముక్తా

పర్యంకైర్విగళితహారచారుభిస్స్వైః ॥ ౯ ॥ ఆఘ్రాయ స్రజమనింద్యగంధజం
ఘుం నిశ్వాసశ్వసనమసక్తమంగనానామ్ । ఆరణ్యాస్సుమనస ఈషిరే నభృంగై
రౌచిత్యం గణయతి కో విశేషకామః ॥ ౧౦ ॥ ఆయాంత్యాం నిజయువతౌ వనాత్సశ
ఙ్కం బర్హాణామపరశిఖండినీం భరేణ । ఆలోక్య వ్యవదధతం పురో మయూరం

స్ఫోటితా ఏవ పేశ్యః కోశాః పుటా ఇతి యాదవః ॥ని॥ ముక్తాస్ఫోటః స్త్రియాం శుక్తిః, పేశీకోశాద్విహీనేండమితి చామరః తాభిర్ముక్తాభిరుత్సృష్టాభిః ముక్తాభిర్మౌక్తికైః ॥ని॥ అథ మౌక్తికం ముక్తేత్యమరః- కృతరుచి కృతశోభం నదీనాం సైకతం పులినం ॥ని॥ తోయోత్థితం తత్పులినం సైకతం సికతామయమిత్యమరః+ సికతాశర్కరాభ్యాం చేత్యణ్ప్రత్యయః - విగళితైర్విశీర్ణైః హారైః చారుభిర్మనోజ్ఞైః స్వైః స్వకీయైః పర్యంకైః శయనైః ॥ ని ॥ శయనం మంచపర్యంకపల్యంకాః ఖట్వయా సమా ఇత్యమరః- తుల్యం సదృశం పరికలయాంచకార మేనే ఉపమేయమార్థీపూర్ణా ॥ ౯ ॥—॥ ఆఘ్రాయేతి ॥ భృంగైర్భ్రమరైః కర్తృభిః స్రజమధ్వశ్రమోత్థం అనింద్యగంధస్య శ్లాఘ్యగంధస్య బంధుం సహచరంతద్వంతమిత్యర్థః- అంగనానాం స్త్రీణాం నిశ్వాసశ్వసనం నిశ్వాసమారుతం అసక్తమప్రతిబంధం ఆఘ్రాయ అరణ్యే భవాః ఆరణ్యాః+ అరణ్యాణ్ణో వక్తవ్య ఇతి ణప్రత్యయః తతష్టాప్ సుమనసః పుష్పాణి నేషిరే నేష్టాః+ ఇషు ఇచ్ఛాయాం కర్మణి లిట్ అనుచితోయమకాండే పరిచిత పరిత్యాగ ఇత్యతాహ - విశేషం కామయత ఇతి విశేషకామః + శీలికామిభక్షాచరిభ్యోణ ఇతి ణప్రత్యయః। కః ప్రాణీ ఉచితస్య భావః ఔచిత్యం చిరపరిచితాద్యుచితత్వం గణయతి విచారయతి- న కోపీత్యర్థః; అర్థాంతరన్యాసోలంకారః ॥౧౦ ॥— ॥ ఆయాంత్యామితి ॥ నిజయువతౌ స్వకాంతాయాం వనాదాయాంత్యామాగచ్ఛంత్యాం సత్యాం సశంకం సభయం అపరశిఖండినీం జారిణీం మయూరీం బర్హాణాం పింఛానాం భరేణ భారేణ, వ్యవదధతం-ఛాదయంతం, మయూరం పురః ఆలోక్య-దృష్ట్వా, కామిన్యో-రమణ్యః, ప్రియేషు-రమణేషు, అనార్జవం-కౌటిల్యం, శ్రద్దధుః-విశ్వస్తవత్యః, కుటిలాః పురుషా ఇతి నిశ్చిక్యురిత్యర్థః + దధాతేర్లుఙ్, గాతిస్థేత్యాదినా సిచో లుక్, ఆత ఇతి ఝేర్జుసాదేశః, శ్రదంతరోరుపసర్గవద్వృత్తిర్వక్త

కామిన్యః శ్రితఘనరాజహంసికేయుః ॥ ౧౧ ॥ ఆలాపైస్తులితరవాణి మాగధీనాం మాధుర్యాదమలపతత్త్రిణాం కులాని । అంతర్ధాముపయయురుత్పలావలీషు ప్రాదుష్యాత్క ఇవ జితః పుమాన్ పరేణ ॥ ౧౨ ॥ ముగ్ధాయాస్స్మరలలితేషు చక్రవాక్యా నిశ్శంకం దయితతమేన చుమ్బితాయాః । ప్రారేభే సభిని దధుర్విధూతహస్తా సీత్కారం సముచితముత్తరం తరుణ్యాః ॥ ౧౩ ॥ ఉత్క్షిప్తస్ఫుటితసరోరుహార్ఘ్యముచ్చైస్సస్నేహం విహగరుతైరివాలపంతీ । నారీణామథ సరసీసఫేనహాసా ప్రీత్యేవ

వ్యతి శ్రిచ్ఛబ్దస్య ధాతోః పూర్వప్రయోగః ॥ ౧౧ ॥ — ఆలాపైరితి ॥ మాగధీనాం-హరివధూనాం, ఆలాపైః కర్తృభిః మాధుర్యాత్ శ్రవణానందకరత్వాద్ధేతోః తులితరవాణి-తిరస్కృతరుతాని, అమలపతత్త్రిణాం-హంసానాం,కులాని సమూహాః ఉత్పలావలీషు-నీలోత్పలపఙ్క్తిషు, అంతర్ధామంతర్ధానం + అన్తశ్శబ్దస్యాఙ్కివిధిణత్వేషూపసర్గసంజ్ఞా వక్తవ్యేతి అంతశ్శబ్దస్యోపసర్గత్వాత్, ఆతశ్చోపసర్గ ఇతి అఙ్ప్రత్యయః, ఉపయయుః-యుక్తమైతదిత్యాహ- తథాహి పరేణ జితః క ఇవ కో వా ఇవ నష్టో వాక్యాలంకారే పుమాన్ జితం రసేన ప్రాదుష్యాత్ ప్రాదుర్భవేత్ + ఉపసర్గప్రాదుర్భ్యాస్తిరచ్చతి సత్వం అర్థాంతరన్యాసోలంకారః ॥ ౧౨ ॥ — ముగ్ధాయా ఇతి ॥ దయితతమేన-ప్రియతమేన, నిశ్శంకం-శంకారహితం యథాతథా చుమ్బితాయాః దష్టాయాః తథాపి స్మరలలితేషు చుంబనాదిష్వనంతరకృత్యేషు,సీత్కారాదిమనోజ్ఞచేష్టితేషు ముగ్ధాయాః-మూఢాయాశ్చక్రవాక్యాః సముచితం యోగ్యం సీత్కారం సీత్కారరూపం ఉత్తరముత్తరకృత్యం తరుణ్యః కులాంగనాః ప్రియతమాభిః ప్రియతమాభిముఖ్యేన విధూతహస్తా సభినయమివ దధుః, తాదాత్మ్యభావనయా స్వయం దష్టా ఇవ సీత్కారం చక్రురిత్యర్థః, సీత్కారాసంబంధే సమ్బంధోక్త్యా తథా సామ్యోద్భవమాసీదిత్యర్థః ॥ ౧౩ ॥ — ఉత్క్షిప్తేతి ॥ అథానన్తరం ఉత్క్షిప్తం స్ఫుటితసరోరుహం వికచారవిందమేవార్ఘ్యం అర్ఘ్యద్రవ్యం యస్యాస్తత్తథా సస్నేహం స్నేహేన సహితముచ్చైః విహగరుతైః ఖగవిరావైరాలపంతీ స్వాగతాదివచనం వ్యాహరంతీవస్థితేత్యుత్ప్రేక్షా, ఫేనఏవ హాసస్తేన సహితా సఫేనహాసా స్మితపూర్వాభిభాషిణీత్యర్థః సరసీ పుష్కరిణీ ప్రీత్యా నారీణాం కాన్తానామూర్మిభిరేవ హస్తైః పాద్యం పాదోదకం ॥ని॥ షట్సుత్రిష్వర్థ్యమర్ఘ్యా

పన్నాతసుతపాద్యసూమిణహస్తైః ॥ ౧౭ ॥ [illegible]
గాఢశ్రీయుమంవిఃశతశత [illegible]
త్మస్త్రం క్షితిసు [illegible]
యావద్భ్యవన్త్యా [illegible] స్తవం
[illegible] ॥ [illegible]
మాగసుయ్యే గాఢం [illegible]

ధే మాద్య [illegible] + [illegible]
వ్యత్నసు లెవ [illegible]
ష్టిః ॥ ౧౮ ॥—[illegible]యాఇతి ॥ [illegible]
అవరోధనాని కరాగ్రైః [illegible]
ర్వ్యాశవ ॥ ని ॥ [illegible]
రమాంచ [illegible]యాః [illegible]
[illegible], [illegible] + [illegible]
[illegible] ఆసేవనిరాసేన [illegible]
నిమితం [illegible] + [illegible]
న్యాః [illegible]
శ్రీనిరాసస్య [illegible]
తిళదహా [illegible] ఫలోత్ప్రేక్షితం [illegible] ॥ ౧౯ ॥—[illegible]
తి ॥ ధీమత్యః [illegible]
హస్తాః [illegible]యాన [illegible]
తావత్సం [illegible] జలం క
త్యా [illegible] అన్యాః [illegible]
అంతః [illegible]
తి[illegible]యానిమిత్తాక్రి[illegible] ॥ ౨౦ ॥—[illegible]
కామినః కాముకస్య [illegible]
గాఢ [illegible]
[illegible] గాఢమేతావత్తాత్ప్రమితి [illegible] అన్యత్ర [illegible]

కామినస్సరాగై రంగైస్తజ్జలమనురంజయాంబభూవుః ॥ ౧౭ ॥ సంక్షోభం పయసి ముహుర్మహేభకుంభశ్రీభాజా కుచయుగళేన నీయమానే । విశ్లేషం యుగమగమద్రథాంగనామ్నోరుద్వృత్తః క ఇవ సుఖావహః పరేషామ్ ॥ ౧౮ ॥ ఆసీనా తటభువి సస్మితేన భర్త్రా రంభోరూరవతరితుం సరస్యనిచ్ఛుః । ధున్వానా కరయుగమీక్షితుం విలాసాన్ శీతాళుస్సలిలగతేన సిచ్యతే స్మ ॥ ౧౯ ॥ నేచ్ఛంతీ సమమము

త్వేత్యర్థః, అథో అనంతరం మృదు మందం యథాతథా పదం పాదన్యాసం కృత్వా అన్యత్ర శనైర్భాషణాదికం కృత్వేత్యర్థః అంతః అభ్యంతరమావిశంత్యః ప్రవిష్టాస్సత్యః అన్యత్ర రహస్యకర్మణి ప్రవృత్తా ఇత్యర్థః సరాగైః సాంగరాగైః సానురాగైశ్చ అంగైర్గాత్రైరనురంజయాంబభూవుః తద్వర్ణాక్రాంతం చక్రుః అన్యత్ర త్వనురక్తం చక్రురిత్యర్థః శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా॥ ౧౭ ॥— సంక్షోభమితి ॥ మహేభకుంభశ్రీభాజా మహాగజకుంభశ్రీభాజాపీవరేణేత్యర్థః అత ఏవ సంభవద్వస్తుసంబంధో నిదర్శనాలంకారః కుచయుగళేన-స్తనయుగ్మేన, ఉల్లలితేనేతి భావః, పయసి సరోజలే ముహుః సంక్షోభం ఆవిలత్వం నీయమానే ప్రాప్యమాణే సతి రథాంగనామ్నోర్యుగం చక్రవాకయుగళం విశ్లేషం వియోగం అగమత్ప్రాప, వియోగాసహమపీతి భావః, తథాహి ఉన్నతో వృత్తశ్చేతి ఉత్ ఉన్నత- వృత్తం వర్తనం యస్యేతి వా ఉద్వృత్తః ఉద్ధతం వృత్తం వల్గనం యస్యేతి వా ఉద్వృత్తః, అన్యత్ర ఉద్ధతవృత్తః దుర్మార్గవర్తీతి యావత్ క ఇవ కోవా పరేషాం ఇతరేషాం సుఖావహః సుఖకరః న కోపీత్యర్థః పచాద్యచ్ అయంచ శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యుపజీవితోఽర్థాంతరన్యాసః ॥౧౮॥— ఆసీనేతి ॥ శీతం న సహత ఇతి శీతాళుః శీతభీరుః + శీతోష్ణతృప్రేభ్యస్తదసహనే ఇత్యాళుచ్ప్రత్యయః, అతఏవ సరసి సరోజలే అవతరితుం ప్రవేష్టుమనిచ్ఛుః అనభిలాషుకా అతఏవ తటభువి సరః కూలే ఆసీనా ఉపవిష్టా + ఆసేః కర్తరి శానచ్, ఈదాస ఇతీకారః రమ్భే కదలీస్తమ్భావివ ఊరూ యస్యాస్సా రమ్భోరూః స్త్రీ + ఊరూత్తరపదాదౌపమ్యే ఇత్యూఙ్ ప్రత్యయః, సలిలగతేన స్వయమంభః ప్రవిశ్య సలిలమధ్యస్థితేన సస్మితేన భర్త్రా విలాసానీక్షితుం కరయుగం ధున్వానా కమ్పయంతీ + ధునోతేః కర్తరి శానచ్, సిచ్యతే స్మ సిక్తా-౧౯ ॥—నేతి ॥ అమునా సమమనేన భర్త్రా సహ సరో జలాశయం అవగాఢుం అ

నాసరోవగాఢుం రోధస్తటప్రతిజలమీరితా సఖీభిః । ఆశ్లిక్షద్భయచకితేక్షణం న
వోఢా వోఢారం విపది న దూషితాతిభూమిః ॥ ౬౦ ॥ తిష్ఠన్తం పయసి పుమాంస
మంసమాత్రే తద్దఘ్నం తదవయతీ కిలాత్మనోఽపి । అభ్యేతుం సుతనురభీరియేష మౌ
గ్ధ్యాదాశ్లేషి ద్రుతమమునా నిమజ్జతీతి ॥ ౬౧ ॥ ఆనాభేః సరసి నతభ్రువావగాఢే
చాపల్యాదథ పయసస్తరంగహస్తైః । ఉచ్ఛ్రాయి స్తనయుగమధ్యరోహి లబ్ధస్పర్శా

వగాహితుం + స్వరతిసూతిసూయతిధూఞూదితో వేతి వికల్పాన్నేడాగమః నే
చ్ఛంతీ లజ్జయా హ్రియా అనిచ్ఛంతీ నఞర్థస్య నశబ్దస్య. సుప్సుపేతి సమా
సః అసమాసో వా అథ సఖీభిః ప్రతిజలం జలంప్రతి రోధస్తస్తటాత్ + పఞ్చ
మ్యాస్తసిల్ ఈరితా నున్నా నవోఢా ముగ్ధవధూః అతఏవ భయేన చకితేక్షణం
పరిభ్రాన్తదృష్టిర్యథాతథా వోఢారం భర్తారం ఆశ్లిక్షదాలింగితవతీ + శ్లిష ఆ
లింగన ఇతి ధాతోర్లుఙి శ్లిష ఇతి క్సప్రత్యయః నచ ధార్ష్ట్యదోషాపత్తిరిత్యాహ॥ వి
పది-ఆపత్కాలే అతిక్రాన్తాభూమిరతిభూమిః అమర్యాదా న దూషితా । ఆప
త్కాలే నాస్తి మర్యాదేతి న్యాయాదితి భావః ॥ అర్థాన్తరన్యాసోలఙ్కారః ॥
౬౦ ॥—తిష్ఠన్తమితి ॥ సుతనుః-శుభాంగీ, అంసౌ ప్రమాణమస్యేత్యంసమాత్రే
అంసప్రమాణే + ప్రమాణే ద్వయసచ్ దఘ్నఞ్ మాత్రచ ఇతి మాత్రచ్ప్రత్య
యః పయస్యమ్భసి తిష్ఠన్తం స్థితం పుమాంసం వల్లభం వీక్ష్యేతి శేషః తత్పయః
ఆత్మనోఽపి స్వస్యాపి సోంసః ప్రమాణమస్య తద్దఘ్నం తత్ప్రమాణం ప్రమా
ణార్థే దఘ్నచ్ప్రత్యయః అవయతీ జానతీ కిల తథా సమ్భావయన్తీత్యర్థః॥ ఏ ॥
వార్తాసమ్భావ్యయోః కిలేత్యమరః + అవపూర్వాదిణః శతరి, ఇణో యణితి య
ణాదేశః, ఉగితశ్చేతి ఙీప్, కిలశబ్దస్యాలీకార్థత్వే మౌగ్ధ్యవిరోధః అత ఏవ మౌ
గ్ధ్యాదవివేకాత్ అభీర్నిర్భీకా సతీ అభ్యేతుం వల్లభమభిగన్తుమియేష ఇచ్ఛతి స్మ,
అమునా నాయకేన ఇయం నిమజ్జతీత్యుక్త్వా ద్రుతం సత్వరం ఆశ్లేషి-ఆశ్లిష్టా ॥
౬౧ ॥—ఆనాభేరితి ॥ నతభ్రువా-స్త్రియా, సరసి ఆనాభేర్నాభిపర్యన్తం +
ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరితి వికల్పాదసమాసః, అవగాఢే-ప్రవిష్టే సతి + గా
హేః కర్మణి క్తః, అథ పయసశ్చాపల్యాల్లౌల్యాత్ + బ్రాహ్మణాదిషు పాఠాత్,
ష్యఞ్ప్రత్యయః, తరంగైరేవ హస్తైః కరైః ఉచ్ఛ్రయోస్యాస్తీత్యుచ్ఛ్రా
యి ఉన్నతిమత్ స్తనయుగం-కుచద్వయం, అధ్యరోహి-అధిరూఢం, భిక్షుపా

నాంభవతికుతోఽర్థవద్వ్యవస్థా ॥ ౨౨ ॥ కాన్తానాంకువలయమప్యపాస్తమక్ష్ణో
శ్శోభాభిర్న్నముఖరుచాహృతమేకమేవ । సంహృష్టైరళివిరుతైరితీవగాయల్లోలో
ర్మౌపయసిమహోత్పలంననర్త ॥ ౨౩ ॥ త్రస్యన్తీచలశఫరీవిఘట్టితోరుర్వా
మోరూరతిశయమాపవిభ్రమస్య । క్షుభ్యన్తిప్రసభమహోవినాపిహేతోర్లీలా

ద ప్రసరణన్యాయేనేతిభావః + రోహతేరకర్మణిలుఙ్, అథవా తథాహీత్యర్థః
లబ్ధస్వర్ణానాం అన్తర్లబ్ధప్రవేశానామిత్యర్థః, కుతః కుత్రవా సార్వవిభక్తి
కస్తసిః వ్యవస్థామర్యాదా భవతి నకుత్రాపీత్యర్థః, ప్రాయేణ సర్వే వ్యసనవ్యభ
భిచారిణ ఏవేతిభావః అత్ర చాపల్యాదితిద్వయోరపి లౌల్యయోరభేదాధ్యవ
సాయమూలాతిశయోక్త్యా తరంగహస్తైరితిరూపకేణచ పయసి కామిత్వప్రతీతే
స్సమాసోక్తిః తదుపజీవిచాయమర్థాన్తరన్యాస ఇతిసఙ్కరః ॥ ౨౨ ॥—కా
న్తానామితి ॥ లోలోర్మౌ-చలదూర్మిణి + తృతీయాదిషు భాషితపుంస్కం
పుంవద్గాలవస్యేతి వికల్పాత్పుంవద్భావః పయస్యప్సు మహోత్పలం అరవిం
దం కర్తృ ॥ ని ॥ అరవిన్దంమహోత్పలమిత్యమరః ॥ కాన్తానాం-లలనానాం,
ముఖరుచా-వదనకాన్త్యా అహృతమేకమేవనాపాస్తం-నతిరస్కృతం, కింతు కాన్తా
నామక్ష్ణోర్నేత్రయోశ్శోభాభిః కువలయమప్యపాస్తమితి సంహృష్టైస్సంతోషా
ద్ధైతైః అళివిరుతైః-భ్రమరఝఙ్కారైః, గాయత్ అళివిరుతరూపం గానంకు
ర్వదితిరూపకం + ఇత్థంభూతలక్షణే ఇతి తృతీయా, ననర్త * నమశ్శిఖం పంచ
భిన్నహేతిన్యాయాత్ నృత్యతిస్మేవ అత్రోర్మిచలనహేతుకే మహోత్పలచలనే
నాళినా దేహర్షహేతుకసగాననృత్యత్వోత్ప్రేక్షణాత్క్రియానిమిత్తా క్రియా
స్వరూపోత్ప్రేక్షావాచ్యా ॥ ౨౩ ॥—త్రస్యన్తీతి ॥ చలాః శఫర్యః యాతుకామా
మత్స్యః ॥ ని ॥ ప్రోష్ఠీతుశఫరీద్వయోరిత్యమరః ॥ తాభిర్విఘట్టితౌ విద్ధౌ ఊరూ
యస్యాస్సా, అతఏవ త్రస్యన్తీ బిభ్యతీ + వాభ్రాశేత్యాదినా వికల్పేనశ్యని
శతరిఙీప్, వామౌసుందరౌ ఊరూయస్యాస్సావామోరూః-(స్త్రీ) + సంహిత
శఫలక్షణవామాదేశ్చేత్యూఙ్ ప్రత్యయః ॥ ని ॥ వామస్సవ్యే ప్రతీపేచద్రవి
ణేచాపిసుందరఇతివిశ్వః ॥ విభ్రమస్య-విలాసస్య, అతిశయం ఆధిక్యమాప-ప్రా
ప, తథాహి తరుణ్యోబలాః హేతోర్వినా-కారణంవినాపి + పృథగ్వినేత్యాది
నా వికల్పాత్పఞ్చమీ లీలాభిర్విలాసైః ప్రసభం ప్రకామం, క్షుభ్యన్తి-వి

భిః కిము సతి కారణే తరుణ్యః ॥ ౨౮ ॥ ఆకృష్టప్రతనుపయఃప్లవైస్తురఙ్గైస్తస్మిన్సంక్షో
భస్తదథ సరో మహార్ణవస్య । అక్షోభి ప్రసృతవిలోలబాహువల్లైర్యోషాణా
మురుభిరురోజగణ్డశైలైః ॥ ౨౯ ॥ గామ్భీర్యం దధదపి రన్తుమఙ్గనానాం సం
క్షోభం జఘనవిఘట్టనేన నీతః । అమ్భోధిర్వికసితవారిజాననోసౌ మర్యాదాం సప
ది విలఙ్ఘయాంబభూవ ॥ ౩౦ ॥ ఉద్ధర్తుం దయితమివాపగాధమారాదూర్మీణా
ముత్తతిభిరభిప్రసార్యమాణాః । కస్యాశ్చిద్వితతచలచ్ఛిఖాఙ్గులీకో లక్ష్మీవాన్స

జృమ్భన్తే, అహో నిష్కారణమపి క్షోభో భవత్యస్మిన్నిత్యర్థః కారణే సతి కిము వక్త
వ్యమిత్యర్థః, అత్రాప్రకృతనిష్కారణక్షోభకథనాత్సకారణక్షోభస్య కైముత్య
న్యాయలబ్ధత్వవర్ణనాదర్థాపత్తిరలఙ్కారః ॥ దణ్డాపూపికయార్థాన్త
రాపతనమర్థాపత్తిరితి సూత్రమ్ ॥ ౨౮ ॥—ఆకృష్టేతి ॥ అథానన్తరం ఆకృష్టాః
ప్రతనవోల్పాః పయఃప్లవాః తైః తస్మిన్ ప్లవమానైః ప్రసృతైః ఆయతైః
విలోలాశ్చలాః బాహవ ఏవ వల్ల్యః యేషాం తైరితి శిరోధర్మస్య పక్షే తత్త్వ
స్య తదవయవేష్వారోపః ఉరుభిర్మహద్భిర్యోషాణాం స్త్రీణాముురోజాః స్తనా
ఏవ గణ్డశైలాః తైః గిరిచ్యుతైః స్థూలోపలైః తస్య సరస ఏవ మహార్ణవస్తస్య
తదమ్భః అక్షోభి క్షుభితం + క్షుభ్యతేర్ణ్యన్తాద్వా క్షుభ్నాతేర్వా కర్మణి లుఙ్,
సమస్తవస్తువిషయం సావయవరూపకమ్ ॥ ౨౯ ॥—గామ్భీర్యమితి ॥ గామ్భీ
ర్యమగాధత్వం అవికారచిత్తత్వం చ దధదపి దధానోపి గమ్భీరస్సన్నపి రన్తుం
విహర్తుం సంగతం చ అఙ్గనానాం జఘనవిఘట్టనేన జఘనసంఘర్షేణ సంక్షో
భం చలనం చిత్తవికారం చ నీతః ప్రాపితః అతఏవ వికసితం వారిజమాననమివ వారి
జమివ చాననం యస్య సః అసౌ అమ్భాంసి ధీయన్తేస్మిన్నిత్యమ్భోధిః జలాశయః క
శ్చిత్పురుషశ్చ తత్తుల్యో గమ్యతే+ కర్మణ్యధికరణే చేతి కిప్రత్యయః సపది మ
ర్యాదాం సీమానం ఔచిత్యం చ విలఙ్ఘయాంబభూవ-లఙ్ఘితవాన్, ధీరోపి
స్త్రీసన్నికర్షాద్వికారం ప్రాప్త ఇతి భావః, అత్ర గామ్భీర్యాది ప్రకృతామ్భోధివిశే
షణమాత్రసామ్యాదప్రకృతవిశేష్యపురుషప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలఙ్కారః, సా
చ ప్రతీయమానాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితేతి సఙ్కరః ॥
౩౦ ॥—ఉద్ధర్తుమితి ॥ సరసి వితతాః ప్రసృతాశ్చలన్త్యశ్చ శిఖాః అగ్రాణ్యేవ
అఙ్గుల్యో యస్యాస్సః + సద్యస్తత్క్షణే లక్ష్మీవాన్-శోభావాన్ + [illegible]

రసిరరాజ కేశహస్తః ॥ ౨౭ ॥ ఉన్నిద్రప్రియకమనోరమం రమణ్యాస్సంరేజే స
రసివపుః ప్రకాశమేవ । యుక్తానాం విమలతయా తిరస్క్రియాయై నాక్రామన్న
పిహి భవత్యలం జలౌఘః ॥ ౨౮ ॥ కింతావత్సరసి సరోజమేతదారాదాహోస్వి
న్ముఖమవభాసతే యువత్యాః । సంశయ్య క్షణమితి నిశ్చికాయ కశ్చిద్బిబ్బోకైర్బక

ఛాయాశ్చ మతోర్వోఽయవాదిభ్య ఇతి మతుపో మకారస్య వత్వం, కస్యాశ్చిదంగ
నాయాః కేశహస్తః కేశకలాపః ॥ ని ॥ పాశః పక్షశ్చ హస్తశ్చ కలాపార్థాః
కచాత్పరే ఇత్యమరః ॥ హస్త ఇతి కరశ్చ ధ్వన్యతే, ఆరాత్సమీపే ॥ ని ॥ ఆరా
ద్దూరసమీపయోరిత్యమరః ॥ అవగాఢమంతర్మగ్నం దయితమాదాతుం గ్రహీ
తుమివ ఊర్మీణాం తరంగాణాం తతిభిస్సమూహైః అభిప్రసార్యమాణః అ
భితో వ్యాపార్యమాణస్సన్ రరాజ అత్ర ఆదాతుమివ ప్రసార్యమాణ ఇతి ప్ర
సారణస్య ఆదానార్థత్వోత్ప్రేక్షణాదియం క్రియానిమిత్తా క్రియాఫలోత్ప్రేక్షా
సా చ చలచ్ఛిఖాంగులీక ఇతి రూపకానుప్రాణితయా హస్త ఇతి శ్లేషమూలయా
వాచ్యస్య కేశకలాపస్య ప్రతీయమానాత్కరాద్భేదే అభేదరూపాతిశయో
క్త్యా నిర్వ్యూఢేతి సంకరః ॥ ౨౭ ॥ ఉన్నిద్రేతి ॥ ఉన్నిద్రం వికసితం యత్ప్రి
యకమసనకుసుమం ॥ ని ॥ సర్జకాసనబంధూకపుష్పప్రియకజీవకా ఇత్యమ
రః ॥ తదివ మనోరమం కనకగౌరమిత్యర్థః, రమణ్యాః స్త్రియా వపుః శరీరం
సరసి తటాకే ప్రకాశమేవ జలమగ్నమపి వైమల్యాల్లక్ష్యమేవ సంరేజే-ర
రాజ, తథాహి జలౌఘో-జలపూరః జడసంఘో మూర్ఖజనౌఘశ్చ లడయోర
భేదాత్ ఆక్రామన్నావృణ్వన్నపి అన్యత్ర అధిక్షిపన్నపి విమలతయా వైమల్యేన
యుక్తానాం శుద్ధానాం నిశ్చలచిత్తానాంచ తిరస్క్రియాయై తిరోధానాయ ప
రిభవాయ చ అలం సమర్థో న భవతి హి శ్లేషమూలయా భేదే అభేదరూపాతిశ
యోక్త్యా అనుప్రాణితోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౨౮ ॥ — కిమితి ॥ సరసి ఆరా
ద్దూరాత్ ఏతత్పురోవర్తి, తావదిత్యవధారణే సరోజం కమలం కిం? అహోస్వి
త్ ఉత, యువత్యాః-తరుణ్యాః, ముఖమవభాసతే కిం? ఇతి క్షణం సంశయ్య స
న్దిహ్య + శీఙః క్త్వోల్యప్, అయఙ్యికిజితీత్యయఙాదేశః, కశ్చిద్విలాసీ బకసహ
వాసినాం-బకసహచరాణాం, పద్మానామిత్యర్థః, విలాసశూన్యతా ద్యోతనా
ర్థమిత్థంనిర్దేశః పరోక్షైర ప్రత్యక్షైరననుభూతచరైరవిద్యమానైరితియావత్

సహవాసినాం పరోక్షైః ॥ ౨౯ ॥ శృంగాణి ద్రుతకనకోజ్జ్వలాని గంధాః కౌసుంభం పృథుకుచకుంభసంగి వాసః । మార్ద్వీకం ప్రియతమసన్నిధానమాసన్నారీణామితి జలకేళిసాధనాని ॥ ౩౦ ॥ ఉత్తుంగాదనిలచలాంశుకాస్తటాన్తాచ్చేతోభిస్సహ భయదర్శినాం ప్రియాణామ్ । శ్రోణీభిర్గురుభిరతూర్ణముత్పతన్త్యస్తోయేషు

బిబ్బోకైర్విలాసైరిత్యర్థః యద్యపి బిబ్బోకోఽనాదరక్రియేత్యుక్తం తథాపి విశేషవాదినాం సామాన్యే లక్షణాత్స్వదోషః నిశ్చికాయ విశేషదర్శనాన్ముఖమేవేతి నిశ్చితవానిత్యర్థః సందేహాలఙ్కారోఽయమ్ — విషయాద్విషయాంతరే సాదృశ్యాత్కల్పితస్మరాత్ । సందేహగోచరాస్యత్రాం సందేహాలఙ్కృతిశ్చేతి లక్షణాత్ ॥ సోఽప్యసౌ నిశ్చయాత్మకశ్చాయం తః ॥ ౨౯ ॥— అథ జలక్రీడాసమ్భారానాహ ॥ శృంగాణీతి ॥ ద్రుతేన తప్తవిశిక్తేన కనకేన ఉజ్జ్వలాని లిప్తానీత్యర్థః శృంగాణి క్రీడామ్బుయంత్రాణి ॥ వి ॥ శృంగం ప్రభుత్వే శిఖరే చిహ్నే క్రీడామ్బుయంత్రకే విషాణే ॥ గంధాశ్చందనకుసుమాదిగంధద్రవ్యాణి అతఏవ పుంసి బహుత్వం చ ॥ వి ॥ గంధస్తు సౌరభేష్వస్యాద్గంధకే గర్వలేశయోః । సమవద్బహువచనో బహుత్వే పుంసి చాస్త్రితి త్వభిధానాత్, పృథు-విశాలం కుచకుమ్భసంగి-కుచకలశావరణం, కుసుమ్భేన రక్తం కౌసుమ్భం + తేన రక్తం రాగాదిత్యణ్, వాసో వస్త్రం మృద్వీకాయాః వికారో మార్ద్వీకం ద్రాక్షామద్యమ్, + తస్యవికార ఇత్యణ్ ॥ వి ॥ మృద్వీకా గోస్తనీ ద్రాక్షేత్యమరః ॥ కించ ప్రియతమసన్నిధానం వల్లభసామీప్యం సర్వసాఫల్యకారణమితి భావః, ఇత్యేతాని నారీణాం-స్త్రీణాం, జలకేళిసాధనాని-జలక్రీడోపాయాః, ఆసన్-అభవన్, ఏతేన ఉద్దీపకసమ్పత్తిరుక్తా అత్ర శృంగాదీనాం జలకేళిసాధనత్వరూపతుల్యధర్మయోగాత్ప్రకృతత్వాచ్చ కేవలప్రకృతగోచరా తుల్యయోగితా ॥ ౩౦ ॥ —ఉత్తుంగాదితి ॥ అనిలేన-వేగానిలేన, చలాంశుకాశ్చలద్వసనాః అంగనాః ఉత్తుంగాత్తటాన్తాత్ భయదర్శినాం - భయోత్ప్రేక్షిణాం పతనభావశంకినామిత్యర్థః, ప్రియాణాం చేతోభిస్సహ తేషాం తత్రైవ నిపతనాదితి భావః గురుభిర్గుర్వీభిః + వోతో గుణవచనాదితి వికల్పాదపి కారః శ్రోణీభిర్నితంబైర్హేతునా అతూర్ణం మన్దమ్ ఉత్పతంత్యః ఉత్ప్లుతితాస్సత్యః తోయేషు సరోజలేషు ద్రుతతరం-శీఘ్రతరం నిపేతుః గురుత్వస్య పతనహేతుత్వాదుత్పతనవిరోధిత్వాచ్చ శీఘ్రపాతో ...

ద్రుతతరమజ్జనాని పేతుః ॥ ౩౮ ॥ ముగ్ధత్వాదవిదితకైతవప్రయోగా గచ్ఛన్త్య-
స్సపది పరాజయం తరుణ్యః । తాః కాన్తైస్సహ కరపుష్కరేరితాంబువ్యాత్యుక్షీ-
మభిసరణగ్లహామదీవ్యన్ ॥ ౩౯ ॥ యోగ్యస్య త్రినయనలోచనానలార్చిర్నిర్ద-
గ్ధస్మరపృతనాధిరాజ్యలక్ష్మ్యాః । కాంతాయాః కరకలశోద్యతైః పయోభిర్వక్త్రేం

దాత్పతనంచేతి భావః, అత్ర ప్రియచేతః పాతాంగపాతయోః కార్యకారణయో-
రసహభావినోస్సహోక్త్యా కార్యకారణపౌర్వాపర్యవిధ్వంసనరూపాతిశయోక్త్యు-
పజీవితా సహోక్తిరలఙ్కారః * సహార్థేనాన్వయో యత్ర భవేదతిశయోక్తితః ।
కల్పితౌపమ్యపర్యన్తా సా సహోక్తిరిష్యత ఇతి లక్షణాత్ ॥ చేతోవత్పేతురిత్యౌ-
పమ్యకల్పనయా కార్యగతాశుభావప్రతీతేశ్చమత్కార ఇతి రహస్యం, తాత్కా-
లికాంశుకచలనాదిసూక్ష్మస్వభావవిశేషప్రకాశనాత్స్వభావోక్తిరత్రేతి సంసృ-
ష్టిః ॥ ౩౮ ॥—ముగ్ధత్వాదితి ॥ ముగ్ధత్వాన్మూఢత్వాత్ అవిదితాః అవిజ్ఞాతాః, కై-
తవప్రయోగాః ముఖసేచనాదికపటాచరణాని యాభిస్తాః అతఏవ సపది పరాజ-
యముపజగ్ముం గచ్ఛన్త్యస్తాస్తరుణ్యః అంగనాః కాన్తైస్సహ-నాయకైస్సహ,
అభిసరణం స్వయమభిగమనం, గ్లహో ద్యూతపణో యస్యాం తాం ॥ ని ॥ పణో-
ఽక్షేషు గ్లహ ఇత్యమరః ॥ + అక్షేషు గ్లహ ఇతి గ్రహేరేవాక్షపణే లత్వనిపాతః, అ-
ప్రత్యయస్తు గ్రహవృదృనిశ్చిగమశ్చేత్యేవ సిద్ధ ఇతి కేచిత్ అన్యేతు గ్లహిం ప్రకృ-
త్యంతరమూరీకృత్యాప్రత్యయస్యైవ నిపాతో ఘఞపవాదస్యేత్యాహుః-కరపుష్క-
రేరితాంబుభిః హస్తకమలప్రేరితజలైః వ్యాత్యుక్షీం వ్యతిహారేణోక్షణం పర-
స్పరాభ్యుక్షణమిత్యర్థః + కర్మవ్యతిహారే ణచ్ స్త్రియామితి ణచ్ప్రత్యయః
ణచః స్త్రియామఞితి అఞ్ప్రత్యయః, టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్, తాం వ్యాత్యుక్షీం అదీ-
వ్యన్ తయా అక్రీడన్నిత్యర్థః + దివః కర్మ చేతి వికల్పాత్కర్మత్వం అత్రా-
విదితకైతవప్రయోగస్య విశేషణగత్యా పరాజయహేతుత్వాత్పదార్థహేతు-
కం కావ్యలింగమ్ ॥ ౩౯ ॥—యోగ్యస్యేతి ॥ త్రీణి నయనాని యస్య సః త్రినయ-
నః, త్ర్యంబకః + క్షుభ్నాదిషు చేతి నిషేధాత్పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామగ ఇతి ణ-
త్వాభావః తస్య లోచనానలార్చిషా-నేత్రాగ్నిజ్వాలయా, నిర్దగ్ధస్య-భస్మీకృ-
తస్య, స్మరస్య యాః పృతనాః సేనాః తాసామాధిరాజ్యమాధిపత్యం తదేవ ల-
క్ష్మీస్తస్యాః యోగ్యస్యార్హస్య త్రైలోక్యవిజయినః స్థానే తాదృశస్యైవ స్థాపక

దోరకృతమహాభిషేకమేకః ॥ ౩౩ ॥ సించంత్యాః కథమపి బాహు... ...మయ్య ప్రేయాంసం మనసిజదుఃఖదుఃస్థితాయాః । ఘోరాణాం వ ... హాంగరాగా ల్లావణ్యశ్రియమివ శేషమంగనాయాః ॥ ౩౪ ॥ స్నిహ్యంతీ దృశమివ ... సిధాయ పూర్ణాం మాత్రేణ ప్రణయవతీ ... ... దన్వప్రణయమనాస్పదసిసి క్షాలక్ష్యేణ ప్రతియువమంజలిం చకార ... ... వధతిముఖేకరోదకేనత్వా

త్వాదితి భావః కాంతాయాః పత్యేకం ప్రొ... ... ... నస్యేతి భావః, కరావంజలిరేవ కలశః తేనోద్ధృతైర్ముక్తైః పయోభిః మహాభిషేకం ఏకః కశ్చిత్కామీ అకృత-కృతవాన్ + కిరతేర్లుఙి తఙ్, తేనాదిభ్యస్సిచో లుక్, అత్ర క్రీడాసేకే మహాభిషేకత్వోత్ప్రేక్షా, ప్రతీయమానరూపకానుప్రాణితేతి సంకరః ॥ ౩౩. ॥—సించంత్యా ఇతి । మనసిజదుఃఖేన-స్మరపీడయా, దుఃస్థితాయాః స్మరాతురత్వాదశక్తాయాః అతఏవ కథమపి అతిప్రయాసేన బాహుమున్నమయ్యోద్యమ్య ప్రేయాంసం ప్రియతమం+ప్రియస్థిరేత్యాదినా ప్రాదేశః సించంత్యాః స్నపయంత్యాః, అంగనాయాః కరాగ్రాత్ స్వర్ణం హేమ్నామయం వలయం ॥ని ॥ కటకం వలయో స్త్రియామిత్యమరః ॥ లవణైవలావణ్యం కాంతివిశేషః + చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్ స్వార్థే ష్యఞ్ప్రత్యయః ॥ ని ॥ లవణోరసః స్వాద్ధిభేదే వా లవణాత్వష్టీతి విశ్వః ॥ యద్వా ॥ ముక్తాఫలేషుచ్ఛాయాయా స్తరళత్వమివాంతరా ప్రతిభాతియదంగేషు తల్లావణ్యమిహోచ్యతే ॥ తస్యశ్రీః సమ్పత్ తస్యాః శేషం అతిరిక్తం శరీరసమ్మిళితావశిష్టమితియావత్ ॥ ని ॥ శేషస్సంకర్షణేనంతే ఉపయుక్తేతరేన్యవదితి విశ్వః ॥ తదివాపాగలత్-అపతత్, శేషమివేతి గుణనిమిత్తజాతిస్వరూపోత్ప్రేక్షా ॥ ౩౪ ॥—స్నిహ్యంతీతి ॥ కందర్పప్రణయమనాః-స్మరపరవశచిత్తా, అతఏవ దృశం ఈక్షణం నిధాయ యూన్యేవ దృష్టిం కృత్వా స్నిహ్యంతీ దృష్టివిశేషేణ స్నేహం ప్రకాశయంతీత్యర్థః, అపరా స్త్రీ సమ్యక్ సిసిక్షా-సేక్తుమిచ్ఛా తస్యాలక్ష్యేణ వ్యాజేన బద్ధాంజలిరేవ తిష్ఠతి నా... చతీతి ద్యోతనాయ సిసిక్షేతీచ్ఛాయాం సనః ప్రయోగః ప్రతియువం-యువానం ప్రతి + అవ్యయీభావసమాసాంతః మూర్తేన మాత్రేణ, ప్రణయదసేనైవేత్యుత్ప్రేక్షా, పాత్రాదర్థస్య జలీయస్యాదివశబ్దః ... స్నేహస్య ... వారిణాపూర్ణాం పూరితమంజలిం చకార ప్రార్థయామాసేత్యర్థః ... ఆనందమితి ॥ ఆనందం వర్ధతి ప్రియసంభావనయా హర్షం దధానే, శ్యామా

మాయోదయితతమేనసిచ్యమానే । ఈర్ష్యంత్యావదనమసిక్తమప్యనల్పస్వేదా
మ్బుస్నపితమజాయతేతరస్యాః ॥ ౨౯ ॥ ఉద్వీక్ష్యప్రియకరకుట్మలాపవిద్ధైర్వ
క్షోజద్వయమభిషిక్తమన్యనార్యాః। అంభోభిర్ముహురసిచద్వధూరమర్షాదా
త్మీయంపృథుతరనేత్రయుగ్మముక్తైః ॥ ౩౦ ॥ కుర్వద్భిర్ముఖరుచిముజ్జ్వలామజస్రం
యైరస్తైరసిచతవల్లభాంవిలాసీ । తైరేవప్రతియువతేరకారిదూరాత్కాలుష్యం
శశధరదీధితిచ్ఛటాచ్ఛైః ॥ ౩౧ ॥ రాగాంధీకృతనయనేననామధేయవ్యత్యాసో

యాః మధ్యమయౌవనాయాః, (స్త్రియాః ॥ ని ॥ శ్యామాయౌవనమధ్యస్థేత్యు
త్పలః॥ముఖే వదనేదయితతమేన అతిశయప్రియేణ కర్త్రా(అతిశయేతమప్ప్రత్యయః),
కరోదకేనాంజలిజలేన కరణేన సిచ్యమానేసతి- ఈర్ష్యంత్యాః అసహమానా
యాః॥ పరోత్కర్షాక్షమేర్ష్యాసూయాదితిలక్షణం॥ఇతరస్యాః సపత్న్యాః వదనమసి
క్తమపి ప్రియేణేతి శేషః అనల్పేన బహుతరేణ స్వేదాంబునా స్నపితం సిక్త
మజాయత-అభవత్, ఈర్ష్యాకృతకోపకార్యత్వాత్స్వేదాదీనామితిభావః, అ
సిక్తమపి సిక్తమితివిరోధః తస్య స్వేదాఖ్యకారణోక్త్యాభాసత్వమ్ ॥ ౨౯॥
ఉద్వీక్ష్యేతి ॥ ప్రియస్య ప్రేయసః కరకుట్మలాభ్యాం-పాణిపుటాభ్యాం, అపవి
ద్ధైః-విక్షిప్తైః, అంభోభిరభిషిక్తం సిక్తంఅన్యనార్యాః సపత్న్యాః వక్షోజ
ద్వయం-కుచద్వయం, ఉద్వీక్ష్య వధూర్నాయికా అమర్షాదీర్ష్యాకృతకోపా
త్ ఆత్మీయం వక్షోజద్వయం పృథుతరేణాతివిపులేన, నేత్రయుగ్మేన-నయనద్వ
యేన, ముక్తైరంభోభిర్బాష్పైర్ముహురభీక్ష్ణం॥ ని ॥ అభీక్ష్ణమసకృత్సమా ఇత్య
మరః ॥ అసిచత్-అభిషిక్తవతీ, తస్మాత్సా రోదితేతిభావః, అత్రానస్తునాలఙ్కా
రధ్వనిః ॥ లిపిసిచిహ్వశ్చేతి సిచేర్లుఙి చ్లేరఙాదేశః ॥ ౩౦ ॥ — కుర్వద్భిరితి ॥
ముఖరుచిం-ముఖకాంతిం, ఉజ్జ్వలాం-అధికాం, కుర్వద్భిర్యైరస్తైర్విలాసీ-విల
సనశీలః, కామీ ॥ వికషలసకత్థస్రంభాదినాఘినుణ్ప్రత్యయః, వల్లభాం-ప్రియతమా
మజస్రం అసిచత-సిక్తవాన్ ॥ స్వరితేత్త్వాదాత్మనేపదం,ఆత్మనేపదేష్వన్య
తరస్యామితి సించతేర్లుఙి చ్లేరఙాదేశః, శశధరదీధితిచ్ఛటాచ్ఛైః-శశికరనికర
వత్, స్వచ్ఛైస్తైరేవతోయైర్దూరాత్ ప్రతియువతేస్సపత్న్యాః కాలుష్య
మావిలత్వం, వైవర్ణ్యంచాకారి స్వచ్ఛతోయైః కాలుష్యంకృతమితి విరుద్ధకా
ర్యోత్పత్తిరూపోవిషమప్రభేదః తచ్చాన్యత్రేత్యసంగతిః, వైవర్ణ్యకాలుష్య
యోరభేదాధ్యవసాయాదతిశయోక్తిస్తదుత్థాపితేతిసఙ్కరః॥ ౩౧॥—రాగేతి॥

దభిముఖమీరితః ప్రియేణ । మానిన్యాస్సపృషతకన్నిసర్గమందో భిందానో హృదయమసాహినోదవజ్రః ॥ ౩౯ ॥ ప్రేమ్ణోరః ప్రణయిని సించతి ప్రియాయాస్తత్తాపం నవజలవిప్రుషో గృహీత్వా । ఉద్భూతాః కఠినకుచస్థలాభిఘాతాదాసన్నాం భృశమపరాంగనామధాక్షుః ॥ ౪౦ ॥ సంక్రాంతం ప్రియతమవక్షసోఙ్గరాగం సాధ్వస్యాస్సరసి హరిష్యతేఽధునాంభః । శంకేత్థం సపది సపత్న్యా లేపే తత్ర లేపే క

రాగేణ విపక్షానురాగేణాంధీకృతనయనేన ప్రియేణ ప్రేయసానామధేయస్య త్యాసాద్విపక్షనామగ్రహణపూర్వకం అభిముఖమీరితః క్షిప్తో జలపృషతః నిసర్గమందః స్వభావజడః మృదుః తథాపి హృదయం భిందానో విదారయన్ ఉదకమేవవజ్రోఽశనిః ఉదవజ్రః + మంథౌదనేత్యాదినా వికల్పాదుదాదేశః మానిన్యాః క్రోధవత్యాః ॥ స్త్రీణామీర్ష్యాకృతః కోపో మాన ఇత్యభిధీయత ఇత్యభిధానాత్, విపక్షనామధేయయోజనాజనితాసూయావత్యా నాయికయా । నాసౌహి నసాధః తీక్ష్ణయోగాన్మృదపి తీక్ష్ణం భవతీతి భావః, ఉదవజ్ర ఇతి కేవలం నిరవయవ రూపకమ్ ॥ ౩౯ ॥—ప్రేమ్ణేతి ॥ ప్రణయిని-ప్రేయసి, ప్రియాయాః ఉరః ప్రేమ్ణా-ప్రేమాతిశయేన, సించతిసతి కఠినకుచస్థలాభిఘాతాత్-కరకాశ స్తనప్రదేశసంఘర్షాదు(ద్ధూతాః)ద్భూతాః-ఉత్పతితాః, నవజలస్యవిప్రుషో బిందవః॥ని॥పృషంతిబిందుపృషతా పుమాంసో విప్రుషస్త్రియామిత్యమరః ॥ తస్యాస్సిక్తాయాస్తాపం తత్తాపం గృహీత్వా ఆదాయ ఆసన్నాం-సమీపస్థాం, అపరాంగనాం, సపత్నీం, భృశమధాక్షుః-తాపయంతిస్మ + దహతేర్లుఙి, వదవ్రజేత్యాదినా సిచివృద్ధిః ఘత్వాది కార్యం తత్స్నేహాదేవాపరస్యాః తాపోదయాత్ తత్తాపస్యైవ అత్రాధానోత్ప్రేక్షావ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా ॥ ౪౦ ॥ — సఙ్క్రాంతమితి ॥ ప్రియతమస్య-వల్లభస్య, వక్షసస్సకాశాత్ సఙ్క్రాంతం గాఢాలింగనాత్సంక్రాంతలగ్నమపి అస్యాః నవాంగ్యాః అంగరాగం అధునైవసరసి అంభః కర్తృ సాధు నిశ్శేషం హరిష్యతే ప్రమాక్ష్యతీత్యేవం తుష్టా ఇతిబుద్ధ్యా సన్తుష్య సపది తత్ర తస్మిన్నంగరాగే హృతేపి స్ఫుటనఖలక్ష్మణో వ్యక్తనఖచిహ్నాయాః కస్యాశ్చిన్నాయికాయాః సంబంధిన్యా సపత్న్యా లేపే-తప్తం, + భావేలిట్, తద్భావమాతపార్తస్య ఛాయామన్విష్యతో దారుణదవదహనవేష్టనమివ యదంగరాగమేవ ద్రష్టుమక్షమాయాః నఖక్షతసాక్షాత్కార ఇతి అత్ర సన్తాపశాంత్యర్థ

హ్యాశ్చిత్స్ఫుటనఖలక్ష్మణస్సపత్న్యాః ॥ ౪౦ ॥ హూతాయాః ప్రతిసఖి కామినా
న్యనామ్నా హ్రీమత్యాస్సరసి గళన్ముఖేందుకాంతేః । అంతర్ధిం ద్రుతమివ కర్తుమ
శ్రువర్షైరభ్యాసం గమయితుమీషిరే పయాంసి ॥ ౪౧ ॥ సిక్తాయాః క్షణమవసి
చ్య పూర్వమన్యామన్యస్యాః ప్రణయవతా బలాదబలాయాః । కాళిమ్నా సమధిత

న విపక్షాంగరాగక్షాళనేన తద్విరుద్ధసంతాపోత్పాదనాద్విరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపో విషమాలఙ్కారః * విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థస్య వా భవేత్ । విరూపఘటనా సాప్యుక్తా విషమాలఙ్కృతిర్మతేతి లక్షణాత్ ॥ ౪౦ ॥—హూతాయా ఇతి ॥ ప్రతిసఖి-సఖ్యాస్సమీపే, సఖీసమక్షమిత్యర్థః, + సమీపార్థేఽవ్యయీభావే నపుంసకత్వహ్రస్వత్వే కామినా ప్రియేణ అన్యస్యాస్సపత్న్యాః నామ్నా అన్యనామ్నా + సర్వనామ్నో వృత్తిమాత్రే పుంవద్భావః హూతాయాః-ఆహూతాయాః, అతఏవ గళన్ముఖేందుకాంతేః గళన్తీ-స్రవంతీ వదనేందురివ తస్య కాంతిరివ కాంతిర్యస్యాస్తస్యాః హ్రీమత్యాః-లజ్జితాయాశ్చ, కస్యాశ్చిదితి శేషః సరసి ద్రుతం-శీఘ్రం, అంతర్ధిమంతర్ధానం + కిందంతరోరుపసర్గవద్వృత్తిరితి వచనాత్, ఉపసర్గే ఘోః కిరితి కిప్రత్యయః కర్తుం అశ్రువర్షైః కర్తృభిః పయాంసి సరోజలాని అభ్యాసం గమయితుం వృద్ధిం ప్రాపయితుం + గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుః కర్మత్వం ప్రాధాన్యాదభిధానం చ ఈషిరే ఇవ-ఇష్టాని కిమిత్యుత్ప్రేక్షేయమ్ + కర్మణి లిట్, అత్యశ్రుపాతనిమిత్తతయా మరణదుఃఖాదపి దుస్సహం సాపత్న్యదుఃఖమితి వస్తుధ్వనిః ॥ ౪౧ ॥—సిక్తాయా ఇతి ॥ ప్రణయవతా ప్రేమవతా, ప్రియేణ క్షణం పూర్వం క్షణాత్పూర్వమిత్యర్థః, అన్యాం సపత్నీం అవసిచ్య పశ్చాత్సిక్తాయాః అన్యస్యాః అబలాయాః ముగ్ధాయాః కస్యాశ్చిత్ వక్త్రం కర్మ మన్యుః కోప ఏవ కర్తా కాళిమ్నా-కార్ష్ణ్యేన వైవర్ణ్యేన సహేతియావత్ సమధిత-సంహితవాన్, బలేతి ఖాదే + సమ్యాపూర్వాద్దధాతేః కర్తరి లుఙి తఙ్, స్థాఘ్వోరిచ్చేతి కారః సిచః కిత్త్వాన్న గుణః, హ్రస్వాదంగాదితి సకారలోపః, గళత్స్రవత్ అక్ష్ణోః సంబంధి అంజనాంభః-కజ్జలోదకం, అభవద్ధిం వర్ణస్యాపవాదం ॥ ని ॥ అవర్ణాక్షేపనిర్వాదపరీవాదాపవాదవదిత్యమరః ॥ ప్రాక్కోపకాళిమతిరోధానేన స్వకాళిమ్న ఏవ ప్రకాశనాదితి భావః, పూర్వేణ వాక్యార్థేనోత్తరవాక్యార్థసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్య

మన్యురేవవక్త్రం ప్రాపత్ప్రోకశోభవచనేభ్యఃస్పంజనాంఘిః ॥ ౪౩ ॥ ఉద్వోఢుం కనకవిభూషణాన్యశక్తస్సఖీభిశ్చావలయిశపద్మనాళసూత్రైః । అరూఢప్రతివని తాకటాక్షభారః సాధీయోగురురభవత్ప్రజ స్తరుణ్యాః ॥ ౪౪ ॥ అబద్ధప్రచురప రార్ధ్యకింకిణీకో రామాణామనవరతో పగాహభాజామ్ । నారావంవ్యతనుతమే ఖలాకలాపః కస్మిన్వాసజలగుణాగిరాంపటుత్వమ్ ॥ ౪౫ ॥ పర్యచ్ఛసరసిహృతెం

లింగమలఙ్కారః ॥ సోఽలఙ్కారో వాక్యపదార్థహేతుత్వే కావ్యలింగముదాహృతమితి ల క్షణాత్ ॥ ౪౩ ॥—ఉద్వోఢుమితి ॥ కనకవిభూషణాని-సువర్ణవికారాభర ణాని, ఉద్వోఢుం-విభర్తుమశక్తోఽక్షమః సౌకుమార్యాదితిభావః, అతఏవ స హాంచతీతిసధ్ర్యఙ్ తేనసధ్రీచా సహచరేణశతాం ॥ ఋత్విగిత్యాదినా క్విన్ ప్రత్యయః, సహస్యసధ్రిరితిసహశబ్దస్యసధ్ర్యాదేశః, అనిదితామిత్యాదినా నకా రలోపః, అచఇత్యకారలోపే, చావితిదీర్ఘః, వలయితాని వలయీకృతాని ప ద్మనాళసూత్రాణి మృణాళతంతవో యస్యసః మృణాళస్య తత్కంకణత్వర్థః, త థాప్యారూఢః అరూఢవాన్ ప్రతివనితాయాస్సపత్న్యాః, కటాక్షఏవ భారో యస్యసః తయా సాసూయందృష్టఇత్యర్థః, అతఏవచ తరుణ్యాః భుజో బా హుః సాధీయః బాఢతరమితిక్రియావిశేషణమ్ ॥ అంతికబాఢయోర్నేదసాధా వితిబాఢశబ్దస్య సాధాదేశః, గురుర్భారవాన్ శ్లాఘ్యశ్చాభవత్, అత్ర కనక భూషణాభావేపి తత్కార్యగురుత్వవర్ణనాద్విభావనా, సాచ గురురితి శ్లేషప్ర తిభోత్థాపితాతిశయోక్త్యనుప్రాణితేతిసంకరః ॥ ౪౪ ॥— అబద్ధేతి ॥ ఉదక స్యగాహోఽవగాహనం జలక్రీడార్థముదకప్రవేశః ॥ మంథౌదనేత్యాదినా ఉ దకస్యోదాదేశః, తమనవరతం సంతతం భజంతీతితథోక్తాయాస్తాసాం రామా ణాం స్త్రీణాం సంబంధీ అబద్ధాః ప్రోతాః ప్రచురాః భూయిష్ఠాఃపరార్ధ్యాః శ్రేష్ఠాశ్చ కింకిణ్యోయస్మిన్సతథోక్తః ॥ నద్యృతశ్చేతికప్, మేఖలాకలాపః- కాంచ్యవభూషణం ౧న్నికలాపోభూషణేబర్హ ఇత్యమరః॥ఆరావం,ధ్వనిం,నవ్య తనుత-నాకురుత, తథాహి సహజలేన-సజలోజలాద్రః గుణఃసూత్రం యస్య సతథా లడయోరభేదాజ్జడగుణో జడధర్మోమాంద్యం తేనసహేతిసజడగుణో జడ స్తస్మిన్ కస్మిన్వా సౌవర్ణే మేఖలాకలాపే పుంసి వాగిరాం వాచాంధ్వ నీనాంచ పటుత్వం సామర్థ్యం; నకుత్రాపీత్యర్థః, శ్లేషమూలాభేదాతిశయో క్త్యనుప్రాణితోయమర్థాంతరన్యాసః ॥ ౪౫ ॥—పర్యచ్ఛ ఇతి ॥ పరితః శ్లి

శుకేపయోభిర్లోలాత్మైసురతగురావపత్రపిష్ణోః । సుశ్రోణ్యాదళవసనేసవీచిహస్తస్తేనద్రుతమకృతాబ్జినీసఖిత్వమ్ ॥ ౪౬ ॥ నారీభిర్గురుజఘనస్థలాహతానామాస్యశ్రీవిజితవికాసివారిజానామ్ । లోలత్వాదపహరతాంతదంగరాగంసంజజ్ఞేసకలుషఆశయోజలానామ్ ॥ ౪౭ ॥ సౌగంధ్యం దధదపి కామమంగనానాదూరత్వాద్గతమహమానవోపమానమ్ । నేదీయోజితమితిలజ్జయేవతాసామాలో

చ్ఛం స్వచ్ఛం అంతర్గతవస్తువతిరోధాయకమిత్యర్థః, తస్మిన్సరసిపయోభిరంశుకే (స్త్రీ)పరిధానే హృతే స్థానాదపసారితేసతి సురతగురౌరమణ్యాచ లోలాత్మే శ్రోణ్యాసక్తదృష్టౌసతీత్యర్థః ॥ ని ॥ లోలశ్చసతృష్ణయోరిత్యమరః॥ + బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోస్స్వాంగాత్షచ్ అపత్రపిష్ణోరపత్రపమాణాయాః॥ని॥ లజ్జాసాపత్రపాన్యతఇత్యమరః +అలంకృఞిత్యాదినా ఇష్ణుచ్ ప్రత్యయః,సుశ్రోణ్యాః ప్రియాయాః ప్రస్తుతోచితనిర్దేశోయం అబ్జినీ నళినీ ద్రుతం-శీఘ్రం, వీచిరేవహస్తః తేనస్యస్తం యద్దలం పర్ణమేవవసనం తేనతద్దానేనేత్యర్థః, సఖిత్వమకృతసఖీకృత్యంచకారేత్యర్థః, అత్రాబ్జిన్యాదిషు సఖిత్వాద్యారోపాత్సమస్తవస్తువృత్తిసావయవరూపకమ్ ॥ ౪౬ ॥—నారీభిరితి ॥ నారీభిః కర్త్రీభిః గురుజఘనస్థలైః-పృథుశ్రోణిభాగైః, ఆహతానాం-ఆలోడితానాం, ఆస్య ...ః-ముఖశోభాభిః, విజితాని-వికాసీని, వారిజాని పద్మాని యేషాంతేషాం లోలత్వాచ్చలత్వాత్సతృష్ణత్వాచ్చ ॥ ని ॥ లోలశ్చలసతృష్ణయోరిత్యమరః॥ తాసామంగరాగం అపహరతాం క్షాళయతాం చోరయతాంచ జలానాం-తోయానాం, జడానాంచ సఆశయోహ్రదః హృదయంచ కలుషోప్రసన్నః క్షుభితశ్చ సంజజ్ఞే-సంజాతః, అపహారిణః కాదపస్వాహరణాదిభిరాశయః కలుషోభవతీతిధ్వనిః అభిధాయాః ప్రకృతార్థనియంత్రణాన్నశ్లేషః ॥ ౪౭ ॥—సౌగంధ్యమితి ॥ కామం పర్యాప్తం సౌగంధ్యం సురభిగంధత్వం సమ్యగ్బంధుత్వంచ ॥ని॥ గంధోగంధక ఆమోదలేశేసంబంధిగర్వయోరితి విశ్వః, దధదప్యుత్పలం దూరత్వాత్పూర్వం దూరస్థత్వాదంగనానాం ఆననోపమానం-ముఖసాదృశ్యం, గతం దూరస్థాఃపర్వతారమ్యాఇతివదితిభావః- సమ్ప్రతి పునస్తాసాం నేదీయో నేదిష్ఠం అంతికతమంసత్ + అంతికబాఢయోర్నెదసాధావితి అంతికశబ్దస్య నేదాదేశః, జితం పరిభూతమభూవమితి లజ్జయేవమహోత్పలమరవిందం ఆలోలేచలేపయసి

లేపయసి మహోత్పలం మనోజ్ఞ ॥ ౬౮ ॥ ప్రభ్రష్టైస్సరభసమమ్భసోవగాహక్రీడాభిర్విదళితయూథికాపిశఙ్గైః । అకస్త్రైస్సరసిహిరణ్మయైర్విభూషామౌర్వాగ్నిద్యుతిశకలైరివవ్యరాజి ॥ ౬౯ ॥ అస్మాకీమపనతిర్జితామసౌ తనోతి చ్ఛాయైవ శ్రియమనపాయినీం కిమేభిః । మత్త్రైవం స్వగుణపిధానసాధ్యమత్రైః పానీయైరి

మనుజ్ఞ యథా దూరేసాక్ష్యే నవృశ్యమానో బన్ధుః సన్నిధావవమానితః క్వచిల్లజ్జయానిలీయతే తద్వదితి అత్ర పయఃస్ఖలనహేతుకే అబ్జమజ్జనే లజ్జాహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యత ఇతి శ్లేషమూలాతిశయోక్తిహేతూత్ప్రేక్షయోస్సఙ్కరః ॥ ౬౮ ॥ ప్రభ్రష్టైరితి ॥ సరభసం-సత్వరం, అమ్భసోవగాహ ఏవ క్రీడాస్తాభిః ప్రభ్రష్టైర్విగళద్భిర్జలావగాహక్షోభాదమ్భసి చ్యుతైరిత్యర్థః, విదళితాః-వికసితాః, యూథికాః,పీతయూథికాః, హేమపుష్పికాపరపర్యాయాః వివక్షితాః అన్యథాపిశంగత్వాయోగాదితి ॥ ౧ ॥ గణికాయూథికాంబష్ఠా సాపీతా హేమపుష్పికేత్యమరః ॥ (వనకున్దమిత్యర్థః) తద్వత్పిశఙ్గైః పిశఙ్గవర్ణైః పింగళవర్ణైర్హిరణ్మయైస్స్వర్ణైః + దాండినాయనాదినానిపాతః, విభూషామాకల్పైరుద్భాసితైః సరసి ఔర్వాగ్నిద్యుతిశకలైః జలాశయత్వాదత్రాపి సన్నిహితైర్బడబానలజ్వాలాఖణ్డైరివేత్యుత్ప్రేక్షా వ్యరాజి-విరాజితం, భావేలుట్ ॥ ౬౯ ॥—అస్మాకీతి ॥ అస్మాకమియమాస్మాకీ అస్మదీయా అస్మత్ప్రాశితేత్యర్థః+ యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యాం ఖఞ్చేతి చకారాదణ్ప్రత్యయః, తస్మిన్నణిచయుష్మాకాస్మాకావితి ప్రకృతేరస్మాకాదేశః, టిడ్ఢాణఞిత్యాదినాఙీప్, అసౌ చ్ఛాయా శాన్తిర్విమతేతిమాపల్ సైవ యునతిద్యుశామనపాయినీం స్థాయినీం శ్రియం శోభాం తనోతి ఏభిరఞ్జనైః కిం ఏతత్సాధ్యం నకించిదస్తీత్యర్థః, గమ్యమానక్రియాపేక్షయా కరణత్వాత్తృతీయేత్యుక్తం ప్రాక్, ఏవంమత్వా ఉక్తప్రకారేణాఞ్జనవైఫల్యం నిశ్చిత్యేత్యర్థః, అతఏవ గమ్యోత్ప్రేక్షేయం స్వగుణస్య స్వావిష్కృతదృష్టైర్మల్యగుణస్య పిధానం తిరోధానమ్ ॥ ౧ ॥ అపిధానతిరోధానపిధానాచ్ఛాదనాని చేత్యమరః ॥ వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరిత్యకారలోపః ॥ తేన సాధ్యస్సాధ్యైస్సమర్థైః పాతుమర్హైః పానీయైస్తోయైః ॥ ౧ ॥ అమ్భోర్ణస్తోయపానీయనీరక్షీరామ్బుశమ్బరమిత్యమరః ॥ + తవ్యత్తవ్యానీయరఇతిపిబతేరనీయర్ప్రత్యయః, అఞ్జనాని కజ్జలాని ఇతి అనేన స్వగుణప్రకాశ

తిరోవిదధావిరేంజనాని ॥ ౫౦ ॥ నిర్ధౌతేసతిహరిచందనేజలౌఘైరాపాండోర్గత
పరభాగయాంగనాయాః । అహ్నాయస్తనకలశద్వయాదుపేయే విచ్ఛేదస్సహృద
యయైవహారయష్ట్యా ॥ ౫౧ ॥ అన్యూనంగుణమమృతస్యధారయంతీసంప్రఫుల్లస్ఫు
రితసరోరుహావతంసా । ప్రేయోభిస్సహసరసీనిషేవ్యమాణారక్తత్వం వ్యధితవ

కతయా విన్యస్తేన ప్రకారేణ నిశ్శేషత్వరూపేణేత్యర్థః, విదధావిరే విధౌ
తానిక్షాళితానీత్యర్థః + ధావుగతిశుద్ధ్యోరితిధాతోః కర్మణిలిట్ ॥ ౫౦ ॥ —
నిర్ధౌతఇతి ॥ హరిచందనే-రక్తచందనే, జలౌఘైః-జలసమూహైః, నిర్ధౌతే
సతి-క్షాళితేసతి+ ధావేః కర్మణిక్తః, చ్ఛ్వోశ్శూడనునాసికేచేతివకారస్యోఠ్ ఆ
దేశః, ఏత్యేధత్యూఠ్సువృద్ధిరౌకారః ఆపాండోః పాండువర్ణాదంగనాయాః
స్త్రియాః స్తనకలశద్వయాత్-కుచకుంభద్వయాత్, గతపరభాగయాసావర్ణ్యా
ద్విగతవర్ణోత్కర్షయా అతఏవ సామాన్యాలంకారః * సామాన్యంగుణసా
మ్యేన యత్రవస్త్వంతరైకతేతిలక్షణాత్ ॥ హారయష్ట్యా కర్త్ర్యా సహృదయ
యా-సచిత్తయేవేత్యుత్ప్రేక్షా నిజపరభాగహానిపరిజ్ఞానవత్యేవేత్యర్థః, అహ్నా
య సపది ॥ ని ॥ స్యాద్ఝడిత్యంజసాహ్నాయద్రాఙ్మంక్షుసపదిద్రుతమిత్యమ
రః ॥ విచ్ఛేదస్త్రుటనం ఉపేయే ప్రాప్తః హీనజీవనాదజీవనమేవవరమితి మనీష
యేతిభావః + ఉపపూర్వాదిణఃకర్మణిలిట్, విక్షోభహేతుకస్యహారవిచ్ఛేదస్య
సహృదయహేతుకత్వోత్ప్రేక్షా సాచోక్తసామాన్యోత్థాపితేతిసంకరః ॥౫౧॥
అన్యూనమితి॥అన్యూనం-సమగ్రం అమృతస్య గుణం - * అగంధమవ్యక్తరసం
శీతలంచతృషాపహం।అచ్ఛం లఘుచపథ్యంచ తోయంగుణవదుచ్యతఇత్యుక్తోదక
గుణంధారయంతీఇతి, సరసీపక్షే అమృతస్య-పీయూషస్య, గుణం-మాధుర్యాది
కం ధారయంతీతిసురాపక్షే॥ అమృతంయజ్ఞశేషేస్యాత్పీయూషేసలిలేఘృతమి
తివిశ్వః॥సంఫుల్లాని వికచాని+ ఉత్ఫుల్లసంఫుల్లయోరుపసంఖ్యానాన్నిష్ఠాతస్యల
త్వం స్ఫురితాన్యుజ్జ్వలానిచయాని సరోరుహాణి కమలాని ఏకత్రసహజాన్యన్య
త్రసంస్కారార్థం క్షిప్తానితాని, అవతంసోభూషణంయస్యాస్సాతథోక్తా ప్రే
యోభిః రమణైస్సహ నిషేవ్యమాణాస్నానపానాభ్యామితిభావః, సరసీపుష్క
రిణీ [illegible] వధూదృశాం రక్తత్వం ఆరుణ్యం వ్యధిత-విదధేస్మ, తథాసురాచ వ్యధిత
[illegible] ఇహోత్సాహవర్ధనాయ ముహుస్సేవ్యత్వాచ్ఛృంగాణీ

ఘాదృశాంసురాణ ॥ ౫౨ ॥ స్నాంతీనాం బృహదమలోదబిందుచిత్రౌ రేజాతే రుచిరదృశాముర◌ోజకుంభౌ । హారాణాం మణిభిరుపాశ్రితౌ సమంతాదుత్సూత్రై గుణవదుపఘ్నకామ్యయేవ ॥ ౫౩ ॥ ఆరూఢః పతిత ఇతి స్వసంభవోఽపి స్వచ్ఛానాం పరిహరణీయతాముపైతి । కర్ణాద్భ్రష్టం నవమసితోత్పలం వధ

తిష్ఠాకే సలిలకేళిసంభారేషు మాధ్వీకపరిగణనాచ్చ సరసీవప్సరాయా అపి ప్రకృతత్వవివక్షాయాం తుల్యయోగితా తదవివక్షాయాం తు దీపకాలంకారః సు రేజేతి పాఠే తు ప్రకృతత్వవివక్షైవ కార్యా అన్యథోపమానుత్థానాత్ న చ తుల్యయోగితావకాశః ఇవశబ్దేన గమ్యౌపమ్యలక్షణభంగాదితి ॥ ౫౨ ॥— స్నాంతీనామితి ॥ స్నాంతీనాం-జలమవగాహమానానాం, రుచిరదృశాం సుదృశాం సంబంధినౌ బృహద్భిర్విపులైరమలైరచ్ఛైశ్చోదబిందుభిః ఉదకబిందుభిశ్చిత్రౌ + మంథౌదనేత్యాదినా ఉదకశబ్దస్యోదాదేశః ఉరోజకుంభౌ-స్తనకలశౌ, ఉత్సూత్రైః-ఛిన్నసూత్రైః, హారాణాం-ముక్తాహారాణాం, మణిభిః-ఘుటికాభిః; ఉపహన్యతే-ఉపగమ్యతే పీడ్యతే వా + ఉపఘ్న ఆశ్రయ ఇతి హంతేః ప్రత్యయాంత ఉపధాలోపనిపాతితః గుణవతః-దార్ఢ్యాదిగుణవతః, సూత్రవతశ్చ ఉపఘ్నస్య ఆత్మన ఇచ్ఛా గుణవదుపఘ్నకామ్యా తయా గుణవదుపఘ్నకామ్యయా ఆత్మనో గుణవదాశ్రయాపేక్షయేత్యర్థః + కామ్యచ్చేతి క్యచ్ప్రత్యయే ప్రత్యయాంతధాతుత్వాత్, అప్రత్యయాదితి స్త్రియామకారప్రత్యయే టాప్ సమంతాదుపాశ్రితావివ సంశ్రితావివ రేజాతే-రాజేతే + ఫణాం చ సప్తానామితి వికల్పాదేత్వాభ్యాసలోపౌ గుణవచ్ఛబ్దేన సూత్రచ్ఛేదే సూత్రాంతరమాశ్రయన్నితి ప్రతీతేః శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితేయముత్ప్రేక్షా ॥ ౫౩ ॥ ఆరూఢ ఇతి ॥ స్వసంభవోఽప్యాత్మసంభవోఽపి ఆరూఢః-ఉచ్చస్థానగతః, ఉత్తమాశ్రిమస్థః పతితః తతో భ్రష్ట ఇతి హేతోః ఆరూఢపతితత్వాదిత్యర్థః, స్వచ్ఛానాం నిర్లేపానాం పరిహరణీయతాం త్యాజ్యత్వముపైతి ప్రాప్నోతి ప్రసి జ్యావసితో రాజ్ఞో వాసతమణాంతికే ఇతి ... యద్యస్మాదాపోజలాని వధూనాం కర్ణాద్భ్రష్టం నవమసితోత్పలం నీలోత్పలం స్వసంభవమపి తీర్థావస్థే వీచీభిస్తరంగైస్తటముపనయంతి ... సామాన్యసమర్థనరూపార్థాంతరన్యాసః సమర్థనవాక్యగతశ్లేషమూలాతిశయో-

భిస్తటమనుయయున్నిరాసురాపః ॥ ౫౪ ॥ దంతానామధరమయావకంపదానిప్ర
త్యగ్రాస్తనుమవిలేపనాంనఖాఙ్కాః । అనిన్యుశ్శ్రియమధికామయమంగనానాం
శోభాయైవిపదిసదాశ్రితాభవంతి ॥ ౫౫ ॥ కస్యాశ్చిన్ముఖమనుధౌతపత్త్రలేఖం
వ్యాతేనే సలిలభరావలంబినీభిః । కింజల్కవ్యతికరపింజరాంతరాభిశ్చిత్రశ్రీర
లమలకాగ్రవల్లరీభిః ॥ ౫౬ ॥ వక్షోభ్యోఘనమనులేపనంయదూనాముత్తంసా
న్సహరతవారిమూర్ధజేభ్యః । నేత్రాణాంమదరుచిరక్షతైవతస్థౌ చక్షుష్యఃఖలు

త్వాసంకీర్ణాః ॥ ౫౪ ॥—దంతానామితి ॥ తోయేష్వధితోఽయం విభక్త్యర్థే
వ్యయీభావః అంగనానాం అయావకం ప్రక్షాళితలాక్షారాగం అధరం దం
తోష్ఠం దంతానాం పదాని దంతక్షతాని కర్తౄణి తథా అవిలేపనాం ధౌతాం
గరాగాం తనుం శరీరం ప్రత్యగ్రాః నవ్యాః నఖాఙ్కాః-నఖక్షతానిచ, శ్రియ
మానిన్యుః-ప్రాపయామాసుః, నీవహ్యోర్హరతేశ్చాప్యేతివచనాత్, నయతే
ర్ద్వికర్మకత్వం తథాహి సతః-సజ్జనాః, సుందరాశ్చ ఆశ్రితాస్సదాశ్రితాః
యేకేచిదితిశేషః, విపది విభవాపాయకాలేపి శోభాయై-వైభవాయ, భవంతి+క్ల
ప్తిస్సమ్పద్యమానేచతుర్థీ వక్తవ్యేత్యత్ర క్లృపేరర్థనిర్దేశాచ్చతుర్థీ అ
ర్థాంతరన్యాసః ॥ ౫౫ ॥—కస్యాశ్చిదితి ॥ ధౌతపత్త్రలేఖం-క్షాళితపత్త్రావళీ
కం, కస్యాశ్చిదంగనాయాః ముఖమనుముఖేన సమ్బద్ధంయథాతథా ముఖమితి
యావత్ + తృతీయార్థఇత్యనోఃకర్మప్రవచనీయత్వాద్ద్వితీయా, సలిలభరే
ణావలమ్బినీభిర్లమ్బమానాభిః రాజవంగతాభిరిత్యర్థః, కింజల్కవ్యతికరేణ
కేసరమిశ్రణేన, పింజరాణి పిశంగాన్యంతరాణి మధ్యభాగాయాసాంతాభిః అ
లకాగ్రాణి వల్లర్యో మంజర్య ఇవేత్యుపమితసమాసః ॥ ని ॥ వల్లరీ మంజరీ స్త్రి
యామిత్యమరః ॥ తాభిరలకాగ్రవల్లరీభిః చిత్రశ్రీః కర్త్రీ కరికాదిపత్త్రశోభా అలం
వ్యాతేనే సమ్పాదితా, తనోతేః కర్మణిలిట్, అత్ర చిత్రస్యశ్రీరివశ్రీరితి నిద
ర్శనాభేదః ॥ ౫౬ ॥—అథ శ్లోకద్వయేన పుంసామవస్థాభేదంవర్ణయతి ॥
వక్షోభ్యఇత్యాదినా ॥ వారిసరోజలం కర్తృ యదూనాం-యాదవానాం,వక్షో
భ్యః ఘనం-సాంద్రం, అనులేపనమంగరాగం అహరత ఇత్రాద్విత్రజ్ అత్రవధూ
నామితి క్వచిత్పాఠః, వక్షోజానుపేక్ష్య వక్షోమాత్రనిర్దేశాత్ ఉత్తర
శ్లోకే తేషామితి పుల్లింగపరామర్శాచ్చ నగ్రాహ్యః మూర్ధజేభ్యః-శిరోరు

మహతాంప [illegible] ॥ ౧౩ ॥ [illegible] స్తతుల దవస్థ ఏవ తేషామ్ । ధీరాణాం [illegible] యతాం పరస్య ॥ ౧౪ ॥ ఫేనానా [illegible] శైవలానామ్ । గండే [illegible]

హేత్యః, ఉత్తుంగా-శ్రేష్ఠా [illegible] మహద [illegible] దరాగో
క్షత్రైవ తత్రైవతస్థా వారివహో [illegible] రాగ [illegible], అతఏవ రాగ
ద్వయస్యాప్యభేదాధ్యవసాయేన [illegible] తథాహి మ
హతాం-మహాత్మనాం, చక్షుషి [illegible]
క్షి జే చ చక్షుష్య ఇతి విశ్వః ॥ [illegible] యయోః, ప [illegible] రలం
ఘ్నో [illegible] చక్షుష [illegible], తయా పూర్వోక్త
యా చ సంకీర్ణో [illegible] ॥ ౧౩ ॥ — [illegible] తేషాం యమా
నాం బహిర్భవో [illegible] + బహి [illegible] (బ
హి దేశ వపంజ [illegible]) యో రాగో-ంగరాగః అస్తీ
తి శేషః, స రాగస్సో [illegible] నిరాసి-నిరస్తః + [illegible] ణి
లుబ్, చిత్తే యో రాగో-నురాగః [illegible] తదవస్థ ఏవ న నిరస్త
ఇత్యర్థః, అత్ర రాగయోరభేదాధ్యవసాయాదతిశయోక్తిః, తథాహి సర్వో౽పి
ధీరాణాం మహతాం [illegible] దేవేతి యాపత్
పరస్యాభిభవనీయతాం [illegible] అన్యథా [illegible] పూర్వవదలఙ్కా
రః ॥ ౧౪ ॥ — ఫేనానామితి ॥ వధూనాం-యాదవస్త్రీణాం, [illegible]
పీతిభానః, పయసి విభూషణం [illegible] ఫేనా
నాం [illegible] + సుపీతి యోగవిభాగా
[illegible] ముక్తావళి [illegible] జాతేతి శేషః
శైవలానాం [illegible] కపోలేషు, శైవ
లా ఇతి విభక్తి [illegible] పత్రవల్లీ-పత్రల
తా జాతేతి శేషః, అత్ర ఫేనానాం [illegible] శైవలానాం [illegible] నిదర్శనా
భ్యాం శైవలాః పత్రవల్లీతి [illegible] చతుర్థవాక్యార్థసమ
[illegible] సంకీర్ణం [illegible] కావ్యలింగమ్ ॥

ఘూనామ్ ॥ ౪౯ ॥ భ్రశ్యద్భిర్జలమభిభూషణైర్వధూనామంగేభ్యోగురుభిరమ జ్జిలజ్జయేవ । నిర్మాల్యైరథ నన్నృతేవధీరితానామప్యుచ్చైర్భవతి లఘీయసాంహి ధార్ష్ట్యమ్ ॥ ౫౦ ॥ ఆమృష్టాస్తిలకరుచస్స్రజో నిరస్తానీరక్తం వసనమపాకృతో ఙ్గరాగః । కామః స్త్రీరనుశయినానివస్వపక్షవ్యాఘాతాదితిసుతరాంచకారచా రూః ॥ ౫౧ ॥ శీతార్తింబలవదుపేయుషేవనీరైరాసేకాచ్ఛిశిరసమీరకమ్పితేన। రామాణామభినవయౌవనోష్మభాజో రాశ్లేషి స్తనతటయోర్నవాంశుకేన ॥౫౨॥

౪౯ —భ్రశ్యద్భిరితి ॥ వధూనామంగనానాం అంగేభ్యోవయవేభ్యః భ్రశ్యద్భిః పతద్భిర్గురుభిస్సువర్ణత్వాద్గురుత్వయుక్తైర్భూషణైరాభరణైర్లజ్జయా భ్రంశప్రయుక్తయా హ్రియేవేత్యుత్ప్రేక్షా, జలమభి అమజ్జి జలేమగ్నం భావెలుఙ్, అథానంతరమేవ నతు విలమ్బేనేతిభావః నిర్మాల్యైర్భుక్తోజ్ఝితమాల్యైర్నన్నృతే జలే అనర్తిభ్రంశేపి నిర్లజ్జైరివేతిభావః + నృత్యతేర్భావె లుఙ్, తథాహి అవధీరితానాం-తిరస్కృతానామపి లఘీయసాం తుచ్ఛానాముచ్చైర్ధార్ష్ట్యం నిర్లజ్జత్వమేవ అధికంభవతీత్యర్థాంతరన్యాసః, మహాంతః పదభ్రంశే లజ్జితాః క్వచిల్లీయంతె తుచ్ఛాస్తు నిర్లజ్జాః విజృంభంతఇతిభావః,అప్సు గురూణిమజ్జంతి లఘూనిప్లవంతఇతి పరమార్థః ॥ ౫౦ ॥—ఆమృష్టాఇతి॥ తిలకరుచః-పత్రశోభాః, ఆమృష్టా ధౌతాః, స్రజః మాలాః, నిరస్తాః వసనంకౌసుంభం వాసోనీరక్తమరక్తం నిరస్తరాగమిత్యర్థః, కృతమితి శేషః అంగరాగః అపాకృతః-అపహృతః, సర్వత్ర జలైరిత్యర్థః, ఇత్థం స్వపక్షవ్యాఘాతాత్-నిజనగక్షయాదనుశయివానుతాపవానివేత్యుత్ప్రేక్షా, కామః - మదనః, స్త్రీః స్త్రియః + వామ్శసోరితియణాదేశవికల్పాత్పక్షే పూర్వసవర్ణదీర్ఘః సుతరాం చారూః పూర్వతోపి రమణీయాశ్చకార స్త్రీణాం కామఏవ భూషణం అన్యత్ప్రయాసమేవేతిభావః ॥ ౫౧ ॥—శీతేతి ॥ నీరైరస్తోయైరాసేకాదాసేచనాత్ శీతార్తిం శీతవ్యథాం, బలవత్ప్రభూతముపేయుషేవ-ప్రాప్తవతేవేత్యుత్ప్రేక్షా- అతఏవ శిశిరసమీరకమ్పితేన-శీతవాతవేపితేన, నవాంశుకేన కర్త్రా అభినవోయోయౌవనోష్మా ఉష్ణత్వం తద్భాజః రామాణాం-అంగనానాం, ॥ ని ॥ సుందరీరమణీరామేత్యమరః ॥ స్తనతటయోః ఆధారయోః ఆశ్లేషి-ఆశ్లిష్టం, సంసక్తంభావెలుఙ్, సేకహేతుకస్యాంశుకశ్లేషస్య శీతార్తిహేతుకత్వో

శ్వోభృతద్భిస్సమధికమథాఙ్గసఙ్గాన్మ్లానవర్ణ్యం తనుమనుమివాంబు వాససాన్తైః।
ఉత్తేరే తరళతరఙ్గరఙ్గలీలానిష్ణాతైరథ సరసః ప్రియాసమూహైః ॥ ౨౩ ॥ దివ్యానా
మపి కృతవిస్మయాం పురస్తాదంభస్తస్స్ఫురదరవిన్దచారుహస్తామ్। ఉద్వీక్ష్య శ్రియ
మివ కాంచిదుత్తరంతీమస్మార్షీజ్జలనిధిమంథనస్య శౌరిః ॥ ౨౪ ॥ శ్లక్ష్ణం యత్పరిహిత
మేతయోః కిలాంతర్ధానార్థం కిలుదకసేకసక్తమూర్వోః। నారీణాం విమలత

ముత్ప్రేక్ష్యతఇతి గుణహేతూత్ప్రేక్షా ॥ ౨౨ ॥—ఇత్థం జలక్రీడాముక్త్వా జలాదుత్తరణం వర్ణయతి ॥ శ్వోభృతద్భిరితి ॥ అథ-జలక్రీడానంతరం, అంగసఙ్గాత్-గాత్రసమ్పర్కాద్-ధాత్రమహాత్రం సంసక్తమితియావత్, సమధికమతిరిక్తం తనుమన్వారిమ్లానవర్ణ్యం కాంతిసారమివేత్యుత్ప్రేక్షా, అమ్బు-సరోజలం, శ్వోభృతద్భిః। భూవాదికత్వాల్లఘూపధగుణః తరళాశ్చపలాస్తరంగా ఏవ రంగాః నృత్యస్థానాని తేషు లీలాః నర్తనాని తాసు నిష్ణాతైః కుశలైః। నిసదీభ్యాం స్నాతేఃకౌశలఇతిషత్వం వాససాంతైః-వస్త్రస్యాంచలైః, ఉపలక్షితైః ప్రియాసమూహైః-స్త్రీసంఘైః, సరసః-హ్రదాత్, ఉత్తేరే-ఉత్తీర్ణం, నిర్గతమిత్యర్థః। తరతేర్భావేలిట్ ॥ ౨౩ ॥—దివ్యానామితి॥ దివిభవాః దివ్యాః దేవతాః తేషామపి కృతవిస్మయాం సౌందర్యాతిరేకేణ జనితాద్భుతరసాం స్ఫురదరవిందాభ్యాం-వికచకమలాభ్యాం, చారూలసంతౌ హస్తౌయస్యాస్తాం పద్మహస్తామిత్యర్థః పురస్తాదగ్రే అంభస్తోజలాత్। పంచమ్యాస్తసిల్ ఉత్తరంతీం-నిష్క్రామంతీం, కాంచిత్ స్త్రియం శ్రియమివ మథ్యమానాత్సముద్రాత్సద్యః ప్రాదుర్భవంతీం లక్ష్మీమివఉద్వీక్ష్య-ఆలోక్య, శౌరిః-కృష్ణః. జలనిధిమంథనస్య-సముద్రమథనమిత్యర్థః। మథేర్భ్వాదికస్యఇదిత్త్వాన్నుమాగమః, అధీగర్థేత్యాదినాకర్మణిషష్ఠీ, అస్మార్షీత్-స్మృతవాన్, అతః సముద్రమథనస్మారికయా శ్రియమివేత్యుపమయాసాదృశ్యాత్ శ్రీస్మృతేరితిస్మరణాలంకారప్రతీతేరలఙ్కారేణాలఙ్కారధ్వనిః ॥ ౨౪ ॥—శ్లక్ష్ణమితి ॥ ఏతయోరూర్వోరంతర్ధానార్థంకిల-ఛాదనార్థంకిల, శ్లక్ష్ణం స్నిగ్ధం యద్దుకూలంపరిహితమాచ్ఛాదితం ఉదకసేకేన సక్తం సందష్టం తద్దుకూలం కర్మ విమలతరౌనారీణామూరూపీవరౌ ఊరూఏవ కర్తారౌ సముల్లసంత్యా-స్ఫురంత్యా, భాసా-నిజకాంత్యా, అంతర్దధతుః-ఆచ్ఛాదితవంతౌ, తదేతద్భూషకభీషణమితిభావః అ

రౌసముల్లసంత్యభ్రాంతరగతతుహినరూపహాలమేవ ॥ ౬౪ ॥ వాసాంసిన్యవసతయానియోషితస్తాశ్శుభ్రాభ్రద్యుతిభిరహాసి తైర్ముదేవ । అత్యాక్షుస్స్నపనగళజ్జలానియాని స్థూలాశ్రుస్రుతిభిరరోది తైశ్శుచేవ ॥ ౬౫ ॥ ఆర్ద్రత్వాదతిశయినీముపెయివద్భిస్సంసక్తిం భృశమతిభూరిభిర్వధూనాం । అంగేభ్యఃకథమపివామలోచనానాం విశ్లేషఃఖలుసనరక్తకైః ప్రపేదే ॥ ౬౬ ॥ ప్రత్యంసంవిలులితమూర్ధజాచిరాయస్నానార్ద్రంవపురుదవాపయదుత్తరీయైకా । నాజానాదభిమ

తే దుకూలస్యాచ్ఛాదకత్వేపి తదభావోక్తేస్సంబంధే అసంబంధరూపాతిశయోక్తిః, తదపేక్షయా చోరోర్వ్యాపకదుకూలాసాచ్ఛాదకయోరాచ్ఛాదకత్వోక్తే సంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తు ఏతత్ద్వానాస్సజాతీయసజ్కరః, తదను ప్రాణితత్వవిషమాలఙ్కారేణేతి విజాతీయసఙ్కరః ॥ తేనచోరోర్వ్యాలోకోత్తరం లావణ్యం వ్యజ్యతఇత్యలంకారేణాలఙ్కారధ్వనిః ॥ ౬౪ ॥—వాసాంసీతి ॥ తాః యోషి తో యానివాసాంసిన్యవసత-నివసితవత్యః + వస ఆచ్ఛాదనఇతిధాతోర్లఙ్ శుభ్రాభ్రాణాం-ధవళమేఘానాం, ద్యుతిరివద్యుతిర్యేషాంతైస్తైర్వాసోభిః ముదా నారీనివసనానందేన అహాసీవ-హసితమివ, భావేలుఙ్, స్నపనేన స్నానేన- సేకేన గళజ్జలాని-స్రవజ్జలాని, యాని వాసాంసి అత్యాక్షుః-త్యక్తవత్యః, తైశ్శుచా స్థూలా అశ్రుస్రుతిర్యేషాంతైః అరోదీవ-రోదనంకృతమివ, భావేలుఙ్, అత్రధావళ్యగుణజలగళనక్రియానిమిత్తయోర్హాసరోదనక్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః ॥ ౬౫ ॥—ఆర్ద్రత్వాదితి ॥ ఆర్ద్రత్వాజ్జలే న ప్రేమ్ణాచ సరసత్వాదతిశయినీమతిశయవతీం సంసక్తిం సంశ్లేషం పరిచయం చఉపేయివద్భిః ప్రాప్తవద్భిః అతఏవ భృశం అత్యంతం భూరిభిః-బహుళైః, అ న్యాలైర్నిర్గతైరపి అన్యత్ర నిష్క్రాన్తైరపి నవరక్తైరేవ నవరక్తకైః నూతనరక్తవస్త్రైః సహానురాగిభిశ్చ వామలోచనానాం సుందరదృశామంగేభ్యోవిశ్లేషః విస్రంసనం వియోగః కథమపి కృచ్ఛ్రేణ ప్రపేదే-ప్రాప్తఃఖలు, ఏకత్ర శ్లేషాదన్యత్ర అతిపరిచయాచ్చేతిభావః, అత్యాసక్తాః కామినః ధనపరాఙ్ముఖాభిః వేశ్యాభిరవధూతాః కథంచిన్ముంచంతీత్యర్థాంతరప్రతీతేరిహవిశేషణస్యాపి శ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలోధ్వనిరేవ ॥ ౬౬ ॥— ప్రత్యంసమితి ॥ ఏకా-స్త్రీ ప్రత్యంసమంసయోః + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, విలులితమూర్ధజా

తమంతి కేశినీకచస్వస్తేనాంబుదస్యాభ్రనక్షత్రతారాపథస్థలే ॥ ౭౭ ॥ సీమంతని
జమసంఖ్యలికరాగ్రస్థనాంతస్థరజకాలాంతరాలాంఛనాని నక్షత్రాణ్యనుమీ

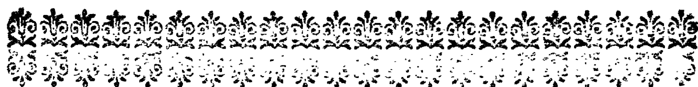
వికీర్ణకేశానస్మి, కేశానామిత్యం వప్రా ఉదాహృత ఉదయకపాపధాత్-నిరవాప
యాత్, అశోషమదితియానాత్ + పమతేనాంతరాలంతాల్లప్, అద్రిహ్రస్వాదినాపు
గాగమః, కిలఖలు తత్పునః తద్వస్తు అభినవం ప్రియమంతికే పురోభాగ
భిప్రాయోదీక్షస్య, స్వేదామ్బునాప్రసహ్యక్షరి ప్రసాద్గ్రహ్య్జ్ఞావిశబ్దనాత్ గు
ణౌ పునరిగుణానిభేదస్థిలిఙ్గః అపోప్రమాణసర్వాణిమన్త్రిణవ్యాప్తాణీ స్పృష్ట్వాభన జ
హాతీత్యాది ప్రయోగాత్, అథ తత్రాం-ఇతికదమినాథవదిత్యర్థః + తిజశ్చే
తితరప్ ప్రత్యయః, కిమే తిఙత్వాదినాతిజంతాదామ్ ప్రత్యయః, తద్ధితశ్చా
సర్వవిభక్తిరిత్యవ్యయత్వం నామానాత్ తాతార్థః కర్మ, తద్ద్రివభసంజ్ఞా
సీదిత్యర్థః, అవిరత స్వేదార్ద్రికాయతాసతీ స్నానార్ద్రామేకతిమన్యమానా పు
నఃపునః వపుషార్ద్రయంత్యేవాస్త ఇతి తాత్పర్యార్థః, అత్ర నవస్మత్కర్తృ
కస్య వీక్షణస్య వపుష్యుపచారాత్ దర్శనక్రియయా సమానకర్తృకత్వాభావా
ద్వకాలతానిర్వాహః విషాద హర్షౌత్సుక్యాదిసంచారిభావసంకీర్ణా స్వేద
రోమాంచాదిసాత్త్వికసమ్పన్నా శృంగారస్యానుభావవతీ మత్యనుసంధేయం, అత్రో
త్ప్రేక్షావసరమావకారణసత్త్వేపి దర్శనే వ్యనిశ్చితిమానకార్యోత్పత్తేస్తద్విరుద్ధ
ద్ర్యనత్వప్రతిపాదనముఖేనాభిధానాద్విశేషోక్తిరలంకారః ॥ తత్సామగ్ర్య
మనుత్పత్తిర్విశేషోక్తిర్నిగద్యత ఇతిలక్షణాత్ ॥ ౭౮ ॥—సీమంతమితి ॥నిజమా
త్రిమం సీమంతం మూర్ధజమధ్యపద్ధతిం ॥ ని ॥ సీమంతమస్త్రియాం స్త్రీణాంకే
శమధ్యేతుపద్ధతిర్వైజయంతి ॥ కరాభ్యాముభాభ్యాం విభజంతీత్యర్థః, అ
తఏవ కృష్ణకాల్లక్ష్యాః విభావ్యా స్తనతటమ-పాహ్యమూలేచ, తస్యభాగాః
ప్రదేశాయస్యాస్సా అన్యాస్త్రీ అభిలషితా-అభిలషితా + వాభ్యాశేత్యాది
నావైకల్పికత్వాన్నప్రత్యయః, తత్ర్త్రీ హార్దిదర్శ్య-నిధాయితా,నిరీక్షితేత్యర్థః
॥ ని ॥ నిర్వర్ణనంతునిధ్యానం దర్శనాలోకనేక్షణమిత్యమరః ॥ అహో-ఆశ్చర్యం
కౌతుకమభిలాషః ప్రీతిరితిప్రియాః విషయాః + ఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరఃక ఇతికప్ర
త్యయః, తేభ్యః నవిరమతి ఇమత్యపథాగాభి సనివర్తతే॥ నజాతు కామఃకామా
నాముపభోగేనశామ్యతీతిభావః, + జుగుప్సావిరామప్రమాదార్థానాముప

రభిలష్యతానిదధ్యే నైవాహో విరమతి కౌతుకం ప్రియేభ్యః॥ ౬౯ ॥ స్వచ్ఛాంభస్స్నపనవిధౌతమంగమోష్ఠస్తాంబూలద్యుతివిశదో విలాసినీనామ్ । వాసశ్చ ప్రతను వివిక్తమస్త్వితీయానాకల్పో యది కుసుమేషుణా న శూన్యః॥ ౭౦ ॥ ఇతి ధౌతపురంధ్రిమత్సరాన్ సరసి మజ్జనేన శ్రియమాప్తవతోఽతిశాయినీమపమలాంగభాసః । అవలోక్య తద్వదివ యాదవానపరవారిరాశేః శిశిరేతరరోచిషాప్యపాంతతిషు మంక్తుమీషే॥

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే శ్రీపదాంకే

జలక్రీడావర్ణనం నామ అష్టమస్సర్గః.

సంఖ్యానమితి పంచమీ, వ్యాఙ్పరిభ్యోరమ ఇతి పరస్మైపదం అర్థాంతరన్యాసః ॥ ౬౯ ॥ —స్వచ్ఛేతి॥ స్వచ్ఛేనాంభసా-నిర్మలోదకేన, స్నపనేన అభిషేకేణ విధౌతం-విమలితం, అంగం-వపుః, తాంబూలద్యుత్యా-తాంబూలరాగేణ విశదః-ఉజ్జ్వలః, ఓష్ఠోఽధరః, ప్రతను-సూక్ష్మం, వివిక్తం-విమలం, వాసోంశుకం, అథవా వివిక్తమేకాంతస్థానంచ ॥ ని ॥ వివిక్తౌ పూతవిజనావిత్యమరః ॥ ఇత్యేవంరూపః ఇయానేతావానేవ, విలాసినీనాం-రమణీనాం, ఆకల్పో నైపథ్యమస్తు కిమతిరిక్తైరిత్యర్థః ॥ ని ॥ ఆకల్పవేషౌ నైపథ్యమిత్యమరః ॥ కింతు కుసుమేషుణా-కామేన, శూన్యో నయది-న చేత్, అన్యథా ప్రవ్రజితానామివ కనకభూషణమపి భారాయతఏవేతి భావః ఏతేన విచ్ఛిత్త్యాఖ్యఆలంబనచేష్టారూపఉద్దీపనవిభావఉక్తః ॥ స్తోకభూషణయోగోపి విచ్ఛిత్తిరితి గద్యతఇతిలక్షణాత్, అత్ర స్నానతాంబూలాదిపదార్థానాం విశేషణగత్యా అంగోష్ఠాదీనామాకల్పత్వప్రతిపాదనాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౭౦ ॥— అథోత్తరసర్గే సూర్యాస్తమయవర్ణనం ప్రస్తౌతి ॥ ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం సరసి మజ్జనేన ధౌతపురంధ్రిమత్సరాన్-క్షాళితమానినీమానాన్, అతిశేతే-అభీక్ష్ణమిత్యతిశాయినీం అధికాం ఆభీక్ష్ణ్యేణినిః శ్రియం-శోభామాప్తవతః- ప్రాప్తవతః, అపమలాంగభాసో-విమలాంగకాంతీన్, యాదవాన్ అవలోక్య తద్వదేవ శిశిరేతరరోచిషా ఉష్ణాంశునాపి అపరవారిరాశేః పశ్చిమాబ్ధేః అపాంతతిషు పయస్సాంద్రేషు మంక్తుం-ప్రవేష్టుమీషే-ఇష్టం + ఇషేర్భావేలిట్, పరచేష్టాసాక్షాత్కారో హి క్షుభితాం తాదృగ్విషయాభిలాషమంతరాధత్తఇతిభావః, అత్ర భానోః కాల

మాఘమహాకావ్యే సవ్యాఖ్యానే నవమసర్గః ప్రారంభః

అభితాపసంపదమథోష్ణరుచిర్నిజతేజసామసహమాన ఇవ । పయసిప్రపిత్సు
రపరాంబునిధేరధిరోఢుమస్తగిరిమభ్యపతత్ ॥ ౧ ॥ గతయా పురః ప్రతిగవాక్ష
ముఖం దధతీరతేనభృశముత్సుకతామ్ । ముహురంతరాళభువమస్తగిరేస్సవితు

. ప్రాప్తమజ్జనస్య యాదవమజ్జనావలోకనసౌత్సుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే, అతిశాయి
నీవృత్తమ్ ॥ ననజాభజతౌతిశాయినీ నవభిర్గౌడిగశైర్వరితిలక్షణాత్ ॥ *****

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘవ్యాఖ్యానే
సర్వంకషాఖ్యానే అష్టమస్సర్గః

అథ సూర్యాస్తమయం వర్ణయతి ॥ అభితాపేతి ॥ అథ మిమంక్షానంత
రం ఉష్ణరుచిః-సూర్యః, నిజతేజసాం అభితాపసంపదం-సంతాపాతిరేకం, అస
హమాన ఇవ అపరాంబునిధేః పశ్చిమాబ్ధేః పయసి ప్రపిత్సుః-ప్రపతితుమి
చ్ఛుః + పతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః, సనిమిమేత్యాదినా ఇసాదేశః, అత్రలో
పోభ్యాసస్యేత్యభ్యాసలోపః, అస్తగిరిమస్తాద్రిం ॥ ని ॥ అస్తస్తు చరమక్ష్మాభృ
దిత్యమరః ॥ అధిరోఢుమభ్యపతత్-అభ్యధావత్, అత్రాసహమాన ఇవేతి కాల
ప్రాప్తస్య పయసి పాతస్య నిజతేజోసహనహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే, అస్మిన్
సర్గే ప్రమితాక్షరావృత్తమ్ * ప్రమితాక్షరాసజసైరుదితేతిలక్షణాత్ ॥
౧ ॥ —గతయేతి ॥ రతేన సురతేనేత్యర్థః + ప్రసితోత్సుకాభ్యాం తృతీయాచే
తి సప్తమ్యర్థే తృతీయా భృశముత్సుకతాం కాలాక్షమత్వలక్షణమౌత్సుక్యం దధతీ
యోషిత్-స్త్రీ, పురోఽగ్రే గవాక్షముఖం-గవాక్షద్వారం, ప్రతిగతయా-ప్రస్థి
తయా దృశా-దృష్ట్యా, అస్తగిరేస్సవితుశ్చ అంతరాళభువం-మధ్యాకాశదేశం, ము
హుః మిమే-మాతి స్మ, ఇయన్మాత్రమవశిష్టమస్త్యయమాత్రమవశిష్టమిత్యాదిమా
నకరణేనాస్తమయం ప్రతీక్షితవతీత్యర్థః + మాఙో లిట్, జ్ఞానార్థత్వాద్ద్విర్భావః; భ్రమణాని
రిత్యభ్యాసస్యేత్వం ఏతచ్చాస్తమయప్రతీక్షణభ్రమణాదౌత్సుక్యానుభావాస్తద్

శ్చ యోషిదమిమీతదృశా ॥ ౨ ॥ విరళాతపచ్ఛవిరనుష్ణవపుః పరితో విపాండు దధ
దభ్రశిరః । అభవద్గతః పరిణతిం శిథిలః పరిమందసూర్యనయనో దివసః ॥ ౩ ॥ అప
రాహ్ణశీతలతరేణ శనైరనిలేన లోలితలతాంగులయే । నిలయాయ శాఖిన ఇవాహ్వ
యతే దదురాకులాః ఖగకులాని గిరః ॥ ౪ ॥ ఉపసంధ్యమాస్త తనుసానుమతః శిఖరే
షు తత్క్షణమశేషరుచః । కరజాలమస్తసమయేపి సతాముచితం ఖలూచ్చతరమేవ ప
దలక్షణం, అత్రాపి స్వక్ష్యభావనిబంధనాత్ ప్రేయోలజ్జా స్యాదిరి ॥ ౩ ॥ విరళేతి ॥ పరిణతిం-
పరివృత్తిం, అన్యత్ర జరావస్థాంచ గతః అత ఏవ విరళాతపా అల్పా ఆతపస్య ఛవిర్యస్య
సః అన్యత్ర క్షీణప్రభః అనుష్ణవపుః ఉభయత్రాపి మ్లక్ష్యయాత్ ఈషదుష్ణదేహః + అ
లవణాయ వా గౌరితి పదల్పార్థే నఞ్ప్రయోగః పరితో విపాండు ఏకత్ర శుభ్రాభ్ర
పటలచ్ఛన్నత్వాత్ అపరత్ర పలితైశ్చ పాండురం అభ్రమాకాశమేవ శిరో దధత్
వహన్ పరిమందం-ప్రశాంతం, అన్యత్ర గ్రహణాసమర్థంచ సూర్య ఏవ నయనం
యస్య సః దివసః శిథిలః శిథిలవృత్తిః శిథిలాంగశ్చాభవత్, అత్ర అభ్రశిర ఇత్యా
ద్యవయవరూపణాద్దివస ఏవ స్థవిర ఇత్యవయవిరూపకసిద్ధేస్తదనిరూపణాదేకదేశ
వర్తిరూపకం శ్లేషానుప్రాణితమ్ ॥ ౩ ॥—అపరాహ్ణేతి ॥ అహ్నో పరభాగః,
అహ్నోపరాహ్ణావినాంతః + పూర్వాపరాధరోత్తరమేకదేశినైకాధికరణఇ
త్యేకదేశిసమాసః, రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్, అహ్నోహ్న ఏతేభ్య ఇత్యహ్నాదేశః,
అహ్నోఽదంతాదితి ణత్వం తత్రాపరాహ్ణే శీతలతరేణానిలేన శనైర్లోలితాశ్చా
లితా లతా ఏవ అంగుళయో యస్య తస్మై అత ఏవ నిలయాయ-నివాసాయ, ఆ
హ్వయతే అంగుళిసంజ్ఞయా ఆహ్వానం కుర్వాణాయేవ స్థితాయేత్యుత్ప్రేక్షా శా
ఖినే-వృక్షాయ, ఖగకులాని-పక్షిసంఘాః, ఆకులాశ్శంకులాః గిరః ఇవమాగమ్య
త ఇతి ప్రత్యుత్తరాణి దదురివ ఇత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౪ ॥—ఉపసంధ్య
మితి ॥ ఉపసంధ్యం-సంధ్యాయాస్సమీపే + సమీపార్థేఽవ్యయీభావే నపుంస
కహ్రస్వత్వం అశేషరుచిః-ఉష్ణాంశుః, తను కరజాలం తత్క్షణం-తస్మిన్ క్షణే, త
త్కాలేపీత్యర్థః, అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా, సానుమతో-దేశ్చశిఖరేషు ఆస్త
అతిష్ఠత్ + ఆసేః కర్తరి లఙ్, తథాహి సతాం మహాత్మనాం అస్తసమయే-నాశ
కాలేఽప్యుచ్చతరమేవ పదమున్నతస్థానమేవోచితం యోగ్యం ఖలు అర్థాంతర

తమ్ ॥ ౫ ॥ [illegible] ।
[illegible] ॥ ౬ ॥ [illegible]
[illegible] దిశా
[illegible] ॥ ౭ ॥ [illegible] స్తబకద్యు
తౌ దినకరే వసతి [illegible] । [illegible] దిగ్వల
యమ్ ॥ ౮ ॥ [illegible] ।

న్యాసః ॥ ౫ ॥—ప్రతిహతేతి ॥ శిఖా-జ్వాలా, ప్రతిహతా-విరోధితాం ఉపగతే-ప్రాప్తే సతి, బహుసాధనతా-అనేకసాధనవత్త్వా, విఫలత్వం-నిష్ఫలత్వమేతి మహాత్యపి సాధనజాతే [illegible], తథాహి పతిష్యతః-ఆసన్నపాతస్య, దినభర్తుః-సూర్యస్య, కరాః-[illegible]-స్తాస్సు [illegible] శతశః [illegible] ॥ తేషాం [illegible] నాభూత్, అత్ర [illegible] విశేషణసామాన్యరూపార్థాన్తరన్యాసః ॥ ౬ ॥—వపతి ॥ [illegible], నవకుఙ్కుమవత్ రుణ [illegible]-సంధ్యారుణమేఘయా, అన్యత్ర నవకుఙ్కుమేన అరుణకుచయా, [illegible] దిగ్వధ్వా, అన్యత్ర స్వ హస్తలగ్నచామర [illegible] వరుణస్య దిశా పశ్చిమదిశా సహైవేత్యర్థః, వరుణస [illegible] ఇవ పరి యోగా [illegible] అతిస [illegible] లోహి [illegible] పక్షే [illegible] అత్ర వారుణీ దినకరవిశేషణమహిమ్నైవ తయోః [illegible] కాలఙ్కారః ॥ ౭ ॥—గతవతీతి ॥ జపాకుసుమస్తబకద్యుతౌ లోహితవర్ణే దినకరే అవనతిం అస్తతాం గతవతిసతి లం బమానేనేత్యర్థః- దిగ్వలయం-దిఙ్మణ్డలం, కఙ్కణం [illegible], బహుశోను రాగైస్సన్ధ్యారాగైః, [illegible]-పద్మరాగశకలైః, ప్రతిబద్ధః-ప్రత్యుప్తః, [illegible] ఇవ అరాజత [illegible] ॥ ౮ ॥ [illegible] మహాభాష్య [illegible] ॥ ౯ ॥—ద్యుతేతి

రుచే విరించినఖభిన్నబృహజ్జగదండకైకతరఖండమివ ॥ ౯ ॥ అనురాగవంతమపి లోచనయోర్దధతం వపుస్సుఖమతాపకరమ్ । నిరకాసయద్రవిమపేతవసుం వియదాలయాదపరదిగ్గణికా ॥ ౧౦ ॥ అభితిగ్మరశ్మి చిరమా విరమాదవధానఖిన్నమనిమేషతయా । విగళన్మధువ్రతకులాశ్రుజలం న్యమిమీలదబ్జనయనం నళినీ ॥ ౧౧ ॥

ద్రుతం-తప్తం, యచ్చాతకుంభం సువర్ణం ॥ ని ॥ తపనీయం శాతకుంభమితి సువర్ణపర్యాయేష్వమరః ॥ తేనసదృశం తన్నిభమితి నిత్యసమాసః, పయసి- సముద్రోదకే, అర్ధం యథాతథా మగ్నమర్ధమగ్నం వపుర్యస్యతస్య అంశుమతోర్కస్య వపుర్మండలం విరించేః బ్రహ్మణో నఖేన భిన్నస్య ద్విధావిదళితస్య, బృహతో మహతో జగదండకస్య జగదాశ్రయకోశస్య బ్రహ్మాండస్య ఏకతరఖండమన్యతరదళమివరురుచే-రరాజ, అత్రోపమానస్య పురాణసిద్ధత్వాదుపమాలంకారః ॥ ౯ ॥—అనురాగవంతమితి ॥ అపరదిక్, పశ్చిమాశా, సైవగణికా-వేశ్యా ॥ ని ॥ వారస్త్రీగణికావేశ్యేత్యమరః ॥ అనురాగః లౌహిత్యమభిలాషశ్చ తద్వంతమపి లోచనయోస్సుఖయతీతి సుఖం సుఖకరం శాంతత్వాదభిరూపత్వాచ్చ దర్శనీయం వపుః దధతమపి అతాపకరం అనౌష్ణ్యాదకఠత్వాచ్చాసంతాపకారిణం సుఖస్పర్శం వా తథాప్యపేతవసుం నీరశ్మిం నిర్ధనం చ ॥ ని ॥ దేవభేదే నలే రశ్మౌ వసూరత్నే ధనే వసురిత్యమరః ॥ రవిం-సూర్యం, విటశ్చ గమ్యతే వియదాకాశమేవాలయో గృహం తస్మాన్నిరకాసయత్-నిష్కాసితవతీ, ధనపరా హి వేశ్యాః నిర్గుణమపి ధనికమాసర్వస్వహరణాదత్యనురక్తా ఇవాసువర్తంతే గుణవంతమపి హృతసర్వస్వం నిర్వాసయంతి సద్య ఏవేతి భావః, అస్తంగతోర్క ఇతి శ్లోకార్థః, అత్ర వియదాలయాదపరదిగ్గణికేత్యేకదేశరూపణాద్రవేర్విటత్వరూపణావగమాదేకదేశవర్తిరూపకం శ్లేషోపి తదుత్థాపితత్వాదనురాగ ఏవానురాగోపసవ ఏవ వసూనీతి రూపకపర్యవసిత ఏవేత్యంగమ్ ॥ ౧౦ ॥—అభీతి ॥ నళినీ కర్త్రీ అభితిగ్మరశ్మి సూర్యాభిముఖం చిరమావిరమాదాస్తమయాదనిమేషతయా పక్ష్మపాతరాహిత్యరూపయా దళసంకోచ ఏవాత్ర నిమేషః అవధానేనాభిముఖావస్థానసంరంభేణ ఖిన్నం గ్లానం అతఏవ విగళన్నిస్సరన్మధువ్రతకులమేవాశ్రుజలం యస్య తత్ అబ్జమేవ నయనం న్యమిమీలత్-నిమీలయతిస్మ + భ్రాజభాసభాషేత్యాదినా వికల్పాన్నోపధాహ్రస్వః, అతఏవ నాభ్యాసదీర్ఘః, అసత్ర

అవిభావ్యతారకమదృష్టహిమద్యుతిబింబమస్తమితభానునభః విగతోరుతాపమ తమిస్రమభాదపదోషతైవ విగుణస్య గుణః ॥ ౧౧ ॥ రుచిధామ్ని భర్తరి భృశం విమలాః పరలోకమభ్యుపగతే వివిశుః । జ్వలనం త్విషః కథమివేతరథా సులభోన్యజన్మని స ఏవ పతిః ॥ ౧౨ ॥ విహితాంజలిర్జనతయా దధతీ వికసత్కుసుంభకుసుమా

క్షాహా కాంతా కాంతిమనిమేషం పశ్యతీతి ఉపహాయేనతి నిమీలితాక్షీస్యాదితి భావః, అత్రాపి వ్యంజనయేనమిత్యాద్యనయపయోవర్ణాదపయివినోర్ణనీతి గులశ్యార్యాయికానాయకత్వరూపణస్థైరేకదేశవర్తిరూపకమ్ ॥ ౧౦ ॥—అవిభావ్యేతి ॥ అవిభావ్యతారకం-అలక్ష్యనక్షత్రం, అదృష్టం హిమద్యుతేరిందోర్బింబం యస్మిన్ తత్ అద్యాప్యనుదితచంద్రతారకమిత్యర్థః, అస్తమిత్వోరగ్నసేవ్యమయం అస్తమితోఽస్తంగతో భానుర్యస్మిన్ తత్ ఏతావతా నిర్గుణత్వముక్తం, అథ నిర్దోషతామాహ-విగతోరుతాపం అరూపాస్తమయాత్ప్రశాంతసంతాపం, అతమిస్రమనుదితాంధకారం నభోఽంతరిక్షం అభాత్-భాతిస్మ, + భాతేర్లజ్, న చనిర్గుణస్య కాశోభేతి వాచ్యం నిర్దోషతాయా అపి గుణత్వాదిత్యర్థాంతరన్యాసేనాహ-విగుణస్య-గుణహీనస్యాపదోషతా నిర్దోషత్వమేవగుణః అతో గుణవత్త్వాచ్ఛోభాయుక్తేతి కాక్వాన కావ్యసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః ॥ ౧౧ ॥—రుచీతి ॥ రుచిధామ్ని-తేజోనిధౌ, భర్తరి-సూర్యే, ప్రేమాస్పదే పత్యౌచ పరలోకమభ్యుపగతే-దేశాంతరంగతే మృతేచసతి భృశం విమలాః శుద్ధాస్త్విషో జ్వలనం వివిశుః, అగ్నిం వావాదిత్యస్సాయం ప్రవిశతీతి శ్రుతేరితి భావః, అన్యత్ర * మృతేమ్రియేతయా నారీసా స్త్రీ జ్ఞేయా పతివ్రతేతి స్మరణాదితి భావః, అగ్నిప్రవేశఫలమాహ-ఇతరథా జ్వలనాప్రవేశే అన్యజన్మని జన్మాంతరే త్విషః ప్రాతరిత్యయావత్ స ఏవ సూర్య ఏవ పతిః, అన్యత్రతు యోస్మిన్ జన్మని పతిస్స ఏవ కథమివ, సులభః నకథంచిదిత్యర్థః, ఉద్యంతం వావాదిత్యమగ్నిరనుసమారోహతీతి శ్రుతేః, తేనైవసహ మోదతఇతి స్మరణాచ్చేతి భావః, అతోగ్నిప్రవేశో యుక్త ఇతి సమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౧౨

అథ సంధ్యాప్రాదుర్భావమాహ ॥ విహితేతి ॥ జనతయా - జనసమూహేన + గ్రామజనబంధ్వాదినా సమూహార్థేతల్ప్రత్యయః, విహితాంజలిః-కృతప్రణామేత్యర్థః, వికసత్కుసుంభకుసుమవత్ అరుణతాం-రక్తతాం, దధతీ రాజసత్వా

రుణతామ్ । చిరముజ్ఝితాపి [illegible] ప్రియతాం [illegible] మాత్రతయా ॥
అథ సాంధ్యసాంధ్రకిరణారుణితం హరిహేతిహూతిమిథునం పతతోః । పృథగుత్ప
పాతవిరహార్తిదవోష్ణ [illegible] సృగనులిప్తమివ [illegible] ॥ నిలయః శ్రియస్సతత
మేతదితి ప్రథితం యదభూజ్జలజన్మ [illegible]యా । [illegible] ద్యుదోషదశి [illegible] కమహో చప

దితి భావః, [illegible] సగరణారక్త [illegible] త్రిప్రసూమాతా ॥
ని ॥ జనయిత్రీప్రసూమాతా [illegible] పితృప్రసూః పితృప్రసూః అ
సావియం సంధ్యారూపి [illegible] త్మభూనా [illegible] మూర్తిః [illegible] త్యా
క్తాపి ప్రకృతిం స్వభావం జగద్వ [illegible] త్వా [illegible] ధర్మమిత్యర్థః, నొజ్ఝతి-నవి
ససర్జ + ఉజ్ఝ [illegible] గే. లట్, అప [illegible] మిత్యాదాగమః, ఉటశ్చేతి వృద్ధిః,
భూతపూర్వోపి [illegible] పరిగ్రహః [illegible] పితామహః పితౄన్ స్ర
ష్ట్వా మూర్తిం త్యక్తవాన్, సాపి [illegible] సంధ్యారూపే
ణ పూజ్యత ఇత్యాదిభవిష్య [illegible] మత్ప్రమాణం [illegible] గరూ
పకారణసద్భావే [illegible] దివ్యే [illegible] కారః ॥
తత్సామగ్ర్యసమగ్ర [illegible] కిస్మిన్ [illegible] లక్షణాత్ ॥ ౧౪ ॥—అథేతి ॥
అథ-సంధ్యోదయానంతరం, సాంధ్యైః-సాంధ్యాః సంధ్యాయాం భవాః + సం
ధివేలాద్యృతునక్షత్రేభ్యోణితి [illegible] అరుణితం-అరుణీకృతం,
అతఏవ విరహోత్థ [illegible] దేవనయా, [illegible] దిక్పాలోర్ధ్వ [illegible]
క్షరితేన, అసృజా-రుధిరేణ, అనులిప్తమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా, హరేర్హేతిర్హూ
తిరాయుధం చక్ర [illegible] ॥ ని ॥ [illegible] రితికేశవః ॥ హ
రిహేతిర్హూతిః [illegible] ॥ ని ॥ హూ
తిరాకారణాహ్వ [illegible] ॥ ని ॥ పతత్రిపత్రిపతగపత
త్పత్రరథాండజా ఇత్యమరః ॥ మిథునం-చక్రవాకద్వంద్వమిత్యర్థః, పృథగ్భ
నొత్పపాత-ఉడ్డిద్యే ॥ ౧౫ ॥—నిలయఇతి ॥ [illegible] యస్య తజ్జలజన్మ
జలజం [illegible] సతతం శ్రియో నిలయః [illegible] ॥ ని ॥
నికాయ్యనిలయాలయా ఇత్యమరః ॥ తదపి నిత్యనివాసభూతమపి [illegible]
శ్రియా దివసాత్యయే-సాయంకాలే, ముక్తం-త్యక్తం, అహో దైవా[illegible] కృత
[illegible] యదాపది మహోపకారిణస్త్యాగ ఇత్యాశ్చర్యం అథవా చపలా-చా

లాజనంప్రతినచోద్యమదః ॥ ౧౬ ॥ దివసోఽనుమిత్రమగమద్విలయం కిమిహాస్య
తేబతమయాబలయా । రుచిభర్తురస్యవిరహాధి .మాదితిసంధ్యయాపి సపదివ్యగ
మి ॥ ౧౭ ॥ పతితేపతంగమృగరాజనిజప్రతిబిమ్బరోషితఇవాంబునిధౌ । అథ

పలవతీ (స్త్రీ) కమలాచ ॥ని॥ చపలాకమలావిద్యుత్పుంశ్చలీపిప్పలీషుచేతివిశ్వః ॥
సైనజనశ్చపలాజనః, జాతేశ్చసంజ్ఞాపూరణ్యోశ్చేతి చోభయథాపి పుంవద్భావ
ప్రతిషేధః, తంప్రతి తస్మిన్నిత్యర్థః అదఃఇదం కృతఘ్నత్వం చోద్యం-చోదనీ
యం, కథమిత్యాక్షేప్యంన, చపలత్వాన్నాశ్చర్యమిత్యర్థః, (స్త్రీ)చాపలేషు కి
యదేతదితిభావః, శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితోఽయమర్థాంతరన్యాసః ॥
౧౬ ॥—దివసఇతి ॥ దివసోవాసరః,పుమానితిభావః, మిత్రం-సూర్యం, సుహృ
దంచానుమిత్రేణసహేత్యర్థః + తృతీయార్థఇత్యనోఃకర్మప్రవచనీయత్వా
ద్ద్వితీయా ॥ ని ॥ మిత్రంసుహృదిమిత్రోఽర్కఇతివిశ్వః ॥ విలయం-నాశమగమ
త్ గతః + గమేర్లుఙ్, పుషాదిత్యాదినాచ్లేరఙాదేశః, అబలయా-(స్త్రీ)యా
మయా రుచిభర్తుస్తేజోనిధేః ప్రేమాస్పదపతేశ్చ అస్యారుస్యవిరహాధిగమా
త్ ల్యబ్లోపేపంచమీ విరహజ్ఞానంప్రాప్యాపీత్యర్థః,ఇహాస్మిన్లోకే కిమాస్య
తే-కిమర్థంస్థీయతే, ఆసేర్భావేలట్, బతేతిఖేదే, ఇతీత్థమాలోచ్యేవేత్యర్థః,
అతఏవ గమ్యోత్ప్రేక్షా, సంధ్యయాపి సపది వ్యగమి-వ్యపాగామీత్యర్థః, గ
మేస్సాన్వర్థణ్యంతాద్భావేలుఙిమిత్త్వాద్ధ్రస్వః, అణ్యంతాదుపధావృద్ధిర్నా(ర్థ)
యం)స్యాద్ధేతుమణ్ణిచి, తస్మాత్స్వార్థేణిజుత్పాద్యోమితాంహ్రస్వ యతోభ
వేదితి విగమశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాల్లుఙితి కేచిత్॥ ౧౭ ॥—అథాంధకారం
వర్ణయతి ౘ పతితఇతి ॥ పతంగోఽర్కఏవమృగరాట్సింహఇతిరూపకసమాసః
తస్మిన్నిజప్రతిబింబేన రోషితే కోపితఇవస్థితఇత్యుత్ప్రేక్షా, స్వప్రతిబింబే ప్రతి
సింహభ్రమాదితిభావః అంబునిధౌ-సముద్రే, పతితేసతి తజ్జిఘాంసయే
తిభావః + భావలక్షణసప్తమీ అథ పతనానంతరం నాగయూథాని కరికులానీ
వమలినాని శ్యామాని + ఉపమానానిసామాన్యవచనైరితిసమాసః, తమాంసి-అ
న్ధకారాణి, జగల్లోకం పరితః పరితస్తస్థిరే ఆచ్ఛాదయామాసుః + స్తృణాతేః
కర్తరిలిట్, ఋతశ్చసంయోగాదేర్గుణః అత్ర యద్యపి నాగయూథమలినా
నీత్యత్రానుశాసనసిద్ధోపమానుసారాత్పతంగమృగరాజేత్యత్రాపిఉపమితసమా

నాగయూథమలినానిజగత్పరితస్తమాంసి పరితస్సరిరే ॥ ౧౭ ॥ వ్యసరన్మహీధ
రగుహాంతరతః పటలం బహిర్బహులపంకరుచి । దినసావసానపటునస్తమసో బహి
రేత్యవాధికమభక్తగుహాః ॥ ౧౮ ॥ కిమలంబతాంబరవిలగ్నమధః కిముదవర్ధతో
ర్ధ్వమవనీతలతః । ప్రససారతిర్యగథదిగ్భ్య ఇతి ప్రచురీభవన్న నిరధారితమః ॥ ౨౦
స్థగితాంబరక్షితితలే పరితస్తిమిరే జనస్య దృశమంధయతి । దధిరే రసాంజనమపూర్వ
మతః ప్రియవేశ్మవర్త్మ సుదృశో దదృశుః ॥ ౨౧ ॥ అవధార్య కార్యగురుతామభ-

సాశ్రియణేనాపమైవోచితా, తథాపి రోషితత్వాత్ప్రేక్షాయాః పతంగే అసం
భవాత్సింహే సంభవాచ్చ రూపకమేవ యుక్తం తథాచ రూపకానుప్రాణితోత్ప్రే
క్షా సాపేక్షేయముపమేతి సంకరః, తత్రోత్ప్రేక్షయా భ్రాంతిమదుపమయా రూ
పకం చ వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిరితి సంక్షేపః ॥ ౧౭ ॥—వ్యసరదితి॥
బహుళపంకరుచి సాంద్రకర్దమచ్ఛవి దివసావసానే-దినాంతే, పటునః-సమర్థ
స్య, తమసః పటలం భూధరగుహానామంతరతోభ్యంతరాదేత్యాగత్య, బహిర్బా
హ్యప్రదేశే వ్యసరత్-విసృతంవా బహిర్బాహ్యప్రదేశాదేత్య గుహాః కంద
రాః అధికం భృశమభక్తవాభజత్ కిం ప్రవిష్టం వేత్యర్థః + భజతేర్లుఙి త
ఙ్, ఝయో ఝురితి సకారలోపః, అత్ర వ్యాపకత్వసాదృశ్యాత్తమసోంతర్బహి
రపాదానకత్వసందేహాత్సందేహాలంకారః ॥ ౧౮ ॥—కిమితి ॥ ప్రచురీభవద్బ
హులీభవత్తమః కర్తృ అంబరేవిలగ్నం ఆకాశస్థం సత్ అధో భూతలం ప్రతి అలం
బత-అస్రంసత కిం, అవనీతలతో-భూతలాదూర్ధ్వముపరిష్టాదవర్ధత కిం అథ
వా దిగ్భ్యస్తిర్యక్ప్రససార ప్రసృతమితి న నిరధారి అధోలంబనాదీనామన్యతమ
న్నావధారితమిత్యర్థః + ధారయతేః కర్మణి లుఙ్, అత్రాపి పూర్వవత్సందేహాలం
కారః ॥ ౨౦ ॥—స్థగితేతి ॥ స్థగితే-తిరోహితే, అంబరక్షితితలే యేన తస్మింస్తిమి
రే పరితో జనస్య దృశమంధయత్యంధీకుర్వతి సతి సుదృశః స్త్రియః, అపూర్వం
నూతనం రసాంజనం రసం రాగమేవాంజనం సిద్ధాంజనంచ దధిరే-దధుః, అతో
హేతోః ప్రియవేశ్మవర్త్మ దదృశుః అత్ర రసాంజనధారణేన వాక్యార్థేన ప్రి
యవేశ్మవర్త్మదర్శనసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః, తే
న సిద్ధాంజనధారణేన నిధ్యాదివత్ రసాంజనధారణేన ప్రియవేశ్మవర్త్మదదృశురి
త్యుపమాధ్వననాదలంకారేణాలంకారధ్వనిః ॥ ౨౧ ॥—అవధార్యేతి ॥ స్త్రే

వన్న భయాయసాంద్రతిమిరంతమసావృతమ్ । సుతరాం [illegible] జనతాగమనాదపి
మ రాజపథమేవ పథః ॥ ౨౧ ॥ సవితుస్త్విషాపగమితాయ [illegible] భి
ధిగమ్యతత్తామ్ । ద్యుతిమగ్రహీద్గ్రహగణో లఘుతామపి ప్రకటీభవంతి మలినాశ్రయ
తః ॥ ౨౨ ॥ అనులేపనాని కుసుమాన్యబలాః కృతమన్యవః పతిషు దీపశిఖాః । సమ

ద్ధతమం యత్సంతమసం వ్యాపకం తమః ॥ ని ॥ విష్వక్సంతమసమిత్యమరః ॥ + అవసమంధేత్యస్య స్త్రమసఖతిసమాసాంతః తత్పురుషే, సుతరాం తస్మాదాగన్తుకాః, దయితోపగమే-ప్రియాభిసరణే, కార్యాంతరకాలసంభోగకార్యస్యాన్యకత్వ మవధార్య-నిశ్చిత్య, భయాయ నాగమత్ సర్వో-జనః, తస్మాత్ తస్మిన్ యో రోమరాజః పంథాః రోమరాజపథో వక్షోభాగః తస్య వివిధవిశేషస్య + ఊర్ధ్వభుజత్వాదుచ్ఛ్రితత్వాయః, నాభవతామితి వచనవిపరీతాయా నాయకాంగః కా ర్యాసక్తస్య తత్రాపి కాముకజనస్య పతోభయం స్త్రీగణనాపేక్షితిభావః, అత్ర సంతమసకుచభారయోః కామనిమిత్తే భయకం వా సమయే కార్యగౌరవావధార ణహేతుకత్వాప్రేక్షణాద్ధేతూత్ప్రేక్షా, యమకేన సంసృజ్యతే ॥ ౨౧ ॥—స వితురితి ॥ దోషాగ్రహాగణో హాని సవితుస్త్విషా సదృశే-సలక్షితః, జనైరితి శే షః సంగ్రహగణః తమోభిస్తతాం వ్యాప్తాం తామ్యంత్యస్యామితి తమీం రా త్రిం ॥ ని ॥ రజనీయామినీతమీత్యమరః ॥ అధిగమ్య-ప్రాప్య, ద్యుతిమగ్రహీత్ బభావిత్యర్థః + గ్రహాలుఙి, గ్రహోలిటిదీర్ఘ ఇతి ఇటోదీర్ఘత్వేపి స్థా నివత్త్వనేట్త్వాత్సిచోలోపే నవదీర్ఘః తథాహి లఘవః అల్పాః ॥ ని ॥ త్రి ష్వపీష్టేల్పలఘురిత్యమరః ॥ మలినాశ్రయతః నికృష్టాశ్రయణాత్ ప్రకటీభవంతి అర్థాంతరన్యాసః ॥ ౨౨ ॥—అనులేపనానీతి ॥ తేనసమయేన-ప్రదోషకాలే న, కత్తృత్వే అనులేపనాని కుంకుమచందనాదీని, కుసుమాని-మాల్యాదీని, తథా పతిషు కృతమన్యవః-కృతకోపాః, అబలా-స్త్రియః, తథా దీపశిఖాః-దీపజ్వాలా శ్చేత్యేతాని సర్వాణి కృతం సుప్తస్య ప్రాప్తం ప్రబుద్ధస్య మనోభవస్య మన్మథ స్య బోధనముద్దీపనం యస్మిన్ కర్మణి తద్యథాతథా తత్కాలాస్యకమిత్యర్థః, ఇతర థా అనులేపనాదిబోధనస్య వైఫల్యాదసంభవాచ్చేతిభావః, సమయం యుగపత్ అ బోధిషత-బోధితాని + బుధ్యతేర్ణ్యంతాత్కర్మణి లుఙ్, అత్ర గంధమాల్యసం పాదన స్త్రీమనఃప్రసాదనదీపశిఖోత్పాదనానాం అబోధిషత ఇత్యేకేన శ్లిష్టశబ్దేనా

యేవ తేన కృతసుప్తమనోభవబోధనం సమమబోధిషత ॥ ౨౪ ॥ వసుధాంతని
స్సృతమివాహిపతేః పటలం ఫణామణిసహస్రరుచామ్ । స్ఫురదంశుజాలమథ శీత
రుచేః కకుభం సమస్కురుత మాఘవనీమ్ ॥ ౨౫ ॥ విశదప్రభాపరిగతం విబభావుద
యాచలవ్యవహితేందువపుః । ముఖమప్రకాశదశనం శనకైస్సవిలాసహాసమివ శ
క్రదిశః ॥ ౨౬ ॥ కలయా తుషారకిరణస్య పురః పరిమందభిన్నతిమిరౌఘజటమ్ ।

భిధానాచ్ఛ్లేషమూలాభేదాధ్యవసాయరూపాతిశయోక్తిరేకా, తథా సుప్తమ
నోభవబోధనమితి క్రియావిశేషణసామర్థ్యాత్సమమితి యౌగపద్యాభిధానా
చ్చ మనోభవేతరబోధనయోః కార్యకారణభూతయోః తద్విపర్యయరూపాచా
న్యా తదుభయాపేక్షయా గంధమాల్యాదీనాం ప్రస్తుతానామేవ బోధనరూపైక
ధర్మసంబంధాత్తుల్యయోగితా భేదశ్చేతి సంకరః ॥ ౨౪ ॥ — అథ చంద్రోదయ
వర్ణనం ప్రారభతే ॥ వసుధేతి ॥ అథ తమఃప్రసారానంతరం వసుధాంతేన భూ
ప్రాంతేన, నిస్సృతం-బహిర్నిర్గతం, అహిపతేశ్శేషస్య ఫణామణిసహస్రాణాం
రుచాం భాసాం పటలం స్తోమ ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా, శీతరుచేశ్చంద్రస్య సంబంధిస్ఫు
రదుల్లసదంశుజాలం మఘోన ఇమాం మాఘవనీం మాహేంద్రీం + మఘవా బహు
ళమితి వికల్పాన్నతాదేశః కకుభం- దిశం, సమస్కురుత- అభూషయత్ ప్రా
చ్యాం దిశి చంద్రకరజాలమలక్ష్యతేత్యర్థః + సంపర్యుపేభ్యః కరోతౌ భూషణ
ఇతి కాత్పూర్వస్సుడాగమః, అడభ్యాసవ్యవాయేఽపీతి నియమాత్ ॥ ౨౫ ॥—
విశదేతి ॥ విశదప్రభాపరిగతం-శుభ్రకాంతివ్యాప్తం, ఉదయ ఇత్యచలః ఉదయా
చలః ॥ ని ॥ ఉదయః పూర్వపర్వత ఇత్యమరః ॥ తేన వ్యవహితమిందువపుశ్చంద్ర
మండలం యస్మిన్ తత్ శక్రదిశః-ప్రాచ్యాః, ముఖమగ్రభాగః, వక్త్రం చ ప్రతీ
యతే తదభేదేనోత్ప్రేక్ష్యతే, అప్రకాశదశనమలక్ష్యదంతం సత్ సవిలాసహా
సం సవిలాసస్మితమివ, శనకైర్మందం విబభౌ ॥ ౨౬ ॥— కలయేతి ॥ పురః-
ప్రాచ్యాం దిశి, అగ్రభాగే చ, తుషారకిరణస్య ఇందోః కలయా కిరణేన ఉ
పలక్షితం పరిమందమల్పం భిన్నా విదళితాస్తిమిరౌఘా ఏవ జటా యస్య తద్గగనం
నమ్నృషా సత్యం గణాధిపతేః-ప్రమథపతేరీశ్వరస్య ॥ ని ॥ గణాః ప్రమథసంఖ్యా
ఘా ఇతి వైజయంతీ ॥ మూర్తిరితి జనైః క్షణమభ్యుపద్యత నిశ్చితం గగనం అష్టా
నాం శివమూర్తీనామన్యతమమితి యత్తత్సత్యమిత్యుపపన్నమిత్యర్థః, కలా

క్షణమశ్యపద్యతజనైర్నృపాగగనంగణాధిపతిమూర్తిరివ ॥ ౨౭ ॥ నవచంద్రికాకుసుమకీర్ణతమఃకబరీభృతో మలయజార్ద్రమివ । దదృశే లలాటతటహారి హరేర్హరితో ముఖస్య హిమరశ్మిదళమ్ ॥ ౨౮ ॥ ప్రథమం కలాభవదథార్ధమథో హిమదీధితిర్మహదభూదుదితః । దధతి ధ్రువం క్రమశ ఏవ న తు ద్యుతిశాలినోఽపి సహసోపచయమ్ ॥ ౨౯ ॥ ఉదమజ్జి కైటభజితః శయనాదపనిద్రపాండురసరోజరుచా । ప్రథమప్రబుద్ధనదరాజసుతావదనేందునేవ తుహినద్యుతినా ॥ ౩౦ ॥ అథ

మూర్తిరితశ్చంద్ర ఇతి ఫలితోఽర్థః, రూపకాలంకారః ॥ ౨౭ ॥—నవేతి ॥ నవచంద్రికాభిరేవ కుసుమైః కీర్ణం తమ ఏవ కబరీ కేశపాశః + జానపదేత్యాదినా ఙీష్, తాం బిభర్తీతి తద్భృతః హరేరింద్రస్య హరితః, శక్రదిశో ముఖమగ్రభాగ ఏవ ముఖం వక్త్రమితి శ్లిష్టరూపకం తస్య లలాటతటవద్ధారి మనోహరం హిమరశ్మిదళం ఇందుఖండం మలయజేన-చందనేనార్ద్రమివ దదృశే ధావళ్యాదితి భావః, అత్ర నవచంద్రికాకుసుమేత్యేకదేశవర్తిరూపకమహిమ్నా హరిహరితో వధూత్వప్రతీతౌ తత్సహకృతశ్లేషావగతవక్త్రభేదాధ్యవసితముఖసంబంధప్రసాదాసాదితలలాటతటోపమోపజీవనేన ఇందుదళస్యానుప్తనిజధావళ్యగుణనిమిత్తమలయజార్ద్రత్వగుణస్వరూపోత్ప్రేక్షేతి సంకరః ॥ ౨౮ ॥—ప్రథమమితి ॥ హిమదీధితిశ్చంద్రః ప్రథమం కలా కలామాత్రం అభవత్ ॥ ని ॥ కలా తు షోడశో భాగ ఇత్యమరః ॥ అథార్ధమభవత్ అథో అనంతరం ॥ ని ॥ అథో అథేత్యమరః ॥ ఉదితస్సాకల్యాదుత్థితస్సన్ + న మహాన్ మహాన్ సంపద్యమానో భూత్ మహదభూత్ అభూతతద్భావే చ్విః ॥ హలంతత్వాన్న కార్యాంతరప్రాప్తిః, తథాహి ద్యుతిశాలినస్తేజస్వినోఽపి క్రమశః క్రమేణైవ ఉపచయం ఉదయం వృద్ధిం దధతి సహసా ఝటితి తు న దధతి ధ్రువం, సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౨౯ ॥—ఉదమజ్జీతి ॥ అపనిద్రపాండురసరోజరుచా వికచపుండరీకశ్రియా, తుహినద్యుతినా-చంద్రేణ, ప్రథమం హరేః పూర్వమేవ ప్రబుద్ధాయాః అన్యథా తన్ముఖం కథం దృశ్యేతేతి భావః, నదరాజసుతాయాః-సింధుకన్యాయాః, శ్రియాః వదనేందునేవేత్యుత్ప్రేక్షా, కైటభజితో హరేః, శయనాత్సముద్రాదిత్యర్థః, ఉక్తోత్ప్రేక్షాసంభావనార్థమిత్థం నిర్దేశః, ఉదమజ్జి ఉన్మగ్నం ఉత్థితమిత్యర్థః ॥ ౩౦ ॥—అథేతి ॥ అథ ఉదయానంతరం, ల

లక్ష్మణానుగతకాన్తవపుర్జలధింవిలఙ్ఘ్యశశిదాశరథిః । పరివారితఃపరితఋక్షగ
ణైస్తిమిరౌఘరాక్షసకులంబిభిదే ॥ ౩౦ ॥ ఉపజీవతిస్మసతతందధతః పరిముగ్ధ
తాంవణిగివోడుపతేః । ఘనవీథివీథిమవతీర్ణవతోనిధిరమ్భసాముపచయాయ క
లాః ॥ ౩౧ ॥ రజనీమవాప్యరుచిమాపశశీసపదివ్యభూషయదసావపితామ్ । అఖిల

క్ష్మణంలాఞ్ఛనంతేన లక్ష్మణేన సౌమిత్రిణాచానుగతమనుసృతం కాన్తం వపుర్య
స్యసః లక్ష్మణానుగతకాన్తవపురితిశబ్దశ్లేషః, వస్తుతః శబ్దభేదేనార్థద్వయాభావ
భావేపి జతుకాష్ఠవదేకశబ్దప్రతీతేః, పరితస్సర్వతోఋక్షగణైః-నక్షత్రసఙ్ఘై
ర్జామ్బవదాదిభల్లూకసఙ్ఘైశ్చేత్యర్థశ్లేషః ఏకనాలావలమ్బిఫలద్వయవదఖణ్డ
ైకశబ్దాదర్థద్వయప్రతీతేః ॥ ని ॥ నక్షత్రమృక్షంభంతారా * ఋక్షాచ్ఛభల్ల
భల్లూకా ఇతిచామరః ॥ పరివారితః-పరివేష్టితః, శశ్యేవదాశరథిః దశరథపుత్రో
రామః + అతఇఞితీఞ్ప్రత్యయః, జలధిం విలఙ్ఘ్య తిమిరౌఘమేవ రాక్షసకు
లం తద్బిభిదే విదారయామాస + భిదిర్విదారణే కర్తరిలిట్, శ్లేషసఙ్కీర్ణం సమ
స్తవస్తువర్తిసావయవరూపకమ్ ॥ ౩౦ ॥—ఉపజీవతీతి ॥ అమ్భసాంనిధిః-సము
ద్రః, వణిగివ సతతం పరిముగ్ధతాం సౌన్దర్యమత్యన్తమౌఘ్ద్యం వ్యవహారానభి
జ్ఞత్వమితియావత్ ॥ ని ॥ ముగ్ధస్సున్దరమూఢయోరితివిశ్వః ॥ దధతో దధాన
స్య ఘనానాంవీథిః ఘనవీథిః అన్తరిక్షం సావీథిః పణ్యవీథిరివేత్యుపమితసమా
సః, తామవతీర్ణవతః-ప్రవిష్టవతః, ఉడుపతేర్నక్షత్రనాథస్య కస్యచిద్ధనికవణి
జశ్చ కలాః షోడశాంశాన్ మూలధనవృద్ధీశ్చ ॥ ని ॥ కలాస్యాన్మూలరైవృద్ధౌ
శిల్పాదావంశమాత్రకే । షోడశాంశేపిచన్ద్రస్యేతివిశ్వః ॥ ఉపచయాయ స్వాం
బుసమృద్ధయే స్వధనసమృద్ధయేచ, ఉపజీవతిస్మ-సేవతేస్మ,అన్యత్ర లభతేస్మేత్యర్థః
యథాక్రమాదికుశలోవ్యాపారకలాన్మహాన్తం లాభమాప్నోతి తద్వదితిభావః, శ్లే
షసఙ్కీర్ణేయముపమా, ఉపమాసఙ్కీర్ణః శ్లేషఇత్యన్యే ॥ ౩౧ ॥— రజనీమి
తి ॥ శశీ-చన్ద్రః, రజనీం-యామినీం, అవాప్య-ప్రాప్య, రుచిం-శోభాం, ఆప-
ప్రాప, అసౌశశ్యపి సపది తాంరజనీం వ్యభూషయత్-అలఙ్కృతవాన్, తథాహి
మహతాం సతాం చరితం కర్మ అవిలమ్బితక్రమమవిలమ్బితప్రకారంయథాతథా
ఇతరేతరోపకృతిమత్-అన్యోన్యోపకారవత్, అహహేత్యవిలమ్బాదాశ్చర్యం,
అత్ర రజనీశశినోర్మిథశ్శోభాకరత్వాదన్యోన్యనామాలఙ్కారః * తదన్యోన్యస్యమిథః

మ్బితక్రమమహో మహతామితి రైవతకో వదతీవ హ్రీణితః ॥ ౩౩ ॥ దివసం జ్యోతిశ్శో
ష్ణరుచి పాదహతాం దవతీమివాసవరతాళిగుతైః । ముహురాప్తమస్య మృగధరో గ్రి
కరైరుపశిశ్వసతు కుముదినీవనితామ్ ॥ ౩౪ ॥ ప్రతికామినీతి దదృశుశ్చకితాః స్మరజ
స్మఘర్మపయసోపచితా । సుమృగోభిభర్తృకిరణైశ్శిభిర్గళజ్జలబిందుమిందుమణిదా

ధోయతాత్రాప్రద్యోత్పాదకతాభవపతింలగ్నానాత్, తస్మిన్ముఖశీర్యాయమధ్యాం
తరస్యాప్రసఙ్గత్యంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౩౩ ॥—దివసమితి । మృగధరస్య ద్రో
దివసం దివసే ఇత్యర్థః । అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా ఘృసమత్యంతముష్ణరుచేరు
ష్ణాంశోః పాదైర్నాంశునాంఘ్రిభిశ్చ । పాదా రశ్మ్యంఘ్రితుర్యాంశా ఇత్య
మరః ॥ హతాం గ్లపితాం తాడితాంచ అత ఏవ ఆసవరతైరంశిభిస్సైరభిరుతైః
దవతీం క్రందంతీమివస్థితాం కుముదిన్యేవ వనితా తాం అగ్రేణైవ తైకరాశ్చే
త్యర్థే దేనమాసక్తిమా మనః గ్రైరగ్రైరైరగ్రాంశుభిరగ్రహస్తైశ్చ ముహురా
మృశన్ స్పృశన్ ఉదశిశ్వసత్-ఉపలాలయతిస్మ, ఉచ్ఛ్వాసయతిస్మ, పరావ
మృష్టానాం పతివ్రతానాం పతిభిరాశ్వాసనీయత్వాదితి భావః । శ్వసిధాతోః
ణౌచఙ్యుపధాయా హ్రస్వః అత్ర పాదఏవ పాదస్తైర్హతామితి హననసాధితశ్లి
ష్టరూపకోత్థాపితైరేషావలంబితైరితి వ్యధికరణపరిణామగర్భోదనోత్ప్రేక్షే
త్యేకో విజాతీయసంకరః తథా కరైరేవకరైః కుముదినీవనితేతిచ శ్లిష్టాశ్లిష్టరూప
ణాత్ మృగధరే వల్లభత్వప్రతీతేరేకదేశవర్తిరూపకం తత్సాపేక్షా చేయమద
శిశ్వసదితి గమ్యోత్ప్రేక్షేత్యపరో విజాతీయసంకరోపి రోదనోత్ప్రేక్షాసాపేక్షే
యముచ్ఛ్వాసనోత్ప్రేక్షేతి సజాతీయసంకరోపి ॥ ౩౪ ॥—ప్రతీతి ॥ సుదృశాం
గనాః అభిభర్తృక-భర్తారమభి । లక్షణేనాభిప్రతీ ఆభిముఖ్యే ఇత్యవ్యయీభా
వః, శశినశ్శిభిః-చంద్రకిరణైః, గళంతః-స్రవంతో జలబిందవో యస్యాస్తామిం
దుమణిశ్చంద్రకాంతశిలా సైవ దారు తస్య వధూస్తన్మయీ వధూః (స్త్రీ) ప్రతి
మాం స్మరాజ్జన్మ యస్య తేన స్మరజన్మనా ఘర్మపయసా స్వేదాంబునా ఉపచి
తా వ్యాప్తా స్విన్నగాత్రీత్యర్థః, ప్రతికూలా చ సా కామినీచ ప్రతికామినీ
సపత్నీతి భ్రాంత్యేతి శేషః, చకితాః-భీతాస్సత్యః, దదృశుః, అత్ర చంద్రకాంత
శిలాపుత్రికాయాం సాదృశ్యనిబంధనయా ప్రతికామినీభ్రాంత్యా భ్రాంతిమదల

రువధూమ్ ॥ ౩౫ ॥ అమృతద్రవైర్విదధదబ్జదృశామపమార్గమోషధిపతిస్స్మకరైః । పరితోవిసర్పిపరితాపిభృశంవపుషోవతారయతిమానవిషమ్ ॥ ౩౬ ॥ అమలాత్మసుప్రతిఫలన్నభితస్తరుణీకపోలఫలకేషుముహుః । విససారసాంద్రతరమిందురుచామధికావభాసితదిశాంనికరః ॥ ౩౭ ॥ ఉపగూఢవేలమలఘూర్మిభుజైస్సరితామచుక్షుభదధీశమపి । రజనీకరఃకిమివచిత్రమదోయదురాగిణాంగణమనంగలఘుమ్ ॥ ౩౮ ॥ భవనోదరేషుపరిమందతయాశయితోలస(స్ఫ)స్ఫటికయష్టిరు

ఙ్కారః ॥ ౩౫ ॥—అమృతేతి ॥ ఓషధిపతిశ్చంద్రఏవౌషధిపతిర్వైద్యఇతిశ్లిష్ట రూపకం, అమృతమేవామృతమౌషధవిశేషః తేనద్రవైరార్ద్రైః కరైః కిరణై రేవకరైః హస్తైః అబ్జదృశామంగనానామపమార్గమంగపరిమార్జనంవిదధత్ కుర్వన్ పరితోవిసర్పి సర్వవ్యాపి భృశం పరితాపి సంతాపకారి మానః కోపః సఏవవిషం తద్వపుషః శరీరాత్ అవతారయతిస్మ-అవరోపితవాన్,అత్రసావయవ రూపకేణౌషధలిప్తజాంగలికహస్తసంస్పర్శాద్విషమివనిశాకరకరస్పర్శాదేవా ఙ్గనానాం వపుషి రోషానష్టఇత్యుపమావ్యజ్యతే ॥ ౩౬ ॥— అమలేతి ॥ అధిక మవభాసితాః ప్రకాశితాః దిశోయాభిస్తాసామిందురుచాం నికరశ్చంద్రకాంతి సమూహః అమలాత్మసు-నిర్మలమూర్తిషు, తరుణీనాం యే కపోలాః ఫలకానీ వ తేషభితో ముహుః ప్రతిఫలన్-సంక్రామన్,సాంద్రతరం ప్రచురతరంవిస సార దర్పణసఙ్క్రమణాదివేతిభావః, అత్రేందుభాసాం కపోలాసంక్రమణేపి సంక్రమణోక్తేరసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిః ॥ ౩౭ ॥— ఉపగూఢేతి ॥ రజనీకరశ్చంద్రః, అలఘుభిరూర్మిభిరేవ బహుభిస్తరంగైరేవ భుజైరుపగూఢా ఆలింగితా వేలాయేనతం సావష్టంభమపీతిభావః, సరితామధీశం-సముద్రమపిస్వ భావాదక్షోభ్యమితిభావః, అచుక్షుభత్-క్షోభయతిస్మ + క్షుభ్యతేర్ణ్యంతా ల్లుఙి, ణౌచఙ్యుపధాయాహ్రస్వః, అనంగేన లఘుంగతసారం యదవపవరాగిణ స్తేషాం గణమచుక్షుభదిత్యదఃకిమివచిత్రం, నచిత్రమిత్యర్థః అక్షోభ్యమ బ్ధింక్షోభయతశ్చంద్రస్య దండాపూపితయా యాదవక్షోభకత్వోక్తేరర్థాపత్తి రలఙ్కారః ॥ ౩౮ ॥—భవనేతి ॥ పరిమందతయా ఏకాకిత్వాదసమర్థతయా భవనోదరేషు-గృహాభ్యంతరేషు, శయితః-సుప్తః, (అతఏవాలసః) మదనః జా లకముఖోపగతాన్-గవాక్షవివరప్రవిష్టాన్, అతఏవ(లసంతీ) స్ఫటికయష్టీనాం

చః । అవలంబ్యజాలకముఖోపగతానుదతిష్ఠదిందుకిరణాన్మదనః॥ ౩౯ ॥ అవిభా
వితేషువిషయః ప్రథమం మదనోఽపినూనమభవత్తమసా । ఉదితే దిశః ప్రకటయ
త్యమునా యదధూర్తధామ్నిధనురాచకృషే ॥ ౪౦ ॥ అవకాశమాశుహృదయే సు
దృశాం గమితేవికాసముదయాచ్ఛశినః । కుముదేచపుష్పధనుషో ధనుషశ్చలిత
శ్శిలీముఖగణోఽలభత ॥ ౪౧ ॥ కకుభాంముఖానిసహసోజ్జ్వలయన్ దధదాకుల
త్వమధికంరతయే । అదిదీపదిందురపరో దహనః కుసుమేషుమిత్రనయనప్రభవః॥

స్ఫాటికదండానాం, రుగివరుక్ శోభాయేషాంతాన్ స్ఫటికదండసన్నిభానిందుకి
రణానవలంబ్యానష్టభ్యోదతిష్ఠత్ ఉత్థితః, అత్రోద్బోధోత్థానయోరభేదవివక్షా
యాం + ఉదోనూర్ధ్వకర్మణీతి పరస్మైపదసిద్ధిః అతఏవాభేదాధ్యవసాయమూ
లాతిశయోక్త్యా స్ఫటికయష్టిపద ఇత్యుపమా సహకృతయా అవలంబ్యేత్యత్ర అ
వలంబ్యేవేత్యుత్థానస్యావలంబనహేతుకత్వోత్ప్రేక్షా ప్రత్యాయ్యత ఇత్యేతాసాం
సంకరః ॥ ౩౯ ॥—అవిభావితేతి ॥ మదనోఽపి ప్రథమం చంద్రోదయాత్ప్రాక్
తమసా అవిభావితః-అలక్షితః, ఇషువిషయో బాణలక్ష్యం యేనసోఽభవత్ నూన
మిత్యుత్ప్రేక్షా, యద్యస్మాదధూర్తధామ్ని శీతకరే ఉదితే దిశః ప్రకటయతిసతి
అమునా మదనేన ధనురాచకృషే-ఆకృష్టం, చంద్రోదయఏవ మహానుద్దీపకో మ
దనస్యాభూదితి భావః ॥ ౪౦ ॥—అవకాశమితి ॥ పుష్పధనుః-పుష్పధన్వా, +
వానుష్ఠాయామితి వికల్పాన్నానఙాదేశః, తస్యధనుః పుష్పచాపం, పుష్పాంత
రంచ, తస్మాచ్చలితో నిస్సృతః,నిర్గతః శిలీ శల్యం ముఖమేషాం తేశిలీముఖాః-
బాణాః, అళయశ్చ ॥ ని ॥ అళిబాణౌ శిలీముఖావిత్యమరః ॥ తేషాంగణః శశినః
చంద్రస్య ఉదయాద్వికాసమౌత్సుక్యం ఉన్మీలనంచ గమితే ప్రాపితే సుదృశాం
హృదయేకుముదేచావకాశంప్రవేశమాశుఝటితి అలభత ఉభయత్ర ప్రవేశంలబ్ధ
వానిత్యర్థః, అత్రచంద్రోదయేకుముద కామినీహృదయయోర్ద్వయోరపి ప్రకృతయో
శ్శిలీముఖప్రవేశలక్షణైకధర్మయోగాదౌపమ్యావగమాత్తుల్యయోగితా ఏకధర్మ
త్వంచాస్య శిలీముఖశ్లిష్టపదోపాత్తయోరళిబాణయోరేకత్వాధ్యవసాయమూలా
తిశయోక్తిప్రసాదాదితి సంకరః ॥ ౪౧ ॥కకుభామితి॥ కకుభాం-దిశాంముఖాని,స
హసా ఝటిత్యుజ్జ్వలయన్నుద్భాసయన్ రతయే-సురతాయాధికమత్యంతమా
కులత్వం ఔత్సుక్యందధత్ యూనామితి శేషః, అన్యత్ర రతయే-కామదేవ్యై

ఇతినిశ్చితప్రియతమాగతయః సితదీధితావుదితవత్యబలాః । ప్రతికర్మ కర్తుముపచక్రమిరే సమయే హి సర్వముపకారికృతమ్ ॥ ౪౩ ॥ సమమేకమేవదధతుస్సుతనోర్గురుహారభూషణమురోజతటే । ఘటతేహి సంహతతయా జనితామిదమేవ నిర్వివరతాం దధతోః ॥ ౪౪ ॥ కదలీప్రకాండరుచిరోరుతరౌ జఘనస్థలీపరిసరే మహ

కులత్వం-భయవిహ్వలత్వం, దధత్ అత్రేః-అత్రిమునేః, నయనప్రభవః-అత్రినేత్రసముద్భవః ఇతిపురాణాత్ త్రినయనప్రభవో నభవతీతి అత్రినయనప్రభవః * అపరః త్రినయనప్రభవాదన్యోదహనోఽగ్నిరిందుః కుసుమేషుం కామమదిదీపత్ దీపయతిస్మ + దీప్యతేర్ణ్యౌచఙి, భ్రాజభాసేత్యాదినావికల్పాన్నోపధా హ్రస్వః అత్ర ప్రకృతే కుసుమేషోర్దీపనం నామ ప్రవర్ధనం తస్య తత్ర ప్రతీయమానేన ప్రజ్వలనేనాభేదాధ్యవసాయాత్తన్నిమిత్తా ఇందోర్దీఙ్ముఖోద్భాసనాదిధర్మసంబంధాదపరోఽయం దహనఇత్యపరశబ్దప్రయోగసామర్థ్యాద్దహనత్వోత్ప్రేక్షా, నరూపకమితిరహస్యం చంద్రోదయాత్కామోవవృధేఇతితాత్పర్యమ్ ॥ ౪౨ ॥—ఏవం చంద్రోదయాఖ్యముద్దీపనవిభావనముక్త్వా తత్ఫలమాహ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యేవం సితదీధితౌ-చంద్రమస్యుదితవతిసతి అబలాః-స్త్రియః, నిశ్చితాప్రియతమానామాగతి రాగమనం యాభిస్తాస్సత్యః ప్రతికర్మప్రసాధనం కర్తుముపచక్రమిరే ॥ ని ॥ ప్రతికర్మప్రసాధనమిత్యమరః ॥ చంద్రోదయాత్ప్రియాగమనం నిశ్చిత్యైవాలంకర్తుం ప్రక్రాంతాఇత్యర్థః, తథాహి సమయే-కార్యకాలే కృతమనుష్ఠితంసర్వం కర్మ ఉపకార్యుపకారకం భవతి అన్యథా విఫలమేవేతిభావః, అతోనిశ్చిత్య ప్రవృత్తిరాసాంయుక్తేత్యర్థాంతరన్యాసః ॥ ౪౩ ॥—అథ ప్రసాధనవిధిమేవ ప్రపంచయతి ॥ సమమితి ॥ సుతనోః కాంతాయాః ఉరోజతటౌ-స్తనతటౌ, గురు శ్లాఘ్యమేకమేవహారమేవభూషణం సమమవైషమ్యేణ దధతుః సంహతతయా-సంశ్లిష్టతయా, ఐకమత్యేనచజనితాం నిర్వివరతాం-నిరంతరాళతాం, నీరంధ్రతాంచ దధతోరిదం సమభాగిత్వమేవ ఘటతే అంతశ్ఛిద్రాంతరాయాహి విషయిణాం విషయోపభోగాః కుచయోస్తదభావాత్సమశోభార్థంహారధారణంయుక్తమితిభావః॥౪౪॥—కదలీతి॥వధ్వాః కదళీప్రకాండరుచిరోరంభాస్తంభగంభీరః, ఊరు రేవతరుర్బంధనవృక్షో యస్మిన్ తస్మిన్ అత్ర కదళీప్రకాండస్య సౌందర్యమాత్రోపమానత్వాన్నబంధయోగ్యవృక్షత్వ

తి । రశనాకలాపకగుణేనవధూర్మకరధ్వజద్విరదమాకలయత్ ॥ ౮౫ ॥ అధరేష్వలక్తకరసస్సుదృశాంవిశదంకపోలభువిలోధ్రరజః। నవమఞ్జనంనయనపఙ్కజయోర్బిభిదేనశఙ్ఖనిహితాత్పయసః ॥ ౮౬ ॥ స్ఫురదుజ్జ్వలాధరదలైర్విలసద్దశనాంశుకేసరభరైఃపరితః । ధృతముగ్ధగణ్డఫలకైర్విబభుర్వికసద్భిరాస్యకమలైఃప్రమదాః ॥ ౮౭ ॥ భజతేవిదేశమధికేనజితస్తదనుప్రవేశమథవాకుశలః । ముఖమిం-

చినా తరుణబ్దేన పురరుక్తిః మహతి జఘనస్థల్యేవ పరిసరః ప్రదేశః తస్మిన్ రశనాకలాపఏవగుణః పాశః తేన మకరధ్వజో మదనః సఏవద్విరదః తమాకలయత్ అబధ్నాత్ రశనాబన్ధేన జఘనమతీవ మదనోద్దీపకమాసీదిత్యర్థః, సమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపకమ్ ॥ ౮౫ ॥—అధరేష్వితి ॥ సుదృశాం-స్త్రీణామధరేషు ఓష్ఠేషు అలక్తకరసోలాక్షాద్రవః తథా కపోలభువి-గణ్డయోస్స్థలే,విశదం శుభ్రం లోధ్రరజః తథా పఙ్కజేక్షణ నయనేతయోఃనయనపఙ్కజయోః నవం నూతనమఞ్జనంచ శఙ్ఖనిహితాత్పయసఃక్షీరాన్నబిభిదే భిన్నంనాభూదిత్యర్థః,+కర్మకర్తరిలిట్, అధరాదినిహితం లాక్షారాగాదికం శఙ్ఖనిహితక్షీరవత్స్వవర్ణ్యాదాశ్రయతో వివిచ్య దుగ్రహమభూదిత్యర్థః, అత్ర యదధరాలక్తకరసాదికం తచ్ఛఙ్ఖనిహితం క్షీరమిత్యేకవాక్యతయా వాక్యార్థే వాక్యార్థసమారోపాత్ అసంభవద్వస్తుసంబన్ధవాక్యార్థనిష్ఠోనిదర్శనాలంకారః తేనాధరాలక్తకాదీనాం గుణతఏకత్వరూపః సామాన్యాలంకారోగమ్యతే * సామాన్యంగుణసామ్యేనయత్రవస్త్వన్తరైకతేతిలక్షణాత్ ॥ ౮౬ ॥—స్ఫురదితి ॥ ప్రమదాః స్త్రియః స్ఫురన్తశ్చలన్తః ఉజ్జ్వలాః-ప్రకాశాః, అధరాః ఓష్ఠాఏవదళాని పత్రాణి యేషాంతైః పరితో విలసన్తః ప్రకాశన్తః దశనాంశవో దన్తకాన్తయఏవ కేసరభరాః కిఞ్జల్కపుఞ్జాయేషాంతైః ధృతాని ముగ్ధానిసుందరాణిగండాఏవ ఫలకాని కర్ణికాయేషాంతైః వికసద్భిరాస్యకమలైర్ముఖారవిన్దైర్విబభుః వ్యరుచన్, అత్రాస్యకమలైరితిరూపణాత్ప్రమదాఏవ సరస్యఇతిసిద్ధేరేకదేశపరిణామవరూపకం అన్యేకుముదైరితిపాఠే కుముదస్య ముఖోపమానత్వం కవిసమయవిరుద్ధమిత్యేకాసలికారః ॥ ౮౭ ॥—భజత ఇతి ॥ అధికేన ప్రబలేనజితోవిదేశం దేశాన్తరం భజతే అథవా కుశలశ్చేత్ తదనుప్రవేశం తస్య ప్రబలస్య అనుసరణంభజతే తమేవ శరణతయా అనుప్రవిశ్య జీవతీత్యర్థః

మురుజ్జ్వలకపోలమతః ప్రతిమాచ్ఛలేన సుదృశామవిశత్ ॥ ౪౭ ॥ ధ్రువమాగతాః
ప్రతిహతిం కఠినే మదనేషవః కుచతటే మహతి । ఇతరాంగవన్న యదిదం గరిమగ్లపి
తావలగ్నమగమత్తనుతామ్ ॥ ౪౮ ॥ సమనోరమాస్వపి విశేషవిదా నిరచేష్టయో
గ్యమిదమేతదితి । గృహమేష్యతి ప్రియతమే సుదృశాం వసనాంగరాగసుమన

అతో హేతోరిందుశ్చంద్రః ఉజ్జ్వలౌ కపోలౌ యస్య తదితి ముఖస్య ప్రతిబింబగ్ర
హణయోగ్యత్వోక్తేః పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః, సుదృశాం-
స్త్రీణాం, ముఖం ప్రతిమాచ్ఛలేన-ప్రతిబింబవ్యాజేన, అవిశత్-ప్రవిష్టః, అ
త్ర ముఖేన జితః తద్భీత్యా తదేవానుప్రవిష్టః సాక్షాచ్చంద్రోఽయమితి న ప్ర
తిమాచంద్ర ఇతిచ్ఛలశబ్దాత్ప్రతీతేః ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపాదనరూపాప
హ్నవాలంకారః, పూర్వోక్తకావ్యలింగసాపేక్ష ఇతి సంకరః, తేన కపోల
యోః లోకోత్తరం లావణ్యం దర్పణౌపమ్యం చ వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకా
రధ్వనిః ॥ ౪౭ ॥—ధ్రువమితి ॥ మదనేషవో మన్మథశరాః మహతి కఠినే కుచ
తటే ప్రతిహతిం-ప్రతిఘాతం, ఆగతాః-ప్రాప్తాః ధ్రువం యద్యస్మాద్గరిమ్ణా ని
జభరేణ గ్లపితం కర్శితం అవలగ్నం మధ్యం యేన తత్ ఇదం కుచతటం ఇతరాం
గేన తుల్యమితరాంగవత్ + తేన తుల్యమితి వతి ప్రత్యయః, తనుతాం-కార్శ్యం
నాగమత్-నాభజత్ + పుషాదిసూత్రేణ చ్లేరఙాదేశః, తతో మదనేషుపాతా
త్ తద్వ్యతిరిక్తమఖిలమంగనానామంగం కృశమాసీదిత్యర్థః, అత్ర కాఠిన్యస్య
ప్రతిఘాతహేతుత్వాత్కావ్యలింగం, తదపేక్షయా కుచయోః కార్శ్యాభావని
మిత్తాన్మదనేషు ప్రతిఘాతోత్ప్రేక్షణాత్కావ్యలింగసంకీర్ణా గుణభావనిమి
త్తా క్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా ॥ ౪౮ ॥ సమేతి ॥ ప్రియతమే-నాయకే, గృహం స
దనమేష్యతి-ఆగమిష్యతి సతి + ఇణో ల్ఌటస్సద్వేతి శత్రాదేశః విశేషవిదాం-
తారతమ్యవిదాం, వివేకినామపీత్యర్థః, అతఏవ సుదృశాం ప్రశస్తదర్శినీనాం
స్త్రీణాం మనః కర్తృ మనోరమాస్వపి వసనాంగరాగసుమనస్సు వస్త్రగంధమా
ల్యేషు ఇదమేతదితి ఇదం పురోవర్తి వసను ఏతదితి వసనమిదం అనులేపనమితి సు
మనస ఇతి చ విశేషాకారేణ తథా యోగ్యమస్మాకం ధారణార్హమితి చ న నిరచేష్టన
నిరధారయత్ ప్రియాగమనహర్షాతిరేకాదితి కర్తవ్యతామూఢమభూదిత్యర్థః,
+ చిణో లుక్ ఇతి తఙ్, చ్లేః సిచ్, సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోరితి గుణః హ

స్స్మయః ॥ ౫౦ ॥ వక్షఃస్థలి ప్రతిరంభసుఖవ్యవధానభీరుకతయా వధూః । క్షౌ
మమన్యవాధమిదమేవహీయం ప్రియసంగమేష్వనవలేపమదః ॥ ౫౧ ॥ నిజపాణి
పల్లవతలస్ఖలనాదభినాసికావివరముత్పతితైః । అపరా పరీక్ష్య శనకైర్ముముదే ము
ఖవాసమాస్యకమలశ్వసనైః ॥ ౫౨ ॥ విధృతే దివా సమయసా చపురః పరిపూర్ణ
మండలవికాసభృతి । హిమధామ్ని దర్పణతలేచపునః స్వముఖశ్రియం మృగదృ
శోదదృశుః ॥ ౫౩ ॥ అభిజానుబాహుముపధాయ పదాన్తకపల్లవార్పితకపోలత

యోన్నతి సంచారినిశ్చయసంబంధాస్యసంబంధోక్తౌ తేషాం, సుమనస్సుమన
ఇతియమకవిశేషశ్చైతిసంసృష్టిః ॥ ౫౪ ॥—వక్షూరితి ॥ వధూః-(స్త్రీ), పరిరంభ
సుఖవ్యవధానభీరుకతయా-ఆలింగనసుఖవిచ్ఛేదభీరుకత్వేన + కుచౌ స్నాపిత క్షౌమ్య
ఇతిభియాకుచౌ కర్ణావత్యన్తా, వక్షస్థలి వ-నాసలి వసతి, అంగరాగమాత్ర
వ్యవధానమపి నాసహత ఇత్యర్థః + విపరీతకరణాంజీతేష్, తథాహి అదో వ
పుః ప్రియసంగమేషు అనవలేపమతేషణం అగరుంచేతియుతే ॥ ని ॥అవలేపస్తు
గర్వేస్యాల్లేపనే దూషణేపి చేతివిశ్వః ॥ ఇవమనవలేపత్వమేవ అస్యవపుషో బా
ఢం భృశం ప్రమయుక్తంహి శ్లేషానువ్యాపిత్యర్థాంతరన్యాసః ॥ ౫౧ ॥—
నిజేతి ॥ అపరా (స్త్రీ) నిజపాణిపల్లవతలస్య-స్వపాణిపల్లవప్రదేశస్య- స్ఖలనాద
భిఘాతాత్ అభినాసికావివరం-నాసారంధ్రంప్రతి, ఉత్పతితైః ఆస్యకమలశ్వ
సనైర్ముఖమారుతైః ముఖవాసం ముఖవాసనాం శనకైః పరీక్ష్య ముముదే స
న్తుష్టా, ఇయం వాసకసజ్జికా నాయికా ॥ ౫౨ ॥—విధృతేఇతి ॥ దివా ఆకా
శేన సవయసా-సమానవయసా, సమస్యయాచ పురోగ్రే విధృతేధారితే పరిపూ
ర్ణమండలవికాసం బింబశోభాం బిభర్తీతి తద్భృత్ తస్మిన్ హిమధామ్ని చం
ద్రే దర్పణతలేచ మృగదృశః-(స్త్రీ)యః, స్వముఖశ్రియం పూర్వత్రోపమానభూ
తాం ఉత్తరత్రోపమేయభూతాం చేత్యర్థః, మహాదర్దృశుః ఔపమ్యపరీ
క్షార్థమితిభావః, అత్రాన్యశ్రియోన్యత్రాసంభవాచ్చంద్రే తత్సదృశీమితి సా
దృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధా నిదర్శనా, తథా చంద్రదర్పణయోర్ద్వయోరస
మయోశ్చ యథాసంఖ్యమన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారశ్చేతదుభయాపేక్షయా
భేదచంద్రదర్పణయోర్ముఖశ్రీదర్శనస్థానత్వేన ప్రస్తుతయోరేవౌపమ్యస్య గమ్య
త్వాత్తుల్యయోగితేతిసంకరః ॥ ౫౩ ॥—అభిజాన్వితి ॥ ... కపోలార్పణాయ

లమ్ । ఉదకంఠికంఠపరివర్తికలస్వరహీనగానపరయాపరయా ॥ ౫౮ ॥ ప్రణయప్రకాశనవిదో మధురాస్సుతరామభీష్టజనచిత్తహృతః । ప్రజిఘాయకాంతమను ముగ్ధతరస్తరుణీజనో దృశఇవాథసఖీః ॥ ౫౯ ॥ నచమేవగచ్ఛతి యథాలఘుతాం కరుణాంయథాచకురుతేసమయి । నిపుణంతథైనముపగమ్యవదేరభిదూతికాచిదితి

ప్రహ్వీభవతి కరపల్లవే-పాణిపల్లవే, అర్పితం-నిహితం, కపోలతలం-గండస్థలం, యస్యతం బాహులం అధిజాను-జానుని +విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, ఉపధాయ నిధాయ,-కూర్పరేణ జాన్వవష్టభ్యేత్యర్థః, కంఠేపరివర్తతఇతికంఠపరివర్తి-న తు ముఖోచ్చారితమిత్యర్థః, కలమవ్యక్తమధురం స్వరహీనం-తారధ్వనిహీనం షడ్జాదిస్వరాభివ్యక్తిహీనంవా యద్గానం తత్పరయా-తదాసక్తయా, ... దం కంఠేనైవ గాయంత్యేత్యర్థః, కాలక్షేపార్థమితిభావః, అయంచ ఉ త్కంఠానుభావః, అపరయాస్త్రియా ఉదకంఠి-ఉత్కంఠితం, ప్రియసంగమో త్సుకతయాస్థితమిత్యర్థః + భావేలుజ్ చిణోలుక్, అత్ర కాలాక్షమత్వలక్షణ మౌత్సుక్యం సంచాది తన్నిబంధనాత్ప్రేయోలఙ్కారః, పరయాపరయేతియమ కవిశేషశ్చేతిసంసృష్టిః, ఏషావిరహోత్కంఠితా * చిరయత్యధికంకాన్తేవిరహో త్కంఠితోన్మనాఇతిలక్షణాత్ ॥ ౫౮ ॥—ప్రణయేతి ॥ అథ ప్రసాధనానంతరం ముగ్ధతరోత్యంతంకామమోహితస్తరుణీజనః ప్రణయప్రకాశనవిదోనురాగవ్యం జనచతురాఇత్యర్థః, మధురాః-మధురభాషిణీః, అన్యత్ర రమ్యాకృతీః సుత రామభీష్టజనస్య ప్రియజనస్య చిత్తహృతః-మనోహారిణీః, సఖీః దృశఇవ కాం తమను ప్రియంప్రతి, ప్రజిఘాయ-ప్రేషితవాన్ + హినోతేర్లిట్, ఇవే నసహసమాసవచనాద్దృశఇవేతిసమాసగాపూర్ణోపమా తయా సఖీనామాప్త త్వాంతరంగత్వకార్యదర్శిత్వాదివ్యంజనాదలంకారేణవస్తుధ్వనిః ॥ ౫౯ ॥—అథ కాచిన్నాయికా దూతీం వాచికమనుశాస్తి ॥ నచేతి ॥ సమేదయితః మయి య థాకరుణాం దయాంకురుతే యథా లఘుతామల్పతాంచ నావగచ్ఛతి నమన్యతే ఏనం మేదయితం ఉపగమ్య ప్రాప్య తథా తేనప్రకారేణనిపుణంకుశలంవదేః+ విధ్యర్థేప్రార్థనయాంవాలిఙ్ ఇతీత్థం కాచిన్నాయికా అభిదూతి-దూతీంప్రతి, లక్షణేనాభిత్యర్థేలక్షణేవ్యయీభావేనపుంసకహ్రస్వత్వం సందిదిశే-స్మం దిష్టవతీ + కర్తరిలిట్, స్వరితేత్త్వాదాత్మనేపదం నాయికాతు కలహాంతరితా॥

సందిదేశ॥౫౬॥దయితాయమానపరయాపరయాత్వరితంయయావగదితాపిసఖీ । కిము చోదితాఃప్రియహితార్థకృతః కృతినో భవన్తి సుహృదస్సుహృదామ్॥౫౭॥ప్రతిభిద్య కాన్తమపరాధకృతంయదితావదస్యపునరేవమయా । క్రియతే సమనువృత్తిరుచితైవతతఃకలయేదమానమనసం సఖిమామ్ ॥ ౫౮ ॥ అవధీర్య ధైర్యకలితాదయితం విదధేవిరోధమథతేనసహ । తవనోప్య తేకిమిహకర్తుమిదంనసహాస్మి సాహసమ

కోపాత్కాన్తం పరాణుద్యపశ్చాత్తాపసమన్వితేతిలక్షణాత్ ॥ ౫౬ ॥ —— దయితాయేతి ॥ మానపరయా-అభిమానవత్యా, అతఏవాపరయానాయికయా అగదితాపి దయితమానయేత్యనుక్తాపి సఖీదయితాయ దయితమానేతుం +క్రియాధోపపదస్య కర్మణిస్థానినఇతిచతుర్థీ త్వరితం-శీఘ్రం, యయౌ అన్యథామరణశంకయేతిభావః, తథాహి శోభనంహృదయంయేషాంతే సుహృదః-మిత్రాణి + సుహృద్దుర్హృదౌమిత్రామిత్రయోరితినిపాతః, చోదితాః ప్రేరితాస్సంతః సుహృదాం ప్రియోహృద్యః హితః శ్రేయస్కరశ్చ యోర్థః తంకుర్వంతీతిప్రియహితార్థకృతః కృతమేషామస్తీతికృతినః కృతకృత్యాభవంతికిం, కింతు చోదనాంవినైవ కృత్వా కృతినఇతిభావః, అర్థాన్తరన్యాసః, నాయికాచపూర్వవత్ ॥ ౫౭ ॥—అథ కాచిత్కలహాంతరితా కాంతంప్రతి ప్రియాభిదూతీంసందిశతి॥ ప్రతిభిద్యేత్యాది ॥ అపరాధకృతం-అగస్కారిణం, కాంతం-ప్రియం, ప్రతిభిద్య-నిరాకృత్య, పునరస్మైమయాస్యానువృత్తిరనుసరణం క్రియతేయది తావదుచితైవ యోగ్యా పతివ్రతానాం ప్రాణేశ్వరచిత్తానువృత్తేర్ధర్మత్వాదితిభావః, కింతు హేసఖి తతోనువృత్తేః మామమానమనసం-అభిమానహీనచిత్తాం కలయేత్, మన్యేత ॥ ౫౮ ॥—తథేహ అలాఘవాయ నిగృహ్యైవస్థీయతాంతత్రాహ॥ అవధీర్యేతి ॥ అథానంతరం ధైర్యకలితా-కలితధైర్యాసతీ + వాహితాగ్న్యాదిష్వితినిష్ఠాయాఃపరనిపాతః, దయితం-అవధీర్య-తిరస్కృత్య, తేనప్రియేణసహ విరోధం విదధే-కరోమిచేత్ + దధాతేఃకర్తరిలట్ తిఙ్, హేసఖి తవ కిమివగోప్యతే నిగూహ్యతే, నకించిదిత్యర్థః, కింతు కథ్యతఏవేతికథయతిచ సహసాబలేనవర్తతఇతిసాహసికీ + ఓజస్సహోంభసావర్తతఇతిఠక్, సానభవతీత్యసాహసికీ అహమితి శేషః ఇదంసాహసం విరోధాచరణరూపం సాహసకృత్యం కర్తుం + శకధృషేత్యాదినాతుమున్ నసహతఇతినసహాసమర్థా పచాద్యచ్ నా

సాహసికీ ॥ ౪౯ ॥ తముపేత్య మాస్మ తముపాలభథాః కిల దోషమస్య న హి సిద్ధ్మ నయమ్ । ఇతి సంప్రధార్య రమణాయ వధూర్విహితాగసే విససర్జ సఖీమ్ ॥ ౫౦ ॥ ననుసందిశేతి సుదృశోదితయా త్రపయా న కించన కిలాభిదధే । నిజమైక్షి మందమనిశం నిశితైః కృశితం శరీరమశరీరశరైః ॥ ౫౧ ॥ బ్రువతే స్మ దూత్య ఉపసృత్య నరాన్నగవత్ప్రగల్భమతిగర్భగిరః । సుహృదర్థమీహితమజిహ్మధియాం ప్రకృతేర్వి

స్మి అత్ర సాహసికత్వస్య విశేషణగత్యా సాహసాసహనహేతుత్వోక్తేః పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౪౯ ॥— తర్హి కిమత్ర కార్యమిత్యత ఆహ ॥ తమితి ॥ తత్ర స్త్రాత్రం వల్లభం ఉపేత్య మాస్మోపాలభథాః-నోపాలభస్వ, తద్దోషం న గణయేరిత్యర్థః + స్మోత్తరే లఙ్ చేత్యాశిషి ర్వాల్లభేల్లఙ్, న మాఙ్యోగ ఇత్యడాగమప్రతిషేధః నను సాపరాధః కథం నోపాలభ్య స్తత్రాహ ॥ న హ్యస్య దోషం అపరాధం న సిద్ధ్మ కిల అజానానా ఇవ తిష్ఠామ ఇత్యర్థః, కార్యార్థినాం హి కుతో గర్వ ఇతి భావః, + విదోలటోవేతి మసో మాదేశః; ఇతి సంప్రధార్య-నిశ్చిత్య, వధూర్నాయికా విహితాగసే-కృతాపరాధాయాపి రమణాయ ప్రియాసే క్రియాగ్రహణాచ్చతుర్థీ సఖీం విససర్జ ప్రజిఘాయ । రహస్సహిష్ణుతయేత్యర్థః, ఏషా కలహాంతరితా ప్రౌఢా చ ॥ ౫౦ ॥—నన్వితి ॥ నను హే నాయికే సందిశ సందేశం బ్రూహీత్యుదితయా దూత్యుక్తయా సుదృశా నాయికయా కర్త్ర్యా త్రపయా హేతునా కించ న నాభిదధే కిల-నాభిహితం ఖలు, కింతు నిశితైరశరీరశరైరనంగబాణైః అనిశం కృశితం-కృశీకృతం + కృశశబ్దాత్ తత్కరోతీతి ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః, ణావిష్ఠవద్భావే, రభుత్వో హలాదేర్లఘోరితి ఋకారస్య రేఫాదేశః, నిజం శరీరం మందమైక్షి-ఈక్షితం, ఏషాపి కలహాంతరితా మధ్యమా చ త్రపయా నిజహృదయానభిధానాన్నిజశరీరే క్షణేన స్వావస్థానివేదనాచ్చ తుల్యలజ్జాస్మరత్వావగమాదితి ఇయం చ పంచమీ కార్శ్యాఖ్యా కామావస్థా * దృఙ్మనస్సంగసంకల్పా జాగరః కృశతా రతిః । హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాంతా ఇత్యనంగదశా దశ ॥ ౫౧ ॥—ఇత్థం నాయికాభిరుపదిష్టాః దూత్యః కిమకుర్వన్నిత్యత ఆహ ॥ బ్రువత ఇతి ॥ ప్రగల్భాః-ధృష్టాః, మతిః ప్రతిభా గర్భే యాసాం తాః తాదృశ్యశ్చ గిరో యాసాం తాః దూత్యః నరాన్పురుషాన్ ఉపసృత్య గత్వా నగవత్ నగైః పుంభిస్తుల్యం + తేన తుల్యమితి వతిప్రత్యయః బ్రువతే స్మ, న హ్యేతావతా వైయా

రాజతివిరుద్ధమపి ॥ ౬౨ ॥ మమరూపకీర్తిమహరద్భువియస్తదనుప్రసక్తహృదయేయమితి । త్వయిమత్సరాదివనిరస్తదయస్సుతరాంక్షిణోతిఖలుతాంమదనః ॥ తవసాకథాసుపరిఘట్టయతిశ్రవణంయదంగులిముఖేనముహుః । ఘనతాంధ్రువంనయతితేనభవద్గుణపూగపూరితమతృప్తతయా ॥ ౬౪ ॥ ఉపతాప్యమానమలఘూష్మభిఃశ్వసితైస్సితేతరసరోజదృశః । ద్రవతాంననేతుమధరంక్షమతేనవనాగవ

త్వం దూషణమిత్యర్థాంతరన్యాసేనాహ ॥ సుహృదర్థమితి ॥ తథాహి అజిహ్మధియామకుటిలబుద్ధీనాం, సంబంధి సుహృదే సుహృదర్థం-మిత్రార్థం, + అర్థేనసహనిత్యసమాసస్సర్వలింగతాచేతివక్తవ్యం ఈహితం చేష్టితం ప్రకృతేః స్వభావాత్ విరుద్ధం స్వభావవిపరీతమపి రాజతి-శోభతే, తస్మాన్నధాష్ట్యాంందోషఇత్యర్థః ॥ ౬౨ ॥—అథ కాచిద్దూతీ కంచిత్ప్రియంసస్తభిః ప్రార్థయతి ॥ మమేత్యాది ॥ యః పురుషః భువి మమ రూపకీర్తిం-సౌందర్యప్రథామహరత్ ఇయం త్వత్ప్రియా తదనుప్రసక్తహృదయా తస్మిన్నాసక్తచిత్తేతి హేతోః త్వయి మత్సరాదివ మదనో నిరస్తదయో నిష్కృపస్సన్ తాం త్వత్ప్రియాం సుతరాం క్షిణోతి-క్షపయతిఖలు, ఏతేన కార్శ్యావస్థోక్తా, అత్ర సాక్షాత్ప్రతిపక్షభూతనాయకపీడాఽసమర్థస్య మదనస్యతదీయనాయికాపీడనోక్త్యా ప్రత్యనీకాలఙ్కారః, సచ త్వయి మత్సరాదివేతి హేతూత్ప్రేక్షోత్థాపితశ్చేతిసఙ్కరః ✱ బలినః ప్రతిపక్షస్య ప్రతీకారేసుదుష్కరే । యస్తదీయతిరస్కారః ప్రత్యనీకంతదుచ్యతేఇతి ॥ ౬౩ ॥—తవేతి ॥ సా త్వత్ప్రియా తవ కథాసు-గుణకీర్తనేషు, ముహురంగులిముఖేన-అంగుల్యగ్రేణ, శ్రవణం-శ్రోత్రవివరం, పరిఘట్టయతి-ఆస్ఫాలయతీతి, యత్ యదృచ్ఛయేతిశేషః, తేనపరిఘట్టనేన భవద్గుణపూగపూరితం శ్రవణం అతృప్తతయా తావద్గుణగ్రహణేన అసన్తుష్టతయా ఘనతాంనయతి, బహుతండులమానార్థం ప్రస్థాదివత్ భూయోగుణప్రవేశాయ సంశ్లేషయతీత్యర్థః, ధ్రువమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం, అత్ర కండూతినోదనార్థేశ్రోత్రఘట్టనే ఘనతానయనార్థత్వముత్ప్రేక్ష్యతే ॥ ౬౪ ॥—ఉపేతి ॥ అలఘుర్మంత్స్యంతాపాదధికఉష్మా ఉష్ణత్వంయేషాంతైః శ్వసితైఃనిశ్వాసైః ఉపతాప్యమానం-దహ్యమానం, సితేతరసరోజదృశో-నీలోత్పలాక్ష్యాః, అధరం నవనాగవల్లిదళానాం-తామ్బూలవల్లీపత్రాణాం, రాగరసోరంజకద్రవోద్రవత్వా

క్లిదళరాగరసః ॥ ౬౫ ॥ దధతిస్ఫుటం రతిపతేరిషవశ్శితతాం యదుత్పలపలాశదృశః
హృదయం నిరంతరబృహత్కఠినస్తనమండలావరణమప్యభిదన్ ॥ ౬౬ ॥ కుసుమా
దపిస్మితదృశస్సుతరాం సుకుమారమంగమితి నాపరథా । అ[illegible]
ణం కుసుమేషురుత్తపతి యద్విశిఖైః ॥ ౬౭ ॥ విషతాం నిషేవితమపక్రియయా స
ముపైతి సర్వమితి సత్యమదః । అమృతస్రుతోఽపి విరహాద్భవతో యదమూం దహం

మాధ్రీణాం నేయం నక్షమతే-న శక్నోతి, ఏతేన జ్వరావస్థోక్తా ద్రవత్వసంబంధేప్యసంబంధోక్తేస్సంబంధే అసంబంధరూపాతిశయోక్తిః స్వతస్సిద్ధకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధాతిశయయోరభేదాధ్యవసాయ ఇతి రహస్యమ్ ॥ ౬౫ ॥—దధతీతి ॥ రతిపతేర్మదనస్య, ఇషవః-శరాః, శితతాం-నైశిత్యం, దధతి-బిభ్రతి, స్ఫుటమిత్యుత్ప్రేక్షా, యద్యస్మాన్నిరంతరం నీరంధ్రం బృహత్కఠినం యత్ స్తనమండలం తదేవావరణం వర్మ యస్య తత్తదపి ఉత్పలపలాశదృశః-ఉత్పలదలాక్ష్యాః, హృదయం చిత్తమభిదన్ భిందంతిస్మ + భిదేర్లుఙి, ఇరితో వేతి చ్లేరఙాదేశః, సావరణమపి భిన్నమితి విరోధోత్థాపితేయం స్మరశరనైశిత్యోత్ప్రేక్షా తయా చరంధ్రాన్వేషిణా కామేన పీడ్యమానయా తస్యాస్త్వద్విరహో జీవితసంశయమాపాదయతీతి వస్తు వ్యజ్యతే ॥ ౬౬ ॥—కుసుమాదితి ॥ స్మితదృశః-స్మేరాక్ష్యాః, అంగం కుసుమాదపి సుతరాం సుకుమారం కోమలమితి ఇదం కోమలత్వం అపరథా అన్యథా న భవతి కింతు సత్యమేవేత్యర్థః, కుతః యద్యస్మాత్కుసుమేషురకరుణః నిష్కృపస్సన్ నిజైర్విశిఖైః ॥ ని ॥ పృషత్కబాణవిశిఖా ఇత్యమరః ॥ సుకుమారైరేవేత్యర్థః, కరుణం దీనం యథా తథా అనిశముత్తపతి తాపయతీత్యర్థః, + తపతిరయం భావాదికస్సకర్మకః కుసుమాధికసౌకుమార్యాభావే కథం కుసుమైః పీడ్యత ఇతి కుసుమాధికసౌకుమార్యసిద్ధేరిత్యుత్ప్రేక్షా నాపరథేతి వ్యంజకప్రయోగాద్వాచ్యా ॥ ౬౭ ॥—విషతామితి ॥ అపక్రియయా-విపరీతప్రయోగేణ, నిషేవితం ఉపయుక్తం సర్వమమృతమపీతి భావః, విషతాం విషవదహితత్వం సముపైతీత్యదః ఇదం విషత్వం సత్యం ధ్రువం అమృతస్రుతః-సుధాస్రావిణోఽపి- + స్రవతేః క్విపి తుక్, హిమరశ్మిరుచః-చంద్రపాదాః, భవతో విరహాద్ధేతోః త్వయా వినా సేవనాదిత్యర్థః, అమూం త్వత్ప్రియాం దహంతి యాః పూర్వం త్వయా సహ సేవనాదాహ్లాదయన్నితి భావః, ఏతేన విషయద్వేషరూపా అరత్యవస్థో

తిహిమరశ్మిరుదః ॥ ౬౫ ॥ ఉదితేంప్రియాం ప్రతిసహాదర్ణామితిశ్రోవశీయుత ప్రియ
తమేనవచః । విదితేజ్గితేహి పురఃపీఃజనేన దిరికాంక్షయిలగ్న నిగిరః ॥ ౬౬ ॥ దయి
తాహృతస్యయనభిపర్ణనసఃపరిమూఢతాముపగతైః ప్రథమమ్ । ఉదితేతతస్సవ
దిలబ్ధపదైః క్షణదాకరేనుపదిభిః ప్రయమే ॥ ౬౭ ॥ నినసాతనస్య పుష్పితస్సి
వణాదసితభ్రువః ప్రణయికోళికులమ్ । దయితాపలోకపకసన్నమన ప్రసవప్ర

స్త్రా, విశేషేణసామాస్యసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః ॥ ౬౫ ॥—ఉదితేమి
తి ॥ ప్రియాంప్రతి-ప్రియాముద్దిశ్య, హృదయస్యేదంహార్దం ప్రేమ ॥ ని ॥ ప్రే
మాసాప్రియతాహార్దంప్రేమేత్యమరః+ దస్యేతిమిత్యభిధానాత్, హృదయస్య
హృల్లేఖయదణ్లాసేష్వితి హృదయస్యహృద్భావః, సహార్దం సస్నేహం ఇత్యు
దితముక్తం + వదేఃకర్మణి క్తః, వదిస్వపీత్యాదినాసంప్రసారణం, వచఃమా
తీవాక్యం ప్రియతమేన శ్రోదధీయత-నిశ్చితం + దధాతేఃకర్మణిలిట్, శ్రోదం
తరోరుపసర్గవదృచనాత్ శ్రోచ్ఛవ్దాత్ దాత్రోఃపూర్వ
మేవ విదితేంగితే విదితపరాభిప్రాయేజనే ॥ ని ॥ ఇంగితంహృద్గతో భావఇతిస
జ్జనః ॥ ఈరితాః ఉక్తాః గిరః సపది సలతి సజ్జంతిఖలు స్వయం ప్రియాహృ
దయవేదితాభిజ్ఞబుద్ధిసంవాదేన మాత్రికత్వం పిప్రియాయాః విరహదుఃఖం స
ద్యో వినశ్యతీత్యర్థః, అర్థాంతరన్యాసః, ఏషా కలహాంతరితా, అతఏవాతి
మానాభ్యోవిప్రలంభశృంగారః, పూర్వానురాగమానాఖ్య ప్రవాసకరుణాత్మనా ।
విప్రలంభశ్చతుర్ధేత్యుక్తమ్ ॥ ౬౬ ॥—దయితేతి ప్రథమం-చంద్రోదయాత్ప్రా
క్, పరిమూఢతాం నిజ(మనోపహాత్మ్య)(మనఃప్రస్థాన)మార్గానభిజ్ఞతాం ఉపగ
తైః తతః పశ్చాత్ క్షణదాకరేణ-నిశాకరే, ఉదితేసతి సపది లబ్ధపదైః దృష్టచో
రపదచిహ్నైః అతఏవ దయితాభిః హృతహృత్కృష్ణస్యాపహృతస్యచ మనసః అ
నుపదిభిః-అన్వేష్టృభిః, అన్వేషత్వాచ్చిరవేత్యర్థః, అతఏవ గమ్యాత్ప్రీత్యా. ప్రా
గవలమ్బితధైర్యత్యాగనిమిత్తా+ అనుపద్యన్వేష్టేతినిపాతః ॥ ని ॥ అన్వేష్టానుప
దీప్రోక్తఇతివైజయంతీ ॥ ప్రథమేఃప్రథమే-ప్రియాతం, యాతేర్భావేలిట్, అ
త్రోత్కపహిన్వేషణోత్ప్రేక్షయాయూనాంచౌరగ్రాహిభిరుపమాగమ్యతఇత్యల
ఙ్కారేణాలఙ్కారధ్వనిః ॥ ౬౭ ॥ అథ యూనాం ప్రియాగృహప్రాప్త్యనంతరవృ
త్తాన్తంవర్ణయతి॥నినపాతేతి॥నంభ్రమభృతః ప్రత్యుద్గానసంభ్రమిణ్యాః అసితభ్రు

ణున్నమివ వారిరుహమ్ ॥ ౭౯ ॥ ఉపనేతుమున్నతిమతేవ దివం కుచయోర్యుగేన తరసాకలితామ్ । రభసోత్థితాముపగతస్సహసా పరిరభ్య కశ్చన వధూమరుధత్ ॥ ౮౦ ॥ అనుదేహమాగతవతః ప్రతిమాం పరిణాయకస్య గురుముద్వహతా । ముకురేణ వేపథుభృతోఽతిభరాత్ కథమప్యపాతి నవధూకరతః ॥ ౮౧ ॥ అవనమ్య వక్షసి నిమగ్న

వాంగనాయాః శ్రవణాత్కర్ణాత్, ప్రణుదితాళికులం-కూజదళిపుంజం + ఉపసర్గాదసమాసేపీణోపదేశస్యేతి ణత్వం వారిరుహం శ్రవణోత్పలం దయితావలోకేన-ప్రియదర్శనేన, వికసతో-విస్తారంగచ్ఛతో, నయనస్య ప్రసరేణ-ప్రసారేణ, ప్రణున్నమివ-ప్రేరితమివ, పూర్వవణ్ణత్వం నిపాతితథా సంభ్రాన్తమిత్యర్థః, అత్ర సంభ్రమహేతుకస్య కర్ణోత్పలపాతస్య నయనప్రసరహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యత ఇతి ఏషా చ వ్యఙ్గ్యా ॥ ౭౯ ॥— ఉపనేతుమితి ॥ సహసాపగతః-హఠాదాగతః, కశ్చనయువా అతఏవ రభసేనోత్థితాం అతఏవోన్నతిమతా కుచయోర్యుగేన కర్త్రా దివమాకాశం ఉపనేతుమివ-ఊర్ధ్వముత్క్షేప్తుమివేతి ఫలోత్ప్రేక్షా, ఉత్థాననిమిత్తౌన్నత్యగుణనిమిత్తా, తరసాబలేన ఆకలితాంవ్యాప్తాం వధూం ప్రియాం పరిరభ్యాశ్లిష్యారుధత్-రుద్ధవాన్, ఉపవేశితవాన్, ఊర్ధ్వాత్ క్షేపాన్నివారితవానిత్యర్థః +రుధేర్లుఙి, ఇరితోవేతి చ్లేర్వికల్పాదఙాదేశః, ఏషా హృష్టా రోమాంచాద్యనుభావవతీ చ ॥ ౮౦ ॥—అనుదేహమితి ॥ అనుదేహం-దేహస్య పశ్చాత్ + అవ్యయం విభక్తీత్యాదినా పశ్చాదర్థేఽవ్యయీభావః, ఆగతవతః పరిణాయకస్య పరిణేతుః, వోఢురిత్యర్థః+ నయతేణ్వుల్ప్రత్యయః, ఉపసర్గాదసమాసేపీణోపదేశస్యేతి ణత్వం గురుం పూజ్యం భారవతీం చ ప్రతిమాం ప్రతిబింబముద్వహతా పశ్చాత్ స్థితస్యాపి తదాభిముఖ్యాదితి భావః, ముకురేణ-దర్పణేన, కర్త్రా ॥ ని ॥ దర్పణే ముకురాదర్శావిత్యమరః ॥ వేపథుభృతో నవోఢతయా భయశ్శృంగారాభ్యాం కమ్పమానాత్- అతిమాత్రో భరో యస్య తస్మాదతిభరాత్ ప్రతిబింబగురుముకురధారణాదితి భావః, నవధ్వాః నవోఢాయాః కరతః-పాణితలాత్ + పంచమ్యాస్తసిల్, కథమపి నాపాతి-నపతితం, మహతా యత్నేన ధారితమిత్యర్థః + భావే లుఙ్, ఏషా చ ముగ్ధా అత్ర వధూకరస్య భారాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః, గురుమితి శ్లేషాస్థాపితేతి సఙ్కరః ॥ ౮౧ ॥—అవనమ్యేతి ॥ అవనమ్యగాఢమత్యంతముపగూఢ

కుచద్వితయేన గాఢముపగూఢవతా । దయితేన తత్క్షణచలద్రశనాకలకిఙ్కిణీరవముదాసి వధూః ॥ ౨౪ ॥ కరరుద్ధనీవి దయితోపగతౌ గలితం త్వరావిరహితాసనయా । క్షణదృష్టహాటకశిలాసదృశస్ఫురదూరుభిత్తి వసనం వవసే ॥ ౨౫ ॥ పిదధానమన్వగుపగమ్య దృశౌ బ్రువతే జనాయ వద కోఽయమితి । అభిధాతుమధ్యవససౌ న గిరా పులకైః ప్రియం నవవధూర్న్యగదత్ ॥ ౨౬ ॥ ఉదితోరుసాదమతివేపథుమత్సదృశోఽభిభర్తృ విధురం త్రపయా । వపురాదరాతిశయశంసి పురః ప్రతిపత్తిమూఢమ

వతా ఆశ్లిష్టవతా అతఏవ వక్షసి నిమగ్నకుచద్వితయేన-లగ్నస్తనయుగ్మేన, దయితేన తత్క్షణే చలన్ ఉద్గచ్ఛన్ రశనాయాః కలః కింకిణీరవో యస్మిన్ తద్యథా తథా వధూః-ప్రియా ఉదాసి-ఉదస్తా, ఉత్క్షిప్తా అస్యతేః కర్మణి లుఙ్, ఏషా హృష్టా రోమాంచాద్యనుభావవతీ, స్వభావోక్తిరలఙ్కారః ॥ ౨౪ ॥— కరేతి ॥ దయితోపగతౌ-ప్రియాగమనే సతి, అతఏవ త్వరావిరహితాసనయా-వేగత్యక్తపీఠయా, ఉత్థితయేత్యర్థః కయాచిదితి శేషః అతఏవ గళితం స్రస్తం అతఏవ కరరుద్ధనీవి కరగృహీతబంధనం వసనం క్షణదృష్టహాటకశిలాసదృశీ కించిద్దృష్టహేమశిలాప్రతిమా స్ఫురంతీ ఊరుభిత్తిరూరుప్రదేశో యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా ॥ ని ॥ హిరణ్యం హేమహాటకమిత్యమరః ॥ వవసే-ఆచ్ఛాదితం + వసేరాచ్ఛాదనార్థాత్ కర్మణి లిట్, ఊరుర్భిత్తిరివేత్యుపమితసమాసః ॥ అత్రోపమయోస్సంసృష్టిః ॥ ౨౫ ॥—పిదధానమితి ॥ నవవధూర్నవోఢా అన్వక్ పశ్చాదుపగమ్యాగత్య దృశౌ నేత్రే పిదధానం ఛాదయంతం ప్రియం అయం దృష్టిచ్ఛాదకః కః వదేతి బ్రువతే పృచ్ఛతే జనాయ సఖీజనాయ గిరా వాచా అభిధాతుం-వక్తుం నాధ్యవససౌ నోత్సేహే లజ్జయేతి భావః + అధ్యవపూర్వాత్ స్యతేః కర్తరి లిట్, కింతు పులకైర్న్యగదత్ అవోచత్ అత్ర ప్రియవిజ్ఞానరూపస్యార్థస్య లజ్జయా అసంలక్షితస్య పులకైః ప్రకాశనాత్ సూక్ష్మాలఙ్కారః * అసంలక్షితసూక్ష్మార్థప్రకాశస్సూక్ష్మ ఉచ్యత ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౨౬ ॥ — ఉదితేతి ॥ అభిభర్తృ-భర్తృసమక్షం + లక్షణేనాభిప్రతీ ఆభిముఖ్య ఇతి అవ్యయీభావః, ఉదితః ఉత్పన్నః ఊరుసాదః ఊర్వోర్నిశ్చేష్టతా యస్య తత్ అతివేపథుమత్-అతికమ్పవత్, ఏతేన విశేషణద్వయేన ప్రత్యుత్థానాలింగనవిరోధినా స్తంభవేపథూ సాత్త్వికావుక్తౌ త్రపయా లజ్జయా విధురం విలక్షణం ఏతేన లజ్జాసంచారిణా ప్రి

పిబాఢమభూత్ ॥ ౭౭ ॥ పరిమంథరాభిరలఘూరుభరాదధివేశ్మ పత్యురుపచారవిధౌ । స్ఖలితైరభిగమ్యనుపదం ప్రమదాః ప్రణయాతిభూమిమగమన్ గతిభిః ॥ ౭౮ ॥ మధురోన్నతభ్రులలితంచదృశోస్సకరప్రయోగచతురంచవచః । ప్రకృతిస్థమేవ నిపుణాగమితస్ఫుటనాట్యలీలమభవత్సుతనోః ॥ ౭౯ ॥ తదయుక్తమంగతవవిశ్వసృజాసకృతంయదీక్షణసహస్రతయమ్ । ప్రకటీకృతాజగతియేనఖలుస్ఫుటమిం

యవాకురంతత్వముక్తం ఏవం పురఃప్రతిపత్తియూఢం ఇతికర్తవ్యతామూఢమపి సుదృశోవపుః బాఢం భృశం ఆదరాతిశయశంసిముఖరాగాదిలింగైః ఆదరవిశేషవ్యంజకమభూత్ సత్యాదరైకిముపచారైరితిభావః ॥ ౭౭ ॥—పరీతి ॥ ప్రమదాః-స్త్రియః, అధివేశ్మనిజవేశ్మని పత్యురుపచారవిధౌ ప్రత్యుత్థానాదికర్మణి అలఘూమహతః ఊరోర్వక్షసాత్ సక్థిభారాత్పరిమంథరాభిరలసాభిరనుపదం పదేపదే స్ఖలితాభిరపి గతిభిగమనైః ప్రణయాతిభూమిం ప్రేమప్రకర్షం అగమన్ పరమప్రేమాస్పదీభూతా ఇత్యర్థః, ప్రత్యుత్థానాదపి స్ఖలితగమనమేవపత్యుః ప్రీతికరమభూదిత్యర్థః స్త్రీణాంస్ఖలనం పత్యుః ప్రీతికరమభూదితి విరోధాభాసోలఙ్కారః ॥ ౭౮ ॥— మధురేతి ॥ మధురం మనోహరంయథాతథా ఉన్నతే ఉచ్ఛ్రలితే భ్రువౌయస్మిన్ తత్ మధురోన్నతభ్రు +గోస్త్రియోరుపసర్జనస్యేతిహ్రస్వత్వం దృశోర్లలితం నయనచేష్టాచ సకరప్రయోగం హస్తాభినయసహితం తచ్చతచ్చతురంచవచశ్చసుతనోః స్త్రియాః ప్రకృతిస్థమేవ స్వభావసిద్ధమేవ సదపి నిపుణేన నిపుణాచార్యేణ ఆగమితమభ్యాసితః అతఏవస్ఫుటం ప్రథితం యన్నాట్యం నృత్తం తస్యలీలేవలీలా యస్యతత్తథోక్తమభవత్ ఇతినిదర్శనాలఙ్కారః, వయోనతర్కవ్యవమాగమ్యతే ॥ ౭౯ ॥—

అథ కస్యాశ్చిత్సపత్నీనామగ్రహణమాహూతాయాః కాంతోపాలంభం వ్యాఖ్యామాహ ॥ తదిత్యాది ॥ అంగేత్యామంత్రణే విశ్వసృజా-విధాత్రా, తవేక్షణసహస్రతయం-నేత్రసహస్రసమూహః + సంఖ్యాయాఅవయవేతయప్; నకృతం నసృష్టమితియత్, తదయుక్తం కుతః యేనకారణేన మయి విషయేస్ఫుటం ప్రత్యక్షమేవ గోత్రభిదా నామభేదినా అద్రిభేదినాచ ॥ ని ॥ గోత్రంనామ్ని కులేచాద్రావితియాదవః ॥ త్వయేతిశేషః, అద్యేంద్రతాజగతి లోకే ప్రకటీకృతాఖలు, అత్ర గోత్రభిదేతిశ్లేషానుప్రాణితమసహస్రాక్షమింద్రత్వముత్ప్రేక్ష్య

దృశ్యా ద్వ్యయిరా భ్రభిత్త్ర॥ ౧౦ ॥ నవి భావయామి న పశ్యామి నిమిషాంతరమపి మాం భవానితి సమీపతయా । హృదయస్థితామపి స్ఫురత్స్ఫురదక్షి పరోక్షమితి హార్దమభీష్టతమాం ॥ ౧౧ ॥ ఇతి గంతుమిచ్ఛుషభి గాయుపురః క్షణం దృష్ట్వా తపవికసద్వదనామ్ స్వకరావలంబనవిముక్తగళత్కలకాంచికాం విపటుకాం తరుణీం ॥ ౧౨ ॥ అపయాతి సరోషయా నిరస్తే కృతకం కామిని చుక్షువేష్యృగాక్ష్యా । కలయన్నపి సవ్యథోవతస్థే శకునేనస్థలితః కిలేతరోపి ॥ ౧౩ ॥ ఆలోక్య ప్రియమమంశుకే ఉసితాయత్రస్థే నమితముఖాం

తే ॥ ౧౦ ॥—నేతి ॥ అనిశం అక్షిగతాం-చక్షుర్నిష్ఠస్థితామపి, ద్వేష్యామితిచ గమ్యతే॥ ని ॥ ద్వేష్యత్వక్షిగతత్వమపి ॥ మామతిసమీపతయా భవాన్న విభావయతి - నపశ్యతి + శేషప్రథమ ఇతి ప్రథమపురుషః ఇంద్రియసన్నికృష్టమపి నలక్ష్యత ఇతి విరోధాభాసనాథోపి శబ్దః పరమార్థస్తు ద్వేషకృత్వాదతిసామీప్యాచ్చ అవిభావకః నచిత్రమితిభావః, అభీష్టతమాం పునః హృదయస్థితాం హృదయాదనపేతాం మంతరితాం మితి చ గమ్యతే, అతఏవ విరోధాభాసనాథోపి శబ్దః బహిః పురతః కథం భవానీక్షతే, ఇదం తు చిత్రం అతిసామీప్యవద్వ్యవధానస్యాపి దర్శనప్రతిబంధకత్వాదితిభావః ప్రేమాస్పదం వస్తు పరోక్షమప్యపరోక్షమీక్ష్యతే ఇతరదపరోక్షమపి పరోక్షమేవేతి తాత్పర్యార్థః, విరోధాభాసయోస్సంకరః ॥ ౧౧ ॥—ఇతీతి ॥ ఇత్యభిధాయ పురః గన్తుమిచ్ఛుం క్షణం దృష్ట్వోపహాసేన వికసద్వదనాం పరస్పరదృష్టిపాతమాత్రగతకోపామిత్యర్థః కాంచిన్నాయికాం తరుణో యువా స్వకరావలంబనం ప్రియకరేణ గ్రహణం తేన విముక్తాముక్తబంధా అతఏవ గళంతీ - స్రంసమానా కలామధురావ కాంచ్యాయస్మిన్ - శరణితధ్వథాతథా అరుణత్ - రుద్ధవాన్ + రుధిర్యావరణే, రుధాదిభ్యశ్నమ్, ఏషాకలహాన్తరితా ॥ ౧౨ ॥— అపేతి ॥ సరోషయా సకోపయా, మృగాక్ష్యా నిరస్తే కామిని ప్రియమే అపయాతి నిర్యాతెసతి కృతకం కృత్రిమం యథాతథా చుక్షువే తన్నిగమప్రతిబంధార్థం క్షుతం కృతమిత్యర్థః + టుక్షుశబ్దే ధాతోర్లిట్ ఇతరోపి నాయకోపి కలయన్నపి కృతకం జానన్నపి శకునేనస్థలితః కిల నిరుద్ధఇవ సవ్యథః సనిర్వేదః అవతస్థే - స్థితః, నగత ఇత్యర్థః ఉభావపి సమానరాగావితి భావః ఏషాచకలహాన్తరితా ॥ ౧౩ ॥ ఆలోక్యేతి ॥ మానవత్యా-కోపవత్యా, ప్రియయా ॥ ప్రియేణామీష్యార్కృతగర్వా

దుమానవత్యా । తస్మిన్నంపదమవలోకయాంబభూవేమానస్య ద్రుతమపయాన మాస్థితస్య ॥ ౮౪ ॥ సుదృశస్సరసవ్యళీకతప్తస్తరసాశ్లిష్టవతస్సయావనోష్మా । కథమప్యభవత్స్మరానలోష్ణః స్తనభారోననఖంపచః ప్రియస్య ॥ ౮౫ ॥ దధత్యురోజద్వయముర్వశీతలంభువోగతైవస్వయముర్వశీతలమ్ । బభౌ ముఖేనాప్రతిమేన కాచనశ్రియాధికాతాంప్రతిమేనకాచన ॥ ౮౬ ॥ ఇత్థం నారీఘటయితుమలం

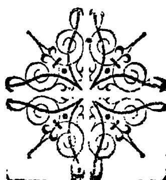
భోమానోన్యాసంగినిప్రియే । ప్రియతమమాలోక్య స్థిత్వా సమానకర్తృకత్వాల్ క్త్వాప్రత్యయః, అంశుకే వినీవా ప్రియాలోకనాద్విగళితబంధేసతి + భాషితపుంస్కత్వాత్పుంవద్భావః ॥ ని ॥ స్త్రీకటీవస్త్రబంధేపి నీవీపరిపణోహిచేత్యమరః ॥ నమితముఖేందుయథాతథా తస్థే-స్థితమితియత్, తత్తస్మాన్నమ్రముఖావస్థానాద్ధ్రుతం శీఘ్రం ప్రియాలోకనక్షణఏవేత్యర్థః, అపయానమాస్థితస్యప్రయాణంగతస్య మానస్య-కోపస్య, పదం-పాదచిహ్నం, అవలోకయాంబభూవ అన్వేషితమిత్యర్థః, లజ్జానిమిత్తాయాః ముఖానతేరన్వేషణార్థత్వముత్ప్రేక్ష్యతే నూనమితి మానగంధోప్యస్తమితఇతిభావః ॥ ౮౩ ॥—సుదృశఇతి ॥ సరసమార్ద్రం నూతనమితియావత్ తేన వ్యళీకేనప్రియకృతేనాపరాధేన తప్తః తథా యావనోష్మణా సహవర్తతఇతిసయావనోష్మా కించ స్మరానలోష్ణః-కామాగ్నిసంతప్తః, ఏవం త్రివిధాగ్నితప్తాపి సుదృశః స్తనభారః తరసా-వేగేనాతిబాహుదశాయామేవేత్యర్థః, ఆశ్లిష్టవతః-ఆలింగితవతః, ప్రియస్య కథమపి-కథంవా, కుతోవా హేతోరిత్యర్థః, నఖంపచతి క్వాథయతీతినఖంపచః + పచిరత్రతాపవాచీ మితనఖేతిఖశ్ప్రత్యయః, అరుర్ద్విషదజంతస్య ముమితి ముమాగమః, నాభవత్ నోష్ణః ఈషదుష్ణోపి నాభూదిత్యర్థః, ప్రియాంగసంగమాత్రప్రతీకారాఃఖలు కామినీనాం సంతాపా ఇతిభావః, తాదృగౌష్ణ్యాసంబన్ధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౮౫ ॥—దధతీతి ॥ ఉరు మహదశీతలం స్మరయావనోష్మభ్యాముష్ణం ఉరోజద్వయం కుచయుగ్మం దధతీ భువస్తలంగతాభూలోకమాగతా స్వయం సాక్షాదుర్వశీవస్థితేత్యుత్ప్రేక్షా, కాచనస్త్రీ అప్రతిమేన-అసదృశేన, ముఖేన బభౌ, తాంప్రతి మేనకా-మేనకాఖ్యాప్సరాశ్చ, శ్రియా-సౌందర్యేణాధికా నేత్యతిశయోక్తిః, తయోర్యమకేన సంసృష్టిః ॥ ౮౬ ॥ ఇత్థమితి ॥ ఇత్థమనేనప్రకారేణ + ఇదమస్థమురితిథముప్రత్యయః, సపది శాం

కామిభిః కామమాసన్ ప్రాలేయాంశోస్స్ఫుటదిదయవయస్యాంతమానాంతరాయాః ।
ఆచార్యత్వం రతిషు విలసన్మన్మథశ్రీవిలాసా హ్రీప్రత్యూహాపహరణకుశలాశ్శీధవ
శ్చక్రురాసామ్ ॥ ౮౭ ॥ ....

ఇతి శ్రీమహాసుకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే శ్రీపదాంకే
సూర్యాస్తాదివర్ణనం నామ నవమస్సర్గః.

తేః శమితః మానః కోప ఏవ అంతరాయో యాభిస్తాః + వాదాంతేత్యాదినా శమేర్ణ్యంతాచ్ఛాంతేతి నిపాతః, ప్రాలేయాంశోశ్చంద్రస్య రుచయః నార్యః-కాన్తాః, కామిభిర్ఘటయితుం-సంధాతుం + మిత్రాం ప్రాప్తాః, పర్యాప్తివచనేష్వలమర్థేషు తుముప్రత్యయః, కామం అలం సమర్థాః ఆసన్ దూత్య ఏవేతి భావః, విలసంతో మన్మథశ్రీవిలాసాః మణితసీత్కారాదిమదనాతిరేకవికారాః యాభిస్తాః హ్రీరేవ ప్రత్యూహో విఘ్నః తస్య ప్రశమే నివారణే కుశలాః శేరతే ఆభిరితి శీధవః మదిరాః + శీఙో ధుగిత్యౌణాదికో ధుక్ప్రత్యయః, ఆసాం నారీణాం రతిషు ఆచార్యత్వం-ఆచార్యకముపదేశం చక్రుః నర్మసఖ్య ఇవేతి భావః, అత్ర ప్రథమార్థే ప్రస్తుతచంద్రరుచాం మానశమనకామిఘటనప్రాప్తవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతమాతృత్వప్రతీతేస్సమాసోక్తిః, ద్వితీయార్థే తు శీధుష్వారోపితస్యాచార్యత్వస్య ప్రకృతోపయోగాత్పరిణామాలంకారః, తయోర్న్యాపేక్షత్వాత్సఙ్కరః, తేనచ దూతీనర్మసఖ్యుపమాధ్వనిః, ఉత్తరసర్గేమధుపానరతోత్సవవర్ణనాయాశ్చాయమేవప్రస్తావః, మందాక్రాంతావృత్తం మందాక్రాంతాజలధిషడగైర్మ్భౌ నతౌ తాద్గురూ చేదితి లక్షణాత్ ॥ ౮౭

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘవ్యాఖ్యానే
సర్వంకషాఖ్యానే నవమస్సర్గః

మాఘమహాకావ్యే సవ్యాఖ్యానే దశమసర్గప్రారంభః

సజ్జితాని సురభీణ్యథ యూనా ముల్లసన్నయనవారిరుహాణి । ఆయయుస్స్ఫుటితతాని సురాయాః పాత్రతాం ప్రియతమావదనాని ॥ ౧ ॥—సోపచారముపశాంతవిచారం సానుతర్షమనుతర్షపదేన । తే ముహూర్తమథ మూర్తమపీప్యన్

ఆపానోత్సవం రతిషు శోభనశ్చక్రిరిత్యుక్తం తత్ప్రపంచనాయ అస్మిన్సర్గే తావన్మధుపానం వర్ణయతి ॥ సజ్జితానీతి ॥ అథ పానగోష్ఠీప్రస్తావానంతరం సజ్జితాని ధావనక్షాళనాదినా సంస్కృతాని సురభీణి యథాయోగం స్వభావసంస్కారాభ్యాం సుగంధీతి నయనాని వారిరుహాణీవ అన్యత్ర నయనానీవ వారిరుహాణి వాసనార్థం క్షిప్తాన్యుల్లసంత్యేషు తాని తథోక్తాని స్ఫుటితాని సుష్ఠు స్వావయవైర్వ్యోజితాని శోభనసంస్థానవత్తయా యోజితాని వా ప్రియతమావదనాని యూనాం సురాయాః పాత్రతాం పానభాజనతాం ఆయయుః ప్రియాముఖసంపర్కజనితరసాస్వాదలోభాత్తాసాం ముఖసురామేవ పపురితి భావః, అత్ర వదనేష్వారోప్యమాణాయాః పాత్రతాయాః స్వతాదాత్మ్యేన తేషాం పానసాధనతాపాదనేన ప్రకృతవదనోపయోగాత్, పరిణామాలంకారః, ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వే పరిణామ ఇతిలక్షణాత్; తేన శ్లేషసంకీర్ణోయముపమా వ్యజ్యతే ॥ అస్మిన్సర్గే స్వాగతావృత్తమ్ ॥ స్వాగతేతి రనభగురుయుగ్మమ్ ॥ ౧ ॥ —సోపచారమితి ॥ అథ పాత్రీకరణానంతరం తేయువానః సోపచారం సప్రార్థనం ఉపశాంతవిచారం నివృత్తశంకం, వివాదమితిపాఠే మానమవధూయేతి పునరుక్తిః చారంచారమితి ప్రక్రమభంగశ్చస్యాత్, సానుతర్షం సతృష్ణం చయథాతథా అనుతృష్యంత్యనేనేత్యనుతర్షం-మద్యం॥ ని ॥ మద్యేనుతర్షస్తత్పానేహాతృష్ణాభిలాషయోరిత్యుభయత్రాపి విశ్వః ॥ తస్యపదేనచ్ఛలేనమూర్తం మూర్తిమత్ప్రేమస్వాః స్వకీయాః వధూర్ముహూర్తం క్షణాత్ మానం-కోపం, అనధూయ అపీప్యన్-పాయయంతిస్మ + పిబతేర్ణౌచఙి, లోపః పిబతేరీచ్చాభ్యాసస్యేతి ధాతోరాకారస్యలోపః ఈకారాదేశశ్చాభ్యాసస్య, నప్రా

ప్రేమ మానమపధూయ వధూనామ్ ॥ ౨ ॥ కాన్తకాన్తవదనప్రతిబిమ్బే భగ్న
బాలసహకారసుగన్ధౌ । స్వాదుని ప్రణదితాళిని శీతే నిర్వవార మధుని ఇన్ద్రియవ
ర్గః ॥ ౩ ॥ కాపిశాయనసుగన్ధి విఘూర్ణన్నున్మదోఽధిశయితుం సమవేతః । ఫు
ల్లదృష్టి వదనం వనితానామబ్జచారుచషకం చ షడఙ్ఘ్రిః ॥ ౪ ॥ ప్రతిబిమ్బితపరిస్ఫు
తి జానన్ స్భజనే జలజమిత్యబలాయాః । ఘ్రాతుమక్షిపతితి భ్రమరస్య భ్రాన్తిభా

దమిత్యాదినా నిగరణార్థత్వనిమిత్తపరస్మైపదనిషేధేఽపి, ణిచశ్చేత్యాత్మనేపద
వికల్పాత్పాక్షికం పరస్మైపదం, గతిబుద్ధీత్యాదినాఽవధూరిత్యణికర్తుః కర్మత్వం
అనుతర్షపదేనేత్యనుతర్షాపహ్నవేనమూర్తిమత్త్వోత్ప్రేక్షణాద్వ్యఞ్జకాప్ర
యోగాచ్చ ప్రతీయమానసాపహ్నవోత్ప్రేక్షా ॥ ౨ ॥— కాన్తేతి ॥ కాన్తం
తు సంక్రాన్తం కాన్తవదనప్రతిబిమ్బం యస్మిన్ తస్మిన్ నేత్రనిర్వృతికర ఇత్యర్థః
భగ్నాః క్షిప్తాః బాలసహకారాః ప్రత్యగ్రవిశేషపల్లవాః ॥ ని ॥ ఆమ్రశ్చూతో ర
సాలోఽసౌ సహకారోఽతిసౌరభ ఇత్యమరః ॥ తైస్సుగన్ధౌ సురభిణి ఘ్రాణతర్పణ
ఇత్యర్థః + తృతీయాదిషు భాషితపుంస్కం పుంవద్గాలవస్యేతి ప్రవద్భావః,
స్వాదుని మధురే రసనాకర్షిణీత్యర్థః, ప్రణదితాళిని గుంజన్మధుకరే శ్రోత్రసు
ఖ ఇత్యర్థః, శీతే శీతలే స్పర్శసుఖ ఇత్యర్థః, ఏవం పఞ్చవిషయసమృష్టే మధు
ని-మద్యే, ఇన్ద్రియవర్గః, చక్షురాదీన్ద్రియపఞ్చకం నిర్వవార-నిర్వృతమ
భూత్, అత్ర రూపరసాదిపదార్థానాం మధువిశేషణభావేన నిర్వృతిహేతు
త్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గమ్ ॥ ౩ ॥— కాపిశాయనేతి ॥ ఉన్మదః-ఉ
ద్రిక్తమదః, అతఏవ విఘూర్ణన్-భ్రామ్యన్, షడఙ్ఘ్రిః-షట్పదః, కాపిశాయ
నేన-మద్యేన, సుగన్ధి సురభి ॥ ని ॥ కత్యం కల్యాన్తథా మద్యం మైరేయం కాపి
శాయనమితి వైజయన్తీ ॥ ఫుల్లదృష్టి-వికసితనేత్రం, వనితానాం-స్త్రీణాం వదనం
అబ్జేన వాసనార్థం క్షిప్తేన చారుచషకం పానపాత్రం చ ॥ ని ॥ చషకోఽస్త్రీ పా
నపాత్రమిత్యమరః ॥ అధిశయితుం-అధిష్ఠాతుం, సమవేతః, ఇదం భజామిదం వే
త్యుభయలోభాత్ దోలాయమానమానస ఆసీదిత్యర్థః, అత్ర ప్రకృతయోరే
వ వదనచషకయోష్షట్పదాభిలాషాస్పదత్వరూపైకధర్మసమ్బన్ధాదౌపమ్యస్య
గమ్యమానతాయాం తుల్యయోగితాభేదః ॥ ౪ ॥— ప్రతిబిమ్బితమితి ॥ భ్రాన్తాఽపరస్ఫు
టం యస్మిన్ ॥ ని ॥ పరిస్ఫుటస్వయంత్వాత్మజేత్యమరః ॥ భాజనే-పానపాత్రే, బిమ్బి

జాయతే భ్రాంతిరనుభవతి క్వ వివేకః ॥ ౪ ॥ దత్తమిష్టతమయా మధు పత్యుర్బాఢమాపపిబతో రసవత్తామ్ । యత్సువర్ణమకుటాంశుభిరాసీచ్చేతనావిరహితైరపి పీతమ్ ॥ ౫ ॥ స్వాదనేన సుతనోరవిచారాదోష్ఠతస్సముచరిష్ణురసాత్ప్రియస్య మన్యదివ యన్మధు యూనః స్వాదమిష్టమతనిష్ట తదేవ ॥ ౬ ॥ బిభ్రతో మధురతామతిమాత్రం రాగిభిర్యుగపదేవ పపాతే । అననైర్మధురసో వికసద్భిర్నాసికాభిరసితోత్పలగంధః ॥ ౭ ॥

తం-ప్రతిబిమ్బితం, అబలాయాః-స్త్రియాః, అక్షిజలజమితి జానన్ సాదృశ్యాత్తథా భ్రామ్యన్నిత్యర్థః, భ్రమరః ఘ్రాతుం పతతిస్మ తథాహి భ్రాంతిః-భ్రమణం విపరీతజ్ఞానంచ తద్భాజి వివేకః తత్త్వవిచారః క్వ భవతి న క్వాపీత్యర్థః, అత్ర భ్రమరస్యాక్షిణి జలజభ్రాంతేః భ్రాంతిమదలఙ్కారః తత్సమర్థకత్వాత్, శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యుత్థాపితార్థాంతరన్యాసస్య తేనసహాంగాంగిభావేనసఙ్కరః ॥ ౪ ॥—దత్తమితి ॥ ఇష్టతమయా దత్తం మధు-మద్యం, కర్తృ పిబతః పత్యుః రసవత్తాం ప్రేయసీకరస్పర్శాదతిస్వాదుతామాప + అతిశాయనేమతుప్ బాఢం ప్రియమిత్యుత్ప్రేక్షా, కుతః యద్యస్మాచ్చేతనావిరహితైరచేతనైస్సువర్ణమకుటాంశుభిరపి మధుని ప్రసృతైరితి భావః, పీతం-పీతవర్ణం, పీతంచాసీత్ అత్ర పీతమితి శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యాపీతిశబ్దః పానక్రియాభేదాధ్యవసాయాదచేతనాంశుకర్తృక పానక్రియానిమిత్తక ప్రేయసీ స్వహస్తదానాపీతరసవత్త్వోత్ప్రేక్షా, తయాచ యదచేతనానామపి ప్రేయం తత్ చేతనానాం కింవక్తవ్యమిత్యర్థాపత్తిర్ధ్వననాదలఙ్కారేణాలఙ్కారధ్వనిః ॥ ౫ ॥—స్వాదనేనేతి ॥ సుతనోః కర్త్ర్యాః స్వాదనేన-ఆస్వాదనేన, ఓష్ఠతః-ఓష్ఠాత్ రసః స్వాదోత్ప్రమధుని అవిచారాత్ అసంశయాత్సముచరిష్ణుః-జాగ్రతః + సముత్పూర్వాచ్చరతేర్లుఙ్, సమస్తృతీయాయుక్తాదిత్యాత్మనేపదం కుతః యద్యస్మాత్ తదేవపూర్వభుక్తమేవ మధు అన్యదివాపూర్వమివ అన్యమపూర్వమిష్టం ప్రియం స్వాదం-రసం యూనో తనిష్ట + తనోతేర్లుఙ్, ఓష్ఠస్పర్శేనత-మేవ రసాంతరస్యాదుర్భావాద్యసనంతరన్యాయమాత్తద్రసరఙ్క్రమో త్ప్రేక్షా, సా చావిచారాదతిశ్యంజకప్రయోగాద్వాచ్యా ॥ ౬ ॥—బిభ్రతావితి ॥ రాగిభిః-కామిభిః, అతిమాత్రం మధురతాం-స్వాదుతాం, ప్రియాత్వంవా బిభ్రతో ॥ ని ॥ మధురం రసవత్స్వాదు ప్రియమ్మిత్యమరః ॥ తస్య సావమ వికసద్భిర్వికసంతీభిశ్చ వికసద్భిస్తత్పుష్ప

పీతవత్యభిమతే మధుతుల్యస్వాదమోష్ఠరుచకం ప్రవిదష్టే । లభ్యతే స్మ పరిరక్తతయాత్మా యావకేన వియతాపి యువత్యాః ॥ ౯ ॥ కస్యచిత్సమదనం మదనీయ ప్రేయసీవదనపానపరస్య । స్వాదితస్సకృదివాసవ ఏవ ప్రత్యుత క్షణవిదంశపదే ఽభూ

యావిజృంభమాణైః + నపుంసకమనపుంసకేనైకవచ్చాస్యాన్యతరస్యామితి నపుంసకైకశేషః, ఆననైర్మధురసో మద్యరసః నాసికాభిః ఘ్రాణైః అసితోత్పలగంధశ్చ యుగపదేవ పపాతే పీతౌ భిన్నేంద్రియగ్రాహ్యావపి గంధరసౌ యుగపత్ స్వేంద్రియసంబంధాత్ యుగపద్గృహీతావిత్యర్థః, అత్ర మనసః ఆశు సంచారాద్యౌగపద్యాభిమానః శతపత్రపత్రశత భేదవదిత్యణుపరిణామవాదినః వాస్తవమేవ యౌగపద్యమితి మధ్యమపరిణామవాదినః సర్వపథీనాస్తు కవయ ఇత్యలమబాలక్షుణ్ణాధ్వగమనేన అత్ర గంధరసయోః ప్రకృతయోరేకపానక్రియాసంబంధాత్తుల్యయోగితాభేదః ॥ ౮ ॥—పీతవతీతి ॥ విదదంష్టే-విదంష్టుమిచ్ఛౌ, ఉపదంశేచ్ఛావతీత్యర్థః ॥ ని ॥ ఉపదంశస్తు భక్షణమిత్యమరః ॥ + దంశేశ్చ సన్నంతాముప్రత్యయః, అభిమతే వల్లభే మధునా తుల్యస్వాదం - తుల్యరసం, తుల్యత్వంచ ప్రకృతోపయోగిహృద్యతామాత్రేణ నాన్యథా అవిలక్షణరసస్యానుపదంశత్వాత్, ఓష్ఠో రుచకం ఆభరణమివేత్యుపమితసమాసః ॥ ని ॥ రోచనాయాం చ రుచకమశ్వాభరణమాల్యయోరితి విశ్వః ॥ తమోష్ఠరుచకమోష్ఠశ్రేష్ఠం పీతవతి సతి వియతాఽపగచ్ఛతాపి + ఇణో లట్ శత్రాదేశః, ఇణో యణితి యణాదేశః, యువత్యాః యువతేః + జాతిహ్రస్వశ్చేతి వానదీత్వాద్వాడాగమః, యావకేనాలక్తకేన పరిరక్తతయా దంతనిష్పీడనకృతేన రాగేణ హేతునా ఆత్మా స్వరూపం లభ్యతే స్మ-లబ్ధః, పునరుద్భూత ఇత్యర్థః- అత్రాధరపానాదపేతస్యాపి యావకస్య రాగప్రాదుర్భావనిమిత్తా(ద్వి)ప)రోధగర్భా పునరుద్భవోత్ప్రేక్షా, వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా ॥ ౯ ॥—కస్యచిదితి ॥ సమదనం యథాతథా మదయతీతి మదనీయం మదకారి + కృత్యల్యుటో బహులమితి కర్తరి అనీయర్ప్రత్యయః, తస్య ప్రేయసీవదనస్య పానం పరం ప్రధానం యస్య తస్య కాముకత్వాత్ప్రియాముఖపానాసక్తస్య కస్యచిత్కామినః సకృదివ స్వాదితః అబాహుల్యేన పీతః ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే ఆసవ ఏవ ప్రత్యుత వైపరీత్యేన ప్రత్యుత వైపరీత్య ఇతి గణవ్యాఖ్యానే క్షణం విదంశపదే ఉపదంశస్థానేఽభూత్, అన్యేషాం మధుపాన

త్ ॥ ౧౦ ॥ పీతశీధుమధురైర్మిథునానామాననైః పరిహృతంచషకాంతః । వ్రీ
ళయారుదదివాళివిరావైర్నీలనీరజమగచ్ఛదధస్తాత్ ॥ ౧౧ ॥ ప్రాతిభంత్రిసరకేణ
గతానాంవక్రవాక్యరచనారమణీయః । గూఢసూచితరహస్య సహాస్యస్సుభ్రు

లోలుపానామధరాస్వాదఉపదంశః అస్యత్వధరపానైకపరస్య మద్యేవోపదంశ
ఇత్యర్థః, అత్ర అధరపానస్యోపదంశత్వసమ్బంధేప్యసంబంధః ఆసవస్య తదుప
మ్బంధేపి సమ్బంధఇత్యతిశయోక్త్యోస్సాపేక్షత్వాత్సంకరః ॥ ౧౦ ॥—పీతేతి॥
పీతశీధూని-పీతమద్యాని, అతఏవ మధురాణి మనోజ్ఞానియాన్యైర్మిథునానాం-
స్త్రీపుంసానామాననైః చషకాంతః పానపాత్రాభ్యంతరే ॥ ని ॥ చషకోస్త్రీపా
నపాత్రమిత్యమరః । పరిహృతం-త్యక్తం, నీలనీరజం వాసనార్థంక్షిప్తం నీలో
త్పలం వ్రీడయా పరిహారలజ్జయా అళివిరావైః రుదదివాధస్తాదగచ్ఛత్ అత్ర
మద్యాపగమనిమిత్తస్య నీలనీరజాధోగమనస్య రోదనవిశిష్టలజ్జాహేతుకత్వో
త్ప్రేక్షా, సాచాళివిరావైరిత్యవ్యధికరణకారిపరిణామోజ్జీవితేతిసంకరః ॥ ౧౧ ॥
అథ మదానుభావాన్వర్ణయతి । ప్రాతిభమిత్యాది ॥ త్రయాణాం సరకా
ణాంసమాహారస్త్రిసరకం త్రివారమధుపానం ॥ ని ॥ సరకంశీధుపాత్రేస్యాత్ శీ
ధుపానేచశీధునీతివిశ్వః + తద్ధితార్థేత్యాదినాసమాహారేద్విగుః, పాత్రాది
త్వాన్నపుంసకత్వం తేనత్రిసరకేణ త్రిఃపానాన్మదాతిభూమిరితిపాత్ర్య ప్రసిద్ధిః
ప్రతిభైవప్రాతిభం ప్రతిభావిశేషః ప్రజ్ఞాదిత్వాత్స్వార్థేణ్ ప్రత్యయఃయ
ద్వా జ్ఞానబీజభూతః సంస్కారవిశేషః ప్రతిభేతికావ్యప్రకాశకారః, తత్రభ
వం ప్రాతిభంజ్ఞానప్రభావవిశేషఏవ+భవార్థేణ్ప్రత్యయః, తత్ప్రాతిభంగతానాం
త్రివారమధుపానోత్కటమదోద్బుద్ధసంస్కారప్రతిభావితప్రగల్భమతీనామిత్య
ర్థః, సుభ్రువాం-స్త్రీణాం వక్రవాక్యరచనారమణీయఃప్రతికూలవాక్యప్రయోగ
రమ్యః గాఢాని పూర్వం లజ్జయా సంవృతాని సూచితాని సమ్ప్రతి మదేన ప్ర
కాశితాని రహస్యాని గాహ్యాన్యయనచేష్టాప్రలపితాని యస్మిన్ సగూఢసూచిత
రహస్యః సహాసః సహాస్యశ్చేతివిశేషణసమాసః వైవక్షికవిశేషణవిశేష్యభావాత్
॥ ని ॥ హాసోహాస్యమిత్యమరః ॥ పరిహాసానర్మ కేళీరూపహాసక్రీడేతియాదవః ॥
ని ॥ ద్రవకేళిపరీహాసాఇత్యమరః ॥ ప్రవవృతే-ప్రవృత్తః, ఇతఃపరంమదస్సంచా

వాం ప్రియస్య వపరిహాసః ॥ ౧౨ ॥ భావహారిహసితం వచసాం కౌశలం దృశి వికా
రవిశేషాః । చక్రిరే భృశమృజోరపి వధ్వాః కామినేవ తరుణేన మదేన ॥ ౧౩ ॥ అ
ప్రసన్నమపరాద్ధరి పత్యౌ కోపదీప్తమురరీకృతధైర్యమ్ । క్షాళితం ను శమితం ను వ
ధూనాం ద్రావితం ను హృదయం మధువారైః ॥ ౧౪ ॥ సంతమేవ చిరమప్రకృత
త్వాదప్రకాశితమదిద్యుతదంగే । విభ్రమం మధుమదః ప్రమదానాం ధాతులీనమ

రి ॥ ౧౨ ॥—భావేతి ॥ తరుణేనోత్కటేన యువా చ మదేన కామినేవ ఋ
జోః ముగ్ధాయా అపి వధ్వాః కిముత ప్రౌఢానామితి భావః భావహారి విలాసమనో
హరం హసితం హాసః వచసాం కౌశలం ప్రాగల్భ్యం దృశి వికారవిశేషాశ్చ వి
లాసవిశేషాశ్చ భృశం చక్రిరే కృతాని ప్రసేవమార్గ్లంఘ్యాజయిత్వా ప్రోక్షిత
తేత్యర్థః, అత్ర హసితకౌశలవికారాణాం యోగపద్యోక్త్యా సముచ్చయః గు
ణక్రియాయౌగపద్యం సముచ్చయ ఇతి లక్షణం తస్యోపమయాంగేన సంకరః తేన
ఋజోరపీత్యత్ర కిముత ప్రౌఢానామిత్యర్థాపత్తిస్సంజ్యతే ॥ ౧౩ ॥—అప్రస
న్నమితి ॥ అపరాద్ధర్యాగస్కారిణి + రాధేస్తృచ్ప్రత్యయః, పత్యౌ విషయేఽప్ర
సన్నం కలుషం క్షుభితమిత్యర్థః, కోపదీప్తం కోపేన ప్రజ్వలితం ఉరరీకృతధై
ర్యం అంగీకృతకాఠిన్యం ॥ని ॥ ఊరీకృతమురరీకృతమంగీకృతమిత్యమరః +ఊరీ
ర్యాదిచ్విడాచశ్చేతి గతిత్వాత్, కుగతిప్రాదయ ఇతి సమాసః, వధూనాం-అంగ
నానాం, హృదయం మధువారైర్మద్యపర్యాయైః ॥ ని ॥ మధువారా మధుక్ర
మా ఇత్యమరః ॥ క్షాళితం-ధౌతం ను, శమితం-నిర్వాపితం ను, ద్రావితం-ద్రవీకృ
తం ను, అన్యథా కథం తాదృగప్రసన్నత్వాదీనాం కఠినతానాం హఠాన్నివృత్తి
రితి భావః, అత్ర క్షాళితత్వాదీనామేకత్ర నిర్ధారణసాదృశ్యాచ్చ ససంశయాలం
కారః, ప్రతిసాదృశ్యే విరుద్ధానేకకోటిగోచరత్వాత్తస్య కింత్వప్రసన్నత్వాది ని
యతనిమిత్తకం క్షాళితత్వాద్యుత్ప్రేక్షాత్రయం నుశబ్దాన్వృత్తేః తచ్చాప్రసన్నత్వా
ద్యుద్దేశినాం క్షాళితత్వాద్యనుద్దేశిభిర్యథాసంఖ్యేనాన్వయమపేక్షత ఇతి యథా
సంఖ్యాలంకారేణ సంకీర్యతే ॥ ౧౪ ॥—సంతమితి ॥ మధుమదః ప్రమదానాం
స్త్రీణామంగే వపుషి అన్యత్ర + యస్మాత్ప్రత్యయవిధిరిత్యుక్తలక్షణే ప్రకృత్యా
ఖ్యే శబ్దరూపే చిరం సర్వదా సంతమేవ ఏకత్రస్వభావాత్ అన్యత్రత్వనేకార్థ

పసర్గా ఇవార్థమ్ ॥ ౧౪ ॥ సావశేషపదముక్తముపేక్షా స్రస్తమాల్యవసనాభర
ణేషు । గంతుముత్థితమకారణతస్స్మ ద్యోతయంతి మదవిభ్రమమాసామ్ ॥ ౧౫ ॥
మద్యమందవిగళత్త్రపమీషచ్చక్షురున్మిషితపక్ష్మదధత్యా । వీక్ష్యతేస్మ శనకైర్న
వవధ్వా కామినో ముఖమధోముఖయైవ ॥ ౧౬ ॥ యా కథంచన సఖీవచనేన ప్రాగ
భిప్రియతమం ప్రజగల్భే । వ్రీడజాడ్యమభజన్మధుపా సా స్వాం మహాత్ప్రకృతిమే

తత్వాద్ధాతూనాం చేతి భావః కించాప్రకృతత్వాదప్రస్తుతత్వాదప్రసక్తత్వాదిత్యర్థ
అప్రకాశితమవ్యంజితం విభ్రమం విలాసం ధాతో ర్భావాదికేలీనం గూఢమర్థమ
భిధేయం ఉపసర్గాః ప్రాదిరివాదిద్యుతత్ ద్యోతయంతిస్మ + ద్యుతేః ణౌచ
ఙ్యుపధాయా హ్రస్వః, ద్యుతిస్వాప్యోస్సంప్రసారణమిత్యభ్యాసస్య సంప్రసారణ
మికారః ఉపసర్గస్య ధాతులీనార్థద్యోతకత్వమాధానసంధానాదానుసంధే
యం, ఉపమాలంకారః ॥ ౧౪ ॥—సావశేషేతి ॥ సావశేషాణ్యర్ధోక్తానిపదా
నియస్మిన్తత్,ఉక్తం ఉక్తిర్వాక్యం స్రస్తేషు మాల్యవసనాభరణేషూపేక్షా,అనా
దరః అకారణతో కస్మాదేవ గంతుముత్థితం ఉత్థానంచాసాం స్త్రీణాం మదవిభ్ర
మం మదవికారం ద్యోతయంతిస్మ ఏతైరనుభావైరాసాం మదసంచారో జ్ఞాతఇ
త్యర్థః, అత్రార్ధోక్తాదీనాం ఖలేకపోతన్యాయాన్మదద్యోతనేప్రవృత్తత్వా
త్ (కారణా)తత్కరా)స్వ్యాద్వితీయసముచ్చయః *ఖలేకపోతన్యాయేనబహూ
నాంకార్యసాధనే । కారణానాంసముచ్చయస్సద్వితీయస్సముచ్చయఇతిలక్షణా
త్ ॥ ౧౫ ॥—మద్యేతి ॥ మద్యేన-మద్యపానేన, మందమల్పం విగళంతీ త్రపా
యస్యతత్ అతఏవ ఈషదున్మిషితాని పక్ష్మాణి లోమాని యస్య-తచ్చక్షుర్దధ
త్యా నవవధ్వా నవోఢయా కామినః ప్రియస్య ముఖం అధోముఖయైవ నమిత
వదనయైవ+స్వాంగాచ్చోపసర్జనాదితివికల్పాదనీకారః, శనకైరసంభ్రమేణ వీ
క్ష్యతేస్మ తిర్యగీక్షితమిత్యర్థః, అత్రాపి మదమదనాభ్యాం త్రపైవ బలీయసీ
తిమౌగ్ధ్యాతిశయోక్తిః * ఉదయత్యేవనామౌగ్ధ్యాలజ్జావిజితమన్మథా ॥ ౧౬॥—
యేతి ॥ యాస్త్రీ కథంచన కృచ్ఛ్రేణ సఖీవచనేన సఖీప్రేరణయా ప్రాజ్మద్య
పానాత్పూర్వమభిప్రియతమం ప్రియతమసమక్షం + ఆభిముఖ్యేవ్యయీభావః
ప్రజగల్భే-ప్రగల్భతేస్మ, సాస్త్రీ మధుపిబతీతి మధుపాసతీ + ఆతోనుపసర్గే,-
కః వ్రీడజాడ్యం మౌగ్ధ్యమభజత్ విహాయాగంతుకంధర్మం స్వభావమభజన్

తిహి సర్వః ॥ ౧౮ ॥ ఛాదితకకఖమపి త్రిపయాంకద్యోః ప్రియంప్రతి చిరాయ రమ ణ్యాః । వారుణీమదవిశఙ్కమథావిశ్చ క్షుషోభవదసావివరాగః ॥ ౧౯ ॥ ఆగ తానగణితప్రతియాతాన్వల్లభానభిసిసారయిషూణామ్ । ప్రాపిచేతసిసవిప్రతిసా రేసుభ్రువామవసరస్సరకేణ ॥ ౨౦ ॥ మాపునస్తమభిసీసరమాగస్కారిణంమ దవిమోహితచేతాః । యోషిదిత్యభిలలాషనహాలాందుస్త్యజఃఖలుసుఖాదపిమా

ఛాదిత్యర్థః, తథాహి సర్వః జనః మద్వాద్రైకోః స్వాం-స్వకీయాం, ప్రకృతి మేతి-స్వభావంగచ్ఛతి, స్వాభావికధర్మప్రకాశనం మదధర్మఃసామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసాలంకారః ॥ ౧౮ ॥—ఛాదితఇతి ॥ రమ ణ్యాః ప్రియంప్రతి యోరాగః ప్రియవిషయోభిలాషః తీవయా చిరాయాంతః ఛాదితస్సంవృతః, అసావయమేవరాగోర్థాస్మిన్నవసరే వారుణీమదవిశఙ్కంమ ద్యమదేన నిశ్శఙ్కం చక్షుషానేత్రాద్బావిరభవదివ-ఆవిర్భూతఃకిము,అత్రరతి రాగమదరాగయోరభిలాషపాటలిమరూపయోః శ్లేషప్రతిభోత్థాపితాభేదాధ్య వసాయమూలాతిశయోక్తిమహిమ్నాద్వయోంతర్గతోరాగః సమేవచిరనిరోధాద్బు ద్ధిః సంప్రతి మదోద్ధాటితత్రపాకపాటికయాచక్షుర్ద్వారాద్బహిరుద్భిన్న ఇ వేత్యుత్ప్రేక్ష్యతే, ఆవిర్భవోత్ప్రేక్షా ప్రధానం కవిస్వాతంత్ర్యాత్ ॥ ౧౯ ॥—ఆ గతానితి ॥ ఆగతాన్ స్వయం ప్రాప్తాన్,తథాప్యగణితాశ్చ తేప్రతియాతాశ్చ ఇ తి స్నాతానులిప్తవత్పూర్వకాలసమాసః, తాన్ వల్లభానభిసిసారయిషూణాం స మ్ప్రతి చంద్రోదయే స్వయమేవాభిసారయితుం అభిసర్తుమిచ్ఛూనాం+ అ భిసారయతేఃస్వార్థణ్యంతాత్సన్నంతాదుప్రత్యయః, సుభ్రువాం-స్త్రీణాం,చే తసి సవిప్రతిసారే హాకష్టమస్మాభిరకార్యంకృతమితి పశ్చాత్తాపయుక్తేసతి॥ని॥వ శ్చాత్తాపోనుతాపశ్చవిప్రతీసారఇత్యపీత్యమరః ॥ సరకేణ మధునా మధుపానే నవా ॥ నీ ॥ సరకంశీధుపాత్రేస్యాచ్ఛీధుపానేచశీధునీతివిశ్వః ॥ అవసరః ప్రాపి-ప్రాపితః, స్వయం గమనసౌకర్యాయ మధుపానంచక్రురిత్యర్థః, అత్రా భిసరణకార్యస్య పశ్చాత్తాపకారణకస్య మదయోగాత్సౌకర్యోక్తిస్సమాధ్యలం కారః ॥ ని ॥ సమాధిస్సుకరంకార్యంకారణాంతరయోగతఇతికావ్యప్రకాశే॥ ౨౦ మాపునరితి ॥ మదవిమోహితచేతాః-మదేనవిమోహితచిత్తా భ్రామితచిత్తాసతీ ॥ అహమితిశేషః, ఆగస్కారిణం-అపరాధకృతం + అతఃకృతమిత్యాదినావిజ్ఞప్తి

వః ॥ ౨౧ ॥ హ్రీవిమోహమహరద్దయితానామంతికం రతిసుఖాయ నినాయ । స
ప్రసాదమితి సేవితమాసీత్సద్య ఏవ ఫలదం మధు తాసామ్ ॥ ౨౨ ॥ దత్తమాత్తమ
దనం దయితేన వ్యాప్తమాతిశయికేన రసేన । సస్వదే ముఖసురం ప్రమదాభ్యో నా

మస్య సత్త్వం, శం పునర్ధ్యాయో మాభిసీసరం నాభిసరయాణి+ సరతేస్స్వార్థే ణ్య
న్తాత్, కౌచఙ్యుపధాయా హ్రస్వః- దీర్ఘో లఘోరిత్యభ్యాసదీర్ఘః, ఇతి
ఇత్యాలోచ్యేత్యర్థః, గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః అన్యథా పౌనరుక్త్యమి
త్యాలంకారికాః, యోషిత్కాచిత్ (స్త్రీ) హలాం సురాం॥ ని॥ సురా హలిప్రియా
హాలేత్యమరః ॥ నాభిలలాష తథాహి సుఖాదపి మానో దుస్త్యజః ఖలు అతో
ల్ప కారణాదధికార్థహానిరితి నశంకనీయమిత్యర్థాంతరన్యాసః ॥ ౨౧॥—హ్రీ
తి ॥ సప్రసాదం మనః ప్రసాదపూర్వకం మమేదం శ్రేయస్కరమితి భావనాపూ
ర్వకమిత్యర్థః, అన్యథా ఫలోదయ ఏవ న స్యాత్ *దైవజ్ఞే భేషజే గురౌ ఇతి వచ
నాదితి భావః, సేవితముపయుక్తమితి హేతోర్మధు తాసాం సద్య ఏవ ఫలదమా
సీత్, కుతః హ్రీవిమోహం వ్రీడాజాడ్యమహరత్ రతిసుఖాయ సురతసుఖానుభ
వాయ దయితానామంతికం నినాయ అత్ర హ్రీహరణాంతికనయనవాక్యార్థా
భ్యాం ఫలదానవాక్యార్థసమర్థనాదనేకవాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగ
మలఙ్కారః ॥ ౨౨॥ దత్తమితి ॥ ఆత్తమదనం-ఆహితమదనం యథాతథా ద
యితేన దత్తం అత ఏవాతిశయికేన-అతిశయప్రచురేణ + వినయాదిభ్యష్ఠక్, ర
సేన స్వాదేన వ్యాప్తం స్వాదుతరమిత్యర్థః, ముఖే సురా ముఖసురం-గండూ
షమద్యం + విభాషా సేనాసురాచ్ఛాయాశాలానిశానామితి నపుంసకత్వం ప్ర
కృష్టో మదో యాసాం తాభ్యః (స్త్రీ)భ్యః +రుచ్యర్థానాం ప్రీయమాణ ఇతి సంప్ర
దానసంజ్ఞా సస్వదే రురుచే ప్రీతికరమభూదిత్యర్థః + కర్తరి లిట్, అత ఏ
వ తదేవ తాసాం మదకరం చాసీదిత్యాహ నామేతి రూఢం (ప్రా)గప్యకర్ణాదివ
దవ్యుత్పన్నం నామాపి ప్రమదేతి నామధేయం చ వ్యుదపాది వ్యుత్పన్నం జాతం,
యథా ప్రకృష్టమదయోగాత్ ప్రమదేత్యన్వర్థనామకత్వం భవేత్తథా తాస్తేషా
మాద్యన్నిత్యర్థః + పద్యతేరణ్యంతాత్కర్తరి లుఙ్ చిణ్ తే పద ఇతి చిణ్ ప్ర
త్యయే చిణో లుక్, ప్రమదాభిరితి పాఠే సస్వదే స్వాదయాంచక్రే ఇత్యర్థః స్వా
దనమశనం భక్షణమాహారో భోజనం స్వదనమితి హలాయుధః + స్వదిస్వాద్యో

హారూఢమపిచవృద్ధపాది ॥ ౬౩ ॥లబ్ధసౌరభగుణో మదిరాణామంగనాస్యచష కస్యచగంధః । మోదితాళిరితరేతరయోగాదన్యతామభజతాతిశయంను॥ ౬౪॥మా నభంగపటునాసురతేచ్ఛాం తన్వతాప్రథయతాదృశిరాగమ్। భేజిరేనపదిభావయ తాంతర్యోషితఃప్రణయినేవమదేన ॥ ౬౫ ॥పానధౌతనవయావకరాగం సుభ్రు వో నిభృతచుంబనదక్షాః । ప్రేయసామధరరాగరసేన స్వంకిలాధరముపాళిరరం జః ॥ ౬౬ ॥ అర్పితంరసితవత్యపి నామగ్రాహమన్యయువతేర్దయితేన। ఉజ్ఝితి

రైకార్థత్వాభిధానాత్కర్మణిలిట్, అత్ర పూర్వవాక్యార్థస్యోత్తరవాక్యా ర్థంప్రతి హేతుత్వాత్కావ్యలింగమ్ ॥ ౬౩ ॥—లబ్ధేతి ॥ లబ్ధసౌరభగుణో మేళనాత్ప్రవృద్ధసౌరభ్యోత్కర్షః అతఏవ మోదితాళిః-ఆనందితభృంగః, మది రాణాం-మద్యానామంగనాస్యమేవచషకం తస్యచగంధో గంధగుణః ఇతరేత రస్య యోగాన్మిశ్రణాదన్యతామపూర్వతాం అభజత, అతిశయంను తత్రైవో త్కర్షంవా అభజత యక్షకర్దమాదౌ ఘృతాత్తసంయమాదౌచోభయథాపి దర్శనాదయం సంశయఇతిభావః, అతఏవ సంశయాలంకారః ॥ ౬౪ ॥— మా నేతి ॥ మానభంగపటునా-కోపశమనసమర్థేన, సురతేచ్ఛాం తన్వతా మద నోద్దీపకేన దృశిరాగమారుణ్యం ప్రీతించ ప్రథయతా ప్రకాశయతా అంతరంతః కరణంభావయతా రంజయతా మదేన ప్రణయినేవ యోషితః స్త్రియః భేజిరే ప్రాప్తాః రాగమితిశ్లేషమూలాతిశయోక్తిసంకీర్ణేయముపమా ॥ ౬౫ ॥— పానేతి ॥ ఉపాళి-ఆళ్యాస్సమీపే + సమీపార్థేఽవ్యయీభావః ॥ ని ॥ఆళిస్స ఖీవయస్యాచేత్యమరః ॥ అతఏవ నిభృతచుంబనదక్షాః-గూఢచుంబనచతురాః, సుభ్రువః పానధౌతనవయావకరాగం-మధుపానక్షాళితలాక్షారాగం,స్వమధరం ప్రేయసామధరేషు ఓష్ఠేషు యో రాగరసః తాంబూలరాగద్రవః, తేన రరంజుః కిల, అన్యగుణస్యాన్యత్రాధానమిహారంజేరర్థః, కిలేత్యపరమార్థే తేనపానధౌ తరాగేషు స్వాధరేషు ప్రియోధరరాగసంక్రమణనాటితేన సఖీసమక్షమేవ ప్రియైశ్చుంబనం కారయామాసురిత్యర్థః, అత్రాగంతునా రంజనేనసహజచు మ్బననిగూహనాన్మీలనాలంకారభేదః *మీలనంవస్తునాయత్రవస్త్వంతరనిగూ హనమ్ ॥ ౬౬ ॥ —అర్పితమితి ॥ దయితేనాన్యయువతేః సపత్న్యాః నామ గ్రాహం నామగృహీత్వా + నామ్న్యాదిశిగ్రహోరితిణముల్ప్రత్యయః, అ

స్మ మదమప్యపిబంతీవీక్ష్య మద్యమితరాతు మమాద ॥ ౨౭ ॥ అన్యయాన్యవనితా-
గతచిత్తం చిత్తనాథమభిశంకితవత్యా। పీతభూరిసురయాపిన మేదే నిర్వృతిర్హి
మనసో మదహేతుః ॥ ౨౮ ॥ కోపవత్యనునయానగృహీత్వా ప్రాగథో మధుమ
దాహితమోహా । కోపితం విరహఖేదితచిత్తా కాంతమేవకలయంత్యనునిన్యే॥౨౯
కుర్వతా ముకుళితాక్షియుగానామంగసాదమవసాదితవాచామ్। ఈర్ష్యయేవహ
రతా హ్రియమాసాం తద్గుణస్స్వయమకారి మదేన ॥ ౩౦ ॥ గండభిత్తిషుపురా స

ర్పితం-దత్తం మద్యం రసితవతీ-ఆస్వాదితవత్యపి+ రసతేరాస్వాదనార్థాల్ క్త
వతౌ, ఉగితశ్చేతి జీప్, కాచిదితి శేషః, మదం ఉజ్ఝితిస్మ నమమాదేత్యర్థః, ఇ
తరా సపత్నీతు మద్యమపిబంత్యపి వీక్ష్య దృష్ట్వైవ మమాద మత్తా మనో ని
ర్వృతిరేవ మదహేతురితి భావః, అత్ర పూర్వార్ధే పానేపి నమమాదఇతి విశే
షోక్తిః ఉత్తరార్ధే త్వపిబంత్యపి మమాదేతి విభావనా * కారణేనవినా కార్య
స్యోత్పత్తిస్స్యాద్విభావనా, తత్సామగ్ర్యమనుత్పత్తిర్విశేషోక్తిర్నిగద్యతే ఇత
యోస్సంసృష్టిః ॥ ౨౭ ॥—అన్యయేతి । చిత్తనాథం-భర్తారం, అన్యవనితాగత
చిత్తం-సపత్నీసంక్రాంతచేతసం, అభిశంకితవత్యా-తస్మిన్నవిశ్వసత్యా, అన్యయా
కయాచిత్ స్త్రియా, పీతభూరిసురయాపిన మేదే నమత్తం + మాద్యతేర్భావే లి
ట్, తథాహి మనసో నిర్వృతిః మదహేతుర్హి సామాన్యేన విశేషసమర్థనాద
ర్థాంతరన్యాసః, ఏషానవోఢా భీరుశ్చ అన్యథా సాశంకాయాః పానాఘట
నాదితి ॥ ౨౮ ॥—కోపవతీతి ॥ ప్రాక్-ప్రథమం, కోపవతీ-సరోషా, అతఏ
వానునయాన్ ప్రియప్రార్థనాన్యగృహీత్వా అనాదృత్య అథో సంప్రతి విరహ
ఖేదితచిత్తా పశ్చాత్తాపతప్తా కాచిన్మధుమదేనాహితమోహా కృతచిత్తవిభ్రమాస
తీ, కాంతమేవ కోపితమాత్మనారోషితం కలయంతీ జానతీ అనునిన్యే సాపరా
ధాహం క్షమస్వేతి ప్రార్థితవతీ మత్తైషు కిం నసంభావితమితి భావః, ఏషా కల
హాంతరితా ॥ ౨౯ ॥—కుర్వతేతి ॥ ముకుళితాక్షియుగానాం, అవసాదితవాచాం
కుంఠితగిరామాసాం స్త్రీణాం అంగసాదం నిశ్చేష్టతాం కుర్వతా హ్రియం హ్రార
తా మదేనేర్ష్యయేవేత్యుత్ప్రేక్షా తస్యాః హ్రియోగుణః తద్గుణోక్షినిమీలనవా
క్సాదాంగసాదరూపః స్వయమకారి - కృతః, హ్రీమదయోస్తుల్యానుభావత
త్వాదితి భావః ॥ ౩౦ ॥—గండేతి ॥ ప్రతిమేందుః-ప్రతిబింబచంద్రః, సదృశీమ

ద్విశీషువ్యాంజనాంచితదృశాం ప్రతిమేదుః । పానపాటలితకాంతిషు పశ్చాల్లో ధ్రచూర్ణతిలకాకృతిరాసీత్ ॥ ౩౧ ॥ ఉద్ధతైరివపరస్పరసంగాదీరితాన్యుభయ తఃకుచకుమ్భైః। యోషితామతిమదేనజుఘూర్ణుర్విభ్రమాతిశయపుంషివపూం షి ॥ ౩౨ ॥ చారుతావపురభూషయదాసాంతామనూననవయౌవనయోగః । తం

సమానవర్ణాస్వపి, అంచితదృశాం సుదృశాం గండభిత్తిషు పురా సురాపా నాత్ పూర్వం సవ్యాంజనాభిదితదేకతాపత్త్యా తద్విభిక్తతయా నగృహీతఇ త్యర్థః, అతఏవ సామాన్యాలంకారః * సామాన్యం గుణసామ్యేనయత్రవస్త్వం తరైకతేతిలక్షణాత్ + విపూర్వాద్వదం జేఃకర్మణిలుఙ్, అడజాదీనామిత్యాడాగ మః, పశ్చాత్పానానంతరం పానేన పానమదేన పాటలితా పాటలీకృతా కాం తిర్యాసాంతాసు గండభిత్తిషు లోధ్రచూర్ణస్య లోధ్రపరాగస్య యస్తిలకః- చిత్రకం ॥ ని ॥ తమాలపత్త్రతిలకచిత్రకాణివిశేషకః । ద్వితీయంచతురీయంచ న స్త్రియామథకుంకుమమిత్యమరః ॥ తస్యాకృతిరివాకృతిర్యస్యసఆసీత్, వైవర్ణ్యా ద్వివిక్తఏవాసీదిత్యర్థః, తిలకాకృతిరితినిదర్శనా పూర్వోక్తసామాన్యసంసృష్టా॥ ౩౧ ॥—ఉద్ధతైరితి ॥ ఉద్ధతైర్దృప్తైరివ కుచకుంభైః పరస్పరసంగాత్-అన్యో న్యసంఘర్షాదుభయతః ఈరితానాకృష్టాని తథా విభ్రమాతిశయం విలాసవి శేషం పుష్ణంతీతితత్పుంషి + నపుంసకస్యఝలచఇతినుమాగమః, యోషితాం వపూంషి + పూర్వవన్నుమాగమః, సాంతమహతస్సంయోగస్యేతిదీర్ఘావిశే షః అతిమదేన జుఘూర్ణుః భ్రేముః, దృప్తసంఘర్షస్తటస్థపీడాకరఃయథా వృషభకలహాద్వత్సపాదభంగఇతిభావః ॥ ౩౨ ॥—చారుతేతి॥ఆసాంయోషితాం వపుశ్చారుతా సౌందర్యమభూషయత్ తాంచారుతాం అనూననవయౌవనయోగః సంపూర్ణయౌవనసంపత్తిః, అభూషయత్ తంపునర్నవయౌవనయోగంతు మక రకేతనలక్ష్మీః-మన్మథసంపత్తిరభూషయత్ తాంమకరకేతనలక్ష్మీం దయితసంగమ ఏవభూషా భూషణంయస్యసః మదోభూషయత్ తాంమదః తంచ దయితసంగ మఇత్యర్థః, అత్ర ప్రక్రమానుసారాత్తాం మదస్తమపి నల్లభసంగఇతి ప్రయో క్తవ్యే విశేషణత్వేన ప్రయోగో మహాకవీనామనుద్వేగాత్ యథాభారవేః ప్ర యోగః శుచిభూషయతిశ్లోకేసనయాంకస్సచసిద్ధిభూషణఇతిప్రయోక్తవ్యే స నయాపాదితసిద్ధిభూషణఇతి అత్రోత్తరోత్తరస్య పూర్వపూర్వవిశేషణత్వాదే

పునరుత్కకరకేతనలక్ష్మీస్తాం మదోదయితసంగమభూషాః ॥ 33 ॥క్షీబతాముపగతా స్వనువేలంతాసు రోషపరితోషవతీషు । అగ్రహీన్నసశరం ధనురుజ్ఝామానమూ ర్జ్ఝితనిషంగమనంగః ॥ 34 ॥ శంకయాన్యయువతౌ వనితాభిః ప్రత్యభేది దయిత స్స్ఫుటమేవ । నక్షమం భవతి తత్త్వవిచారే మత్సరేణ హతసంవృతి చేతః ॥ 35 ॥ అథ నైర్వ్యచకసే హృషితాభిర్వల్లభానభితనూభిరభావి । ఆర్ద్రితా హృదయమా

శావళిః * యత్రోత్తరోత్తరేషాం స్యాత్పూర్వం పూర్వం ప్రతి క్రమాత్ । విశే షణత్వకథనమసావేకావళిర్మతేతిలక్షణాత్ ॥ 33 ॥—క్షీబతామితి ॥ క్షీబతాం- మత్తతాం॥ని ॥ మత్తే శౌండోత్కటక్షీబా ఇత్యమరః + క్షీబృ మద ఇత్యస్మాత్ ధా తోః, అనుపసర్గాత్ఫుల్లక్షీబకృశోల్లాఘా ఇతి నిష్ఠాంతో నిపాతః, ఉపగతాసు- ప్రాప్తాసు, అతఏవ అనువేలం-ప్రతిక్షణం, రోషపరితోషవతీషు-కోపప్రసాద వతీషు, తాసు స్త్రీషువిషయే, అనంగస్సశరం ధనురగ్రహీన్నఉజ్ఝితనిషంగం- త్యక్తతూణీరం యథాతథా ఉజ్ఝామానను-తత్యాజకిమ్? + ఉజ్ఝ ఉత్సర్గే-లిట్, ఇజా దేశ్చగురుమతోనృచ్ఛ ఇత్యామ్ప్రత్యయః, రుష్టాసు ధనుర్గ్రహణం పరితుష్టాసు త్యాగశ్చ రోషపరితోషాభ్యాముత్ప్రేక్ష్యతే అన్యథా రోషానంతరం పరితోషః పరితోషానంతరం రోషశ్చనస్యాతామితి భావః, రోషపరితోషయోర్ధనుర్గ్ర హణోజ్ఝాభ్యాం యథాసంఖ్యేనాన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః, తేనోత్ప్రేక్ష యోరంగాంగిభావేన సఙ్కరః ॥ 34 ॥—శంకయేతి ॥ వనితాభిరన్యయువతౌ న పత్న్యాదౌ శఙ్కయా తత్సంగశఙ్కామాత్రేణ యితః స్ఫుటమేవ, నిశ్చితవ దేవ ప్రత్యభేది సిద్ధవత్ప్రతోద్ధాటిత ఇత్యర్థః, అనుచితో యమవిమృశ్య మి థ్యాభియోగ ఇతి శఙ్కాం పరిహరతి నేతి మత్సరేణ-వైరేణ, హతా సంవృతిః గోప్యగోపనం యస్య తచ్చేతః తత్త్వవిచారే భూతార్థచింతాయాం క్షమం స హిష్ణు న భవతి మత్సరగ్రస్తచేతసా మేషస్వభావ ఇతి భావః, సామాన్యేన విశేష సమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః ॥ 35 ॥— అథేతి ॥ వల్లభానభి-వల్లభసమ క్షమిత్యర్థః, అభిరభాగ ఇతి లక్షణార్థే కర్మప్రవచనీయత్వాద్ద్వితీయా వధూనా మానసైర్వ్యచకసే వికసితం, భావేలిట్, తనూభిరంగైర్హృషితాభిః పులకితా భిః + హృషేర్లోమస్వితీడాగమః, అభావి-భూతం, భావేలుఙ్, హృదయం ఆర్ద్రితాం ద్రవత్వమాప కాఠిన్యం జహావిత్యర్థః, వచనేషు రోషః కోపః లో

పచరోషోలలతిస్మవచనేషువధూనామ్ ॥ ౩౬ ॥ రూపమప్రతివిధానమనోజ్ఞం
ప్రేమకార్యమనపేక్ష్యవికాసి । చాటుచాకృతకసంభ్రమమాసాం కార్మణత్వ
మగమద్రమణేషు॥ ౩౭ ॥ లీలయైవసుతనోస్తులయిత్వాగౌరవాఢ్యమపి లావణి
కేన । మానవంచనవిదావదనేనక్రీతమేవహృదయందయితస్య॥ ౩౮ ॥ స్పర్శభా

లలతిస్మ-చలతిస్మ, వచనగతరోషః వక్రతామపి నిన్వర్తతేత్యర్థః, అత్ర వధూష్వాననవి
కాసాద్యనేకక్రియాయౌగపద్యాత్సముచ్చయాలంకారః * గుణక్రియాయౌగప
ద్యం సముచ్చయఇతిలక్షణాత్ ॥ ౩౬ ॥—రూపమితి ॥ అప్రతివిధానమప్రతి
యత్నమేవ మనోజ్ఞం-స్వభావసుందరమిత్యర్థః, రూపమాకృతిః కార్యం ప్ర
యోజనమనపేక్ష్య వికాసి వర్ధమానం అనౌపాధికమిత్యర్థః, ప్రేమ, అకృతకసం
భ్రమం అకృత్రిమసంరంభం చాటు ప్రియవచనంచ ఆసాం స్త్రీణాం రమణేషువి
షయే కార్మణత్వం వశీకరణకర్మత్వం ॥ ని ॥ వశక్రియాసంవననం మూలకర్మతు
కార్మణమిత్యమరః * తద్యుక్తాత్కర్మణోణితి స్వార్థేణ్ప్రత్యయః, అగమత్
ప్రాప్తాని * గమేర్లుఙ్ చ్లేరఙాదేశః, అత్ర రూపాదిష్వారోప్యమాణస్య
కార్మణత్వస్య ప్రకృతోపయోగాత్పరిణామాలంకారః ॥ ౩౭ ॥—లీలయేతి ॥ లా
వణ్యం కాంతివిశేషోస్యాస్తీతిలావణికం లావణ్యవత్ * అతఇనిఠనావితిఠన్ప్ర
త్యయో, ఠస్యేకః, యస్యేతిలోపే, హలస్తద్ధితస్యేతియకారలోపః, అన్యత్రతు
లవణం పణ్యమస్యేతిలావణికోలవణవ్యవహారీ * లవణాట్ఠఞ్ తేనలావణికేనమా
నవంచనవిదా-అహంకారహరణదక్షేణ, అన్యత్ర పరిమాణప్రతారణపటునా
సుతనోః స్త్రియాః వదనేనకర్త్రా గౌరవాఢ్యం గాంభీర్యసంపన్నమపి అన్యత్ర
గురుత్వయుక్తమపి దయితస్యహృదయం-నాయకచిత్తం,లీలయా-విలాసేనైవ తు
లయిత్వా చాలయిత్వా అన్యత్రానాయాసేనైవోన్నాయగుర్వపిలఘుతయామిత్వే
త్యర్థః, క్రీతం వశీకృతమేవ అన్యత్ర మూల్యదానేన స్వీకృతమేవ అత్ర విశేష
ణమహిమ్నైవ వదనేవణిక్త్వస్య హృదయేపణ్యత్వస్యచ ప్రతీతేస్సమాసోక్తిర
లంకారః, వాచ్యస్య హృదయస్య ప్రతీయమానపణ్యాభేదేన క్రీతత్వోక్తేర్లౌకి
కే హృదయావర్జనే లౌకికక్రయవ్యవహారసమారోపః ॥ ౩౮ ॥—ఏవం మదా
నుభావం వర్ణయిత్వా సంప్రతి సురతకేళీవర్ణనాంప్రస్తౌతి, తత్ర సురతంద్వి
విధం బాహ్యమాభ్యంతరంచేతి బాహ్యంచ ప్రేక్షణభాషణాశ్లేషణచుంబనాద్య

జనితదచ్ఛవిచారాకల్పితేమృగదృశాంసురతాయ। సన్నతిందధతిపేతురజస్రం దృష్టయఃప్రియతమేశయనేచ ॥ ౩౯ ॥ యూనిరాగతరళైరపితిర్యక్ప్రాప్తిభిశ్శ్రుతిగుణేనయుతస్య। దీర్ఘదర్శిభిరకారివధూనాంలంఘనంనయనైశ్శ్రవణస్య॥ సజ్జ్వరేత్యభిధాతుమనీశాసమ్ముఖీనచబభూవదిదృక్షుః। స్పర్శనేనదయితస్య

నేకభేదభిన్నం తత్ర దృష్టివిశేషంతావదాహ ॥ స్పర్శేతి ॥ స్పర్శభాజీ-స్సుఖస్పర్శే విశదా విమలా శుభ్రాచ యాచ్ఛవిః కాంతిః తయాచారా రమ్యే సురతాయ కల్పితే రతిసుఖదానాయ సృష్టే విహారయోగ్యతయాసజ్జీకృతేచ సన్నతిమానుకూల్యం ప్రావీణ్యంచదధతిదధానే ప్రియతమే శయనేచ మృగదృశాం దృష్టయః స్త్రీణాంనేత్రాణి అజస్రమవిచ్ఛిన్నంపేతుః పతితాః యుగపదుభయాలోకనాత్ అభిలాషం వ్యంజయామాసురిత్యర్థః, అత్ర ప్రియతమశయనయోః ప్రకృతయోరేవ ధర్మసామ్యాదౌపమ్యప్రతీతేః కేవలప్రకృతగోచరా తుల్యయోగితా ॥ ౩౯ ॥—యూనీతి ॥ రాగేణ తరళైశ్చపలైరపి దర్శనోత్సుకైరపీత్యర్థః, యూని ప్రియే, తిర్యక్ప్రాప్తిభిః త్రపయా సాచిప్రసారిభిః దీర్ఘదర్శిభిరాయతాలోకనవ్యాపారపరైరిత్యర్థః, అన్యత్ర రాగద్వేషచపలైఃఅతఏవ తిర్యక్ప్రాప్తిభిః కుటిలవృత్తిభిరపి దీర్ఘదర్శిభిః ఆగామికార్యజ్ఞైరిత్యర్థః, వధూనాంనయనైః శ్రుతిగుణేన శబ్దగ్రహణపాటవేన యుతస్య శ్రోయతేనేనేతి శ్రవణం శ్రోత్రం తస్య లంఘనమతిక్రమోనాకారి నచక్రే కర్ణాంతవిశ్రాంతమిత్యర్థః, అన్యత్రతు శ్రుతిశ్శ్రవణమభ్యాసఇతియావత్ సైవగుణః తేన యుతస్య శ్రూయతఇతిశ్రవణం శాస్త్రం తస్యలంఘనం నాకారి రాగద్వేషగ్రస్తాపి శాస్త్రజ్ఞః కదాచిచ్ఛాస్త్రాతిక్రమాద్బిభేతీతిభావః, అయంచవ్యవహారో నయనేషు రాగతరళైరిత్యాదిశ్లిష్టవిశేషణమహిమ్నా గమ్యతఇతిసమాసోక్తిభేదః, ఇయంచ రాగదృష్టిరౌత్సుక్యానుభావః ॥ ౪౦ ॥—సజ్జ్వరేతి ॥ నతభ్రూః స్త్రీ సజ్జ్వరాయాం సమ్భాషణే, ఇచ్ఛురిచ్ఛావత్యపి + విందురిచ్ఛురిత్యుప్రత్యయాంతో నిపాతః, అభిధాతుం సంభాషితుం అనీశా అక్షమాబభూవ అప్యర్థశ్చశబ్దః ద్దిదృక్షుః-ద్రష్టుమిచ్ఛురపి దృశేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః, సమ్ముఖీ అభిముఖీ నబభూవ అంగసంగచపలా-గాత్రస్పర్శలోలాపి దయితస్య నాయకస్య స్పర్శనేన చకంపే-కంపితవతీ, ఏతేచకంపాదయో లజ్జాసాధ్వసానుభావాః లజ్జావిజిత వ

నతభ్రూరంగసంగచపలాపివకస్మై ॥ ౪౧ ॥ ఉత్తరీయవినయాత్త్రపమాణా రుంధతీకిలతదీక్షణమార్గమ్ । ఆవరిష్టవికటేనవివోఢుర్వక్షసైవకుచమండలమన్యా॥ అంశుకంహృతవతాతనుబాహుస్వస్తికాపిహితముగ్ధకుచాగ్రా । భిన్నశంఖవలయంపరిణేత్రాపర్యరంభిరభసాదచిరోఢా ॥ ౪౩ ॥ సంజహారసహసాపరిరబ్ధప్రేయసీమువిరహయ్యవిరోధమ్ । సంహితంరతిపతిస్త్రితభిన్నక్రోధమాశుతరుణస్తమహామ్ ॥ ౪౪ ॥ సఖీసమానముపయంతరివక్షస్యక్షిప్తవత్యుపసపత్నిరసేన ।

న్యథేయం ముగ్ధా ॥ ౪౧ ॥—ఆభాలింగనం వర్ణయతి ॥ ఉత్తరీయేతి ॥ అన్యా స్త్రీ ఉత్తరీయవినయాత్ఉత్తరీయాంశుకాకర్షణాత్ త్రపమాణా తదీక్షణమార్గం తస్య వోఢుర్దృష్టిపథం రుంధతీకిల అన్యాన్యాలీవ నతు వస్తుతఇతి కిలార్థః వికటేన విశాలేన ॥ ని ॥ వికటంపిశాలంస్యాత్ ॥ రాశిం వికటం తథేతి వైజయంతీ + సంప్రోవిశ్వకటజతిచ రారాజ్ఞః కటచ్ప్రత్యయః, వివోఢుః పరిణేతుః వక్షసైవ కుచమండలమావరిష్ట ఆవృతవతీ, కుచావరణవ్యాజేన ఆలింగితవతీత్యర్థః॥ + వృజోలుజితజీడాగమః, అత్ర కుచసంవరణేన ఆలింగనేచ్ఛాసిగూహనాత్ మీలనభేదః, ఏషాలజ్జానన్యథమవ్యస్తామధ్యమా ॥ ౪౨ ॥—అంశుకమితి ॥ అంశుకముత్తరీయం హృతవతా పరిణేత్రా భర్త్రా తన్వోః కృశయోః బాహ్వోః స్వస్తికోబంధవిశేషస్తేనాపిహితే తిరోహితే ముగ్ధే సుందరే కుచాగ్రే యయా సా తథోక్తా, అచిరోఢానవోఢా భిన్నానిశంఖవలయానియస్మిన్కర్మణి తద్యథాతథా రభసాద్వేగాత్పర్యరంభి గాఢమాశ్లిష్టేత్యర్థః + రభేణ్యర్థంతాత్కర్మణిలుఙ్, రభేరశబ్లిటోరితినుమాగమః, ఏషావముగ్ధా ॥ ౪౩ ॥—సంజహారేతి ॥ తరుణస్తు-యువను, విరోధం-ప్రణయకలహం, విరహయ్య-విహాయ + రహయతేస్స్వార్థణ్యంతాల్ క్త్వోల్యపి ల్యపిలఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః, సహసాపరిరబ్ధాః ప్రేయస్యాయైస్తేమువరిరబ్ధప్రేయసీస్తాన్క్షిప్తవధూకేషుసత్సు + ఉయసశ్చేతినిషేధాత్ కబభావః, ఈయసోబహువ్రీహౌ ప్రతిషేధో వక్తవ్యఇత్యుపసర్జనహ్రస్వనిషేధః రతిపతిః కామః సంహితం సంహితం ప్రాగారోపితం మహాహుం-మహాంతంశరం, స్మితభిన్నక్రోధం సమ్యక్త్వసాఫల్యాత్ స్మితేనోజ్ఝితప్రాక్తనరోషంయథాతథా ఆశు సంజహార సిద్ధేకార్యసాధనానవకాశాదిత్యర్థః, పరిరంభాన్యోన్యానాం విగ్రహంఇతిభావః ॥ ౪౪ ॥—సఖీసమానమితి ॥ ఉపయంతరి-భర్తరి, రసేన రాగాంధతయేత్యర్థః, ఉపసపత్ని-సపత్నీసమీపే + సమీపా

ఆత్మనైవ రురుధే కృతినైవ స్వేదసంగి వసనం జఘనేన ॥ ౪౫ ॥ పీడితే పుర ఉరః ప్రతిపక్షం భర్తరి స్తనయుగేన యువత్యాః । స్పష్టమేవ దళితః ప్రతినార్యాస్తన్మయత్వమభవద్ధృదయస్య ॥ ౪౬ ॥ దీపితస్మరమురస్యుపపీడం వల్లభే ఘనమభిష్వజమానే । చక్రితాం నయయతుః కుచకుంభౌ సుభ్రువః కఠినతాతిశయేన ॥ ౪౭ ॥ సంప్రవేష్టుమివ యోషిత ఈషుః శ్లిష్యతాం హృదయమిష్టతమానామ్ । ఆత్మనస్సతతమేవ తదంత

ర్థే-వ్యయీభావేన పుంసకహ్రస్వత్వం శ్లిష్టవత్యా శ్లిష్టవతి సతి స్రంసమానం స్పర్శసుఖపారవశ్యాత్ భ్రశ్యమానం తథాపి స్వేదసంగి స్వేదేన సాత్త్వికేన సక్తం వధ్వాః వసనం కృతినా కుశలేన స్వస్యేదం లాఘవమితి జానతేవేత్యర్థః, జఘనేన కర్త్రా ఆత్మనైవ స్వయమేవ రురుధే-రుద్ధం, సా తు నవేత్రీతి భావః, స్వేదహేతుకస్య వస్త్రనిరోధస్య స్వలాఘవజ్ఞానహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే॥ ౪౫॥—పీడిత ఇతి ॥ యువత్యాః యువతేః, స్తనయుగేన-కుచయుగేన భర్తరి ప్రతినార్యాః పురోగ్రే-సపత్నీసమక్షమేవ ఉరః ప్రతిపిష్య-ఉరఃప్రతిపేషం + పరిక్లిశ్యమానే చేతి ణముల్ ప్రత్యయః, కృన్మేజంత ఇత్యవ్యయసంజ్ఞా వక్షః ప్రతిపీడ్యేత్యర్థః॥ పీడితే సతి దళిత ఈర్ష్యయా దీర్యమాణస్య ప్రతినార్యాస్సపత్న్యాః హృదయస్య తన్మయత్వం భర్త్రా తాదాత్మ్యం స్ఫుటమభవదేవ, అన్యథా కథమన్యపీడనాదన్యస్య దళనమితి భావః, అత ఏవేయమసంగత్యలంకారోపజీవినీ తన్మయత్వోత్ప్రేక్షేతి సంకరః * కార్యకారణయోర్భిన్నదేశత్వే స్యాదసంగతిః ॥ ౪౬ ॥—॥ దీపితేతి ॥ వల్లభే దీపితస్మరముద్దీపితకామం యథా తథా ఉరస్యుపపీడ్య ఉరస్యుపపీడం + సప్తమ్యాం చోపపీడరుధకర్ష ఇతి ణముల్, తత్పురుషే కృతి బహుళమిత్యలుక్, ఘనం గాఢమభిష్వజమానే పరిరంభమాణే సతి॥ ని ॥ పరిరంభః పరిష్వంగస్సంశ్లేష ఉపగూహనమిత్యమరః ॥ సుభ్రువః కుచకుంభౌ కఠినతాతిశయేన చక్రితాం పరిమండలతాం నయయతుః-న (ప్రాప్తౌ), అత్ర గాఢాలింగనాత్ కుచకుంభయోః చక్రిత్వసంబంధేప్యసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభేదాలంకారః ॥ ౪౭ ॥ సమ్ప్రవేష్టుమితి ॥ యోషితః శ్లిష్యతామాలింగతామిష్టతమానాం హృదయం సమ్ప్రవేష్టుమీషురిచ్ఛంతి స్మేవ ఇతి గాఢాశ్లేషనిమిత్తా క్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా గుణిస్వరూపోత్ప్రేక్షా వా వివక్షాభేదాత్, అత ఏవాత్మనః స్వాని సతతమేవ తదంతర్వర్తినః తేషామిష్టతమానాం అంతర్హృదయేష్వవస్థితాన్ నాజానన్ నూనం అన్యథా కథం పునః ప్రవేశేచ్ఛేతి భావః, ఇయమజ్ఞానోత్ప్రేక్షా, పూర్వోత్ప్రే

తద్వ్యతీర్ణనోనఖలునూనమజానన్ ॥ ౪౮ ॥ స్నేహనిర్భరమధత్త వధూనామార్ద్రతాంవపురసంశయమంతః । యూనిగాఢపరిరంభిణివస్త్రక్నోపమంబువపుషేయదనేన ॥ ౪౯ ॥ నన్మమాతివపుషఃప్రమదానామంతరిష్టతమసంగమజన్మా । యద్బహిర్బహిరవాప్యవికాసంవ్యానశేతనురుహాణ్యపిహర్షః ॥ ౫౦ ॥ యత్ప్రియవ్యతికరాత్ప్రమదానామంగజేనపులకేనబభూవే । ప్రాపితేనభృశముచ్ఛ్వసితా

త్మా సాపి తేనేతి సజాతీయసఙ్కరః ॥ ౪౮ ॥—స్నేహేతి ॥ స్నేహనిర్భరం ప్రేమరసపూర్ణం తైలాదిద్రవ్యపూర్ణంచ ॥ ని ॥ స్నేహోస్త్రీద్రవసౌహార్దయోరితి వైజయంతీ ॥ అతఏవ వధూనాం వపురంతరాద్రతాం ద్రవత్వం అధత్త, స్నేహద్రవ్యపూర్ణమంతరాద్రంభవతీతిభావః, అసంశయం సంశయస్యాభావః + అర్థాభావేవ్యయీభావః, కుతః యద్యస్మాత్ యూని పుంసి గాఢం పరిరంభత ఇతి గాఢపరిరమ్భిణి గాఢాశ్లేషిణిసతి, అనేనవపుషాకర్త్రావస్త్రం క్నోపయిత్వా పరిషిచ్య వస్త్రక్నోపం + క్నూయీధాతోర్ణ్యన్తాత్, అర్తిహ్రీవ్లీత్యాదినా పుగాగమః చేలేక్నోపేరితిణముల్ప్రత్యయః, అంబు వవృషే-వృష్టం + కర్మణిలిట్, అంతరాద్రస్య నిష్పీడనాద్బహిరమ్బుస్రావసంభవాత్తన్నిమిత్తేయమంతరాద్రతోత్ప్రేక్షా ప్రియాంగసంగాత్తాస్తథాస్విన్నా ఇతి సాత్త్వికోదయోక్తిః ॥ ౪౯ ॥—నేతి ॥ ప్రమదానాం ఇష్టతమసంగమేన జన్మ యస్యసః జన్మాద్యుత్తరపదత్వాద్వ్యధికరణబహువ్రీహిరితి వామనః బహుర్విపులః ॥ ని ॥ విపులానేకయోర్బహురితి వైజయంతీ ॥ హర్షోవపుషః అంతః నమాతిస్మ అత్యుద్రేకాన్నాంతస్సమ్మిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా, కుతః యద్యస్మాత్ బహిఃవపుషో బహిఃవికాసం వృద్ధిమవాప్య తనురుహాణి రోమాణ్యపి వ్యానశే వ్యాప + కర్తరిలిట్ అశ్నోతేశ్చేతినుడాగమః, అత్ర వధూహర్షస్య బహిర్వికాసనిమిత్తకాంతరమానోత్ప్రేక్షా, ఆనందరోమాంచయోః శ్లేషమూలాభేదాధ్యవసాయాతిశయోక్త్యనుప్రాణితేతి సఙ్కరః ॥ ౫౦ ॥—యదితి ॥ ప్రమదానాం-స్త్రీణాం, ప్రియస్య భర్తుర్వ్యతికరాత్, సంస్పర్శాత్సంగమాచ్చాంగజేన అంగవ్యాపినా, పుత్రేణచ పులకేన బభూవే భూతమితియత్ + భావేలిట్, తేన పులకోదయేన పుత్రోదయేనచ భృశముచ్ఛ్వసితాభిరుద్భాసనాభిః మోక్షాశయా ఆశ్వాసితాభిశ్చనీవీభిః లక్షణయా కటివస్త్రైః అన్యథాబంధనశబ్దేనచ పౌనరుక్త్యాత్, సపదిబంధనమోక్షో గ్రంథిభేదో నిగళమోచనంచ ప్రాపి ప్రాప్తః + కర్మణి

ఖిర్న్వివిభిన్నపటబంధనమోక్షః ॥ ౫౧ ॥ హ్రీభరాదవనతం పరిరమ్భే రాగవానవటుజేషు నివేశ్య । అర్పితోష్ఠదలమాననపద్మం యోషితో ముకులితాక్షమధాసీత్ ॥ ౫౨ ॥ పల్లవోపమితిసామ్యసపక్షం దష్టవత్యధరబింబమభీష్టే । పర్యకూజి సరుజేవ తరుణ్యాస్తారలోలవలయేన కరేణ ॥ ౫౩ ॥ కేనచిన్మధురముల్బణరాగం బాష్పతప్తమధికం విరహేషు । ఓష్ఠపల్లవమపాస్య ముహూర్తం సుభ్రువస్సరసమ

లుఙ్, అభ్యుదయేషు రాజానో బద్ధాన్మోచయంతీతి భావః, అత్ర ప్రకృతపులకనీవీగతాంగజాన్యోచ్ఛ్వసితత్వాదివిశేషణసామ్యాద్బంధనమోక్ష సంబంధాచ్చాప్రకృతపుత్రికారాగతిప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలఙ్కారః ॥ ౫౧ ॥— అథ చుంబనక్రీడాం వర్ణయతి ॥ హ్రీతి ॥ పరిరమ్భే-ఆలిఙ్గనే, హ్రీరేవ భరస్తస్మాదవనతం భారాక్రాంతం నమతీతి భావః, అర్పితం-స్వముఖే నిహితం, ఓష్ఠ ఏవ దళం పత్రం యస్య తద్యోషిత ఆననమేవ పద్మం రాగవాన్ప్రేమీ అవటుజేషు-చరమశిరోరుహేషు ॥ ని ॥ అవటుర్ఘాటా కృకాటికేత్యమరః ॥ అవటుజాకర్షణాదున్నమయ్యేత్యర్థః ముకులితాక్షం సుఖనిమీలితాక్షం యథా తథా + బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోస్స్వాఙ్గాత్షచ్, అధాసీత్-పపౌ + ధేటో లుఙ్, ఆదేచ ఉపదేశే ఇత్యాత్వం, అస్తిసిచోఽపృక్త ఇతీడాగమః, అత్రాననోష్ఠస్య పద్మదళత్వరూపణాత్ తద్రాగిణాం మధుపత్వం గమ్యత ఇతి ఏకదేశవివర్తిరూపకమ్ ॥ ౫౨ ॥— పల్లవేతి ॥ పల్లవేనోపమిత్యా సాదృశ్యేన యత్సామ్యం తేన సపక్షం ఉభయోరపి పల్లవైకోపమానత్వసాధర్మ్యాత్తుల్యాభం అధరో బింబమివ తదధరబింబం అభీష్టే ప్రియతమే దష్టవతి సతి సహ రుజా సరుక్ + తేన సహేతి బహువ్రీహిః, సహస్య సః, తేన సరుజేవ సవ్యథేనేవ ॥ ని ॥ స్త్రీ రుగ్రుజా చోపతాపేత్యమరః ॥ తారాణ్యుచ్చైః క్రోశంతి తః లోలాని చలాని వలయాని కఙ్కణాని యస్య తేన తరుణ్యాః కరేణ పర్యకూజి పరికూజితం + భావే లుఙ్, సుహృద్దుఃఖాద్దుఃఖాయంతే సుహృద ఇతి భావః, అత్ర కఙ్కణధ్వానకస్య కరకూజనస్య విషాదహేతుకస్య సరుజేవేతి రుగ్ధేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే ॥ ౫౩ ॥— కేనేతి ॥ కేనచిద్రాగిణా మధురం రసవంతం ఉల్బణరాగం అతిరక్తం తథాపి విరహేష్వధికం బాష్పేణ విరహోష్ణేణాతప్తం సుభ్రువః ఓష్ఠపల్లవమపాస్య సరసం సాదరం సీత్కృతమక్షి చుచుంబే చుంబితం అత్ర తత్త్వరసవత్త్వయోర్విశేషణగత్యా ఓష్ఠపల్లవత్యాగాక్షిచుంబనద్వయహేతుకం కావ్యలింగద్వయం సాపేక్షత్వాత్సంకీర్యతే ॥ ౫౪ ॥— ఏవం బాహ్యసురతము

క్షీచుచుమ్బే ॥ ౫౪ ॥ రేచితంపరిజనేనమహీయఃకేవలాభిరతదంపతిభావమ్ । సా
మ్యమాపకమలాసఖవిష్వక్సేనసేవితయుగాంతపయోధేః ॥ ౫౫ ॥ ఆవృతాన్యపి
నిరంతరముచ్చైర్యోషితామురసిజద్వితయేన । రాగిణాంతతఇతోవిమృశద్భిః పా
ణిభిర్జగృహిరే హృదయాని ॥ ౫౬ ॥ కామినామసకలాని విభుగ్నైః స్వేదవారి
మృదుభిఃకరజాగ్రైః । అక్రియంతకఠినేషుకథంచిత్కామినీకుచతటేషుపదాని ॥
సోష్మణ స్తనశిలాశిఖరాగ్రాద్దత్తఘర్మసలిలైస్తరుణానామ్ । ఉచ్ఛ్వసత్కమల

క్త్వా ఆభ్యంతరసురతవర్ణనాంప్రస్తౌతి ॥ రేచితమిత్యాదినా ॥ పరిజనేన రేచితం రి
క్తీకృతం అతఏవ కేవలౌ ఏకాకినౌ అభిరతౌ అనురక్తౌ దంపతీజమ్పతీజాయాప
తీఏవయస్మిన్ తత్ ॥ ని ॥ దమ్పతీజమ్పతీజాయాపతీభార్యాపతీసమావిత్యమరః ॥
రాజదంతాదిషుజాయాశబ్దస్యదంభావోజంభావశ్చ వికల్పేన్నిపాతితః, మహీ
యోమహత్తరం ధామ కేళీగృహం కమలాసఖేన లక్ష్మీమాత్రసహచరేణ, విష్వ
క్సేనేన-విష్ణునా, సేవితస్య-అధిష్ఠితస్య, యుగాంతపయోధేః సామ్యమాపేత్యు
పమాలంకారః, యుగాంతవిశేషణం వివిక్తతాద్యోతనార్థం ఏతేనేచ్ఛావిహార
యోగ్యత్వోక్తా ॥ ౫౫ ॥—అథ విస్రంభవిహారానేవాహ ॥ ఆవృతానీతి ॥ ఉ
చ్చైరున్నతేన ఉరసిజద్వితయేన నిరంతరం నీరంధ్రం ఆవృతాని సంవృతాన్యపి,
యోషితాంహృదయాని వక్షాంసి చేతాంసిచ తతఇతోవిమృశద్భిః ఇతస్తతః ప
రామృశద్భిః రాగిణాం పాణిభిః జగృహిరే గృహీతాని, నిగూఢం వస్తుహస్తప
రామర్శాల్లభ్యతఇత్యేకత్రభావః అన్యత్ర కృచ్ఛ్రాల్లబ్ధః ప్రియకరస్పర్శః తాసాం
హృదయగ్రాహోఽభూదితిభావః, నైరంతర్యేణప్రతిబద్ధానామపి కుచయోఃకథం
చిదంతరం సమ్పాద్య హృదయానిస్పృష్టాన్యేవేతివాక్యార్థః, అత్రద్వయానా
మపి హృదయానాం ప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతశ్లేషః ॥ ౫౬ ॥—కామినామి
తి ॥ స్వేదవారిణా సాత్త్వికేనాంగుళిస్వేదేన మృదుభిః కోమలతాంగతైః అతఏ
వ విభుగ్నైః వినమ్రైః కామినాం కరజాగ్రైః నఖాగ్రైః, కఠినేషు కామినీ
కుచతటేషు అసకలాన్యసమగ్రాణిపదాని క్షతాని కథంచిదక్రియంత కృతాని క
ఠినేషు మృదూనాం పదలాభోఽసమ్పాద ఇతిభావః, నఖక్రియాప్రవృత్తేర్త్యర్థః
అత్ర కుచానామిద్రుకాంతిన్యాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౫౭ ॥
సోష్మణ ఇతి ॥ సోష్మణః యావదూష్మయుక్తాత్ స్తనావేవశిలాశిఖరే తయోరగ్రా
దుపరిభాగాద్దత్తఘర్మసలిలైఃఉష్ణదేశవిహారాత్ప్రవృత్తస్వేదైఃతరుణానాం

చారుషు హస్తైర్నిమ్ననాభిసరసీషు నిపేతే ॥ ౧౮ ॥ అమ్బృశద్భిరభితో వలివీచీ
ర్లోలమానవితతాఙ్గులిహస్తైః । సుభ్రువామనుభవాత్ప్రతిపేదే ముష్టిమేయ
మితి మధ్యమభీష్టైః ॥ ౧౯ ॥ ప్రాప్య నాభి(హ్రద)నద)మజ్జనమాశు ప్రస్థితం నివ
సనగ్రహణాయ । ఔపనీవికమరున్ధ కిల స్త్రీ వల్లభస్య కరమాత్మకరాభ్యామ్ ॥ ౨౦ ॥
కామినః కృతరతోత్సవకాలక్షేపమాకులవధూకరసఙ్గి । మేఖలాగుణవిలగ్నమ

స్తైః ఉచ్ఛ్వసత్కమలవద్వికచకమలైశ్చ చారుషు నిమ్నాసు నాభిష్వేవ సర
సీషు నిపేతే పతితం, ఉష్ణస్విన్నానాం కుతశ్చిదున్నతాత్పయసి పాతో యుక్త
ఇతి భావః, ప్రథమం కుచౌ తతో నాభిదేశమస్పృశన్నిత్యర్థః, అత్ర కుచయో
శ్శైలశిఖరత్వేన నాభీనాం సరసీత్వేన చ రూపణాద్ధస్తానామాయస్తపురుషత్వరూ
పణం గమ్యత ఇతి ఏకదేశవివర్తిరూపకమ్ ॥ ౧౮ ॥—అమ్బృశద్భిరితి ॥ వలయో
వీచయ ఇవ తాః వలివీచీరభితః అమ్బృశద్భిః లోలమానాశ్చలనశీలాః + తాచ్ఛీల్య
వయోవచనశక్తిషు చానశితి చానశ్ప్రత్యయః, న తు శానచ్ లోలేః పరస్మైపదిత్వా
త్ అత ఏవ లోలమానాదయశ్చానశీతి వామనః, లోలమానా వితతాః ప్రసారితా
శ్చాఙ్గుళయో యేషాం తే హస్తా యేషాం తైః అభీష్టైః ప్రియతమైః సుభ్రువాం
మధ్యం ముష్టిమేయం ముష్టిగ్రాహ్యమిత్యనుభవాదాత్మప్రత్యక్షాత్ ముష్ట్యా మా
నం కృత్వైవ ప్రతిపేదే ప్రతిపన్నం న తు ప్రసిద్ధిమాత్రాదితి భావః, అముష్టిమే
యస్య ముష్టిమేయత్వోక్తేరతిశయోక్తిభేదాలఙ్కారః ॥ ౧౯ ॥—ప్రాప్యేతి ॥
నాభిరేవ నదో హ్రదః ఇతి రూపకం తత్ర మజ్జనం ప్రాప్యాశు నివసనగ్రహణాయ
వస్త్రాకర్షణాయేత్యర్థః, స్నాతస్య వస్త్రగ్రహణం యుక్తమితి భావః, ప్రస్థి
తం ప్రవృత్తం ఉపనీవి-నీవీసమీపే, ప్రాయేణ భవమౌపనీవికం తత్ర వ్యాపృత
మిత్యర్థః + ఉపజానూపకర్ణోపనీవేష్ఠక్, వల్లభస్య కరం స్త్రీ ఆత్మకరాభ్యా
మరున్ధ కిల రోధం నాటితవతీత్యర్థః + రుధేర్లుఙి తఙ్ ॥ ౨౦ ॥—కామిన
ఇతి ॥ ఆకులే ప్రియకరనివారణవ్యగ్రే వధూకరే స్త్రీకరే సఙ్గి సక్తం మేఖ
లైవ గుణస్తత్ర విలగ్నం దీర్ఘసూత్రం ఆయతతన్తుకం అత్యాయతత్వాద్బహు
ధా వేష్టితమిత్యర్థః, (చిర)జడ)క్రియం చ ॥ "దీర్ఘసూత్రశ్చిరక్రియ" ఇత్యమరః ॥ కృ
తం కృతో రతస్యైవోత్సవస్య కాలక్షేపః కాలవిలమ్బో యేన తత్ పరిధానం అ
ధోంశుకం కామినః అసూయామకరోత్, ఇచ్ఛావిఘాతాదీర్ష్యాం జనయా
మాసేత్యర్థః, అత్ర కరసఙ్గాదిపదార్థానాం విశేషణగత్యా అసూయాహే

సూయాందీర్ఘసూత్రివకరోత్పరిధానమ్ ॥ ౬౧ ॥ అంబరంవినయతఃప్రియపాణేర్యోషితశ్చకరయోఃకలహస్య । వారణామివవిధాతుమభీక్ష్ణంకక్ష్యయాచ వలయైశ్చశిశింజె ॥ ౬౨ ॥ గ్రంథిముద్గ్రథయితుంహృదయేశేవాససస్స్పృశతిమానధనాయాః । భ్రూయుగేణసపదిప్రతిపేదేరోమభిశ్చసమమేవవిభేదః ॥ ౬౩ ॥ ఆశులంఘితవతీష్టకరాగ్రేనీవిమర్ధముకుళీకృతదృష్ట్యా । రక్తవైణికహతాధరతం

తుత్వాదనేకపదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలఙ్కారః ॥ ౬౧ ॥ —అంబరమితి ॥ అంబరం వస్త్రం వినయతః- అపసారయతః, ప్రియపాణేఃయోషితఃకరయోశ్చ,తన్నిరోధకయోరితిభావః, కలహస్య వారణాం విధాతుం నివారణంకర్తుమివేతిఫలోత్ప్రేక్షా, కక్ష్యయా-కాంచ్యా ॥ ని ॥ కక్ష్యాకక్షేవరత్రాయాం కాంచ్యాంగేహప్రకోష్ఠయోరితివైజయంతీ ॥ కక్షయేతి ॥ క్షాంతపాఠేతు ॥ ని ॥ కక్షాగ్రహణికా కాంచీప్రకోష్ఠగజరజ్జుష్వితివిశ్వః ॥ వలయైః-కంకణైశ్చాభీక్ష్ణం శిశింజె-చుకుశె, భావేలిట్ ॥ ని ॥ భూషణానాంతు శింజితమిత్యమరః॥ద్వయోఃకలహాయమానయోఃపార్శ్వస్థాస్సాక్రోశంవారయంతీతిభావః,శిజిరయం తాలవ్యాదిః నదంత్యాదిఃయో షెవశిజ్క్తేఇతిశ్రుతేః ॥౬౨॥ —గ్రంథిమితి॥హృదయేశే-ప్రియె, వాససా-వస్త్రస్య, గ్రంథిం-బంధనం, ఉద్గ్రథయితుం-విస్రంసయితుం +గ్రథయతెశ్చారాదికాత్తుమున్, స్పృశతిసతి మానధనాయాః-మానవత్యాః,కామిన్యాఇతి శేషః, అతఏవ భ్రూయుగేణ రోమభిశ్చకర్తరి తృతీయా సపదిసమం యుగపదెవ విభేదోభంగోహర్షశ్చ ప్రతిపేదే-ప్రాప్తః అత్ర మానవతీత్వాత్కామినీత్వాచ్చ నీవీస్పర్శె యుగపదమర్షహర్షయోరుదయాత్తదనుభావయోఃభ్రూభంగరోమాంచయోరపి యుగపదావిర్భావఇతిభావః, అత్ర భ్రూభంగరోమాంచక్రియయోస్సముచ్చయాత్సముచ్చయభేదః సచ విభేదఇతిశ్లేషప్రతిభోత్థాపితా భేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితఇతిసఙ్కరః॥౬3 ఆశ్వితి ॥ ఇష్టస్య ప్రియస్య కరాగ్రె హస్తాగ్రె నీవిం-వస్త్రగ్రంథిం, ఆశు-హఠాత్, లంఘితవత్యతిక్రాంతవతి, ఊరుమూలంగతేసతీత్యర్థః, అర్ధముకుళీకృతదృష్ట్యా సుఖపారవశ్యాత్ అర్ధనిమీలితాక్ష్యా స్త్రియా రక్తో-రక్తకంఠఃస్వయం గానకుశలః వీణాశిల్పమస్యేతివైణికః-వీణావాద్యనిపుణః + శిల్పమితిఠక్,రక్తేన వైణికేన యంత్రిగానకుశలేన హతం వాదితం యదధరం తంత్రీణాం మండలం సమూహః బహుతంత్రీకోస్వరమండలాదివీణాభేదః తస్య క్వణితమివ

త్రిమండలక్వణితచారు చుకూజే ॥ ౬౪ ॥ ఆయతాంగులిరభూదతిరిక్తః సుభ్రువాం కృశిమశాలిని మధ్యే । శ్రోణిషు ప్రియకరః పృథులాసు స్పర్శమాప సకలేన తలేన ॥ చక్రిరే వలలనోరుషు రాజీః స్పర్శలోభవశలోలకరాణామ్ । కామినామనిహితాన్యపి రంభాస్తంభకోమలతరేషు నఖాని ॥ ౬౬ ॥ ఊరుమూలచపలేక్షణమఘ్నన్ యైర్వతంసకుసుమైః ప్రియమేతాః । చక్రిరే సపది తాని యథార్థం మన్మథస్య

చారు యథాతథా చుకూజే-కూజితం, భావే లిట్, అధరగ్రహణే తత్ర మాధుర్యాతిశయాత్ స్పర్శసుఖాతిరేకార్థం తంత్రీకంఠస్వరగన్యతికరమనోహరః కోఽపి రతిసర్వస్వభూతః కంఠకూజితవిశేషః కృత ఇత్యర్థః, అత ఏవ రక్త వైణిక ఇతి విశేషణం క్వణితచార్వి త్యుపమాలఙ్కారః ॥ ౬౪ ॥—ఆయతేతి ॥ ఆయతాః అంగులయో యస్య సః ప్రియకరః కృశస్య భావః కృశిమా కార్శ్యం + పృథ్వాదిభ్య ఇమనిజ్వా, ర ఋతో హలాదేర్లఘోరితి రాదేశః, తేన శాలతే శోభత ఇతి తస్మిన్ సుభ్రువాం మధ్యే అతిరిక్తోఽధికోఽభూత్ మధ్యస్య అతికార్శ్యాద(స్వ్య(స్వ)ల్పత్వా)ధిక్యై)కదేశోఽభూదిత్యర్థః, పృథులాసు శ్రోణిషు-కటిషు, పునః వహిశ్రిస్రియుద్రుగ్లా ఇతి నూత్రేణ శ్రిధాతోర్నిప్రత్యయే శ్రోణిరిత్యరూపం, సకలేన కృత్స్నేన తలేన అంతర్భాగేణ స్పర్శమాప క్రమేణ శ్రోణిమస్పృశదిత్యర్థః, అత్ర కరస్య మధ్యానతిరేకేఽప్యతిరేకోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౬౫ ॥—చక్రిరితి ॥ స్పర్శలోభవశేనోరుస్పర్శతృష్ణాపారతంత్ర్యేణ లోలకరాణాం-చంచలపాణీనాం, కామినాం అనిహితాన్యనర్పితాన్యపి నఖాని రంభాస్తంభకోమలతరేషు-కదలీకాండకోమలస్వరూపేషు లలనానామూరుషు రాజీః రేఖాశ్చక్రిరేవ ఊరుపరామర్శనాంతరీయకనఖస్పర్శమాత్రాదేవ రేఖా జాతా ఇత్యర్థః, అత్ర కోమలతాయా విశేషణగత్యా రాజీకరణహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥ ౬౬ ॥—ఊర్వితి ॥ ఏతాః (స్త్రి)యః ఊరుమూలే-సక్థిమూలే, చపలేక్షణం-లోలచక్షుషం ప్రియం యైర్వతంసకుసుమైః-కర్ణావతంసకుసుమైః + వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరిత్యకారలోపః, అఘ్నన్-అతాడయన్ + హంతేర్లఙ్, గమహనేత్యాదినా ఉపధాలోపః, హోహంతేరితి కుత్వం; తాని వతంసకుసుమాని మనో మథ్నాతీతి మన్మథః పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః, తస్య మన్మథస్య కుసుమాన్యాయుధాన్యస్యేతి కుసుమాయుధ ఇతి యన్నామ తద్యథార్థం చక్రిరే-చక్రుః, తదా తేషాం తత్కార్యకారిత్వాదితి భావః, అత్రావతంసేష్వారోప్యమాణస్య మన్మథాయుధత్వస్య ప్రకృతోపయోగా-

కుసుమాయుధరామ ॥ ౬౨ ॥ ధైర్యముల్బణమనోభవభావా వామతాంచ వపుర
ర్పితవత్యః । వ్రీడితం లలితసౌరతధార్ష్ట్యే తేనిరేభిమతసేవసరమణ్యః ॥ ౬౩ ॥
పాణిరోధమవిరోధితవాఞ్ఛం భర్త్సనాశ్చ మధురస్మితగర్భాః । కామినస్స్మ కు
రుతే కరభోరూర్హారి శుష్కరుదితంచ సుఖేపి ॥ ౬౪ ॥ వారణార్థపదగద్గదవా
చామీర్ష్యయా ముహురపత్రపయా చ । కుర్వతే స్మ సుదృశామనుకూలం ప్రాతికూ

త్పరిణామాలఙ్కారః ॥ ౬౨ ॥—ధైర్యమితి ॥ రమణ్యః ఉల్బణఉద్రిక్తో మనో
భవభావో రతిరాగో యాసాంతా అపి అభిరుచిరేషు ప్రియేషు ధైర్యమౌదాసీ
న్యం తేనిరే-చక్రుః, వపుః స్వాఙ్గం అర్పితవత్యోపి యథేష్టకరణాయ దత్తవ
త్యోపి, వామతాం-వక్రతాంచ తేనిరే, లలితం మనోహరం సౌరతం-సురతసం
బంధిధార్ష్ట్యం, ప్రాగల్భ్యం యాసాంతాస్తథాపి వ్రీడితం వ్రీడాం తేనిరే
ఇహ స్త్రీణాం రహసి రాగాఙ్గార్పణధార్ష్ట్యాదిగుణా ఆగన్తుకతయా స
హజధైర్యవక్రతావ్రీళితైః పునఃపునః ప్రతిబధ్యన్త ఇవేతి భావః, అత్ర రాగాదీ
నాం ధైర్యాదిభిస్సహ సమావేశవిరోధస్య సహజాగన్తుకత్వాభ్యామాభాసీకర
ణాద్విరోధాభాసాలఙ్కారః, ధైర్యాదిగుణసముచ్చయాత్సముచ్చయాలఙ్కార
శ్చేతిసఙ్కరః ॥ ౬౩ ॥—పాణీతి ॥ కరభావివ ఊరూ యస్యాస్సా కరభోరూః-
స్త్రీ + ఊరూత్తరపదాదౌపమ్య ఇత్యూఙ్ప్రత్యయః ॥ ని ॥ మణిబన్ధాదాక
నిష్ఠం కరస్య కరభో బహిరిత్యమరః ॥ అవిరోధితవాఞ్ఛం-అనివారితప్రియమనో
రథం యథాతథా కామినః పాణిరోధం నీవీమోక్షణవ్యాపృతస్య ప్రియపాణేర్ని
వారణం, కురుతే స్మ తథా మధురం-మనోహరం, స్మితం గర్భాన్తర్వర్తి యా
సుతాః మన్దహాసమిశ్రా భర్త్సనాః తర్జనాశ్చ కురుతే స్మ సుఖేపి అధరపీడ
నాదౌ సుఖానుభావత్వేపి హారిమనోహారి శుష్కరుదితం అనశ్రుత్వాద్వదనార్ద్రం
కృత్రిమరోదనంచ కురుతే స్మ స్త్రీణామేష స్వభావో యదిష్టమప్యనిష్టవన్నివార
యన్త్యేవ సురతసుఖముపభుఞ్జత ఇతి, అత్ర సుఖేపి దుఃఖవదుపచారాత్ క
ష్టమితాఖ్యోనుభావో ద్రష్టవ్యః * కేశాధరాదిగ్రహణే మోదమానాపి మానసే
దుఃఖితేవ బహిః కుప్యేద్యత్ర కుట్టమితం హి తదితి లక్షణాత్ ॥ ౬౪ ॥ —వారణా
ర్థేతి ॥ ఈర్ష్యయా అతిపీడనాసహిష్ణుతయా, అపత్రపయా చ రహస్యప్రకా
శనవైలక్ష్యేణ చ ముహుర్వారణార్థపదేషు మామేత్యాదినిషేధవాచకశబ్దప్ర
యోగేషు గద్గదవాచాం-స్ఖలద్గిరాం, సుదృశాం ప్రతికూలం వర్తనం ఇతి పాఠ

లికతయైవ యువానః ॥ ౭౦ ॥ అన్యకాలపరిహార్యమజస్రం తద్ద్వయేన విదధే ద
యమేవ । ధృష్టతా రహసి భర్తృషు తాభిర్నిర్దయత్వమితరైరబలాసు ॥ ౭౧ ॥
బాహుపీడనకచగ్రహణాభ్యామాహతేన నఖదన్తనిపాతైః । బోధితస్తనుశయస్త
రుణీనామున్మిమీల విశదం విషమేషుః ॥ ౭౨ ॥ కాన్తయా సపది కోఽప్యుపగూఢః ప్రౌ
ఢపాణిరపనేతుమియేష । సంహతస్తనతిరస్కృతదృష్టిర్భ్రష్టమేవ న దుకూలమప

కూలికాః-ప్రతికూలకారిణః + తత్ప్రత్యనుపూర్వమీపలోమకూలమితిఠక్, తత్ర యా ప్రాతికూలికతయైవ ప్రతికూలాచరణేనైవ యువానోఽనుకూలమిష్టం కుర్వతే స్మ కృత్రిమనివారణాద్యత్ప్రతికూలమివాచరితమధరపీడనాదికం తత్తాసామిష్టత్వాదనుకూలమేవేతి ప్రతికూలాచరణమేవానుకూలాచరణం భవతీత్యర్థః, అత్రపి వ ప్రతికూలమప్యనుకూలమితి విరోధాభాసోఽలఙ్కారః ॥ ౭౦ ॥—అన్యేతి ॥ అజస్రం నిత్యం అన్యకాలపరిహార్యం సురతేతరకాలే త్యాజ్యం తత్ ద్వయం కర్మద్వయేన కర్త్రా విదధే-విహితమేవ + ధాఞః కర్మణి లిట్, తదేవ వ్యనక్తి రహసి తాభిరబలాభిః భర్తృషు విషయే ప్రియవిషయే ధృష్టతా ధీరతా విదధే ఇతరైర్భర్తృభిరబలాసు దుర్బలాసు స్త్రీషు నిర్దయత్వం చ విదధే అన్యథా పుంసాం స్త్రీషు దయా తాసాం చ తేషు ప్రాగల్భ్యమలంకారః, తద్వ్యుత్సరతేషు తు తద్విరుద్ధమేవాలంకార ఇతి భావః, అత్ర స్త్రీపుంసధార్ష్ట్యనిర్దయత్వయోః ప్రకృతయోర్విధానక్రియాయోగపద్యం గమ్యత ఇతి తుల్యయోగితాభేదః ॥ ౭౧ ॥ బాహ్వితి ॥ తరుణీనాం తనౌ శేత ఇతి తనుశయ స్తనుమను ప్తః + అధికరణే శేతేరిత్యచ్ప్రత్యయః, విషమేషుః కామః బాహుపీడనం నిర్దయాశ్లేషః కచగ్రహణం కేశాకర్షణం తాభ్యామాహతేన ముష్టిఘాతేన + నపుంసకే భావే క్తః, నఖానాం దన్తానాం చ నిపాతైర్నఖక్షతైర్దన్తక్షతైశ్చ బోధితస్సన్ విశదం నిర్జాడ్యం యథా తథా ఉన్మిమీల-ఉద్బుద్ధః, సర్వమేతత్కామస్యోద్దీపకమాసీదిత్యర్థః, అత్ర ప్రకృతవిషమేషు విశేషణసామర్థ్యాదప్రకృతే సుప్తప్రబుద్ధపురుషప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః, ఏవమేవ ప్రబోధ్యతే ఖల్వతినిద్రాళురితి అలౌకికే వస్తుని లౌకికవస్తువ్యవహారసమారోపః ॥ ౭౨ ॥ —కాన్తయేతి ॥ కాన్తయా సపది వస్త్రాకర్షణక్షణ ఏవోపగూఢ ఆశ్లిష్టః కోఽపి కామీ ప్రౌఢపాణిః వ్యాగ్రకరస్సన్, అపనేతుం దుకూలమాక్రష్టుం ఇయేష సంహతాభ్యాం నిరన్తరశ్లిష్టాభ్యాం స్తనాభ్యాం తిరస్కృతదృష్టిస్తిరోహితాక్షస్సన్, భ్రష్టమేవ ప్రాగ్

శ్యేత్ ॥ ౨౩ ॥ ఆహతం కుచతటేన తరుణ్యాస్సాధు సోఢమమునేతి పపాత । త్రుట్య
తః ప్రియతమోరసి హారాత్పుష్పవృష్టిరివ మౌక్తికవృష్టిః ॥ ౨౪ ॥ సీత్కృతాని మ
ణితం కరుణోక్తిస్స్నిగ్ధముక్తమలమర్థవచాంసి । హాసభూషణరవాశ్చ రమణ్యాః
కామసూత్రపదతాముపజగ్ముః ॥ ౨౫ ॥ ఉద్ధతైర్నిభృతమేకమనేకైశ్ఛేదవద్విరతగ
ద్గదశామవిరామైః । ప్రాయతేస్య మణితం కలకాంచీనూపురధ్వనిభిరక్షతమేవ ॥

వ. స్రస్తం దుకూలం నాపశ్యేత్ అత్ర దృష్టితిరస్కారస్య విశేషణగత్యా అదర్శ
నహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం తచ్చ దృష్టేస్స్తనతిరస్కారాసంబ
న్ధేపి సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్త్యుత్థాపితమితి సంకరః, తేన కుచయోః లో
కోత్తరం సౌందర్యం వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ ౨౩ ॥ ఆహతమితి ॥ త
రుణ్యాస్సంబంధినా కుచతటేన- స్తనప్రదేశేన ఆహతం ఆహతిః అమునా రసాసాధు
సోఢమితి హేతోః త్రుట్యతః శీర్యమాణాద్ధారాన్మౌక్తికవృష్టిః పుష్పవృష్టిరివ
ప్రియతమోరసి- నాయకవక్షసి, పపాతేత్యుత్ప్రేక్షా, విరోధ్యప్యనుగ్రాహ్య
వృష్ట్యేతి ప్రసిద్ధిః ॥ ౨౪ ॥—సీత్కృతానీతి ॥ తరుణ్యాః సీత్కృతాని సీత్కారాః
నఖదంతాదిపీడాయాం సీదితి శబ్దప్రయోగః మణితం రతికాలే స్త్రీణాం కంఠకూ
జితవిశేషః ॥ ని ॥ మణితం రతికూజితమిత్యభిధానాత్ కరుణోక్తిః త్రాయస్వే
త్యాదిదీనోక్తిః స్నిగ్ధం స్నేహార్ద్రం ఉక్తముక్తిః త్వమేవ మమ ప్రాణా ఇతి
ప్రియవాద ఇత్యర్థః, అలమర్థాని నిషేధార్థాని అలమలమిత్యాదినివా
రణవచనాని హారాణాం భూషణానాం చరవాః స్వనాశ్చ కామసూత్రస్య వా
త్స్యాయనాదికామతంత్రప్రతిపాదకశాస్త్రస్య పదతాం పద్యతే ఇతి పదమర్థః,
ప్రమేయం లక్ష్యమితి యావత్తత్తాముపజగ్మురితి గమ్యోత్ప్రేక్షా, యద్వా కామే
నైవకృతం సూత్రం తస్య పదాని సుప్తిఙంతశబ్దరూపాణి తస్య శాస్త్రస్యైతా
న్యేవ పదాని తత్తాముపజగ్మురిత్యుత్ప్రేక్షైవ ॥ ౨౫ ॥—ఉద్ధతైరితి ॥ నిభృతమ
నుద్ధతం సూక్ష్మమిత్యర్థః, ఏకమేకాకి ఛేదవద్విచ్ఛేదయుక్తం వ్యగద్గదం స్త్రీ
ణాం మణితం రతికూజితం ఉద్ధతైః స్థూలైరనేకైర్బహుభిః అవిరామైః అవిచ్ఛే
దైః కలైరవ్యక్తమధురైః కాంచీనాం నూపురాణాంచ ధ్వనిభిః శబ్దైః అక్షత
మితి స్ఫుటమేవ ప్రాయతేస్య- శ్రుతం, అత్ర మణితస్య తిరోధాయకశబ్దాంత
రసద్భావేపి తామ్రాప్యానాపత్తేరతద్గుణాలంకారః ॥ సహి తావదతాదూప్య

ఈదృశస్య భవతః కథమేతల్లాఘవం ముహురితీవ రతేషు । క్షిప్తమాయతమదర్శ్యయదూర్వ్యాం కాంచిదామ జఘనస్య మహత్త్వమ్ ॥ ౨౨ ॥ ప్రాప్యతే స్మ గతచిత్రకచిత్రైశ్చిత్రమార్ద్రనఖలక్ష్మకపోలైః । దధ్రిరే వరరభసచ్యుతపుష్పాః స్వేదబిందుకుసుమాన్యలకాంతాః ॥ ౨౩ ॥ యద్యదేవ రురుచే రుచి(రే)తేభ్యః సుభ్రువో రహసి తత్తదకుర్వన్ । ఆనుకూలికతయైవ నరాణామాక్షిపంతి హృదయాని రమణ్యః ॥ ౨౪ ॥ ప్రాప్య మన్మథరసాదతిభూమిం దుర్వహస్తనభరాః సురతస్య । శశ్రముః శ్రమజలా

స్వీకారస్యాప్రదతద్గుణః ఇతిలక్షణాత్ ॥ ౨౧ ॥—ఈదృశస్యేతి ॥ ఊర్వ్యాం-భూమ్యాం, క్షిప్తం-రతిసంభ్రమాత్పాతితం, ఆయతం-దీర్ఘభూతం, కాంచిదామ-రశనాగుణః కర్తృ ఈదృశస్యేతి కాంచిదామ్నః స్వయమదృష్టాంతేన జఘనపరిమాణప్రదర్శనం ఇతీత్థం మహత్తరస్యేత్యర్థః, భవతస్తవజఘనస్య రతేషు పరిస్ఫురతేషు ముహుః కథమేతల్లాఘవం ముహురుత్పతనపాటవం యస్యేత్థమాయతమప్యహమేకవేష్టనపర్యాప్తమితిభావః, ఇతీత్థం విస్మితమితి శేషః, గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః జఘనస్య మహత్త్వమదర్శయదివ అత్రోర్వ్యామాయతత్వనిమిత్తం కాంచీదామకర్తృకం విస్మయపూర్వకజఘనమహత్త్వప్రదర్శనముత్ప్రేక్ష్యతే ॥ ౨౨ ॥—ప్రాప్యత ఇతి ॥ గతాని-విమర్దాత్ప్రమృష్టాని, చిత్రకచిత్రాణి-తమాలపత్రరచనాని యేషాం తైః కపోలైః ఆర్ద్రం యన్నఖలక్ష్మ తదేవచిత్రమితిరూపకం (ప్రా)ప్యతే స్మ-(ప్రా)ప్తం, కించ రభసేన రతిసంభ్రమేణ చ్యుతపుష్పా అలకాన్తాః చూర్ణకుంతలాగ్రాణి స్వేదబిందూనేవ కుసుమానీతిరూపకం, దధ్రిరే-దధ్రుః + ధరతేర్భ్వాదికాల్లిట్, ఇతిత్వాదాత్మనేపదం స్వైరాత్ర శ్రమానుభావః * శ్రమః ఖేదోఽధ్వరత్యాదేః శ్వాసస్వేదాతిభూమికృత్ ॥ ౨౩ ॥—యద్యదితి ॥ రుచి(రే)తేభ్యః రమణేభ్యో యద్యదేవ చేష్టితం రురుచే రోచతే స్మ, ప్రియమభూదిత్యర్థః + రుచదీప్తావభిప్రీతౌ చేతి ధాతోర్లిట్; రుచ్యర్థానాం ప్రీయమాణ ఇతి సంప్రదానత్వం సుభ్రువో రహసి తత్తదకుర్వన్ తథాహి రమణ్యః అనుకూలం వర్తంత ఇత్యానుకూలిక్యః + తత్ప్రత్యనుపూర్వమీపలోమకూలమితి ఠక్, తాసాం భావస్తత్తా తయా ఆనుకూలికతయైవ-అనుకూలవర్తితయైవ నరాణాం పుంసాం హృదయాన్యాక్షిపంత్యావర్జయంతీత్యర్థాంతరన్యాసః ॥ ౨౪ ॥—(ప్రా)ప్యేతి ॥ దుర్వహాః దుఃఖేనవోఢుం యోగ్యాః స్తనభరా యాసాం తాః ఏతేనోపరిసురతం వ్యజ్యతే అన్యథా విశేషణవైయర్థ్యాత్ అ

శ్రీ‌లలాటశ్లిష్టకేశమసితాయతకేశ్యః ॥ ౮౦ ॥ సంగతాభిరుచితైశ్చలితాపి ప్రాగ
ముచ్యత చిరేణ సఖీవ । భూయ ఏవ సమగంస్త రతాంతె హ్రీర్వధూభిరసహా విరహస్య ॥
ప్రేక్షణీయకమివక్షణమాసన్ హ్రీవిభంగురవిలోచనపాతాః సంభ్రమద్రుతగృహీత
తదుకూలచ్ఛాద్యమానవపుషస్సురతాంతాః ॥ ౮౨ ॥ అధిష్ఠితమార్గేణ అ
న్వీ కాంచిధామ్ని పిహితైకతరోరు । క్షౌమమాకులకరా విచకర్ష క్రాంతపల్లవ

సితాః ఆయతాః దీర్ఘాః శ్చ కేశాయాసాంతాః అసితాయతకేశ్యః స్త్రియః + స్వాం
, గాచ్చేత్యాదినా ఙీప్, మన్మథరసాత్-స్మరరాగాత్, సురతస్యాతిభూమిం పరాం
కాష్ఠాం ప్రాప్య మోహాంతసురతం ప్రాప్యేత్యర్థః, శ్రమజలేన-స్వేదాంబు
నా, ఆర్ద్రే-క్లిన్నే, లలాటె శ్లిష్టాః కేశాయస్మిన్ కర్మణి తద్యథాభవతి తథా శ
శ్రమురితి సానుభావస్య శ్రమభావస్యోక్తిః, అనుభావనిబంధనాత్ప్రేయోలంకా
రః ॥ ౮౦ ॥—అథ సురతావసానం వర్ణయతి ॥ సంగతాభిరితి ॥ ఉచితైఃపరిచి
తైః; ప్రియతమైస్సహ సంగతాభిః వధూభిః-స్త్రీభిః ప్రాక్సురతాత్ చలి
తాగమ్యం ప్రచాలితాపి హ్రీః సఖీవ చిరేణాముచ్యత-ముక్తా+ నసహత ఇత్యసహా
పచాద్యజంతేన నఙ్సమాసః, విరహస్యాసహా విరహమసహమానాస తీత్యర్థః ।
+ కర్తృకర్మణోః కృతీతి కర్మణి షష్ఠీ రతాంతె-క్రీడాంతె, భూయఏవ వధూభిస్స
మగంస్త-సంగతా, సఖీవేత్యేవ + సమ్యుప్రార్భ్యామకర్మకేభ్యఆత్మనేపదమ్, సమోగమ్యృచ్ఛి
భ్యామిత్యాత్మనేపదం, వాగమఇతిసిచః పక్షేకిత్త్వాభావాత్, అనువాత్తోపదేశే
త్యాదినా నానునాసికలోపః, సురతేతరకాలె స్త్రీణాం హ్రీరేవ భూషణమితి
భావః, ఉపమాలంకారః ॥ ౮౧ ॥—ప్రేక్షణీయకమితి ॥ హ్రియా-లజ్జయా, వి
భంగురాః-స్ఖలితా విలోచనపాతాః-దృష్టిపాతాయేషు తె సంభ్రమేణ ద్రుతంగృ
హీతెన, దుకూలేన చ్ఛాద్యమానాని అవృతానివపూంషి అంతరంగాని యేషుతె
సురతాన్తాః సురతావసానాని క్షణం ప్రేక్షణీయకం దృశ్యమివాసన్నితి ఉపమా,
నాటకాదిరూపకప్రేక్షణీయకం వస్తు తత్ దృశ్యం ప్రేక్షణీయకమిత్యుచ్యతే
ఇహ హరావిర్భావలక్షణో భావాదినా తస్సాభావ్యత్ ॥ ౮౨ ॥—అధిష్ఠితమితి॥
తన్వీ-కృశాంగీ, అధిష్ఠితమేవ మార్గేణ కాంచిధామ్ని కాంచిపదం తెర
వ అతన్వీమేసి పిహితయసి కాంచిధామ్ని జఘనే అవిశ్చితాంగం భాదయిత్వేమవ
ర్యస్య అతఏవ పిహితః-ఛాదిత ఏకతరః ఏకొఊరుర్యయాసతత్ క్షౌమం దుకూలం
ఆకులకరా-వ్యగ్రపాణిస్సతీ, విచకర్ష-కర్షత్ పిధానార్థమాచకర్ష, లజ్జా

మభీష్టమేవ ॥ ౬౩ ॥ మృష్టచందనవిశేషకభక్తిర్భ్రష్టభూషణకదర్థితమాల్యః।
సాపరాధ ఇవ మండనమాసీదాత్మనైవసుదృశాముపభోగః ॥ ౬౪ ॥ యోషితః ప
తితకాంచనకాంచౌ మోహనాతిరభసేననితంబే । మేఖలేవపరితః స్మ విచిత్రా రాజ
తే నవనఖక్షతలక్ష్మీః ॥ ౬౫ ॥ భాతు నామ సుదృశాం దశనాంకః పాటలో ధవళగం
డతలేషు । దంతవాససి సమానగుణశ్రీస్సమ్ముఖోపి పరభాగమవాప ॥ ౬౬ ॥ సు
భ్రువామధిపయోధరపీఠంపీడనైస్త్రుటితవత్యపి పత్యుః। ముక్తమౌక్తికలఘుర్గుణ

నుభావోయం, అత్ర శ్లేషవిశేషణానామాకర్షణహేతుత్వాత్పదార్థహే-
తుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౬౩ ॥—మృష్టేతి ॥ మృష్టాః-ప్రమృష్టాః, చన్దనానాం వి
శేషకాణాం తమాలపత్త్రాణాంచ భక్తయః రచనా యేన సః ॥ ని ॥ తమాలపత్త్రతిల
కచిత్రకాణి విశేషక ఇత్యమరః ॥ భ్రష్టాని-భ్రంశితాని భూషణాని యస్మిన్ సభ్రష్ట
భూషణః కుత్సితోఽర్థః కదర్థః లోకతో విశేష్యలింగత్వం + కోః కత్తత్పురు
షేచీతి కుశబ్దస్య కదాదేశః, కదర్థాని కృతాని కదర్థితాని దూషితాని మాల్యా
ని యేన సః తతః కృతబహువ్రీహ్యోస్తయోర్ద్వన్ద్వః కవిశేషణవిశేష్యభావాద్విశే
షణసమాసః, ఏవంభూతః ఉపభోగః సాపరాధ ఇవ పూర్వమండనాపహారాత్
కృతాపరాధ ఇవ సుదృశామాత్మనైవ స్వయమేవ ప్రకృత్యాదిత్వాత్తృతీయా,
మండనమాసీత్ ప్రతినిధీకరణేన స్వాపరాధనిరాసార్థమివేత్యుత్ప్రేక్షా, (స్త్రీ)
ణాం సమ్భోగ ఏవ మండనం తదభావే మండనాంతరస్యాప్యమండనత్వాదితి భా
వః ॥ ౬౪ ॥—యోషిత ఇతి ॥ మోహనాతిరభసేన సురతసంభ్రమేణ పతితా కా
ఞ్చనీ-కాంచనస్య వికారః కాంచిః యస్మాత్తస్మిన్నితమ్బే యోషితో నితంబే పరితస్స
ర్వతో విచిత్రా వివిధరచనా నవనఖక్షతలక్ష్మీః మేఖలేవ రాజతేస్మ, ఉత్ప్రేక్షా
లఙ్కారః ॥ ౬౫ ॥—భాతీతి ॥ సుదృశాంసంబంధీ పాటలోరుణో దశనాం
కః దంతక్షతం ధవళగండతలేషు-స్వచ్ఛకపోలేషు భాతునామ వైజాత్యాద్భే
దేన ప్రకాశతాం నామేత్యంగీకారే, దంతవాసస్యధరే తు సమానగుణశ్రీస్తుల్య
వర్ణోఽపి తథా సమ్ముఖోఽపి సన్ పరభాగం వర్ణోత్కర్షం తథా పశ్చాద్భా
గంచావాపేతి సావర్ణ్యవైవర్ణ్యయోస్సమ్ముఖత్వపరాఙ్ముఖత్వయోశ్చ విరోధః
ఉపరిభాగమవాపేత్యుభయత్ర పరిహారాద్విరోధాభాసద్వయసంసృష్టిః తత్రా
ద్యః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలస్తద్గుణోత్థాపిత ఇతి సఙ్కరః ॥ ౬౬ ॥
సుభ్రువామితి ॥ సుభ్రువాం-వధూనాం, పయోధరపీఠే-కుచతటే, అధిపయోధ

ణ శేషా హారయష్టిరభవద్గురురేవ ॥ ౮౭ ॥ విశ్రమార్థముపగూఢమజస్రం యత్ప్రియైః ప్రథమరత్యవసానే । యోషితాముదితమన్మథమాద్యే తద్ద్వితీయసురతస్య బభూవ ॥ ౮౮ ॥ ఆస్తృతేఽభినవపల్లవపుష్పైరప్యనారతరతాభిరతాభ్యః । దీయతేస్మ శయితుం శయనీయే న క్షణః క్షణదయాపి వధూభ్యః ॥ ౮౯ ॥ యోషితామతితరాం నఖలూనం గాత్రముజ్జ్వలతయా న ఖలూనమ్ । క్షోభమాశు హృదయం నయ

రపీతం + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, పత్యుః పీడనైః పరిరంభాద్యుపమర్దైః త్రుటితవతీ-ఛ్ఛేదం గతా, అతఏవ ముక్తమా క్తికా చ సా లసచ్చ అతఏవ గుణశేషా సూత్రమాత్రావశేషాపి హారయష్టిర్గురుః శ్లాఘ్యైవాభవత్, లఘురపి గురురితి విరోధాభాసోలఙ్కారః ॥ ౮౭ ॥ —విశ్రమేతి ॥ యోషితాం ప్రథమరత్యవసానే విశ్రమార్థం-శ్రమాపనోదనార్థం + తాదర్థ్యే చతుర్థీ ప్రత్యయః, నాత్రోపదేశస్వమాంతస్యాచామేరితి వృద్ధిప్రతిషేధః, యదజస్రం సదా ప్రియైః ఉపగూఢం-ఉపగూహనం + నపుంసకే భావే క్తః, నలోకేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః ఉదితమన్మథం ఉత్పాదితకామమిత్యర్థః, అతఏవ తదుపగూఢం ద్వితీయసురతస్యాద్యం బభూవ శ్రమాపనోదమదనోద్బోధనాభ్యాముభయోరుపయోగాదుభయార్థమభూత్, సంయోగపృథక్త్వ(న్యాయాది)ప్రసంగాద్వేత్యర్థః, అత్ర మధ్యవర్తినఉపగూఢస్యైకస్య పూర్వోత్తరసురతశేషత్వేన విశేషణగత్యా విశ్రమార్థోదితమన్మథపదార్థయోర్హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగద్వయం సదంగాంగిభావేన సంకీర్యతే ॥ ౮౮ ॥—ఆస్తృతేతి ॥ అనారతమశ్రాంతం రత్తే సురతే అభిరతాభ్యః-ఆసక్తాభ్యో వధూభ్యః క్షణముత్సవం సుఖం దదాతీతి క్షణదా-రాత్రిః, తయాపి న కేవలం మదమన్మథాభ్యామేవేతి భావః, అభినవైః పల్లవైః పుష్పైశ్చ ఆస్తృతే-ఆచ్ఛాదితేఽపి, సుఖశయనార్హేపీత్యర్థః, శేరతేస్మిన్నితి శయనీయే-తల్పే + కృత్యల్యుటో బహులమిత్యధికరణార్థతా, శయితుం-శయనం కర్తుం, క్షణోల్పకాలోపి న దీయతేస్మ-న దత్తః, కింతు ప్రభాతమరఞ్జయత్ క్షణదాత్వాదితి భావః, క్షణదయాపి క్షణో న దత్త ఇతి విరోధస్యోత్సవార్థత్వేన పరిహారాద్విరోధాభాసోలఙ్కారః ॥ ని ॥ నిర్వ్యాపారస్థితౌ కాలవిశేషోత్సవయోః క్షణ ఇత్యమరః ॥ ౮౯ ॥—యోషితామితి ॥ నఖలూనం, నఖలు ఊనం, నయత్ ఊనాం, నయమానాం ఇతి పదచ్ఛేదః, అతితరాం-అత్యర్థం + అవ్యయఘాదామ్ప్రత్యయః, నఖైర్లూనం-క్షతం నఖలూనం + లావదిభ్యశ్చ

మూనాం రాగవృద్ధిమకరోన్మధుమూనామ్ ॥ ౯౦ ॥ ఇతిమదనమదాభ్యాంరా
గిణస్సృష్టరాగానవరతరతశ్రీసంగినస్తానపేక్ష్య । అథజతపరివృత్తిం సాధుప
ర్యస్తహస్తారజనిరపనతేందుర్లజ్జయాధోముఖీవ ॥ ౯౧ ॥***************

ఇతి శ్రీమహాకవిమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే శ్రీపదాంకే
సూర్యాస్తాదిసురతాంతవర్ణనంనామ దశమస్సర్గః.

ఆనిష్ఠానత్వం, తథాప్యుజ్జ్వలతయా-ఔజ్జ్వల్యేన, న్యూనం నన్యూనం, కింతు నే
మగ్రమేవేత్యర్థః, నఖక్షతానాం కామినీగాత్రమండనత్వాదితిభావః, * అతఏ
వాతు హృదయం ప్రియచిత్తం క్షోభం వికారం నయత్-ప్రాపయత్ + నయతేర్ల
టశ్శత్రాదేశః, యోషితాం గాత్రం యదూనాం-యాదవానాం, రాగవృద్ధిం ఊ
నాంన్యూనాం నాకరోత్ఖలు, కింతు భూయోపి సమగ్రామేవాకరోదిత్యర్థః,
అత్ర యమకస్నష్టాలంకారః ఔజ్జ్వల్యస్య విశేషణగత్యా రాగవృద్ధిహేతుత్వా
త్కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౯౦ ॥—ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం మదనమదాభ్యాం సృష్ట
రాగాః సర్వదా రాగిణ్వపి తదా తాభ్యామభివ్యంజితరాగానిత్యర్థః, అన
వరతరతశ్రీసంగినః-అవిచ్ఛిన్నసురతసంపల్లం పటాః రాగిణ్యో రాగిణశ్చ తాః
రాగిణః + పుమాన్స్త్రియేత్యేకశేషః, అపేక్ష్య అథానంతరం పర్య
స్తః పరివృత్తో హస్తో నక్షత్రవిశేషః కరశ్చయస్యాస్సా ॥ ని ॥ హస్తో నక్షత్ర భేదే
స్యాత్కరేభకరయోరపీత్యుభయత్రాపివిశ్వః ॥ హస్తౌతుపాణినక్షత్రే ఇత్యమరః ॥
అపనతేందుః స్రస్తచంద్రా అతఏవ సారజనీ లజ్జయాగ్రామ్యచేష్టాదర్శనజనిత
యేతిభావః, అధోముఖీ నమ్రముఖీ వేత్యుత్ప్రేక్షా, పరివృత్తిం నివృత్తిస్వముఖత్వా
మభజత ప్రభాతప్రాయాఽభూదిత్యర్థః, స్త్రియోహి పరకీయగ్రామ్యచేష్టాదర్శ
నే త్రపావనతముఖ్యో హస్తేన దృష్టిం పిధాయ ద్రాగపసరంతీతిభావః, అయిశ్చే
వానంతరసర్గే ప్రభాతవర్ణనాయాః ప్రస్తావః, మాలినీవృత్తమేతత్, తల్లక్షణం
తూక్తం, వక్ష్యతేచోత్తరసర్గాదౌ ॥************************

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘవ్యాఖ్యానే
సర్వంకషాఖ్యానే దశమస్సర్గః
పూర్వభాగస్సమాప్తః

శ్రీమాఘమహాకావ్యశుద్ధాశుద్ధపత్రికా.

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధ	శుద్ధ
౪	౧౩	నమ	మ
౭	౭	త్రి స్త్రి	త్రి (స్త్రి)
౧౧	౨	గృహీ	గ్రహీ
౧౩	౧౨	వయివ	వయ
౧౪	౧౯	త్యగత్య	త్య
౧౫	౨౪	సర్గెజ	స్వర్గె
౧౯	౧౯	షష్ఠీ	షష్ఠి
౨౨	౬	ఋజీ	ఋజే
౨౩	౪	శిశ్రి	శిశ్రి
	౭	కాషె	కాష్ఠె
	౨౧	శిశ్రి	శిశ్రి
౩౬	౭	రేఫా	దెరాదే
౩౭	౩	ఇయ	యియ
	౫	తగతః	జగతః
	౬	ఇయ	యియ
	౭	ఇయ	యియ
౪౦	౧౬	ణామి	ణామి
	౨౪	దీఒపా	దీపా
౫౦	౧౫	నౌవ	నౌప
౫౧	౨	క్లిశ్నా	క్లిశ్నా
	౧౭	ద్యాకిమి	కిమి
౫౨	౯	వమ	వయవ
	౨౦	కృతి	కృతి
౫౪	౧౪	శీజో	శిజో
	౧౫	శేనత్ర	
౫౬	౧౬	మితి	ఇతి
౫౭	౧	కెన	కేజ
౫౯	[illegible]	క్షకా	క్షత్రా
౬౦	౨	రాము	రాప
౬౨	౧	రుంద	రుంధ
	౨	డర	డవ

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధ	శుద్ధ
౬౫	౨	దాతు	ధాతు
	౧౪	దాతుం	ధాతు
౬౭	౧౬	సస్యా	స్తస్యా
౬౯	౨౪	వన	వ్రివ
		వత్రి	వత
౭౧	౩	తవ్య	తవ్య
౭౨	౧	త్యుణ్య	ద్యుణ్య
		యుంజీ	యుంజీ
౭౩	౧౯	సౌ	చాసౌ
౭౫	౧	యైవం	యైనం
	౧౯	స్నం	సన్నం
	౨౩	హాని	హాని
౭౬	౭	నూనా	మానా
	౨౪	సుగ్రి	సుగ్జి
	౨౭	౦అభో	అంభో
౭౭	౭	త్రాన్య	త్ర్యాద్య
౮౦	౨౭	థాంవి	ర్థాంవి
౮౧	౧౫	త్యుపా	త్యుపా
	౨౨	(స్త్రీ)యాః పుంవదిత్యుత్తరం త్యానువర్తమానే పుంవత్కర్మధారయే	
౮౨	౧౪	రంకా	లంకా
౮౫	౧౬	మిన్య	మన్య
	౨౭	క్షీశా	క్షీశ్నా
౮౬	౧	కుడ	కుచ
	౯	రేఫా	దెరాదే
	౨౫	న్మ॥	న్మ
౮౭	౩	దరో	దకో
౮౯	౨౧	న్యకి	శ్చకి

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధ	శుద్ధ
౯౦	౫	స్తైన్యా	స్తైన్యా
౯౯	౧	నచ	నచ
	౨౧	శలే	శతే
౧౦౦	౧	ఘూరు	భూరి
	౨౪	దఘా	వఘా
౧౦౧	౧౯	కృతెః	కృతె
౧౦౨	౪	వారీ	సారీ
	౬	ప్రిమా	ప్రిమ
౧౦౩	౧౭	భవా	భవ
	౨౦	పుంవదిత్యుత్తరం। త్యానువర్తమానేపుంవత్కర్మధారయే	
౧౦౫	౧౦	జ్ఞాయా	జ్ఞాయా
	౨౪	ప్యా	స్యా
౧౦౭	౪	లమే	లయై
౧౦౮	౨౭	క్యజో	క్యజో
౧౦౯	౨	ప్వా	ప్యా
౧౧౦	౧	లోక	లోకయ
౧౧౧	౧౫	పత్యః	వత్యః
౧౧౩	౧౭	ఉరర్య	ఉపర్య
౧౧౪	౯	సవభ్య	స్తవభ్య
౧౧౫	౨	సూన	నూన
౧౧౯	౪	అచ్ఛా	ఆచ్ఛా
	౨౭	స్మమే	స్మయ
౧౨౧	౬	తైత్య	తైత్య
౧౨౨	౧	మచ్ఛి	ముచ్ఛి
౧౨౩	౧	తనిత్రా	జనిత్రా
౧౨౪	౨౧	సాన్యజ	సాన్యజ
౧౨౫	౧౭	ర్థశ్చె	ర్భ్యశ్చె
	౨౩	షడా	షడా

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధ	శుద్ధ	పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధ	శుద్ధ	పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధ	శుద్ధ
౧౪౮	౨౦	నిరం	నిత		౧౫	ఆతపి	ఆతపీ		౧౩	కృహా	కృష్ణహా
౧౪౯	౧౨	సేవ్యౌ	సేవ్య		౧౯	త్యాదిః	త్యాది			ష్వద్వివక	ద్విపక
౧౩౧	౫	కిచనాకించన		౧౬౬		దుర్గః	దుర్గేః	౧౯౯	౧౪	నానితి	నావితి
౧౩౨	౧౭	నిప	నిః			శేష	శిక్ష	౨౦౦		రాగ	రాఘ
౧౩౬	౧౦	వోయోతోయో			౧౭	చుచ్చుః	బుర్బు		౨౭	సర్వ	సర్వం
	౨౦	అచ్చా	ఉచ్చా	౧౬౭		రవతీ	గవతీ	౨౦౧	౫	బహ్వి	బహ్వీ
	౨౭	త్రిగా	త్రికా	౧౭౧	౨౭	సర్వ	సర్వ		౧౫	హార్బాః	హార్థా
౧౩౯	౨	దివ		౧౭౩	౧౬	రువర	కురవక	౨౦౨	౩	రుచర	రుచిర
	౯	రేచ్య	రేభ్య	౧౭౫	౧	రిసా	రిణా		౪	నితంతు	నితంబే
	౧౨	అత్రా దా	అత్రా త్రె		౪	సన	సవ		౨౭	కటికం	కటకం
						రజతా	రజితా	౨౧౩		బల	ఖన
౧౪౦	౧౦	అప్రిధా	అవిధ	౧౭౭		ధు	ధురిశాధు		౧౭	తదేవ	తదేవ
	౨౧	హస	హల	౧౭౮	౨౫	దేవా	దైవా		౧౮	నిష్ఠి	నిష్వి
౧౪౪	౩	చాలాస	లాస	౧౮౧	౨౩	నిత్యస		౨౦౪	౧౮	నాయి	నానయి
౧౪౭	౧౩	ణీప	ణీవ		౨౬	శ్రీష	శ్రిష్ఠ		౮	భపతి	భవతి
౧౪౮	౧	తను	తమ	౧౮౨	౨	సకది	సపది		౨౧	భరతి	భవతి
	౧౫	విరస	నిరః	౧౮౩		మాకి	ఘ్రాకి	౨౦౫	౨	యాళి	యాళు
	౨౫	తలై	ఫలై		౨౪	అనంతరంఆ,	అన తరం		౪	తనూ	తనూ
౧౫౨	౧	పూర్ణా	పూర్ణా						౬	జనెనే	జనెను
౧౫౫	౧౦	విషా	విష్టా	౧౮౫	౧౨	నిగః	నిగఃం		౧౪	దమ	దను
౧౫౬	౨౧	యాయ	మాయ	౧౮౭	౧౭	జాతీ	జాతి	౨౬౧	౨	వంఆ	స్వత్రా
౧౫౭	౨౫	చిణ్భా	చిణ్భా	౧౮౮	౨౦	లంభ	అలంభ		౨౧	ఆవిరళ	అవిరళ
		శ్బ	తశ్బ		౨౪	గోస్త్రి	గోష్ఠి	౨౦౮	౩	కాది	కాచి
౧౫౮	౧౪	క్షిసతి	క్షితి	౧౯౦	౧౧	కలా	లోకలా		౭	మత్యః	మర్త్యః
౧౫౯	,,	రేఫాదెరాదే			౨౫	జగ	గజ	౨౦౯	౧౬	వాహా	వా
		రేఫాదేరాదే			౨౫	జగ	గజ		౧౭	చ్చాభేః	చ్ఛావ
౧౬౧	౨౭	ఖభ్య	ఐభ్య	౧౯౧	౬	యుశిర్వాయుః			-	పశ్వి	[illegible]
		చా	చారి		౧౪	న్యాది	త్యాది	౨౧౦	౧౭	జకా	జకా
౧౬౨	౩	గృహ్యా	నిగృ		౨౧	పనా	వనా	౨౧౧	౧౧	కరి	వరి
౧౬౩	౧౫	అనమ	అసమ		౨౩	మాకర	మారక		౨౫	వత్రా	[illegible]త్రా

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధ	శుద్ధ
౨౧౪	౨౪	విపక్షి	విభక్తి
౨౧౬	౨	సర	స్మర
౨౧౭	౧౩	ధువం	ధ్రువం
౨౧౯	౬	ఇపరి	ఉపరి
౨౨౦	౨౩	భక్త	భక్త్య
౨౨౧	౧	దాచ	ధాన
	౨౨	స్యర్థ	వ్యర్థ
౨౨౩	౨	పవ	వన
	౧౧	ఇవి	ఇతి
	౨౪	సంసీ	తంసీ
౨౨౪	౨౪	రొజా	రసిజాః
౨౨౫	౪	యప	యవ
	౯	శకరణశ	శకరణ
౨౨౭	౨౩	గశ్వా	గత్వా
౨౩౦	౩	చార	కార
	౨౫	ఛాయ	ఛాయా
	౨౬	లక్షణ్య	లక్ష్య
	౨౨	లయె	ర్రయే
౨౩౩	౧౫	అఠ	అర
	౨	గెణ	గవ
	౨౨	దూాత	దూతి
		నజా	నజ్ఞా
	౧	త్రోధ	త్రోభం
	౨	కుయు	కుచయ
	౧౫	వ్యపా	వ్యపా
	౧౯	భేత్	భేదాత్
		ఉయె	ఉప
		తుపు	నేతుసిం
	౨౪	నసిం	నంపు
		దీవిన	దీగిణి

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధ	శుద్ధ
౨౪౬	౨౧	క్షైణ	క్షైన
౨౪౭	౪	జజ్ఞై	జజ్ఞై
		నానా	నానాం
	౨౩	సంబంధి	సంబన్ధ
౨౪౫	౨౧౯	జరాణే	జరాణి
౨౪౩	౨౫	హార	హారలీలేవ
		చేల	చేలశ్రీరివ
౨౪౬	౨౦	ఐవ	ఏవ
౨౪౨	౯	త్రిజ	త్రిజే
౨౪౭	౧	స్నైప	స్నేప
	౪	నిమజ్జ	మజ్జ
౨౬౦	౫	కల	కర
౨౬౧	,,	పస	వస
	౧౩	రుణ	అరుణ
౨౬౩	౬	లక్ష్యో	లక్ష్యో
౨౬౪	౬	అథ	అథ
	౧౦	త్యాగ	స్యత్యాగ
౨౬౫	౨	బాంబు	వాంబు
౨౬౯	౨౦	క్రిమరః	క్రిమశః
౨౭౨	౩	విరసా	విసనా
	౨౪	పితయా	పికయా
౨౭౩	౨	పితైషు	వితైషు
౨౭౪	౧౧	సోమ	సామ
	౧౩	భావన	భావ
	౨౨	కాంద	కాండ
౨౭౫	,,	త్యర్థ	త్యక్షః
౨౭౬	,,	సాధ్వ	సార్ధ్వ
౨౭౭	౧౧	తధా	తథా
౨౭౮	౪	మునప	ముప

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధ	శుద్ధ
౨౮౨	౯	శినతా	శితతా
౨౮౩	౨౧	తప్యా	తస్యా
౨౮౪	౫	స్థలిత్ర	స్థలిత
౨౮౯	౪	మమాఘ	వహాఘ
	౧౦	ఏవెతి	ఇవెతి
౨౯౦	౭	గంధీతి	గంధీని
	౯	స్యైషు	త్యేషు
	౧౪	వదనా	ప్రానా
౨౯౧	౪	పరిస్పృ	పరిస్రు
	౨౬	పరిస్పృ	పరిస్రు
	౨౨	పరిస్పృ	పరిస్రు
౨౯౨	౫	అనసై	ఆనసై
		ంసా	ంసా
౨౯౩	౧	వివిదం	విదిదం
	౧౧	విదదం	విదిదం
	౨౧	రాప్రా	రాగప్రా
		వ్యంజతీ	వ్యంజ
	౨౨	దయతీ	దయతీతి
౨౯౪	౧	శిభు	శీధు
	౫	బరధ	బంధ
౨౯౫	౧౫	ఊః	ఊ
	౨౦	శ్యాశ్ప	శ్యాచ్ఛ
౨౯౬	౬	త్యర్థ	త్యర్థః
౨౯౮	౫	దుస్త్యే	దుస్త్వ
	౧౩	రోధాద్బ	రు
	౨౨	విక్వః	విశ్వః
౨౯౭	౨౩	దష్యు	దత్య
౨౯౯	౧౨	శాత్ర	తాక్ర
౩౦౨	౧౦	తపన	తపత

శ్రీమాఘమహాత్మ్యశుద్ధాశుద్ధపత్రిక

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధ	శుద్ధ	పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధ	శుద్ధ	పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధ	శుద్ధ
		పీణ్యం	మాను	౨	౨	జిత	జి		౨౭	అతమా	అతిమా
			కూల్యం	౩౧౦	౧౨	చక్తి	శక్తి	౩౨౦	౪	మమాఘ	మాఘ
	౧౧	కీవల	కేవల	౩౧౧	౩	మద్గ్రి	ముద్గ్రి		౫	సూర్యాస్తా	మఘ
	౧౬	పాటనె	పాటవె	౩౧౬	౬	సవ	స్తన				పాసా
౩౦౫	౪	రబ్ధపె	రబ్ధపే	౩౧౪	౪	లక్షిః	లక్ష్మీః				
౩౦౭	౧౯	కతిస	తిస	౩౧౯	౨౧	చ్ఛాద	చ్ఛాది				

